Ismeretek

Tára.

4.

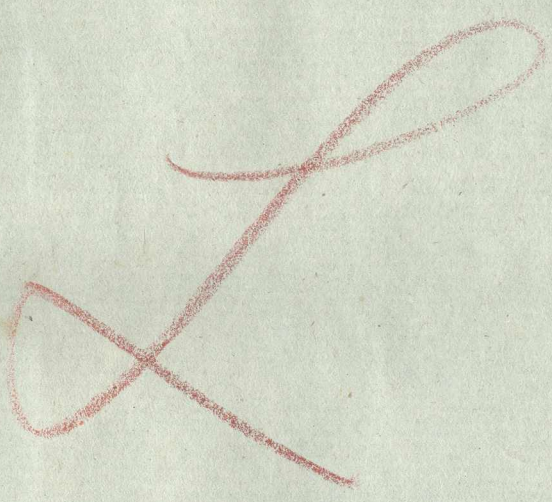
Kötet.

IVd 705

M. S.

V. 2314

29. 2. 13

IFJÚSÁGOT KÉPZŐ

ISMERETEK - TÁRA.

SZERKESZTÉK

Nagy Márton és Zimmermann Jakab,

SS. MM. 'S BÖLCSELK. DOCT. ÉS CS. KIR. TEREZ. LOVAG. INTEZETBELI MAGYAR NEVELŐK.

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR MŰEMLÉK KÖNYVTÁR Gyöngyös

SIGILLUM CONVENTUS GYÖNGYÖSIENSIS ORD. S. FRANCISCI

Negyedik kötet.

BÉCSBEN, 1842.

Wallishausser J. B. özvegye' betűivel.

SZÉCHENYI KÖNYVTÁR * ORSZÁGOS MŰEMLÉK KÖNYVTÁR * Gyöngyös

P.

Perényiek. Ezen nemzetség, melly több jeles férfiakkal dicsekedett a' hajdan hős világból, nevét Perén nevü faluról, mellyel a' nemzetséget Dobos Jánosban II. András király ajándékozta meg, kölcsönözte. Egyebek közt jeleskedett Péter mint macsói bán, székelyek' fő ispánja, Marmaros, Zemplin és Ung megyei fő ispán, Zsigmond király alatt, ki őt jeles érdemei miatt, mellyeket mint katona és status férfiu tett, több jószágokkal megajándékozta. — Nagy Pataknál, Abauj vármegyében, egy buzogány által okozott súlyos csapás' következtében halt meg. — Imre, fő asztalnok, Abauj vmegye' örökös fő ispánja, utoljára nádor és kúnok' birája, 15. és 16-ik században. Atyját, P. Istvánt, Mátyás király bizonyos pártoskodásért mindenétől megfosztotta; de Imrének, őt ártatlannak, és hűnek találván, ismét minden jószágát visszaadta, sőt Miksa császár és király őt jeles érdemeiért siklósi herczeggé tette. Meghalt, mint sokan állitják, 1519-ben. Ennek fia Péter, temesi fő ispán 's kapitány, korona őr, erdélyi vajda, Abauj vmegye' fő ispánja, I. Ferdinand' kanczellárja, 's a' magyar hadak' fő kapitánya. Kezdetben Zápolya' hive vala P.; de midőn Ferdinand Budáról a' törököt kiszoritotta, Zápolyától az ő részére állott. Ferdinand őt mind a' vajdaságban, mind pedig a' korona őri méltóságban megtartotta. Siklós várában mulatott P. 1529.; mikor meghallotta, hogy Soliman, török császár, egy roppant hadi sereggel Ferdinand ellen jő. Hogy a' veszedelmet elkerülje, családjával együtt a' sz. koronát is magával vivén, Sáros-Patak felé indult; de midőn az egyik veszély elől menekülni akar, Székes Fehérvár körül egy másik veszedelembe esik. Szerecsen János t. i. nagy hirtelenséggel öszveszed néhány vitézeket, azokkal Perényit megtámadja, elfogja, 's Bánfi Jánoshoz küldi, ki őt Kaproncza várában őrizet alá tétette. Azonban, midőn Soliman Mohácshoz érkezett, P. a' koronával 's családjával együtt, ennek hatalma alá jött, ki P-it Zápolyának adta által, 's ez őt ótalmába is fogadta. Megunván az ország' népe a' sok viszályokat, Veszprémbe 1531. országgyülést határozott, mellyben sokan, mellőzni akarván Ferdinandot és Zápolyát, Perényit gondolták a' trónra ültetni. Mit

megtudván P., Solimannál el is követett mindent, neki örök hűséget 's engedelmességet igérvén, csak hogy őt ótalma alá vegye, 's magyar király lehessen; de e' kivánsága nem csak nem sikerülhetett, sőt még fiának éltébe is került, midőn P. a' jancsároktól elfogatván; fogságba esett, mellyből csak fiának, török hatalombai adása által szabadulhatott meg; de fia haláláig török iga alatt nyögött. Még tovább is nyugtalankodott P., mig Zápolya' halálával Ferdinandot királynak elismerte, 's annak részére az egész országot meghóditani mindenkép' igyekezett. De P. minden ipara mellett is szerencsétlen lön. Ugyan is a' törökkel Budánál történt szerencsétlen háború után azzal vádolták Ferdinand előtt P-t, hogy a' királyság után törekszik. Elfogatik tehát P. Esztergomban, 's Bécsbe küldetik. Itt P. rosz akarói arra birták a' szelid Ferdinandot, hogy ez őt maga eleibe sem bocsátotta; hanem Német-Ujhelybe fogságra küldötte, honnét csak nehezen szabadulhatott meg. De e' szabadság' jótékonyságát nem sokáig élvezhette, mert, hihető a' bánat rajta erőt vévén, mintegy hatodfél évig tartott fogsága után, negyvenkét éves korában meghalt. Gábor az előbbinek fia, Abauj' vmegye' fő ispánja, a' Tisza' jobb partján fekvő vármegyék' hadainak fő kapitánya, királyi tanácsos, tárnokmester és ország' birája, I-ő Ferdinand és Miksa királyok' idejében. Előbb Ferdinand' embere volt Gábor; de 1556. nem tudhatni bizonyos okát, miért, Ferdinandtól Izabellához, Zápolya János' özvegyéhez pártolt. Azonban több jószágából kiforgattatván P., ismét Ferdinandhoz állott, 's tőle kegyelmet nyervén, többé nem ingadozott. Hű maradt azután Miksa királyhoz is, ki alatt vitézül viselte magát, több izben jelesen hadakozván. Meghalt Pozsonyban országgyülés' alkalmával, vérhasban, 35. éves korában. Lelki tulajdonairól többfélét ir nevezetesen Forgács, mellyek minthogy nevét homályositnák, 's hiteles forrásból Forgács által sem meritvék, azokról emlékezni nincs szándékunk.

Pergament, bizonyos neme a' papirosnak, melly különös módon készittetik, közönségesen szamár, juh, vagy kecske bőrből, dobra 's e'félékre, valamint könyvek' bekötésére, 's pénz-tárczákba különbféle jegyzékekre is (hajdankorban közönségesen iró anyagul szolgált) használtatik. A' p. sima, feszes, fehér (eleinte sárga volt, 's Rómában tanulták fehérré készíteni); de a' mellett hajtható. Nevét Pergamos városától, minthogy itt Eumenes király alatt igen jó pergament készittetett, vette. Egyébiránt a' p.' használatát a' legrégibb időkre tehetni, minthogy a' zsidók már Dávid' idejében készitettek e'féléből könyveket. Készités' módja e'kép' történik: a' lenyuzott bőr több napokig vizben tartatik, azután oltott mészbe tétetik, 's mind addig benne tartatik, mig a' szőre le nem mállik. Ezután ismét gyakrabban a' vizbe tétetik, 's csak azután feszittetik ki, és kifeszittetvén, a' húsfelőli részen tajtkő-

krétával dörzsöltetik, 's ezzel együtt a' meszes viz kinyomatik, mi 3 — 4. szer történik. Ugyan igy kell bánni a' másik felével is, de kréta nélkül. Ez is meg lévén, azután kifeszittetik, a' napon megszárittatik, és hüsolóval (bizonyos eszköz a' vargáknál) vagy tajtkővel megtisztittatik. Ha fényes pergamentet akarnak, akkor olajjal öntöztetik meg. A' rajzoló, vagy nyomtatásra készült pergamentnek nem szabad egészen simának lenni. A' legfinomabb p-ra a' dögölve született bárány bőr legjobb.

Perm, orosz kormányzóság, 5850. négyszegü mföld., 1. 1/3. millió lak.; mellynek hasonnevü fő városa, a' Káma folyón, 20,000. lak. számlál. Széke egy bányász igazgatóságnak, érseknek, seminarium 's gymnasiumnak. Katharinenburg, az Uralon túli, az az: ázsiai részben fekszik, 18,000. lak. és a' birodalom fő bánya városa. Az egész tartomány különbféle gazdag bányákkal bir.

Pernambucco, nagy város Braziliában; más neve Recise. Fekszik a' tengernél, kivévén Olinde nevü hozzá tartozó, de egy óránnyira benne fekvő várost. Van kikötője, virágzó kereskedése, és 65,000. lak. Tőle vette nevét a' tartomány, mellyben keblezve van.

Pericles, Görögország' legjelesebb status kormányzóinak egyike, Xantippus' fia. Anaxagoras, Damon, 's eleai Zeno valának tanitói. Szép ember vala, jó szónok, 's a' szép müvészetekben igen jártas. Aristides' holta 's Themistocles' számüzése után ő lön a' népnek feje. Cimon' halála után is soká megtartá Pericles tekintetét, 's a' néptől csak nem imádtatott. Alatta Athéne leginkább virágzott, mert nem csak a' legfőbb hatalommal, 's gazdagsággal birt; de a' szép müvészetek', 's tudományoknak köz pontja is volt. Neki köszönheté Athéne legszebb ékességeit, mint a' Pantheont, Odeumot, a' vár' elő tornáczát, nagy falait, számos szobrait, 's pompás épületeit 's a' t., 's bár mindenek roppant költséget kivántak, még is tudta Per. a' status' pénztárát okossága által igen jó karban tartani. Az athéneieknek tengeri 's száraz földi hatalmát megujitá, a' polgárok' minden osztályaiban az ipart előmozditá, 's ez által őket vagyonosabbakká tette. Hadaiban is szerencsés vala P. Azon hadban, melly kr. e. 458. az athéneiek 's lacedaemoniak közt tört ki, a' tanagrai szerencsétlen ütközet' alkalmával, a' legnagyobb veszélylyel is szembe szállott, 's csak hamar ezután hajósseregel, 's egy kis hadierővel Peloponnesusba ütött. Euboea ellen folytatott szakadatlan ellenségeskedések után urává tette magát P. ezen fontos szigetnek kr. e. 447. Erre majd 30. évi fegyvernyugvást kötött a' spartákkal. Ez alatt megtámadta a' samosiakat, kik Athéne ellen keltek föl, 's azokat meg is törte. Innen visszajöttekor tartá Athénében ama híres halotti beszédet az elestek' emlékére, melly hallgatóit annyira lelkesité, hogy az asz-

szonyok hozzá tolakodtak, 's fejét koszorúkkal ékesíték. Kr. e. 431. kitörvén a' had a' sparták 's athéneiek közt, P. a' sparták 's szövetségeseik' nagyobb seregét Acharnaeig (Atticában) engedte bényomulni; de ugyan akkor hajósereget küldött Peloponnesus' partjaira, Locrisba, 's Aeginába, melly az Atticában tett rablást kétszeresen visszafizette. Azután megaraiak' tartományába ütött. Következő évben döghalál tört ki Athénében, mit Periclesnek tulajdoníták némelly irigyei, minthogy a' várost igen megtömte emberekkel. Erre ő tisztjétől megfosztatott; de ismét nem sokára visszahelyheztetett. Legidősb fia Xantippus is a' döghalál' martalékja lön, úgy huga, 's több közel lévő rokoni, 's baráti, végre Paralus még egyetlen fia is. E' szerencsétlenségek könnyeket sajtolának ki szemeiből. Ő is betegsége által elgyengülvén, megholt kr. e. 429. Betegsége alkalmával a' nép a' templomba siete, az isteneknél egészségeért esedezendő, 's minden munka félben hagyatott. Athéne a' legjelesebb polgárját vesztette el benne.

Perseus, Jupiter 's Danaenak fia, ki anyjával, az atyjától tengerhabjainak kitéve, sértetlenül juta Seriphus szigetre, 's ennek királyától kegyesen is fogadtatott. De később Polydectes, a' sziget' királya, Perseustól menekülni kívánván, gorgonok ellen küldé őt, 's hogy Medusa' fejét hozná el, kívánta tőle. E' tétre Minerva, 's Mercurtól vezettetve Perseus, az alvó gorgonokat megtámadta, 's Medusa' fejét levágta. A' megcsonkított testből Pegasus, a' szárnyas ló, termett. A' főt Perseus zsákba tevé, 's anyját kővé változtatván Medusa' feje által, Polydectes királyt megszabadítá. Ezután a' Medusa' fejét Minervának ajándékozá, ki azt vértjére, vagy mások szerint mell vasára illesztette. Ekkor anyjával, 's Andromeda nejével Argosba mene nagy atyjának, Acrisiusnak látogatására. Ez, rettegvén tőle, elfutott. De Acr. követé Perseus, 's megölé őt. Perseus a' rá maradt Argost most irtódzott elfogadni, 's azt inkább Megapenthes' birtokával, Tyrinthussal, cserélte fel. Itt Mycenae városát épité. Fiától, Perseustól, veszik a' persa királyok eredetöket. Perseus, mint gorgonok' győztese, csillagok közé számíttatott.

Perseus, Macedoniának utólsó királya, IV. Fülöp' törvénytelen fia. Országlását kezdé atyja' halála után kr. e. 179. Politikai nagy belátásához a' nép' szeretetét tudta csatolni, 's igyekezetét főleg arra fordította, hogy a' római igától megszabaduljon, 's ezen tekintetből több királyokkal szövetségbe lépett; de midőn a' brundusiumi fő tanácsnokait megetetni akarta; a' rómaiaktól feleletre vonatott: vonakodása legott 171. háborúi kitörésre alkalmat adott. Kezdetben P. szerencsés vala, de Paulus Aemilius' érkeztekor Pydnánál 168. megveretvén, Samothrácziába vonult, hol feleségével 's Fülöp fiával elfogatott, Paulus Aemiliusnak által ada-

tott, 's diadalmi fénynyel Rómába vitetett, hol nem sokára megholt, országa pedig rómaiak' birtoka lett.

Persia a) (r. geogr.), hatalmas nagy ország volt az ó korban, és több tartományokból állott vala, mellyek: Persis, hol a' pompás fő város Persepolis volt (l. ezt), és Pasargadae, a' régiebb fő városa az országnak; Caramania (most Kirmán); Cedrosia (Mikrán); Arachosia (Kandahár); Drangiana (Szedzsesztan); Aria (Khorasszán); Bactriana (Balkiszt án), a' Paropamisus hegység' délkeleti oldalán, mellyet éjszakról az Oxus (Gihon) folyó zárt be; fő városa Bactra, előbb Zariaspe névvel, Ázsiának egyik fő kereskedési helye. Sogdiana (Nagy-Buchara), az Oxus és Jaxartes (Szir-Daria) közt; Maracanda (Szamarkand) fő városával; Margiana (Kuhisztan); Hyrcania, a' kaspiomi tengernél; Parthiene (Irák Adzsemi), kis zordon és hegyes tartomány, mellynek lakosai (Parthipártosok? partiák?) igen vitézek, és lovon igen serények voltak; azért is Nagy Sándor után egész Persiára kiterjesztette e' tartomány hatalmát. Fő városa volt Hekatompylos, a' párthus királyok' széke; Susiana (Szuszisztán), igen termékeny vidék, mellyben volt Susa, a' persiai királyok' lakhelye, Assyria' elfoglalása után. Ezekhez járult később Assyria, Armenia, Media, Syria, és kis Ázsia. — b) Perzsia, l. Irán.

Persius (Aulus P. Flaccus), római lovag, 's gúnyiró, szül. kr. u. 34. Volaterraeben, Etruriában. Az iskolai pályáját Rómában végezte Rhemnius Palaemon, 's Virginius Flaccus híres szónokok, és Annaeus Cornutus bölcsész alatt, kivel 's Lucanus és más jeles férfiakkal meghitt barátságban élt. Megholt életének 28-ik évében kr. u. 62.. A' 6. gúnyiratai, mellyek még éltében neki nem kis dicsőséget szereztek, általánosan komoly, kemény és erő teljes jellemét mutatják, 's az ő idejében uralkodott erkölcsi romlotságot rajzolják le; de egyszersmind a' rendkivüli rövidsége miatt homályosak. Többnyire azok a' Juvenális' gúnyirataihoz ragasztatnak.

Peru, délszaki Amerika' nyugoti partjain azon szabad köztársaság, melly Ecuador szabad köztársaságot éjszakon, Boliviát délszakon éri; kelet felé pedig Braziliával határos, 50,000. négyszegü mföld. Az Andes hegység kettős vonalban húzódik el rajta. E' hegység 's a' part közti rész (a' Valles) általában homok pusztaság, hol csak ritkán van eső; de a' két hegy vonal közti felföld (a' Sierra) 9 — 16,000. láb. magasságban termékeny völgyeket foglal magában, 's egészséges levegőnek örvend. A' keleti hegy vonalban emelkednek fel Amerika' legmagasb hegyei, mellyek közt ide tartozik a' Cuipicani, 17,600. láb., a' Pichupichu, 17,400. láb., az Arequipa vulkán, 16,600. láb., az Inchocajo, 16,100. láb., a' még nagyobbak Boliviához tartoznak. E' hegyeken még 13,000. láb. magasságban emberek laknak, Brazilia felé erdős és füves felföldi lapályok (pam-

pák) vagynak, mellyeket a' Montana Real szeg be, az az: számtalan hegy sorok, meredek mélységekkel, zúgó viz rohamokkal, alacsony hanságokkal, végtelen erdőségekkel, de nagy termékenységgel. A' folyók' királya a' Maranhon, innen számos folyókat vesz magába, millyenek: a' Huallága, Ucayále, Parobeni, Tambo, Madeira (határfolyó) 's a' t. A' nagy Titicaca tónak egy része Boliviában vagyon. Ezen ország gazdag arany 's ezüst, réz, vas, ólom, kéneső, czinóber, kén bányákkal bir. Buja növényországa is sok kincscsel dicsekszik: kakao, vanilia, mandola, pamut, füszerek, burgonya (itt hazájában), kukoritza, batat, maniok, pizáng teszi fő termesztményeit; és a' festő, balzsam, gyántas, füszeres, orvosi füveknek özöne van. Állatok: a' lyáma, guanako, vikunya, páko, öves állat, gatomontesz, és délszaki Amerika' minden egyéb állatjai. Lakosai 2,000,000. a' számos független indián törzsökön kivül. A' peruánok teszik a' fő népet quichua (kicsua) nyelvvel; ezeken kivül keleten a' vad omajáki, panók, konibók, karapacsok, kasibók 's á' t. — Peru Pizarro általi elfoglaltatása előtt 1531. már a' miveltség' nem csekély fokán állott; mit a' mostanig fenálló roppant emlékei egykori virágzásának, u. m. remek épitmények, paloták, országos utak, csatornák, siremlékek 's t. e'f. tanusitnak. Az inkák' (királyaik) hatalmassága és józan kormánya alatt a' nép kiemelkedett a' tudatlanság' homályából, és csillagként tündöklött országa a' többi (Kundinamarkát és Mexikót kivéve) buta amerikai népek közt. A' spanyoloknak itt sok vérontással felállitott alkirálysága az 1824 ki csatában Ajakúcsónál halál döfést kapott a' felzendült peruiaktól, kik magokat Bolivár' segitségével függetlenségbe helyezték. Egy congressus, 's ennek elnöke viszi a' kormányt. El van osztva 7. megyére, u. m. a) Truxillo, mellynek hasonnevü fő városát lásd; Piura, az ország' legrégiebb városa, 19,000. lak. és jó kereskedéssel; Caxamarca (kachamarka), a' félföldön, 8000. lak. 's egy inka' palotájának maradványival, hol még most is az inkák' utódjai laknak; és az ugy nevezett inka fürdőkkel, hires kovácsolással, szövéssel, arany, ezüst bányákkal; Chacapoyas (csakapojász), a' keleti részen város, 12,000. lak., kik sok dohányt termesztenek; b) Tarma, nevet adó szép fekvésü fő várossal; c) Lima, mellyben vagyon az ország' ugyan e' nevezetü fő városa (l. ezt); d) Arequipa, fő városa is igy neveztetik, 26,000. lak.; Punó, város a' Titicaca tónál, 6000. lak.; Arica, kikötővel; Tacna, egészséges vidékben, egykor több hivatalok' széke: Iquique (ikike), sziget, melly egész hegygyé vált madár ganéjáról nevezetes; e) Cusco (kuszkó l. ezt); f) Ayakucho (Ajakúcso), mellynek fő városa Gvamanga, zordon vidékben, 26,000. lak.; g) Cuanca Velica, mellynek van fő városa Atanchaucha. Brazilia mellett van azon kivül a' nagy sikság: Pampas de Sacramento város nélkül.

Pestis, ragadós, és nagy halálozást okozó, hamar terjedő nyavalyákat közönséges beszédben a' köznép Pestisnek szokja nevezni. Igy nevezték az amerikai sárga lázt, nyugoti pestisnek, a' nátha hurutot influenzát, orosz pestisnek 's a' t. Tulajdon értelemben a' keleten dühöngő, mirigy dagokkal, bőrküteggel párosult láz, hamar ölő 's ragadós nyavalya értetik alatta. Hona Afrika, hol soha meg nem szűnik, 's igy meg sem lehet határozni, valljon mindig ujra 's ujra fejlődik-e ki e' posványos fészkeiben, vagy az egyszer kifejlődött örökös elragadás által tartatik-e fen? A' ragály kötött, az az a' légben fel nem tarthatja magát, 's igy nem szállhat egy helyről a' másikra; hanem bizonyos tárgyakhoz köttetik p. o. pamut, gyapju, vászon, bőr, posztó 's a' t., melly ehhez kötve, több hónapokig megtartja ragadós természetét. Valamint századok előtt, úgy ma is dühösködik, hol az egészségre ügyelő rendőrség által nem gátoltatik. A' mult századokban természetét nem ismervén, nem tudták terjedését meggátolni, 's igy egész országoknak gyakori csapása volt. Igy Ázsia- és Afrikában a' legrégibb idő óta szüntelen pusztitott. Rómát kr. u. 77. évben sujtotta; azután 170. Marcus Aurelius alatt; 's ekkor majd Európát 's Afrikát bejárta. Konstantinápolt 544.; 7-ik században a' Szászhont látogatá meg; 8-dikban Németországot; 11 ikben hatszor ütött ki Némethonban; 13-ikban a' keresztes vitézek hozák magokkal Európába, hol borzasztólag dühösködött. Honunkban szinte, mintegy század előtt, sok áldozat hullott el e' rettenetes betegség által. Egy bizonyos orosz orvos állitja, hogy ő magát a' dögvészből, testének jéggeli dörzsölése által, háromszor kigyógyitotta.

Pest vármegye, egyike a' legterjedelmesb megyéknek a' Dunán inneni kerületben, melly most 3. megyét foglal megában, miután Pest, Pilis és Zsolt vármegye törvényesen egyesült. Összeszen tesz 191. négyszegü mföldet, mellyen 460,000. lakos vagyon. Keletről Heves, Szolnok vármegyével, a' Jászsággal, és Kis-Kúnsággal, dél felé Bács, nyugoton Tolna, Fehér, Komárom és Esztergom, éjszakon Nógrád vármegyékkel határos, és a' Kis-Kúnságnak nagy részét is keblében körül öleli. Ezen földnek tetemes része homokos, és miveletlen; de az éjszaki és a' Dunán túl eső rész hegyes és erdős, és elegendőleg miveltetik. Azonban közepének sikságán nem olly száraz a' föld, hogy gabnát bőven ne teremjen. A' hegyeken pedig leginkább sok jó bor termesztetik, mellynek java még is a' budai, és sz. endrei hegységen találtatik. Pusztáin számos ló és marha tartatik. Fa' hiányában ezeken szalmával, sőt ganéjjal is tüzelnek. A' Duna, melly részint átfoly rajta, részint a' Dunán túli vármegyéktől elválasztja, kiöntéseivel gyakran nagy károkat okoz; mind azon által hasznot is hajt, mert e' vármegyének kereskedését igen elősegiti. Jelesb szigetei, mellyeket alkat, a' sz. endrei, a' Csepel, és a' Pest 's

Buda közti Nyulak, vagy sz. Margit' szigete. Nyugoti határát a' Tisza mossa, és a' Zagyva. Belseje gyakran vizet nélkülöz. Lakosai magyarok, tótok 's németek. E' vármegyében van Buda az ország' anyavárosa, és Pest a' megyének, valamint a' magyar iparnak, tudományosságnak, szellemiségnek székvárosa. Tovább Kalocsa érseki, Vácz püspöki, Kecskemét, Nagy-Kőrös, Szent-Endre szabadalmas városok, 's még 17. mváros, 160. falu, és 111. puszta.

Pest, Magyarországban a' legnagyobb 's legnépesb város, melly, mint az ország' kereskedésének középpontja, mint a' mivelődésnek és iparnak széke lévén, óriási léptekkel siet Európa jelesb városai közt helyet foglalni. De kivált a' szellemi forrongás az, melly a' várost az ország' részeinek gyülhelyévé teszi. Lakosainak száma rövid idő mulva eléri a' 100. ezeret. Fekvése a' Duna mellett vagyon, Budának az ország' fő városának átellenében, 2,481,600. négyszegü öl homokos térségén a' nemzeti Rákos mezejének határán; kietlen vidékét mintha ki akarná pótolni a' fölségesen elhömpölygő kincshozó Duna, mellynek partjai élettől pözsögnek. Pestet úgy tekinthetni, mint a' hazának most fejledező virágát. Öt részre oszlik, u. m. a' bel városra, és Leopold, Terezia, József, és Ferencz külvárosokra. Az országút választja el a' belső és Leopold várost a' többitől, úgy azonban hogy az a' Ferencz várost keresztül járja. — A' belső város teszi a' régi várost, melly a' budai Rácz városnak és a' sz. Gellert' hegyének átellenébe esik, 's a' Duna és országút közt terül el a' hidtól kezdve lefelé a' sóházig. Épületei régiesek, utczái is sokszor görbék, és kevés kivétellel csak rövidek; ámbátor itt is keletkeznek már számosan az ujabb izlés szerinti lakok. Térei csak kicsinyek, 's nem elégségesek az épen e' város részben tartatni szokott heti vásárokra, úgy hogy az árulók utczákat is elfoglalnak. A' városház' tére a' legnevezetesb, mellyel összefüggésben vagyon a' templom' körtére egész a' Dunáig ki; a' városház megött van a' rózsatér, mellyel a' Sebestyén' tére függ össze; a' rózsa térből egy, a' zöld piacznak használt utcza a' haltérre vezet, melly más felől az emlitett templom körtérrel kapcsolódik össze; a' Sebestyén térről két utcza a' barátok' piaczára vezet, mellyhez lejebb esik az egyetem' tére, honnan a' kecskeméti utcza az országutra vezet, hol a' széna piacz vagyon; a' barátok' piaczától fölfelé az urak' utczája a' szerviták' térére vezet, mellytől jobbra egy utcza az országut felé ki vezet a' zsidó piaczra, egy utcza pedig fel 's azután bal felé a' Kristóf' térére, mellytől a' városház' térére, a' városnak legélénkebb utczája, a' váczi utcza vezet. A' szebb épületek közt a' nyilvánosak ezek: a' városház, és várostemplom, a' kegyes oskolák, az egyetem, és a' középponti pap nevelő intézet, a' fölséges és roppant Carolinum, vagy is a' rokkant vi-

kant vitézek' számára III. Károly által építtetett laktanya, 's közel hozzája a' pompás vármegye' háza, a' kir. tábla, és a' hétszemélyes tábla' épülete, a' orvosi egyetemi épület, az egyetem könyvtára a' barátok' templománál, az angol apácza kisasszonyok' kolostora, leány nevelő intézetével, a' szerviták' zárdája 's temploma, és a' görög, oláh szentegyház. Magány épületek közt számos pompás palota vagyon a' Duna' során, a' nagy hid utczában, a' váczi és úri utczában, a' hatvani utczában, az egyetemi téren gróf Károlyi' palotája, a' szerviták' piaczán gróf Teleky' palotája. — A' Leopold város csak a' nagy hid utcza által választatik el az előbbitől, melly népes és szép utcza a' nagy hidtól a' zsidó piaczig elnyulván, a' roppant 's gyönyörüen épült német színházzal, az Ürményiek' pompás házával, 's több jeles lakkal dicsekszik. A' színház' tére, egybe függ ezen utcza által a' Kristóf' terével; fölfelé a' pompás Dorottya utcza a' Dunáig vezet, hol a' raktár vagyon; jobb felé pedig a' diszes és szabályos Józseftér, és ennek jobb felén a' városnak legnagyobb, és szép négyszegü vásártére, melly a' zsidó piaczra nyilik. Még egy másik tér jóval fölebb van a' pattantyusok' roppant kaszárnyája előtt, melly után vagyon a' fa-tér. E' város rész még egészen ifjú, 's csak nem csupa palotákból áll, mellyek közt, mint nyilvánosak, emlitendők a' szinházon kivül, a' casino' fölséges épülete a' raktéren; a' magyar király' fogadója, a' Wurm' kávé háza, a' Duna fürdő, a' Josephinum (pattantyusok' kaszárnyája), a' czukor gyár, selyem gyár; mint magányosok' épületei pedig nevezetesek még a' Duna soron a' Nákó és Ullman' házai, a' vásártéren a' zsidóktól hemzsegő marokkai ház, és számos egyéb, mellyeket itt mind elő nem számlálhatni. A' többi városok közt legnagyobb, legszebb a' Therezia város a' hosszú király' utczával, és számos pompás épületekkel, mellyek közt legnevezetesb a' gr. Orczy' háza, a' volt selyem gyár, a' csinos belsejü szentegyház, 's a' t. A' József' városhoz számittatik: a' szép nemzeti színház, és a' fölségesen most épülő muzeum, a' pompás Ludoviceum, 's több szép épületek. A' Ferencz városhoz tartozik a' tábori kórház a' Duna mellett, kivül a' városon, ott, hol a' Duna a' Csepel' szigetét kezdi alkatni. — Pest' városának diszét igen emelendi a' most épülő lánczhid' a' Dunán. Általában pedig tágas utczai vagynak, de ezeket nagy por lepi el. Mulató helyekre nézve nincsen eléggé ellátva, mert a' város erdeje messze van, 's egyedül nem elégiti ki egy ollyan város' lakóinak kivánságát. — Tudományos tekintetben müködik az egyetem könyvtárral, füvészkerttel, muzeummal, 's a' hozzája tartozó kabinetekkel (a' csillagvizsgáló torony Budán vagyon, valamint könyvsajtója, és a' fő tanodalom is); a' helybeli gymnasiuma a' kegyes rendnek, a' nemzeti oskolák ugyan ott, a' protestánsok' tanodái, számos városi és magányos tanitó intézetek, a'

magyar tudós akademia, orvosi egyesület, valamint többféle más tudományos társulatok, mellyeknek száma mindig nevekedik. Nem különben vagynak itt zene-egyesületek, számos humanitási intézetek, ipar-társulatok, a' Duna-, ásványos- és melegitett fürdők, uszó oskolák, gymnastikai intézet, vizgyógy intézet, 's több e'félék, mellyek vagy a' szenvedő emberiség', vagy kényelem' számára, vagy ipar fejlesztésre állittattak föl. Pestre minden hazafiak' szemei forditvák, mert nemzeti kifejlésének napjául tekintik.

Pestalóczi (Henrik), a' mult és jelen század' legjelesebb népnevelőinek és tanitóinak egyike, szül. 1746. Zürichben. Alsó iskolai pályáját elvégezvén, magát először a' hittudományoknak szentelé; de minthogy magát a' szónoki hivatalra nem látá alkalmasnak, a' jogtudományt tanulá; de ezen utat sem találván magára nézve kedvezőnek, gazdasági életre lépett, 's csekély jószágát művelgeté. Itt kezdé ő 1775. jótékony nevelői működését, házába fogadván az elhagyott, ügye fogyott gyermekeket, 's azokat nevelgetvén. 1798. Stanzban a' szegény gyermekek' számára egy nevelő házat alapitott, következett évben pedig Burgdorfban egy njat állitott; innét 1804. München-, Buchseebe ment. 1819. minden munkáinak uj kiadása által, egy uj tőkét akara letenni egy szegény iskola' alapitására. Tanitási módja miatt szünteleni vitában élt, 's 1827. Bruggban, Aargauban, meghalt. Munkáit Stuttgardban és Tübingenben adá ki 1819—26. 15. kötetben. — Tanitása' módja gymnasiumok és felsőbb oskolákban nem találtatott alkalmaztathatónak.

Petarda, ágyú' neme, melly a' régibb hadi mesterségekben, mozsár alakban használtatott ostrom alatt, falak, kapuk, ajtók, rostélyok ellen, mintegy 9. fontnyi lőporral megtöltetvén. Ezen ágyú nem' első használatát egy spanyol hadi vezérnek — Navarra Péternek — tulajdonitják (1503.), katolikus Ferdinand' uralkodása alatt. Ma már nem használtatik.

Petécs, a' lázos kütegekhez tartozó bőr nyavalya, a' bőrön t. i. kis apró vörös foltok keletkeznek, mellyek a' bőr fölületén fölül nem emelkednek, nagyobbak lesznek, sokszor több összve jő, közönségesen gömbölyű a' pirosság, néha a' piros szin sötétbe, barnába, sőt feketébe is átmegy. A' keletkezésnél semmi rendet nem tart, itt ott üt ki a' test' részein, a' kisebb gömbölyű foltokat bolha csipéssel, mellyhez nagyon hasonlók, lehetne összvekeverni, a' különbség az, hogy a' bolha csipés' közepén egy sötétes folt van, a' csipés' helye. Ideg lázzal van közönségesen összekapcsolva, 's ragadós. Az élet a' p. által mindig veszélyben forog.

Péter I. (Nagy), orosz császár, Alexei orosz czárnak harmadik fia, született. 1672. Mig vala P. tiz éves, midőn legidősb vérének halála által az orosz trón megüresült, ki után — másik bátya, Iván, az urál-

kodásra alkalmatlan lévén, az ország' nagyai határzata szerint P-nek kelle a' trónra emeltetni. Azonban P.' mostoha nővére, Zsófi, a' streliczieket P. ellen ingerelte, és csak kevésben mult, hogy P. ezen lázadásban a' halált elkerülhette, anyjával a' sz. háromságról nevezett zárdába menekülvén. Ekkor tulajdonképen Zsófi vitte a' kormányt, Péter pedig visszavonultságában a' hadi gyakorlatokra, 's ezekhez tartozó ismeretekre tanittatott. Bizonyos Le Fort' társaságában P. mintegy 50. hasonkorúból egy kisded katona csapatot állitott, mellynek vezére Le Fort vala, P. pedig mint közember szolgált alatta, magát a' katonai fogásokban gyakorolgatván. Zsófi mind ezt eleinte csak gyermek játéknak tekinté; de midőn P. kisded seregét lassan lassan szaporitá, nyugtalan kezde lenni, különösen midőn Péter a' török háború rosz kémenete fölött, és hogy a' streliczieket az ő meggyilkolására fölszólitá, haragját sokszor nyilvánitotta. P. Zsófit elfogatta, 's egyedüli uralkodó lett, Iványak csupán a' czár nevet hagyván meg. Ekkor Péter minden iparát népének mivelődésére, különösen pedig hadi erejének tökéletesedésére fordità, 's azután a' török elleni hadat komolyan folytatá. Első táborozása ugyan, az assowi ostroma, 1696. szerencsétlen volt; de még is bevette azt, 's azért Moszkauba diadalmenetet tartott. Már előbb elűzte magától nejét, Lopuchin Eudoxiát, minthogy ez minden terveit meghiusitotta, sőt a' népnek egy öszveesküvésre utat nyitott, mellyet azonban P. lélek' jelenléte által szét szórt, 's annak fejeit kivégeztette. 1697. egy számos társaság, kiséretében Europának több tartományait ismeretlenül bejutazta. Utjában Berlinben Fridrik választó fejedelemmel szoros barátságot kötött. Hogy a' hajó épitészetet alaposan megtanulja, Michaelow Péter név alatt Saardamban inasnak állott be, és mint ollyan, egészen közönségesen élvén, azon nagy hajón dolgozott, mellyet ő későbben Archangelbe küldött. Azután Angolországba utazott, ott is dolgozván a' hajó mühelyekben, tanulta egyszersmind a' mathematikát, sebészséget, hajókázási mesterséget, megtekinté az ipar és mesterségek' minden mühelyeit, 's több ügyes művészeket és mesterembereket reá beszélt, hogy Oroszországba menjenek. 1698. Amsterdámon keresztül Bécsbe ment, honnét Olaszországba szándékozott; de hon a' streliczieki által támasztott uj zendülés miatt vissza kelle mennie, hol azonban Gordon tábornagy által már akkor mindent lecsendesitve talált. A' lázadás' fejeit kivégeztette, ő maga is többnek fejét vette, mit hasonlóul az ország nagyainak is kelle tenni, hol P.' kegyencze, Menzikow herczeg, iránta hajlamát különösen kimutatta. Assownál hasonlóképen lázadás ütött ki, mellynek részesei közől 89-et Moskauba vitetett, 's azokat saját kezével végezte ki. Mivel pedig azon lázadás' oka Zsófi nővére vala, azért azon zárda körül, mellyben ez tartatott, akasztófákat állittatott, 's

azokra az öszveesküttek közöl 200. akasztatott. Így erössité ő meg hatalmát félelem által; de a' mellett mit sem mulasztott el, mi nemzetének polgárisodására szükséges vala. Elökelő orosz ifjakat képezés végett kültartományokba küldött, a' szakállt minden rangban volt férfiakkal letetette, az asszonyokat társaságokba menni kényszeritette. Hadrián pátriarcha' halála után (1699.) P. kit sem választott helyébe, hanem magát nevezte orosz egyház fejének, 's az ő parancsára történt, hogy az orosz esztendő nem mint az előtt septemberben, hanem januariusban kezdődött. Ugyan azon évben alapitotta P. a' sz. András rendjét. Mindenkit ki az ő rendelkezése ellen morgolódott, rettenetesen megbüntetett. Még a' keleti tengereni kikötőre vala Péternek szüksége, a' kereskedés kéjelmessége végett. Ez neki nagy gond és fáradságba került. Hogy czélt érhessen, dánok és szászokkal egyesülvén, Svédországnak hadat üzent, azon ürügy alatt, hogy néki Liefiandban az illő tiszteletet meg nem adták volna 's 80,000. emberrel ütött be a' svéd határokra, 's Narvát ostrom alá keritette. Az alatt XII. Károly Dániát hóditotta meg, 's ismét Liefiandba sietett, hol az orosz sereget szét szórta; de Péter Károly' seregének Szászországbai nyomulása által, ismét nyert időt magát öszveszedhetni, és mig Károly Lengyelországban foglalkoznék, 1701 — 1704. Ingermanlandot, Esthlandot és Liefflandot vette be, Pétervári czászári lakot, Kronstadt, és Kronschlotti erősségeket épitette. Sokat küzdött ekkor e' két fejedelem egymással, és talán Károlyé leendett a' győzedelem, ha seregét Moskauba merte volna vezetni; de Mazeppától elcsábittatván, Ukránia felé ment, hol Pultavánál 1790. igen megveretett. Az oroszoknak e' dicsőséges győzedelme után Péter császári czimet és az önuralkodást vette fel. Megvette azonfelül Rigát, Wiborgot és Kephelnt. Egy uj háború a' törökökkel, kiket Károly izgatott fel Péter ellen 1710., népének polgárisodásábani tervét megakadályoztatta. 1711. Moldvaországba ütött, de itt szerencsétlen volt, mert egy török seregtől annyira bekerittetett, hogy csak egyedül nejének, Katalinnak, (l. ezt.) okossága, és föláldozása által menekülhetett meg a' fogságtól. Ekkor csak rábeszélés és ajándékok által vehette meg a' békét Pruth folyónál, mellynek következtében Péter Assowot vissza adni kénytelenittetett. Neje, tiszteletére 1714. sz. Katalin' rendjét alapitotta. Majd azután ismét a' svédek ellen hadokozott, melly végből előbb Porosz-, Hannovera-, Szász- és Dániaországokkal frigyet kötött. Ezen háború keveset zavará meg Pétert, azért népe' jóllétéről gondoskodván, czélirányos intézkedéseket tett, szabad iskolákat alapitott, a' hajókázásra jutalmakat tüzött ki. Tibetbe és Perzsiába követeket küldött, hogy a' kereskedést oda is kiterjeszthesse. 1716. ismét egy nagy 's leginkább politikai utat tett, megjárván nejével Koppenhágát, Lübecket, Hamburgot,

Brémát, Amsterdámot, és Párist, itt Franciaországgal kereskedési egyezkedésre lépett, Porosz és Dániaországokkal a' fölebb említett frigyet megujitotta. Próbálta a' svédekkeli békeszerződést is, de VII. Károlynak hirtelen halála Péter' próbájának más fordulatot adott. Legnagyobb aggodalmat szerzett Péternek Alexei saját fia, ki atyjának minden legjobb rendelkezéseinek ellenszegülvén, sok elégületleneket gyüjtött trónja körül. Péter a' lázadástól tartott, azért ennek meggátlására magához hivatá fiát Koppenhágába; de ez a' helyett, hogy atyjának engedelmeskedett volna, Bécsbe, onnét pedig Nápolyba utazott. Ekkor Péter fiának a' bocsánat adásra reményt igére, és csak ez által indithatta meg őt, hogy Moszkauba jöjjön. Itt Péter törvényszéket rendelt, ellene vizsgálatokat tétetett, és őt, minthogy a' birák egyes akarattal halálra itélték, 1718. kivégeztette, valamint bűntársait is. 1711. P. állitotta az igazgató tanácsot; 1714. hadi és tengeri parancsokat szabott, 's egyszersmind a' rendőrtartást és kormányzást európai módra rendelte el. 1710. a' kronstadti csatornát ő ásatta; 1721 ő alapitotta a' sz. zsinatot; 1724. a' tudományok' akademiáját. A' svédekkeli hadat is haszonnal végezte. Országát igen megnagyobbitotta, és orosz birodalom az éjszaki tartományok' törvényszerzője lett. A' tanács a' zsinat és az egész nép minden oroszok' császárjának kiáltotta őt, és Nagy nevet ada neki. Még a' selyem kereskedést akará Perzsiával üzni; de minthogy egy kereskedői társaság, melly a' selyem kereskedés végett Perzsia felé utazott, a' perzsa ótalom alatti lesghierek által kiraboltatott, 's megöletett; P. a' perzsáknak 1722. hadat üzent, melly az oroszok' részére egy igen hasznos békével, mellynek következtében a' kaspiumi tengeren a' kereskedés megállapittatott, 1723. végeztetett. Mit a' török egy kedvüleg nem nézhetvén, kétszer üzent hadat Péternek, ezt azonban Franciaország' közbeszólása megakadályozta. 1724. Newski-Sándor' vitéz rendjét alapitotta. Végre 1725. febr. 8. az orosz birodalom csillaga letünt, miután annyi jótékonysága által az egész birodalomnak világitónl szolgált. P. 53. évig élt.

Péter, Ottó' velenczei herczeg' és Gizelának, sz. István' nő vérének fia, magyarok' második királya. Dicső utódjának, sz. Istvánnak, nyomdokait nem csak nem követte Péter; de Gizelával, sz. István özvegyével is, kegyetlenül bánt, őt mindenétől megfosztván, egy várba záratta, hogy aggodalmok közt elfonnyadván, hamarabb meghaljon. E' zsarnok szándékát teljesiti is Péter; ha a' magyarok közbe vetve magokat, azt erőszakosan ki nem szabaditják. Hogy Péternek királylyá választásában fölötte megcsalatkoztak a' magyarok, már Gizelávali bánásmódjából is tapasztalák. De még inkább érezték azt, midőn hűségökhöz nem bizván P., őket a' tisztségektől megfosztotta, helyeikbe idegeneket

állitván, 's egyedül csak ezekkel társalkodván. Ezért és egyéb vétségekért a' magyarok Pétert megintették, gondolván, hogy rosz bánás módjától elálland. De ez még inkább elidegenité őt a' magyaroktól. Ezek tehát országgyülést hirdetnek, Pétert királyi méltóságától megfosztják 1041. 's helyébe Aba Samut választják. Azonban mivel Abával (l. ezt.) sem nyertek többet, három esztendő mulva ismét visszahivták Pétert, gondolván, hogy az előbbi eset őt megszelidité. Péter ekkor sem vala jobb, sőt még annyival méltatlanabul bánt a' magyarokkal, hogy az országot is néhány fő magyarok' jelenlétében 1045. Henrik császárnak általadta, úgy mindazonáltal, hogy mig ő él, addig ő lesz a' király, és Henrik őt méltóságában ótalmazni tartoznék. Ezt meghallván a' magyarok, azonnal Csanádon öszvegyültek, 's Pétert a' királyságtól ujolag megfosztani, helyébe pedig az Árpád' véréből származott András herczeget királynak választani magokban elhatározták. Megtudván ezt Péter, minthogy Henrik' távolléte miatt rajta nem segithetett, Ausztria felé futott; de Mosonnál kézre kerittetvén, szemeitől megfosztatott, 's Székesfehérvárott börtönbe záratott 1046. hol, némellyek szerint, bánatában nem sokára meghalt, 's Pécsett, általa épitett székes egyházban, eltemettetett.

Péter (Pedro), braziliai császár, VI. János' portugall király' fia, szül. 1798. Lissabonban. Mint braziliai herczeg, 1817. Braziliába küldetett, hova őt atyja is nem sokára követte. Ott neveltette és tanittatta őt atyja, és minden tudományokban és technikai mesterségekben jól kimüveltetvén, egy jó uralkodóvá és hadfiva' képeztetett. 1817. egybekelt Leopoldinával, ausztriai fő herczegnővel, I. Ferencz' leányával, és miután atyja 1820. vissza ment Portugalliába, Péternek adá által a' braziliai kormányt. 1822. oct. 12. braziliai császárnak kiáltatott, az ország pedig Portugalliától függetlennek nyilvánittatott. Kormányát szilárdsággal viselte, és több lázadásokat lecsendesitett. 1826. meghalván Péter' atyja, portugalliai trónra, a' braziliai alkotmány szerint, nem léphetett, ugyan azért azt 10. éves leányának, Mária de Gloriának, kinek Don Miguellel, Mária atyja' bátyjával, kelle egybekelni adá át; 's el is határoztatott, hogy Miguel Máriával együtt király legyen. Miguel az ajánlatot elfogadta, és 1828. el is kezdé az uralkodást; de nem az alkotmány szerint. Ez volt oka, hogy Mária oda hagyván Portugalliát Londonba, onnét pedig Braziliába ment vissza, és Miguel julius 1828. egyedül kezdé a' portugall királyi czimet viselni. Péter mind e' mellett — noha nyugtalankodott — munkátlanul nézte Miguel' merényeit. 1829. oct. 16. első neje' halála után, egybekelt a' leuchtenbergi herczegnővel, és 1831. egy lázadás miatt Braziliában, fia' javáért, a' trónról leköszönt. Majd azután Portugalliába ment, és győzedelmesen hadakozván bátyja

ellen, 's ezt elüzvén, az ifjú királynőt teljes korúnak nyilvánitotta. Sept. 24. 1834.

Péter. Négy illy nevü király ült az aragóniai trónon, azok közt: Péter III. vagy nagy, I. Jakab' fia, szül. 1239. miután vérét, Sancho Ferdinandot, megölte, 1256. atyjának utódja lön a' kormányon. 1262. egybekelt Constanczával, Manfred' siciliai király' leányával, 's ez okozta, hogy Anjoui Károlyt a' siciliai trónról letaszitni törekedett. Ez tette a' tervet, Procida János nevüvel a' siciliai estve' borzasztó eseményeire, melly 1282. olly pusztitólag ki is töre. P. Siciliába ment, 's magát, noha a' pápa által átok alá vettetett, királynak koronáztatta, mire a' francziákat a' tengeren megverte. Azután Anjoui Károlyt párviadalra szólitá, mit ez elisfogadott. Bordeaux, melly akkor az angoloké volt, határoztatott a' két fejedelem' párviadalának nézőhelyévé. Károly nagy kisérettel jelent meg a' kitüzött helyen. Péter is megjelent, de minden kiséret nélkül, azonban visszavonult azonnal, mint mondatik, félelemből, ne hogy Károly' kisérőitől elfogattassik. Lecsendesitvén Aragonia és Cataloniában néhány nyugtalanokat, hadi készületeket tett, Castiliával egyesülvén, szép Fülöp Franczia király ellen, ki mind a' kettőt megfenyitette. Mig ezek történnek, addig Lauriai Roger, Nápolynál, a' tengeren megverte Anjoui Károlyt, 's fiát Bátor Károlyt, a' salernói herczeget, fogságba tette. Erre a' pápa megneheztelvén, P. ellen keresztes háborút hirdetett, 's koronáját Károlynak, a' valoisi herczegnek, Bátor Fülöp franczia király' fiának, ki nagy erővel rohant Cataloniába, adta át. Péter' távollétében hiába iparkodott Jakab, Péter vére, Majorca' királya, a' francziák' előre nyomulásának ellentállani, még Lauriai Roger, egy tengeri győzelem után, a' francziák' áru-raktárát el nem foglalta. Francziákat a' seregökben kiütött betegség kényszerité Roussillonba visszahuzódni, hol Fülöp meghalt. Kevés idő után erre Péter is. (1285.) a' nélkül, hogy siciliai trónjáról lemondott volna.

Péter (kegyetlen), castiliai király, VI. Alfons' fia, szül. 1334. Burgosban, 's 1350. atyja' utódjának nyilvánittatott. Péter természetétől fogva nem vala rosz; hanem kegyencze — Albuquerque — 's anyja, Mária királynő, tevék őt azzá. Csak hamar is rémitője lön alattvalóinak, és a' — kegyetlen — névre teljesen méltó leve. Vérszomjas pályáját Guzman Eleonorának, atyja kegyencznőjének, meggyilkoltatásával nyitá meg; de gyermekei, különösen Trastamare Henrik, még is szerencsésen elkerülték kegyetlen üldözéseit. Nejét bourboni Blankát, V-ik Károly franczia király', sógor asszonyát, magától elüzvén, Padilla Mariával szövetkezett öszve, kinek kedveért családját, minden megkülönböztetésekkel halmozta, saját kegyenczét, Albuquerquét pedig, ugyan a' miatt, mindenétől megfosztván, Portugalliába futni kényszeritette. Itt

Albuquerque magát az elégületlenekkel, kiknek fejei Trastamare Henrik, és ennek vére Tello valának, egyesité; de P. őket meggyőzé, lerontván Aquilát, 's az elfogottakat kivégezteté. Ezután Blankától törvényesen elvált, és Castro Joannával kelt egybe; de néhány havak után ezt is elüzé magától, és ez által a' castroi hatalmas háznak és sok nagyoknak, kik közt saját anyja is vala, ellenségévé lön. A' pápa őt átok alá vetette; de ez még inkább nevelé vérszomját. Egy betegség, mellybe esék Péter, felbátoritá a' burgósiakat, kiknél Blanka menedék helyet keresett, Péter ellen. De ez visszanyervén előbbi egészségét, tettetés által akarván őket magához édesgetni, tette' bánatát szinlette, sőt anyjához is elment, hogy vele kiengesztelődjék, azonban ez őt, és ministerét elfogatta. Péter e' fogságból szerencsésen elillantván, Segviaba ment, sereget gyüjtött, azzal Henrik ellen indult, és hogy a' népet ismét magához huzhassa, Blankát ismét a' trónra ültetni igérte. Erre Toledo megnyitja kapuit, nem sokára több helyet elfoglal, az öszveesküttek' fejeit, kik közt anyja és Henrik is valának, elfogatja, és e' kettőt kivévén, mind kivégezteti. Igy mindig több és több kegyetlenségeket követett el Péter. Mostoha véreit Fridriket és Tellót is kivégeztetni parancsolá; de az utólsó szerencsésen megszabadult. A' Granadávali háborúban Muhamed királyt Sevillába csalogatá, 's ott őt saját kezével meggyilkolá. Ezután navarrai Károlylyal az arragóniak ellen egyesült; de Károly mindjárt a' háború' kezdetén az ellen részhez, Trastamare Henrikhez, navarrai királynőhöz, aragoniaiak, és franciákhoz (ezeknek fő vezére a' hires Gveselin Bertrand vala) állott. Károly ezek által segittetvén, mindig előbbre nyomult, Sevillát megvette, 's Pétert egész a' portugalli határokig kergette. Ekkor Péter a' legvégsőbb szükségre szorulván, a' bordeauxi fekete herczeghez folyamodott, ki őt a' nojárai ütközet által 1367. csak ugyan ismét betette Castiliába; de a' barátság csak hamar félbe szakadt. Erre Péter dühét kegyetlenkedés, és gyilkosság által önté ki alattvalóin. Henrik V. Orbán pápától segittetvén, Bertranddal Péter ellen indul, és őt 1369. Montielnél egészen tönkre teszi, és elfogja. Ekkor P. Bertrandnak nagy pénz öszveget igér, ha őt szabadon bocsátja, mit ez meg is igér neki, de a' franciák közt vala vére is Henrik, ki Péterhez megy; 's szó vita támadván köztök, Henrik Péter' szivébe üti a' gyilkot, a' castiliai nagyok pedig őt végkép' kivégezték. Ekként lön vége Péter hallatlan kegyetlenségének. Az uralkodásban Trastamare Henrik követé őt.

Péter (szent), apostolok' fejedelme (előbb Simonnak nevezteték), Jónásnak, egy bethsajdai halásznak fia, 's sz. András' vére, szül. Bethsajdában, Genesareth tavánál, felső Galilaeában, Naphtali nemzetségből. Péter is, mint atyja, hihetőleg halász vala Andrással együtt. De

e' földi hivatása nem volt előtte olly akadály, hogy egyszersmind lelke' üdvességéről ne gondolkodhassék. Ő bizodalmasan várá a' megigért üdvezitőt. 'S ez is volt az oka, hogy, midőn ker. sz. János az elkérkezett üdvezitőt, Jordánnál, hirdette, és Jézus oda érkezett, azonnal hozzá sietett, őt hallgatta, mindenhatóságáról tökélyesen meggyőződött, 's azzal ismét visszatért hálójához. Jézus' tanitása' első esztendejében, midőn Péter a' nevezett tóban halászott, Jézus épen arra járt, tanitván a' népet; de Péter azon időben semmi halat nem fogott; midőn pedig Jézus' szavára megveté a' hálót, annyi halat kerite abba, hogy azt kihúzni majd nem lehetlen vala. Erre Péter mindenét oda hagyván, azonnal követé az üdvezitőt. Ez időtől fogva mindig hű társa volt Péter Jézusnak, miért valamint a' hitbeni állhatatosságáért is őt Képhasnak — vagy Petros-nak, az az kősziklának nevezte. Az üdvezitő' szenvedése alatt azonban Péter minden állhatatossága mellett is megkisérteték; midőn őt háromszor megtagadá. De bünét keservesen megsiratván, Jézus még inkább megerősité iránta langolt szeretetét. Péter vala az apostolok közt több fontos körülményekben, buzgósága, és lelki tehetsége miatt, szószóló; ő birt legnagyobb bátorságot az evangelium' hirdetésére, 's lelkes beszédével több ezer embert megnyert, magát a' nagy tanács előtt vádoltatása miatt igazolván. Az üdvezitő' halála, menybemenetele, és a' sz. lélek' eljövetele után, mielőtt Rómába ment volna Péter, megjárta Pontust, Galatiát, Bithyniát, Kappadociát, és kis Ázsiát, hirdetvén Jézus' tanitását. Azután Rómába ment, azt tartá meg magának, mint apostolok' fejedelme — annak rendeltetvén az üdvezitőtől — tanitói lakhelyül. Egy idő mulva ismét elment a' keleti tartományokba, hol Agrippa nevü király' parancsára, Jerusalemben, fogságba tétetett, de abból egy angyal által kiszabadittatván, kelet' nagy részét öszvejárta, és püspököket rendelt maga helyébe. Illyféle intézkedések után ismét visszatért Rómába; de e' várost 49. eszt. kr. u., minthogy Claudius császár a' keresztényeket, és zsidókat onnét kiüzte, a' nyughatatlanságok miatt meg meg el kelle hagynia. Hanem a' visszatérhetésre csak hamar ismét engedelmet nyervén a' kiüzöttek, Péter is visszatért, hol azután meg is maradt, még Néró őt sz. Pállal (l. ezt) fogságba tétetvén, nyolcz hó után. 65. eszt. kr. u., kivánsága szerint, fejével lefelé, fölakasztatott. Két levelet birunk a' sz. irásban Pétertől. Egyiket Babylonból irá, melly név alatt a' sz. atyák Róma városát, a' bálványozásnak és bünnek akkor közép pontját értik; a' másikát kevéssel halála előtt irta Rómában, mellyben inti hiveit üdvösségökben fáradhatlanul munkálkodni. Mind a' kettőből tüzes, gondalat teljes, 's erős lelkének jelleme tünik elő.

Péter (remete), a' keresztes hadak' egyik vezére, született az

amiensi megyében. Eleinte katona volt, és mint illyen, a' bolognai gróf seregében szolgált 1071. Neje' halála után remetévé lön, Palaestinába a' szent koporsóhoz utazott, hol magában elhatározta, e' szent helyeket a' hitetlenek' kezéből kiragadni. Mi oka volt, hogy a' nyugot tartományi kereszténeket a' keresztes háborúra (l. keresztes hadak) felszólította. De az ő serege már Magyarországban szerencsétlen volt, mire nézve magát a' bouilloni gróffal egyesítette. De ekkor nem vala elég bátor, 's a' sereget elhagyandó volt, ha Tankréd őt a' megmaradásra esküvel le nem kötelezi. Jelen vala tehát Péter Jerusalem' ostrománál, és ugyan ott helytartónak nevezteték; de később ismét visszatért Európába, hol a' Huyi kolostort alapitotta, mellyben meg is halt 1115 ben.

Pétervár (szent), a' roppant terjedelmü orosz birodalom' fő városa, a' rola nevezett kormányzóságban, ott, hol a' Neva folyónak ágai a' Finn öbölbe ömlenek. Nevét kapta nagy Péter dicső emlékü alapitójától 1703. Ezen, nem sokkal több, mint egy százados város, azonban már a' 3-dik helyet vita ki magának Európa' városai között, mert most negyedfél mföldü körében már közel 700,000. embert foglal. Itt van széke a' császárnak 's családjának, és a' kormánynak, a' legfelsőbb országos hivataloknak, és a' tartomány' kormányzóságának is. E' város valamint nagyszerü épitményekkel; úgy különbféle jeles intézetekkel, és igen élénk kereskedéssel 's iparüzéssel egyarant nagyra emelkedett. Van benne több, mint 180. szentegyház (146. görög hitü, 20. prot. és kat. 's a' t.) mellyekben 15. nyelven tartatik az isteni tisztelet; egyetem, orvosi akademia, tudományok' akademiája, (történetekre, természet leirásra, orosz nyelvre, gazdaságra); jeles könyvtár, és nevezetes gyüjtemények, könyvsajtók, betüöntők, 's könyvkereskedések; épitészi és festészi akademia, görög hittudományi nagy oskolák, tanitókat képző fő intézet, jogászok, kálmukok, vakok, 's némák' intézetei, az Anna 's Mária' intézete, Péter' német tanodája, több katona-növendéki intézetek, 's egy nagy katona oskola, kereskedési tanoda, 4. gymnasium, gazdag ázsiai muzeum. Kegyes intézetei is számosak, millyenek a' császári segedelemből fen álló árva, szegény, 's kórházak. Kereskedését igen virágoztatják a' sok és nyomatékos gyárok, u. m. a' cs. szőnyeg, üveg, tükör, 's porczellán gyárok, a' kő-élesitő — tovább a' nagy nemzeti bank, 's az országos kereskedői collégium, és a' messze ágazó hajózás minden nemü hajókkal. A' város 12. részre (kvártélyra) vagyon elosztva, mellyek közől 9. a' Neva' déli oldalán van, 2. a' szigetekben, a' kis Neva által elkülönitve, 1. pedig az éjszaki oldalán. A' Neva' folyó' partjai és csatornái szép gránitkőből rakatott falakkal vagynak beszegve. Valamennyi kvártélyok' utczái szabályszerüen épültek. A' legnevezetesb 's legszebb részek az úgy nevezett Admiralitás — 4. részei, mellyeket a' Neva és a' Fontánka csatorna vesz

körül. Itt vagyon a' cs. téli palota Neva mellett, melly előtt I. Sándornak egyetlen gránitdarabból készült 164.láb.magas emlék oszlopa áll; mellette az Eremitage (zarándlak), hol II. Katalin császárné Diderót, Voltaire, és Galiani' könyvtárait fölállitotta; ezt egy, a' Katalin csatorna fölötti iv, köti öszve a' színházzal; képtár, rézmetszvény-gyüjtemény, pénz-terem, egy nagy fegyver gyakorlási ház, ez mind a' keleti oldalon; a' másikon pedig az Admirálitás, hajó gyáraival, 's raktáraival, hajó állásaival, és nevezetes tornyával; — továbbá a' gránitból épült Izsák templom, márvány, jáspisz, és porfir kövekkel betakarva, nagy Péternek tömérdek nagyságu lovagszobra, 30,000. mázsányi gránit darabon; az igazgató tanács' palotája; Péter' piacza, honnan az Izsák' hidja Vaszilej-Ostrov szigetbe vezet. Neva és Mojka csatorna közt van Mars' nagy mezeje két nagyszerü cs. kerttel, márványos gránit palotával, szép kaszárnyákkal, Szuvarov' képszobrával. A' város' legszebb utczája, a' Nevszki perszpective, 150. láb. széles, pompás boltokkal, 's márványnyal van kirakva, a' város' gazdag fő templomával 's 56. gránit oszloppal, Kutuszov és Barclai de Tolly' szobraival ékeskedik. Tovább említésre méltó az uralmas Miklós templom, két emelettel, mellynek alsaját fütik; a' cs. lelenczház, a' színház, cs. könyvtár, több palotája a' cs. családnak, a' vásár udvar, a' szép örményegyház, a' kis színház, a' kat. mérnök oskola, cs. nevelőház, város' háza, bank, rend palota 's a' t. A' Fontánka' másik oldalán vagyon az arzenál és öntő-ház, a' pattantyúsok' udvara, pompás laktanyák, Katalin' intézete leányok' nevelésére, a' cs. szőnyeg-gyár, mind az ágyú tér' kvártélyában. A' karacsony-kvártélyban van a' tauri palota, régiségek' gyüjteményével, nagy kisasszony intézet, és a' Szmolszky féle nagy leány nevelő zárda. A' Jemszkoj-kvártélyban, a' Neva mellett, nyugot felé, Sándor Neva-zárdája van sz. Sándor ezüst koporsójával, a' cs. család' sirboltjával, egy metropolita' székével, seminariummal és 100. baráttal egyetemben. A' nagy és kis Neva a' tenger felé magába zárja a' Vasziliev osztrov város részt, és a' kikötőt, fölötte pompás börzével, világitó oszlopokkal, a' tudományok akademiájával, bányász-oskolával, vám-hivatallal, a' tveri és pleszkovi érsekek' lakjaival 's a' t. — A' Neva és Nevka közti szigetben van nagy Péter' lakháza, és a' vár, melly sz. Péter és Pál' templomát a' cs. sirallaggal, aranyozott toronynyal, sok elfogott hadi zászlóval, diadalmi jelekkel, és a' pénzverőt zárja magába; továbbá hajó mühely, orvosi akademia, füvészkert, 's több katonai épületek. A' Neva' éjszaki oldalán vagyon Wiburg, a' nagy katona-kórházzal, kereskedési hajó, 's pattantyús mühelyek, Stroganov és Beszborodkó gyönyörü kertjeivel 's a' t. Még megemlitendő a' Chreszkovszky, Jelagin és Kamennoi osztrov-szigetek, mint mulató helyek. Környékéhez tartozik még Péter tére, Oranienbaum, Pavlovszk,

Gacsina, Sztrelna, Pella, és a' legpompásb köztük Zarszkoje Szelo, szörnyü nagy kertélylyel, mellyben egy jóniai oszlopoktól tartott karzaton készült kert, és egy 15. lakból álló sinai falu vagyon, külföldi követek' számára. Zsófia, Katharinenhof, Szesztrabeck, mind a' fő város' lakóitól kedvelt mulató helyek.

Pétervárad, csinos város a' Dunán, Ujvidék városának átellenében, a' tótországi határ őrvidék' hasonnevü ezred kerületében, 's egyike birodalmunk' legerősb várainak. Széke a' tótországi őrvidék' parancsnokságának 's egyéb katonai hivataloknak. Van jeles fegyvertára, nemzeti fő, 's mathematikai tanodája, vizvezetője, nyomatékos üzlekedése. Egy hid a' Dunán kapcsolja öszve Uj-Vidékkel. A' törökök 1716. itt csatát vesztettek.

Pétervárad i őrezred azon kerülete a' tótországi őrvidéknek, melly Szerem vármegyét körül ölelve a' Dunától 's Szávától körül szegve, a' bródi ezredig terjed, többnyire termékeny lapályos földjével. Csak kelet-éjszaki részében vagynak hegyek, a' Duna mentében. A' megnevezett folyamokon kivül még említést érdemel a' Bessút. A' Száva igen görbe kanyarodássokkal választja el Szerbiától, a' Duna pedig a' német bánsági ezredtől, és a' csajkások' kerületétől. Lakosai erősen közlekednek Szerbiával, és a' nagy folyókon hajókkal kereskednek. Fő városa Pétervárad, mellytől nevét vette (l. ezt); maradalma pedig Mitroviez (l. e.). Egyéb városai: Karlovácz (l. e.); Zimony (l. e.); Szalankemen, mváros a' Dunán, mellynek átellenében van a' Tisza' befolyása; van 1600. lak., sós forrása. 1699. itt verték meg miéink a' törököt.

Petra (r. geog.), Aráb földön, Nesed tartományban, nevezetes romladékai egy hajdan nagy, és gazdag városnak, mellytől ezen vidék Arábia Petrea-nak neveztetett. Még látszó számtalan sirboltjai 's emlékei, sziklalakjai, 's egyéb maradványi hirdetik az utó kornak egykori hatalmát alkotoinak. Ezen városba csak egy, 4. láb. szélességü bércz-öböl vezetett, mellyet különben 4—700. láb. magas szirtfalak környeztek. Látni még egy, a' sziklába vágott szinházat is. A' tartomány, mellyben feküdt, Nabathea volt. Mostani neve Errakim.

Petrinia, katonai község, és a' második bánsági határőrezrednek maradalma, a' Kulpa vizén, 4300. l., nemzeti fő és mathematikai oskolával, kórházzal, és sok müvészséggel. Ugyan ezen ezredben van Kosztajnicza (l. e.); Dubicza, mváros az Unnán, 's 3200. l.; Jaszenovácz, mváros, Unnának a' Szávába folyásánál, 2600. l. és hajó gyártással; Tergove, falu, vas mühelylyel. Ezen ezred az első bánsági ezreddel teszi a' horvát-bánsági őrvidéket a' zágrábi fő parancsnokság alatt. Az utóbbik ezred állomása Glina mvárosban vagyon, melly a' hasonnevü folyón épült, 1600. l. számlál, nemz. fő oskolával bir, és baromvásairól nevezetes; Topuszko falu-

nál igen meleg ásványos források, és igen látogatott fürdők vannak. Hajticsnál homokkő vágás vagyon. Mind e' két kerület hegyes vidékből áll, és az Unna, 's Kulpa közt terül el.

Pézsma. Sokan ismerik az olvasók közöl azon nagy illatu anyagot, mellyet pézsmának, vagy moschusnak nevezünk, hanem azt, honnét származik, tán nem mindnyájan tudják. A' pézsma állat vagy pézsma szarvastól nyerjük ezen drága illatos anyagot. A' hímnél találtatik csak, egy kis zacskóban, a' köldök mellett hátra. Ezen zacskó egy tyúk tojásnyi nagyságu, egymás ellen álló szőrrel van boritva, 's két nyilással ellátva. A' pézsma szarvas kecses, könnyü, karcsu állat, szarv nélküli, olly nagyságú, mint az őz, majd nem egészen fark nélkül, teste vastag, 's kemény szőrökkel fedve. Szine föltestén fekete, feje, nyaka szürke-barna. A' hím a' már fen leirt pézsma zacskóval, 's ezen kivül a' szájából mind két felől kilátszó szöglet foggal különbözik a' nősténytől. A' pézsma szarvas éjjel kóborló, nagyon félénk állat, közönségesen magányosan él, 's csak tavaszszal vannak többen egy csoportban. Nagyon finom szaglással 's éles látással bir. Életmódjában hasonlit a' vad kecskéhez, mert nagy könnyüséggel fut, ugrál, 's a' legveszélyesb sziklákra is föl hág; de a' vad kecskét teste könnyüségére, 's alakja' szépségére nézve sokkal felülmulja. Könnyen keresztül futkározza a' jég és hó mezőket; az erdőben sebes futás közt ügyesen kikerüli a' fákat, buczkókat; gyorsan keresztül ussza a' széles és sebes folyókat. A' nőstény 1 — 2. kölykezik. Eledele havasi növények, fa, moh, gyenge gyökér 's bimbók. Hona a' kelet ázsiai (Tibethtől Tatárországig) sziklás, hó 's jég boritotta fenyves erdők. Húsát meg lehet enni; de szaga miatt nem igen kedves eledel. Használtatik bőre is. Legfőkép' üldöztetik a' pézsma zacskóért, mit részint illatnak, részint gyógyszernek használnak. Az elejtett állatból kimetszetik az emlitett zacskó, bevarratik, 's megszárittatik. A' zacskóban létező anyag kása keménységü, zsiros, barna piros, melly, ha megszárad, a' száradt vérhez hasonló alakot nyer, ('s ezen hasonlatosság miatt gyakran szárogatott vérrel megfertőztetik), tapintata zsiros, könnyen elmorzsolható 's dörzsölhető. Egy zacskó alig foglal magában egy latot. A' legjobb Tibethből és Tunkinghból jő. Az éjszaki tájakról nyert rosz. Szaga némelly embernek annyira kellemetlen, hogy tőle elalél, ellenben másoknak legkellemesb, 's igazi éldelet orruknak. A' fogalmat felülmulja eloszthatósága, mert a' pézsma mellett feküdt portékák sok ideig megtartják szagukat, más testeket megfertőztetnek, 's már messziről érezhető, 's éveken át is szagos utána a' szoba vagy ruha.

Pfalz (Palatinatus), a) választó fejedelemség volt a' mult századokban, melly 1218. a' bajor házhoz jutott. Elterült pedig a' Rajna és

Neckar folyók' bal partjain, más részektől közbe szakitva, Bretten városától (most Badenben) Kaub-ig (most Nassauban) és Rajna-Pfalznak (Rhein-Pfalz, Palatinatus Rheni) neveztetett; mi által különbözött a' b) felső Pfalztól, melly a' mostani Bajorország' éjszak keleti részében volt, vagy is az előbb úgy nevezett Nordgauban, a' sváb herczegek' egyik régi birtokában, mellyet IV. Konrád császár Otto bajor herczegnek, 's pfalzgrófnak elzálogositott. Az előbbinek nevezetesb városai voltak: Mannheim, Heidelberg, Bretten, 's a' t. (most éjszaki Badenben); Oppenheim, felső és alsó Ingelheim (most Hessen-Darmstadt, Rheinhessen tartományában); Kaub (most Nassauban); Simmern, Kreuznach, Sponheim, Bretzenheim, (most a' porosz Alsó-Rajna nagyherczegségben); Neustadt, Frankenthal, Kaiserslautern, Otterburg 's a' t. (most Bajorország' Rajna kerületében); Zweibrücken, Homburg 's a' t. (ugyan ottan), 's még némelly helyek (most Francziaországban). Felső Pfalzban: Amberg, Neumarkt, Nabburg, Roding, Eschenbach, Weiden, Schneitach 's a' t.

Phalanx, a' görögöknél, egy, 4., 8. egész 16,000. emberből állott hadi testület neveztetett phalanxnak, melly nevezet az ő győzhetetlensége miatt igen nevezetes volt. Általában e' szó egy olly csapat katonaságot jelentett, melly az ellenséggel szembe szállhatott. Különösen pedig egy négy szeget képzett katonai testület, melly hosszú nyársakkal fölfegyverkezve, rohant az ellenségre, neveztetett phalanxnak. Ez legjobban, és legnagyobb haszonnal hadakozhatott a' szabad, és sik téreken; egyéb helyeken hátrálnia kelle, elvesztvén erejét. Ph. közönségesen annyit is tesz, mint csata rend.

Pharos (rég. geogr.), szigetke volt Alexandria előtt, Aegyiptusnál, a' várossal most egy 3000. láb. hosszú kő töltés által egybekapcsolva 's igy két nevet alkatva. Keleti hegyfokán, mellynek Lochias volt neve, II. Ptolomaeus, a' gnidusi Sostratus által, fehér márványból hires világitó tornyot épittetett. Innen most az e'féle tengeri világitó épitményeket közönségesen pharus-nak nevezünk.

Phaëton, Phoebus (a' nap isten) és Klymene' fia, 's Heliadák' vére. Szépsége miatt Aphrodite őt elcsábitván, Cyprus szigetébe vitte. Ph. anyja' ösztönzésére egyszer némelly kételkedőknek megmutatni akarván, hogy a' nap istennek valódi fia, az atyjához mene, tőle egy kérés' teljesitését nyerendő. Phoebus nem csak engede fia' kérésének, hanem igéretét gondotlanul esküvel is megerősité. Phaëton a' nap' szekerét kivánta egy napra, melly kéréstől minden ellenjavallat' daczára sem állott el. De alig ült be a' szekérbe, 's alig vevé kezébe a' gyeplőt, már a' nap' lovai — fel se vevén a' gyenge kocsist — rendes utjokról eltértek, 's mindent meggyujtván, az egész földet elégési veszedelembe ejtették. A' vigyáztalan kocsis segedelemért Jupiterhez folyamoda,

ki őt menykővel agyon csapván, az Eridanus (Pó') vizébe vetette. Kyknos, lelki barátja, szomorusága miatt hatytyúra, Heliadák' vérei — kik őt a' folyóban siratták — nyárfára, könnyeik pedig borostyán kőre változtattak által. Maga Helios, a' nap' istene is, neveztetik Phaëton (világító-) nak. Ujabb időben bizonyos magas, nyilt, könnyü kocsik is Phaëton nevet viselnek.

Pherecydes, az ó kor' egyik bölcse, szül. Syros szigetben, 598. kr. e. Thales' kora társa. Ő az első, ki folyó beszédben irt az istenségről, 's bölcsességről. Pythagorásnak tanitványa volt, 's ő tanitotta első a' halhatatlanságot. Fen maradt irásai nem mentek a' duzzadt költői képektől.

Phidias, a' régi világ' legnevezetesb szobrásza, született Athénében, Pericles' kora társa. (kr. e. 444. eszt.). Dolgozott márványból, érczből, aranyból, 's leginkább elefánt csontból olly tökélylyel, hogy készitményei mindenkor magával a' természettel vetélkedtek. Az olympiai Jupitert a' világ' leghiresb müvészei csak bámulták, a' nélkül, hogy utánozni merészelték volna, 's a' romaiak szintúgy mint a' görögök ezen csudálatra méltó mût nem látni legnagyobb szerencsétlenségnek tartották. Phidias nevezetes épitő is volt. Ő általa emelte Pericles Athénét Görögország' olly fényes, 's mü gazdag városává, hogy Róma — ha bár világ' királynéja — két század alatt nem tudott annyi drága templomokat, oszlop tornáczokat, és mü remekeket szerezni, mennyire Athéne, Pericles' idejében, Phidias által, szert tett. Minthogy Pericles őt nagyra becsülé, 's mint barátját tekinté, polgár társai amazt büsitani akarván, őt a' Minerva' szobra készitésénél csalással vádolták, mintha ő az aranynak egy részét magának megtartotta volna, 's ambár ártatlannak találtatott, mert a' szobor — kérésére — megméretvén, annyit nyomott, mint a' neki adott arany tömeg, még is börtönbe vettetvén, ott, mint polgár társai' áldozatja, halt meg.

Philantropia — emberszeretet — egy, nem csupán a' morálban, hanem magában a' meg nem romlott emberi természetben fekvő ösztön, melly által az ember embertársa iránt barátilag, és segélynyujtólag viseltetik. Ez a' legszebb tulajdona az embernek, ez nemesiti és boldogitja már e' földön az embert. Már maga az öntudat, hogy ember társát, ki természeti jogánál fogva, mellyet neki a' mindenható még születésekor adott, minden többi emberhez hasonló, igazán szereti, 's azt, ha a' szükség megkivánja, segiti, az öntudat, mondom, megnyugtatja őt, hogy nem csak természeti ösztönnek, hanem magának az isteni parancsnak eleget tesz, és ezen megnyugtatás őt boldogitja is. Az emberszeretetet maga az üdvözitő is, ki minden morálnak feje, parancsolja, mondván »szeresd felebarátodat mint ten magadat.»

Philologia (nyelvtan), a' tudós és művelt nyelvek' tudománya. Szoros értelemben ph. a' régi görög és római nyelvek', vagy a' régi classikai literatura' tudománya. Azonban ezen fogalom igen tágas, azért a' ph-hoz számittatnak még a' régiek' alapos tudományához tartozó segéd tanok is, mellyek alatt értetik a' nyelvek' természete, tulajdona, annak használata, vagy is tulajdonképen a' nyelv' mestersége, szónokiság, költészség, és a' birálat. Philologia' czélja a' régi literaturai munkák' megértése, és magyarázása, mellyhez tartozik: a' görög és római nyelvtan, vagy grammatika, történet tan, a' status' története, mint annak polgári és házi életmódja; a' tudományoknak, mellyek a' régi munkákban tanittatnak, szoros ismerete; Hermeneutica tágas értelemben; Archaeologia szoros értelemben. A' philologia, mint állitják, cyrenei Eratosthenes által alapittatott; mellyet azonban már előbb Solon, és Pisistratus' idejében megkezdének, hanem, mint tudomány, az alexandriaiak által üzetett; de későbben ismét megszünt. 10., 11. és 12-ik században ismét virágzott; de a' keresztes hadak által meg meg elnyomatott; 14-ik és 15-ik században ismét életre kapott; 17 ik században Leibnicz uj mozgásba hozta, melly most Németországban legelső helyen áll. Nálunk szinte óriási lépéseket tettek e' tudomány szakban tudósaink, kivált jelen korban.

Phocion, alacsony származású athénei vezér. Jó nevelése, és azon felséges elvei, mellyeket Plato és Xenocrates tanitóitól szivott, sokkal hiresbé tették az ő fedhetetlen életét, mint hadi cselekedeteit; honnét vezeték nevén Jónak, vagy Jámbornak neveztetett. Első hadi szolgálatját tette Chabrias vezér alatt, kinek csak hamar megnyerte szeretetét. A' naxosi tengeri győzedelemre nem kevés segédségül vala. Macedoniai Fülöppel is szerencsésen harczolt mind az Euboea szigeten, mind pedig Hellespontusban, úgy hogy nem csak Byzantium városát — mellynek lakosaitól nyilt karokkal fogadtatott — megmentette; hanem végre Fülöpöt arra kényszeritette, hogy Hellespontustól egészen visszavonuljon. Minden szerencsés hadakozásai mellett mindig békét javalt. — 45-ször választatott vezérnek, bár soha se kérte azt. Nyolczvan esztendős koráig a' szerencse' kedvezésében 's köz szeretetben állott; de végtére polgár társai' gyülölségébe esett, mellynek fő oka volt, hogy ő, midőn Nicanor az athénei Piroeum nevü kikötőt elfoglalta, a' visszavételre összegyült fegyveres népet, mint vezér, nem csak nem serkentette fegyver fogásra; hanem még a' fegyvereseket sem akarta igazgatni. Ugyan azon időben Athénében két felekezet vala, egyik a' néphez, másik a' fő rendhez hajló. Amaz hatalmasb lévén, legottan az ellen részneк fejeit, kik közt Phocion is vala, mint haza árulókat méreg pohárra itélte. Halála előtt barátjának, ki sirva mondá néki: »óh melly méltat-

lanokat szenvedsz Phocion! felele de nem véletleneket, mert ez volt nagyobb részint az athénei jeles férfiaknak kimenetele» 's midőn kérdezné, nem volna e' a' fiának valami mondani valója: »Mond meg fiamnak, felele, hogy az athéneieknek ezen igazságtalanságáról soha se emlékezzék meg.»

Phocis, görög tartomány volt, Boeotia 's Doris közt, Thessalia alatt, 's a' korynthusi öböl fölött. Hegyei: Parnassus (l. ezt) és Oeta. Városai: Delphi (l. ezt); Anticyra, a' róla nevezett öbölnél.

Phoenicia (r. geogr.), kicsiny, és terméketlen, de gazdag, népes, és virágzó status volt az ó korban, melly kereskedése, találos ügyessége, és merész hajózásai által szerzette meg kincseit, dicsősségét, és több városoknak, sőt statusoknak lett gyarmatositója. Elterült a' közép tenger keleti partjánál, Ázsiában, 240. négyszegü mföld.; éjszakról az Eleutherus, délről a' Chorseus folyó Caesareánál; keletről a' két Libanon volt határa. Számos czédrus, 's egyéb fája hajók' gyártására használtatott, mellyekkel Afrikába, Hispaniába, sőt a' Canariákba az atlászi tengerben, és a' balti tengerbe is elhajókáztak. Városai: Tripolis, Byblos, Berytus (most Bairuth), a' jog tudományosság' széke; Sidon (Szaida), két kikötővel, és hires üveg gyárokkal, ennek hatalmával, dicsősségével, fényével versenyzett Tyrus, melly bibor, 's egyéb drágaságokkali kereskedés által sok kincseket szerzett, 's egy szigetben volt épitve; Ptolemais (most Akra).

Phoenix, csuda szépségü mesés madár a' régi időkben, aranyos, piros, 's igen szép vegyületü, 's szinnezetü tollakkal, mellyről a' könynyen hivő, babonás, mesés világ azt beszéli, hogy nagyon soká él, 's midőn nagy öregségében halálát közelgeni érzi, mirhából 's más kellemes illatu füszeres növényekből ágyat csinál magának, azt meggyujtva, magát megégeti; de hamvaiból sokkal szebb alakban, fényesebb, 's pompásabb szinekkel megifjodva, támad föl. Lakhelyéül Arábia 's Egyiptom tételik.

Photius, kilenczedik század' legtudósb, 's legmüveltebb férfiainak egyike. Jeles születése, nagy vagyona, 's ezzel öszvekötött bő tudománya első fény polczokra emelték őt. Leo császárnak volt tanitója, cs. testőrzők' kapitánya, harmadik Mihál császár alatt pedig status titoknok lett, ki őt, mint világit a' számüzött Ignácz, konstantinápolyi patriarcha' székébe emelé. Hat nap alatt a' papi hivatalok' során átmenvén, Gergely syracusai püspöktől, kit kevéssel ez előtt a' római pápa hivatalától letett, felkenetése' napján (858.) patriarchává szenteltetett. Első Miklós, római pápa, alig erősitette meg a' császár' kérésére e' méltóságban; már vele az elsőség miatt viszálkodásba esvén, a' görög 's római anyaszentegyház közt meghasonlást okoza. Mihál' halála után Basilius császár Pho-

tiust 867-ben méltóságától megfosztotta; de 877-ben a' császártól VIII. János pápa megegyezésével vissza helyheztetett, miglen V. Leo császár öszveesküvésről vádolt Photiust 886-ban ujolag méltóságától megfosztván, örmény zárdába tette, hol 890. vagy 91-ben megholt. — Ha bár Photius' tetteit helyeselni nem lehet; más oldalról a' tudósok még is nem keveset köszönhetnek neki. Azon időben neki volt egész Thráciában legnagyobb — 12,000. kötetből álló — könyvtára; azon kivül Konstantinápolyban több könyvgyüjteményekkel bővelkedett, mellyek neki napi használására szolgálának. Számos történeteket, egyházi törvényt, 's hittant foglaló irományokat hagyott maga után. »Miriobiblon» czimü munkája 270 nél több történet, szónoklat, nyelvtan, ész 's hittan irókra terjed ki, 's ezeknek nagy része különben elveszett volna. »Nomokanonja» melly kanoni leveleket, 's egyházi tárgyakról kiadott császári törvényeket foglal magában, nagyon érdekes. Azon felül vannak 250-nél több, hit dologról szóló levelei, két homiliai, 's más, részint nyomtatlan munkái.

Phrygia (rég. geogr.), egyike az ó világ' legtermékenyebb tartományainak kis Ázsiában, melly éjszakra Gallatiát és Bythiniát; keletre Cappadociát; délre Lyciát 's Pisidiát; nyugotra Mysiát, Lydiát 's Cariát érte. A' Lycus, Marsyas, Caistros, Hermus, Sangarius voltak folyói; városai: Laodicea, Apamea, két nagy város, Celaenae, Colossae, Hierapolis. Kis Phrygia volt azon tartomány, melly más néven Troas-nak neveztetett. Phrygia' keleti része Lycaoniának mondatott, városa volt Iconium. A' phrygiaiak ugyan ostobáknak mondattak; de még is ők voltak az első hajósok, 's ők hozták az első ólmot a' mostani Angliából, ők találták fel a' ruha himzést, 4. kerekü kocsikat, jövendő mondást.

Piacenza (olv. pjacsendza), a' Pó folyón épült csinos olasz város, Pármához tartozó hasonnevü herczegségben, 30,000. lak. Erősitvényében ausztriai katonák vagynak. Egy híd kapcsolja össze az ausztriai olasz birtokkal. Van püspöksége, nagy oskolai könyvtára, 's füvészkertje, több jeles temploma, 's egyéb szép épületei, szinháza, jeles sajtója, kitünő kalap gyára, selyem, 's harisnya szövése, és tavaszhoban nagy vásárja. A' Praefectus' széke is itt vagyon. Itt verte meg Hannibal a' rómaiakat Trebiánál.

Piáristák (Clerici Regulares Scholarum Piarum — Ajtatos iskolák' rendjének tagjai). Ezen, a' statusnak olly fontos, és szükséges Rend, melly hazánkban már majd két századon át fáradozik a' legrögösb pályán, honunk' ifjú polgárait valamint a' vallásra és erényre, úgy a' tudományokra is szoktatván 's szivcikbe csepegtetvén, azokat boldogitandó, első alapitójában Calasanti József nevü fő rangú nemes spanyolt tiszteli, annak szabályai' megtartásában hódol, magát a' más szerzetes Rendek három fogadásán kivül egy negyedikkel — az ifjuság' nevelésé-

vel — kötelezvén le. Ezen rend keletkezésekor generalis által (első generalis volt maga a' szent alapitó) kormányoztatott. Jelenleg azonban, minthogy Spanyol- 's Olaszországból Európa' más tartományaiban is elszaporodott, szükség kivül a' nagy távolyságok miatt nélkülözni kellvén a' generalist, provincialisok által, minden befolyása nélkül a' generalisnak, kormányoztatik. A' római sz. szék' fejei különös kiváltságokkal ruházták fel e' Rendet, melly a' többi szerzetektől sokban különbözik. Honunkban e' Rend, melly a' két testvér házában 28. házban 's ugyan annyi gymnasiumban, három lyceum, 's nyolcz nemzeti iskolában fáradozik (legrégibb a' privigyei ház 1666.), a' dicső Nagyoknak, mint az erény' 's tudományok' hü barátjainak jótékonyságaiból, különböző időkben alapittatott. De az idő' viszontagsága miatt ezen alapitványok annyira megcsökkentek, hogy a' Rend' megszünésétől lehete tartani, ha a' tudományokat hön pártoló b. eml. Ferencz azt e' veszélytől atyailag föl nem menti, a' Rendnek a' fehérvári custodiatus név alatt ismert jószágot által engedvén, 's pénzbéli segedelemmel is kegyesen pártfogolván.

Piemont (Pedemontium), herczegség Szardinia királyságban, 350. négyszegü mföld. 1. 3 4 millió lak., az ország' legmunkáltabb tartománya, virágzó földmiveléssel, és jeles barom tenyésztéssel. Iparát selyem gyárai kitüntetik. A' Pó vize hasitja közepét. Ejszaki, 's délszaki határjában nagy hegységek vannak: ott a' havasok' legmagasb emelkedései, u. m. a' Montblanc, Bernardo, Rosa 's a' t.; itt az Appenninek: mind a' kettő több, lassanként kiesbülő ágakat áraszt befelé a' Pó széles rónaihoz. A' herczegség 5. tartományra oszlik, millyenek, Turin, Cuneo, Alessandria, Novára, Aosta. Turin a' herczegség, 's az ország' fő városa (l. ezt); Vercelli (vercselli) a' Sesia folyón 17,000. lak. számlál; Aosta 6000. lak. római maradványokkal; közelében hires meleg fürdők; kezdődik az átjárás a' kis sz. Bernád' hegyen, mellyen a' nevezetes zárda-fogadó vagyon Vallisba; Ivrea, Carignano, Savigliano, Coni, Busca, Asti, Chevasco, Mondovi, Saluzzo, Susa, San-Giovani.

Pindarus, nagyon fellengő lyrai görög költő, szül. Boeotiának Thebae városában kr. e. 520. Költészeti tanitónl leginkább használta Simonidest, annyira is kimutatta magát Pindarus' költői nagy elméje, hogy mostanig az első lyricusok közé tartozik. Hiero, siciliai király, kit több ódákkal megtisztelt, különösen szerette és becsülte őt. A' régi irók kimerithetetlenek az ő dicséretében; ma is ódái felséges gyönyört okoznak annak, ki a' régi Hellas lelkes nyelvét eléggé birja, 's elég képzelő tehetsége van a' költő' merész, 's még is biztos reptét követhetni. — Négy nyilvános pálya harczok tartattak a' görögöknél u. m. az olympiai, pythiai, nemeai, és isthmusi, 's ezek mind annyi nép-ünnepek valának, mellyekben a' legnagyobb tekintetü emberek, sőt még magok a' királyok

is részt vettek. Pindarus mind ezeknél hallatta lantját, 's dicsőítette az ünnepet, részese lett a' győzedelmi fénynek, 's a' nyilvános megtisztelteltetésnek. 45. győzedelmi ódái maradtak reánk, u. m. 14. olympiai, 12. pythiai. 11. nemeai, 's 8. isthmusi, mellyekben bizonyos fellengős teremtő szellem mutatkozik, melly a' jelennel a' jövendőt, az egyessel az általánost átöleli. Megholt 90. esztendős korában, a' thebaei színpadon szeretett Theoxonosának karjai közt örökre elszenderedvén. — Mennyire becsültetett mindenkitől, megmutatá Nagy Sándor, midőn Thebae város elpusztításánál azon házat, mellyben Pindarus lakott, tiszteletből megkiméltette. Ezt tették a' spartaiak is, midőn Thebaebe győztesen berohantak.

Pipázás (orvosi tekintetben). Sok csatázás és toll harcz történt már a' pipázás mellett 's ellen. Mások föltétlenül kárhozták, mások mintegy szükséges, 's hasznos dolognak állíták. Vannak jó, de vannak kárhozatos oldalai is a' pipázásnak. A' pipázás, mint kiki tudja, összeapritott dohány (l. e' czikket) leveleknek pipákbani elfüstölése. 17-ik században a' vallást megalázó dolognak tartatván, vallásilag eltiltatott. Máshol a' polgári törvények tilták azt el, az áthágók testi, pénz büntetéssel, vagy tisztségektőli megfosztással fenyittettek. Minden törvények' daczára még is annyira elterjedt, hogy most nincs nép, hol szokássá ne vált volna. A' dohány porrá törve is (burnót) használtatik az orrba szíva. Ez nagy atyafiságban van a' pipázással, még is illendőség ellen nincs, sőt burnót-szelenczékkel tisztelik meg a' császárok, királyok 's a' t. a' jelesebb embereket. — A' dohánynyali élést annak kettős tulajdona, t. i. ingerlő 's bóditó ereje, kedveltelé meg. Ingerlő erejét mutatja az is, hogy az elme — gyenge emberek igen szeretik a' burnotolást. A' bolondházak' szerencsétlen lakosi a' látogatót majd lehuzzák burnótért, hogy az agyvelőt vele ingerelhessék. A' pipázásnál is tapasztaljuk ingerlő erejét a' szájban, bóditó erejét pedig az agyban, mert, kivált a' szokatlannak ideigeire nagy bóditó befolyása által fő fájást, émelygést, szédülést, hányást okoz Tompitja az izlő idegeket a' szájban, ingerli a' száj üregében létező nyál mirigyeket, mellyek nagyobb mennyiségű nyált választanak el, innét a' köpködési szükség pipázás alatt; a' belek' nyál mirigyeit is ingerlése által bővebb nyál elválasztásra ingerli, a' beszivandó levegőt megrontja. Ezen müködéseiből könnyen kitalálhatni, melly esetekben ártalmas, mellyekben pedig hasznos, vagy legalább ártás nélküli. Árt a' füst a' szemeknek, kivált az úgy nevezett szipáknál, árt az idegeknek, kivált a' szájban, mellyeket nagyon eltompit, meggyengit a' nyálmirigyek ingerlése által; bő nyál választást okozván, a' testet nedvétől megfosztja, kiszáritja, innét csak a' jól tápláltaknak, bő nedvűeknek nem árt. Ártalmas mindjárt felkelés, vagy ebéd után, 's meleg napokban.

Hasznos ellenben fogfájásnál, kemény székelésnél, nyálkás mell betegségekben. Idegen pipából ki se pipázzon, mert a' legundokabb 's veszedelmesebb nyavalyák terjesztetnek el általa.

Pirithous, Thessaliában lapithak' királya, Jupiternek és Dianának fia. Dejanirát első felesége' halála után Athénébe Theseus' meghitt barátjához mene, kinek hasonlólag megholt neje, hogy vele egyesülve, a' spartai Helenát elragadnák. Mi megtörténvén, sors húzás által Helena Theseusé lett. Ennek most viszont Pirithoust, a' megegyezés szerint, feleség szerzésben segiteni kelletett, ki, minthogy Proserpinát akarta elragadni, e' czélból mind ketten lementek az alvilágba, hol pihenés végett leülvén, nem kelhettek fel. Theseust ugyan Hercules megszabaditotta, de Pirithous a' Cerberustól széttépetett.

Pisa (olv. piza), 13-ik században igen népes, és virágzó, most elhanyatlott olasz város Toscanában, az Arnó folyón, régi fényének némelly nyomaival, egy ferdén álló nevezetes toronynyal, nagy herczegi, és érseki palotával, István' rendje templomával, 's palotájával, nevezetes temetővel, mellynek földjét a' keresztesek a' szent földről hozták, és számos emlékezetes régiségekkel, a' 70. oszlopu, 's diszes ércz ajtókkal ellátott byzantiumi székes egyházzal, VII-ik Henrik' sirjával 's t. e'f. nevezetességekkel. Van egyeteme is, füvészkertje, olasz akademiája, könyvtára 's a' t. érseksége; hires virág gyára, nevezetes ló, teve, 's bival tenyésztése, hires fürdője, nagy vizvezetéke 's a' t.

Pisistratus, Kodrus király véréből származott athénei polgár, jeles görög szónok, 's kitünő harczfi. Hogy a' fő hatalmat annál könnyebben elnyerhesse; főleg az alsó osztályu polgárok' szeretetét vonzó nyájassággal, 's határtalan adakozással iparkodott megnyerni. A' legalacsonyabb polgárok' sorsait könnyebbitette, kertjeit azoknak idő töltésökre megnyitotta, a' betegeket, vigasztalást nekik adandó, meglátogatta, 's a' holtakat eltemette, minden beszédében a' polgári egyenlőséget pártolta. Mind e' mellett, hogy a' terve annál hamarább sikerüljön, önnön magán sebeket ejtvén, a' piaczon megjelent polgártársait ellenségei ellen segitségre felszólitandó, kik — úgy mond — a' democratiához ragaszkodásáért élete után leselkednek. Legott, bár mennyire ellenzette is Solon, testőrzők rendeltettek neki, kiknek segitségével az athénei várat elfoglalta, a' sokaságot a' fegyvertől megfosztotta, 's igy a' városnak ura lett (kr. e. 561). Csalárdsággal, 's erőszakkal elnyervén a' fő hatalmat, attól kétszer megfosztatott; de mind annyiszor azt visszanyerte, 's ha bár zsarnok nevet vont is magára, még is mint valódi atya az athéneiek' teljes megelégedésére uralkodott. Solon' törvényeit erősen pártolta, tudományokat, 's müvészetet, főleg pedig a' földmivelést előmozditotta, pythiai Apollo 's olympiai Jupiter' templomai

által a' várost diszesitette, közönséges könyvtárt alapitott. Homér' énekeit azon rendbe hozta, mint mostan vannak. Kr. e. 527. halt meg. Fiai, Hippias és Hipparchus, az atyjokról reájok szállott hatalmat fentartani képesek nem valának.

Pius. Nyolcz illy nevü pápa ült a' római sz. székben. Többek közt I. Pius (szent), ki 142. lett pápává, és 147 — 157. közt meghalt. VI. Pius (előbb Giovani Angelo), szül. Cesenában 1717., 1775. választatott pápává, IV. Kelemen után. Uralkodása épen a' franczia lázadásra esett, és ez igen nehezité kormányát. Mind a' mellett fényes papi méltóságát kitünő jelességgel viselte, miért ő mindenkibe tiszteletet öntött, buzgó imádkozásakor pedig olly megindító és mindenkit magához vonzó ajtatosságot mutatott, hogy az által a' hivek' lelki épületét nem nevelnie lehetetlen volt. Azonban a' mostoha körülmények miatt, mellyek közt országa akkor nyögött, midőn székébe ült, annak sorsán mit sem segithetett. Minden intézkedései sikeretlenek levének, 's a' közjó egyre hanyatlott, mig végre Róma febr. 18. 1798. köztársasággá alakittatott, P. pedig betegsége' és öregsége' daczára is fogságba vitetett, 's a' veleuczei fellegvárba záratott, hol aug. 29. meg is halt. Szerencsétlenségét és ritka tulajdonit sirjába köz részvét kisérte. VII. Pius előbb chiaramonti Gergely Barabás gróf, szül. Cesenában 1742.; 1800. mart. 14. jutott a' szent székre. Kormányát leginkább a' takarékosság és a' szegényekről gondoskodás tüntetik ki. Hasztalan törekedett a' jezuitákat, mint a' hit' atyjait Franciaországba, hol akkor a' vallás hajótörést szenvedett, ismét bevezetni. Ezt azonban Poroszországban még is véghez vitte. A' kereskedés és életmód alatta igen jótékonyan tenyészett. Mit azonban, valamint egyéb iparait is, a' hiu dics után vágyó Napoleon meghiusitott, 1805. megszállván hadi seregével Rómát. Napoleonnak átokkali fenyegetése csak az egyházi status' teljes megszüntetését siettette (maj. 7. 1809.); sőt magát a' pápát is fogságra küldötte. Hallatlan vala azon bátorság, mellyel Radel, franczia vezérnek látására, ki éjjel hozzá betörvén, az ablakon egy kosárban őt leeresztve, 's magával vitte, viseltetett. Napoleon önkényének az egyházi dolgokban inkább ellene szegezte magát, mint valaha. Pius 1812. Fontainebleauba vitetett. Ekkor sem hajlott Napoleon' kivánságaira, noha vele, mint fogolylyal, hánt. Végre megboszulván az ég Napoleon' zsarnokoskodásait, végkép megaláztatott, és Pius szabadon bocsáttatott. Róma is, és az egyházi fejedelemség ismét törvényes uráé lett. Meghalt aug. 20. 1823. — E' tiszteletes agg férfiúnak személyes tulajdonai a' keresztény szeretetnek valóságos tanui valának.

Pisztoly, egy 8 — 10. ujjnyi hosszaságu lő fegyver, melly a' puskához hasonlit, csak hogy a' pisztoly kisebb, 's hogy ágyán, az úgy nevezett kakas fölött, mi ragaszték sincs, és hogy a' fogantyúja sárga

rézzel boritva, mintegy gömb, erősen meg van hajtva, hogy lövéskor egy kézben is erősen tartathassék. Vannak 3 — 4. ujnyi pisztolyok is, 's pedig egészen vasból. Ezeket zsebben is hordhatni. Némellyek szerint Pisztoly nevü városról, mellyben feltaláltattak, nevezetnek pisztolyoknak. Azért a' pisztolyok' eredetét Olaszországnak tulajdonitják, annyi legalább bizonyos, hogy már 1364. Perugiában készittettek. A' puskák jóval hosszabb fegyverek, 's használatuk is nagyobb, mint a' pisztolyoké. Eredetök igen régi, és franczia találmánynak tartatik. A' katonaság csak 17-ik században kezde puskákkal élni. XIV. Lajos fegyverezett föl először egy ezredet puskákkal 1671. Jelen században még nagyobb tökélyre vitték a' fegyvernem' készitését. Ugyan is azon a' helyen, hol aczél és tűzkő által a' lőpor meggyulad, most ezen gyuladás lökupakok által történik, és e' találmány biztositja a' lövőt, 's általa a' lőpor nedves időben is szárazon tartatik, szóval e' találmány által több szerencsétlenség, mi — fájdalom — olly gyakran történni szokott, elhárittatik.

Planéta. Bujdosó csillagoknak mondjuk azon csillagokat, mellyek tulajdon világossággal nem birván, az álló csillagoktól (p. o. a' földünk a' naptól nyerik világosságukat. Kettős mozgással birnak: 1-ör tulajdon tengelyek körül, ezzel okozván a' nappalt, (az álló csillag felé fordult fölületen) és éjeit; 2-szor pedig a' napjok (álló csillaguk) körül, melly utat különböző időben végzik a' különböző bujdosók. Legrégibb korban is már ismertek néhány bujdosót. Homér, Democritus, Hessiod, Pythagoras már ismertek néhány planétát, nevezetesen Venust; Eudorus az 5. fő planétát: Mercurius, Venus, Mars, Jupiter, Saturnust. A' többi csak legujabb időben födöztetett fel, u. m. Uranus, Ceres, Pallas, Juno, 's Vesta. Ide számitva a' földet, 11. fő planeta van. (l. Naprendszer.)

Plata (la), a) lásd La Plata. b) La Plata vagy Csarkasz, később egy ideig Sucre, most pedig Csugiszáka, fő városa Boliviának, délszaki Amerikában, a' Kacsimájo folyón, 30,000. lak., széke a' congressusnak, 's kormánynak. Magassága 14,700. lábnyira van. Bolivia Peruhoz délre 's keletre esik, 's összesen tesz 20,000. négyszegü mföld. 1. 1/5 millió lak. Amerika' legnagyobb hegyei lepik el ezen uj statust az Andes vonalban, u. m. a' Nevado de Sorata, 23,600. láb.; Illimani, 22,400. láb.; Csipikani, 18,900. láb. Felföldje puszta, a' Titikaka tó' völgye (Csukito) gyönyörü oázként fekszik a' szirtes magasságban, 13,000. lábnyira, melly a' köztársaság' legtermékenyebb része. Az Illimanihól szakad a' Maranhon, melly Kocsabambát és Benit veszi fel. Délre van a' Pilkomájo, Kacsimájo, Paszpájó és Juguj. A' Xarajes mocsár 2000. négyszegü mföld. foglal el. A' nevezett fő városon kivül van itt: Potosi (l. ezt);

La Paz, 20,000. lak., aranymosással; Oropesa, 16,000. lak., és jeles gyárokkal; Santa Cruz de la Sierra, a' hason nevü testvér statusban.

Platina, saját nemü ércz, melly a' legnagyobb tüzben is csak nehezen olvasztható fel; de nehezen is kinyujtható. Szine az ezüstéhez, nehézsége az aranyéhoz hasonló. Keménysége a' réz, és vas között áll. Tulajdonaira nézve szinte sokat hasonlit az aranyhoz, azért fehér aranynak is neveztetik. Található Peruban, Uj-Granadában, különösen pedig Santa Fében, Carthagénánál, apró szemekben. Az amerikai spanyolok csak a' mult század' elején kezdették a' platinát ismerni. Hasznát leginkább a' vegytani eszközök' készitésére vehetni. Pénzt is verethetni platinából, mint készittetének ujabb időkben az oroszok.

Pláto, tulajdon nevével Aristocles, (Pláto nevet a' széles homlokáról, és melléről kapta), Kodrus' és Solon' nemzetségéből származott, nagy philosoph 's Socrates' legjelesebb tanitványa. Született Athénében kr. e. 429. Ifjuságában kitünőleg a' nyelvtant, gymnasticát, festés és hangász müvészetet tanulta, korának még is zsengéjét főleg a' költészetnek áldozta, 's a' magasan gondolkodó ifjú husz esztendős koráig tüzesen próbálgatta költői teremtő erejét az éposi, lyrai, 's drámai versezetekben. Ekkor Socrates' keze alá kerülvén, magát egészen a' bölcsészetnek szentelte. Tanitója' halála után elhagyván Athénét, megjárta Megarát, nagy Görög, Olaszhont, 's Afrikát, azután a' papi titkok' 's bölcsesség' első honába, Egyiptomba ment. Athénébe visszatérvén, akademiát állitott fel, mellyben a' bölcsészetet tanitotta. Élénk, 's erőteljes előadása, nyájas 's jó magaviselete, a' nagy tapasztalás, 's utazások által szerzett bő tudományának hiré okozá, hogy nem csak ifjak, hanem nagy tekintetben lévő férfiak, sőt jeles eredetü hölgyek is részt vevének tanitásában. Háromszor látogatta meg az öregebb 's ifjabb Dionysius zsarnok alatt, élete' veszedelmével, a' syracusai udvart. Megholt kora' 80-ik évében, egy lakodalom' alkalmával, barátjai' körében csendesen elszunnyadva.

Plautus (Marc. Accius), jeles vigjáték költő, szül. Umbriában, Sarsina nevü városban, kr. e. 200. körül. Eleinte ő Rómában játékszin igazgató volt; de számodásában megbukván, kölyűmalomban kényszeritteték egy ideig élelmét keresni. Itt is, mint az előtt, ambár nem kedvező környülményekben, részint görögből forditott, részint eredeti vigjátékokat készitgetett, mellyek közmondatokkal, éles 's csintalan elménczségekkel gazdagok voltak. Velős kifejezéseit 's régi beszédmódját már Quintilian dicséri, mondván: hogy ha a' múzsák római nyelven beszélnének, úgy Plautuséval élnének. Azonban beszédmódja néha közönséges, tréfája nemtelen, melly az illendőséget és szemérmet sérti. Ma-

radtak tőle reánk 20. szindarabok, mellyek czimöket, vagy a' bennök előforduló fő személytől, vagy pedig a' fő tárgytól kapták.

Plimouth, jeles város Angliában Westsex királyságnak Devonshire grófságában, 35,000. lak, kikötővel, melly egy világító molo által védetik (költsége 8. millió tallér volt). Nevezetes hajó műhelylyel 's állással, ágyú öntővel, horgony 's egyéb hajói szerek' gyáraival. Ide tartozik a' 45,000. lak. számláló szép Devonport is, börzével, szép színházzal, athenaeummal, és erősitvénynyel; tovább Stonhouse nagy matrózkórházzal.

Plinius (Cajus Plinius secundus), idősb római lovag, 's Róma' legnagyobb tudósainak egyike. Novocomumban (most Como), vagy mások szerint Veronában szül. kr. u. 23. Egy ideig ő a' római hadseregnél szolgált, 's később Spanyolország' tisztartója lett. Innen visszatérvén Rómába, főlég a' törvénytudományra adta magát, 's több nyilvános hivatalokat viselvén, végtére Misenumnál egy római hajósereg bizatott reá. Itt ő az akkor először tüzet okádó Vesúvot közelebbről vizsgálni akarván, az egész tájékot elboritott gőztől kr. u. 79. megfojtatott. Plinius, minden terhes hivatalbeli foglalatosságai mellett is, sok jeles munkát irt, mellyek nagy olvasottságának mind annyi tanui. Munkáinak nagy része a' tudományok' kipótolhatatlan kárára elvesztek. Egy, 37. könyvből álló reánk maradott munkája, melly Historia naturalis, vagy Historia mundi czimet visel, nagyon érdekes. Kiterjed ő ebben a' tudományoknak csak nem minden ágaira.

Plinius (C. Plinius Caecilius secundus), ifjabb, az idősb Plinius' hugának fia, szül. Novocomumban (Como) kr. u. 62. Atyja' halála után nagy bátyja' gondviselése alá jutván, legott az idő' bölcs használásához szokott. Tanitói valának Quintilian, 's Nicetas. Különösen magát az ékes szólásra 's bölcsészetre adta. Mint 13. éves gyermek szomorú játékot irt; mint 19. éves ifjú pedig már ügyvédi tisztében ügyességgel eljárván, magának utat nyitott az első diszpolczokra. Domitian' uralkodásának utolsó évében praetor; Trajan alatt, kincstárnok, később augur, sőt pontusi helytartó is lett Meghalt 107. eszt. Plinius azon időben minden tudományokban legjártasb férfiu volt, tudósok' barátja, tisztelője, 's pártolója. Munkái közől egyedül leveleinek 10. könyvből álló gyüjteményét 's egy Trajánról mondott magasztaló beszédét birjuk. Pl. ambár leveleiben nem ir olly egyszerűséggel, mint Cicero; még is a' nyelvnek lelkes, 's finom hangja, 's azokban elszórt erkölcsi elvek olvasásra méltókká, 's vonzókká teszik leveleit. Trajánról mondott dicsérő beszédében a' szónoki ékesség erőltetett, 's a' római szabadsággal elveszett nyelv' egyszerűségének, 's erőteljes kifejezéseknek hiányára mutat.

Plutarch, novezetes görög iró Chaeroneából, Boeotiában, élt első század' végével 's második' kezdetével. Athénében Ammonius bölcsész' tanitványa, Rómában pedig ő maga a' bölcsészet' tanitója vala. Traján őt tanitója iránti tiszteletből consuli, 's később illyricumi helytartói méltósággal ruházta föl, Hadriántól pedig Görögország a' gondnokának nevezteteti ki. Meghalt hazájában, mint Apollo' papja, életének 70-ik kora körül. Plutarch nagy belátásu, 's tapasztalásu férfiu, bő olvasotsággal, 's legkönnyebb előadással birt. Az ő számos irományai eleven gondolkozására, fáradhatatlan igazság' vizsgálójára, a' bölcsesség 's erény' valódi barátjára mutatnak; azokban valódi bölcsesség 's tudomány találtatik, 's kimerithetlen forrásul szolgálnak mind azoknak, kik a' régi bölcsészet' történetét fürkézni szeretik. A' bölcsészeti munkáiban, mellyek közönségesen »Ethica» vagy »Moralia» czimet viselnek, Plató' elveit fejtegeti, 's a' stoikusokat, és epicuraeusokat tüzesen megtámadja. Történeteket foglaló munkáiban »Vitae paralellae» név alatt 44. hires görögök' és rómaiak' életrajzai, kettőnként, kik ugyan azon egy időben éltenek, összehasonlitva, találtatnak. »Isis és Osiris» könyvében az egyiptomi régiségeket; »Quaestiones romanae» irományaiban pedig a' rómaiak' ösi szokásaikat vizsgálja.

Pluto, Saturnus' és Rhea' harmadik fia. Midőn Jupiter és Neptun véreivel az atyjok' birodalmán megosztozott, néki az alvilág jutott, 's innen alvilág' királyának, diakoknál a' földben rejtett kincsekről Dis-nek, görögöknél Plutónak, 's minthogy a' régiek őt a' holtak felett uralkodni gondolták, innen földalatti Jupiternek, az Orcus nevü lakhelyéről Orcusnak, a' pokolbéli Stix folyóról Stygius-nak is neveztetett. Ő itélt meg minden nyilvános, és titkos cselekedetet, 's ő hatalma alatt voltak a' három pokolbeli birák: u. m. Aeacus, Minos, Rhadamantus. Szolgálatjára valának a' furiák és Cháron; kapujánál lévő őr pedig egy három fejü, Cerberus nevü, kutya volt. Felesége vala Proserpina, Ceresnek leánya. A' papjai ciprussal valának koszoruzva, kik éjel bikákat, és kecskéket áldoztak néki. Testvéreivel a' titánok ellen hadakozván, cyclopsokat megszabaditotta. Ezektől háládatosságból egy olly sisakot kapott, melly azt, ki viselte, halhatatlanná tette. Vagy kocsin ábrázoltatik, mit négy fekete lovak huznak, azoknak nevei: Orphnaeus, Aethon, Nycteus és Alastor, vagy királyi széken ülve, komor tekintettel, 's tömött szakállal; fején igaz itéletének jele gyanánt mérték vagyon, kezében két águ királyi pálcza, vagy kulcs, 's mellette Cerberus fekszik.

Poediebrad (Katalin, Kunegunda), Mátyás király' neje, Podiebrad György, cseh király' leánya. György még akkor Mátyásnak igérte leányát, mikor nála fogságban lévén, vele szeliden 's emberileg bánt. Mátyás az igéretet örömest elfogadta, 's magát arra száz ezer arany fo-

rint fizetés mellett kötelezte. Egybe is kelt Mátyás Kunegundával; de három évet sem tölthete el vele a' házasságban. Megholt 1464.

Podiebrad (György), csehországi kormányzó, szül. apr. 6 1420. Korán kitünteté magát hadi tudománya által. Az atyja' halála után született László magyar 's cseh király' kis korusága miatt, Csehország' helytartójává neveztetett; azonban már 1448. egyedüli kormányzó lett. Mikor III. Fridrik császár Bécsujhelynél az ausztriai rendektől ostromoltatván, keményen nyomatott; Podiebrad ment segitségére. László király' kora halála után 1457. Podiebrad választatott III-ik Fridrik 's egyéb korona követelők ellen cseh királynak, és 1462. az ujonnan nyomott III. Fridrik császárnak ismét segitségére volt; de ezzel később megha sonlott. 1467. Pál pápa P-t. eretneksége miatt egyházi átok alá vetette. Szerencsétlen lön P-ra nézve a' Hunyady Mátyással viselt háború, ki P.' Victorin nevü fiát megverte és elfogta. Ezen had' közepette halt meg Podiebrad előbb, hogy sem fiát a' fogságból kiszabadithatta volna. Mart. 22. 1470. 's Prágában a' székes egyházban eltemettetett. Podiebrad bölcsességgel és lelki erővel teljes, 's a' koronára méltó férfiu vala.

Podmaniczkiak. Ezen jeles nemzetségnek dicső eldődei már 15. és 16-ik században virágoztak, fényes egyházi és világi méltóságokon tündökölvén. Ezeknek érdemteljes utódjai közt legujabban fénylett: Podmaniczky József, báró, cs. kir. b. t. tanácsos, Bács és Bodrog egyesült vármegyék' fő ispánja 's a' t., született jul. 1756. 's honában gondos nevelést nyervén, meglátogatta a' göttingai egyetemet; azután beutaza a' külországokat, 's különösen Angol- és Franciaországokat használá tapasztalatai 's nyelvek' megtanulása végett, mellyekben valamint a' tudományokban is nagy előmenetelt tett. Honába visszatértekor II. József császár őt 1784. cs. kir. kormány tanácsossá nevezte ki Fiuméba, következett évben pedig kir. magyar helytartó tanácsnoknak választatott. 1802. b. e. Ferencz őt gyengélkedő egészsége miatt a' helytartói tanácsnokságtól fölmentvén, mielőtt már Bács, Bodrog e. vármegyék' fő ispánja vala, b. t. tanácsosnak nevezte, 's benne Ferenczünk nem kis bizodalmát helyezte. Podmaniczky minden tekintetben a' ritka férfiak közé tartozott kortársai 's földiei között. Különösen emberiség és hon szeretet valának kitünő nemes jellemei. A' tudományokat szinte szerfelett kedvelé, mit végrendeletében, mellyet halála előtt, melly maj. 11. 1823. történt Pesten, tett, nevezetes tartalmu könyvtárát, 's számos mathematikai és physikai müszereket hagyván a' pozsonyi evang. tanuló intézetnek, azon felül 2000. pgő. forintot a' szegény tanuló ifjak' számára, eléggé bebizonyitott.

Podolin, egyike a' 16. városoknak Szepesben, a' Poprád vizén, harmadfél ezer lakossal, gymnasiummal, vászon készitéssel.

Policzia vagy rendőrség (orvosi). A' széles értelemben vett

rendőrség' föladata felügyelni, hogy a' status' minden személye, 's birtoka bátorságban legyen. Az orvosi rendőrségnek pedig, hogy a' polgárok' testi javáról gondoskodjék. Körébe tartozik tehát minden, mivel az ember egészséges és beteg állapotban érintésbe jö, sőt még holta után az örök nyugalomra tételérei módjára is köteles ügyelni. Névszerint röviden az orvosi rendőrséghez tartoznak: 1) a' népesség, hogy a' status' czéljainak elérésére elegendő emberi erő legyen. Ha kicsin a' népesség, tartozik az orvosi rendőrség az illető kormányt értesiteni, hogy gyarmatok, vagy más módok által mozditsa elő a' népességet, kivált az elhagyatott tájakon; más részről pedig, ha túl népesedett volna az ország, a' fölösleges lakók, kiket a' föld nem táplálhat, más vidékre vagy országokba szállittassanak. A' nevelés módjára fölvigyázni, hogy a' fiatalság ép 's erőteljes nemzedékké fejlődjék. 2) Egészség. Az ország' ereje nem annyira a' sok, mint az egészséges 's erőteljes emberekben állván, arra tartozik fölügyelni az orv. r., hogy a' polgárok' egészségét mi se veszélyeztesse. Gondoskodni kell tehát neki, hogy mindig jó minőségü, 's elegendő mennyiségben találtassanak élelmi szerek, azokhoz jutányos áron, még a' szegényebbek is, juthassanak. Élelmi szereket árulókra azért szorossan vigyázzon, a' piaczi kirakott czikkeket megvizsgálni, a' rosszakat elkobozni tartozik. Kutak elegendő számmal legyenek, egészséges tiszta vizet adjanak; vagy ha kutakból jó viz nem kapható; vizvezetékek által szereztessék meg, 's pedig bőségben a' jó viz. Ez után a' levegő, házak, lakások, utczák tisztán tartassanak; minden, ezeket tisztátlanitó tárgyak elhárittassanak, a' posványok, pocsolyák, a' faluk vagy városok' közelében szárittassanak ki 's a' t. Felügyelni tartozik továbbá a' mulató, u. m. séta, táncz helyekre, játék szinekre 's a' t., hogy ezek a' népesség' szükségeihez alkalmazva, elegendő számmal, nagysággal legyenek, valamint a' templomok is szinte czélirányosan, 's erősen épitve. Veszedelmes állatok' mutogatása által veszély ne támadjon, tüz, viz ellen védve legyen a' lakosság. Gyógy 's más erős szerek orvosi rendelés nélkül se gyógyszertárakból, de még a' füszer árus boltokból se adassanak ki semmi szin alatt. A' borbélyoknak 's fürdősöknek tiltassék el, orvosi rendelés nélkül, a' köpölözés, piócza rakás, főkép' érvágás. 3) A' betegség. Az elvesztett egészség' minél hamarábbi eszközlésére tartozik a' status mindent elkövetni, azért szükséges, hogy elegendő, ügyes, 's jó lelkiismeretü orvosokkal, és seborvosokkal, bábákkal láttassék el minden táj. A' kontárkodók szigorun büntessenek meg. Legyen elegendő gyógyszertár. A' szegények a' status' költségén nyerjenek orvosi ápolást, 's gyógyszereket. A' szegénység' számára legyenek jó szerkezetü 's ügyes személyzettel ellátott kórházak, az elszegényült öregek' számára pedig ápoló házak. A' honi, 's tájakhoz kötött nya-

valyákat előidéző körülmények háríttassanak el; a' járványos nyavalyáknak lehetőségig gát vettessék. 4) A' halál. A' lélek megválván a' testtől, a' hátra maradt testi maradványra figyelemmel legyen az orvosi rendőrség. Azért legyenek ügyes, 's a' dologhoz értő halott-vizsgálók, hogy tetszholtan senki el ne temettessék, addig pedig mig a' halálnak egyetlen, csalhatatlan jele, — t. i. a' rothadás — nem látszik a' testen, el ne szabad legyen takaritani. A' holtak' eltakaritása a' lakhelyeken kívül jó távól történjék, közös temetőbe; a' holtak czélirányos mélységbe ásassanak, hogy kigözölgésökkel az élőknek ne ártsanak.

Policzia. Régi időben elég zavart képzetek voltak a' status tudományok' ezen ágáról. Meg kell különböztetni policzia-t a' politika-tól, minthogy az első a' belső jog' 's boldogság' eszközlését tárgyazza, a' másik pedig a' külső viszonyokat. A' policziának kettős feladata vagyon, t. i. hogy a' közbátorságot, és rendet fentartsa, 's a' történt ebbeli kárt helyreállitsa, azután a' polgárok' mivelődését, 's boldogságát egész kiterjedésében megalapitsa, előmozditsa, és fentartsa. Ennél fogva a' policzia, mint tudomány, rendszeres előadása azon elveknek, mellyek szerint a' státus' köz czélja, jog-urasága, és az egyházi, valamint a' köz boldogság, közvetlen megalapittatik, fentartatik, és előmozdittatik. A' policzia tehát két részre oszlik, u. m. bátorság, és rend policziára, azután, mivelődés, és boldogitási policziára.

Politika, a' status tudományok' ezen része, melly a' külső viszonyokat tárgyazza, a' nemzetet, mint nemzetet, külsőleg boldogitja, 's nagyobbitja. Fő része a' Diplomatia vagy is követség-tudomány, melly mintegy eszközül szolgál hozzá.

Politechnikai oskolák olly intézetek, mellyekben a' technikát tudományszerűleg és alaposan megtanulhatni. Ezen oskolák csak nem egészen tiszta practikai alapon állanak, és a' köz ipar' emelkedésére, ha azok jó karban tartatnak, szerfelett sokat használnak. Azért ezen oskolák szinte, mint a' status' szüleményei, ennek ótalma alatt is vagynak, 's az tartja fen azokat. A' technikai tanitó tervrei előkészület a' politechnikai elemi tanitás, melly szám tan, földleirás, természet történet, és rajzolásból áll. A' technikai tanitó terv felosztatik csupán technikaira, mellyben az átalánosan és különösen technika, mathematika, út és földmivelés tanittatik; és kereskedési tanitó tervre, hova kereskedéstörténet, kereskedő és váltójog, számvitel és árúismerés tartoznak. Ezen intézetben van muzeum is, mellyben mindenféle házművek' legjobb példánnyai mintákban szemlélhetők. A' párisi politechnikai intézetben, melly 1796. alapittatott, 1816. pedig megujittatott, az ifjak mérnökökké, pattantyúsokká, hid és útcsinálókká képeztetnek. Bécsben

pedig, melly 1814. jött létre, általában az iparságban foglalatoskodnak. Hazánkban még illy intézet nincs.

Pomerania, 567. négyszegü mföld. 1. millió lak., Poroszország' éjszaki tartománya, a' balti tenger hosszában. Általában sikföld, jól mivelve. Sok tó és folyó áztatja. Fa-kereskedés, méhészet, és halászat lakosainak fő foglalatossága. Egykor szláv herczegség volt. Most Stettin (elő és utó Pomeránia), Köslin (a' Neumarkkal) és Stralsund (Rügen — Rugia szigettel) kórmány kerületekre oszlik, hasonnevü fő városokkal.

Pompejus (Cnejus, nagy), legnagyobb, 's legszerencsésb római vitéz, született kr. e. 107. Első hadi szolgálatját Marius' polgári hadában tette Cn. Pomp. Strabo atyja alatt, mellyben Cinna ellen vitézül harczolván, atyját, — a' halál' torkából őt kiszabaditván — bátorságba helyezte. Ekkor magát seregével együtt Sullához csatolta, mit ugyan az ellenpártok akadályozni akarták, de Pomp. azokon győzedelmeskedett, 's Sulla Rómának határtalan ura lön, ki még szorosb állásban akarván lenni Pompejussal, reá birta őt, hogy Antistia feleségétől váljon el, 's mostoha leányát, Aemiliát, vegye nőül. Mi Pompejus' hirét nem kevéssé nevelte, volt a' kettős véres csata, mellyel Marius' felekezetén Olaszhonban, 's Domitiuson Afrikában győzedelmeskedett, ott Siciliát meghoditván, itt Numidiát elfoglalván. Pompejus, ki Imperatornak kiáltatott ki, irigységből Sulla által visszahivatott. Visszajöttével különös kedvezéssel fogadtatván »Nagy» nevet, 's ambár csak 24. éves vala, diadalmi pompát nyert. Sulla' dictatorságról lemondása, 's nem sokára történt halála után Pompejus a' fő hatalomra törekedő Lepidust Rómából kiüzte, Spanyolhonban Sertoriussal csatázott, 's visszatérte után a' kiütött rabszolgai háborút bevégezvén, másodszor tartott diadalmi pompát, 's consullá választatott. Mint consul a' tribunusokat visszaállitotta, 's három évre rendkivüli hatalmat nyervén, földközi tengert a' rablóktól — kik Mithridates' háborúja által segittetvén, úgy elhatalmasodtak, hogy 1000. gályával, és 400. hajóval birván, rendes hadat viseltek — rövid idő alatt egészen megtisztitotta. Hasonlólag Mithridatesen, 's vele szövetségben lévő Tigranesen teljesen győzedelmeskedett, Örményországot és Syriát elfoglalván. Innen Palaestinába ment, 's Jerusalemet római adó alá vetette. Ázsia' elrendezése után Olaszhonba visszatérvén, harmadik diadalmi pompát tartott kr. e. 63. legnagyobb fénynyel. Három év' után Caesar 's Crassussal triumviratusra lépett, 's Caesar' leányát, Juliát, feleségül vévén, ismét consulnak választatott. Julia' halálával a' triumviratusi szövetség felbomolván, Pompejus kr. e. 52. egyedüli consulnak neveztetett ki, 's hogy Róma' jelesb, 's főbb nemzetségét magához egyesitné, Cornéliát, Metellus Scipio' leányát, Crassus' özvegyét vevé feleségül, 's ipát consul társává tette, Caesart pedig a' tanács Pompe-

jus' javaslatából visszahivta. Caesar visszajött ugyan, hanem hadi erővel, 's 60. nap alatt az egész Olaszhont meghóditotta. Pompejusra bizatott a' haza' védelme; de ez Brundusiumban bekeritttetvén, Görögbonba futott, hadi sereget gyüjtendö, mellyel Dirachiumnál táborba szállt; hanem Caesartól bezárattatván, csak nagy veszteséggel törhetett keresztül ennek seregén. Végre kr. e. 48. Pharsalusnál tökélyesen megveretett, 's csak nagy veszélyek közt menekülhete Egyiptomba, hol Ptolemaeus' király' parancsára Achillestől, kora 59-ik évében, meggyilkoltatott, 's teste egy hiv szabaditottjától, mint Róma' egyszeri urának szomoru maradványa, megégettetett. Öregebbik fia Cn. Pompejus, a' szerencsétlen pharsalusi ütközet után, Afrikába, innen pedig Spanyolhonba ment, Caesarral a' csatázást folytatandó; de Caesarnak egyik katonájától megöletett. Ifjabbik fia pedig, Sextus Pomp. — ki Caesar' halálával Rómába menvén, az atyjáról reá maradott birtokba lépendő — Siciliának helytartója, és földközi tenger' olly hatalmas ura lön, hogy még a' triumviratus előtt is félelmessé tette magát. Ez Ázsiában, mint 40. éves férfiu, erőszakos halállal végzé ki magát.

Pompeji (rég. geogr.), Campaniának városa volt, melly Titus császár' idejében kr. sz. u. 79. évben, Herculanum, és Stabiae városokkal együtt, a' Vesuv hegy' tűzhányása által, lávával egészen eltemettetett. Már 1711. Herculanum' nyomaira akadtak, és 1738-ban elkezdetett az ásás, mire nem sokára Pompeji-re akadván, mind ekkoráig folytattatik. Herculanum 60. lábnyira van földve kemény lávával, 's fölötte Portici város, mellynek bedülésétől félvén, itt nem ásnak tovább; — a' nagy theatromot azonban még láthatni. Pompeji 40. lábnyira van a' láva alatt, de csak nem egészen már visszaadatott a' napvilágnak. A' forum oszlopos csarnokaival, templomok, theátrom, utczák, emlékek a' szabad levegőtől öleltetnek, 's egy megbecsülhetlen gyüjteménye az itt talált szerszámoknak, remekmüveknek, pénzeknek, étkeknek, 's egyéb régiségeknek jutalmazza a' vállalkozást. Láthatni ezeket a' nápolyi muzeumban.

Pontus (rég. geogr.), kis Ázsiának azon tartománya volt, melly a' Pontus Euxinus (most fekete tenger) mellett, Halys folyótól Trapezus városáig elterült Gallatia, Paphlagonia, Cappadocia, Armenia és Colchis között. Igen termékeny földje volt, és sok juhokat 's kecskéket táplált. Hazája volt egykor az amazonoknak, kik itt a' Thermodon folyó mellett laktanak. Jelesb városai voltak: Amasea, a' pontusi királyok' széke, és Strabo' szülő földje; Cabira Mithridatesnek székvárosa, 's későbben Diospolis, Sebaste, Neo Caesarea nevet kapott; Cerasus a' cseresnyék' hona; Trapezus régi jeles kereskedő város.

Porczellán, egy finomabb és kövérebb agyag, melly tűz által félig

megüvegesedvén, fehérre égettetik, kissé átlátszó, és kávés csészek, kannák, pipák, és egyéb edényekre használtatik. Ezen agyagföld előbb az iszaptól megtisztittatik, és, hogy a' tüzben könnyen el ne enyésszék, kova-földdel elegyittetik, hogy pedig az üvegesedés elősegittessék, összetörölt és égetett gipsz vetetik hozzá. A' porrá törött részek vizzel kevertetnek öszve, 's tészta készittetik belőllök; és mind addig hagyják bántatlanul, még abból valami büdös savany nem fejlődik ki, mi által a' tömeg igen sokat nyer finomságában. Az edények épen úgy készittetnek, mint egyéb közönséges edények. A' chinai porczellán, melly csak 15-ik századb. hozatott európai kereskedő czikkekhez, még 18-ik században is nagy ritkaság és drágaság volt. A' japani p. sűrűsége miatt igen könnyen törik. Európában a' porczellánt legelőször bizonyos Böttger nevű találta fel, melly kezdetben veres és barna szinű volt, és csak 1709-ben készitték fehérre. Az első porczellán gyár Európában, Meiszen városában volt 1710., és az ott készült p. finom mása, fehér szine és tartóssága miatt igen ajánlható. A' berlini p. szinte igen jó, 's a' Meiszenével vetekedik. Hasonlókép' igen jó p. készül Francziaországban is, a' sevresi kir. gyárban. Nem megvetendő a' bécsi cs. porczellán készitmény is.

Poroszország v. Burkusország, egyike az európai nagyobb állodalmaknak, melly Francziaországtól Oroszországig terjed, 's éjszakon Hannoverát, Mecklenburgot, és a' balti tengert; keleten Orosz- 's Lengyelországot, és Krakkót; délszakon az ausztriai birodalmat, Szászországot, 's a' szász tartományokat, Waldecket, Hesszent, Nasszót, Bajorországot, és Francziaországot; nyugoton Luxemburgot, Belgiumot, Limburgot, és Németalföldet éri. Két nagyobb részre vagyon elszakasztva, Hannovera, Braunschweig, Waldeck, és Hesszen-Kasszel által; mellyekhez néhány kis darab tartozik a' német szomszéd statusok közt elszorva. Ellenben határai közt körül öleli az Anhalt tartományokat, Schwarzburg Sondershausent, 's több apró szakadt részeit egyéb statusoknak. Egész terjedelme tesz: 5051. négyszegü mföldet, 13. 1/2 millió lakossal; — de ebből csak 3344. négyszegü mföld. 10. 1/3 millió lakossal tartozik a' német szövetséghez, mellynek második hatalmassága ezen ország. Nagyobb része valóságos alföld; csak az ausztriai és szász határoknál, és Nasszó nagyherczegségnél vagynak hegyei. Nagy részét homokság és posványok foglalják el; de gondos és iparkodó lakosai sokat javitnak ott is, hol a' természet nem volt kedvező. Vagynak nagyobb hajókázható folyók, u. m. a' Memel, a' Vizla, Odera a' Vartával, az Elbe, a' Weser, a' Rajna 's a' t., mellyek csatornák által is néhol egybekapcsolvák. Tava igen sok van, de köztök említést egy sem érdemel. A' mi termékeit illeti, különböző tartományaiban különböznek. Az ezen égaljban találtathatók közől a' gabna bőven terem majd mindenütt: a'

szász részekben a' manna köles, ugyanott és Slézföldön, valamint a' Rajna vidékben abrakfüvek, és kender, Pommeraniában, Brandenburgban, 's egyebütt dohány elég terem, valamint komló, czikória, len, ánizs, kömény, gyümölcs 's a' t. Kerti 's szántóföldi termesztmények úgy találtatnak mint a' többi német tartományokban; a' bortermesztés jutalmasan gyakoroltatik a' Rajna-tartományban. A' barom tenyésztés, kivált a' juhtartás, igen emelkedik. Vad is bőven tartózkodik az erdőkben. Igen nyereséges a' halászat is, melly mint a' tengerben, mint a' folyókban űzetik. Ásványokra nézve igen kevés aranypor, elég ezüst, réz, ólom, zink, vas, só, timsó, férjány, vitriol, igen sok köszén, turfa, drága kő, agyag- 's mészfajok, és sok ásványos források találtatnak. A' lakosok' nagyobb részint németek; azon kivül szlávok, francziák, vallonok. Uralkodó vallásuk a' protestáns; de a' Slézföldön, Pozenben, és a' Rajna tartományokban erősb a' katolika hitvallás, mellynek két érseksége vagyon Köln és Gnesen városokban. Tudományos tekintetben van az országban 6. egyetem, 1. kat. és több protestáns theologiai tanodák, 7. kat. seminarium, 124. tanodalom, 42. tanitó-képző intézet, számos tudós társaságok, akademeiák, művész, siketnéma 's egyéb intézetek, biblia, keresztény épülést terjesztő, zsidó térítő, küldevény-képző, elbocsátott rabokat 's bünhönczöket javitó társulatok; és a' népnevelést ezen országban mint honában kell tekinteni. — Az ipar is a' kormány által hathatósan előmozdittatik, 's a' számos gyárok nagy munkásságot fejtenek ki. A' kereskedést a' folyók, csatornák, jó országos utak, a' tenger, a' tengeri kereskedés' társulata Berlinben, a' Rajna-mexicói kereskedő társaság, és a' német-mexicói bányász-egyesület Elberfelden, és a' 10. tengeri kereskedő város nagyon előmozditják. Kormánya korlát nélküli monarchiai, egy király alatt. Az egész ország 10. tartományra oszlik, u. m. 1 ör) Brandenburg — 731. négyszegü mföld. 1. 1/2 millió lak., a' berlini, potsdami, és frankfurti kerületre elosztva; fő városok Berlin, Potsdam, Frankfurt az Oderán. 2-or) Pommerania — 567. négyszegü mföld. 960,000. lak., a' stettini, köslini, és stralsundi kerületre osztva, hasonnevü fő városokkal. 3 or) Slézföld — 743. négyszegü mért föld 2. 1/2 millió lak., a' boroszlói, oppoli, liegnitzi kerületre osztva, ugyan azon nevü fő városokkal. 4 er) Szászföld — 460. négyszegü mért föld 1. 1/2 millióra lak., a' magdeburgi, és erfurti kerülettel, mellyek fő városaiktól vették neveiket. 5-ör) Vesztfália, mellynek három kerülete — Minden, Münster, Arnsberg fő városától veszi nevezetét. 6 or) Jülich-Kleve-Berg, a' düsseldorfi, és kölni kerületre van osztva, Düsseldorf és Köln fő városokkal. 7 er) Alsó Rajna' tartománya a' koblenzi, trieri, és aacheni kerületet foglalja magában, a' nevüket adó fő városokkal. 8-or) Keleti Prusszia, Königsberg és Gumbinnen' fő városok' kerületével

9-er) Nyugoti Prusszia, Danzig és Marienwerder kerületekkel. 10-er) Posen nagyherczegség, a' poseni és brombergi kerületekkel. — A' három utolsó tartomány nem tartozik a' német szövetséghez.

Porsenna, Etruriában Clusiumnak királya. Rómából kiüzött Tarquinusokat befogadta, 's velök egyesülve, Róma ellen indula, és már Rómába rohan, ha Horatius Cocles a' Tiber folyón álló hid' elrontása által nem akadályoztatik. Porsenna Róma' ostromlásánal a' rómaiak vitézsége, Mucius Scaevola' hazaszeretetének felséges példáját, 's tarquiniusok' hütlenségeket látván, önként kötött békét Rómával. Ez neki tiszteletből oszlopot emelt.

Portorico, Spanyol sziget nyugot indiában, 182. négyszegü mföld. 250,000. l., legkeletiebb a' nagy Antillák' elején; igen termékeny. Fő városa: San Juan de Portorico, egy kicsiny szigetkén 30,000. l. széke egy fő kapitánynak, 's püspöknek, szép kikötővel. A' kis antillai virginiákból is tartozik ide 3. sziget, 8. négyszegü mföld. 3000. lak.

Portsmouth (portszmaudz), a) megerősitett angol város a' délszaki partnál, Vestsex királyság' Hampshire (hampsir) grófságában, a' posványos Portsea (pórtszi) félszigetben, 70,000. lak. Angolország' legnagyobb, legbiztosb hadi révével, nagy hajó gyárral, 's tengerészi akademiával, matróz kórházzal, és jeles kereskedéssel. b) Newhampshire (nyúhamsir), éjszak amerikai szövetséges status' egyetlen kikötője, jeles kereskedéssel, és 9000. lak. c) Város, Dominique nyugot indiai angol szigetben.

Portugallia, délnyugoti Európa' legszélsőbb országa, Spanyolország és az atlászi tenger közt, és az utóbbik' némelly szigetében 1980. nszegü. mföld. 3. 1/2 millió lak. A' spanyolországi hegyek' ágai lepik el több irányban; 's Mária, Vincze és La Roca fokokat képezik. Igy P. jobbadán kellemes völgyekből áll, mellyek a' tenger' partja felé nyilnak. Ejszak felföldje sokkal keményebb, mint ezen éghajlatban várhatni. A' Minho, Douro, Tejo (tedzso) és Gvadiána folyók választják el hegy vonalait egymástól, gyönyörü völgyeket képezvén folytukban, és beléjek sietö mellék folyóik által. A' legszebb délszaki gyümölcsök és veteményes, szőlők, gabna földek, tölgy-fa erdők, cziprus, ladán, mastix, kermes, berkek 's a' e'f. teszik bájossá ezen tájakat. Kevés ló, és marha, de szamár, öszvér, disznó, birka, házi nyúl, farkas, vadmacska, hegyijuh, sinai eredetü disznó sörte nélkül, a' tengerben tinta hal, a' hegyekben mérges vipera, skorpio elég nagy számmal vagyon. Lakosai ibér, római, germán, és arab vegyes származék, mint a' spanyolok, 's nyelvük' is csak szójárása a' spanyol nyelvnek. A' bor 's gyümölcs termesztés erősen gyakoroltatik. A' tengeri kereskedés virágzó, de idegenek' ke-

zeiben van. Alkotmányos kormánya van. Uralkodó vallás a' római katolika hit, de mások is türetnek. Az egész ország régtől fogva el van osztva Portugáll és Algarbia királyságokra, 's Azór szigetekre. Portugall királyságban következendő 6. tartomány vagyon: a) Estremadura, mellyben vagyon az ország fő városa Lizabon (l. ezt); Máfra, hires nagyszerű márványból épült zárdával; Cintra (Szintra), csinos városka regényes tájban, nagy k. lakvárral, egy mór kastély romjaival a' hegy tetőn, 's felséges kilátással a' vidékbe, 's a' t.; Aljubazota, hol a' portugallok 1385 ben kivivták függetlenségöket: Alcobaca, egykor a' királyok' temetési helye az itteni gazdag apátságban; Setubal, 14,000. lak., jeles kereskedéssel, 's sok sókészitéssel. b) Felső Beira, mellynek városai: Coimbra, 12,000. lak. egyetemmel, csillagászi toronynyal, füvészkerttel, könyvtárral, müvészetek' akademiajával 's a' t.; Louza (olv. loüszaung), hóval kereskedik; Viseu (viszéu), fő város, 6000. lak. nagy őszi vásárral, sódor kereskedéssel; Lamego, a' Douro folyón nagy tavaszi vásárral; Almeida, határvár. c) Alsó-Beira, fő városa Castello Branco, erősséggel: Rodao, és Monsanto várak; d) Tras os Montes, mellyben van: Braganza, 5000. lak. a' k. család' ősi várával, jeles selyem szövéssel, és nemesi akademiával; Chavés (sáves) és Miranda, végvárak. e) Entre Douro e Minho, mellynek fő városa Braga, 20,000. lak. érseki székkel, számos gyárral; Oporto (l. ezt), Guimaraes, egykor k. székváros. f) Alemtejo (alengtedzso), egyenes felföld. Fő városa: Evára, 15,000. lak. érsekséggel; Elvas és Campo Mayor erős várak. — Algarbia' városai: Lagos (lághus), 8000. lak. kikötővel, kereskedéssel; Tavira, 8600. lak. kikötővel, széke a' fő kapitánynak. Az Azorokban a' fő város Angra, Terceirában, széke a' fő kormányzónak. Egyéb városok: Punta, Delgado, Ribeira grande, San Miguelben; Horta, Fayalban. Portugáll gyarmatok: Madeira, és zöldfoki szigetek, Afrikánál, 's ebben némelly tartományok 's helyek; némelly birtokok kelet indiában, és Macao, Sinánál.

Pósen (olv. pózen), nagyherczegség Poroszországban, 536. 1/2 nsz. mföld. 1. 1/3 mill. lak.; kik többnyire katolikusok. Egykor Lengyelország' tartománya volt most avval határos, 's jobbadán sikföid, és termékeny, néhol még is homokos v. mocsáros. El van osztva Pósen és Bromberg kormánykerületekre. Az elsőnek fő városa Posen, Warte folyón, 40,000. lak. szük, sötét, és piszkos utczákkal, erős várral, széke a' helytartónak, 's fő elnöknek, a' kormánynak, érseknek, van gymnasiuma, seminariuma 's a' t.; Fraustadt, a' sléz' határoknál 7000. lak.; Ravics, 9000. lak. Krotozsin, 7000. lak. A' másiknak hasonnevü fő városa 7500. lak., széke a' kerületnek, gymnasiummal, fékházzal, tanitó képző intézettel, jó kereskedéssel a' róla nevezett csatorna által; Gnesen, város 6000. lak., kaptalannal, egykor a' lengyel királyok' koronáztatása' helye.

Pöstény, mezőváros Nyitra vármegye éjszaki részében, 3200. lak. Közel vagynak a' hires meleg fürdők.

Postulatum. Magyarország' gyülésén kettős alakban jőnek elő az ország' Rendjeinek a' felsőséghezi fölterjesztése; vagy sérelmek, mellyeknek orvoslása kéretik vagy postulatumok, mellyek' szüksége elismertetvén, ő felsége kéretik, hogy azokat az ország' javára teljesitse.

Posvány. levegő. Ha állati holt, vagy növény részek viznek hozzájárulásával rothadásba, 's végképeni szétbomlásba mennek át, ártalmas légnemek fejlődnek ki belőlök. Ezen rothadás legkönnyebben, 's leggyakrabban megtörténik álló vizekben, posványokban, hol növény 's állati részek mindig vannak. Ezen posvány levegő, a' vegytani vizsgálat szerint, szénsavas gyuló (gaz carbonico hydrog.). Ezen lég nem a' legártalmasabbak közé tartozik, az emberi egészségnek azonban hatalmas ellensége, különösen váltó lázakat, sülyt szok nemzeni: azért a' posványos helyek körül lakók között a' váltóláz meg nem szünik, gyógyitásnak makacsúl ellenszegül, 's sok esetben csak helyváltoztatás után lehetséges a' gyógyitás. Az orvosi rendőrség' fő figyelmét megérdemlik a' posványos lapályok, 's oda kell ennek munkálkodni, hogy a' hon polgárok' egészségi biztositása' tekintetéből a' hatóságok az illy posványok' kiszáritását eszközöljék.

Pozsega vármegye, nyugotra Kőrös vármegye' részét, éjszakra a' kőrösi és sz. györgyi őrezredet, és Veröcze vármegyét; délre a' gradiskai őrezredet éri, és 45. 2 5 nszegü. mföld. 70,000. embert táplál, kik slavoniták, és görög v. kat. hitüek. Földjét a' Papuk' hegyei választják el Veröczétől, több ágakat eresztvén belsejébe. Folyói: a' Száva, melly csak kis darabra választja el a' második bánsági ezredtől, az Illova, melly a' kőrösi és sz. györgyi ezredtől választja el, és Pankrácz. Sok dohány, gabona, kivált gesztenye egész erdőkkel terem benne, és a' barom is jól tenyészik. A' selyem termesztést is üzik már. Erdélye sok vagyon. Van benne 1. k. város, 6. mezőváros, 254. falu, 's 1. puszta. A' fő 's k. város Pozsega (l. ezt); Pankrácz (l. ezt); Daruvár mezőváros, kénköves forrással, és hires fürdővel, 's márványvágással; Szirács mváros váromladékkal, disznó kereskedéssel, selyem termesztéssel.

Pozsega, sz. k. város Pozsega vármegyében az Orlyaván, 5000. lak. a' megye széke, 's a' zágrábi püspöki al szentszék is itt vagyon. Vagyon gymnasiuma is, nagy gyümölcs, bor, dohány, és selyem termesztése, 's ezekkel, valamint barommali kereskedése, és egy nevezetes vár-omladéka.

Pozsony, sz. k. és fő városa Pozsony vármegyének, a' Duna partján, 's egyike Magyarország' legnevezetesebb városainak, 38,000 lak. Széke vagyon itt a' vármegyének, és váltó törvénynek, társas káptalan-

nak, mellynek templomában szoktak koronáztatni Magyarország' királyai. Itt tartattak eddig régtől fogva többnyire az ország gyülések. Tudományos szellemü intézetei közt főleg említésre méltók: a' kat. akademia, 's fő gymnasium, és az Americanum nevü kis-pap nevelő ház, evang. lyceum, és convictus, nemzeti példány oskola, kat. növendék ház, leány intézet, apáczáknál. A' vallás' érdekében több szép templommal (23) ékeskedik, millyenek: Sz. Márton' (koronázási) temploma, 2. kat. prépostság, 4. szerzetes, és 3. apácza lak, k. intézete Asszonyunk' (Notre Dame) szabályzott kanonisszáinak, 2. evang. egyház, 's a' t. Kegyes intézeteihez tartozik a' polgári kórház, lazarethum, az irgalmas szerzet' kórzárdája, és az Erzsébethi apáczáké, az evang. és zsidó kórházak 's a' t. Iparát előmozditja a' Duna, melly hiddal bir, a' vasút, melly éjszak felé készül, 's az éjszaki felföldet vele 's Bécscsel öszvekapcsolandja, meglehetős kereskedése, többféle gyárai, föld 's szőllő mivelése 's a' t. Van itt ország' háza, herczeg primási lak, szinház, kaszárnya, 16. piacz, 's több szép épületek. — A' város felett kellemes magasságban emelkedik a' messze látszó k. vár, és közel a' városhoz a' király domb, mellyen az ujonnan megkoronázott király sz. István kardjával a' világ' 4. része felé vág. Pozsony lakosinak kéjelmére szolgál a' városnak igen kellemes környéke, gyönyörű sétányai, kertjei, mulató helyei, mellyek mind a' város' körében, mint a' Duna' másik felén számosan látogattatnak.

Pozsony vármegye, éjszakon 's keleten Nyitra 's Komárom vármegyével, délszakra Moson megyével; nyugotra Ausztriával határos, és a' vajkai székkel együtt 82. négyszegü mföld. 255,000. lak. foglal magában kik magyarok, tótok, németek, 's többnyire katolikusok. Pozsony városa' közelében van kezdete a' kárpáti hegyeknek, mellyek kellemes emelkedéssel vonulnak el nyugoti részében éjszak felé; többi része róna. Délszaki tájait a' Duna fejedelmi folyó, nagyobb kisebb mellék szigetekkel rendetlen alakban képezvén a' Csallóközt mossa, 's itt veszi utját a' kis alföldre, ágakra szakadván. A' Morva vize Ausztriától, a' Vág Nyitrától választja el. Földje termékeny, 's kiváit a' Csallóköz sok gabnát, a' hegyes vidék sok jó bort, gyümölcsöt, veteményeket hoz; fa a' hegyek' erdeiben bőven vagyon; 's a' folyókban igen jutalmaz a' halászat. Van e, vármegyében 5. sz. k. város, u. m. Pozsony, Sz. György, Modra, Bazin', N. Szombat (l. ezeket), 23. mváros, u. m. Dévény, Püspöki, Somorja, Vajka 's a' t. 292. falu 's 45. puszta. El van osztva 6. u. m. a' pozsonyi, nagyszombati, hegy elvei, hegyen tuli, felső szigeti, és alsó sziget járásra.

Praefectus, a) rómaiaknál fő hivatalnokok voltak; legkitünőbb volt köztök a' Praefectus Praetorii; b) azok nevezteinek igy, kik a' nevelést vezérlik; c) a' gazdasági fő tisztek; d) Praefecta pedig nálunk

azon asszony, ki ő felségetől engedelmet nyervén, a' férfi ág' kiholta esetében csak az egyedül férfit illető jószágok' birtokát elnyerte.

Praejudicium (Curiae), nálunk a' két fölebb viteli törvényszék, t. i. a' kir. és 7 személyes tábla azon joggal bir, hogy némelly ítéleteiben, hol vagy a' törvény hiányos, vagy épen nincs, bizonyos elvek szerint ítél; ha ezen két fő törvényszék valamelly dologban egyformán ítélt, az illy ítéletben kimondott mód, és elv praejudiciumnak (Curiae) neveztetik, (Egyébiránt lásd előítélet).

Prága, Csehország' fő városa, 's az ország' 4. kir. szabadalmas városai közt az első, a' Molda folyón, az ország' szivében, falakkal, és árkokkal körülvéve, semmi kerülethez nem tartozik. Lakosainak száma 110,000-re rúg, a' katonaságon, és külvárosokon kivül, melly utóbbiak közől némellyek már a' kaurzsimi, (a' falon belől lévő Visehrad is) egy pedig a' rakoniczi kerülethez tartozik. Van szép kőhidja a' Moldán, 8. kapuja, 54. tére, mellyek közt nagyobbak a' barom, ló, vár, Loretto tér, az ó városi nagy, 's a' kis részi kör 's a' t.; 20. anya, 's 28. fiak temploma, mellyek közt nevezetesbek: a' szent Vid' székes egyháza, Nep. szent János', 's több fejedelmek' sirjaival; sz. Miklós temploma, a' fő plebania, sz. Jakab, 's Ignácz templomai, 's a' t. 11. szerzetes, és 4. apácza klastrom; 's több jeles épületek, u. m. a' k. vár, érseki lak, a' kormányzóság' palotája, az ó 's ujvárosi tanácsház, a' Carolinum, Clementinum, (egykor Jezuitáké), a' fő vámház, színház, fogház, 's toscánai nagyherczeg', Lobkovitz, h. Schwarzenberg, Kinsky és Colloredo, Csernin, Waldstein, Clam Gallas, Nostitz, Salm' 's többek palotai. A' praemonstratensisek' nagyszerü temploma, és házá különösen pompáz a' Hradszin' tetején. Széke vagyon itt az alkirálynak, a' legfőbb hivataloknak, a' városi hatóságnak, az ország' táblájának, a' kamarai fizető hivatalnak, és kaurzsimi kerületnek, érseknek 's kaptalannak' fő posta hivatalnak, statusi kanczelláriának, 's többféle törvényeknek. Képező intézetei: egyetem a' Carolinumban, nagy könyvtárral, 's minden szükséges elrendezésével, (ezenkivül van e' városnak 8. közönséges, 's magány könyvtára közhaszonra); érseki seminarium, 3. gymnasium, zsidó-erénytanoda, több apróbb fi 's leány oskolák, kisded óvó intézetek; technikai intézet és reál oskola, rajz, 's festői akademia, hangászati conservatorium, chorusi 's orgonai ének oskola, kat. nevelő ház, 2. uszó oskola, 's a' t. tudós, hazai, gazdasagi, kertészeti, juhnemesitési, hangászati egyesületek, hazai müvészet kedvelő egyesület, képteremmel, a' hazai muzeum' társasága, könyv, lével, ásvány, szikla faj, kövesedmény, 's növény gyüteménynyel, egyházi zenészet' egyesülete, számos több illyen egyesületek, remekművek, ritkaságok, régiségek' gyüjteményei. Kegyes intézetei: köz kórház, őrj intézet, szülő, 's lelenczház, több

házak a' betegek' ápolására, árvaház siketnémák' intézete, vakok' intézete, szegények' háza, és még számos, az emberiség' bajainak enyhitésére czélzó, intézetek. A' lakosok' kéjelmére szolgál 4. fürdő, több mulató helyek, sétányok, szigetek, kertek. Az ipart számtalan gyárok mozditják elő.

Priamus, tulajdonkép' Podarlesnek neveztetett. Priamus (váltott) nevet kapta, midőn Hesione vérétől, Trója' elfoglalása után, Heracles' engedelmével, a' fogságból kiváltatott. Ifjuságában a' phrygiaiakkal táborozott amazonok ellen, 's követnek ment Thráciába. Atyjának halála után Tróján uralkodott, 's nagy gazdagsága szélesen elterjesztette kis Ázsiában hatalmát. Gyermeki közől a' szép Paris, és vitéz Hector legismeretesbek. Paris Heléna' elrablásával okot ada azon szomorú trójai ütközetre, mellyben Hector Achillestől megöletett, Trója eltörültetett, Priamus pedig látván Polites fiának Pyrrhus' keze általi elestét, 's nem tudván többé magát tartóztatni, reszkető kezével dárdáját az ifjú vitézre hajitá, ki ez által haragra lobbanván, az öreget hajánál fogva Zeus' oltárához hurczolá, 's fegyverét oldalába döfé.

Priestley (József), hires természet vizsgáló. Szül. 1733. a' Yorki grófságban. Ifjú korában papságra adta magát; de szenvedelmes kedvelője volt a' természet vizsgálásnak, különösen pedig a' vegytannak, úgy hogy kizárólag erre adá magát. A' villany' vizsgálásával foglalatoskodott eleinte, 's erről kiadott első munkája által hirt, 's tiszteletet szerzett magának. Ennek következtében megismerkedett Schelburne gróffal, ki nagy ismeretei miatt utazó társának hivta meg, 's ezzel Európa' nagyobb részét beutazta. Nem sokára a' gróf könyvtárnokává nevezte, 's házánál, mint barátját, tisztelte. Illy hatalmas pártfogás, 's gondnélküli élet Pr. munkára serkenté, 's rövid idő alatt több jeles munkával lepé meg a' tudós világot, mellyek fáradhatatlan buvárkodását világosan mutatják. Különösen a' légnemek' ismertetése; a' tiszta légről tan, nevét megalapiták. Az állatok' lélekzéséről; a' vér szine' változásiról (piros 's fekete) tudós ismeretekkel bővité a' természet tant. A' plánták' légtisztitó tulajdoniról; a' tisztátalan érczek' v. érczmész' tisztitásáról szép ismereteket terjesztett. Későbbi munkáiban egészen a' materialismushoz állott, és még az emberi gondolkodó erőt is materiának lenni állitá, ezért istentagadónak kiáltatott, legjobb baráti visszavonultak tőle, jóltévője gr. Schelburne is elbocsátá őt magától, de évdijjál. Utóbb egy ellenséges gyülekezetnél predikatori hivatalt válalt fel. Ekkor a' hittant kezdé mivelni; de theologiai munkái ismét sok ellenséget szereztek néki, kik a' pór népet fölláziták ellene, 's kik lakát földulva, fölgyujták, physikai eszközeit, tudományos dolgozatait, könyvtárát, szóval mindenét megemésztek a' lángok. Elkedvetlenülve, háladatlan hazáját odahagyta,

's Amerikába költözött. Itt a' néki ajánlott tanszéket el nem fogadta; hanem függetlenül a' tudományoknak élt. Tisztelve, 's becsülve, egyenes charaktere, szelid nyájassága miatt, 's bámulva nagy, 's alapos ismereteiért mindenkitől, munkás csendben élt 1804-ig mikor is a' halál meglepte. A' légtanban néki legtöbbet köszönhetünk.

Prisma, egy átlátható anyagból készült, három oldalu test. Közönségesen üvegből készittetik, mellyel a' világosság, és szinek felett próbák tétetnek. Ezen próbára csak nem mindig függőleges prisma használtatik, t. i. ollyan, melly két egyenlő háromszögből, mint alapból, és három egyenszögből, mint oldallapból áll. Az oldallapoknak jól köszörülteknek, és simitottaknak kell lenni. Készittetnek e'féle prismák hegy krisztályokból, jégből, szines üvegből 's a' t. Az opticusok már a' 17-ik század' első felében szólanak a' prismákról. Descartes pedig azokat a' szivárvány' szineinek magyarázatára használta.

Primás, (magyarországi). Ezen fő méltóság, melly az ausztriai birodalomban a' legelső, 's legfőbb papi méltóság, egybe van kapcsolva az esztergomi érsekséggel. Ő az ország' fő és titkos kanczellárja, az apostoli sz. szék' született követje (legatus natus) és esztergom vármegye' örökös és valóságos fő ispánja. Primás koronázza meg, és keni fel a' királyt, 's igen sok szava van valamint az egyházi, úgy a' világi politikai ügyekben is. Ő az ország' többi fő papjain némi némi egyházi törvényhatóságot gyakorol. Ő kir. helytartó tanácsos, és a' n. m hétszem. fő törvényszék' közbirája. Van joga a' kir. táblához két ülnököt, kik a' királytól fizettetnek, kinevezni, valamint nemeseket is — praedialistákat — alkotni, de ezeknek nemességei csak megyéjé körében érvényesek. A' primás' jobbágyai minden hid és harminczadi vámok alól mentek. Hajdan kortól fogva volt joga pénzt is verethetni; de most ennek fejében minden marka aranynak egy negyvennyolczad' részét, melly mintegy 13,000 for. tesz, kapja, a' verett pénznek t. i. menyisége szerint 's e' jövedelem pisetumnak neveztetik.

Propertius (Sextus Aurel.), Umbriából eredett jeles római alagya költő, Ovidnak kortársa. Azon polgári zavarokban, mellyekben élt, elvesztő jószágát; de hamar maecenásra, 's hatalmas védőre akada. Semmi nyilvános hivatalt nem viselt, csak egyedül költészetnek élt, mint látszik, Rómában, hol is korának virágzásában, kr. e. néhány évvel, holt meg, Propertius főleg a' hősi tárgyak' rajzolásában szerencsés volt. A' négy könyvből álló alagyái közől legjelesbnek tartatik a' 4 dik könyv' utólsó alagyája, melly alagyák' királynéjának neveztetik, azonban e' se ment a' fényt kereső erőltetett kifejezésektől.

Protagoras, görög bölcsész Abderából, élt kr. e. 5-ik szazad' közepén. Democrit öt nagy ügyességgel öszvekötött nyaláb fával talál-

ván, megkedvelte, 's tanitása által azon tudós férfiúvá tette, ki, mint bölcsész és szónok, híres lön. Athénében tanitó, 's nagy vagyont szerzett magának; de atheismusról vádoltatván, irományait legottan elégették, ő pedig halálra itéltetett. Ezt elkerülni akarván, sajkán elillantott; azon útközben egy betegség kettő szakasztá a' 70. éves férfiúnak életé fonalát.

Protomedicus (fő orvos), ausztriai birodalomban olly czim, mellyet egy egész tartományban létező orvosi ügyek fölötti fő felfügyelő visel. Honunkban a' fő orvos egyszersmind kir. helyt. tanácsos, és az orvosi kar. igazgatója. Jelenleg e' szép hivatalt Stáhly Ignácz úr viseli.

Proserpina (gör. Persephone, Persephoneia, rom. Libera, Libitina, Hecate), Jupiter és Ceres' leánya, és Plutó' felesége, Homér 's Claudián szerint. Proserpinának bájoló szépsége az isteneket, főleg pedig Márst is Apollót, szerelemre gerjésztő, mitől őt az anyja ótalmazni akarván, Siciliában egy barlangba rejté el; azonban egykor anyja' távolétében Plutó' kérésére 's atyja' helyben hagyásával Vénustól elcsábittatván, Nimfák' és Zefir' társaságokban a' mezőre ment virágokat szaggatni, legott hirtelen a' föld megrendült, 's Plutó megragadván az elbódult leányt, azt arany szekerére vitte, 's ekkép az alvilág' mélységébe. Ceres leánya' elrablását megtudván, fajdalommal panaszkoda Zeusnak. Ez Proserpinának a' fölvilágra leendő visszatérését azon föltétel alatt engedte meg, ha még lent a istenek' eledeléből nem részesült; de ő az elysium kellemetes mezein sétálás közben szerencsétlenségére granát almát izlett meg, 's igy mind az, mit ekkor Zeus tehetett busongó anyjának, csak a' volt, hogy az évnek felét tölthette az anyjánál, felét pedig férjénél. Mint alvilág' királynéjának fekete meddő tehenek, vagy kutyák áldoztattak, granát almák, denevérek 's a' tél voltak neki szentelve. Temetés' alkalmával P. tiszteletére a' jelenlévők melleket verték, a' megholtnak barátjai pedig 's szolgái hajokat lemetszették, azokat annak megengesztelésére — a' farakásra — hányván. Királyi' széken, hol férjével, hol egyedül ülve, Plutónak két ágú szigonyával, ábrázoltatik.

Provinczia, (Provence, olv. provánczc), mult korban Franczlaország' délkeleti tartománya, melly Olaszországgal (Nizzával), Dauphinevel (Delphinatus), Langvedociával, 's a' közép tengerrel volt határos. Nyugoti határa a' Rhone vize, keleti a' var folyó. Most az Alpes basses és var departement olaszország mellett, Rhone szája 's Vanchese departement a' Rhone mellett állanak helyette. Összesen volt 200. négyszegü mföld. Városok benne: Marseille (Massilia), Avignon (Avenio), Digne, Dragignau, Toulon. A' parthoz közel a' Hycres szigetek. 2) Provinciának a' rómaiaknál olly tártomány neveztetett, mellyet volt consul, vagy praetor igazgatott, mint helytartó. E' szerint azok consulares, 's

praetoriae provinciae nevet viseltek. Azonban csak olly tartományok neveztettek Provinciáknak, mellyek Olaszországon kivül fedüdtek. Nálunk azon tartományok neveztetnek Provinciáknak, mellyek' szorosan véve nem tartoznak a' törzsök országhoz.

Prüszentés. Ha dohány, vagy más erős szagú ingerlő porok az orrba szivatnak, azok az orr' takonyhártyájában klágazott szagló ideget ingerlik, 's ezen ingerlés által hozatik létre a' prüszentés, melly nem egyéb, mint a' tüdőkbe bőven szivott levegőnek erőszakos kihajtása, melly alatt különös, le nem irható, és csak a' prüszentésnek tulajdon hangját halljuk. Nemellyeknél a' nap' fénye is okoz prüszentést.

Psammetich, egyiptusi uralkodó, ki az egyiptusi monarchiát alapitá 636. kr. e. Előbb az egyiptusi uralkodókat pháraóknak nevezék. Ezek' uralkodását követé az aethiopiaké, kik 40. évig jármok alatt tarták; ezt követé a' 30. évig tartó anarchia, ezt pedig a' dodekarchia, az az a' 12. férfiak' uralkodása, kik 15. évig kórmányzák Egyiptom' ügyeit. Végre egy ezen 12. kórmányzók közől, Psammetich, magához ragadá az egész hatalmat, 's egyedüli uralkodóvá tette magát. Egyiptomot pedig monarchiává alakitotta 636., melly uralkodás az ő családjánál maradt 525. kr. e. A' nevezetesb uralkodók voltak: Necho, Psammis, Hophra, Amasis, és Psammenit. Ezen idő köz volt Egyiptus' mivelődésének fénypontja.

Publicista. Ki a' status tudományokat, 's ezeknek főképen azon részét, melly a' belszerkezetet tárgyazza, miveli, publicistának mondatik.

Püllna, falu Csehország' saazi kerületében, honnan az úgy nevezett püllnai keserü viz hozatik.

Pultava, orosz város, a' róla nevezett kórmányzóságban, 10,000. lak. püspökséggel, marha, gabna, kender 's viaszszali kereskedéssel; gyümölcs termesztéssel; nagy Péter' emlékével. Csata 1709.

Puska, ismeretes tüzelő szerszám, mellyel magunkat megtámadóink ellen védelmezzük, a' vadakat, részint önbátorságunkért p. o. farkast, medvét, oroszlánt, tigrist 's a' t.; részint hasznunkért p. o. nyült, őzet, szarvast 's a' t. elejtjük. A' puskába puskapor (l. ezt) tételik, erre ezt leszoritó anyag (fojtás), melly erőssen a' porra veretik, különben — ha a' kettő között üres hely marad — a' puska elreped, 's a' puskázót halálosan megsérti: ezután pedig, ha meglőni akarunk valamit, golyó, vagy apróbb érczdarabok tételnek. A' puskák' föltalálását a' francziáknak tulajdonitják. Annyi bizonyos, hogy a' puskapor jóval előbb föltaláltatott, 's más hasznokra fordittatott, mint a' puska, 1640. körül bizonyos, hogy a' francziák éltek már puskával. XIV-ik Lajos

1671. hozta be a' katonaságnál, előbb egy lovag ezredet fegyverzett föl puskákkal, 's végre a' gyalogságot. Később egész Európában, minden nemü katona, puskával láttatott el. — A' puskák eleinte, mint minden uj találmány, nagyon tökéletlen volt, vastag, idomtalan alaku, 's nehéz, alkalmatlanságot szerzett a' vele bánás; mert meggyujtása égő kanóczczal, mellyet kézzel a' gyujtó lyukhoz kelle tartani, történt, utóbb kakas alakú vas tétetett reá; ebbe dugatott a' kanócz; később nagy javitás történt az által, hogy kakas aczélból 's kova tétetett reá, mellyek összvecsapásából, elsülés' alkalmával, szikrák származván, ezek a' puskaporral ellátott serpenyőre estek, 's a' puska elsült. Ezen mód többszöri módositásokon ment által, 's majd korunkig tartott. Nem sok évek előtt találtattak fel az úgy nevezett percussios puskák, mellyek sokkal alkalmasbak, de drágábbak is, az előbbieknél.

Puska-por. Volt idő, 's nem rég mult el, mellynek hosszu során, az egyiptomiaktól kezdve, a' görögökön, 's rómaiakon keresztül a' mult századig, majd az egész világ, majd minden tudósabb férfiai azon izzadtak, hogy nemtelen érczből aranyat, ezüstöt készitsenek, egy általános, mindent meggyógyitó, az öregeket megifjitó szert találjanak fel. Ezen alchimisták' arany' szomja bátor kielégitlen maradt ugyan; de bámulásra méltó fáradságuk más eredményekre vezeté őkét, és sok gyógyszereket, 's más hasznos találmányokat köszönünk nekí, többi közt a' higany' használását, porczellán' készitését, 's a' puska-port. Már 9—10. században kr. u. találunk nyomára a' puskapor' készitésének. Baco Roger, angol barát, ki, 12. században jeles természet viszgáló, irásaiban mondja, hogy salétrom, kénkő, 's szénből csinált keverék által a' menydörgést, és villámlást utánozni lehet. De a' valódi erejét a' puskapornak, ha t. i. csőbe fojtatik, a' reá tett anyagokat messze veti, Schvarcz Berthold barát találta fel, 's igy őt lehet igazi feltalálójának tartani. Vannak, kik Antlicz Konstantinnak tulajdonitják. 1350. körül kezdették háborúkban használni, 's csak hamar elterjedt használása egész Európában. Készitéséhez következő anyagok szükségesek: 75. rész salétrom; 12. 1/2 rész kénkő; 12. 1/2 rész szén. Ezen anyagok öszvevegyittetnek, arra rendelt malmokban szét töretnek, 's ha mind ez egy nemü tömeget képez, különös lyukasztott szitákon átnyomatik, 's igy nyeri szemes alakját az első szitán, 's azután marad a' haszonvehetetlen rész, a' másodikon vissza maradó az álgyúba való durva por, a' harmadikon pedig a' finom puskapor megy át. Hasznára, vagy kárára találtatott e' fel az emberi nemzetnek a' puska-por, sokféleképp' okoskodnak sokan, 's főkép' a' háborúkban elveszett emberek' sokaságát hozzák fel ellene. Mi úgy vélekedünk, hogy buzogánynyal, lándzsákkal, dárdákkal 's a' t. folytatott örökös háborúkban az ó kornak több áldoztatott fel egyes kényur' kényének, mint

a' puska-por fötalálása óta, sőt állandóbb béke csak azóta kezd mutatkozni, a' harczok' mind két részről kétséges kimenete miatt.

Puszta Arábia (Arabia deserta), volt azon pusztaság, melly Syria, Euphrates és Chaldea közt elterült a' perzsa öbölig, minden nevezetes város nélkül, 's mellynek száraz kövecses pusztáin kóborló népek tengének. Most ez a' Vahabik' hona, Drehjek fő várossal, mellyben van az Emir széke, és 30,000. lak.; Hofhuf fő városa egy tartománynak.

Pyramisok, (gúlák), iszonyu négyszegletü épületek, részint nagy mészkő darabokból, részint téglákból készitvék, 's kivülről gránit szikiákkal vagy márványnyal kirakvák. Alulról fölfelé lépcső nemü szakaszokkal mennek, 's tetejök hegyes csucs idomban végződik, magosságuk 200—440. láb., kerületök 1000—1500. láb.; a' négy oldal, mellyek közől kettő közönségesen hosszabb a' másik kettőnél, mindig az ég négy sarka felé fordulva. Innét láthatni az egyiptomiaknak, kiknél e'féle pyramisok készültek, 's maig is láthatók, ügyességeit. Számuk 40 re megy. Legnagyobbak Gizenél vannak közép Egyiptomban, a' régi Memphis' közelében. A' pyramisok' iszonyu nagyságát onnét igazolhatni, hogy ha száz ember áll együtt a' nagy pyramis' bemenetelénél, olly kicsinyeknek látszanak öszvesen is, hogy alig tartathatnak embereknek. Iszonyu nagyságát a' pyramisoknak még onnét is megtudhatni, minthogy a' gizei pyramisnak épitésénél husz évig 100,000. ember folyvást dolgozott. Sokáig nem tudatott a' pyramisok' czélja, és rendeltetése, mig egy régi görög iró' tudósitásai, 's a' tapasztalások néhány pyramis' megnyitásánál, abban egyeznek meg, hogy azok királyi sirok valának. Az egyiptomiak t. i. Herodot szerint a' földi élet' időszakát csekélynek tartják, de annál többre a' halál utáni nyugalmas életet. Az élők' lakjait tehát csak tanyáknak nevezik, ellenben a' holtak' sirjai örökös lakok előttök. Azért kevés gondot is fordítnak a' házak' épitésére; de sirjaikra hihetlen költséget és fáradságot.

Pyréni hegyek, azon hegy vonal, melly Spanyolországot 's Portugalliát magában foglaló félszigettől elválasztja Franczia-országot. Hossza mintegy 50. mföld.; 's az egész félszigetet árasztja el ágaival. Zordon, meredek, hideg felvidékében jégtérek, 's rohanó hegyi folyók vagynak. Legmagasb csucsa a' Montperdu 10,578. láb.

Pyrker (László, János, Felső előri), patriarcha, 's egri érsek, a' vas korona rend I. oszt. vitéze, cs. k. b. t. tanácsos, Heves és külső Szolnok e. vármegyék' örökös fő ispánja, a' bécsi cs. kir. müvészet képző intézet' 's több intézetek és t. társaságok' tiszteletbeli tagja, szül. nov. 2. 1772. Láugh helységben, Székes Fehérvármegyében. Alsóbb iskoláit Székes-Fehérvárott, philosophiát pedig Pécsett elvégezvén, szülői' kivánata

szerint Budára ment, hol a' német, olasz, és franczia nyelveket szorgalmasan tanulván, 1792. Palermóban, egy grófnál, titoknoki hivatalt nyert. De itt nem sokáig tartózkodván, Velenczébe hajózott vissza. Innét Bécsbe jött, hol még ugyan azon évben a' Lilienfeldi cziszterczita rendbe állott. Itt a' hittudomány' szorgalmas tanulása mellett a' görög és angol nyelvet is sajátjává tette. 1796. pappá szenteltetvén, a' sz. irási tanitói székre készité magát; de az apát' akaratjából 1798. a' rend gazdaságának igazgatósága bizatott reá. Ekkor P. csak kevés időt szentelhetett a' tudományokra, mellyeket olly igen kedvele. 1807. lelkészszé; 1811. priorrá; következett évben pedig közakarattal apáttá választatott; 1818. szepesi püspöknek; 1820. velenczei patriárchának; 's 1821. b. t. tanácsosnak nevezte őt a' b. eml. Ferencz. Itt sem állapodott meg a' jó fejedelem érdemeit megjutalmazni, hanem 1827. az egri érsekségre, mellyhez a' Heves és Külső-Szolnok e. vármegyék' fő ispánsága is kötve van, emeltetett, mellyet jelenleg is viseli. Itt az egyház és vallás iránti hü buzgalmát tanusitja egyéb jótékonyságain kivül az általa épitett fényes székesegyház. A' tudományok' iránti hajlamát és szeretetét, különösen pedig a' költészetbeni jártasságát igazolják több munkái.

Pyrrhus, Achilles' fia, más nevével Neoptolemus, mivel mint 12. éves ifjú már hadba ment, 's Troja' bevételénél magát, mint jeles harczfi, kikünteté, 's több ellenségek közt magát Priamust is megölte. Pyrrhus nagyon szép termetü, 's ékes beszédü volt. Nőül vette Andromache Hector' feleségét, kivel Epirusba menvén, az ottani utána következő királyoknak törzs atyjok lön. Mint király, Menelaos' leányát, Hermionet, akarta elrabolni, de a' szerelem féltő Orestestől Delphiben, az Apolló' óltárja előtt, agyon üttetett.

Pyrrhus II., Epirus' királya, élt kr. e. 300. eszt. körül. Nagyra vágyó, nyughatatlan, merész, hóditó, 's korának legnagyobb vezére vala; az egész élete szerencse és szerencsétlenségből öszveszövött viszonyokból áll. Glaukus' illyr király' udvarában neveltetett, kitől is Kassander' terve ellen, mint 12. éves ifju, hadi erővel az atyai királyi székbe ültetett. 5. eszt. mulva Glaukus' távollétében az epirok — kétségkivül Kassander' ösztönzésére — magokat ellene szegezvén, bizonyos Neoptolemust emelének a' trónra, kitől Pyrrhus elüzetett. Pyrrhus Macedóniába Demetrius Poliorceteshez folyamodván, alatta a' hadi tudományokat tanulta. Az ipsusi ütközet után Egyiptusba ment, 's Demetrius Poliorcetes' ostora lön, kitől is Macedoniát elfoglalta, Ptolemaeus Lági' kegyelmét pedig annyira megtudta nyerni, hogy ez Antigone' leányát feleségül adá neki, 's őt az epirusi trónra ismét visszaülteté. Macedoniából azonban Lysimachus által elüzetett. A' tarentiniaktól Róma' megtámadására segitségül hivatván, 25,000. emberrel, 's 50. elefánttal Itáliába vonult, 's a' rómaia-

kon, kik az illy nemü hadban járatlanok voltak, kétszer győzedelmeskedett, hanem ön vallomása szerint nem kis maga veszteségével; mert, ha még egyszer — úgy mond — igy győzök, magam menendek haza. Azon közben a' syracusiaktól, hogy a' koronát elfoglalja, Siciliába hivatott. Itt olly szerencsével harczolt a' karthágóiak ellen, hogy már az egész sziget' ura volt, de az önkényes bánás módja annyira elidegenitette az egész felekezetét, hogy kénytelenitve látta magát, tervének sikere nélkül, ismét Olaszhonba visszatérni, hol a' rómaiaktól kr. e. 275-ben Bonaventumnál, Curius Dentatus' vitézsége által, megveretvén, nagy veszélyek közt Epirusba tért. Merész elszántságból másodszor Macedónia' megtámadásához fogott, 's azt szerencsésen Antigonus Gonatástól el is foglalta; de a' bánás módja miatt attól másodszor is megkelletett néki válni. Végtére, midőn a' Görögh on' belsőbb viszályaiba ereszkednék, Argosban egy asszonyi kéz ketté szakasztá nyugtalan életének fonalát, kr. e. 272.

Pyrrho, hires görög bölcsész, származott Elisből, 's virágzott főleg kr. e. mintegy 330 — 40. évvel. Ifjuságát festészetre szentelé, azután pedig böcselkedésre adta magát. Nagy Sándor' seregével, mint hozzá tartozó tudós, Ázsiába ment, az ottani bölcseknek gondolkozás módját kitanulandó; de minthogy várakozásának elegendőleg meg nem felelének, 's bölcsészeti vizsgálatai sem adának neki elegendő felvilágositást; lön, hogy mindenről kételkedni kezde, 's végre ezen hajlandóság olly erőt vett rajta, hogy minden bizonyos tudást lehetetlennek tartott, 's az arra törekvést is hasztalannak vélte, egyedül csak az erényt becsülvén. Iskolájában is azt tanitotta, hogy a' tudósnak tárgyai homályban vagynak, 's az ember nem ismerhetvén meg az igazságot, itéletét köteles felfüggeszteni; 's innen a' pyrrhoi nagy septica iskolának eredete. Később korában fő pap lett. — Meghalt kora 90. évében. Hazája neki emléket, Athéne pedig szobrot emelt.

Pythagoras, hajdan legnagyobb bölcs. Szül. Szamos szigetén, kr. e. 580. Pherecydes, Thales, és Anaximander' tanitványa volt. Főleg az egyiptomi és phoeniciai utazásai által müvelte ki magát, azon tartományok' papjaival társalkodván, kik őt különös titkaikba is avatták. Onnan honába tudománynyal visszatérvén, bölcselkedő oskolát, szerencsés foganattal, alapitott; de hogy az ajánlott kormányhivataloktól, vagy hihetőleg, hogy inkább Polykrates' kegyetlenségétől megmenedekjék, Szamost elhagyván, Krotonban telepedett le, annak lakosait, kik erkölcsi romlotságról hiresek valának, józanabb életre vezérendő, mi czélból az olasz oskolát, vagy is pythagorai szövetséget alapitotta. Terve nem lön sikeretlen, mert legott józanság, 's mértékletesség lépe a' dobzódás' és erkölcstelenség' helyére, 's szövetsége, mellynek szellemi képzés vala czélja, nem

csak Olaszhon, és Sicilia' városaiban, hanem Görögországban is legszebben gyülömcsözött. Egyedül Kroton' lakosai közől hatszázan vetették magokat tanitása' legszorosb rendszabásai alá, vagyonaikat az egész község, vagy a' pythagorai szövetség' javára öszvetették. Mindenfelől seregesen tódulának hozzá a' tanitványok, 's csak nem istenileg tisztelék őt. Azonban, mivel a' fő hatalmat kezére keriteni látszott, lázadás támadván, a' szövetség' tagjai részint megöletlek, részint elüzettek, maga Pythagoras is Metapontba futott, hol — mint mondják — a' Músák' templomában élelem' szüke miatt, 80. éves korában, kr. e. 500., holt meg.

Python, irtóztató sárkány, melly kr. e. 16. században a' deucalioni vizözöntől hátramaradott iszapból jött létre, 's Parnasson tartózkodván, embereket és marhákat megfojtott. Legdühösben üldözte volt Latonát, tudván, hogy ennek a' fiától megöletik, 's valóban úgy is történt, 's innen Apolló Pythiainak is neveztetik.

Q.

Q, ezen betü a' magyar nyelvben csak az idegen szavakban használtatik, melly úgy hangzik, mint együtt a' kv. Diák nyelvben a' Q. Quintus, Quintius, Quaestor, Quirinus, 's több e'félét jelent.

Quadok, egy nagy német nép, mellynek legrégibb lakhelyei a' Dunánál keletre a' Tiszáig nyultak, 's éjszakra a' Kárpátoktól határoztattak. A' rómaiak igen korán, mindjárt t. i. Pannonia és Noricum megvételénél, megismerkedtek e' néppel. A' marcomannokkal mindig szoros barátságban éltek, kr. u. 174. Mark. Aurél római császárt, Ghimesnél igen nagy veszedelembe döntötték, és ekkor huzódtak Morvaországból a' fen emlitett helyekre. 5 ik század után végkép' elenyésztek a' quadok marcomannokkal együtt Spanyolországban.

Quadragesima alatt hajdankorban azon adó értetődött, mellyet azon öszvegből, melly fölött a' törvényszék előtt perlekedtek, fizetni kellett, még pedig mint a' neve mutatja, negyventől egyet. Most a' Quadragesima alatt értetődik azon idő, melly húshagyó keddtől egész husvétig tart.

Quadrans (kereknegyed) alatt értetik egy kör' negyedrésze; azután szögletmérésre használni szokott szerszám, melly bizonyos fokokra van felosztva. A' kereknegyed különösen a' kör' tetejétőli magasság' és távolság' megmérésére használtatik. Quadrans' feltalálója volt a' miletói Anaximenes még kr. e. 545. — A' rómaiaknál pénz és mérték értetett quadrans nevezet alatt.

Quadrat alatt geometriában egy négy egyenes szögü és szintannyi egyforma hosszaságu oldalu négyszög értetik, melly a' földmérészetben a' magosság' és távolság' megmérésére használtatik. Természettanban a' quadrát egy üvegből vagy más anyagból készült négy oldalu tábla, melly széleit kivévén, érczczel vonatik be villanyos tünemények' ábrázolására. Ezen táblát legelsőben feltalálta Bevis D., angol természettudós 1747.

Quaesitorok, rómaiaknál azon birák valának, kik a' bünpert elitélni szokták. Hivatalok a' per' végével megszünt. Kezdetben magok

a' consulok és dictatorok viselték e' birói hivatalt. A' köztársaság léte előtt magok a' királyok választák a' quaesitorokat, azután pedig maga a' nép.

Quaestorok, rómaiaknál azon magistratusbéli személyek valának, kik a' status' jövedelmeit összeszedték. E' hivatal, úgy látszik, olly régi, mint maga Róma. A' quaestorok' száma a' császárok' kényétől függött. Rómában csak két quaestor vala, és nevezteték urbanus városinak, a' másik, ki kün hivatalkodott, provincialis, tartományi, vagy militaris — katonai quaestornak hivatott.

Quarnero öböl (sinus slanaticus vagy carnerus), Istria és Dalmatia közt vagyon. Partján fekszik Fiume, Zeng 's a' t. Benne vagynak a' quarneroi szigetek: Veglia, Cherso, Osero (most Illirország' birtoka), Arbe, Pago, 's a' t. (a' dalmát zárai kerület' részei).

Quebek (kvibbek), alsó Kanadának fő városa a' Lőrincz folyamon, egy hegy' oldalán, csinosan épitve, 's igen megerősitve, 's védvárral is ellátva, 30,000. lak. számlál. A' félórányi széles folyam itt az Orleans sziget által pompás kikötőt képez. Széke van itt a' fő 's alkormányzónak, egy kat. és prot. püspöknek, fő törvényszékeknek. Kereskedése virágzó. Épületei közt jelesbek: a' helytartó' palotája, tanácsház, kat. püspökház, az anyatemplom, fegyverház, fogház, vásárcsarnok 's kaszárnya (egykor a' jezuiták épülete). Mellette van Adams' tére.

Queretaro, szépen épült város hasonnevü mexicoi szövetséges statusban, 44,000. lak. igen nagy zárdával a' sz. Klára' apáczáinak, melly belsejében kis városhoz hasonlit, élénk kereskedéssel, sok posztó gyárral, sok jeles épületekkel, és nevezetes vizvezetékkel.

Quedlinburg, porosz Magdeburg' kórmánykerületben, a' róla nevezett herczegségben, 13,000. lak. Még látszatnak egykori fejedelmi apátságának épületei 's temploma, nevezetes sirboltal, régi tanácsháza. Van benne gymnasium, és nyereséges gyárok. A' vár' kertjében Klopstock' emléke, ki itt született.

Quellin, 1) Erasmus, nevezetes festész, még nevezetesb Rubens' tanitványa, szül. 1607. Antwerpiában, hol egy zárdában meg is halt 1678. 2) Ennek fia János, Erasmus atyjánál hiresb festész, szül. szinte Antwerpiában. Több időt töltött Olaszországban, 's szülő városában megholt 1715.

Quietisták, betü szerint nyugalmasok, csendes életüek. Molino Mihált követő szerzetesek Francziaországban, 17-ik században. Tanitásuk' jelleme egy tökélyes nyugalomban állott, azt állitván, hogy az embernek magát egészen az Istenre kell hagyni, a' nélkül, hogy valamit dolgoznia kelljen.

Quinault (Philippe), igen becses franczia dráma iró 17-ik század-

ból. Gondatlan neveltetése hiányában — atyja sütő lévén — saját szorgalma által képezé ki magát annyira, hogy már 20. éves korában irott drámáit köz tetszéssel játszák. Becses operái közt igen jeles az Alciste czimü. Munkái megjelentek Párisban 1739. és 1778.

Quintilianus (Marcus Fabius), szül. Calagurisban, Spanyolországban. Vespasian' idejében élt Rómában. Először mint ügyvéd, később mint ékesszólási tanitó hiresedett el. A' legnevezetesebb rómaiak tanitványi voltak. Domitius császár őt consulságra emelte. Minekutána nyugalomra lépett, »De institutione oratoria» czimü munkáját irta. Megismerni benne a' gyakorlott mestert, a' finom pallérozotságu lelkes férfiut, Cicero' méltó követőjét. Mi ezenkivül tulajdonittatik neki, valljon tőle van-e'? nem bizonyos. Munkájának 10. könyve, mint a' literatura' történetére nézve igen fontos, gyakran megjelent magányosan.

Quintilius (Marc. Aurelius Claudius), Claudius császár' testvére. Aquilejában, a' császár halála után, a' katonáktól császárnak kiáltatott. Minthogy azonban Claudius elismerte, hogy arra nem alkalmas, Aureliust nevezé ki követőjének. Quint. magának eret vága, vagy, mint mások állitják, a' katonáktól megöletett. Uralkodása 17. napig tartott.

Quirinus, Marsnak mellék neve a' rómaiaknál, azután Romulusé is, kinek e' név istenittetése után adatott. Quirinus név Quiris vagy Curis sabinai szótól jő, melly nyársat, (szorosan véve bajnokot) tesz. Innen származik a' rómaiak' Quirites neve.

Quirinálisi halom, egy azon hét halom közől, mellyeken Róma épittetett. Ugyan ezen a' halmon megjelent Proculus Juliusnak Romulus, 's parancsot ada neki, hogy a' római népet helyette egy templom' épitéseért kérje meg. A' római pápa' palotája ma is quirinalisnak neveztetik.

Quirinalia, igy neveztettek a' rómaiaknál azon ünnepek, mellyeket Romulus' tiszteletére, ki szinte quirinus mellék nevet viselt, febr. 17. tartattak. Tömjénfüstölésen kivül mi nevezetes szertartásról sincs ezen ünnepélynél említés.

Quirites, a' római polgárok' mellék neve, mellyet különösen akkor használtak, mikor a' római nép valamelly beszédben, ünnepélyen, megszolittatott, vagy pedig nevében valami hivatalosan végeztek. Azonban a' római katonák inkább a' milites, vagy még örömestebb a' commilitones nevezetet hallották, minthogy a' quirites nevezet a' köznépet magában foglalta.

Quito, sz. köztársaság, vagy is ujabban Ecuador, 12,700. négyszegü mföld. 6. millió lak. Peru, Uj Granada, és Brazilia közt fekszik, a' csöndes tenger mellett, 's földünk' legmagasb völgyeit képezi. Szörnyü magas hegyek lepik, mellyeknek legmagasb csucsai: a' Csimborászo,

Antiszana, Kajambe (20,100., 18,300. és 17,900. láb.), a' négy tűzokádó: Cotopax, 17,700. láb.; Tunguragua, 15,200. láb.; Sangay, 16,000. láb.; Pichincha, 14,900. láb. Keleti része egyenes föld; 's itt a' Jupura, Ica (isza), Napo 's a' t. vizek áztatják. A' perunók' nagyszerű emlékei még több helyen látszanak. Elosztatik három megyére, u. m. Ecuador (Pichincha és Chimborászo tartományokkal együtt), a' nevezett fő várossal; Guayaquil (Manabi tartományokkal együtt), hasonnevü fő várossal, 24,000. lak. és kikötővel, 's jeles tengeri kereskedéssel; Assuay (Cuença, Loxa, Juan de Bracamoro tartományokkal együtt), Cuença fő várossal 20,000. lak.

Quito, szép és szabályszerűen épült fő városa Ecuadór (Aequator) köztársaságnak, Columbiában, 70,000. lak., pompás palotákkal, egyetemes, 's több tudományos intézetekkel, a' legtöbb hivatalok' székével, kaszárnyákkal, és igen hegyes vidékkel, úgy hogy e' várost földünk városai közt legmagasabban fekvőnek mondhatjuk. Lakosai kimondhatatlanul szeretik a' mulatságokat, de iparra nézve is kitűnők; miért is a' kereskedés virágzásban van. Irtozatos földrengés pusztitotta e' várost 1797.

Quodlibet (diákból quod libet, mi tetszik) jelent mindent, mi rend és egyesités nélkül vagy legalább tetszőleg készakarva egymás mellé van téve. Lehet ez kép-töredékekből, zene-darabokból 's a' t.

R.

R, az a-b-c' tizanhetedik betüje, 's másalhangzó. A' dlák nyelvben megröviditve: Roma, Romulus, Roscius, Regulus 's több illy neveket jelent.

Rabarbara, sokszor használni szokott hatalmas hashajtó szer. A' 9. himesek, 's három anyások közé tartozik. Csészéje nincs, bokrétája állandó hat metszésü. Igen sok fajai vannak; de orvosi használatra czélirányosan csak a' Rheum australe fordittathatik. Ennek eredeti hona China, szára 4 — 6. láb. magas, gyökere pedig (ez az orvosságnak használható része) több fontot nyom, barnás sárga kivül, belöl sárga 's piros vonalok láthatók. Szaga 's ize kellemetlen. Chinai tatárországból (hol a' legjobb terem hegyes helyeken) hozatik hozzánk, vagy tengeren az angolok által, vagy szárazon Oroszországon keresztül, 's ez a' legjobb. Az európai átültetés által tenyésztetik a' legaljasabb, 's orvosi haszonra nem igen alkalmazható. Mint hashajtó, bizonyos körülményekben, nél külözhetlen. Ezenkivül festésre használtatik.

Rabatt, a' kereskedőknél azon feladat, mellyet a' szállitó vagy megbizott kap a' szállitásért, vagy eladott megbizott árukért. Néhol már meg vagyon határozva; másutt pedig az alkutól függ.

Rabló-Statusok. Afrikában több rabló, az az nyilvános, önálló, ollyan organisált országok léteznek, mellyeknek csak nem egyedüli foglalatosságuk, jövedelmök 's kenyerek a' tengeri 's szárazföldöni rablás; 's ezen rablás nem csak elnézetik, de a' kórmányzó 's ennek helyettesi vagy kinevezett tisztjei által vezéreltetik. Ezen haramia ország' kórmányzója' fő jövedelme a' rablott portékákbóli adó, 's azon évi ajándék, mellyet az európai királyok, kereskedők évenkint ezen zsiványoknak fizetni szerződés szerint kénytelenek, hogy alattvalóik' hajói bántatlanul közlekedhessenek a' szabad tengeren. Valamint egy ország haramia csoportokat keblében meg nem szenvedhet, megszenvednie nem szabad, úgy a' többi kórmányoknak sem kellene megengedni, hogy illy nyomoru, piszkos, erkölcstelen, a' nép jogait lábbal tapodó ország létezzen, még kevésbbé kellene, mint statust, tekinteni, 's küldöttjeik, 's évi adózások által, mint

illyent, megismerni. Hogy ez még is történik, annak tulajdonithatjuk egy részről, hogy az atyáskodó kórmányok alattvalóik' java előmozditása kedveért ön-jogaik, 's személyes érdekeik' mintegy feláldozásával teszik, a' két roszból a' kisebbet választva; más részről pedig, hogy ezen veszedelmes rabló fészkek távolságuk, harczos népeik, elszigeteltségök 's a' t. miatt nehezen legyőzhetők. Sok tengeri hajó hadak lettek már áldozati a' bölcs belátásu európai kórmányoknak! Ujabb időkben a' francziák kezdik zaklatni az algiri rabló Abd-el-Kader' haramia csoportit, de, mint látszik, kevesebb szerencsével, mint a' bölcs Lajos Fülöp reménylette, 's Európa már neki örült.

Rabirius (C. Postumius), római lovag, C. Curtius, vagy Curius' természetes fia. Ez kölcsönözte Pompejus' kérésére az elkergetett egyiptomi királynak, Ptolemaeus Auletesnek, azon 5000. talentom pénzösszeget, mellyet Gabinius, ha trónjára ismét őt helyezendi, követelt tőle. Azonban Ptolemaeus a' kölcsönvett pénzösszeget Rabiriusnak visszafizetni vonakodott; azért ez Egyiptomba utazván, Ptolemaeust a' pénz' lefizetésére kényszeritette. Ptolemaeus erre Rabiriusnak azon tervet adá, hogy ő szedje be minden jövedelmeit, a' kölcsön adott pénzt lassanként huzza le, 's őt is R. fizesse. R. az ajánlást, hogy mindenét el ne vessze, elfogadta; hanem a' szemtelen Ptolemaeus nem sokára őt bizonyos csekély ürügy alatt elfogatta, 's neki még kelle elégedni, hogy életét szökés által megmenthette. R. visszatér Rómába, a' törvényszéknél vádoltatván, ennek eleibe idéztetik, mintha ő Ptolemaeusnak azért adott volna pénzt, hogy a' tanácsot megvesztegesse; hogy ő egy idegen fejedelem' jövedelmének haszonbérlése által egy római lovag' méltóságát megbecstelenitette, és hogy ő Ptolemaeustol kapott pénzt Gabiniussal felosztotta. Cicero, a' római szónokok' hőse, Rabirius egy beszédében jeles ékesen szólással védelmezte, 's úgy látszik, hogy R fel is szabadult. — Még egy más C. Rabiriust is védelmezett az emlitett szónok hős, ki Saturninus népszónok' meggyilkolásáról vádoltatott. — Egy harmadik C. Rabirius vala még Augustus' idejében, kit Ovid, mint jeles költőt, nagy dicséretekkel emleget egy versezetében; azonban költeményeiből jelenleg mit sem birunk

Rabszolga kereskedés. Már a' legrégibb idők mutatják az embereknek azon lealacsonitó ingerüket, mellynél fogva magokhoz hasonló lényeket — embereket — mint dolgot, saját czéljaik' elérésére használtak. Ezen mocskát az emberi nemnek se a' bölcs, se a' nyugottabb század — mellynek gyümölcseit éldeljük — nem volt kiirtani képes. Az emberek annyira vetemedtek, hogy az erőszakkal hatalmukba keritett társaikat nem csak a' leglealacsonitóbb módon használták, de velök kereskedtek is, elegendően bebizonyitván, hogy az ember legönzőbb, leg-

zsarnokabb, 's legerkölcstelenebb teremtés az ég alatt. A' bárdolatlan korbéliek azonban koránsem vitték annyira ezt, mint az újabbak. Amerika' feltalálása megtanitotta Európát egyik igazságtalanságból a' másikba sülyedni. Nem volt elég a' föld' benszülött tulajdonosit erőnek erejével elüzni, kiirtani, rájok kutyákat huszitani, nem, de még az elfoglalt föld' mivelésére Afrikában kellett a' mivelőket fogdosni, őket baromi módon más világba szállitani, hogy ott egész meredtségig dolgozzanak. Száz ezerek lettek ezen önzésnek áldozatjai, és, hogy a' dolog szépittessék, még szörnyebb elv állitatott fel, hogy ezen fekete faj alábbvaló a' fehérnél. Valóban nyomorult mentegetés, főkép' midőn az ellenkező bebizonyittatott. Ha a' civilisatiónak csupán illyen eredményei volnának, azt még inkább lehetne az emberi nemen fekvő átoknak mondani. Különös hajók voltak épitve, mellyeken a' szerencsétlen afrikaiak, mint barmok, összekötözve 's számfeletti mennyiségben öszvetömve, hozattak által, hol a' melegség, szorosság, gőz, tisztátalanság, 's gondatlanság, baromiság ezreket elölt. Azok pedig, kik elég szerencsétlenek voltak rendeltetésök helyére elérni, szinte olly nyomasztó, de hosszabban tartó sanyargatásnak voltak kitéve. Megérkezvén a' rendeltetési helyen, a' vásárra kiállittattak, 's mint egyéb szükséges tárgyak, eladattak. A' nyerekedő szörnyetegek pedig ezen kereskedésből néha nagy kincseket gyüjtöttek. — Hála a' nagy angol nemzetnek, melly — elég későn — mindent elkövet (?) ezen undok kereskedés' megszüntetésére.

Racine (Jean), hires franczia költő, szül. 1639. Fenté-Milonban, Párishoz néhány mértföldnyire. Már 1660. nevezetes ajándékot és 600. lir. nyugpénzt kapott egy »La Nymphe de la Seine» czimü ódájáért; azonfelül XIV. Lajos őt király történet irónak tette, de kegyét a' királynak ismét elvesztette; mi miatti bánat őt meg is emésztette 1699. Nevezetesb szomoru játékai: Andromache, Britannicus, Iphigenia, és Phaedra. Folyó beszédben is irt. — Fia Louis, született 1692. Párisban. Ez is jeles költő és iró volt. Megholt 1763.

Radna, hires búcsuhely 's mváros Arad vármegyében, a' Maros mellett, egykor a' modénai herczeg' birtoka, erős bor termesztéssel.

Radossevich (Döme báró), ezen jeles férfiu, ki csupán öntehetségeinek, fáradozásainak, vitézsége' és hivségének köszönő ragyogó pályáját, melly őt a' katonai méltóságok' 's különböztetések' ama polczára emelte, mellyet elérni ritka halandónak engedtetik meg, született 1767. Medakon, az első likáni határezredben, n. e. görög vallásban. Atyja cs. kir. kapitány, 36. évi szolgálatiért az örökös tartományi nemességre emeltetvén, fiát kisdedsége óta a' katonai pályára nevelte, ki is 1785. a' nevezett ezredben, mint cs. kir. kadét, lépett. Innen, mint tiszt, 1788. a' Zach nevü 15-dik sorezredbe tétetvén által, 1793. Mecséry 51-ik sor-

ezredben fő hadnagy 's ugyanott 1797. alkapitány, 1799. valóságos kapitány, 1806. őrnagy, 1807. pedig alezredes lett, 's már ezen sebes előmenetel, melly őt minden pártfogolás nélkül, tizenkilencz év alatt illy nagy rangra emelte, biztos tanusága vitézségének. De még itt nem állapodott meg a' jeles vitéznek szerencséje. Ő a' rövid fegyverszüneteket a' maga további művelésére fordítá, a' hadmesterség' theoriáját, a' hadi rajzolást, erősitést, és a' felsőbb taktikát rendkivüli szorgalommal sajátjává tevé, mi is neki annyira használt, hogy az 1809 diki óriási, 's olly dicső háborúban, mint hadláb-segéd, a' fő hadi igazgató karhoz, tétetett által, 's a' háború' végével, mint ezredes, Magyarország' hadi kormányánál segéd, 's a' katonai tárgyakban referens lett. De nem soká hagyatott a' jeles férfiu e' hatáskörben, mert már 1810. a' cs. kir. fő haditanácshoz referensnek neveztetett. Melly nehéz hivatalát olly jelesen vitte, hogy 1813. generalis őrnagyi méltóságra emeltetett, a' b. eml. Ferencz által 1815. magyar nemességgel ruháztatott fel, az ezüst polgári érdemkereszttel ékesittetett, Leopold rendjének vitézévé tétetett, 's végre bárói rangra emeltetett. Ugyan akkor az orosz sz. Anna rendnek első osztályu disz jelével 's a' franczia sz. Lajos rendnek commandatori keresztével is megtiszteltetett. Ennyi különböztetések közt hősunk súlyos hivatalát kettőzött erőködéssel vitte, megakarván hálálni az érdemeket jutalmazó fejedelmi nagy kegyet, mellynek forrása azonban még ki nem apadott; mert 1825. a' 33-diki sorezrednek tulajdonosává tétetett, 's 1831. a' varasd — károlyvári banát — határszélnek ideigleni kormányzójává; 1832. pedig Tótországnak és Szeremnek kormányzó generalisának 's b. titkos tanácsosnak neveztetett, melly méltóságban is csak kevés ideig hagyatott, mert már 1834. az udvari fő haditanácsnak második al elnökségére hivatott meg, 's rögtön reá ezen legfőbb katonai tanácsnak első 's egyedüli alelnöke lön, melly fő tisztségben 1835. jun. 4. dicső, fejedelmének 's hazájának egészen szentelt életét végzé, mindenkitől, ki polgári és családi erényeit, rendkivüli szivességét és nyájasságát közelebről ismeré, méltán gyászoltatván.

Radzsasztán, vagy **Radzsputana**, v. **Adzsmir**, az angolok' vazall statusa, Előindiában, Delhi és Malva tartományokhoz nyugotra, Gudzseráthoz éjszakra, 6200. négyszegü mföld., több millió lak., kik dzsátok, rádzsok, razbutok, battik, bitek, szehrák, brinyarik. Nyolcz radzsának birtokára oszlik u. m. Bhatnir, Bikanir, Dzseszulmir, Dzsudpur, Adzsmir, Ambir, Kotah, Mevar. — Legjelesb városok: Palli, Taraghur, Dzseipur, Udipur, Csittur, 's a' tartományaik' nevét viselő fő városok. A' status' keleti része hegyes és termékeny, nyugoti része pedig majd 3000. négyszegü mföld. homok puszta.

Radzivil, régi jeles nemzetség Lengyelországban, melly több ne-

vezetes férfiakat számlál 14-dik száz. óta a' történet könyvben, kik közt az utó korból nehányakat megemlitni érdemesnek tartunk. Illyen többek közt Radzivil Antal Henrik, szül. 1775. Egybekelvén 1796. a' porosz herczegnővel, Louisevel, 1815. a' póseni nagyherczegség' helytartója lett, és mint illyen, majd itt, majd Berlinben élt. Barátságos indulatának jeléül háza minden finomabb és müveltebb társaságok' gyülhelye volt, ő maga jeles hangász lévén. Megholt apr. 7. 1830. — Fiai közöl Fridrik Vilmos, ki 1797. szül., részt veve az utolsó lengyel háborúban, ő igazgatván a' 11-dik porosz ezredet. — Mihál, az előbb nevezett Antal Henrik' vére, 1778. szül., igazgatta a' felkelt lengyelségnek egyik gyalog ezredét, és, mint brigádos tábornagy, kitüntette magát Danzig' védelménél. A' lengyel királyság' felállitásánál senator és seregosztályos tábornagy, 1830. pedig a' lengyel sereg' fő tábornagya lett. De mivel a' grochowi ütközetkor, mellyben seregét személyesen igazgatta, az engedékenységről szólott, hivatalától megfosztatott. Később Moskauba költözött. — Vére András, ki 1780. született, orosz status tanácsnok és a' malthai rend' vitéze lett.

Rafael (Sanzio), az ujabb kori festészet' legnagyobb hőse, szül. Urbinoban, nagypénteken, 1483. 's meghalt ugyan csak nagypénteken, 1520. Atyja Sanzio János, szinte fesztész lévén, látván fiának rendkivüli tehetségét 's hajlamát, de kiképzésére ő elégtelen lévén, Perugino Péter nevü, szinte jeles festészhez, adá. Ennél R. csak hamar minden tanuló társait felülmulta, 's mesterének festészmódját annyira magáévá tette, hogy kettőjök' művét ezen korból alig lehet megkülönböztetni. Későbbi művei azonban, noha amazok is teljesek érzéssel és indulattal, sokkal nagyobb mesterséget és erőt fejtenek ki, mint azt munkáiból több országok' nevezetesb gyüjteményeiben ma is láthatni. Florenczának köszönheté R. e' nagy tökéletesbülését, hol a' nagy mestereket (Masaccio, Lippi, Albertinelli Ghirlandajo 's a' t.), kiktől igen sokat tanult, később mind felülhaladta. Rómában hasonlóul, hová II. Julius pápa hivatta, a' sz. Péter' temploma és a' vaticanum' kifestésére, minden művészeket felülhaladott. Munkája itt a' pápánál olly kedvességet nyert, hogy minden más festéseket kitöröltetvén a' pápa a' falakról, csak általa festeté ki a' vaticanumot. Itt hagyá R. legtöbb remekeit az utóvilág' bámulására. E' munkán kivül Olaszországnak csak nem minden palotáiban lehet tőle látni rajzolatokat. Számtalan művei közt legutolsó vala a' krisztus' dicsőitése, melly egészen el nem készült. Egy forró láztól lepetvén meg t. i. a' páratlan művész, és élete' legszebb korában — 37. évében — Rómának kimondhatatlan fájdalmára meghalt. — E' művészeti rendkivüli tehetségén kivül nemesiték őt még testi és lelki egyéb jeles tulajdonai.

Raff (György Keresztély), egy német iró, ki magát különösen az ifjuság' számára irott munkái által különböztette meg. Szül. 1748. Stutt-

gardban, és mint gymnasiumi aligazgató halt meg Göttingában 1788. — Irt nevezetesen földleirást (1776.); természettörténetet (1778.), 's ismét földleirást 1780. 's a' t. mind gyermekek' számára.

Rafflesia, a' virágok' legnagyobbika, melly csak 1818. födöztetett fel Szumatrában, Stamford Raffles kormányzó és szenvedélyes természethuvár által. Ez a' virág a' cytineak' családjához tartozik, mellyek fagyökökön, töveken élnek, 's többnyire egyszerű, húsos, pikkelyes és csak nem mezitelen száron állanak. A' virág a' növény' végén áll magánosan, vagy kalászban, vagy bimbóban egyesülve. Mind a' két nem vagy együtt van egy virágban, vagy külön virágot foglal el. A' virág-kehely szorosan összenöve a' gyümölcsbutykóval, a' himszálok pedig oszloppá egyesülnek. A' gyümölcsbutykó belől üreg, és ezen üregben apró magtojások vannak. A' gyümölcsbutykó fölött állott kehely több czafatokra oszlik szélein, melly czafatok a' felvirágzás előtt zsindelyként feküsznek egymáson. A' gyümölcs sok magból álló bogyó, a' mag pedig húsos, szörös lyukacsu tojásfehér tömeg. Az egész család csak három növény nemből áll u. m. cytinus, rafflesia és brugmansiából, mindegyiknek kevés faja lévén. Ezek egy kis természetes csoportot képeznek. Ázsia' és Afrika' déli részeiben honosok. E' növény igen nevezetes, beltulajdonairól még is keveset tudhatni. Többnyire összehúzó ereje van, a' honnan vércsillapitó szernek használtatik a' betegségekben. Legtöbb benne az eczetanyag és gallussavany. Tulajdonkép' a' Rafflesia szárnélkül nő a' cissus angustifolius' gyökén, 's igen húsos állomány. A' virág levelek 1/4 hüvelyk. vastagságnak, de több helyen 3/4 hüvelykűek is; állománya igen leveses. A' gyökér, mellyen nő, fél golyó forma kicsucsorodásként jelen meg, vastagon beburkolódzván a' gyökér' kérgibe, melly később megreped, 's az akkor gyorsan kifejlődő, a' virány takarék' megnyilása előtt káposztafejhez hasonló pikkelyekkel fedett élődő virág' tövén, halmozódva marad. A' virág tökéletes kifejlődése után harmadfél láb. átmérőjü, 's belseje négy icze vizet foglalhat be. A' virágtartók majd 12. hüvelyk. hosszak 's épen olly szélesek. A' növény összesen 15. fontot nyom. Szaga ollyan, mint a' rothadt húsé, mi által a' legyek előkecsegtetvén, tojásaikat a' virágba rakják. Ezen ritka és csak Szumatrán és Javán található virág, kövér, mocsáros földben terem, bokroktól eltakartatva. A' bimbó' megjelenése után három hó szükséges a' virág' teljes kifejlődésére. A' kehely' szine sötétbarna, a' virágé pedig sokféle, u. m. sárgás, fehéres, vörösös, barnás, kékes és barna, mind ez együtt rendkivül lévén vegyitve. Evenkint csak egyszer virágzik, rendesen az esőszak' elmultával.

Rágalom. Nincs utálatosabb, de közönségesebb bün sincs az emberi társaságban, se, mi olly átalánosan becsmérleltetnék, 's olly átalá-

nosan üzetnek, mint a' rágalom, melly által idegen hibákat fürkészünk, mások' házi és egyéb körülményeit vizsgálgatjuk, azokban, ha roszak, gyönyörködünk, 's azok fölött kárörvendő észrevételeket teszünk vagy másokra valami roszat költünk, az által hirnevökben gázolódunk, és sokszor becsületöktől, ez életben a' legdrágább kincstől, azokat megfosztjuk. Hogy a' rágalom közönségesen irigy, gyűlölő és gonosz szív' szüleménye, többször pedig hiu, t. i. másokat lealacsonitni vágyó indulatból, 's igaz itélet' hiányából származik, tagadhatatlan. És e' rosz, ha magunkon uralkodni nem tudunk, vagy nem akarunk, szokassá, és igy utoljára természetté válik bennünk. Mind ezeknek pedig forrása az ujságvágy, a' lélek' nemesb foglalkozásának hiánya, melly a' roszat neveli, vagy ingadozó elvek' szerencsétlen következménye. Mennyi roszat szül az emberi társaságban a' kérdéses bűn, le nem rajzolhatni. Azért óvásul mindenkinek ajánlható e' csalhatatlan elv: »Tartsd saját képedet felebarátod' képe ellenébe, és ha tenmagadat 's hiányaidat figyelemre vetted, akkor bizonyosan elmenend kedved másokról roszat szólani» az az: ismerd meg magadat.

Raguza, előbb sz. köztársaság, most Curzola és Meleda szigetekkel együtt Dalmátország' kerülete, 77. négyszegü mföld. 50,000. lak. — R. fő város, dalmátul Dubrovnik, törökül Paprovnik, 5500. lak. a' tengernél fekszik és a' Sergio (szerdzso) hegyalján, több erősitvénynyel, püspökséggel, kerületi hivatal székkel, gymnasiummal, könyvtárral, színházzal, kat. kórházzal, veszteglővel, közlekedési udvarral, selyemkelme gyárokkal, hajó gyártással, kikötővel, 's törökökkeli üzlekedéssel. — Stagno (stányo), városka, Sabioncello (szabioncsello), félsziget bemenetelén, só készitéssel, osztriga fogással, 's tengeri halászással. — Curzola (kurdzola), megerősitett város, két kikötővel, bor, ajók, 's kő faragványkereskedéssel és hajó gyártással, 's 3000. lak. a' róla nevezett szigetben.

Rahn (János Henrik), hires orvos és természettani oktató Zürichben, hol 1749. született. Sok jónak létrehozója vala ő. Ő alapitotta az általános svaiczi társaságot; a' zürichi társaságnak szinte ő volt alkotója, mellyben egyedül az erény' és házi boldogság' előmozditása a' fő czél. Rahn alapitott az orvosok' és bábák' képezésére intézetet, úgy a' levelező orvosok' és seborvosok társaságát is, mellyből ő később az orvosi és seborvosi központi társaságot képezte. Illy jótékony életét 1812. végezte. Munkái, mellyeket különböző időkben irt, egyedül az orvostan körül forognak.

Rajna, Európa legnagyobb folyóinak egyike, Svaicz' Graubündten kantonában, három forrásból ered, Tirolt Svaicztól elválasztván a' Boden tón által megy, 's a' Svaiczot és Franczia országot Baden nagyherczegségtől, Nassaut Hessen-Darmstadt-tól 's a' porosz rajna tarto-

mányoktól elválasztván; ez utóbbikat hasitja, végre Németalföldet több ágaival elárasztván, fő ága Katwicknál a' tengerbe szakad, egyik pedig Yssel név alatt a' Zuydersee-be siet, egy megint Waal név alatt a' Maas folyóval egyesül. A' Rajna Svaicznál több zuhatagot képez, és utjában sok gyönyörü vidékeket köszönt meg.

Rajnis (József), jeles magyar költő, született Kőszegen, jun. 4. 1741. Elvégezvén ugyan ott alsóbb iskoláit, 1750. Ausztriában a' jezuita rendbe állott, hol magát különösen a' görög nyelv' megtanulására szentelé, 's megkisérte egyszersmind a' magyar' alagya' irásmódját is. Ausztriából visszatérvén honába, 1761. Esztergomban, azután pedig Pozsonyban és Györben tanita. Csak ezután halgatá még a' hittudományokat N. Szombatban, 's ugyan azokból tanári czimet is nyert, 's pappá szenteltetett. Ezután györben egész 1784-ig mathesist tanitott, 's ugyan ott barátjaitól lelkesittetvén, a' magyar költészetre adta magát, és 1781. »Magyar Helikonra vezérlő kalauz» czimü munkát ada ki, mellyben a' magyar hangmérték' elveit tüzvén ki, saját költeményeit, mint példákat, hozá fel. Minthogy pedig több ok miatt megtámadtatott, kalauzához egy függeléket ragasztott, mi nagy vitának lön következménye. 1789. Virgilius' első kötetét, mellyben az úgy nevezett pásztori dalok foglaltatnak, magyarra forditotta, melly után egy vita iratot, »a' kőszegi poetának 's a' t. mentő irás» czim alatt függesztett, Pozsonyban 1789. Majd még Bacsányi ellen adott ki egy munkát »Apulejus tüköre» czim alatt. Végre felhagyott Virgilius' forditásával, szükségtől nyomatván, mig őt Festetics György gróf 1809. Keszthelyre a' gazdasági intézet' igazgatójává nevezte. Itt végezte be Virgilius' költeményét a' földmivelésről, hol kevéssel előbb, miután az Aeneis' forditását megkezdé, meg is halt sept. 23. 1812. — A' most emlitett forditás halála után »Magyar Virgilius, második darab» czim alatt ki is jött, Pozsonyban 1814. Birunk Rajnistól diák költeményeket is »Magyar Parnassus» czim alatt, mellyben több költészeti forditások találtatnak görög és diák költeményekből.

Rák. A' régibb természettani irók a' bogarak közé számiták a' rákot, az ujabbak a' tizlábu kérgesek közé helyezik. A' rák Európának minden országaiban találtatik, úgy szinte Afrikában is; és pedig folyó 's tenger vizben. Csak éjel hadja el a' partokon, fa törzsökök 's kövek közé készitett lyukáit, nappal soha, kivévén nagyon meleg 's égdörgés' idején. Uszása különös, hátra felé, úgy hogy farka megy elől, feje pedig hátul; a' szárazon azonban mint előre mint hátra mászhat. Mozgásánál különösen nagy hasznát veszi ollajának, ezzel hol huzza, hol tolja magát. Használja ezt azonkivül eledel' keresésre, védelmére fegyverül, ellenségei' bántalmára. Lyukában úgy ül, hogy feje 's ollai kifelé léven, ezekkel megragadhassa zsakmányát. Ha észre veszi, hogy kerestetik, mindig

jobban visszahuzza 's ollaival védi magát, hosszu lábaival úgy megtámasztja testét, hogy inkább egyik, sőt mind két ollaja kiszakad, hogy sem ki lehessen húzni őtet. Néha elhadja a' vizet, 's a' partra megy. Nedves fű között, pinczében 's a' t. több hetekig elél. Edényben nem sokáig, álló vizekben, ha folyókból vitetnek által, meg nem marad. A' tüzet nagyon szereti. Ha a' parton tűz rakatik, elhagyva a' vizet, ide mászik. Télen a' jeget bevágják, tüzet gyujtanak a' nyilás körül a' halászok 's az oda tódulókat könnyen háloikba kerítik. Eledelek apró állatkák, látása igen éles. 20. évet él. A' disznók kigőzölgését el nem viselheti, disznó-ól' körében, vagy disznó-csapat' közelében hamar elvész. Fogságban soká lehet a' rákot életben tartani, sőt meghizik jó tartás mellett. Kiszakadt ollaja ismét megnő, azért különböző hosszaságu ollókat látunk gyakorta rajta. Kemény külbőrét évenkint egyszer, juliustól septemberig, ujjal fölcseréli. A' bőr alatt t. i. egy uj képződik, az ó bőr öszvekötését a' testtel elvesztve, elválik, 's az uj puha lassankint megkeményül. Az elvetett bör, pánczél alakját megtartva, első pillanatra egész állatnak tartatik. Nagyon különös, hogy a' bőr váltás' idejében a' gyomor körül uj gyomor keletkezik, melly az előbbit fölemészti.

Rakéták, igy neveztetik a' papirosból készült és lő-porral és szénnel megtöltött szűk idomu tok, melly azonban úgy töltetik meg, hogy közepén egy kis üreg maradjon. Ezután egy vékony hosszabb pálczára köttetik, a' legalsó végen meggyujtatik, és ekkor függőlegesen repül föl a' levegőbe, mi nem megvetendő látmány. Többféle alakokban készitetnek még illyféle rakéták, mellyek mint igen szép tünemények gyönyörköttetik a' látni vágyó embertömeget.

Rákóczy nemzetség hires volt a' mult 's 17-dik században, melly hajdan Bogát-Radván név alatt virágzott Zemplén vármegyében, később pedig leginkább Erdélyországban, hol sok jószágokat is birt, 's melly tartományt több izben fejedelmi czim alatt kormányozta. Nevezetesebbek voltak: Rákóczy Zsigmond, erdélyi fejedelem, Rudolf császár alatt, melly méltóságról azonban — azt két esztendeig viselvén — Báthory Gábornak kedveért lemondott. Ennek fia, I-ső György, született 1610., hasonlóképen erdélyi fejedelem lett, maga is protestáns lévén, hitfelekezeteinek nagy pártfogója volt, miért is az akkori időben Németországot duló vallási háború' főnökei, hogy a' császár erejét több részre forditani kényszeritessék, Rákóczyt is a' császár ellen föllázitották. Kapott ez alkalmon Rákóczy, ki már ez előtt a' magyar korona után sóvárogván, ezt a' protestáns vallás' és a' nemzeti szabadság védelmének szine alatt vadászta. Levelek által a' zendülés' magvait mindenütt hintette, a' svédekkel 's francziákkal, kik az ausztriai ház' hatalmát úgy is irigy szemmel nézték, szövetséget kötött. A' török császárnál is addig

esenkedett, mig ez neki segélyt nem igért. 1644. Kassán a' maga embereivel tanácsott tartott, ott 's Sárospatakon erősséget hagyván, Magyarországnak a' Tisza és Vág közt fekvő részeit meghóditotta. Szerencsésen hadakoztak ekkor a' svédek és német protestánsok is, melly szerencsés elömenet által felbuzditatván a' Rákóczyak, Morvaországba is becsaptak, de csak hamar a' svédekkel egyesülve, visszatértek Magyarországba, 's azt pusztitották, több kárt teendők még a' hazának, ha III-ik Ferdinand császár nagy ajándékokkal, 's igéretekkel a' törököt maga részére nem hajtja. Elesvén illy hatalmas pártfogótól R., késznek mutatta magát a' békességre, melly létre is jött, minekutána a' császár neki hét vármegyét 's néhány várakat adott, 's ő viszont megigérte, hogy a' svédek 's francziák' szövetségétől eláll. Melly békesség' következtében egyszersmind Magyarországban is a' protestánsok vallásuk' gyakorlatának szabadságot, 's még több más szabadalmakat is nyertek az 1647-iki pozsonyi országgyülésen. Következett esztendőben Rákóczy György meghalt. — Rákóczy György (II.), Leopold császár' uralkodásának kezdetével Gusztáv svéd király által felizgatva, vele a' lengyelek ellen szövetségbe lépett. Leopold pedig a' lengyeleket segitvén, Hatzfeld vezérét Rákóczy ellen küldötte. Rák. a' tatároktól nyomatva, meggyőzetett, 's a' békeszerződés' keményy pontjaira állni kénytelenitetett. A' török se felejthette el, hogy a' lengyelek ellen fegyvert fogott. Miért őt az erdélyi fejedelemségtől megfosztotta, 's helyébe Barcsay Ákost tette. De Rákóczy gyakrabban megverte a' török basákat, 's három izben elüzvén Barcsayt, előbbeni méltóságába magát visszahelyezte. Azonban Soliman előtt már csak a' Rákóczy név is gyülöletes lévén, őt mindenfelől szorongatni kezdette, kikkel ugyan megvivott Rákóczy, de seregét hanyatlani látván, Kolosvárra futott. 1660. összeszedvén még végső erejét, Gyulánál a' törökökkel megütközött, 's miután magát sokáig vitézül védelmezné, fején négy sebet kapott. Mit látván vitéz társai, nem engedték, hogy a' törökök' kezébe essék 's vezéröket megmentvén, Nagy-Váradra vitték, hol kevés napok mulva csak ugyan meg is halt. — Ennek fia Ferencz is igyekezett az erdélyi fejedelemségre juthatni, de pártfogóra se Leopoldban, se a' török császárban nem találván, több izetlenségek 's összeütközések után oda kellett neki engedni Erdélyt Apafi Mihálnak. Ezután magányoságban élt 's 1681. meghalt, maga után hagyván a' hires Rákóczy Ferenczet, ki az akkor megelégedetlen magyarokkal tartván, Vesselényi összeesküvésébe bonyolodott, 's felső Magyarország reá bizatott. A' császár intette a' megelégedetleneket szándékuk' felhagyására; de ezek arra nem hajolván, Spork hadparancsnok küldetett Magyar 's Horvátországba, 's a' zendülőket szétverte. Rákóczy látván társainak szomoru csapását, 's engedvén anyja' kérelmének, a' császárhoz ismét hü lett. 'S noha Leopold

a' törökön vett dicső győzödelme, 's Buda várának visszavétele, sőt a' félholdnak majd nem egész Magyarországbani letiprása által a' magyar nemzetet szorossabb bilincsekkel szorítá magához: még is jobban elvoltak már a' különben hű magyaroknak sziveik tőle idegenedve, sem hogy azokat illyes mikkel egészen megnyerhette volna. Az elkeseredettek, kiknek éltökön kívül már tán nem is volt mit elveszteni, csak egy szóra, csak egy jeladásra vártak, 's készen voltak fegyverhez nyulni, 's a' mit vérrel szereztek, vérrel visszanyerni. Rákóczy Ferencz volt, ki olly körülményekben Konstantinápolytól 's a' franciától bátoritatván, szavát hallatta; de minekelőtte a' tűz kiütött volna, Languevalle által, kit követségben XIV. Lajoshoz küldött, elárultatott, 's sárosi kastélyában elfogattatott. 1701-ben Bécs-Ujhely, börtönbe záratott, honnan, Lehmann felvigyázót megvesztegetvén, kiszabadult, 's Bercsényi Miklóssal Lengyelországba futott, hol két esztendeig mulatott. Azonban Leopold császár szerencsétlen vala a' franciákkali hadakozásban. Ez által föllelkesittetvén a' zendülők, Rákóczyt ujra kihivák Lengyelországból. Ő lelkes iratot fegyverekkel külde hazájába, megtiltván, hogy azokhoz ne fogjanak, mig uj parancsolatok nem érkezendnek; de a' felbőszültek erre mit sem hajtván, Kurutz név alatt, Marmaros, Ugots, Szatmár, 's más felső vármegyéket szörnyü módon pusztitották. Ezeket ugyan akkor Károlyi Sándor, szatmári fő ispán, megverte; de 1703. Rákóczy visszatérvén, leveleiben szivrázó szinekkel festé a' lázadás' okait, 24. főből álló tanácsot állita föl, hogy ne látszassék önkénye szerint uralkodni, 's egyesülvén Károlyival, a' Tisza' mellékét hatalmába kerité. Leopold császár érezvén Rákóczy' hatalmát, az adónak negyed részét minden, az ő hűségére térőknek elengedte, 's Eszterházy nádornak, 's Szécsenyi kalocsai érseknek meghagyta, hogy a' békességet minden módon igyekezzenek helyre állitani. De Rákóczyak olly föltételeket terjesztettek elő, mellyekre a' császár semmikép' nem állhatott; mire vérengző had következett, 's Rákóczy egész Bécsig nyomult, hol az ottani polgárok' minden heves ellenállása mellett is sok kárt okozott. A' szerencse kedvezett neki, mig Nagyszombat mellett Heiszter fő vezér őt úgy le nem tette, hogy többé bátorsága nem lön a' császári sereggel szembe szállani. Azonban még is majd egész Magyar- 's Erdélyország neki hódolt, 's ezen időtájban Fehérvárott erdélyi fejedelemmé, Sasvárott a' szövetséges magyarok' uralkodó herczegévé, Lublinban lengyel királylyá választatott, 's nem sokára a' franciáktól leginkább segitetve, olly erőre kapott, hogy József császár sem vala képes ugyan olly számu sereget ellene kiállitani. Azért kegyelmet hirdetett mindenütt, de ez sem használt Rákóczynak, sőt még Morvaországba is beütött, de Bazin mellett megveretett. Ekkor hallotta némelly erdélyieknek tőle való elpárto-

lását. Hogy tehát embereit jobban lekösse, Szécsénybe gyülést hirdetett, hol az ott összegyült Rendeknek hűségöket esküvel kellett megerősiteni. József császárnak minden béke próbatételei füstbe mentek, miért Rabutint Erdélybe küldötte, hogy azokat fékben tartsa; de Rákóczy őt megelőzte, 's Marosvásárhelyre gyülést hirdetvén, az erdélyieket is magának esküvel lekötötte. Onnét visszatérvén, Onodon egybegyülekeztek, 's megvetvén némellyek' jó tanácsát, az 1687-iki országgyülést magsemmisiteni, Magyarországot köztársasággá alakitani, 's sok fő emberek' számüzését kivánták. Melly végzéseknek, midőn Rakovszky 's Okolicsanyi, Turócz vármegye' nevében, ellenkezőleg nyilatkoztak, mindketten, ott a' gyülés' helyén, lekonczoltattak, Turócz vármegye pedig zászlóitól 's pecsétjétől megfosztatván, pártütőnek kiáltatott. A' császár roszallotta az egész gyülést, 's annak végzéseit megsemmisitette, értvén egyszersmind, hogy Rákóczy emberei sincsenek megelégedve, hol érezték szabadságukat, mellyért fölkeltek, szükebb korlátok közé szoritattni. Ekkép 1708. febr. 28. Pozsonyba országgyülést hirdet, mellyre Rákóczy is, igen szép levélben, meghivatott, mellyre ő az felelte, hogy eljő fegyveresen, 's majd a' helyszinén megfelel. Szándéka vala pedig a' gyülést megzavarni, a' mi meg is történt volna, ha Heiszter őt fel nem tartoztatja, 's Trencsin mellett seregét szét nem veri. Ezen szerencsétlen ütközet után Egerbe menekülvén, látta szerencséje' napját lealkonyodni, 's, minekutána 1709-ben Bercsényivel együtt haza ellenséginek kinyilatkoztatott, kevés reménye maradt, hogy az valaha földerüljön. Utolsó próbát tön Romhány mellett, Nógrád vármegyében, de megverettetvén, 's látván, hogy többen őt seregestől elhagyják, maga is Pálfival Szabolcs vármegyében alkuba lépett, az övéit egyességre inté, 's Erdélyországról lemondott. De a' többiek késszebbek voltak meghalni, mint a' császárt uralkodójoknak elismerni. Igy állván a' dolgok, Rákóczy Bercsényivel Lembergbe ment, onnan még több izben az övéit különbféle reményekkel kecsegteté, de ezek is már átlátván, hogy hiúk mind azon remények, készebbek voltak hűséget törvényes uroknak esküdni, mint sorsukat a' vak szerencse' játéka által koczkáztatni, főleg midőn látták, hogy a' szatmári békeföltételek igen kedvezők rájok nézve, kik pedig ezekre nem állottak, a' haza ellenséginek nyilatkoztattak, jószágaikat pedig a' királyi fiscus elfoglalta. Erre Rákóczy Bercsényivel 's még néhányakkal Angol-, onnan Francziaországba ment, innen pedig Madridba hivatott, hogy a' spanyolok 's törökök közt békét kössön, miért is Konstantinápolyba utazott. Ezután Rumeliában töltè élete' végső napjait 's 1735. meghalt. Egész életében legszebb bizonyságit adá annak, milly szeretettel, 's hűséggel ragaszkodék az istenhez, a' hazához, 's az anyaszentegyházhoz. Ennek fiában, Józsefben, ki 1738. még a' török segit-

ségével hijába igyekezett az előbbi jeleneteket megujitani, 1750-ben a' Rákóczy család' férfi ága kihalt.

Rákosmező, Pest városától kelet-éjszak 's délre elterjedő földtér, a' Rákos' vizétől szegve, mellyen egykorában magyar hazánk atyai országos gyüléseket szoktak tartani, szabad ég alatt, II. Lajos idejéig (1308-tól egész 1520-ig). Most itt tartatik a' ló-verseny.

Rang. A' társasági életben az ember mindjárt igyekszik magának valamelly kitüntetést szerezni, és ezen megrögzött jellemet a' gyermekes kicsinségik viszi. A' civilisáltabb nemzetek a' kitüntetést szinte bizonyos módon szabályozták, és ezen szabályozás' lépcsői bélyegezte a' rang.

Rangoni Gábor, szül. Olaszországban. Fölnevelkedvén, a' szent Ferencz' szerzetébe lépett. Hiv társa volt Kapisztrán Jánosnak, kivel is Magyarországba jött, 's 1456. Hunyadyval a' nevezetes belgrádi ütközetben részt vett. Ő a' pápa' meghagyásából Cseh- és Morvaországokban a' hussitákat majd szép, majd erőszakos módon teritgette. Mátyás királynak is kedves embere volt, ki őt nagy dolgok' kivitelére alkalmazta. Őt küldötte a' regensburgi német országgyülésre, hogy ott Fridrik császár, 's a' Rendek által hagyassa helybe Mátyásnak cseh királylyá való választását; de ebben nem boldogulhatott. 1473. Mátyás őt erdélyi püspöknek nevezte, 's rá bizta a' lengyelekkeli békekötést. Következő esztendőben Mátyás Rangonit egri püspöknek nevezé, 's magával Lengyelországba vivé, hol a' lengyelekkel békét kötött. Ennyi szolgálatinak megjutalmazásául Mátyás sürgette a' pápánál a' bibornok süveget, mellyet, noha nehezen, még is végre 1477. megnyert, melly esztendőben őt Mátyás felső Ausztriába küldé, Fridrik császárral egyességre lépni, a' mit végre is hajtott. Elment ezután Rómába. Ez időtől fogva többnyire Olaszországban lakott, mi nem kevés bajt okozott az egri megyének. Meghalt Rómában 1486.

Rapp (János, gróf), szül. 1772. Elszaszban. Mind a' mellett, hogy alacson származásu vala, még is Desaixnek Marengónál történt halála után ő lett Napoleon' segédtisztje, kit később ő, mint brigádos tábornagy és segéd, kisért Ausztriába. Az austerliczi ütközetben annyira kitünteté magát, hogy Napoleon őt azonnal seregosztályos tábornagynak nevezte ki. Jelen volt Rapp a' jénai ütközetben is. Danzigban, mint kormányzó, szelidsége által különböztette meg magát. Az ausztriai táborzásnál csak részenként lehetett jelen. Szelidsége által a' császárnak sok parancsait teljesületlen hagyta. Az orosz táborozáskor huszonhét sebet kapott, honnét visszatértében orra füle és három ujja elfagyott. Felgyógyulta után a' császár őt ismét Danzigba küldötte, hol egy remek

védelem után capitulatióra lépett 1814. Meghalt, mint franczia-országi pair, és a' pallantyússág' altábornagya, Párisban 1823.

Rastatt, város Báden nagyherczegségben, 5800. lak. szép lakvárral, kerületi kormányszékkel, és udvari törvényszékkel, gymnasiummal, tanitó-képző intézettel, burnótszelencze — 's czikóri a' gyárokkal, kereskedéssel, 's ásványos fürdővel. Egykor széke volt a' bádeni markgrófoknak 1771-ig. Békekötés 1714.; melly által a' spanyol successiói háború bevégeztetett. Congressus 1797.

Ravenna, a) (r. geogr.) csinos város volt Gallia Cispadanában, jeles kikötővel, hol Augustus hadi hájósereget tartott, és a' császárok is több izben itt tartózkodtak. Itt vagynak eltemetve Honorius, Constantius, III. Valens, a' nagy Theodosiusnak leánya Galla, Placidia. — b) (Középkori geogr.) fő városa volt az osztrogóthoknak, 5 ik században, Theodorik királyuk alatt, ki itt tartotta lakását. Ez volt egyszersmind Olaszország fő erőssége is. — A' ravennai Exarchatusnak is székvárosa volt. Mikor t. i. a' longobardok Olaszország' nagyobb részét elfoglalták, 's 36. herczeg közt elosztak, akkor a' kevés byzanti birtok is herczegségekre osztva, kórmányoztatott, 's ezek közt Ravenna' herczegsége egy királyi hatalommal biró exarcha alatt állt, kinek birtoka, Ancona városától a' Pó' vizéig, terjedett, 's szökevényekből népesedett. Pipin, a' frankok' királya, meggyőzvén a' longobardokat, az Exarchatust a' pápának ajándékozta. c) (Ujabb geogr.) fő városa a' hasonnevű pápa-birtoki delegatiónak, morotvás vidékben, 's már most a' tengertől egy órányira, 25,000. lak. Itt lakik egy érsek. Ez a' város a' delegatio' törvényszéke; van muzeuma sok regiségekkel, szép temploma (Mária Rotonda, inkább mausoleuma Theodorik osztrogoth király leánynak), pompás székesegyháza, kereskedése, bor, 's selyem termesztése. Csata 1512.

Réaumur (René Antal), hires franczia mathematikus és physikus, szül. 1683. Rochelleben. Valamint jeles munkájáról, úgy hévmérőjéről is (l. ezt), mellyel jelenleg élünk, nevezetes. Megholt. 1757.

Reclamatio (törv. ért.) történik, ha csalódás vagy erőszak által kényszeritletve, valamit a' törvények palástja alatt teszünk, mit különben nem tettünk volna tiszta értelemmel; környülményektől később megszabadulván, a' nem szabadon tettet reclamaljuk. Ez néha diplomatiás kötéseknél is megtörténik.

Rectificatio (törv. ért.) divisionis. Akár melly szorgalmatosan történjék is még az örökségnek elosztása, megtörténik hogy abba — az osztály' alkalmával, vagy később — valamelly hiba becsuszott. Ezen hibának a' mellékségbeni kiegyenlitése a' rectificatio divisionis. b) Rectificatio metarum, hogy ha t. i. a' határ jegyek közől némellyek idő

jártával elmozditatnak, ekkor az érdeklő felek ezeknek helyreállitását kérven, azok biróikép kiegyenlitetnek.

Redemtoristák (liguriánusok), Ligouri Alfons által, a' 17-dik század' vége felé, alapitott szerzetes rend' tagjai, kik különösen hitszonoklattal és gyóntatásokkal foglalkoznak. Ausztriában, nevezetesen Bécsben, léteznek e' rend' tagjai 1820-tól fogva.

Regement (ezred), alatt értetődik egy meghatározott számu katona csapat v. sereg, melly zászlóalok, századok, vagy csapatokból (compániákból) áll. Feje ezredesnek hivatik. Egy ausztriai gyalogezredben van 2—4. zászlóal; lovasezredben 4—10. század; pattantyús ezredben pedig 8—12. csapat vagy compania.

Regensburg (Ratisbona), hires város Bajorországban, a' Duna mellett, 24,000. lak.; egykor szabad birodalmi város, 's egyike Némethon' legrégibb városai közől, szabálytalan, ócska utczákkal; csak a' Max utcza van szabályosan epitve. Tanácsháza 1663-tól 1806-ig széke volt a' birodalmi német gyülésnek. Egyéb jeles épületei: a' pompás régi székegyház, sz. Péter', 's sz. Háromság' templomai, Thurn herczeg' 's Ditmárs', palotái, a' színház, a' római torony, az ugró kutak, a' hid, a' muzeum 's képtár 's a' t. Van itt püspökség, jeles városi könyvtár, seminarium, lyceum, reáloskola, vakok' intézete, csillagnézö. Hajozása, gyárai, erős vaszonfehéritése, 's jeles kereskedése virágoztatják. Kappler' emléke. A' francziak' győzedelme 1809. Szépek sétanyai is.

Reggel. Azon időt nevezzük reggelnek melly az éji tizenkét órától egész déli tizenkét óráig tart. Nincs kellemetesb része a' napnak, de embert vidámitóbb dolog sincs a' reggelnél, midőn az ember a' jótékony álom után az övéivel napestig, munkáját uj erővel megkezdli 's békével folytatja. Reggel, midőn az ég pirosul, az egész természet, mellyet a' komor éj homálylyal föde, a' legnemesb szépségében tünik előnkbe, maganak a' teremtőnek mindenhatóságát juttatván eszünkbe, midőn a' merő zavarból e' mindenséget olly széppé teremtette. Minden ujjá tünik előnkbe reggel, melly az éj' jótékonyságát élvezvén, uj erőre kap, hogy a' nap' viszonyait elég erősek legyenek kiállani, 's a' teremtés czéljának megfelelni. Csillagászatban a' reggel azon tájat jelenti, hol a' csillagok elsőbben tünnek föl, az az: csillagászatban reggel annyi, miut kelet.

Regia, (királyi lak), igy neveztetett már hajdan azon nyilvános épület, mellyet a' római status a' Pontifex Maximusnak lakhelyül kijelelt. R-nak neveztetett, mivel a' Rex sacrificulus a' sz. szertartásokat itt végezte. — Most a' király' 's császár' lakja neveztetik R-nak.

Regula (szabály), igy neveztetik az észen alapult theoriának, hogy ezt practikai használatra fordithassuk, szabott rendje. Az emberi tudomány 's emberi mesterségnek minden gyakorlata, hogy azokban lehetős

tökélyre juthassunk, illyféle szabályok alá van vetve, melly szabályok nélkül a' tudományokban vagy mesterségekben semmit, mi az ész' követelésének teljesen megfelelne, nem eszközölhetünk.

Regulus (M. Attilius), nevezetes római consul, és a' karthágóiak ellen a' római hajóhadnak tábornagya. Rövid idő alatt annyira üzte R. a' karthágóiakat, hogy azoktól 24. várost, mellyek közt vala Utica is, elfoglalt, 's a' rómaiak' hatalmába keritett. Ezután megvette Tunist. Mit látván a' numidiaiak, Karthágó' megrögzött ellenei, ők is fegyvert fogának a' karthágóiak ellen. Regulus a' karthagóiak' e' nyomasztó helyzetét megtudván, azonnal Kárthágo' elibe nyomult, de nem, hogy azt bevegye, hanem, hogy vele békét kössön. Mit hihetőleg azért vala R. teendő, mivel consulsága már vége felé közeledett, 's ő akará magának a' tiszteletet, mellyet igy a' karthágóiak' szomoru sorsából arathatandott. Azonban, minthogy R. igen kemény föltételeket ada a' karthágóiaknak, a' béke meg nem köttetett, 's készebbeknek nyilatkoztak meghalni, mint illy gyalázatos rabszolgaságba esni. Mig az alkudozások nem is történtek, a' karthágóiak Görögországban zsoldos katonákat fogadtak, kik épen akkor el is érkeztek, mikor a' szükség legnagyobb vala. Köztök volt egy Xantippus nevü lacedemoniai alparancsnok is, de ritka tapasztalásu, és vitézségü ferfiu. Ez ismervén a' karthágóiaknak az utolsó csatában elkövetett hibájokat, azt elejökbe tette, honnét ezek látván Xantippusnak magas haditehetségeit, őt a' hadisereg' fő parancsnokáva tették. Mi által azt nyerték, hogy rövid idő mulva övék lön a' győzedelem, a' dicsőség, elvesztvén a' rómaiak 30,000. embert. Regulus 500 ad magával fogságba esett, mellyben kegyetlen halállal végeztetett ki. Mint némelly történetirok tartják, elsőbb szempilláit vágták le, azután egy sötét börtönbe tették, honnét hosszabb idő után hirtelen a' hevesen sütő napra kitették, 's ott a' legnagyobb éhséggel kinozták, mig végre a' jeles hazafi nagy kinok közt meghalt.

Reichstadt (Napoleon, Ferencz, József, Károly), reichstadti herczeg, Napoleon franczia császár' és Mária Luise' fia, szül. mart. 20. 1811. Párisban. Atyja őt már születésekor római királynak nevezte. Atyjának elfogatása és halála után Montesquieu grófnő' fölügyelése alatt vala Schönbrunnban, Bécs mellett, kinek fia az ifjú herczeget Franciaországba akará csábitani, mi azonban nem sikerült. Nagyatyja, a' b. eml. Ferencz császár és király, Collin Mátyást tanitójának, Dietrichstein grófot pedig fő udvarmesterének rendelte, 's Csehországban a' reichstadt herczegi czimen kivül több uradalmakat ada át számára. 1823. Zászlótarto, 's ugyan akkor a' nassaui herczeg' gyalogezredénél alezredes lett. Meghalt 1834.

Relegatio, egy bizonyos neme a' számüzetésnek, mellyet Augustus

császár hozott szokásba. E' büntetés' neme szerint a' bünös vagy örökre vagy csak bizonyos ideig, bizonyos helyre, számüzetett a' nélkül, hogy az által jogait vagy javait elvesztette volna.

Religio (vallás). E' szó a' rómaiaknál átalában minden különös figyelmet, gondot és törekvést jelentett, mellyet az ember valamelly dologra fordított, különösen pedig azon dolgok' tartásánáli szoros gondosságot és lelkiismeretességet jelentette, mellyek az istenek' tiszteletéhez tartoztak. A' görögöknél hasonlókép' — mert ezektől vették a' rómaiak is vallásukat — illy értelemben vétetett a' religio szó. Azoktól származott azután minden nemzetekre a' religio különbféle alakokban; de a' fő t. i. a' felsőbb valóság, vagy azon lény iránt, mellynek valami rendkivüli dolgot fogalmaik szerint tulajdonitottak, mutatott tisztelet minden nemzeteknél megvolt, 's van is, és tagadhatatlan is, hogy mindenkinek keblében van valami, mi őt föl, az érzékfölöttihez vezeti. Minden, mi őt környezi, a' kezdet és teremtésfölött kérdést támaszt benne, mellyre ő ugyan eleinte világosan megfelelni nem képes; de őt még is szent sejdelemmel tölti be, 's mellyből később világos megismerés származik. A' religio tehát mindenkinek keblében fekszik, csak hogy az többé vagy kevésbbé képeztetik, egyiknél érzék fölöttib, másiknál érzékiebb, finomabb vagy durvább. Hol a' fából és kőből faragott képek, mint istenek, tiszteletnek, ott az értelmességnek még nem kell igen nagynak, 's azért a' tiszteltetnek sem kell igen nemesnek lenni; nemessebb ellenben az imádás, melly a' természettünemények és elemekhez emelkedik föl. Ha az emberben az ész még nem fejlett ki egészen, akkor az a' fönséges természettüneményeknél félelmet 's rettegést érez. Mindent, mit mi nagynak és fönségesnek tartunk, egy felsőbb valóságra alkalmazunk, 's innét támad az örök, bölcs és mindenható valóság' fogalma bennünk. Ezen magas eszme, melly bennünk az istenségről támad, a' halhatatlanság' eszméjével egybekapcsolva, az erkölcsiség' törvényei szerint kényszerit bennünket működni, 's tiszteletünket csupán kültisztelkedési jelek közé nem szoritja. A' religio legközönségesebben felosztatik ész és kinyilatkoztatott vallásra. Az első minden, az ész által nyert hit nézeteket magában foglalja; a' kinyilatkoztatott vallás pedig azon vallási ismeret, melly az istennek rendkivüli rendelése által, az emberekkel közvetlen közöltetett. Mikint terjedett el a' föld' különbféle részeiben, különböző időkben, a' vallás, annak átalános történetéből olvashatni.

Religiositas (vallásosság), az ember lelkének az istennel és örökkévalósággal az üdvözitő által tanitott egybekapcsolásnak folytonos és ájtatos lelki helyezete neveztetik vallásosságnak.

Reliquiák. Mind azt, mi előttünk valamelly becses személytől

megmarad, reliquiának nevezzük; különösen pedig a' keresztények a' vértanuk' és szentek' fogyatékait hivják reliquiáknak.

Remény azon gyám bot, mellyre az ember minden esetben teljes bizodalommal támaszkodik, még akkor is, ha a' sors órkánjai közötte orditnak 's öt leverni törekesznek is. Sok embernek a' remény minden vagyona e' vándor életben. A' remény' kebelében lépdel az ember e' föld határain túl az örök béke 's nyugalom' országába. És ha a' remény elhagyja az embert, akkor ő már czélját érte, többé aggság nem nyomja vállait, ő boldog!

Rendek gyülése. Azon országokban, mellyeknek rendszeri alkotmányok vagyon, az ország' gyülésére nem az egész nemzet képviselői jelennek meg, hanem csak azon országnak rendjei vagy rendjeinek képviselői.

Rend, eredetileg minden bizonyos törvények, szabályok és rendezetek által együtt munkálódó és együtt tártó egyesület Rendnek neveztetik. A' Rend kétféle papi és világi. A' papi rend igen régi. Vala az már a' pogány vallásuaknál is, valamint chinaiaknál az úgy nevezett Fakirok, 's később a' mahomedanusoknál a' Dervisek 's a' t. A' szerzetes rend' alapitója sz. Pachomius volt 3-dik században; általános regulákat pedig a' kolostorokra nézve sz. Vazul szabta, ki Uj-Caesareában élt 4-dik században. A' regulák' változásai, jobbitásai, 's szigoritásai által képezteténck lassan lassan a' sok szerzetes rendek, mellyek közt főbbek: 1) a' braziliták, kik a' sz. Vazul' reguláit tartják; 2) a' benediktinusok (l. ezt); 3) ciszterciták, sz. Robert' utódjai; 4) bernardinusok; 5) praemonstratensisek; 6) augustinianusok; 7) serviták; 8) jezuiták. Ezeken kivül a' 12-dik és 13-dik század még több szerzetes rend' szülője vala, u. m. a' trinitariusoké, dominicanusoké, franciscanusoké, capucinusoké 's a' t. A' reformatio szinte sok uj szerzetes rendet hozott létre. Igy keletkeztek: theatinusok, barnabiták, bartholomaeiták, lazaristák, misericordianusok és piaristák, kiknél részint hittérités, részint ifjúságnevelés, betegápolás a' hivatás. A' szerzetes rendek' mintájára alapultak az apáczák is későbbi időkben, kiknek fő hivatásuk a' leányok' nevelése, és betegek' ápolgatása. A' keresztes háborúk alkották a' papi lovag-rendet, (l. ezt). Ezen rendből képeztettek a' keresztes háborúk' megszünte után a' világi lovag-rendek.

Rend-tartás, a' dolgok' czélirányos elintézése' együttelele. A' rend-tartás lelke minden dolognak; azért az okos, mielőtt munkájához fogjon, ha több összeütköző dolgok tódulnak elibe, előbb a' rendet, mellyben munkáját végezze, határozza el. Azonban azon rend, mellyet pedans rendnek nevezünk, az embert minden cselekedeteiben aggasztóvá teszi, clannyira, hogy a' mellett még szabad mozgást sem enged ma-

gának az életben. Az illyen rend nem utánozható. Mindent modjával és okosan kell intéznünk, de úgy, hogy rendetlenséget — mert ez hanyagságot és lomhaságot árul el az emberben — magunkon soha észre ne vetessünk. Sokkal szerencsésebb az ollyan ember, ki minden munkáját okosan tudja elintézni, és ezt ifju korunkban kell megszokni.

Rendőrhivatal (politia), igy neveztetik azon status hatalom, melly minden fölött, mi a' statusban történik és létezik, buzgalommal és gondossággal őrködik. A' rendőrhivatal a' jogtudományok' majd ez, majd amaz ágán alapul, 's azért annak fogalmát meg nem határozhatni, kivált, mivel azt különbféle status törvénybiróság igazgatja. Fő foglalatossága szerint felosztatik bátorsági és jóléti rendőrhivatalra. Az első oltalmazza a' status' polgárjait az élet és javak' veszélyeztetése ellen; a' másik' pedig a' nép' jólétéről gondoskodik, egészség, kényerekeret 's e'féle tekintetben. A' bátorságra ügyelő rendőrhivatal ismét felosztatik status és ország rendőrhivatalra, ez pedig ismét alsóbb nemü rendőrhivatalra. A' jólétre ügyelő rendőrhivatal magában foglalja az orvosi — pénz ügy — müvelődés és csinosodásra ügyelő rendőrhivatalt. Van ezeken kivül még titkos rendőrhivatal is mellynek tisztje részint a' politikailag veszedelmes nézetek', részint titkos és nyilvános csinok' nyomára jönni.

Repetundarum crimen (az erőszakkal kicsikart pénz' vétke), igy neveztetett rómaiaknál azon büntett, midőn valamelly elöljáró az alattvalóktól pénzt igaztalanul kicsikart, 's miatta bevádoltatott. Mihelyt hivatalát letette az illy zsarnok tisztviselő, azonnal kérdes alá vonatott, 's büntetésül nem csak az elragadott pénzt tartozott visszafizetni; de még számüzettetett is. Mint a' fényüzés növekedett, úgy e' bün is naponként szaporodott.

Repraesentans (helyettes, személynök) az alkotmányos statusokban annyi, mint követ, ki egy testületnek, melly őt követjének választja, érdekeit az ország gyülésekben előadja, képviseli.

Repülő hal. A' repülés kizárólag a' madarak' tulajdona. Más osztályu állatok ezzel nem birnak; de vannak még is más osztályokban egyes fajok, mellyek nem szárnynyal ugyan, mert ezzel el nem látvák; hanem testök' külön részeivel a' repülést, ha rövid időre is, utánozzák. Illyen a' szóban forgó repülő hal is, melly igen nagy úszókkal bir mellén, ezek' segitségével a' viz' szinén fölül tud emelkedni, 's ott repdesni, de csak addig, mig úszói nedvesek, mert azok' megszáradtával vissza esik a' vizbe; de itt megnedvesitvén magát, ismét fölrepülhet, 's igy, a' hányszor neki tetszik. Önkényt soha sem repül, csak ha az erössebb halaktól üldöztetik. A' Jóremény foknál százanként emelkednek néha föl a' vizből, 's ismét leszállnak; illyenkor az emberek 's ragadozó madarak

is sokat elfognak közölök, 's igy nem csak a' vizben, hanem a' légben is ellenségekre találnak ezen nyomorult állatok.

Repülő mókus. Vannak a' mókusok közt több fajok, mellyek az első láboktól a' hátulsóig érő bőrrel birnak, melly a' lábok' kinyujtásával vitorlaként huzódik ki. Ez nyugodt állapotban észre nem vétetik. Ezek' segedelmével néhány perczig képesek magokat a' légben fentartani, 's rettentő nagy ugrásokat tenni egy fárol a' másikra, vagy lefelé. Legnagyobb a' repülő mókusok közt a' Taguar, ez macska nagyságu, 2 láb. hosszu, farka is majd nem 2 láb. A' hím fölül szép gesztenye szinü, alól vörhenyeges, a' nöstény fölül barna, alól fehér.

Requiem, a' római kat. egyházban azon sz. mise áldozat neveztetik requiemnek, melly valamelly megholtnak lelkeért szokott tartatni. — Mozárt, Jomelli, Cherubini 's mások a' requiemekre alkalmazott hangászatban igen kitünteték magokat.

Respublica, (köztársaság), a' régieknél a' polgárság és status' közönségét jelentette, az az: hol magány uralkodó nincs, hanem a' fő hatalom több' kezében van, ott az ország respublicát képez, melly a' monarchiának, az az: hol egy az uralkodó, ellentétben áll. A' respublicai kormány vagy az aristocratismus, vagy a' democratismushoz húz, 's azért a' kikerülhetetlen pártoskodások sok alkalmat nyujtanak a' polgári háborúra, mint azt szomoru példák igazolják. A' respublicának közönséges következménye az, hogy az illyféle komorító körülmények közt vagy egyedül uralkodói (monarchia) vagy kényuraság (despotia) országgá alapul. Történetből olvassuk, hogy egy ollyan status egy gyönyörü eszme, melly azonban soha sem valósittathatik, legalább állandó soha sem lehet, végbetlen akadályok és nehézségek gördülnek utjába, akármiféle foglalatosság' folyama közt, kivált nagyobb statusokban. Még az éjszakamerikai köztársaságban is, ha mindjárt még olly jelesnek lássék is, vannak némelly hiányok, mellyek idővel még inkább szembe ötlenek.

Retorta (göreb), egy meggörbitett 's keskeny nyakú hasas üveg, melly közönségesen lepárolásra használtatik.

Reusz-Greitz, német szövetséges fejedelemség a' Szászföldön 's a' Reusz család öregebbik nemzedéke' birtoka, 6. 3/4 négyszegü mföld. 27,000. lak. Szászországot keletről és délről, éjszakról a' vaimar-neustadti kerületet, nyugotra Reusz-Schleitzot éri. Vidéke szép, dombos; földje elég termő. Fejedelme, mint a' többi Reusz tartományokban, mindenkor Henrik nevet visel, a' mostani a' 19-ik. Fő városa: Greitz, az Elster folyón, 6600. lak. széke a' fejedelemnek 's kormánynak, és a' kamarának, gymnasiummal, tanitóképző intézettel, 's két lakvárral, pamu és gyapot szövéssel, papirosmalommal. Burgk helység kastélylyal, vas-gyár 's bányával.

Reusz-Lobenstein, német szöv. fejedelemség a' Szászföldön, 's a' reuszcsaládi ifjabb nemzedék' lobensteini ágának birtoka, 7. 1/2 négyszegü mföld. 16,000. lak. Keletre Reusz Schleitzot, délre Bajorországot, nyugotra is Bajorországot, a' meiningeni Kóburg részt, Schwarzburg-Rudolstadt' részét; éjszakra a' porosz Szászföld Voigtland részét éri. Hegyes, erdős, kellemes vidéke baromtenyésztésre igen alkalmas, és gyümölcsöt 's komlót elegét terem; sok vadja is van. A' fő város Lobenstein, 3000. lak., van várlaka, könyvtára, jeles pamut, 's posztó szövése, 's vár-omladékai, számos vasmühelye a' környékben, vitriol, 's timsóbányája. Ebersdorf, székváros, 1200. lak., kamara, adó, erdő 's bánya-igazgatassal, kastélylyal, 's fejedelmi mulatóhelylyel. A' fejedelem a' Reusz-Gera uradalom' jövedelmében is felez Reusz-Schleitz' fejedelmével. Ezen uradalom Szász-Weimár 's Altenburg közt terül el, 7. 1/2 négyszegü mföld. 26,000. lak. Fő városa Gera, a' kormány' széke.

Reusz-Schleitz, német szövetségi fejedelemség a' Szászföldön 's reuszcsaládi ifjabb nemzedék' schleitzi ágának birtoka, 6. négyszegü mföld. 19,000. lak. — Keletre Reusz-Greitzot és Szászországot; délre Bajorországot; nyugotra Reusz-Lobensteint, éjszakra a' weimár-neustadti kerületet éri. Szép hegyes tartomány, kitünő gyümölcsöt, kendert, komlót terem; 's baromtenyésztésre igen alkalmas. A' fejedelem Reusz-Gera uradalomból is felez. E' fejedelemségben vagyon Reusz-Köstritz mellékágnak birtoka is. A' fő város: Schleitz, 5000. lak., széke a' fejedelemnek, 's kormánynak, gymnasiummal, árvák' házával, Luiza-várlakkal 's vaskereskedéssel. Markt Hohenleuben, a' Reusz-Köstritz ághoz tartozó Reichenfels járásban vagyon, 's 2000. lak. számlál. Lakvárában természetvizsgáló gyülések tartatnak.

Révay, régi magyar nemzetség, nevöket Szerem vármegyében fekvő Réva nevü vártól vették. Elő jönek már a' 12-dik században. Révay István 1521. Ujlaki kapitány volt, 's II-dik Lajos az ő családjának régi nemes czimét nem csak megerősité, hanem azt meg is toldotta, levelében pedig szépen emlékezik Révayaknak a' hon iránti érdemeikről 's a' törökkeli hadakozásokban való vitézségekről. A' czim drága kövekkel kirakott korona, mellynek közepéből egy farkas nyúlik föl, melly körmei közt egy száron nőtt három rózsát tart. Az éhes farkas Révayak' dicsőség kivánását, a' két piros rózsa János és István véres szolgálatját, a' fehér rózsa pedig István testvér öcscse Ferencz' nőtelenséget, 's ártatlanságát jelenti, mint ezt Lajos király levelében magyarázza. A' mohácsi veszedelemből megszabadulván Révay István, eleinte Zápolya pártjához szegődött; de özvegye mindent elkövetett, hogy öt Ferdinand' részére vonja, mit testvér öcscse Ferencz által végbe is vitt. A' hogy Ferdinand ezt megtudta, rá bizta a' Dunán lobogó Zápolya hajóinak üldöztetését,

mellyeket ő mindjárt 33. hajóval üldözőbe is vett, 's szerencsésen Csepel szigetéhez el is érkezett. Ez tudtára esvén Zápolyának, követeket küldött Istvánhoz, kik őt majd szép igéretekkel, majd fenyegetőzésekkel igyekeztek urok' részére megnyerni, még véres fejeket is küldének hozzá, azon megjegyzéssel, hogy ő is hasonlóan jár, ha csak Zápolyával nem tartand; de mind ezekre megvetőleg felelt Révay. Mire megboszonkodván Zápolya, 1000. arany jutalmat tett ki Révay' fejére. A' mint Révay a' Dunán fölfelé csajkázott Ferdinandhoz, a' Zápolyaiak mindenütt a' Duna partról nyilakkal 's álgyukkal ritkiták Révay' embereit, sőt egy vastag vas lánczczal a' Dunán utjokat is elrekesztették; de mind ezen akadályokon átvergődvén Révay, szerencsésen Esztergomig ért. Itt mind a' révészek, a' viz ellen szüntelen dolgozván, erejöktől kifogytak, mind serege nem állhatván többé ki a' nagy tüzelést, csajkáikat megforditák, Budára visszatérendők. Zápolyának minden erőködése ellenére sértetlenül csak ugyan keresztül is tört, 's Baranyába érkezett. Azonban Zápolya nem sokára kénytelen volt Magyarországot elhagyni, 's Lengyelországban menedék helyet keresni. Innen ő többször próbát tön Magyarországra. 1528-ban Kassától nem messze történt ütközet óta — melly R. részére elég szerencsétlenül ütött ki — az irók nem említik őt.

Révay Ferencz, ez a' mohácsi veszedelem után mindig Ferdinand' embere volt, 's az akkori pozsonyi országgyülésnek mintegy lelke, minthogy a' honi törvényben igen jártas férfi vala. Bátyját, Istvánt, 's Iván czárt ő édesitette Ferdinandhoz, ki Ferenczet ezen érdemeiért a' királyi tábla' elnökévé nevezte, 's gyakrabban követségekben, békekötésekben, 's más illyekben nagy hasznát vette. Zápolya' halála után egészen azon volt, hogy Magyarországot Ferdinand' részére hóditsa, mire legjobb módnak vélte azt, ha Buda' várát meghóditandja, melly szándekát több nagy férfiakkal, 's budai tanácsosokkal közlötte, úgy mint Bornemissza Jánossal, 's Györgygyel, Bácsi Benedekkel, sőt magával Zápolya özvegyével, Izabellával is, ki azelőtt levelet külde Révaynak, hogy követeket akarna küldeni Ferdinandhoz, ha ezek előre menedék levelet kapnának. Közlötte Révay mind ezt Ferdinanddal is, ki a' menedék levelet megadá. Buda' várát pedig mi illeti, nagyon tetszett neki Révay' terve, 's szavát adá, akár mit igérend a' vár' átadóinak, ő ezt teljesitendi, de Révay ön Szklabinya nevü várát ígérte az emlitett személyeknek. Ferdinand társul adá Révaynak Rogendorf Vilmost a' német sereggel. Rogendorf szüntelen agyarkodott Révay ellen, 's nem is akart szolgálatjával vagy tanácsával élni; de nem boldogulhatván, hajlott Révay' tanácsára, ki azt javaslotta, hogy a' miben ő már Bornemissza Jánossal megegyezett, azt Rogendorf hajtsa végbe, t. i. hogy Bornemissza egy régi rejtett kaput megnyitand ejjel, mellyen Révay ezer magyarral belo-

pódzik majd a' várba, 's annak több kapuit is elfoglalandja, mellyeken osztán Rogendorf seregével betörhet. Tetszett a' tanács; de nem bizván egészen a' hű Révayban, kivánta tőle, hogy fiát, Mihált, hagyná nála zálogul. Erre is reá állott Révay. Rogendorf még is megcsalta őt, mert a' magyarok helyett németeket küldött a' várba, de büntetlenül nem maradt cselette, mert a' németek vezér nélkül lévén, nem tudták mi tevők legyenek, 's egészen zavarba jöttek, midőn Battyáni őket észrevévén, rájok ütött. Szerencsésebbek voltak ekkor a' hátulsók, mivel a' futásban és a' visszavonulásban elsők lehettek, de nem sokára a' holt testek, 's fegyverek által az úgy is szük kapu még szükebbé lett, úgy hogy a' németek közől kevesen szabadulhatának meg. Igy Rogendorf irigységének az lett gyümölcse, hogy vagy 20,000. seregéből, 's 36. kisebb nagyobb ágyút vesztett, melly a' törökök' kezébe került. Ferdinand azonban elismervén Révay' hüségét, őt 1542-iki országgyülésen nádor' helytartójává tette, melly hivatalt tíz esztendeig viselte. Megholt Pozsonyban.

Révay Miklós, hires lön tudománya 's a' magyar nyelv' terjesztésében, 's müvelésében tett fáradozásai által; született Torontal vármegyében Sz. Miklóson 1749-ben, febr. 21. Az iskolai elemekbe Csanádon 's Szegeden avattatott be, 's rövid idő alatt a' diák nyelvben olly előmenetelt tett, hogy az ő 16. esztendős korában készitett alagyája Csanád' omladékiról, már mint egy előképe volt azon classicitásnak, melly későbbi irataiban előtünik. Hajlamát követvén, az ajtatos szerzet' rendjébe állott Kecskeméten, 1769. Nagy-Károlyban hallá a' bölcselkedést. Nyitrán pedig a' hittudományokat. Gróf Károlyi Antal segitvén őt, 1777. Bécsbe ment a' rajz és épitő mesterséget tanulni. 1779. költeményinek első könyvét adá ki Nagy-Károlyban. Ezután Nagyváradon tanitott. 1780-ban Mária Theresia fölött tartott halotti beszéde által nagyon hiressé tette magát. 1781. lemondván tanitói székéről, Bécsben, 's Grätzban élt, mint nevelő; 1784. pedig Pozsonyba jött a' »Hirmondó» nevü magyar ujságot szerkeszendő. Ugyan ezen esztendőben nyujta be József császárnak egy tervet, melly szerint kellene egy magyar tudós társaságnak alakulni, de minden siker nélkül. Ekkor kiadá a' »Magyar költeményes gyüjteményt» Győr, 's Pozsony. 1787 — 89. 6. kötet., mellyben összeszedte Faludi, Orczy, Barcsay, 's tulajdon verseit »Elegyes Versek» czim alatt. 1790-ben a' hazáért magyar katonáknak ünnepére szerzett versei által ismét nagy figyelmet gerjeszte. II-dik Leopold' koronázása után ismét előállott az ő Magyar Tudós Társasági tervével, mellynek az lett következése, hogy ezen tárgy már az akkori országgyülésen szőnyegre került, és egy kiküldöttségre bizatott; 1794-ben a' pápától fölmentetett a' szerzetes fogadásoktól, 's 1796. magányba vonúlt, hogy annál több időt fordithasson a' magyar nyelv' kiképezésére. 1800. esztendőnek nagy részét

Rátóthon, Paintner barátjánál tölté, hogy a' sok munka által meggyengült egészségét helyre állitsa. Ekkor kiadá diák alagyáit 1801. Sopronban. Ezen idő közben a' helytartó tanács őt bizta meg Vály nyelvtudományának birálásával, 's nem sokára egy uj nyelvtudomány szerkesztésével. Vály' halála után a' nélkül, hogy csődület tartatott volna, kineveztetett a' pesti egyetemhez magyar nyelv' oktatójának. Nem is kivánt ő éltében magának más álláspontot. Telve volt az oskola előadásai alatt, nem csak a' tanuló ifjúság, de irók 's több tudomány kedvellőktől. Philologiai munkálatit mindjárt sajtó alá bocsátá és ő 's tanitványi ellenpártot képeztek Verseghyvel, 's a' debreczeni, 's erdélyi társulatokkal. Nevezetesb munkái »Antiquitates litterat. hungar.» Pest 1803. Elaboratior Grammatica Hungarica. Pest 2. kötet 1803—6. Meghalt Révay Pesten 1807. Több irásban elkészült munkái maradtak; az emlitett Antiquitates-oknak 2-dik és 3-dik kötete, grammaticájának 3-dik kötete, a' magyar nyelvtudománynak rövid sommája; azon magyar szavak szókönyve, mellyek egy származatnak a' napkeleti nyelvekkel; Stylistica, Chrestomathia, görög, franczia 's német classicusok' fordításai. Ilias első könyvének fordítását Helmeczy, az erdélyi Muz. 2. kötetében, közlötte.

Reversalis (téritvények), igy neveztetnek a' római törvényben azon irásbeli biztositások, mellyeket egy belföldi biró egy más külhoninak ad, hogy ő egy gonosztévőnek számüzését és kiküldését, nem mint kötelességet, hanem mintegy más részről visszapótolt szivességet tekintse. — Reversalisoknak neveztetnek azon nyugtatványok is, mellyek által egy ki magát valamire lekötelezi.

Revolutio, a' diák revolvere-től származik. Revolutio tehát a' természettan' értelmében hengergetést jelent, miként p. o. a' föld hengereg vagy forog a' nap körül; azonfölül valami testnek erőszakos átalakitását is jelenti, mint p. o. földindulás, vizár, betegség, szenvedélyek, életmód, 's több e'félék által szokott történni. — Különösen R. egy status, vagy egyházi alkotmány', melly egy álló testületnek halk és nyugalmas átalakitásánál erőszak 's hirtelen kitörés által különböztetik meg, fenálló viszonyainak, egy egész testület' hatalmas megrázkodtatásával egybekötött átváltozás. Egy illy Revolutio, legyen bár annak oka a' fejedelem vagy a' nép, mindig földulja az igazi öröm' reményeit, 's ember éltekre szétrombolja a' hon' jóllétét, és boldogságát. Boldogtalan azon hon, hol a' kedélyek illyes visszaéléseket követnek el, sokszor egy szerencsétlen ötlet szülte terv' kivitele miatt. Mennyi nyomort áraszt 's mennyi ártatlan vér foly illyféle revolutiok' alkalmával! Példánk ebben az 1688-diki angol revolutio, midőn II. Jakab a' Magna Charta és Habeas corpus által korlátolt királyi hatalmat, határtalanná, és a' kat. hitvallást, melly minden közönséges hivatalból kizáratott, uralkodóvá tenni igyekezett. Példánk

az éjszakamerikai revolutio, melly a' britt-éjszakamerikai gyarmatokat szabad statussá tette. De hogy a' többit elhalgassuk, legszomoritóbb vala a' franczia revolutio 1789. Ez legkiterjedtebb, legvéresebb, 's legkegyetlenebb volt, mellynek okai az országlás' kényurasága, a' parasztoknak a' nemességtől és papságtól nyomatasa 's több e'félék válának. — Van erkölcsi revolutio is, t. i. az ember belsejében támadt, de külsőleg hirtelen megjelenő elváltozása az ember' gondolat módjának. Van végtére tudományos revolutio is, midőn valamelly jeles embereknek meglepő uj találmányai által a' philosophiai rendszer és nézetek hirtelen megváltoznak.

Rév-Patak az az: Flume (l. ezt.).

Rex (király), diák szó, melly 1) minden olly férfiut jelent, ki több szolgát kitarthat; 2) egyenesen királyt jelent, millyen Rómában hét vala egymás után. De azért a' kórmányforma korán sem vala monarchiai, mert a' legnagyobb hatalom a' nép' kezében volt. A' király egyedül a' tanács' itélete és nép' parancsa szerint tartozott működni, 's status' ügyeiről gondoskodni. Béke' idejében különösen a' vallási dolgokra ügyelt fel. Ő tartozott bemutatni az áldozatot a' status' nevében. Rajta feküdt az erkölcsrei felügyelés is, mit azután a' consulokra, később pedig a' censorokra biztak. Tőle függött az egész törvényszék is, ő határozott a' gonosztévők fölött, ő mondotta ki az élet vagy halál itéletet vagy birák által, kiket ő nevezett ki; de a' fölebbvitel a' népnél vala. Volt hatalma törvényeket is szabni, honnét neveztetett azután a' törvény jus regiumnak akkor is, mikor már a' királyok megszüntek uralkodni. A' király egybegyüjthette a' tanácsot, a' népet, és tervet készithetett, mellyeket, ha a' többségnek tetszett, ki is vihetett. Háború' idejében ő volt a' fő parancsnok, és ekkor meglehetősen korlátlan hatalmat birt. Öltözete aranynyal himzett veres bársony toga vala, kezében elefantcsont botot (sceptrum eburneum), fején pedig arany koronát hordott. Tronja sella curulis vala. Kisérője 12. lictor volt. A' királyok' elüzetése után, a' király nevezet a' rómaiaknál utálatos jelentésü, t. i. zsarnok, kényúr, mint a' perzsa király, vala. Jelenleg Rex uralkodót jelent, ki országainak törvénye és alkotmánya szerint kórmányozza az országot. Némelly királyoknak mellek neveik is vannak tiszteletből, mint Rex apostolicus a' magyar királynak (lásd apostol czik); Rex katolikus a' spanyol királynak; Rex christianissimus a' franczia; Rex fidelissimus a' portugalli királyoknak.

Rézmetszészet (chalcographia, Kupferstecherey), azon mesterség, melly szerint sima rézlapon rajzok készülnek, vonalok, pontok, bévésések által. Az igy kimetszett rézlap olajos festékkel bedörzsölten, rézsajtóban, papiroson száz, sőt ezerszerte visszaadja a' kimetszett rajzot, melly réznyomatnak neveztetik. Ha réz helyett aczéllap használ-

tatik, nyomatja aczélmetszés vagy aczélnyomat. E' művészet 12. modorban gyakoroltatik. Ezek közt minden tekintetben legelső a' vájmodor, mellyben a' rézmetszö vájóval, egy hegyesre lejtö, négyes élü aczélvesszövel, erősb vagy gyöngébb vonal és pont által működik a' sima rézlapon. E' modorban készülnek a' legjelesebb művek, 's kivált ebben remekelhet a' művész. Vájó alól szabadult rézmetszet a' bökés' mélyebb változata szerint 2000 — 10,000. nyomatot ad. 2) Karcz-maratás. A' parázson melegült réztábla mar mázzal, fehér szüz viaszból, mastix, asphalt, 's gyánta egyvelgüvel béfuttatik, 's ezen alapon a' rajz hegyesb és tompább karczlükkel egész árnyékzatával kivakartatik, e' fölé maróviz öntetik, melly közönségesen választó viz, vagy egyéb savany vegyület; bizonyos perczek után a' színhát' gyöngébb részleteit kevesebb, 's a' színelöbbeni', a' nélkül is vastagabb karczolatokat továbbra kell kitenni a' marósavany hátásnak. E' maratás után mar-mázától parázson fölszabadittatik a' réz, 's a' munka nyomás alá kész, bár ha rajta helylyel még maratás után is javít a' művész puszta karczlüvel, vájóval. Ez legkönnyebb, és jelenleg leggyakoribb modora a' rézmetszészetnek, valamint táj-rajzokra és állatok' ábrázolására legalkalmatosabb. Ad egy két ezer tiszta nyomatot. 3) Száraz karczolás vagy hideg lümodor, mellyben puszta rézre karczlükkel vakartatik ki igen finoman a' rajz, nyomatja ugyan lágy, és más modorok' irányában jóval kevesebb. 4) Pontverö modorban puszta rezen, pontverö müszerrel, üzik e' mesterséget. E' modorban nagy szerencsével utánozhatók a' kréta rajzok, mellyben az árnyékok szabadon simulnak egybe, mellyek nagyobb 's kisebb pontokkal képeztetvék. Nyomatjaiknak számát pontjainak mélysége határozza, közönségesen egyarant állja ki a' sajtót egy középszerüleg maratott rézzel. 5) Vakaró-modor, bársony-modornak is neveztetik, mert fekete bársonyilag játszik árnyékaiban. Ellenkezője a' fölebb említett modoroknak, mert ez a' világosságot, amazok pedig az árnyékot dolgozzák lapjaikba; t. i. a' sikos rézlap alapul keresztül kasul lyukacsoztatik egy fogas vésö lyukacsozó' segedelmével. Ez' alapon vakaróval, rajz irányban, a' világosság szerint jobban vagy csekélyebben, elreszeltetik a' lyukacszat, árnyékot az alap képezvén. E' modor jeles az árnyékok' gyöngéded egybeolvasztásában az előbbenieknél könnyebb, csak hogy a' lyukacsozás hosszadalmas, és 200. tiszta nyomatnál többel nem szolgál, egyéb javitgatások után. 6) Színvegyes vagy Tarka-modor, az ellöbbi módon 3 — 4. rézlapot használ külön színek alá, mellyek egymás után mindegyre nyomatván, színezett képet adnak. 7) Krétá-modor, szépen utánozza a' fekete vagy vörös kréta rajzokat. E' működés kerektüvel történik, melly egy tüskés aczélhengerke aczéltengelyen keringö, 's maga nyomán bepontozza a' mar-mázos rezet, miután savanynyal kimarat-

tatik. Gyöngébb árnyéklatot puszta rezen bökdös a' kerektű. Ad 5 — 600. nyomatványt. 8) Angol-pontozás, a' kréta modornak tökélyetesbülte. Karcztükkel történik a' pontozás, 's ezután kerül maró-viz alá. Parányképek' utánmetszésére igen alkalmas e' modor, főleg ha Le Blon' hasonlatosságára több lap és színekre alkalmaztatik. Nyom 2 — 400. tiszta példányt. 9) Fedezgető vagy Tuss-modor, ebben a' rajzváz karczmaratás szerint kerül ki, melly gyánta és mastix poregyvelggel beszitáltatván, a' világosság' fokozata szerint kevesebb vagy huzamosb ideig marattatik, többszörös fedezgetések között. Legalkalmatosabb építészeti művekhez. Tisztán 2 — 400. nyomatot szaporit csak. 10) Színes tuss-modor, rokona Le Blon' találmányának, mert hasonlólag kék, vörös, sárga, és fekete szín alá 4. réztáblát használ, egyébiránt a' működés jobbára finom kerektűvel történik puszta rézlapon, legfölebb a' rajzvázlatot maratja. A' vizi festvényeket utánozza. 200. tiszta nyomatnál többel nem kedveskedik. 11) Kivágó modorban a' rajzvonalok és pontok, valamint a' fa-metszésben kiállnak, 's azért könyvnyomó sajtó alatt is használhatók művei. Ezen modornak egyszerű technikája maratáson épül, mintán t. i. lámpa-korom 's terpetin máz vegyülékkel a' tárgy rézre rajzoltatott, fölibe savany öntetik, melly a' terpetin mázos rajzvonalokat kivéve, a' rézlapot egészen kimarja. E' modor még tökéletlen. 12) Tartositó vagy Dús-modor. Ezen uj találmányt Amerikának köszönhetni, 's fortélya az aczéllapnak vájó alá lágyitásában, de isméti keményités általi tartositásában áll, mi szerint dúsan fizet nyomatjaival. Alkalmazható gyárokban papir, len, pamut, kender, selyem szövetek' festésére. A' réznyomtatás réznyomtatók által történik rézsajtó alatt, mellyben két henger közé szoritttatik a' rézlap, 's ezen súly alatt fogja föl a' metszvény' festékét a' nedves papiros. Ezen fölséges művészetnek előfutója legrégibb korban a' vésés volt, mellyel gyűrüket, pecsétnyomókat, pénzverő mintákat készittettek, ezen épült a' niellirozás, mellyben vájó (a' rézmetszőnek is főműszere) által böktek arany czüst lapokra rajzokat, mellyek, niellónak nevezett fekete anyaggal befuttatva, fekete rajzot tűntettek elő. Ezt főleg olaszok űzték, nevezetesen 15. század' derekán Finiguerra Tamás, florenczi aranymüves is, ki a' niellirozás' remek gyarkorlatában volt szerencsés föltalálója a' rézmetszészetnek. De Finiguerra nem müvelte találmányát kellő figyelemmel. Emberszerető művészünk uj találmányát közlötte Baccio Bandini tanitványával; de mindaddig parlagon hevert e' művészet, mig a' németek föl nem kapták. Nevének csak két első betüjéről ismeretes E. S. rézmetszö rugtatott e' mesterségen legtöbbet, ö lelkesen bánt a' rézzel, ő találta föl a' máig is divatozó henger sajtókat. E' példa egész sereg rézmetszőt szült, minden német festő és aranymüves vájót kezdett forgatni, misés, imádságos könyvek, kép és disz-

betűkkel ékesítettek és olly szapora léptekkel haladt előre az ifjoncz művészet, hogy E. S. korától 40. év alatt legalább is 200. rézmetszö kerekedett, kik közt Nürnbergben 1471-ben született Dürer Albrecht csillagként tündöklék. Merész 's finom bökés, 's tűzteli szín bélyegzi e' kor' réznyomatjait. Az olaszok nem buzgólkodtak annyira. 15-ik században szám szerint mintegy 90. rézmetszők ugyan tökéletesebb műtan szerint dolgoztak; de dolgozataikban még sem ömle szét szilárd 's világos hang, többnyire ónlapokra véstek, gyönge, vagy is tűzhagyott fakószint adtak festéköknek. Németalföldön is keletkeztek rézmetszők. Köztök Leyden Lukács (1494—1533.) fénylett. Nem különben Franczia országban 15 ik század' végével. Anglia késedelmes volt művészetünk' divatoztatásában, a' cseh Hollar Venczel kedveltette meg velök a' rezet. A' rézmetszészet is, valamint a' festészet, iskolákra oszlott 16-ik század óta: u. m. olasz iskolára, mellynek hősei: Agostino Veneziano di Musi, Julius Bonasone, Mazzuoli, Meldolla, Antonio Tempesta, Cornello Cort, Agostino Caracci, Guido Reni, Sante Bartoli, Salvator Rosa, Bartalozzi, Volpato, Cunego, Rafael, Luigi Rossini, Lasinio, Fontana, Longhi 's a' t. — Német iskola jelesbjei: Dürer, Kranach Lukács, Altorfer, Brosshammer, Brinck, Solis Virgil, Killan Lukács, Roos Henrik, Umbach, Schmidt Fridrik, Wille J. György, Smuzer Jakab, Müller, John, Prestel Mária Katalin, Kunz, Leybold, Haldenwang, Fleischmann, Schuler, Mayer, Lutz, Jury, Lips, Esslingen 's a' t. — Németalföldi iskolában: Leyden, Goltz, van Ryn, Nooms Remigius, Waterloo Antal, Both, Potter, Hooghe, Dusant, Kabel, Rubens, Vischer, Verkolje, Bylaert, Houbraken 's a' t. — Franczia iskola diszei: Callot, Lorrain, Poilly, Masson, Edelinck, Audran, Dorigny, Picart, Le Blon, François, Charpentier, Le Prince, Drevet, Le Bass, Watelet, Ficquet, Savart, Blot, Girodet, Lignon, Morel, Gudin, Mercuri, Jazet 's a' t. Britt iskolában: Hogarth, Worlidge, Fry, Woollett, Strange, Sharp, Ryland, Burke, Middiman, Fittler, Scott, Burnet, Byrne, Raimbach, Mason, Hollovay, Brandart, Goodall, Dean Quilley, Lukas 's a' t. Ezen öt iskolában jelenleg száz és száz rézmetsző művész remekel. — Hazánkban hihetőleg Corvin Mátyás királyunk ismertette meg a' rézmetszészetet, ki szépirászokat, szobrászokat Olaszországból hozatott nagy számban, és királyilag ápolt európai hirü budai könyvtárának virágoztatására. Egyébiránt történet buvároktól reménylhetni csak e' művészetnek honi történeti rajzát. Annyit tudunk, hogy egy két művészünk volt, de külön iskolát nem csak nem képeztek, sőt rézmetszőnek csak nem hijával valánk, még a' közelebb mult tizedben (1830—1840.) egész Magyarországban alig valának 15-en. Mióta irodalmunk fellengzőbb, művészeink is tágabb mezőt 's pártolást nyertek. Ka-

racs a' földabroszolásban Pesten remekelt; a' többiek jobbára arcz, divat 's egyéb képekre 's irásmetszésre szoritkoztak, névszerint Pesten: Lénhard, Perlaska, Kohlman, Fuchstaller, Torsch; Budán: Zolner, Sürch; Esztergomban: Majer István metszette nagyobb számban első a' magyar szent képeket; Győrött, Pozsonyban, Fehérvárott, Kassán, Körmöczbányán is éldelegnek egyes rézmetszők, kik mondhatni csak tengődnek, miután honfiaink hajlandóbbak jelesb metszvényekért tetemes öszveget külföldi művészeknek kezére játszani, mint földieik által akár dolgoztatni, akár azokat képeztetni. Egy müvészeti akademia lenne ebben is a' legüdvösebb gyógyszer.

Rhadamantus, idősebb Minos krétai királynak, 's a' görög világ törvényadójának testvére volt. Más monda szerint Rh. tette le a' krétai törvényhozás' talpkövét, mellyre épitett azután Minos. Rh. volt a' pokolban a' holtak harmadik birája is.

Rhaetia (rég. geogr.), azon tartomány volt Italia fölött, mellynek délszakra a' Lacus Verbanus (most Lago Maggiore), Larius (L. di Como), Benacus (L. di Garda), Sebinus (L. d'Iseo) és az Alpesek; keletre Noricum; éjszakra Vindelicia az Oenus (Inn) folyón túl; nyugotra a' Rhenus (Rajna) volt határa, magába zárván a' mai Tirolt, kivévén az Inn fölötti részt, Majland' kormányzóságnak és a' szandin-majlandi résznek éjszaki hegyvidékét; Svaiczból Tessinot, Graubündtent, 's a' Rajna' völgyét, Bajorországnak egy részet, az Inn mellékén. Városai voltak: Velidena (Wiltau, Innsprnck mellett) a' fő város; Terioli (Tirol vára), Bauzanum (Botzen), Tridentum (Trient), Brixenum (Brixen), Bellunum (Belluno), Oscella (Domo d'Ozola), Curia (Chur), Sarunetes (Sargans), Bilitio (Bellizona), Clunia (Feldkirch) 's a' t.

Rhapsodia, görög származása szerint: 1) egyes és egymással egybefüggő éneket, dalokat; 2) egyes tudományos tárgyakat; 3) lelket ihlető, de szükségképen nem egybefüggő elbeszélések, költemények, 's több e'félek' gyüjteményeit, és törvénytárgyak fölötti rövid értekezéseket jelent. Innét nevezletik az egyes töredékekből álló és rendszeretlenül szerzett ismeret rhapsodiai tudatnak.

Rhea (Silvia, Ilia), 1) kr. sz. e. 800. évvel élt, 's leánya vala Numitornak, albai (Olaszországban) királynak, Romulus és Remus' anyja. 2) Egyik a' legnevezetesebb titanidák közt, Saturnusnak testvére 's neje és anyja Jupiter, Vesta, Ceres, Juno, Neptun 's Plutónak (l. Saturnus).

Rheim, jeles franczia város Champagne (Sampány, az az Campania) boráról hires tartománynak, Marne megyejében, a' franczia első érsek' széke, és 1179-től fogva a' királyok koronáztatási helye, 37,000. lak. E' megyében vagyon még: Chalons (salón), hol 451. a' hunnok' csatája tör-

tént, 13,000. lak. és sok gyárral; Epernay, és Sillery: mind a' három a' hires pezsgő, vagy is sámpányi borról nevezetes.

Rhetorok, szónokok, az ékesszólás mesterség' tanitói. Így neveztettek Görögország' virágzó idejében minden, az egybegyült nép előtt föllépett szónokok; valamint az ékesszólás mesterség' tanitói is, kik a' nélkül, hogy magok nyilván szónokoltak volna, csupán utat nyitottak, miként kelljen egy beszédet összeszerkeszteni, hogy az a' mesterség' követelményeinek megfelelhessen. Az által, hogy a' sophisták (hires szónoklati tanitók) az ékesszólás' mivoltát csupán egy kinek rábeszélésében helyezték, a' rhetorok' jelentősége mind inkább hanyatlott. De oskolájokat még is számosan látogatták, mivel azokban a' nyelvtudományon kivül a' müvelteknek minden, az akkori időben szükséges tudományok tanittattak. Görögországnak a' rómaiak alá jutása után a' görög szónokok — Karneades, Diogenes, Kristolaos 155. kr. e. Rómába mentek, 's ott rhetor-oskolákat, mellyek számos hallgatóktól látogattattak, alapittottak; de azokat a' censorok 112. kr. e. ismét bezáratták. Ennek az lön következése, hogy azután csak a' vagyonosb rómaiak mentek Athénébe és Rhódusba, hol igen nevezetes szónoklati oskolák léteztek, mig végre Rómában is nyilvános rhetorok fizetéssel tanitottak, mint Quintilian. — De minthogy azon öszveg a' status' pénztárából fizettetvén, nem vala mindig egyarányos, hanem a' császár' bőkezüségétől vagy fukarságától függvén, majd több, majd kevesebb jutalmat kaptak, azért a' rhetorok alacson hizelgések és dicsérő beszédekre vetemedtek, mi romlásukat szülte. Azon mesterség, melly bizonyos szabályok szerint az e'féle beszédek' készitésére tanit, Rhetorikának neveztetik. Nagy mesterség egy talpra esett beszéd' elkészitése, mellyben fő a' toll' tisztasága, érthetősége, és a' kifejezés' ereje. A' beszéd' készitésében, akár miféle (akademiai, vallásos és politikai) legyen is az, mindenkinek vigyázni és különösen ügyelni kell: 1) a' gondolatok' föltalálására; 2) azoknak elrendezésére; 3) kifejezésére. Azonfölül előadás alkalommal azt jól megtanulni, és helyesen előadni is szükséges. Miként terjedett el az ékesszólás, és miként áll jelenleg külföldön 's nálunk, l. ékesszólás czikket.

Rhetusok, hatalmas nép valának éjszak Olaszországban, kiket csak ugyan Olaszország' legrégibb lakoitól is származtatják Fölöttébb müveletlenek voltak, rablásból éltek, 's minden iránt, mi kezeikbe martalékul esett, nagy kegyetlenséggel viseltettek. Végtére Drusus és Tiberius által igen megszoritotta őket Augustus, minek következete az lön, hogy tartományuk római tartománynyá alakittatott.

Rhodus (rég. geogr.), sziget volt kis Ázsiának délnyugoti partjaitól nem messze, Carianak átellenében. Hasonnevü tengeri városa egyike volt az ó kori legfölségesb kereskedő városainak; kikötőjét a' 70. láb.

magasságu Colossus ékesitette, a' tengeri hajókázóknak világitva, melly a' világ' 7. csodái közé számláltatott; de ez 222-ben földrengés által elromboltatott. Ezen szigetnek tengeri törvényei tiszteletben tartattak; mi által kereskedése virágzóvá tette e' kis statust. Tiszta egéről, gyümölcseiről, és gyönyörü virányairól, valamint iparáról is, hires volt, és sok jeles embernek szülőföldje. Vespasian fosztotta meg szabadságától. Később 1309. a' Joannita lovagok, Palaestina birtokától elesvén, Rhodust választották lakhelyül, 's azt erősen védelmezték a' szaraczénok ellen, mig Soliman azt 1522. tőlök el nem vette. A' fő város most erős várral, 2. kikötővel, arzenállal, könyvtárral, görög püspökséggel, a' kormányzó' székével és 10,000. lak. dicsekszik.

Rhone (rón) folyó, melly Svaiczban ered sz. Gothárd' hegyeiből, Rajna forrásának átellenében, 's Vallis kanton' völgyét átfutván, a' genfi tóba ömlik, mellyből Genfnél kifolyván, egy darabig a' határon, azután Franczia ország beljébe folytatja útját, és Lyonnál a' Saone folyóval egyesülve, megtartván nevét, délszaki irányban a' közép tengernek megy, vizét abba öntendő.

Richard. Több illy nevü jeles férfiak emlittetnek a' történet' könyvében. Illyenek: 1) Richard, római király, az úgy nevezett országtalan János' (Joannes sine terra), fia, született Winchesterben 1209. Már mint 16. éves ifju a' pápa' akaratja ellen, mint keresztes vitéz, Ptolemaisba hajózott, azonban onnét, mivel hű segélyt nem kapott, Sziczilián keresztül, hol a' pápa és II. Fridrik császár közt közbenjáró volt, de mit sem hajthatott végre, visszatért Londonba. Bátyja őt a' franczia elleni vitézsége miatt, jutalom helyett, fogságba akará tenni, de az elől szerencsésen elillantott. IV. Konrád' halála után német császárrá választatván, Aachenben megkoronáztatott 1257.; de a' pápa által meg nem erősittetett. Azonban bőkezűsége által a' németek' szeretetét megnyerte szintúgy, mint törvényei, mellyeket a' rabló lovagok ellen mindjárt az első országgyülésen (1260.) hozott, a' tiszteletet. Minden törvényei, mellyeket a' Rajna folyamoni hajókázás' ügyében hozott, kormány ügyességét bizonyiták. Mint özvegy egybekelt a' Falkensteini Beatrixxel, Németországot elhagyta, Angliába költözött, hol hihető fia' meggyilkolásának hirét hallván, gutaütés' következtében, apr. 2. 1272. meghalt. 2) Richard I. (vitézsége miatt oroszlánszivünek neveztetik), II. Henrik angol király' fia, született 1157. Oxfordban. Fülöp franczia király és ő közötte hosszas viszálkodások támadtak, mivel nővérétől, kinek már egybekelést igért, elvált; miért atyjának boszuját 's a' pápának átkát magára vonta. Azonban atyjával, ennek halála' óráján, egészen kiengesztelődött, 's a' keresztes hadak' vezéréve lett. Mint bűnbánó Cyprus szigetbe ment, annak királyát elfogta 's ugyanott egybekelt ezután az őt kisérő

navarrai herczegnővel, Berengariával. Szokatlan vitézségét bebizonyitotta Szaladin és Ptolemaisnál két évig tartott ostrom ellen, melly magát végre meg is adta. Jeruzsalemi trón' különbféle követelőinek kedvezése közte és Fülöp közt az egyenetlenséget megnagyobbitotta, miért Fülöp Palaestinából visszatért Franciaországba. Richard' büszke kigunyolása az ausztriai herczeget ellene mind jnkább fölboszontotta, más részről pedig kegyetlensége által, mellyet Ptolemaisnál végbe vitt, 2500. szaraczén foglyot lemészárolván, magától sokat elidegenitett. Sok nagy tetteket emlit a' régi történetkönyv Richardnak Palaestinábani tartózkodásáról, de János vérének az angol korona utáni törekvése, és Fülöpnek elfoglalásai őt visszajőni kényszeriték. Szaladinnál tehát fegyvernyugvást kötvén, visszatért Európába (1192.); de utjában szélvésztől Dalmatia' partjára kivettetvén, Leopold herczeg őt elfogta, 's VI. Henrik császár' helybenhagyásával, a' pápa' fenyegetéseinek daczára is, csak 100,000. marka váltság dij mellett bocsátotta szabadon. Angliába érkezte után vérét, Jánost, ki már akkor a' trónra ült, és a' franczia királyt szerencsésen meggyőzte, 's ez utolsóval végre békét is kötött. Utoljára Simoges gróffali ellenségeskedésben egy nyillal meglövetvén, meghalt 1199. 43. éves korában, 's kivánsága szerint — megbánni akarván ez iránti illetlen viseletét — atyja' lábaihoz Fontevraultban temettetett. — Kegyetlen vala ugyan R.; de országában még is jó törvényeket alkotott. 3) Richard (II.), az úgy nevezett fekete herczeg' fia szül. 1366. Bordeauxban. III. Eduard' halála után wálesi herczeg 's 1377. angol király lett. Kiskorusága miatt rokonai' gyámsága alatt lévén, a' Franczia- és Skótországokkal viselt hadban tett költségek miatt az adó igen megszaporittatott, mi iszonyú lázadásnak lön oka. De azt, midőn már a' legfelsőbb fokozaton állana, Richard még alig 15. éves, saját bátorsága és lélekjelenléte által szerencsésen lecsillapitotta. 16. éves korában egybekelt IV. Károly császár' leányával, 's a' gyámság alól magát egy időre felszabaditotta. Erre gyámnokai, mint ellenei, keltek föl a' parlamentben ellene, kik a' tőle kivánt pénzt, mellyet a' francziák és skótok ellen viselendő hadra akart forditani, mind addig vonakodtak megadni, mig őket és a' ministereket számüzte 's jószágaikat elvette. De ezek boszut forralván, ismét visszajöttek, és a' Gloucester herczeg és Richard élete ellen a' franczia királylyal összeszövetkeztek. Ennek egy lázadás lön következése, mi csak nehezen nyomattathatott el. A' pazarfény, mellyet udvarában üzött, szinte nem kis békétlenséget okozott az országban. De hogy az ellene agyarkodók ellen magát könnyebben védhesse, miután Irhon önkényt meghódolt, mint özvegy, VI. Károly franczia király' leányát vette feleségül, 's azzal 25. évig tartott fegyvernyugvást, azonban ismét pazar fénynyel költött Calaisban. A' megürült német császári koronát is gazdag ajándékokkal

kereste magáévá tenni. Illyféle kiadások által kincstárát kiürítvén, országát az úgy nevezett önkényes adó, a' gazdagokat pedig kölcsönök által sarczolta. Az általános elégületlenség és morgás az egész országot meglepte, melly végtére, miután R.' leghevesb ellenségét, Gloucester herczeget számüzte, 's Calaisba vitette, gyöngébb elleneit pedig kivégeztette; egy, az ő kegyenczeiből alkotott parlament' felállitása által kitört, mi Richardnak végveszélyt is okozott, mert mindenektől elhagyatván, elfogatott, és Londonba visszavitetett, hol 25. napig részint hamis vádpontok gördittettek eleibe, mellyek ellen az egy Carlisle nevü püspök védelmezte őt, de a' püspök fogságba itéltetett, Richardnak pedig a' trónról ünnepélyesen lekelle mondani, 's helyébe Herefort herczeg IV. Henrik név alatt, választatott. Richard ezután Pomfredba (Skótországban) biztos őrizet alá vitetett, hol életének 34. évében éhség által végeztetett ki. 4) Richard (III. vagy Púpos), angol király Richard, yorki herczegnek ifjabb fia, szül. 1450. Különbféle cselszövények által szerzett országot csak kevés ideig birhatta. Mert kegyetlensége, hűtlensége 's határtalan nagyra vágyása legutálatosabb zsarnokká tették őt. Második megkoronáztatása után t. i., melly Yorkban vitetett véghez 1483., miután törvényszerüséget erőszakosan vitatván, néhány, pénzzel megvesztegetettek által, királynak kiáltatott, azonnal a' trónról letett 12. éves V. Eduardot 's testvérét, a' Yorki herczeget, megölette, kegyenczeit, kik által a' trónra emeltetett, megjutalmazta, 's a' nép szeretetének megnyerésére iparkodott. De a' gyülölség, melly a' végbe vitt kegyetlenség miatt már rég forrott ellene, meggyőzé a' szeretetet 's őt megbuktatni törekedett. Minden ellenei közt leghevesb vala Henrik, a' richmondi gróf, a' Lancaster házból; de ez sem pártoltatván az angoloktól, Richard magát a' királyi méltóságban megerősödni gondolta. Azonban alig élvezé e' képzelt örömét, midőn fia 's neje halála őt mély aggodalomba döntötte. Majd azután testvérének leányát, Erzsébetet, kit hasonlóul Richmond herczeg kért nőül, akará feleségül venni. Ezt meghallván Richmond, Richardot seregével megtámadja, 's meggyőzi. A' király látván szerencsétlenségét, kétségbe esve, rohan ellenére, de a' szolgáktól elnyomatván, megöletett. Teste sebekkel és vérrel elárasztva, meztelen találtatott a' csatatéren, 's Leicesterben eltemettetett, 35. évében. Igy lön vége a' plantageneti uralkodó háznak, 's helyébe a' Tudor ház jött a' trónra, VII. Henriknek királylyá választása által.

Richelieu (Armand du Plessis, bibornok, herczeg), egy a' Franczia-ország' legnagyobb status férfiai közől, született Párisban, Richelieu nevü kastélyban, sept. 1585. Tanulás végett a' navarrai és lizieuxi collegiumokat látogatta. Jóllehet katonai életre szánták őt szülei, még is hajlamának következtében, hittanra szentelé magát, 's 22. éves korában

már hittanár és luconi püspök lett. 1614. az országgyülésre, Poitouba, ő választatott a' papság' helytartójának, hol egy érzékeny búcsúzó beszéde által a' Medici Máriának, ki a' gyermek király' (XIII. Lajos) nevében az országot kormányozá, kedvét annyira megnyeré, hogy azt nagy alamizsnásának 's status titoknokának tette. Azonban, mivel a' nép iránta bizodalmatlan volt, magányba vonult. De színlett magaviselete őt ismét szükségessé tette a' királynál, ki őt Párisba visszahivta, 's bibornokká 's status tanácsossá nevezte (1622.), és nem sokára az egész status hatalma az ő kezébe került. Lajos ismervén Richelieu' minden csinjait, örömest lerázta volna őt nyakáról, de nélküle az akkori viszonyok közt nem élhete. 1626. megalázta a' hugenottákat és egyéb elleneit. Hogy a' hatalmas protestánsokat is megtörje, Rochelle nevü várost támadta és vette meg 1628. Languedocban a' hugenottákat, 's Montanbant kezére keritette. Igy semmisitetett meg Francziaországban a' protestánsok' hatalma. Már most R. mint kereskedői és tengeri minister, kevéssel pedig ezután mint első minister, győzödelmesen ment Párisba. Csak a' királynő nehezteli reá hazája, Olaszország végett, hová R. már azelőtt küldötte Coeuvres manschallt 6000. svaiczival. 1629. maga R.; 1630. pedig a' király is oda utazott. Már rég akarák megdönteni R-t. az ausztriai herczegnők Mária és Anna, de alkalmat nem vehetének. Egy betegség azonban, melly a' királyt Lyonban lepé meg, a' megbuktatásra alkalmat nyujtott; de tervök nem sikerült. Másodszor is megkisérték szerencséjöket, de ekkor is, nem csak czélt nem értek, de őt a' király' kegyében még inkább megerősitették. Még ezután sem szünt meg Mária R. ellen gyülöletet táplálni, mig végre oda vitte R. a' dolgot, hogy a' király anyját Compiegnebe számüzte, pártosait pedig részint jószágaiktól, részint hivatalaiktól megfosztván, Bastillebe záratta. Megszabadult ugyan ekkor belső elleneitől R.; de kül ellenségek, nevezetesen, Svéd-, Ausztria-, Spanyolországok 's a' t. annál félelmessebbé tevék R.' helyzetét. Ezeknek lecsendesitésére pénz vala szükséges. A' kincstárnak nem legjobb karbani állása uj zsarolásokat szült, mikből nyilvános lázadás származott; de R. ügyessége által ez is elnyomatott. Ezután betegségbe esvén, 18. évig tartott urasága után, dec. 4. 1642. meghalt, utolsó vonaglásai közt Mazarin bibornokot ajánlván még a' királynak. R. munkás, müvelt, kegyes, hü, ellenállhatlanul kellemes vala; de a' büszkeség 's kegyetlenség sem hiányzottak nála, szinlelésekben pedig remek vala. Övé azonban a' dicsőség, hogy a' monarchiai hatalom Francziaországban a' legmagasb fokra jutott.

Riesengebirg (óriás hegyek). Igy neveztetik Csehország' éjszak keleti határában azon hegység, melly az Elbe vizének áttörésétől keletfelé vonuló Lausitz vagy Iser hegység után következik, és az országot

Sléziától elválasztja. Legmagasb csucsai: a' Schneekoppe, Brunnberg, 's a' t. Ezen hegység lassanként a' Mense és Glatz hegységbe megy által, a' Szudet hegységgel egyesülendő, melly Morvaföldet Sléziától elválasztván, a' Kárpátok felé vonul.

Riga, Livoniának fő városa, a' Dunán, 50,000. lak., és jeles kereskedő város, erősséggel, 's kikötővel, arzenállal, két cs. lakvárral, két gymnasiummal, könyvtárral, muzeummal, szép tanácsházzal, és a' pompás Oláusz templommal, mellynek tornya jelül szolgál a' tengeri hajósoknak. Széke van itt Eszt, Liv, 's Kúrföld' fő kormányzójának. Még említésre méltó a' tengeri kór-fogadó.

Rigómező (campus merularum), Szerbia' délszaki vidékében (a' Ráczföldön) téres völgy, melly nevezetességét néhány hadi eseteknek köszöni, mellyek a' mezőn történtek. Itt verte meg Hunyady János vitéz hadával a' sokkal nagyobb török sereget 1448-ban, 34,000. törököt lekaszabolván. Bulkovicz Lázár főnök is 1489. itt esett el.

Rigorosum. Így nevezzük közönségesen a' tudományos egyetemeknél kiállott szoros próbát, melly alá azok vetik magokat, kik nyilvános intézetekben ugyan azon tudományokból tanítók lenni, vagy pedig tanári (doctor) czimet nyerni akarnak.

Rim, két vagy több szónak egyformán hangzó végzete p. o. szinlenem, mindenem. A' rim kétféle: him és nő, mint a' szavaknak utolsó vagy két végső szótagját egyenliti, p. o. kar, mar him; talál, halál, nőrimek. Amaz természete szerint éles, 's kemény; ez gyenge, 's lágy hangú. — Sokan azt tartják, hogy a' rimelés az arabok által jött szokásba. Az olaszok 's spanyolok azt legnagyobb tökélyre vitték. — Általában a' rim kis dalokra nem csak kedves, de szükséges is. — Szótagmértékre nézve nyelvünkben legszokattabbak a' jambusi, trocheusi, 's dactilusi rimes versek. A' két elsőben minden trocheus helyett spondeust lehet venni, a' harmadikban rövid vagy lassu felütés után, csupa dactylusok tétetnek, mellyeknek lassu szótagja mindenkor megmarad, de két rövide helyett gyenge, az az: helyezet által lett hosszúk is állhatnak; 's ezek után még egy magányos szótag következik. Legyen például ez:

Gyermekségem' szép idei
Be hamar elmúlátok,
Életemnek örömei
Be rövidek valátok!
A' tavasznak virágzati,
Levelei a' fáknak,
Erdők', 's berkek' vig hangzati
Vigsági a' világnak:

Mind ez megtér bizonyára,
Mindennek megtérül kára,
De ti soha, soha sem,
Utánatok mit késem? K. S.

Rio Janeiro (riu dzsanéiru), Braziliának fő, 's egész Amerikának egyik legnagyobb városa, hasonnevű tartományban, a' tenger' partján, 220,000. lak. Gyönyörűen 's szabályosan van épitve egy hegy oldalán, a' tengerbe tekintve, 's az utczái gránittal kirakvák, magasb járdákkal ellátva. A' piaczok ugró kutakkal diszeskednek. Legszebb épületei: a' székes egyház, a' zárdák, a' császári lak, az egykori jezuita collegium, a' fenséges viz-vezeték 80. dupla ivvel, a' börze, színház 's a' t. A' partnál magasan épült sok erősitések keritik e' pompás várost. Igen szép kikötőjét két vár 's két sziklás sziget védi, 's az öblöt, melly azt képezi, uralmas környék szegélyzi. Itt vagyon széke a' braziliai császárnak, a' kormánynak 's legfőbb hivataloknak; fő piacza egész Braziliának; középpontja Európa, Afrika, Amerika, kelet India, Sina, 's Oczeania' közlekedhetésének. Van nagy könyvtára, művészetek' akademiája, csillagvizsgáló tornya, gymnasiuma, kat. akademiája, füvészkertje, lelencz 's árva-házai, számos gyárai, drága kő-köszörülései, tetemes kereskedése, belországi termesztményekkel élénk közlekedése nem csak a' parti városokkal, hanem belső Brazillával is, és kivált a' bánya vidékekkel. Számtalan iparüzők, művészek 's kézmüvesek élénkitik e' várost 's környékét; 's a' rizs-malmok nem kevésbbé érdekesek, mint minő nyereséges a' czethal-zsirfőzés. Kellemes sétányai, kertjei kellemes időtöltésül szolgálnak a' mivelt és szelid lakosoknak. Az ünnepek talán sehol sem olly fényesek, mint itt, mikor a' szentek' szobra gyémantoktól ragyognak.

Ris, bizonyos növényfajnak magva, melly mintegy buza nagyságu, fehér és kemény. Eredeti hazája kelet India, China, Japónia, és egyéb ázsiai tartományok, valamint éjszak Afrika is 's a' t. Nálunk Banátban hasonlóul találtatik. Használtatik pedig mint tápszer. Arak is készittetik belőle.

Robert. Több illy nevü fejedelem uralkodott többféle nemzeteknél, különböző időkben. Illyen volt 1) Robert (Károly I.), a' magyarok' királya (l. Károly I.); 2) Robert, egy görög császár, és Courtenai Péter császár' második fia. Már akkor ingadozott trónja, mikor még atyja uralkodott. Megkoronáztatván 1221. nicaeai császárral békét kötött; de ennek utódja, Ducas János és Tivador, thessaliai császár, őt egy ütközetben gyalázatos békére kénytelenitették, 's országát egész Konstantinápolyig korlátok közé szoritották. De leginkább az előbbi nicaeai császár, Lascaris Tivador — kinek leányát kell vala neki nőül venni — siettette

trónja' elsülyesztését. E' szerencsétlenséghez még az is járult, hogy egy burgundiai lovag, kinek már Robert' neje az előtt megigérte kezét, észrevétlenül benyomul a' palotába, és a' császárnénak orrát és ajakát levágta, anyját pedig a' tengerbe vetette. Meghalt Robert olaszországi utjából Konstantinápoly felé vissza utaztakor 1228. Achájában. 3) Robert (Kelemen), német császár, a' pfalzi választó fejedelem' fia, szül. 1352. és 1400. lépett a' trónra, letett Venczel császár' helyébe. Hogy magát a' pápa által koronáztassa meg, egy sereggel Nápolyba ment, de a' nélkül, hogy valamit végezett volna, ismét visszatért. Meghalt 1410. Oppenheimben. 4) Robert a' bölcs, franczia király, Capet Hugo' fia 's utódja (996). Noha kormánya alatt béke üdvöt árasztott országára: a' terméketlen esztendők mindazáltal, éhség és dögvész annyira meglepék azt, hogy csapatonként költözének ki országából zarándokok a' szent földre. Henrik burgundiai herczg ellen, kinek fiu gyermekei nem lévén, öröködési háborút viselt, 's hat évig tartott küzdés után őt Henriknek csak ugyan utódjának kelle elismerni. Egyébiránt R. szelid, jótékony és békeszerető fejedelem volt, kinek aggkorát második nejének fukarsága és uralkodásvágya keseriték.

Robespierre (François Maxim. Jos. Isid.), egy, pazarlás által elszegényült ügyvéd' fia, szül. 1759. Arrasban. Az arrasi püspök pártfogása alá vevén őt, Párisban a' Louis le-grand nevü collegiumban szerzett neki helyet, 's ott az ifjút gyámolitá. R. a' jogtudományokat hallgatván, szüle városában nagy sikerrel kezdé meg ügynöki gyakorlatát, 's az arrasi akademia' elnöke lett. Nevezetes Robespierre merénye, melly által ő már ekkor egy munkájában a' halálbüntetés' eltörlésének szükségessége fölött szabadon eszmélkedett. 1789. az arrasbeliek őt követnek választották, hol szinte előidézé a' szabadságról és egyenlőségről nézeteit; egyébiránt egyszerüen élt 's magányos életében becsületes vala. Mindig a' nép' gondolkozás módjának hódolt; de soha meg nem vesztegetteté magát. A' tartományokban történt gyilkosságokat védelmezte, állitván, hogy azok' elkövetésére az aristokraták szolgáltatának alkalmat alattomos törekedéseik által. Kezdetben még keveset nyomott a' nemzeti gyülésekben R., középszerü szónoklatsége miatt: mind a' mellett még is sokat kivitt ő azokban, p. o. (apríl. 5. 1791.), hogy a' nemzeti gyülésnek egy tagja se lehessen minister. A' király megszalasztása után, jun. 23. 1792. azt kivánta, úgy látszik a' monarcha' megmentése végett, hogy azon ügy' birái részrehajlatlan vizsgálják meg a' dolgot. A' gyülésnek vége lévén, szabad szellemü inditványai miatt a' néptől egy tölgy koszorúval tiszteltetett meg, 's örömzaj közt hajtatott haza. Majd azután igen élénk részt vett a' jakobinusok' clubbjában, és Le défenseur de la Constitution czimü napi hirlapot adott ki, mellyben a' Tuil-

leriák' megtámadásánál aug. 10. 1792. elesteknek egy diszemléket állitatni kivánt. A' nép előtti kedvesség miatt septemberben 1792. a' nemzeti convent' tagjává választatott. Itt kivánta ő a' király' halálát, nem mint igazságos dolgot, mit bebizonyitani lelkiismeretes meggondolásnak tarta; hanem mintegy szükséges szabályt, hogy a' statust megrontó royalisták' pártjától az egység 's támasz-pontot elvonják, 's a' király elvesztését kivitte. Ezután az ezen végzéssel meg nem elégedett 's ellenmunkálkodó girondistákat dönté meg (majus 6. 1793.), és mint a' köz jóllétre ügyelő választmány' elnöke korlátlanul uralkodott (jun. 1793). Általa estek el a' királyné és a' jakobinusok, kikben ő nem bizott, Hebert, Cloots, Danton. A' vallás szükségességét belátván, hogy az elrémült, 's tőle elpártolt kedélyeket ismét magához tegye, jónak találta, a' vallástalan francziákat ismét a' vallásos hitre visszatériteni, 's nyilván megvallotta a' legfelsőbb valóság' lételét és a' lélek halhatatlanságát (maj. 1794). Ez időben akará őt egy leány meggyilkolni, de a' terv kisült, és a' leány apjával, annyával 's a' többi hozzájok tartozókkal együtt nyaktiló által kivégeztetett. Végtére, midőn az ő kemény szabályait mindenki üldözni kezdette, jul. 27. 1794. Tallien őt a' gyülésben hevesen megtámadá. Rob. akara ugyan szólani, de a' nép' lármája: »le a' zsarnokkal» őt egészen hallatlanná tette. Ő, vére St. Just, Couthon és Lebus számüzésre kárhoztattak. R. Luxembourgi fogházba vitetett, hol a' tömlöcztartó őt a' békóktól fölmenté 's védői a' városházra vivék. Itt pártosai R-t. megszabaditani törekvének, de a' convent legyőzé azokat. Ezt látván R. egy pisztolylyal akara éltének véget vetni, de csak állkapczáját sérté meg, más nap reggel jul. 28. 1794. Henriot és Couthon bűntársaival együtt, egy taligán vitetett ki a' vesztőhelyre, hol azon megkülönböztetéssel valának R. iránt, hogy őt legutoljára hagyták, mint bűn-czinkosainak vezérét, a' kivégeztetésre. R. általában véve csak középszerü szónok, előkészület nélkül igen ritkán szólt. A' gúnyolásnak kedvelője, elleneit gyakran ügyesen czáfolta meg; különben fogalmai szükkörüek voltak. Őt sem ész és charakter nélküli szörnyetegnek, sem ügyes zsarnoknak nem tekinthetni.

Rodosztó, török város, Rumelában, a' gallipoli öbölnél, csinosan épitve, nagy fogadókkal, fürdőkkel, terjedelmes szegény-konyhával, görög érsekséggel, révvel, kereskedéssel, és 18,000. lak. — Itt halt meg Rákóczy Ferencz.

Roger, Olaszországból, Apuliából származott, IV-dik Béla alatt nagyváradi kanonok lön. Azelőtt Toletán János bibornok mellett volt, ki őt gyakrabban Magyarországba küldötte, hol megtetszvén neki a' lakás, az emlitett kanonokságot kikérte. Szemtanúja volt ő a' tatár pusztításnak 1241. 's 1242. esztendőben. Nagyvárad' megszállásakor Roger igen

nehezen menekülhetett meg, 's csak éjjel mert bemenni a' városba, hogy ott a' halottak közt eledelt keressen magának. Egy tatárrá lett magyarnál szolgálatba szegődött, 's igy nyomorgott másfél esztendeig a' tatároknál, kik kipusztitván az országot annyira, hogy alig lehete abban valami elevent találni, visszafelé indultak, 's Moldvaországban egy sürü erdőn keresztül menének, félre csapott Roger egy más rabbal, 's a' sürüségben szerencsésen elillantott. Szünetlen félelmek közt bujdosott a' tatárok elől 8. napig, mig Gyula-Fehérvárra ért, de ott se talált egyebet pusztaságnál 's halál csendnél. Azonban visszajött Béla király Dalmatziából, Roger pedig Olaszországba, Rómába, János bibornokhoz mene, ki őt a' pápával is megismertette, 's kit Roger Lyonba is elkisért, hol, Fridrik császártóli félelmében, kerese menedék helyet. Itt volt Roger, mig őt a' pápa spalatrói érsekké tette. Megholt 1266. — A' tatároknak az országban tett pusztitásaikat versekben is leirá Roger, mellyeknek czime »Miserabile carmen». E' munka megbecsülhetetlen, mert ez az egyetlen hazai kútfő, mellyből merithetünk adatokat az akkori tatár pusztitásról, és az ország' állapotjáról.

Rohits, mváros, Stajerföldön, Horvátország mellett, melly leginkább savanyú vize által lett hiressé, mellyből évenkint 400,000. korsóval viznek szét. Van gyógy-intézete is, vám-hivatala, köszörükő-vágása, és csak 560. lak. Többször akadnak itt római maradványokra is.

Róka. A' ravaszsága 's csalfaságáról annyira elhiresedett, 's példabeszéddé vált róka a' házi kutyánkhoz, 's farkashoz rokon. Hosszasága 2. láb., magassága 14. uj., bozontos hosszu szőrű farka 16. uj. Feje széles, álkapczája keskeny, fülei hegyesek. Testének felső része verhenyeges (róka vörös szin tőle kölcsönöztetett); melle 's hasa szürkés a' hímnél, a' nyösténynél pedig fehér. Farka hasonszinű a' testtel, mellyet lassu mentében lanyhán maga után húz, futásban pedig egyenesen hátra nyujt. Szinre nézve nagy különbség van a' rókák közt. A' fekete róka a' sarki tájakat lakja, egész teste holló fekete, 's olly hosszu, tömött, finom szőre van, hogy Oroszországban bőre még a' nyuszténál is becsesebb 's drágább. A' rókában egyesülve találtatnak egy ragadozó állatnak minden szükséges tulajdonai: éles fogak, hegyes körmök, sebes futás, éles látás 's hallás, 's igen jó szaglás; ezenkivül pedig a' kimondhatatlan ravaszság. Hangja a' kutyáéhoz hasonló ugatás, 12 — 14. évet él. A' nőstény tavasz' elején 4 — 6. vak kölyket szül. A' gyenge kölyök, ha jó korán elfogatik, megszelidül, holmi kicsinségekre megtanithatni, mint a' kutyát, de még is mindig ravasz, aláttomos, dölyfös, harapós. Az idülteket mi módon sem lehet megszelidítni, 's azért fogságban lánczra tételnek. A' róka az erdős tájakon tartózkodik, különösen a' hegyesebbeken. Lakása egy 3. egész 5. láb. mélységü barlang (róka lyuk), mit

maga ás, vagy a' borzot üzi ki lakából ravaszsággal, t. i. a' borz' lyukát büdös vizelletével 's a' t. úgy megfertőzteti, hogy a' borz oda hagyja azt, a' róka pedig tulajdonáva teszi. Elelme: fiatal özikék, nyulak, erdei madarak, házi állatok: u. m. ludak, tyukok, kácsák, patkányok, egerek, szükségben békák, gyikok; megeszi a' gyümölcsöt is, szőlőt, bogyókat; szinte a' mézet is szereti. Zsákmányát néha kergetve győzi le, de közönségesen éjjel — ravaszsággal — közelget 's támadja meg. Említést érdemel azon gyűlölség, mellyel közel rokona, a' kutya, ellene viseltetik; mert a' kutya elhagyja futni az őzet, mellyet kergetett, mihelyest rókát lát, 's ezután szalad. Haszna abban áll, hogy sok egeret, patkányt, férgeket megemészt; a' vadászok még is nagyon üldözik nem csak bőreért, hanem főkép, mivel sok kárt tesz az apróbb vadakban. Csaptató vasakkal fogják, vagy kiássák lyukaikból, vagy kutyákkal üzik. Bőre bélésnek, farka prémnek, süvegeknek használtatik. Husa rosz izű, 's csak a' legszegényebbek eszik meg, és csupán a' hideg éjszaki lakosok.

Róma (rég. geogr.), a' régi világnak fő városa, melly kr. sz. e. 753. épittetett, 's kicsinből nagygyá és hatalmassá fejlődvén, városokat, népeket, tartományokat, országokat meghoditván, 's erejét az ó világ' minden részeivel éreztetvén, az akkor ismert világnak uralkodója, 's törvényhozója lett. A' nagy római birodalomnak bölcsője, és szive volt. Fekvése a' Tiberis folyónál volt, Italiának Latium tartományában, három mföldre a' közép tengertől, 10. dombon; mellyekből 7. a' folyó' bal partján (a' keletin) tevé az igazi várost; mellyekhez a' többi három csak kr. sz. u. 200. esztendővel kapcsoltatott. A' 7. hegyek e' következendők: a) a' Capitolinus, a' Tiberis' keleti partjánál emelkedett föl, melly a' hozzája keletre eső b) Palatinus vagy Palantinus hegygyel együtt már az emlitett állitólagos épittetés előtt görögöktől vala gyarmatositva, úgy hogy Romulus és Remus csak nagyobbitották az Alba Longából ide által tett gyarmattal; c) az Aventinus, a' Capitoliumhoz délre volt Tiberis mellett. A' Palatinushoz keletre volt 4. domb. Ezek délről éjszak felé illy sorban követték egymást: d) a' Coelius; e) Esquilinus; f) Viminalis; g) Quirinalis; végre h) a' Collis hortulorum vagy mons Pincius; i) a' Tiberis másik partján a' Vaticanus, és ez alatt k) a' Janiculus; a' későbben hozzá adatott három domb. — Jelesb részei e' roppant, de uj nagy városainkhoz azért még sem hasonlitható Rómának, ezek voltanak: 1 ör a' Forum Romanum, melly a' Capitolinus és Palatinus közti völgyben terült el, 's magában foglalta a' vásártért, mellyen a' Comitium, Curia Hostilia, Castor és Caesar' templomai, a' Rostra-k, Vesta' temploma, Caesar' basilikája, 's az uj Rostra-k, Saturnus' temploma, a' Carcer publicus, a' Scalae Gemoniae, és a' Milliareum aureum diszeleg-

tek; tovább a' Capitoliumot, hol az Athenaeum állt az Intermontium nevü osztályban, a' Jupiter, Juno és Minerva' templomai egy födel alatt a' tulajdonképeni Capitoliumban, és a' pénzház, a' Curia Calabra, és a' Rupes tarpeja a' várban (in arce); végtére a' piaczokat u. m. a' Forum Caesaris, Venus Genitrix' pompás templomával, tovább a' Forum Trajani, ezen császárnak oszlopával, könyvtárával és basilikájával, a' Forum Augusti, a' becses porticussal és a' Mars Ultor' templomával; 2-or) a' Palatium, Palatinus hegyen, mellyben a' császári lakvár fényeskedett, Nero', Catilina', Tiberius' házaival, Apollo' templomával, Cicero, Clodius és Antonius' lakásaival, Jupiter stator, Febris 's mások' templomaival. A' hegy alján volt a' Circus Maximus, számos templomok és basilikák, fürdők, paloták, kertek, színház; 3-or) a' Circus Flaminius, Capitolinus fölött, Tiberisnél, az úgy nevezett Campus Martiuson (Mars mezején), mellyet Augustus császár' mausoleuma ékesitett; és a' kisebb Mars mezőn voltak a' Septa-k, vagy a' népnek szavazványkorlátjai. Mellette a' Villa publica, vagy is a' Census ház, hol az idegen követek is nyilvános költségen tartattak. Tovább a' Circus Flaminius, színház, Pompejus' Curiája; 4-er) a' trans Tiberim nevezett rész, mellyhez a' Vaticanus és Janiculus tartozott, és a' folyónak szigete. Az elsőn voltak Nero' kertjei; a' szigetben Aesculapius' és Janus' templomai. A' hidak közt, mellyek ezen részt a' többi várossal egybekapcsolta, nevezetes a' pons Sublicius, és pons Aelius; 5-ör) a' Circus Maximus, melly a' hozzája tartozó nagy Circustól tartotta meg nevezetét; 6-or) az Aventinus; 7-er) a' Via sacra; 8-or) a' Via lata; 9 er) Alta semita; 10-er) Esquilina; 11-er) Isis et Serapis; 12-ör) Coelimontium; 13-or) Porta Capena; 14-er) Piscina publica. Ezen 14. regióra Rómát Augustus császár osztotta föl. — Rómának számos mesterművei közt emlitendő a' 14. viz vezeték (Aqua Appia, Marcia, Virgo, Alsietina, Claudia 's a' t.), és a' sok költséges ország-ut (Via Flaminia, Valeria, Latina, Tiburtina, Praenestina 's a' t.) — Róma (uj geogr.) most a' pápa birtokának, és az egész keresztény katolika világnak székvárosa, Tiberis folyón, a' régi Róma helyen 14. kvártélyra osztva; de ezeknek csak egyike viseli a' nagy város' képét; mindazáltal még is utczáinak, téreinek, egyházainak, zárdáinak, palotáinak, 's ős rombolványainak, nem különben számtalan mestermüveinek, könyvtárainak 's intézeteinek, de kivált történeteinek sokasága 's fényessége által most is a' világ' legnevezetesb városa. Minden, mi benne található, nagy és felséges: a' réginek óriási maradványai, az ujnak fényszerkezményei fölmagosult szépségnek 's dicsőségnek varázsatól környeztetnek, 's emlékeihez a' századokrai visszagondolások kapcsol vák, mellyek majd a' classikai régiség' cselekvő erejére, majd a' regényes középkornak benső életerejére figyelmeztetvén, minden lé-

petre csudálkozással tölti meg az utazót. A' pompás Capitollum' tére, Marcus Aurelius, Castor és Pollux' szobraival, a' Senatus' palotájával, a' capitoliumi muzeummal; tovább a' Forum, most Campo vaccino; a' del popolo piacz a' 82. lábnyi magas egyiptomi diszgulával; a' Colonna és Monte Citorio, di Pietra, Rotonda, Navona, della Trinita del monte, Monte Cavallo a' pápa palotájával (quirinale), és a' consulta épületével 's a' t. mind fénypazarosan ékesitvék. Számos (346.) szentegyházai közt a' Péter' temploma, melly előtt egy 133. lábnyi magas egyiptomi diszgula áll, melly templomon egy századig dolgoztak, 's melly 40. millió tallérba került; tovább a' kisebb ugyan, de pompásb laterani sz. János' temploma, melly a' pápának 's az egész kat. kereszténységnek fő egyháza, melly előtt egy 115. lábnyi magas diszgula áll; azután a' Mária Rotondo temploma, amazoknál még szebb; a' S. Mária Maggiore, S. Maria sopra Minerva, S. Maria in Trastevere, a' jezuiták' temploma, a' S. Croce in Gerusaleme a' legfényesbek, és legremekebbek. Több, mint 100. palotái közől kitündöklenek: a' vaticanum 22. udvarával 's 11,000. szobáival, mellyel egy 1500. láb. hosszu fedett tornácz által egybe van kapcsolva az Angyalvár; tovább a' pápai lak; a' Pamfili, Barbarini, Aldobrandini, Spada, Colonna, Borghese, Braschi, Bracciano, Ruspoli, Orsini, Farnese, Altieri, Doria, Albani, 's még több diszfényes épületek. Titus' amphitheatruma, Trajan', Antonin', Phocas' oszlopai, több diszkúp, Titus, Septimius Severus és Constantinus' diadal ivei, Minerva', Jupiter', Pax', Antonin' templomai, a' régi császári lakok' maradványai, a' cloakák, viz-vezetékek, Caracalla, Diocletian' 's Titus' fürdői, Augustus' mauzoleuma, Cestius' pyramisa, Marcellus' theatruma, a' Catacombák (egykor ez üldözött keresztények isteni tiszteletének menedék- 's gyülhelye), mind ennyi nagyszerű hirdetői a' virágzó 's vállalkozó hajdan kornak. Igen emelik Róma' fönséget a' számos ugró kutak is és a' szép hidak. Tudományos és művészi tekintetben is valamint gyülpontja az ide zarándokló művészeknek, úgy a' legjelesb remekművek' birtokosa. A' nevezett vaticanum, 's egyéb jeles paloták többnyire kiszámithatlan illyféle kincsekkel birnak, mellyeknek leirására e' hely nem elég. Nem vagyunk képesek megmagyarázni a' könyvek, kéziratok, oklevelek, régiségek, remekművek' kincsét 's becsét. Egyébként van itt egyetem, Collegium Romanum, Collegium de propaganda fide küldevények' mivelésére, könyvnyomó intézet, melly 40. nyelvben nyomtat könyveket; nemes Collegium, akademia Arcadum, 120. zárda, számos kegyintézetek 's a' t. Legfőbb érdekessége azonban Rómának abban áll, hogy itt vagyon az egész világon elterjedt keresztény kat. hitvallás középpontja, 's az anyaszentegyház' látható fejének, a' római pápának, széke, kinek kormányzásában segédeskedő senatusa is, a' Curia

Romana, több hivatal-ágokra oszolva, hasonlóképen itt tartózkodik. Lakosai, a' világ minden részeiből ide toduló idegeneken kivül, a' 150,000-et meghaladják, 's meglehetős kereskedést üznek gyártmányaikkal 's régiségekkel.

Római birodalom (rég. geogr.), egyike volt a' legterjedelmesb birodalmaknak, mellyek földünkön léteztek, 's hatalmához, kifejlettségéhez képest hozzája hasonlót hijába keresünk a' történetek' folyamában. Három világ résznek leggyönyörűbb vidékét foglalta magában, 's a' közép tengert egészen körülölelte, úgy hogy krisztus születése' korában 's utána, kevés kivétellel, az afrikai Atlas hegyétől a' grampi hegyekig Skótföldön, a' Rajna torkolatáig, a' Dunáig, a' Karpát hegyig és a' Tyrasig, a' nyugati Oczeántól az Eufrat vizéig szétterjedett, mintegy 180,000. négyszegü mértföldet foglalván magában. E' roppant Országban egyesültek a' legszebb, legvirágzóbb, legáldottabb tartományoknak legnemesb, legerősb, legerényesb népei a' földnek egy kórmány alá. Ezen széles birodalmat czélszerüen osztá el 4 dik század első felében nagy Konstantin császár 4. praefecturára, u. m. keletre (oriens), Illyriára, Galliára és Italiára; mellyeknek mindegyike bizonyos számu dioecesisekre, ezek pedig tartományokra (provinciae) osztattak. Az első praefecturába tartoztak ezen dioecesisek: Thracia, Konstantinápoly fő várossal (régebben Heraclea volt a' fő város); Ázsia, Ephesussal; Pontus, Caesareával; Oriens, Antiochiával; Aegyiptus, Alexandriával. A' második praefecturához tartozott Macedonia, Thessalonice fő várossal, és Dacia. A' harmadik praefecturát tevé három dioecesis, u. m. Gallia, Trevizis fő várossal; Hispania és Britannia. A' negyediknek is ugyan annyi dioecesise volt; u. m. Illyria, Sirmium fő várossal (hová Pannonia is tartozott); Afrika, Karthágóval; és Italia, Róma fő várossal. Az egész birodalomnak provincziai 117. volt. Italia volt ezen roppant uradalomnak bölcsője, magva, széke, közepe és uralkodója. Ide folytak az óriási birodalomnak életnedvei, mi által az gazdag, virágzó, és fényes lön. Rómát kivált, mint a' világ' fő városát, a' császárok fény pazarral ékesitették. De nem különben tündököltek Ravenna, Mediolanum, Aquileja, Padua, Verona, Ancona, Nola, Neapolis, Capua 's egyéb városok is. A' czelta tartományok Hispania, Gallia, 's Britanniában mint erőre, mint miveltségre nézve sokkal hátrabb álltak Italiánál. Hispaniát Augustus 3. tartományra osztá, u. m. Lusitaniára (most Portugallia), Baeticara (most Andalusia és Granada), és Tarraconensisre (Taragona). Jelesb városok voltak: Tarraco, Nova, Karthago, Augusta emerita, Valencia, Caesaraugusta. Galliának tartományai voltak: Aquitania, Gallia Lugdunensis, Belgica, Narbonensis, Germania superior et inferior (a' Rajna folyó' jobb mellékén). A' fő város volt Treviris (m. Trier), melly mellett

jeleskedett még Massilia, Tolosa, Nemausus, Arelate. Aquae Sextiae, Lugdunum, Augustodunum, Vesontio, Burdigala, Mogontiacum, Vannes, és Lutetia Parisiorum. Britannia v. Albion csak meseország gyanánt volt előbb, de a' rómaiaktól azután mivelődést tanult. Fő városa volt Eberacum (York), és London. Az Alpeseken és Haemuson túli tartományok, éjszak felé, a' Gallia és Germaniához számitandó Helvetian kivül ezek voltak: Rhaetia és Vindelicia, Veldidena (Wilten), Tridentum, Curia, Augusta Vindelicorum, Brigantium, Regina castra (Regensburg), Batava Castra (Passau) városokkal; Pannonia superior és inferior (m. Ausztriának, Stajer- 's Karnyolföldnek részei, a' magyarországi dunántúli rész, Horvát, Tót és Bosnyákország Szerbiának részével), már akkor gazdag tartomány, virágzó városokkal, millyenek voltak Sirmium (most talán Mitrovicz); Carnuntum, Petovia és Mursa (Eszék); Dacia (most a' Tiszán inneni 's túli kerület, Erdély, Havasalföld és Moldva), mellynek fő városa Ulpia Trajana, előbb Zarmizegethuza, a' mostani Várhely körül volt, Ulpianum (Kolosvár), Alba Julia (Károlyfejérvár), Meadia; Moesia, a' Dunától a' Haemus hegyig a' mostani Bolgár- és Szerbföld, Singidunum, Naissus, Nicopolis, Sardica (most Sophia), Dionysiopolis (Varna) városokkal. Illyricum az ádriai tenger mellett Japidia, Liburnia, és Dalmatia tartományokra oszlott. Jelesb városai voltak; Salona, és Scardona. A' Haemushoz délszakra esett Thracia, Konstantinopolis (hajdan Byzantium) fő várossal, mellyet nagy Konstantin császári székvárossá emelt föl, ambar Perinthus v. Heraclea a' régi fő város nem vesztett meg virágzásából; Macedonia, mellynek anyavárosa volt Thessalonice; Graecia azon időben már Achaja neven, a' görög mivelt ségnek egykori hona, a' tudományos dicsőséget már hanyatlani engedő Athéne várossal. Kis Ázsiában virágzott Troas, Sardes, Ancyra, Sinope, Smyrna, Ephesus, Laodicea, Apamea, Nicaea, Nicomedia. Kis Ázsiára kedvező befolyással volt Konstantinápolynak fő várossá emeltetése. A' kaukasus tartományaiban a' scythák és parthok nem kevés izgágát okoztak a' rómaiaknak; de ezek megtartották ez uraságot Colchis, Iberia, és Albania fölött. A' többi római provinciák keleten voltak: Syria, Phoenicia, Judaea, Mesopotamia, Arménia, mellyekért sokat küzdöttek vala a' rómaiak közép Ázsia népeivel. Afrikában birták Aegyiptust, a' népes és pompás Alexandria fő várossal, melly Róma és Konstantinopoly után volt első városa a' birodalomnak. Továbbá Marmarica és Cyrenaica tartományokat a' hamvaiból föléledő Karthágoval; Numidiát, Róma' gabnatárát és Mauritaniát, Caesaria és Tingis városokkal. Afrika' tartományaiban hazájában volt még a' mivelt ség és jóllét. A' közép tengerben lévő szigetek közől Italiához tartoztak: Corsica, Sardinia, Szicilia, 's a' lipari szigetek (insulae Aeoliae); Görögországhoz Creta, a' joniai szigetek, Rhodus, az aegaeum

tenger' szigetei, u. m. Euboea, Cyclades, Sporades, tovább Cyprus; az ádriai tengerben pedig az illyricumi szigetek. A' középtenger azon tartományoktól, mellyeket locsolt, kapta különbféle elneveztetését; és mivel rajta igen könnyü volt a' tartományokkali közlekedés: azért azt úgy tekinthetni is, mint a' belföldi kereskedés, és politikai viszonyosság' vezetékét, 's a' római népek vagyon szerezhetése' föltételét. De azért nem vetették meg a' rómaiak a' külföld' áruit; mert minden ég-övből adóztak a' Tiberisen Róma' fénypazarának. A' babyloniai szőnyegek, 's szittya prémek, a' balti tengerpart' gyántája, az aethiopiai elefantcsont és rabszolgák, az arabiai és indiai füstszerek, fűszerszám, drága kövek, gyöngyök, selyem 's egyéb kincsek ingerelték a' rómaiak' vágyait; mi által sok pénz hordatott ki a' birodalomból. Igy lett, hogy az uralkodó Rómának mint ereje, mint erénye később megcsökkent, 's lassanként elkészült a' népek' mozgalma korának bekövetkezendett fölbomlására. Mert miután a' 4-ik század végen Honorius és Arcadius alatt a' birodalom maradandólag a' keleti- 's nyugotira oszlott: a' szétbontott erők' megsemmisitését könnyen eszközölhették a' kelet- 's éjszakról berohanó izmos népek' elszánt hadai. A' keleti birodalom ugyan még elteugett, mig a' törökök 1453. elfoglalván Konstantinápolyt, annak a' halál döfést megadák. A' nyugati birodalom hamar lett martaléka a' betolakodó éjszaki népeknek, 's már 476. enyészlét találta.

Románia (Rumilia), az európai Törökországnak tartománya, a' fekete, marmora 's fehér tenger, Nesto folyó, 's Balkán hegy közt, 2500. négyszegü mföld.; két tengerszoru (a' bosporus, és a' dardanellák) által Ázsiától elválasztva. Hegyes vidéke vagyon, mellyet a' Maricza vize futja keresztül. Földje ugyan a' fő város környékében mivéletlen; de általában még is elég termékeny, 's gabonát, kendert, dohányt, rist bőven terem. Házi állatok közt említendő a' teve és a' kövér farku juh. A' hegyekben valami kevés arany 's ezüst is találtatik. Ezen tartományhoz tartozik az egész török birodalomnak székvárosa, Konstantinápoly, tovább a' 100,000. lakost számláló Adrianopol, és Philippopol városok is. Egyéb nagyobb helyei: Csirmen, Kirkilisza, Szelimnia, Gallipoli a' félszigetben, Rodosto, hol Rákóczy György meghalt; 's a' dardanella várak' ujabbika.

Románus, nem egyéb, mint a' kellemessel vegyült nemes 's nagy. Tárgya lehet tehát a' váratlan, csodálatos 's a' t., csak kellemekkel 's gyengéddel legyen vegyülve. Alap vonalait a' részeknek bizonyos érzéshaladó, nem ismert, hanem csak ejtett törvényeket követő csoportozása és a' képzetek némi lebegése teszi, mennyire ezek nem határozottan kiemelve, hanem mintegy talányokba téve adatnak, 's igy többet sejtetnek, mintsem valóban megismertetnek. Légyen például ez.

Te a' sötét erdők' vadonjain
Szeretsz almodozni oh melancholia!
A' puszta vár' bus omladékain
Nyögdelő lágy szellő neked harmonia;
A' felhőkbe nyult gránit' ormai
'S az elzárt völgy neked legkedvesebb nézőhely;
A' halvány hold 's goth falak' kormai
Bájolnak tégedet mágusi erővel.
A' mohosult sirkövekre ledülsz,
'S mély lelkesedéssel emeled hárfádat;
Az őszült kor' képébe merülsz
'S édesen elsirod bús elegiádat;
A' vidámság csak a' valóságnak
'S szük jelenvalónak szedheti rózsáit.
De te karján a' szép álmodásnak
Eled a' jövendőt 's multnak óráit. 's a' t. B.

Romulus, Róma' alapitója és első királya. Anyja Rhea Sylvia, Numitor, albai király' leánya, Vesta papnéja volt. Ő testvérével, Amulius nagybátyja' parancsára a' Tiber' partján lévő vad vidékre tétetett ki, hogy ott a' halál' martalékjává legyen; de a' monda szerint egy farkas őket szoptatta, mig Faustulus pásztor reájok akadván, mind a' kettőt magához vette 's felnevelte. Mint felnőtt ifjak származásokról értesitetve, a' pásztor' segedelmével öreg atyjokat ismét a' trónra ülteték 's anyjokat a' fogságból kiszabaditák. Ezután több albániak 's latinokkal azon a' helyen, hol őket Faustulus találta, Rómát alapiták. A' két testvér közt tartott eddigi jó egyesség ezen alkalommal elenyészett, mert Romulus nagyravágyás, vagy hirtelen haragból Remust megölé. — Az által hogy Romulus Rómát minden szökevények' menedékévé tette, megnépesitette. A' szomszéd népekkel egyesülve, a' hadat is megpróbálta. Ekkép erősité 's nevelé ifiu statusát. Az egész népet három részre osztá föl, 's ezeket ismét harmincz curiára. Azoban Róma városa' első lakosinak a' bevándorlottakkali megkülönböztetése által a' nép nemességre (patricii) 's pórnépre (plebeji) oszlott. Minden osztályból kiválasztott száz egyén képezé a' tanácsot. Az önkényes uralkodást törvények által korlátozta. Harminczhét évi kormányzása után, napfogyatkozás alkalmakor történt szélvészkor, a' békétlen senatorok által kivégeztetett, némellyek szerint pedig menybe ragadtatott, 's ekkép (Julius Proculus által erősitetve), mint Quirinus, istenileg tiszteltetett. — Halálakor 3 — 4000. közt volt a' fegyverfogható férfiak' száma Rómában.

Roscius (Sextus Amerinus), egy hasonnevű igen gazdag férfiunak fia, Olaszországban, Ameriából. Atyja egy bizonyos Roscius Magnussal el-

lenségeskedésben élvén, ez által meggyilkoltatott. Ezen elkövetett gyilkosságot Sullának szabadosa, Chrysogonus, és Rosciusnak rokonai, Roscius Amerinusnak tulajdonitván, őt Rómában nyilván bevádolták. De Cicero, jollehet még akkor fiatal vala, őt egy beszédében olly jelesen védelmezte, hogy a' bün alól tökélyesen fölmentetvén, ártatlannak nyilvanittatott.

Rosnyó (valaha Rózsabánya), püspöki város a' Sajón, Gömör vármegyében, kellemes, egészséges hegyvidékben, 6200. lak. püspöki székkel, káptalannal, seminariummal, bányász törvényszékkel, két gymnasiummal, ispotálylyal, ásványos forrásokkal 's fürdőkkel, réz-, vas-, valaha arany- bányákkal, papirosmalommal, edénygyárral, sok vászonfehéritéssel, nagy hetivásárokkal, gabna, bor, méz, viasz, száraz szilva, 's vászonnali kereskedéssel.

Rostock, legnagyobb városa Meklenburg-Schwerin nagyherczegségnek, a' Varnov folyón, 19,000. lak. régi várral, 's ócska házakkal. Van benne egyetem és jeles könyvtár, széke az igazság' kanczellariájának 's consistoriumnak; kereskedői intézet, hazafiul egyesület, természet vizsgáló társaság, latin tanodák, barom-orvosi iskola, pénzgyüjtemény, muzeum, tanitóképző ház, léanyintézet, többféle gyárok, 's kézmüvelések, halászat, jeles tengeri kereskedés, hajógyártás, Hugo Grotius' sirja, Blücher' emléke teszik még nevezetessé. A' város jeles kivaltságokkal is bir.

Röstség. »Orczád' veritékével egyed kenyeredet» mondá isten Adamhoz, miután vétkezett, és e' komoly mondat kivétel nélkül illet mindenkit, a' mennyire ereje és tehetsége engedi, valamint moralis, úgy physikai kötelesség' teljesitésében, mellyben áll a' munkásság, mellynek elmellőzése szüli a' hanyagságot; ennek még inkábbi elfajultsága pedig az annyira vétkes és veszélyes röstséget, melly valamint egy kinek egyes csekély körében, úgy egész társaságban legnagyobb rendetlenséget, magának pedig megorvoshatlan kárt okoz. Minden jól rendezett társaságban t. i. minden egyes tagnak a' közjóra együtt kell munkálkodnia, majd e', majd ama körben. A' röst vagy dévajságokban elmerülve, vagy mit sem müvelvén, összefont karokkal nézi a' munkás karok' fáradhatlan iparait pedig azok munkáit követő haszonból örömest osztakoznék. A' röst henyélése által elfojtja magában az erény' magvait, és csak vétket 's utálatos tetteket, mikent a' miveletlen föld csak bojtorjánt és töviseket, terem. Bölcs Salamonnal a' munkás hangyához utasithatni a' röstet, hogy attól bölcseséget és munkásságot tanuljon, kinek nincs kalauza, még is gyűjt magának eleséget aratás' idején. Mindenkinek élte' reggelén, az az ifjú korában, kell kerülni a' röstséget.

Rossini (Giachimo), hangászhősök' egyike, szül. Pesaroban, Olaszországban 1792. Miután szegény atyjától és egy bizonyos paptól a' hangászat' első elemeire megtanittatott; a' hires Haydn és Mozárt Sym-

phoniáit és kvarteljeit nagy szorgalommal tanulta. Ezután maga szerzett legszebb darabokat, mellyek által a' dicsőség' olly fokára emeltetett, hogy nem csak Európában, de még oczeánon túl is örömmel fogadtatának remek darabjai. Ő Bolognában elsőször egy hangászati egyesület' elöljárója lett, 's mint olaszopera-igazgató jött Bécsbe; 1822. Londonba, hol ő a' megholt királylyal IV. Györgyel, több izben játszott, végtére pedig Párisba ment, hol X. Károly 1824. Rossininak illő állást, 's a' diszkar' rendjét adta. R. kétségkivül egy kitünő hangászi lángész vala, melly elég erővel birt csupán a' tökélyesen bevégzett remekdarabokat elöldézni; de az élet öröm és a' kéjelmességrei vonzalom, a' tömérdek föladatok' halmozása, a' játszás' könnyüsége 's a' hangszerzésbeni sietés és felületesség által elcsábittatott. R. szerzett minden nagyobb olasz szindarabokra hangászatot, melly az ő sajátságos kedvessége, egyszerüsége, meglepő hangegyezésre 's izletes cziſrázata miatt közösen kedveltetik, 's a' világ' minden színházaiban hallatik.

Rotterdam, Németalföldnek legszebb, 's második városa, déli Hollandiában, a' Merve folyón, csatornákkal átszegve, 80,000. lak.; a' fa soros hajó állomásoknáli élénk közlekedés igen vidámmá teszi itt az életet. Szépségét nevelik a' pompás börze, az admirálság, Lőrincz' temploma, a' vizépitészek' gyülháza, a' tanácsház, a' keletindiai társaság' épülete, a' színház, a' Merve folyó' hidja 's a' t. Van itt kereskedői törvényszék, nagy hajógyár, tudományok' akademiája, természetleirási-, küldevény-társulat, latin tanodák, kikötő, mellyből a' hajók a' város közepébe evezhetnek, nyomadékos tengeri 's üzlekedési kereskedése, igen népes vásárok, sokféle 's számos gyárok. Lakosai legtisztábban beszéllik a' hollandiai szót. Itt született Erasmus Rotterodamus és a' festő Van der Werft.

Rothschild, egy, világszerte ismeretes dúsgazdag család, melly minden alkalmak' valódi használata által, igazán értelmes vállalati szellem, rendszabályozott egyforma folyamat, az emberek' és dolgok' igazi becsülése, és feddhetetlen becsületessége által egy nagy, virágzó 's mindenek közől kitetsző kereskedőházat alapitott. Ezen család' atyja vala Mayer Anzelm (Amschel), egy szegény zsidó kereskedő' fia, született Frankfurtban 1743. Szülőinek halála után a' praktikai kereskedő és pénztudományokkal foglalatoskodék, melly alkalommal magának sok jó ismeretségeket szerzett. Hannoverából, hol már akkor több évek óta állott egy pénzváltóház, visszatérvén Frankfurtba, 's megházasodván, csekély gyüjteményéből tulajdon pénzváltóházat alapitott, melly becsületessége és pontossága által nem sokára nevezetes hitelt nyere. Az utóbbi hessenkasseli választófejedelem, ki őt a' régi pénzek' bevásárlásánál megtanitotta, Rothschildet udvari ügyviselőnek nevezte (1801.); a' Dán királyi

udvarral legelső status kölcsönre, (10. millió fr.), lépett (1802 — 1804). Midőn a' helybeli herczeg primás az izraelitákat a' többi status polgárokkal egy karba helyheztette; R. a' frankfurti választó collegiumba jutott, 's ugyan ott meg is halt, mindenektől becsültetvén és gyászoltatván 1812. Öt fiat hagya maga után az agg R., kik atyjok' halála után egy társaságba állván, az atyai pénzváltó foglalatosságot együtt üzték, 's ezen folyton állandó egyesség, mérsékelt nyereségvágy, okosság, előrelátás, becsületesség, és szerencse által házukat nagyobb pénzöszvegek' kölcsönözésével, 1813-tól fogva az európai pénzügyben politikai fontosságra, emelék. Az európai hatalmasságoknak öszvesen 1200. millió forintot kölcsönöztek. (Angliának 500. millió, Franczia országnak 200. millió, a' 100. mill. hadkártérítés nélkül, Ausztriának 120. millió, Nápolynak 120. millió; Poroszországnak 100. millió; Oroszországnak 60. millió; Braziliának 30. millió, a' kisebb német statusoknak 10. millió). Azokhoz tartoznak még a' Törökország, Pápa, Spanyolország' 's a' t. legujabb kölcsönei. A' testvérek ugyan különválva élnek, de egyetértésökben még soha meg nem zavartattak. A' nyereség is közös; és az egymásközti kurir váltózás mindegyiket biztosíta. Frankfurtban tartják rendes gyülésöket. Közösen választatott mind az öt testvér hessenkasseli kincstári tanácsnokoknak 1815; porosz titkos kalmári tanácsnokoknak 1818; ausztriai nemességre 1815; 's 1822. bárói rangra emeltettek; 's többen közölök rendekkel is diszlenek.

Rouen, nagy város Franczhonban, a' Szajnán, Normandiának Alsó-Szajna megyéjében 95,000. lak. Székes egyháza, sz. Macloud temploma 's a' régi apátság, az igazság' palotája, a' szép hajótartók, a' pompás vámházzal, a' Grand cours és Cours Dauphin sétányok, az Orleans-i szüz képszobra, megégetése' helyén, 37. templom, 7. piacz, 36. ugró kút 's a' t. diszesiti a' várost. Széke van itt a' megyének, egy érseknek, kir. törvénynek, kereskedő kamrának 's törvénynek. Szellemi tekintetben van itt akademia, tudományos társaság, művész, földész, kereskedő, 's iparüző egyesületek, orvosi, vegytani, 's tengeresz-oskolák, 's még több tanintézet, füvészkert, könyvtár, muzeum, természeti-tár. Kereskedését igen virágoztatja a' sok gyár, a' kikötő, árucsarnok, börze, a' jeles ipar, a' gyarmatokkali közlekedés, hires festések, gyümölcstermésztés. Van itt nagy kór ház is, és lelencz-ház. Hazája Corneille, Boccage, Blondel, Daniel 's több jeles embereknek.

Rovigno, (rovinyó), a' legnagyobb 's legjobban épült város az istriai félszigetben, egy, a' tengerbe nyuló földnyelven, 10,000. tehetős lakossal. Széke egy polgári, büntető, kereskedői és váltó törvénynek, és tengeri consulátusnak. Van 2. kikötője, hajógyárai, halászata kivált szardellákra.

Rozgonyi Simon, esztergomi kanonok, szebeni prépost, azután

veszprémi, 's végre egri püspök. Mig veszprémi püskök volt 1437., midőn az esztergomi érsekkel vetekedett a' királyné' koronáztatásának jussa felől, 's Palóczy György Primás átengedte neki Erzsébet' koronáztatását. Albert királynak kedves embere volt, ki őt Lublóba küldé, hogy a' lengyelekkel békességet kössön, de csak azt végezhette, hogy a' két király beszéljen együtt; azonban Albert meghalt, 's Palóczy György is. Ennek megürült helyére ketten vágyták Szécsi Dienes és Rozgonyi Simon. Az özvegy Erzsébet Szécsinek kedvezett, 's azt mondta, hogy mig ő uralkodik Magyarországon, addig Rozgonyi Simon soha érsek nem lesz, mit Rozgonyi meghallván, azt válaszolá, hogy mig ő él, soha addig Erzsébet nem fog uralkodni. Mind ketten megtartották szavukat, mert Szécsi lett primás, Rozgonyi pedig egri püspök, ki mindent elkövetett, hogy Erzsébet helyett Ulászló jusson a' trónra. R. Ulászló' követeit nem is akarta Erzsébethez bocsátani, 's mihelyt Magyarországbai érkezését hallotta, eleibe ment, Eperjest megszállotta, 's megvette, onnan Késmarkba indult Ulászlóhoz, 's őt Egerbe kisérte. Innen elküldötte R. Ulászló Buda, 's más várak' elfoglalására, mit Simon el is foglalt, 's Ulászlót nagy pompával Budára kisérte. Elfoglalta Győrt is, 's Cilley gróf Ulrikot, ki Erzsébethez Pozsonyba akart szökni, fogva hozta Ulászlóhoz. Jelen volt Székes-Fehérváron Ulászló' koronáztatásán is, 's Gara Lászlót, mivel Erzsébetnek a' magyar koronát Visegrádról el vinni megengedte, bezáratta. Ulászló már biztosságban lenni vélvén magát, lengyeleit visszaküldötte, Rozgonyi Simon pedig többször megütközött az akkor Magyarországot rabló csehekkel. 1444. a' király némellyek tanácsára a' törökökkel kötött egyeséget megszegte. Rozgonyi azon volt, hogy ne ütközzön meg a' törökkel, de hijába. Az ütközet tehát el volt határozva. Rozgonyi a' jobb szárnyat kormányozta, 's először jóformán visszanyomta a' törököt, azonban ennek segitség érkezvén, már a' sokassággal nem győzhetett, futásnak eredt, 's a' törököktől elfogatván, megöletett.

Rozgonyi István, Simonnak öregebb testvére. Ifjúságában is már szép jeleit adá vitézségének, főkép' Bosnyákországban, Dobo vára alatt, hol Zsigmond király' szeme láttára nagyon vitézül hadakozott, 's tetemes sebeket is kapott. Zsigmond királyhoz mindig hü volt, őt a' konstantiai gyülekezetre, 's külországba tett utazásaiban is mindenütt kisérte, seregét ön pénzén tartotta. A' hussiták ellen többször szerencsésen, a' legnagyobb veszedelmek közt, hadakozott, több várukat megvett; 's magát Hradis várában huzta meg, honnan a' hussitákat üldözte. Csehországból 1424. jött vissza. Zsigmond halála után hü volt ő Alberthez, kit nagyon segitett a' magyar 's cseh korona' elnyerésében, a' mint azt maga Albert Rozgonyihoz irt levelében megvallja. Szepességet a' lengyelek ellen ótalmazta. Ezen érdemiért Albert neki sok jószágot ajándékozott

Pozsony és Nyitra vármegyékben. Albert' halála után ingadozott Rozgonyi István 's majd Erzsébethez, majd Ulászlóhoz állott. 1440. Pozsony várat védelmezte Erzsébet ellen, azonban alattomban alkudozott vele, hogy átadandja neki a' várat, ha Erzsébet neki Vöröskő és Komárom várat adandja, de mi sem lett az egész dologból, sőt Ulászlótól a' pozsonyi kapitányságban 1441. megerősitetvén, azt vitézül ótalmazta. Ezek után, úgy látszik, nem sokára megholt István, mivel az ő neve nincs azok közt, kik magokat a' törökök ellen Julian bibornoknak lekötelezték.

Rozgonyi Sebestyén, István' fia, a' Hunyady háznak nagy barátja, miért is V-dik László alatt Hunyady Lászlóval ő is elfogatott, 's börtönbe záratott, de szerencsésen magát az ablakon leeresztvén, megszabadult. Szilágyi Mihált 1458. nagyon segitette Hunyady Mátyás' királylyá választásában, kinek Sztrasznicz városáig eleibe ment, 's mint fő lovasz mester, kezességet vállalt magára Mátyás mellett, hogy elveendi Podiebrad' leányát. Ezután Mátyás őt Giskra, 's a' többi rabló csehek ellen küldötte. Eger felé vette utját, 's egyesülvén Hedervárvyal, az egri püspökkel, Galgócz várat megszállotta, 's a' cseheket azokból kiüzte. Hederváry pedig egyesülvén még a' parasztokkal is, a' futó cseheket, Egerhez nem messze, megtámadta, sokat közölök levágott és elfogott, még Valgata vezéröket is, kiket Sebestyén a' királyhoz küldött. Mind ezek igen rövid idő alatt történtek. Ezen érdemeiért Mátyás Sebestyénnek, Borsód vármegyében, Földes nevü várat 's falut ajándékozott. 1459. észre vevé Mátyás, hogy Gara az ország néhány nagyaival Fridrik császárt akarja királynak tenni, több fő emberekkel Sebestyént is Budára hivatta, 's hüségére megesketette, azután a' csehek ellen küldé. Ekkor Pata várat vevé ostrom alá, de a' csehek úgy ótalmazák azt, hogy Sebestyén nem boldogulhatott, miért Mátyáshoz sietett, kit épen uton talált. Elkisérté tehát öt Szilágyihoz, ki vel kibékülvén Mátyás, Egerbe ment, ott a' cseh had felől tanácskozandó. Azonban Mátyás kénytelenittetett a' csehekkel felhagyni, minthogy sokkal nagyobb veszedelemmel fenyegeték őt Fridrik császár párthivei. 1461. M. Seb. Erdyélybe küldötte. Többé rola említést az irók nem tesznek. László nevü fiat hagyott maga után.

Rózsa. Ez a' kerteinket ékesitő, szemeinket bájoló, szaglásunknak kellemes illatjával kinálkozó virág a' füvészten szerint az V-dik rendbe, 12. osztályba tartozik. Linné csak 14., Lendley pedig 76. német irja le. Legszebb az úgy nevezett kerti rózsa (rosa centifolia), melly igen teljes virággal bir; 's a' szemet elbájolja pompájával. Szaporitása gyökeréről történik. A' legszebbeket úgy mondják Province termeszt, mellyeket Indiába szállitnak; 's ott igen drágán eladnak. Egyiptusban egész rózsa erdők vannak. Török 's Görögországban is találtatnak illy erdőcskék. A' rózsa-viz innét pároltatik le; ez a' növilágnak majd nem mellőzhetlen kendőzője, 's ezen

tartományoknak jövedelmet okoz. Gyógyszertárainkban tartatik, a' keletről hozzánk hozott rózsaolajon kivül, rózsa víz, rozsa eczet, rózsa szörp.

Rózsa ünnep, igy neveztetik, nevezetesen Franczia országban, évenkint Medard' napján (jun. 8.) tartatni szokott ünnepély. Ez alkalommal t. i. a' földesur a' legszorgalmatosb és legerényesebb leányt a' faluból, zenével, legnagyobb piperében, Medard' kapolnájába, onnét pedig az ottani kastélyba vezeti, Rózsakirálynőnek nevezi, 's egy ezüst csatos rózsa koszorúval, és 25. livrevel ajándékozza meg. Ezt követi lakoma és táncz, mellyet maga a' földesur a' rózsakirálynővel nyitmeg. Ezen ünnepély XIII. Lajos alatt alapittatott, mellyet Franczia országban más helyeken is utánoztak. Némethonban is talált követőkre e' szép szokás. Nálunk hasonlóul ismeretes e' valóban követésre méltó ünnepély, melly néhol, de pünkösd ünnepeiben, már divatoz.

Rozsda, egy az érczeken, különösen vason és aczélon, a' légnek savitója által okozott vörösös folt. Az ércz leginkább nedves helyen rozsdásodik meg; megörizhetni pedig a' rozsdától, azt gyapottból készitett anyagba, bőrbe, száraz korpába takarva, és valami, viztől egészen ment zsiros folyadékkal, bekenve.

Rudnay (Sándor, Divék Ujfalusi), bibornok, esztergomi érsek, 's magyarországi primás, szül. Szentkereszten, Nyitra vármegyében oct. 4. 1760. Alsóbb iskolai pályáját elvégezvén Nyitrán, pappá lett, 's 1783. papnak szenteltetvén fel, 1784. hittanári czimet nyert. Ekkor ő, mint segéd lelkész, Berényi Ferencz gróf fiai' nevelését vevé által. 1788. Battyányi herczeg primás és bibornoknál tolnok, az esztergomi érseki vicariatusban pedig, Nagyszombatban, titoknok lett. 1789. Korosi plebániát nyeré meg; 1790. alesperessé, 1805. esztergomi kanonokká neveztetett Nagyszombatban, 's ugyan ott a' papnevelő ház' igazgatójává 's egyszersmind kolosi apáttá tétetett. 1808. érseki helytartó, czimzetes püspök, azután a' m. kir. helytartó tanácsnál előadó tanácsnok lett a' papi ügyekben; 1809. Sz. Tamásról nevezett prépositá; 1810. a' m. k. udvari kanczelariánál udvari tanácsossá neveztetett. 1816. b. t tanácsosi czimmel erdélyi püspöknek választatott, melly méltóságot három esztendeig, kitünt jelességgel, viselte. A' még ma is emlékezetben lévő éhség' idejen, saját szükségeit korlátozva, gabonáját a' szegények közt osztá ki, 's a' marosvásárhelyi kórháznak 1000. for. adott; a' károlyfehérvári papnevelő házat évenkint 16,000. forinttal ajándékozta meg, a' gabonán és boron kivül, mit szinte nagy mennyiségben adott az emlitett nevelőháznak 's a' nevendék papok' számát 25-ről 50 re emelte, templomok' épitésére több ezer forintokat költött, megyéje' latogatása alkalmával pedig hasonlóul nevezetes pénzösszeget oszta ki a' szegények közt. Károlyfehérvárott philosophiai osztályokat alapitott, mellyeknek tanitóit saját pénzéből fizette. Egy

zárdát is alapitott a' Sz. Ferencz szerzeteseinek számára. 1819 kevéssel az előtt, midőn Magyarország' primássáva neveztetett, egész Erdélyben iskolák' fő igazgatojává lett. Mint primás, lakását Esztergomba vivé, hová a' fő káptalan is költözött Nagyszombatból. 1820. Sz. István király rendje' vitézévé; 1828. pedig XII. Leo pápa által a' római egyház' bibornokává neveztetett. Meghalt Esztergomban sep. 13. 1831. maga után hagyván nagyszerű hatása által kivivott dicsőségét. Mint primás Esztergomban magyar-német elemi iskolát, valamint több helyeken nemzeti iskolákat állitott. A' primási könyvtárt Pozsonyból Esztergomba vitette; bőkezűségét gazdag jótéteményeivel mindenütt gyakorlá; a' nyilvános intézeteket gyámolitá, és templomok' épitésére nevezetes sommákat költött, csak az esztergomi székes templom' épitésére többet forditott másfél millió forintnál 10. év. lefolyta alatt; mi jót pedig még azonfelül titokban tett, az felszámithatlan. Fessler történetében (10. r. 186. l.) Rudnayt magaslelkű fő pásztornak nevezi, ki szent kötelességének tartá egész erejét 's idejét, az isten' országában, felséges hivatásának szentelni.

Rudolf I. (Habsburgi), német császár, IV. Albrecht habsburgi gróf' legidősb fia, szül. 1218. Jóllehet ritka vitézségü, okos, 's sokat igérő ferfiu volt; házának fölemeltetését mind a' mellett leginkább a' szerencsének köszönheté. Ugyan is II. Fridrik császár keresztatyja lévén, őt olaszországi lovagnak nevezte 1236; atyja' halála után pedig 1248. a' habsburgi grófság' felét nyerte el, mellyet ő a' hohenburgi grófnévali egybekelése által, Elszaszban, sok jószággal nagyobbitá 1245. Rudolf sok jószágnak ura lévén, nyugtalan szomszédjaival sokat hadakozott, nevezetesen Svaicz 's Elszaszban és Schwabenben; Ottokár cseh királyt pedig a' pogány poroszok elleni hadban hathatósan segitette. Okossága, bátorsága, igazság szeretete és a' békes polgároknak a' nemesek ragadozása elleni oltalmazása által annyira megnyerte a' köz szeretetet, hogy a' rendek őt egyes akarattal, Frankfurtban, német császárrá választották, épen midőn 1273. a' báseli püspökkel hadakozott 's őt meg is győzte. Megkoronáztatott Aachenben (oct. 28. 1273). Ottokár cseh király, ki szinte követelője volt a' német koronának, Rudolfot császárnak elismerni nem akarta. R. hogy Ottokár ellen magát megerősitse, Ulászló magyar királyt, leányának nőül adása által, részére hóditá, a' német herczegeket mind a' csehek ellen szolitá, hasonlóul Henrik bajor herczeget is magáévá tevé, 's ekként felkészülve, Bécsfelé, hol Ottokár 20,000. emberrel a' Dunának tulsó részén őt várá, 1276. nyomult. Ottokár a' talán nem olly készülettel várt Rudolf' seregétől megijedvén, békét kötött, által engedvén R-nak Ausztriát, Stajerországot, Karinthiát, Karnioliát 's a' t. Igy kibékülvén R., teljesen megnyugodott. Azonban Ottokár, nejétől felingereltetve, ismét az előbbit próbálgatá, sőt boszút forralván R. ellen, élete

után is törekedett. E' nehéz helyezetben bebizonyitni akarván R., hogy ő kórmányra termett, az ország szabadsága' biztositása által Bécset részére megnyervén, Ottokárt seregével megtámadja egy véres ütközetben (aug. 16. 1278.) megveri, seregét megszalasztja, Ottokárt pedig megfogja, kit egy stajer, kinek testvérét Ottokár megölette, meggyilkolá. E' győzelem után Rudolf a' brandenburgi markgróffal, az ifjú cseh király Venczel' gyám atyjával, uj egyezésre lépett, mellynek következtében Ausztria, Stajerország, Karinthia, Karniolia, és a' Windi markgrófság örökre Rudolfé lettek. Ausztriát és Stajerországot Rudolf fiának, Albrechtnek, ki a' hatalmas ausztriai háznak törzsatyja vala, jun. 1. 1283. ajándékozta. Helyrehozván R. a' békét, országa' boldogitására törekedett, azért személyesen beutazta birodalmát, mindenkinek panaszát eligazitotta, és ekként az egész birodalom' csendességét helyre állitotta, a' thüringiai és szász rabló lovagokat megzabolázta, Csehország' ügyét eldöntötte, azt választói joggal ruházván fel, az országgyüléseken sokszor személyesen hozott törvényt, azt tartván elvül, hogy ő nem azért lett fejedelem, hogy magát az emberek elöl elrejtse. A' pápával, kinek köszönhette leginkább császárrái választását, tartós békében élt. Ennyi 's még több jótettei után, halála előtt, melly jul. 15. 1291. 76. éves korában, történt, fiát, Albrechtet, óhajtá még utódjának kineveztetni, de ezen óhajtása nem sikerült. Némethon Rudolfban egyet a' legnagyobb fejedelmek közöl, kik valaha uralkodtak, vesztett. Kitünő jellemei 's polgár és katonai tehetségei benne egyaránt magasztaltattak.

Rudolf II., német császár és magyar király, II. Miksa császár' fia, szül. 1552. és már 1572. magyar, 1576. pedig cseh király 's német császár lett. Legelőször is véreit elégité ki, kikkel élelemalkura lépett. Ha ország' dolgai helyett egyebekkel, nevezetesen csillagászattal, nem foglalatoskodik, bizonyosan jeles tulajdonai és jó indulata mellett, a' legjobb fejedelmek közé tartozik. Bécsben, Aachen, Köln és Strassburgban megtiltá a' vallás' szabad gyakorlatát, 's türelmetlensége által a' csehek' szeretetét, mellyet Prágában hamar megnyere, ismét elvesztette. Hogy Magyországot a' fenyegető törökök ellen ótalmazhassa, Horvátország' határait nagyhátyjának, Károly, stajer fő herczegnek adá át, és hogy a' hadat elkerülhesse, velök fegyvernyugvást, melly előbb felbontatott, nyolcz évre kötött. De ez is csak egy évig tartott; mert a' törökök nem szünvén meg a' magyar határokat berohanásaikkal pusztitgatni, a' dolog nyilvános háborúra változott. III. Muráth sultán a' magyaroknak hadat üzent és országunkba nyomult 1594. Báthori Zsigmond, erdélyi fejedelem, a' törökök' előre nyomulását ugyan kissé megakadályoztatta; de III. Mahomed sultán egy hatalmas hadiséreggel Magyarország felé indult, azon feltétellel, hogy mig Bécset hatalmába nem keriti, Byzantiumba vissza

nem térend. Azonban Mahomednek e' büszke föltétele meghiúsittatott, Miksa fő herczeg őt, Báthoryval egyesülvén, Keresztesnél annyira megverte, hogy 20. ezeret seregéből levágván, Mahomedet hazájába viszszamenni kénytelenitette. De ezért a' császár meg nem törte Mahomed' bátorságát, sőt 1598. ez uj erővel jött hazánkba, hol elég szerencsével kűzd, ha az elemek által okozott akadályok őt feltételétől el nem mozditják. 1602. Hassan bég nem annyira saját vitézsége, mint a' németek' eláru-lása által Székesfehérvárt a' sultán' részére hóditá. Budát is kezdé már ostromolni; de az ég ismét nem kedvezvén a' hadakozásnak, az ostrom-mal felhagyni kénytelenittetett. Ez és még több csatázások után végre Achmettel húsz évig tartott békét kötött 1606. Azonban mig ezek igy történtek, addig Erdélyből még nagyobb veszély fenyegeté Rudolfot. Ugyan is Báthory Kristof' halála után, Báthory Istvánnak lengyel ki-rálylyá létével, Zsigmond nevü fia lett erdélyi vajdává. Ez a' Ru-dolffal kötött békét 1595 állhatatlansága által ismét szétbontotta. Mert általengedvén Rudolfnak Erdélyt, Zsigmond magányos életre tért: azonban Bocskay István' tanácslatából ismét visszakivánta azt, 's fejede-lemmé is választatott; de Basta által, kit Rudolf Erdély' visszafoglalására küldött, megveretvén, csak alig menthette meg életét. Ezután Bastának adá át R. Erdélyországot. De ez kénye szerint uralkodván, zsarnokos-kodni kezdett; mit az erdélyiek nehezen szenvedvén, hogy töle meg-menekedhessenek, ismét Zsigmondot választák fejedelemnek. Azonban ez tanácsosbnak vélte a' fejedelemségről lemondani, sem hogy az a' nélkül is nyomorgattatott országot még nagyobb bajba keverje, 's ekkép Rudolfhoz folyamodott, ki neki Lobkowitz nevü várát, Csehországban, engedte által, 50,000. arany esztendei nyugpénzzel; Erdélyt pedig ismét Bastának adta által 1602. De Basta' kegyetlenkedése csak hamar elidegenité magától az erdélyieket, 's már annyira ment a' dolog, hogy legtöbben közölök in-kább akarák a' török igát viselni, mint annak zsarnoskokodását tovább is türni. Hogy e' roszat R. megorvosolja, Erdély' kórmányozását Basta' elnöksége alatt, tiz, részint német, részint pedig erdélyi magyar urakra bizta. Azonban a' már megrögzött roszat megorvosolni lehetetlen vala. Innét származott a' Bocskay Istvánnal, ki az erdélyi fejedelemség után ásitozott, olly változó szerencsével viselt háború. Bocskay e' zavarok közt, a' töröktől segittetvén, annyira vitte dolgait, hogy Rudolf, ki Prágá-ban lakott, 's fel sem vevé a' magyarországi ügyeket, Mátyás fő herczeg' (Rudolf' vére) eszközlésére 10. évig tartott békét kötni kénytelenittetett, melly Bécsben 1606. többek közt azon föltétel mellett, hogy minden val-lási gyakorlat szabad legyen, de a' katolika egyház sérelme nélkül; a' ná-dor régi szokás szerint közakarattal választassék 's a' t. történt meg. És épen ezen béke fosztá meg Rudolfot a' magyar koronától; mert, midőn

ennek felbontásán dolgoznék, a' had' dühétől sokat szenvedett magyarok nem akarván a' pusztító háborút folytatni, Mátyás fő herczeget megkinálák a' koranával 1607. Mátyás az ajánlatot elfogadván, azonnal egy hadi sereggel megtámadta Ferdinandot, kit Rudolf utódjának akara választatni, és meggyőzte azt, Mátyás pedig Pozsonyban 1608. magyar királynak koronáztatott, később (1611.) Csehország' királyává is lett; Rudolf pedig a' még hátra volt életét az általa annyira kedvelt csillagászatban tölté el Prágában, 's 1612. meghalt éltének 60-dik, 's uralkodásának 30-dik évében.

Rum, erős, izgató, szeszes ital (mint a' pályinka), melly főkép Indiában készül, a' czukornád' nedvéből, 's az angolok által hozatik kereskedésbe. Közönségesen más italokkal vegyittetik össze. Illy ismeretes vegyiték nálunk az úgy nevezett puncs, melly készül: hollandi thea' forrázatjából, czitromléből, czukorból 's rumból.

Rumburg, város Csehországban, a' leitmeritzi kerületben, közel a' szász határokhoz, melly leginkább vászon' készitése által lett hiressé. Van itt széke egy vászon-kereskedési társulatnak is. Többféle szövései, esztergálásai is vagynak. Lakosainak száma 3800.

Ruszt, sz. k. városka a' Fertő tava mellett, Soprony vármegyében, 1200. lak. sok és hires bortermesztéssel 's kereskedéssel, és nagy kvártély házzal.

S.

S, az a b c tizennyolczadik betüje 's mássalhangzó, melly magán állva úgy hangzik, mint a' német sch; z-vel összekapcsolva pedig (sz) kissé keményebben. Franczia pénzen Troyes-t, spanyolon pedig Sevillát, a' pénz' helyet, hol az veretett, jelenti. Egyébiránt az S betü tömérdek szó' kezdőbetüje.

Sadducaeusok, egy zsidó felekezet, mellyről az uj testamentomban gyakorta említés tétetik. Eredete homályos, és a' 3-dik századba esik kr. e. A' felekezet' emberei igazság szeretőknek akarák magokat tekintetni, és ezen nevezetet az ó testamentom betüszerinti szilárd megtartásával akarák megérdemleni. Eleinte a' pharisaeusoknak ellenségei voltak; utóbb krisztus tanitása' elnyomására egyesültek. A' népnél nem volt tekintetök, az előkelők jobban kedvelték őket a' pharisaeusoknál, szertartásaik miatt.

Saguntum (r. geogr.), város volt Hispania Tarraconensis-ban, mellyet Hanibal a' határozottabb ellenállás mellett, ostrom által bevett, és elrombolt; mostani neve Murviedro a' Guadalaviar folyón, a' tengertől és Valenciától nem messze. Régi romok mutatják egykori jóllétét.

Sajgató hal (Zitteraal). Ezen Éjszakamerika' folyóiban lakó halnem az angolnától annyiban különbözik csak, hogy farka' végén az uszány hibázik, 's ez által inkább a' kigyóhoz hasonlit. Kitünő tulajdona e' halnemnek az, hogy az embert és állatot olly villanyos ütéssel illeti, mint maga a' villanyerőmű (electrica machina) és olly hatalmas az ütése, hogy alatta a' ló is ledűl. Ezen erejével kénye szerint él, 's még távolra is hat vele; mert a' tőle messze levő halakat is megöli. Fogatása a' sajgató halnak nem háló, hanem lovak által történik. Az indusok, Humboldt' leirása szerint, mintegy harmincz lovat vernek a' mocsárba, hol a' halakkal viaskodásra kényszeritettnek, 's midőn már mint a' két rész kifáradt, a' halak félve közelednek a' parthoz, hol azután szigonyokkal fogatnak. Ezen fogás' mestersége azonban nincs minden veszély nélkül; mert a' halak villanyos erejök által a' lovakat megerőtlenitik, lerogynak,

's több közölök a' mocsárba is fulad. Hossza a' halnak 5 — 6. láb., nehézsége pedig sokszor olly nagy, hogy egy embernek, ha egyet fölvesz, van mit czipelnie. E' halnemhez tartozik a' zsibbasztó rája (Zitterroche), melly kevesebb villanyos erővel bir az előbbinél, ennek ütése csak borzangást, az az: mint zsibbasztást, okoz a' testben, és azért is neveztetik igy.

Sajó, folyó, melly Gömör vármegyében ered, Redora helységnél, 's ezt, és Borsódot szegvén, ebben nem messze Miskólcztól a' Hernátba ömlik. Ennél történt a' szomorú csata IV. Béla alatt. — Egy másik illy nevü folyó Erdélyben is van, 's a' Szamosba ömlik.

Sajtó szabadság. Azon sok jok, mellyeket a' sajtó az emberi nem' kifejlesztésére hozott, némelly roszak által keserittetett. A' sajtó a' gondolatot, csak rövid idő alatt is, ezerszer adja vissza, és úgy hogy azon gondolat ezerek előtt forogbat. Hogy tehát a' rosz megelőztessék, szükséges, hogy a' sajtónak rosz következése a' lehetőségig korlátoztassanak. Tökéletes sajtó szabadság tehát, melly által mindenki mindent kivánsága szerint, felelet nélkül, irhasson, legveszedelmesebb, 's legigazságtalanabb volna, mert illyen módon a' köz állodalmat 's egyéneket büntetlen lehetne bántani. Midőn tehát a' sajtó szabadságról van szó, a' törvények korláti közti szabadságot kell értenünk, és erre szükségesek a' sajtó törvények, mellyek meghatározzák, mit lehessen sajtó által közre bocsátani, 's mit nem, 's eszközül szolgálnak, ne hogy merészen megbántások történhessenek. Ezen törvényekben pedig világosan és határozottan ki kell lenni jelentve, mit szabad 's mit nem, és egyszersmind a' törvények' megszegőire ki kell jelenteni a' legalacsonabb 's legnagyobb büntetést, ne hogy a' birói önkénynek hatáskör engedtessék. Minthogy pedig ezen törvénykezés a' más törvénykezésektől igen különböző; ott, hol sajtó törvények léteznek, vannak sajtó törvényszékek, mellyek a' sajtó által elkövetett megbántásokat itélik el. Ezen törvényszékek többnyire öszvevannak kötve az esküszékekkel.

Saladin, nevezetes egyiptusi és syriai sultán, Ejub v. Hiob' fia, kurdok nemzetségéből, szül. 1127. Kedvetlen körülmények közt lépett a' világ' színpadjára, úgy hogy legkevésbbé sem lehetett felőle jóslani, mi utóbb leve. Egy olly lelket bira ő, melly őt a' kormányra elég képessé tevé, mit az akkori változékony körülmények közt be is bizonyitá. Kezdetben a' bagdádi kalifa' hadi szolgálatába lépett, majd azután a' damaskusi herczeghez állott; miután pedig ez letétetett, a' hatalmas Nureddin sultán' táborába szegődött, hol egyik becsületpolczról a' másikra lépett, még végre Emirré (herczeggé) lett. Ez által nyilék út Saladinnak azzá lehetésre, mi csak ugyan lett is, t. i. egyiptusi és syriai sultán 1171. Vitézsége és ügyessége után Nureddinnak köszönheté

Saladin' felmagasztaltatását; de ettől független kivánván lenni, mindent elkövetett, hogy ebben czélt érhessen, 's kénye szerint uralkodhassék. Vágya teljesült; mert alig akart Nureddin ellen táborba szállani, Nureddin meghalt, 's ő független lett. Kevés volt ekkor már Egyiptus Saladinnak, Syria után ásitozott, 's nem csak ezt, de dél Arábiát, Tunist és Tripolist is meghóditotta, 's Nureddin' fiait és rokonait részint végképen elnyomta, részint magától függőkké tette. Szóval, lassanként annyira kiterjeszté hatalmát, hogy a' Gibraltár' tengerszorulattól kezdve, egész az Armenia' hegyéig parancsokat osztogathatott. De még ez sem vala Saladin' szomját ki elégitő. A' keresztények ellen Palaestinában tette most próbára szerencséjét. Kezdetben változó szerencsével hadakozott; de miután 1187. mintegy 80,000. nagy részint lovasságból állott sereggel nyomult Jeruzsalem felé, már akkor szerencsésb vala. Palaestinában ekkor a' keresztény birodalom kérdéses állapotban volt. IV. Balduin császár' a' kilencz éves V. Balduint, nővérének fiát, akará utódjának, Rajmund, tripolisi grófot pedig gyámnokának; de a' gyermek korán elhalván, Sybilla (igy nevezték IV. Balduin nővérét) második férjét, lusignani Guidot, ki csupán teste' szépsége által tünteté ki magát, segité a' trónra (1186). A' nép morgott, a' nagyok, különösen pedig Rajmund gróf, nyilván ellenmondottak e' trón örökösnek. Rajmund szövetségre lép Saladinnal (!) a' keresztények ellenségével; és a' háború elkezdődött. Hittin nevü hegynél, Tiberias tenger' nyugat részéről, vala a' csata mező. Két napig folyt változó szerencsével a' csata, 's harmadikon Saladin tökéletes győzödelmet nyert. Ezután mindig előbbre nyomult Saladin. Ptolemaist, Caesareát, Nazaretet, Sidont, Berytust, Askalont és egyéb városokat meghóditott, mellyeknek visszavételek ezután nagy fáradságba került a' keresztény hadaknak. Ezek' bevétele után Jeruzsalem' megtámadásához fogott. Sept. 20. volt 1187.; midőn Saladin a' sz. várost elérte. Elsőben is a' város' feladását kivánta, 's lakosait mint eddigi jogaikban, mint szabadságaik' megtartásában biztositotta, ha a' város' kapuit önként megnyitni nem vonakodnának, különben megkérlelhetlen ellenre találandnának benne. Az esdeklés mit sem használván Saladin előtt, a' várost feladták octob. 2. 1187. és ő a' legnagyobb fényben tartá a' városba győzedelmi menetét. Jeruzsalemben három havi tartózkodása után, kezdett hóditásához látott Saladin, 's villám sebességgel juta a' keresztények' csak nem minden erősb helyeinek birtokába. Még Tripolis, Antiochia, és Tyrus maradának meghóditandók. Tyrus hősileg védelmeztetett Montferrati Konrád markgróf által. És ép' ezen hóditásai bonyolitták Saladint a' legnehezebb csatába, mellyet eddig kiállania kelle. Mert ennyi veszteségek által felingerelteten a' nyugat tartományok' fejedelmei, együtt keresztes hadra indulának. Richárd, az oroszlánszivü (lásd ezt)

angol királyban talált ő egy hatalmas ellenre, ki őt vitézségével sokkal felülmulta. Megholt Damaskusban, 1193 ban.

Salamanca, spanyol város Leonban, a' róla nevezett tartományban, a' Tormes folyón, 14,000. lak. püspökséggel, hires egyetemmel, régi romai hiddal. Wellington' győzödelme 1812. — Egy más illy nevü város 16,000. lak. vagyon Guanaxuato, mexicoi szövetséges statusban is

Salamis, görögországi sziget volt hajdan Attika mellett, Eleusisnak által ellenében, melly leginkább arról lett hires, hogy itt a' görögök' egyesült hajóserege, kr. sz. előtt 480. a' perzsáknak sokkal nagyobb erejét dicsőségesen megtörte. E' szigetnek lakosai jó hajósok voltak.

Salamon, hatodik magyar király, I. András' fia. Egyedül Geiza mérsékelt 's a' trónra nem vágyó kedélyének köszönheté a' koronát. Miben László herczeg, Geiza' vére, is megegyezvén, a' magyarok azonnal követeket küldének IV. Henrik, német császárhoz, kinél Salamon tartózkodott, őt haza hivandókat. A' császár igen kegyesen fogadván a' követeket, azonnal egy fényes kiséretben Salamonnal és a' császár nővérével, Judittal, ki már Salamonnal eljegyeztetett, Magyarországba jött, 's őt Székesfehérvárott már másodszor megkoronáztatta. Az ifjú herczegek, kiknek az ország' harmadrésze adatott illendő tartásokul, tökélyesen megnyugodának a' végzésben. Azonban a' gonosz szivü álnok Vid, a' király legkedvesebb tanácsosa, annyira vitte csalárd hitegetéseivel az a' nélkül is álhatatlan Salamont, hogy a' herczegektől az ország' harmadrészét ismét megtagadta. A' herczegek az adott hitszegést nehezen szenvedvén, azonnal II. Boleszló lengyel királyhoz, mint közel lévő rokonukhoz, siettek, tőle segitséget kérendők. Ez szánván rokonait, jóllehet az oroszokkali hadba bonyolodván, a' segitségadás kissé nehezére esett, még is nem megvetendő sereget küldött Magyarországba. A' herczegeket sokan a' magyarok közől is segiték. Mit Salamon megdöbbenvén, Székesfehérvárról Mosonba futott, hogy, ha a' veszély közelebbről fenyegetné, könnyebben Ausztriába menekülhessen. A' háború, ha a' fő papok, le nem csendesitvén Geizat, Salamont a' tett igéret' teljesitésre nem birják, elkerülhetetlen vala. Ekként kibékülvén a' herczegek, mindenben hathatós segélyt nyujtának ezentúl Salamonnak, mint azt mind a' csehek, mind különösen a' kunok elleni hadban elég jelesen bebizonyiták. Geizának és Lászlónak okosságát, hadi erejét és hűségét tapasztalta Salamon Belgrád' bevételénél is 1072. Azonban Geiza, mivel a' görög foglyok iránt igen kegyes vala, azokat minden sérelem nélkül hazájokba visszabocsátván, nagy megbecsültetést tapasztala a' görög császártól; de annál nagyobb idegenkedést Salamontól, kiben az álnok Vid uj gyanut és gyülölséget támasztott a' derék herczeg ellen, 's már annyira vitte a' dolgot, hogy a' király a' herczegnek elvesztését is magában eltökélette.

Színlett barátsággal Serviába rendeli a' hadisereget, mintha az előbbeni hadban kezdett szerencséjét folytatni akarná, gondolván, hogy ott a' herczegeket, kiknek hasonlóul ott kelle vala lenni, könnyen elveszthetné. A' herczegek a' czélt megszagolván, abba egyezének meg, hogy Geiza a' királylyal menne, László és Lambert a' sereg' egy részével hon maradnának. Ez reájok nézve üdvös is vala. Mert Salamon már Nissa városáig nyomulván, miután már Serviának nagy részét elfoglalta, Geiza ellen mit sem vala bátor elkövetni, hon gondolván lenni a' boszuállókat, 's seregét visszavezette. De a' gyülölség' jelei nyilván mutatkozának. Mire nézve Geiza, hogy Salamon' erejét, ha szükséges lenne, megtörhesse, Lászlót Orosz , Lambertet pedig Lengyelországba küldötte segitségért: maga hon maradt, 's katonáit minden esetre fegyverben tartotta. A' készületek már polgári háborúra czélozának; de a' fő papok és nagyok e' rosszat megakadályozni törekedvén, annyira vitték ismét a' vetekedő herczegeket, hogy az előbbi egyesség ismét helyreállott. Azonban Vid' cselei az egyenetlenség' maszlagait újra elhintették, melly Vidnek vég veszélyt, a' királynak pedig az ország' elvesztését okozta. Geiza a' közelgő veszélyről mit sem kétkedvén, vérét a' csehekhez segélyért küldi. Azalatt pedig Vid minden cseleit elővette, hogy a' vadászat' alkalmával roszul kiütött terve csalhatatlanul valósuljon, 's a' királyt, hogy, mielőtt Geiza' részéről a' segély megérkeznék, annak elnyomására fegyvert ragadjon, reábirta, Geiza' vezéreit pedig, hogy hadközben Salamonhoz menjenek át, pénzzel vesztegette meg. A' csata csak ugyan elkezdődik, 's az álnok vezérek adott szavaikat teljesíteni akarván, a' király' embereihez csatlakozni igyekeznek: azonban ezek a' cselről mit sem tudván, az álnok vezérekre rohannak, 's azokat csak nem mind leöldösik. Geiza látván elárultatását, futásban kereste menekülését. Váczon találá vérét Lászlót, és Ottot, morva markgrófot, a' segély sereggel, mellyben bizván, a' királyt nyugodt lélekkel várá. Rövid idő mulva megjelenik Salamon, és Czinkotánál — Pesthez közel — összecsapván , Salamonnak csak nem egész seregét semmivé teszi. Az egyenetlenséget okozó Vid mindjárt a' csata' kezdetén elesvén, érdemlett büntetését megnyeré; a' király pedig kimenekülvén a' csatából, Mosonba, onnét Pozsonyba húzá magát, későn kárhoztatván Vid' gonosz tanácsadásait, mellyeket ha okosan megvet, mint neki a' derék lelkű Ernyei tanácsolta, országától meg nem fosztatatik (1074).

Salamon, a' békeszerető David' fia, 's a' zsidó népnek nagy hirű bölcs királya, ki anyjának cselszövényei által, David' legidősb fiának, Adonainak, Salamon' idősb vérének elmellőztetésével jutott a' kormányra kr. e. 1015. Csupán , midőn már vérének 's párthiveinek czélzatait megsemmisitette, birhatá békességben a' koronát, kivált, miután bölcseségé-

nek hire világszerte elfutamodott. Ellenségeivel viselt hadban meghódította ugyan a' kánánitákat, de Edomot és Damaskust elvesztette. Uralkodásának negyedik évében elkezdé a' világon legfényesb templom' építését. Ezt követék különbféle városokban több jeles épitményei, mellyek által nem csak nevének nagy dicsőséget szerzett, hanem népe közt a' műipart is fölélesztette; de a' mellett a' tobzódás' mélyébe, mellybe előbb maga esett, süllyesztette azt. Azonban S. még is egész keleten bölcs névvel tiszteltetett. Sőt a' törökök, zsidók és alexandriaiak rendkivüli erőt tutajdonitának neki, őt varázslónak 's lélekhóditónak tartván, irásai miatt. A' sz. irásban nevezetesek a' Példa beszédek, Predikator' és Énekek' éneke czimü könyvei.

Salep, bizonyos gyökérfaj, melly tiszta vizzel elegyitve, vagy nyersen vagy megfőzve, igen hathatós gyógyszer a' tüdősorvadásban szenvedőknek. Maga a' gyökér összetörve, mint a' liszt, apró, és szine sárgás.

Salerno, nápolyországi város Principato citeriore tartományban, 12,000. lak., püspöki székkel, mellynek egyházában régi oszlopok 's egyéb müvek vagynak a' hajdani Paestum' templomából, 's mellyben VII. Gergely pápa eltemetve fekszik; tovább régi normann lakvárral, kikötővel, jeles vásárokkal, 's pamut szövéssel, és pompás vidékkel. Egykori igen virágzó, 's orvosi néven igen hires egyeteme 1817. eltöröltetett.

Salzburg (hajdan Juvavia, mellyet Adrian császár épitett), város, felső Ausztriának Salzach kerületében, a' Salzach vizén; falakkal körülvéve, mellyeken 10. kapu vagyon. Lakosainak száma 13,000 re mén. Széke van itt a' kerületnek, érseknek. Épitményei közt legjelesb: a' székesegyház, fehér márványból, sz. Péter, sz. Sebestyén', sz. Kajetan', 's a' lyceum' temploma, 's még 12. egyház; a' pompás piaczok, u. m. a' széklaki piacz, márványos ugró kúttal, 's még más négy tér; a' császári várcza, a' Mirabell, Neubau, Chiemserhof (az érsek laka), Marstall, lovagló oskola, tanácsház, a' hid a' Salzach folyón, 's pompás épületek. Van lyceuma, könyv, természettani, állattani tárral, gymnasiuma, érseki seminariuma; a' sz. Benedek rendieknél könyvtár, pénz, kép, rézmetszet gyüjtemény, leány intézet, Orsolya' apaczáinál; római régiségek' gyüjteménye, több ispotály, szülház, két árvaház, számos egyéb kegyes és javitó intézet, tüz-kármentő egyesület, számos gyárok, jó kereskedés, két nagy vásár, a' város melletti fellegvárban fegyvertár 's a' t. — Salzburg egész kerületével a' mult századokban felsőséggel biró érsekség volt, 's több viszontagságok után 1815. óta Ausztriának része. Ezen kerület telve van természeti nagyszerüséggel 's szépséggel, általában havasföld, szörnyü magas hegyekkel (a' Gross-Glockner, 12,000. láb., Weisbach-

horn, 11,100. láb., Hochhorn, 10,900. láb., Hochwartshöhe, 10,000. láb. 's a' t.) hó és jégmezőkkel, zuhatagokkal, sziklaöblökkel, barlangokkal. Kincsei: barom, kender gyümölcs, érczek, kősó, fürdők.

Salzmann (Keresztély), jeles némethoni paedagóg, szül. Sömmerdán, Erfurt mellett, 1744. hol atyja lelkész volt. Elvégezvén oskoláit, a' nevelő pályára szentelé életét, és Schnepfenthalban egy nevelő intézetet alapitott. 1788. saját könyvnyomó műhelyt és könyvkereskedést állitott ugyan ott, 's hathatósan működött többed magával egy, soha eléggé meg nem hálálható, okos gyermek nevelő intézet' létrehozásán. Igaz, hogy a' francziák' dulása alkalmakor ezen intézet is csak nem egészen földulatott; de a' had' lecsendültével ismét fölvirágzott. Meghalt 1811. — Irásai közt jelesbek: Unterhaltungen für Kinder und Kinderfreunde (Schnepfenthal 1778.); Krebsbüchlein, eine ironische Anweisung, wie Kinder nicht zu erziehen (ugyan ott 1780.); Der Himmel auf Erden (ugyanott 1797.); Der Thüringer Bote, (népkönyv, ugyan ott 1788); Reisen mit meinen Zöglingen (ugyanott 1785.) 's a' t.

Samaria (rég. geogr.), Zsidóországnak közép része volt, krisztus' idejében, éjszakon Galilaeával, délszakon Judaeával, keleten a' Jordán határfolyónál Peraeával, nyugaton Acrabatenével határos. Fő városa: Samaria, megvolt erősitve, és pompásan felépitve Herodes által, ki azt Sebaste-nak nevezte. Szichem, igen régi város, később Neapolis volt. Ennon, a' Jordánnál, hol sz. János keresztelt. Ginaea, Scythopolis, a' Jordán körül. Annuath, a' nyugati határon.

Samson, egy volt azon pártos fő emberek közől, kik II. Bélának trónja ellen törekvén, Boricsot (l. ezt) akarák királynak választani 1132. Ez a' Sámson volt, ki, midőn Borics Béla ellen a' táborba szállott, Bélát szemtelen vakmerőségből, mindenek hallattára, a' trónról lemondásra késztette; ki azonban szemtelenségéért ugyan akkor életével is adózott, mert látván a' fő urak Sámson' vakmerőséget, egy Buda nevü fő úr a' futásnak eredt szemtelen ember után küldé szolgáját, ki őt csak ugyan Sajó vizénél meg is ölte. Sokak' állitása szerint e' Sámsontól vette nevét Nográd vármegyében Sámson' vára, melly most Fehérkő név alatt ismeretes; de márma csak düledékei láthatók.

Samum, heves szél az ázsiai és afrikai pusztákon, melly, mint mondják, mérges, minthogy ezen szél' következtében megholtak' tetemei igen hamar rodhadásba mennek, a' tagok egymástól elválnak, és hogy e' szél az embereket és állatokat, csupán a' léghuzam által is, megöli. Legujabban pedig bebizonyitatott, hogy a' Samum által okozott veszély egy részt a' beduinok által nagyittatik csak, minthogy az iszonyu hőség csak ott érezhető leginkább, hol a' tetőpont' közelében az álló nap csak nem izzóvá teszi a' port, melly portömeg a' napot meghomályositja, 's

azt a' szél ide 's tova hordja. Ekkor c' hőség az ember testén lévő veritéket megszáritja, 's igy elgyöngiti 's a' szükséges életanyag' elrablása által veszélyes és halálos lesz.

Sanct-Gallen, szövetséges kantona Svaicznak, 35. négyszegü mértföld. 180,000. lak., melly keleten a' Rajna által Liechtensteintól és Vorarlberg tirol tartománytól választatik el, és Graubündtentól a' Boden taváig elterjedvén, nyugat felé Glarus, Schwyz, Zürich, és Thurgau kantonokkal határos, a' 2. Appenzellt (Inner és Ausser Rhoden szétvált statusokat) pedig egészen körül öleli. Déli része leghegyesebb, a' tó körül vidéke igen bájos. A' fő város, melly ugyan ezen a' néven neveztetik, 10,200. lak. számlál, széke a' kormánynak levéltárral, püspöki szép egyházzal; van lyceum benne, hires könyvtár, gymnasium, pénzgyüjtemény, irodalmi egyesület, bibliai társaság, árvaház, fegyvertár, jeles gyárok, fehéritès, kereskedès. Rorschach, a' tónál, Svaicznak fő gabna kereskedési helye, gőzhajózással; Rheineck, a' tónál, jó kereskedéssel; Pfäffers, hires fürdő; Rapperswyl, városka a' zürichi tónál, mellyen egy 4500. lábnyi hid vezet át.

Sanctio — szentesitès, a' végzésnek felsőbb hatalom általi ünnepélyes megerősitése. Sanctionálni, szentesiteni tehát annyit tesz, mint valamelly törvényt sérthetetlenné tenni.

Sanctio pragmatica, azon rendelmény, melly szerint VI. Károly császár (mint magy. király III.), nem lévén fiu gyermek örököse, leány utódjait minden tartományaiban örökösitette, ne hogy az ausztriai és magyar tartományok az európai fejedelmek közt felosztatnának. Ezen rendelmény következő feltételekből áll: 1) hogy az örökös tartományok valamikor több fejedelmek közt ne osztassanak fel; 2) hogy mindig a' legidősb következzék a' trónra; 3) hogy, ha fiu gyermek nem lenne, akkor a' leányok, de mindig tekintvén a' korra, legyenek az örökösök és pedig elsőben Józsefé, azután pedig Leopold' leányai és azok utódjai. A' magyarok és erdélyiek, azok' példájára pedig a' csehek 's belgiumi ausztriaiak is elfogadák e' rendelményt. De nehezebben egyeztek meg a' többi európai fejedelmek, különösen Károly Albrecht, bajor választó fejedelem; ki azonban egy ütközetben meggyőzetvén, azután hasonlóul elfogadá a' nevezetes sanctiót. — Igy neveztetik még VI. Károly, franczia királynak a' franczia egyház szabadságáról szóló alaptörvénye, 1438.; valamint a' mainzi német birodalom gyülés' végzete, 1439 ig; végre III. Károly, spanyol király' 1759 ki örökösödési törvénye, midőn mind két Sziczilia' koronáját harmadik fiának 's maradékainak adta.

Sanctuarium, igy neveztetik a' szentelt dolgok' eltételére határozott hely, melly közönségesen templomban a' nagy oltár között és

előtte szokott lenni. Sokszor a' levéltárak, cabinétek, 's több olly hely is, hova nem mindenki mehet, sanctuarium-nak neveztetik.

Sandáliák, igy neveztetett azon bőrből, vagy fából lábhoz alkalmazott 's kötőkkel lábakhoz szoritott talp, mellynek használata először Ázsiából Görögországba, onnét pedig Rómába hozatott. Különösen az asszonyi fényüzéshez tartozott, 's mint mondják, Aeschylus' eszméje vala legelsőbben. Most a' kat. egyházban a' főbb rangu papoknak aranynyal és gyöngyökkel himzett papucsai, vagy a' barátok' faczipői neveztetnek sandáliáknak.

Sándor (Nagy), Macedonia' világszerte hires királya; macedoniai Fülöp' fia, szül. kr. e. 356. Már kisded korában jósoltatá jeles esze, ereje 's dicsvágya által azt, mit kelle tőle, mint férfitól, várnia a' hazának, 's mit, mindeneknek bámulatára, dicsőséggel teljesitetett is. Mint gyermek, Fülöp' győzedelmein elkomorodván, ekkép kiálta: Apám, mit sem hágy nekem már hátra, mit tehetnék. Tanitói és nevelői Leonidas, Lysimachus és a' nagy bölcs Aristoteles valának, kik közül Aristoteles Sándor' kiképzése és jellemére a' legfényesebb és leghasznosb benyomással munkálkodék. Ez őt minden szükséges tudományokkal, mellyet egy fejedelmet ékesithetnek, megismertette, 's irt is Sándor' a' kormány' mesterségéről egy munkát, melly azonban elveszett. Hogy Aristoteles növendékében Mars' erényeit fölébressze, Homér' Iliását, mellyet ő e' czélra ki is igazitott, ajánlá neki; mit annyira is megkedvelt Sándor, hogy soha éji nyugalomra nem ment addig, mig a' kedves könyvből néhány lapot által nem olvasott. Midőn Sándor 338. Chaeroneánál a' thébaiakat megverte, Fülöp ez' előérzettel teljes szókra fakadt: fiam keress magadnak más országot, mert az, a' mit én hátra hagyok, neked nem elegendő. Majd ezután a' triballok ellen kiséré atyját a' hadba, hol őt ekkor a' haláltól menté meg; de ezután nem sokára (336.) meghalt Fülöp, midőn épen Sándort a' görögök' fő vezérévé nevezte, és a' perzsák ellen a' hadra elkészitette. Igy ő még alig 20. éves ifjú, a' trónra lépett. Mindenfelől körül fogák őt a' barbárok és görögök; de ő azokat hamar megalázta, 's onnét azonnal Peloponnesus szigetébe ment, hogy ott magát a' perzsák ellen görögök fő vezérévé neveztesse. Visszatértekor az ellene föllázadt illyriaiak és triballokat megverte, 's magának Thraczián keresztül utat csinált. A' thébaiak ellene fegyvert rántottak, de Sándor előbb, hogy sem a' Demosthenestől fölingerült athéneiek czekkel egyesülhettek volna, Thebae városa előtt termett, azt egészen feldulta, csak az egy Pindar költő és családja' házát kimélvén meg; 6000. lakost megöletett, 30,000. pedig rabszolgaságra hurczolt. Az athéniektől csupán Charonides' számüzetését kivánta. Ezután Antipatert Európában helytartójának nevezte ki, 's 30,000. gyaloggal és 5000. lovaggal Ázsiába ment

által, hogy Perzsiát hatalma alá hódithassa. Granikus nevü folyó' tulsó részén várták őt a' perzsák 20,000. gyalog és szintannyi lovas fegyveressel. Villám sebességgel kelt által a' folyón, 's saját kezével ölte meg Mithridatest, és a' győzedelem részére kész vala. 2000. foglyot vivének magokkal a' macedoniak. Majd ezután kis Ázsiába vonula Sándor, 's azt egészen igája alá hóditotta. Gordiumban megoldá fegyverével a' gordiusi csomót, 's ismét több hóditásokat tett. Egy veszedelmes betegsége, mellyet neki Kidnosban a' fürdő okozott, további hóditásait egy időre megakadályozá. Ekkor nyujta neki Fülöp nevü orvosa egy gyógyitalt, midőn ép' azon pillanatban kap S. Parmeniótól egy levelet, mellyben jelenti neki, hogy a' gyógy-ital megmérgezett. Sándor általadja orvosának a' levelet, 's a' gyógy-italt minden gyanu nélkül megissza. Fölgyógyulta után Cicilia' szorosai felé nyomult S., hová Darius egy roppant sereget gyüjte, de őt Issus folyónál a' tenger 's hegyek közt megverte. Ekkor a' szerencsétlen Dariusnak minden kincsei és családja Sándor' kezére kerültek; maga pedig Darius Eufrates felé futott, miután S. Damaskust elfoglalta. Tyrust hét holnap alatt megverte és földulta; Palaestina és Gara önként adták meg magukat. Egyiptusban, mellyet S. mint szabaditó kapott meg, a' hires Alexandriát alapitotta. Ezután visszatérvén Lybia' pusztáin, hogy Jupiter Ammontól tanácsot kérjen, még egyszer 's utolszor támadta meg Dariust Gangamelánál, nem messze Arbelától kr. e. 331. Ekkor a' nagy Perzsa birodalmat egészen földulta, 's Persepolis fő városa előtte kapuit fölzárta. Ezen győzedelem után Sándor jellemét egészen megváltoztatta. Ő, kinek előbb legnagyobb büszkesége szenvedélyinek korlátozásában állott, ekkor azoknak legnyomorultabb rabjává tétetett, 's előbbi emberiség helyett durva kegyetlenség ült keblébe. A' fölséges Persepolist részegségében fölgyujtván, egészen hamuvá tette; Jupiter Ammon' jóslata által magát istenné tétette, 's a' megalázott Darius' legalázatosb kéréseit kevélyen visszautasitotta. Ezek 's több illy aljas tettei, rút szenynyel mocskiták be eddigi olly jelesen kivitt dicsőségét. Még egyszer gyüjtött sereget az éjszaki tartományokban, Dariust akarván még üldözni; azonban ez már Bessus, bactriai helytartó' hatalmában volt, 's midőn utána sietne Sándor, hogy Dariust annak kezeiből kivehesse, már akkor (330). Dariust halva találta, kit előbbi nagylelkűsége szerint — meg is könnyezvén őt — ünnepélyesen eltemettette. Ezután Hyrcaniát 's Bactrianát hóditotta meg, 's magát Ázsia' királyáva neveztette. Mig azonban iszonyu terveivel foglalatoskodék, az előbbi kegyetlenkedés ébredt föl lelkében, 's legjobb barátjai 's jótévői Kallisthenes a' bölcs, Parmenio barátja, és ennek fia Philotas levének kegyetlenségének áldozatai. Miután Agis, spartai király, hogy a' macedoniai jármot nyakáról lerázza, 30,000. emberből állott se-

reget gyüjtött egybe, 's az ellene sietett Antipatertól megveretetett; Sándor, épen tél közepén, egész a' kaspiomi tengerig nyomult, hol kegyetlensége és hóditói vágya miatt még a' scythák vad seregének sem kegyelmezett meg. Onnét visszatértét ismét uj kegyetlenséggel nyilvánitotta, Klitus leghivebb barátját 's legbátrabb vitézet, ki Granikus folyónál áz ő életét megmentette, megölte; de e' tettét meg is bánta. Ezután Sogdianát hoditotta meg 's egybekelt Roxánával, Oxiartes ellenének leányával. Ez megtörténvén, Indiára veté szemeit, 's általkelvén az Induson, India' fejedelmével frigyet kötött, kitől segédsereget és 300. elefántot kapott, 's e' segitséggel a' hatalmas Porus királyt, ki őt Hydaspeson által ereszteni nem akarta, egy véres ütközetben megverte. Majd azután egész Indiát bekóborolván, oda görög gyarmatokat telepitett le; és, mint Plutarchus mondja, hetven várost épitett, mellyek közől egyet Bucephalus nevü lováról Bucephaliának nevezett. Ez is meglévén, Hyphasisig nyomult elő. De katonáinak általános morgása őt visszamenni kényszeritette. Mikor pedig Oxidrak nevü fő város' ostromakor a' kőfalon a' városba akart ugorni, a' halált alig kerülhette el, keményen megsebesittetvén. Ezután, mig Nearchus nevü hajó vezére a' perzsiai tengeröböl felé hajózott; addig S. maga többi seregével szárazon, az iszonyu sivatagon, Babylon felé vette útját. De ide csak seregének negyedrészével érkezhetett. Itt midőn óriási terveivel foglalatoskodott, a' világ' minden részein ismert tartományokat egyesitni akarván, egy vendégség után hirtelen megbetegedett, 's kevés napok mulva meg is halt, életének 32-dik, országlásának pedig 12-dik évében kr. e. 323. — Ptolemaeus Sándor' tetemeit egy arany koporsóban Alexandriába vitette. E' koporsot 1802 tól fogva a' britanniai muzeum birja.

Sándor I. (Pawlowics), orosz császár, szül. dec. 23. 1777. Atyjának, Pál császárnak meggyilkolása után, mart. 24. 1801. lépett a' trónra. Az alap, mellyre ő kormány' rendszerét épitette, a' törvény vala, mit az emberség és vallás, ha az elégtelenség úgy kivánta, egészite ki. E' fontos kivánatok' kielégitésére S. eleve elkészitetett a' jó nevelés által, mellyet neki a' nagyanyja, a' nagy Katalin, adott. Jeles tanitók, és az e' czélra méltó férfiak, környezék őt. Országlásának kezdete egész 1805. csendes és háboritlan vala, mit ő különbféle visszaélések' erlörlésére és javitások' behozatalára forditott. Kormányzásának többi éveiben az idő viszonyaihoz kelle magát szabnia, és a' nemzetek csatajátékából részt vennie. Mindezek mellett azonban mit sem hagya el, mi birodalmának müvelődésére szükséges vala. Még viharos éveiben is találunk fontos intézkedéseket, mellyekkel országát boldogitni törekedett. Nemzetmivelés és népnevelés feküdt leginkább Sándor' szivén, tudván, azt status boldogságára egyetlen föladatnak lenni. Ennek elérésére 7. egyetemet

(Dorpat, Kasan, Charkow, Moszkau, Vilna, Varsó és Pétervárban), 204. gymnasiumot 's tanitókat képző intézetet, 's 2000-nél több kerületi 's nép oskolát alapitott, a' szent irás' terjesztésére czélzó társaságot hatalmasan gyámolitá, a' keresztény hitre tért zsidóknak különbféle kiváltságokat osztott, 's Odessában lyceumot állitott. Az általános mivelődés' terjesztése végett fontos munkákat nyomatott, országába tudósokat hivott, 's az orosz szülék' fiait, hogy külföldre utazzanak, kényszeritette. 1800. új városokat alapitott, utakat 's csatornákat igazittatott. 1801. az úgy nevezett titkos törvényszéket, mellyben a' politikai bűnös vallatás közt éhszomj által kinoztatott, eltörölte. A' számüzötteket Siberiából visszahitta. Legfontosabb vala az 1802-ki Ukas (kabineti-parancs), melly által a' tanács méltóbb helyezetet nyert, a' császáréhoz hasonló állást kapván. Az egész birodalomra egy új törvénykönyvét szerkeztetett. A' hadisereg nagyobb tökélyre emeltetett. A' kereskedést egy czélirányos vám rendszer' behozatala, a' pénzügy' megjobbitása, egy országos bank' alapitása, szabad kikötő' megengedése, 's több e'félék által igen előmozditotta. A' visszaélések' eltörlése közt nevezetes a' császár meglátásakori letérdepelés, a' kinzás, a' megbélyegzés, az orrszélek' fölrepesztése. A' rabszolgaságot Esthland-, Liefland- és Kurlandban eltörölte. A' parasztok' elajándékozási szokását is megsemmisitette. Sándor alatt a' népesedés évenkint 700,000. lélekkel szaporodott. Azonban nem csak benn, hanem künn is, a' csatában, munkás vala Sándor. 1805. kezdődtek hadi működései, midőn Francziaország Ausztriával és Oroszbirodalommal meghasonlásba jött. 1805. küldött Sándor 100,000. embert a' b. eml. Ferencz ausztriai császárnak; maga pedig addig Berlinben, II. Fridrik' koporsójánál, III. Fridrik Vilmos porosz királylyal kötött barátságot. Azután Morvaországba ment, hol jelen volt a' hires austerliczi ütközetben, ennek végeztével pedig — a' fegyverszünet' kötése után — visszatért Pétervárra. Ezen ütközet' kimenéte miatt nem csekély szemrehányások tétettek az orosz seregnek, nevezetesen pedig Kutusow tábornoknak; de Sándor, midőn őt megintették, hogy ne tenné magát annyira ki a' veszedelemnek, ekként kiálta fel: »egy orosz császár nem fél a' haláltól.» 1806 diki év új háborús eseményeket szüle, 's a' franczia a' poroszokkal küzdve, egész az orosz határokig nyomulának. A' porosz-orosz táborozatnak az 1807-dik évben Tilsitnél Sándor és Napoleon császárok, és Fridrik Vilmos porosz királylyal kötött béke szakasztá véget, mellynek következtében Oroszország Bialystokot és Porosz Lengyelország' egy részét nyerte. 1812 ben Sándor a' svéd korona herczegekkel Aboban egy gyülekezetet tartott, hogy a' svédekkel egyesüljön. Ugyan azon évben a' török portával, Bukarestben, kötött béket. 1814-ben Párisban a' legnagyobb lelkesedéssel fogadtatott, midőn 20,000. franczia

foglyot minden váltság nélkül szabadon bocsátott. Ekkor itt meglátogatá az ő volt tanitójának, Laharpenek, özvegyét is. Junius 1 jén 1814. a' porosz királylyal Angolországba, onnét pedig Petervárou keresztül, a' bécsi gyülekezetre ment, mellyben Lengyelország Oroszországgal egyesittetett. 1815 ben másodszor ment S. Párisba, 's a' franczia cabinet mindig szorosabban simula az orosz politikához. A' sz. szövetség' (liga sancta) értelmében a' lázadók' mozgalmai ellen törekedett, mit a' tropaui és laibachi gyülekezetben is bebizonyitott. Egy utazásáról midőn visszatérendő vala, Taganrogban, epe lázba esett, és dec. 1. 1825. meghalt. Tiszteletére később (1832.) Pétervárott »Sándorszobor» nevezet alatt egy emlék állittatott.

San Domingo, legrégibb városa az európaiaknak Amerikában, az előbb hasonnevü, most Haiti nyugat-indiai független sziget-statusban, 25,000. lak. Columbus' sirjával a' székes egyházban (de tetemei előbb Valladolidban, és Sevillában, most Havannában nyugszanak). (l. Haiti).

Sandvich (szandvics), a) szigetcsoport Oczeániában, egészen éjszak felé, messze elkülönitve a' többi szigetektől a' csendes tengerben, közelebb éjszak Amerikához, mint Ázsiához. Összesen tesznek 300. négyszegü mföld. 200,000. lakossal. Földjök hegyes és vulkános, de igen termékeny, kellemes, egészséges levegővel, 's vidám tájakkal. Partjaik meredekek. A' természet bőven áldotta meg e' szigeteket élő 's nem élő adományaival, mellyek csak meleg éghajlati tartományban találhatnak; ásványai csekélyek, kivévén a' sok sót. Lakosai az oczeániai benszülötteket szépségre fölülhaladják, de barnák, 's már európaiasan viselik magukat, ügyesek mindenben, de leginkább az úszásban, szelidek, és európaiasan szoktatvák, keresztények, többnyire olvasni 's irni tudók, 's már önkészülte hajókkal vitorlázza be népe a' tengert, egész Amerikáig 's Chináig. Elvagynak osztva 4. osztályra, u. m. kir. családra 's ministereire, helytartokra, nemességre, és földmivelőkre. A' most uralkodó király III. Tameamea, kinek segitője anyja, Kuhumanna. A' szigetek közt nevezetesbek ezek: Ovajhi, 190. négyszegü mföld. 90,000. lak. Mauna-Rua (13,500. láb.) és Mauna-Kua (12,000. láb.) hegyekkel, mellynek elsőbbike még sok tüzet hány. Van biztos kikötője, Karakakua; Mauvi, 30. négyszegü mföld. 20,000. lak. magas hegyekkel; Voahu, 25. négyszegü mföld. 25,000. lak. igen kellemes sziget, hol a' király' széke van Hanarura, vagy Vajtiti városban, hol egy angol 's egy éjszak-amerikai consul is lakik. Van kikötője erősséggel, 's élénk kereskedéssel, és 10,000. lak.; Attováj, Morotáj, Ranáj 's a' t.; b) város, felső Kanadában; c) révek, Angliában, Kent grófságban; és az Uj-Hebridi Mallicollo szigeten; d) a' délszaki sarokföldhöz tartozó szigetcsoport.

San-Jago, a) a' róla nevezett megyében fő városa egész Csilének,

a' Majpócso folyón, magas terméketlen térségen, 60,000. lak. Széke a' kormánynak és congressusnak. Igen csinosan van épitve; de leginkább kitünő a' vásártér, a' pompás kormány palotával 's székes egyházzal, a' vámház és pénzverő, nevezetes töltés a' folyó mellett félórányira. Derék országos ut vezet Valparaiso felé, hol a' város' kikötője vagyon, 's melly legjobb réve a' sz. köztársaságnak. Ezen sz. köztársaság, melly Csile (Chili) néven ismertetik, délszak Amerika' nyugati partja' hosszában húzódik el Boliviától Patagoniáig, kelet felé az andesi hegység által La Plata statusáitól elválasztva; hossza 260. mföld., szélessége 20—40. mföld., összesen 6600. négyszegü mföld., 1,400,000 lak. Részint meddő; de részint a' folyók körül igen termékeny, keletre hegyes erdős föld. La Plata' statusai felé az Andes hegység' szörnyü magas csucsai 18,000. vagy 19,000. lábnyira emelkednek, 's köztök 16. vulkán. Az átjárás igen bajos, 's egy tűrhetőn kivül, a' többi végtelen mélységek mellett vezet által. A' levegő jó, de sok földrenges pusztitja e' vidéket. Legjobban terem a' kender, paprika, gyümölcs, alma, baraczk, dinnye, bor, dohány, burgonya; egyéb középszerűen. Barom sok tenyésztetik; de kevés disznó, lúd épen nem. A' tengerben sok tőkehal vagyon. Arany kevés, több ezüst és réz, vas, ólom, kéneső, kőszén, 's só találtatik. Lakosai: spanyolok, kevés indián, néger, mulat, meszticz, 's a' független araúkók, saját négy főnök alatt, délszakon. A' sz. köztársaság' feje egy fő igazgató; a' törvényhozó testületet egy congressus teszi. Az ország el van osztva 8. megyére. Jelesb városok a' fő városon kivül: Coquimbo, Concepcion, Valdivía, mind kikötővel; Castro, délszakon a' Csilóe szigetben; b) város, Haiti' belsejében; c) város, a' mexicoi szövetséges Micsuakan statusban. d) S. J. de Compostella, város és hires búcsúhely spanyol Gallicziában, 28,000. lak. érseki székkel, egyetemmel, jó kereskedéssel, kikötővel. Számos keresztény zaránnl szent Jakab' sirjához, a' gazdag székes templom. e) S. J. de la Vega vagy spanish Town (szpenis taun), fő városa Jamaikának, 6000. lak. széke a' sziget kormányzójának, a' parlamentnek, 's a' törvénykezésnek; f) S. J. del Estéro, a' La Plata szövetséges statusok' egyike, hasonnevü fő várossal.

Sapientes (bölcsek), igy neveztettek rómaiaknál különösen a' jogtudósok, görögöknél pedig azon férfiak, kik jeles tehetségeik által a' törvényszabási mesterségben és status kormányzásban legtöbb bölcseséget mutattak. Illyen férfiak a' görögöknél 7. voltak, név szerint: Solon, Thales, Bias, Periander, Kleobulus, Chiton és Pittacus. Ez, Solon, Kleobulus és Periander valának a' törvényszerzők, hadivezérek, 's szüle városaik' elöljárói. Chilon polgári tisztviselő volt Spartában, 's politikai jóslat szelleme miatt közösen csodáltatott. Thales és Biasról nem egészen bizonyos, hogy a' királyok' és népek' tanácsosai voltak.

Sapor. Három illy nevü király ült a' perzsa trónon: 1) I. Sapor, I. Artaxerxes' fia, ki a' meggyilkolt Chosroes király után az örmény trónt is elnyerte, 's ostromlásait 's pusztitásait rövid idő alatt Eufrates' mindkét részére kiterjesztette. Edessánál Valerián császárt megverte, 260. elfogta, 's helyébe Kyriadest ültette a' trónra. Ezután Syria, Cilicia és Cappadociára is kinyujtotta fegyvereit, azonban, minthogy embertelen kegyetlenkedései miatt a' népet mindenütt maga ellen fölázitotta, csak hamar Eufratesen túl üzetvén, birodalma' határai közé szoritlatott. Kivégeztette-e Valerian császárt, nem bizonyos. Saport holta után Hormisdas nevü fia követte a' trónon. 2) II. Sapor, II. Hormisdas' fia, még anyja' méhében királynak koronáztatott, minthogy bölcseik egy király' születését határozottan előre megjövendöltek. Puha nevelése' daczára is erőteljes uralkodó vala. Mesopotamiában több tartományokat meghódított, a' rómaiakat 348. meggyőzte, 's Constantius' fiát elfogván, kivégeztette. De Nisibis' megvételéhez tett iszonyu készületei három izben (338., 346 és 350-ben) meghiusitattak. Massagéták' berohanásai őt a' város' ostromától visszalépni 's Constantiustól békét kérni kényszeritették. Azonban Sapor' mérsékletlen követelései az alkudozásokat szétdultták, 's a' háború 359. ujra kiütött. Több izbéli ostrom után megvette Amida nevü erős várat; de ezen ostrom annyira meggyengitette hatalmát, hogy seregét haza felé huzni kénytelenittetett. Epen olly kevéssé sikerült neki a' kelet' meghódítása, 's arabokkal hasonlólul szerencsétlenül hadakozott. Juliánnak római császárrá létekor Sapor ismét elkezdette a' béke alkudozásokat; de Julian fegyverrel felelt neki, berohanván Perzsiába, több erős helyeket bevévén, magát a' fő várost, Ktesiphont, is ostrom alá keritvén. Azonban még is később Juliant Sapor meggyőzte, 's egy nyillal eltaláltatván, még az nap meghalt. Ennek halála után Joviannal, Julian' utódjával, a' béke ekkor csak ugyan helyre állott. De Sapor is ezután nem sokára meghalt (380). 3) III. Sapor II. Artaxerxes' utódja. Uralkodott 383 — 388-ig; de mi róla nevezetes lett volna, a' történetkönyvben mi sincs.

Sapphoi versezet, egy, a' hasonnevü jeles görög költőnőtől származott versnem, melly háromszor ismételt tizenegy szótagból álló versből, t. i. egy trochaeus-, egy spondeus-, egy dactylus- és egy trochaeus vagy spondeusból összerakva, készül; utána pedig egy adonicus vers, t. i. egy dactylus és egy trochaeus v. spondeusból, függesztetik:

Ekként:

– ∪ | – – | – ∪ ∪ | – ∪ | – ⏑
– ∪ | – – | – ∪ ∪ | – ∪ | – –
– ∪ | – – | – ∪ ∪ | – ∪ | – ⏑
– ∪ ∪ | – –

E' versnem, valamint Horácz igen gyakran használta azt, ma is szorgalmasan üzetik, különösen az örömök' kifejezésében. Például:

A' szerencsével ne pörölj, barátom!
Hogy reád nem néz 's mosolyog szünetlen;
Nem hagy el senkit, noha messze lenni
Látszik is ollykor.
Csak remélj, 's vig légy. Igaz, a' szerencse
Jár, forog, mint jó anya, tégedet ma
Elkerült, hónap repeső örömmel
Megfog ölelni. — Virág.

Sardanapal, Assyria' utolsó királya. E' fölötte puha életü fejedelem, ki csak a' testi gyönyörökben lelé egyetlen örömeit, a' kormánynyal mit sem gondolt. Mit helytartója Belesis benne nem nézhetvén, 's Arbaces-t, a' médiai helytartót, Sard. ellen fölizgatván, mintegy 400,000. emberből állott hadisereget gyüjtenek, 's ellene indulni akarnak. E' lázadásról értesittetvén Sardanapal, talán még nagyobb sereget gyüjt a' még hozzá hün maradt tartományokból, 's az ellene föllázadtakat megtámadja, 's őket végképen megveri. Majd azután nagy jutalmat tett ki a' nevezett két helytartó' fejére, azoknak, kik őket akár mikép kezére játszanák; de minthogy azt tenni ki sem akarta, másodszor támadta meg őket, 's ismét szerencsésen megverte. Már ekkor csak ugyan megadandók valának magokat, ha Belesis őket ujra föl nem bátoritja, nekik mint jósló, győzedelmet igérvén. Harmadszor is hadra kerül tehát a' dolog; de ismét kevés szerencsével. Azonban ötödnapra — mert még öt napig tartó várakozást kért tőlök — szerencséjökre egy nagy hadisereggel megérkeznek segitségökre a' bactriánok. Sardanapal a' három teljes győzedelem után magát minden veszedelem nélkül gondolván lenni, mikor épen győződelmes seregével vendégeskednék, reájok ütött Arbaces és Belesis a' bactriánokkal, 's Sardanapalt seregével együtt iszonyu vérontás közt egész a' Ninive' faláig üzte. Sardanapal két egész évig csüggedhetlen bátorsággal védelmezte magát a' lázadók ellen; de, midőn már harmadik évben látá, hogy a' kiáradt Tigris folyam a' város falait ledöntötte és hogy mi segély sem érkezik védelmökre, hogy az ellenség' kezére ne kerüljön, palotáját fölgyujtá, 's magát ágyasaival, szolgáival és kincseivel együtt megégeté. Igy lett vége birodalmának is, mint némellyek irják kr. e. 823., mások szerint pedig 805., sőt vannak, kik e' birodalom' elenyésztét 888-ra teszik.

Sardinia, a) (rég. geogr.), a' közép tengerben Italiától nyugat felé eső jó nagy sziget, melly ugyan rosz levegője miatt el vala hireszteltve, de a' melly igen termékeny volt, és érczekkel bővelkedett. Lakosai ostobáknak és hitveleneknek tartattak. A' karthágóiak előbb, az-

után a' rómaiak foglalták el. Városai: Sulci, Calaris, Olbia, Valencia, Forum Trajani, Lesa, Nora; b) (új geogr.), Sardinia Olaszhonban ország, melly Franciaországgal, Svaiczczal, az ausztriai birodalommal, Parmával, Toskanával, 's a' közép tengerrel határos, és hova ez utóbbikban a' most is nevét megtartó egykori Sardinia sziget is tartozik, mint tartomány. Összesen tesz 1330. négyszegü mföldet, 4. 2/3. millió lakossal. Szárazföldi részét éjszak felé a' Havasok' legmagasb csúcsai, 's ezeknek számos ágai lepik el; nem különben nyugat felé; a' tengerpart' hosszában pedig az Apenninek húzódnak el. Csudálatos és tömérdek költségbe került átjárások készültek azokra, u. m. a' szimploni, sz. bernardi, a' lyoni ut 's a' t. A' föld' belseje, mellyen a' Pó' vize foly keresztül, több mellék folyót nyelvén magába, dombos és termékeny. A' tenger' melléke meleg égnek örvend. Kivitelre csak selyem terem elég bőségben. A' tengerben az ajók 's egyéb halfogás erősen üzetik. A' hegyekben kevés ezüst, több vas, ólom, réz, só, kőszén, márvány találtatik. Lakosai katolikusok, olaszok, kevesebb franczia, igen kevés német. A' tudományoknak ugyan vannak elég kedvellői, de a' népnevelés rosz lábon áll. Nagyobb az ipar, kivált a' selyem gyárokban, és a' kereskedés, kivált Genuában. Áll pedig az egész királyság ezen tartományokból: a) Savója (Sabaudia), 172. négyszegü mföld. 525,000. lak., (l. ezt); b) Piemont (Pedemontium), 350. négyszegü mföld. 1. 4/5 millió lak. (l. ezt); c) Majland (Milano — Mediolanum), ide tartozó része a' Sesia és Siano folyók közt 150. négyszegü mföld. 790,000. lak., mellynek fő városa: Alessandria (l. e.), a' Pó' délszaki vidékében; Novara pedig 18,000. lak. annak éjszaki részén, várczával, püspökséggel; Vigevano 16,000. lak., püspöki székkel, jeles gyárokkal; Arona a' Lago Maggiore tónál, melly utóbbikban vannak a' bájos Borromeo szigetek is; d) Montferrat; e) Genua herczegség a' part' hosszában, 110. négyszegü mföld., 560,000. lak., hol a' déli gyümölcs szépen terem, 's a' halászat igen üzetik, nem különben a' tengeri kereskedés. E' vidék, kivált fő városa már a' 12-ik században önálló hatalmas kereskedő status volt, 's Corsicát, a' franczia déli partot, és a' fekete tenger' partjait birta. Hasonnevü fő városa 90,000. lak., hegy és tenger közt, kettős körfallal, 's erősséggel, pompás, 's számos palotákkal, jeles sz. kikötővel 's világító toronynyal, fönséges templomokkal, gyönyörü piaczokkal, egyetemmel, tengeri kereskedéssel, jeles gyárokkal (a' genuai bársony hires), több tudományos, müvészeti, és kegyes intézetekkel, érseki székkel 's a' t. dicsekszik. Egyéb városok: Spezzia, Savona, St. Remo, Bordighera; f) Nizza (l. e.); g) Sardinia, sziget Corsica és Sziczilia közt, 400. négyszegü mértföld 500,000. lak., telve hegyekkel, sok erdővel, igen sok ólommal, tengeri sóval, déli gyümölcsökkel, szép lovakkal, müvetlen lakosokkal belsejé-

ben. Fő városa: Cagliari (kályari), 28,000. lak. erősséggel, egyetemmel, könyvtárral, régiségek' gyüjteményével, gazdasági társulattal, érsekséggel, kikötővel. Sassari város 20,000. lak. számlál; van érseki széke, egyeteme. Algheri, vár és rév.

Sarok-kör, kettő vagyon a' math. földtanban, az egyik az éjszaki (circulus polaris arcticus vagy septemtrionalis), melly az éjszaki világ-'s föld sarkot; a' másik a' délszaki (circ. pol. antarcticus v. australis), melly a' délszaki sarkot környezi.

Sarkok (poli). A' világnak 's földnek két sarkát képzelik a' mathematikusok, úgy hogy a' mind kettőt egyenes vonalban öszvefoglaló 's földünk közepén átmenő tengely körül látszassék a' világ 's föld forogni, nyugatról kelet felé. Egyike ezen sarkoknak éjszakon vagyon, 's éjszaki vagy gönczöl sarkoknak (polus arcticus); a' másik délszakon van, 's délszaki v. gönczöl elleni (pol. antarcticus) saroknak neveztetik. Ezt a' délszaki féltekén, amazt az éjszaki féltekén lakók láthatják csak az égen; mert ellenkezőleg a' láthatár alá esnek ezen pontok.

Sarok vidék (éjszaki), azon szigetek összesége, mellyek az éjszaki sarok-körön belöl esnek, millyenek a) Grönland, mellynek csak délszaki részének partjai ismertetnek (l. ezt); b) Island (l. ezt); c) a' sarok felföld, Grönlandnak éjszak nyugati része, a' Baffin' öbléhez éjszak felé, ahhoz egészen hasonló, sőt még zordonabb. Iram, pézsmás bika, jégmedve, szarvas, farkas, róka, tengeri madarak nagy számmal vagynak ugyan, de emberek (eszkimok) az öbölnek csak nyugati partján találtatnak. Imitt amott soska 's füzes bokrok is. d) Balfinföld, a' Baffin és Hudson öblök közt, hová még több szigetet kell számitni nyugat felé, hol a' Fury és Hekla szoros tenger választja el a' vidéket az éjszak Amerika' szárazföldi Mellville' félszigetétől. e) Több szigetek még a' Barrow szoros tengertől délnyugatra. f) Spitzbergen 's több apróbb szigetek Grönlandhoz éjszak-keletre, (délszaki) azon szigetek' csoportjai, mellyek a' délszaki sarok-körtől befelé vagynak. Itt vagyon új déli Schettland, Háromság' földje, Palmer' földje; déli Georgia, Sandvich-föld, Enderby-föld, Graham' földje 's a' t.

Sarolta, sz. István első magyar király' ifjabb nővére, 's Aba Samu király' neje. Mikor Péter király Abától az országot visszanyerte, Saroltát is elfogatta, de életének megkegyelmezett. Második férjétől, kinek nevét a' történetirók föl nem jegyezték, egy Marhard nevü fia volt, kitől származott a' hires Bethlen és Apafi család Erdélyben.

Sarolta, I. Gyulának, az erdélyi fejedelemnek leánya, Geiza magyar fejedelemnek neje, 's sz. István magyar királynak anyja. Ez birta reá Geizát, hogy a' kereszténységhez annyira hajlandó lett, sőt meg is keresztelkedett. Geiza' halála után ezt akará nőül venni Kupa, somogyi

gróf, azon czélból, hogy ő lehessen a' magyarok' feje, miből azonban mi sem lett.

Sáros vármegye, a' Tiszán inneni kerületben terül el, éjszakon Gácsországgal, nyugaton Szepes, délfelé Abauj, keleten Zemplény vármegyékkel határos, 65. 1/2 négyszegü mföld. 160,000. lak. Földje hegyes, éjszak felé a' Kárpátok lepik; völgyei kellemesek és termékenyek. Folyói: a' Poprad, Orchiva, Tapola 's a' t. Sok ásványos forrásai vagynak. A' lakosok nagyobb részben tótok 's kat., kevesebb luth. Termékei: gabona, zab, kender, gyümölcs, fa, vas, só, és becses kövek, kivált opál. A' lakosok sok barmot tenyésztenek, és méheket tartanak; azon kivül sok vásznat készitenek, sok pályinkát főznek, edényeket csinálnak 's a' t. Van benne 3. sz. kir. város; u. m. Eperjes; Szeben; Bártfa a' Tepel patakon 5300. lak., gymnasiummal, hires fürdőkkel, viz-gyógy intézettel, savanyu viz-forrásokkal, kórházzal, a' tanácsháznál jeles levéltárral, vashámorral, három papiros malommal, bor, kender, 's vászonnali kereskedéssel Gácsországba. Tovább 12. mváros, 376. falu, és 13. puszta. — Nevezetesb mváros Sóvar, sok só főzéssel (100,000. mázsa évenkint).

Sáska. Ezen, Ázsiában honos 's iszonyúan pusztitó bogárfaj, melly a' mezők és veteseknek olly tömérdek károkat okoz, kivándorlásakor hosszu felhő vagy vastag ködként jelenik meg, mellyből már messziről hallik a' borzalmas nyözörgés; közeledvén pedig a' felhőhez hasonló sáska-tömeg, mintegy hópehelylyel látszik megtelve lenni a' levegő' egy része, 's a' napot elhomályositja. Afrikában, mint mondják, gyakran tizenkét mértföldnyi helyet lep el a' sáska. Thüringiában 1693. négy mértföldet boritott el hosszában és szélében, 's a' felszámitás szerint 92. milliónál több volt a' sáska. Hazánkban, Nógrád vármegyében, aug. 5. 1748. Szanda nevü helység körül egy egész mföldet fogott el; 's mint mondják, olly sürüen szorult össze, hogy egy huszár lovával át nem gázolhatott a' sáska tömegen, mig le nem üllepedett. Borzasztó a' sáskak' nyoma. Pillanat alatt mindent, mi csak zöld, fölemésztnek, szóval az egész természet elvesz általok.

Saturnus, görög mythologia szerint a' földmivelés' istene, Uranus és Gaea' (ég és föld) fia. Saturnus igazgatta a' világot, az isteni kormány' második szakában, 's idejére arany időkor volt, mellyben minden, mi azelőtt a' dus természet' ereje által rendetlenül ment, az emberek' boldogságának előmozditására rendszabályoztatott, 's úgy, mint a' természet adá, használtatott. De minthogy Saturnus félt, ne hogy, mint megjövendöltetett neki, fiai által a' tróntól megfosztassék, gyermekeit, kiket neki Rhea nemzett, születésökkor, elnyelte, Zeust kivévén, kit anyja az által mentett meg, hogy Rhea neki egy kecskebőrbe

varrott követ adott által, mit, gyermekének gondolván, lenyelt, Zeust pedig Gaeának fölneveltetésre általadta. Zeus 10. év mulva atyját a' trón-tól csak ugyan megfosztotta, öt az alvilágba, hol némellyek szerint bilincsek közt tartaték, számüzte, mások szerint azonban Elysiumban a' megholtak fölött örködék. Mások ismét állitják, hogy Italiába utazott Kronos vagy Saturnus (egynek tartják Kronost Saturnussal), hol Janustól barátilag fogadtatván, az emberiségnek, azt mind az életet könnyebbitő módra, sokféle müvészetek és mesterségek' föltalálása által szoktatván, igen sokat használt. Igy neki tulajdonitják különösen a' földmivelésnek Italiába hozatalát, 's minden ahhoz tartozó szükséges készületeket, még a' pénzverést is neki köszönik. S. agg férfi alakban ábrázoltatik, sarlóval, köralaku kigyóval és uralkodó palczával; sokszor baljában gyermeket tart, mint ha meg akarná enni, vagy növény sarjadékot fején, lábán pedig kötővel átszoritott czipőt visel. Fő hely, hol különösen tiszteltetett, Kreta sziget volt, hol Zeus is neveltetett; fő temploma pedig Rómában vala, mellyben később az ország' legfontosabb oklevelei tartattak. — Saturnusnak nevezik a' csillagászok azon planétát, melly a' naptól 199. millió mföldnyi távolságra esik, 's mellynek átmérője 16,290. mföld. A' napkörüli forgását 29. év és 154. 3/4 nap alatt végzi, 908. nagyobb, mint földünk.

Saturnaliák, ázsiai népünnep. Eredetéről többen többféleképen tudósitnak. Némellyek azt mondják, hogy Saturnus' emlékére állittatott Janus által, mivel S. az által, hogy a' népet földmivelésre 's más szükséges ismeretekre tanitotta, az emberiség' jótévőjévé 's boldogitójává lett; mások szerint a' pelasgok alapiták 's emberekkel áldoztak, mig Herkules Olaszországba jövén, ezen nyers szokást eltörülé; mások ezen ünnepben az emberek' egykori egyenlőségét látják visszatükrözni. Ám legyen akár mikép, 's akár honnét eredete, annyi bizonyos, hogy 494. év. kr e. kezdetett; eleinte 1. utóbb 2 — 3. napig tartatott, dec. 19. Ezen népünnepen a' legzabolátlanabb szabadság uralkodott minden rangu emberek közt. Saturnus' lábairól a' gyapju békók levetettek, minden nyilvános dolgok, gyászolás, elitélés 's a' t. felfüggesztettek; pompás vendégségek adattak, hol a' rabszolgák ülve, vendégeskedtek, vagy uraiktól szolgáltattak. A' nyilvános helyeken találkozók »bona saturnalia» szókkal üdvözlék egymást, 's viszonyos ajándékokkal kedveskedtek. A' mi farsangunkat sokan innét származtatják, mások ezt tagadják.

Satyrusok, mezei istenségek. Eredetök homályos. Bachussal szoros egybefüggésben vagynak, 's mindig annak társaságában jelennek meg. Sokfélekép' rajzoltatnak. A' csinosabb munkák, mint igen erős, esetlen, haragos, boszut lehellő embereket személyesitik, hosszu fülekkel 's kecske farkkal. Legtöbb helyen emberi alakot kapnak, kecske lábakkal

's kecske farkkal. Testök szine vörös, fejök repkenynyel koronázva, 's kecske szarvakkal ellátva.

Savoja (Sabaudia), Sardinia királyságnak herczegsége, 172. négyszegü mföld. 525,000. lak., egész Európában a' legmagasb hegyvidék, zordon éggel; de még is gabnája és bora jól terem az alacsonyabb tájakon. Baromtartás a' lakosok' fő dolga, kik többnyire igen szegények, 's romlott franczia nyelvet beszélnek. Genf kantona és tava éjszaki határa, Wallis kanton és Piemont keletről és délről éri, nyugat felé a' Rhône Franczia országtól választja el. Folyói: a' Rhône, Isera, Arvo, Arco; tavai: a' Bourget, Annecy, 's a' genfi tó. — El van osztva 8. megyére. Fő városa: Chambery (Sánberi), szük völgyben, szomorú tekintettel, széke egy érseknek. Van akademiája, muzeuma, márvány malmai, selyem gyárai, sok szeder ültetvénye, ásványos fürdője, régi vára, 16,000. lak., és közelében szép vizesése.

Saul, az izraeliták' első királya 1095 — 1055. kr. e. Atyja kis Benjamin' nemzetségéből származott. A' nép magány országló királyt kért, Samuel próféta javaslására a' szép magas szálu, tekéntélyes, azon kivül bátor, vitéz férfiu Saul választatott, 's a' népgyülésben királylyá kenetett föl Samuel próféta által. A' nép' egy része elégedetlen volt e' választással. Ezt nevelte kegyetlensége, 's sokszori botlása. De az ammoniták' királyán, Nahason, diadalmaskodván, a' néptől ismét megkedveltetett. Megverte a' philistenusokat, szerencsésen harczolt a' moabiták, idumensok, amelikiták ellen. Acháb királyt 's követöit a' próféta parancsa ellen nem ölte meg, azért a' nép' kedvéből kiesett, miért öt a' próféta is megdorgálta. Igy a' nép és próféta' kedvéből kiesve, bús komolyság lepte el lelkét annyira, hogy azt csak a' zene volt képes némileg enyhitni. A' próféta ezt látván, 's hogy ekkép nem képes uralkodni, Dávidot kente föl királynak; kit Saul szüntelen üldözött. Később a' philistenusokkal szerencsétlen harczba keveredett. Itt elvesztvén mind a' három fiát (köztök Jonathánt), komolysága' felső fokát elérte, 's tulajdon fegyverével végezte ki magát.

Schaffhausen, 8. négyszegü mföld. 34,000. lak., Svaicz' kantona a' Rajna' éjszaki oldalán, Baden nagyherczegséggel határos, dombos vidékkel, jó bor, buza, gyümölcscsel, vas-bányák 's gyárokkal. A' lakosok jobbadán protestánsok. A' hasonnevü fő város a' Rajnán 7500. lak. számlál. Van benne tanodalom, emberségi collegium, 5. könyvtár, bibliai társaság, gazdasági egyesület, és segitségi társulat, nagy pamut szövő, edény, kocsi, aczél, ráspó, puska gyárok. Környéke kellemes. Nem messze vagyon a' lauffeni Rajna zuhatag.

Schaumburg-Lippe, némethoni szövetséges állodalom, 9. 3/4 négyszegü mföld. 27,600. lak. Környezi Vesztfália, Hannovera, hesszeni

Schaumburg, és Lippe Detmold. Földje dombos, nyugat felé erdős, egyebütt földmivelésre igen alkalmas. E' mellett rét és fenyérvetés is igen üzetik. Kőszénbányai nyereségesek. A' szellemi miveltségek itt honában vagyon. Bückeburg, 2500. lak., fő városa a' fejedelemségnek és az uralkodónak lakhelye, hol a' status' törvényszéke is vagyon. A' város csinosan épült, van gymnasiuma, népnevelők' képezésére egy intézete, leánynevelő intezete, könyvtára. Stadthagen, régi várral, mezei gazdasággal, kőszén bányákkal, ásványos forrással, diák oskolával, árvaházzal, és 1800. lak. dicsekszik. Steinhude nevét adta egy halakkal bővelkedő tónak. Eilsen falunál hires fürdők vannak.

Schiller (Fridrik), a' szónak tökéletes értelmében nevezetes német népköltő, szül. 1759 Marbachban, Würtembergben. Elvégezvén alsóbb oskoláit, a' hittudományt tanulá; de minthogy arra hajlamat nem érzett, a' würtembergi herczeg által alapitott Károly-akademiába ment mint növendék. Itt az orvosi tudományokra adá magát. Klopstock, Göthe és Shakespeare már ekkor varázs erővel hatának kedélyére, 's a' »Räuber» nevü szindarabot alkotá, és 1781., mint katonaorvos, azt ki is nyomatá. Az ebből származott izetlenségeket hogy elkerülje Schiller, 1782. Stuttgartból titkon elillantott; 's egy ideig Bauerbachban, Wollzogen nevü b. t. tanácsosnő' jószágán élt, hol a' »Verschwörung des Fiesko» és a' »Cabale und Liebe» czimű szindarabjait végezte be. 1783. Mannheimban szinköltő lett, hol a' »Rheinische Thalia» cz. darabját irta, 's »Don Carlos-t» pedig kezdette. 1785. Szászországba költözött, hol Löschwitzen, Körner jó barátjánál »Don Carlos-át» bevégezé, 's a' »Der Abfall der Niederlande» czimű történeti darabját kezdé, melly azonban tökéletlen marada. 1793. kiada a' »Geschichte des 30jährigen Krieges» czimű munkáját. 1789. Rudolstadtban megismerkedék Göthével, ki őt Jénában a' rendkivüli történettanitói székre segité. Ekkor ő kizárólag csak a' történettannal és Kant' philosophiajával foglalkozék, 's ekkor irta a' »Geisterseher» czimű darabját. 1790. megházasodott. 1791. egészsége egészen megrongáltatott, mellfajdalmakkal kinoztatván. Valamennyire visszanyervén előbbi egészséget, újra fáradhatlan szorgalommal folytatá kezdett munkásságát 's a' »Horen» czimű munkájával kedveskedék. Miután 1796. rendes történettanitóvá lön; 1801. egészsége végett Weimarba ment, hol a' kedvezőbb tájék ismét visszaadá a' csak nem egészen földúlt vidámságát. Itt 's Jénában irta a' »Wallenstein; Maria Stuart; die Braut von Messina; és Wilhelm Tell» czimű darabokat, forditotta a' Shakespeare' Macbethjét, és Racine' Phaedráját. Mellfájdalmai ismét megújultak, 's a' halhatatlan emlékű költőt 1805. a' sirba tasziták. Költészeti jeles tehetségén kivül egyéb szép tulajdonok is jellemzék a' nagy költőt, mint mindenkinek bizodalmát teljes mértékben is bírá. Minden munkai »Schillers

sämmtliche Werke» czim alatt ismeretesek. Jeles kiadás 12. kötetben a' stuttgarti 's tübingeni, 1835. Ujabb is van már, szinte gyönyörü alakban.

Schwarzburg-Rudolstadt, német szövetségi fejedelemség, 19. négyszegü mföld. 64,000. lak. a' Szászföldön. Koburg, Szász-Meiningen, és Weimar között, a' thüringi erdőnél. Kellemes vidékét a' Saale, Ilm, Schwarza, Gera mossák. Csak éjszakon alkalmas földje a' mivelésre. Egy másik része (az alsó uradalom) porosz Szászföldön van a' Schwarzburg-Sondershausen fejedelemségnél (l. e.). Lakosai csekély kivétellel lutheránusok. Fölebbviteli fő törvényszéke anhalt-dessaui Zerbst városban vagyon. Fő városa: Rudolstadt, a' Saale folyón, 4000. lak· mellynél van a' fejedelem' széke, könyvtárral, kép, 's régiség gyüjteménynyel, a' Lajos' várában természeti ritkaságok' gyüjteménye vagyon; széke van itt még a' titkos tanácsnak, egy kormánynak, consistoriumnak, kamarának; van benne könyvtár, tanitó, képző intézet, gymnasium, munka, 's őrjház. Leutenberg város elkülönitve vagyon. — Az alsó uradalom fő városa Frankenhausen, gymnasiummal, kormányszékkel, sóbányával, ásványos forrással.

Schwarzburg-Sondershausen, német szövetségi fejedelemség, 16. 1 2 négyszegü mföld. 55,000. lak. Szászföldön egészen porosz birtoktól körülvéve; azon kivül Schwarzburg-Rudolstadnál, a' felső uradalom. Folyói: a' Helme, Wipper, Unstrut. Földje termékeny, és rezet, vasat, kobáltot, vitriolt, timsót, savat, ként, porczellán agyagot, márványt hoz a' Schwarzburg-Rudolstadt' részével együtt. A' lakosok lutheránusok. A' fölebbviteli fő törvényszék egy az anhalti statusokéval Zerbsten. Fő városa: Sondershausen, széke a' fejdelemnek, kormánynak 's a' t. gymnasiummal 's régiségek 's természeti ritkaságok' gyüjteményével, 's 4000. lak. A' felső uradalomban Arnstadt, 5000. lak. széke egy kormánynak, várczával, porczellán gyüjteménynyel, őrjintézettel; Breitenbach, 2600. lak. 's porczellángyárral.

Schwyz, 22. négyszegü mföld. 70,000. lak. egyike a' legrégiebb svaiczi kantonoknak, éjszakon Zug, Zürich, és Sanct-Gallen; keleten Glarus; délszakon Uri és Unterwalden; nyugaton Lucern kontonokkal határos. Csupa magas hegységből, 's Arth, Muotta, Weggi, és Sihl völgyekből áll. A' Rigi hegy' tetejéről 22. tavat láthatni, 80. órányi körben, s' távol a' berni havosokat. Fő dolga a' lakosoknak baromtartás, ők mindnyájan katolikusok. Fő városa Schwyz, 3700. lak. csinosan van épitve, 's kellemes környéknek örvend; Brunnen, falu hol 1315. az örökös szövetség köttetett. Einsiedlen helységben, 5700. lak., pompás apátság, híres bucsú, 60. vendégfogadó, 's könyvtár van.

Scipio, jeles római nemzetség, mellynek igen sok tagjai a' legfőbb tisztségeket viselték. Legnevezetesebb közölök Scipio Africanus major és

minor. S. Africanus major (P. Cornelius), a' rómaiaknak legnagyobb vitéze 's legokosabb hadvezére. Atyja P. S. Corn. consul és jeles vezér volt. Jó nevelést kapott, a' hadtudomány kedves tanulmánya vala; leereszkedő, nyájas és igen bátor; ravaszságot és bátorságot egyaránt használt, a' maga helyén mindeniket, czélja' elérésére. Becsülte az idegen érdemet, kedvelte a' tudományokat. Ifjúsága' kezdetétől minden éjjel éjfélkor a' Capitoliumba ment, az öröktől behocsátást kivánt, 's Jupiter' templomában tartózkodott majd reggelig, 's ezt egész éltében folytatta. Ez adott alkalmat azon mondásra, hogy az istenektől származik. Legföltünőbb az, hogy a' capitoliumba menetekor a' kutyák sohasem ugatták meg őt. Atyja' vezérsége alatt Ticinus folyónál harczolt, 's atyjának életét menté meg. A' cannai ütközetben jelen volt; melly után egy csapat' vezérsége reá bizatott. Erésére esett, hogy az előkelő tisztekből sokan az ellenséghez átmenésre összeesküdtek, gyülésökbe ment, 's kihúzott kardját fejek fölött forgatta, még meg nem esküdtek, hogy soha hivtelenek nem lesznek a' hazához. 211. a' nép zavarba jött, kit küldjön a' makacs Spanyolországba. Scipio, jóllehet még nem is 24. éves, maga ajánlotta magát. 210. új Karthágóhoz vitorlázott, erős ellenállás után megvette a' várost, tömérdek pénzt, fegyvert, 's élelmi szereket hajtott hatalmába. Barátságos leereszkedése, 's szelidsége a' spanyolok' szivét megnyeré. Laelius barátjától üzente meg Rómába a' diadalt. Hasdrubal újra közelgetett; de S. ezt észrevévén, vele megütközött 's fényes győzelmet vivott ki magának. A' spanyolok bámulták a' fiatal győztest, de még jobban szerették 's kérték, venné föl a' királyi czímet; a' szerény és szelid Scipio ezt el nem fogadá. Kiverte Spanyolországból a' punusokat, 5. évi dicső táborozása után visszajött Rómába, 's 14,340. font ezüst pénzt hozott a' közpénztárba. A' féltékeny senatus még diadali menetet sem engedett neki ennyi érdemekért. A' nép hálaadóbb volt, 's consullá választá őt, jóllehet még a' törvényes időt el nem érte. Afrikát és Siciliát kapta mint tartományt. A' senatus félvén tőle, Afrikába nem ereszté, akkora halasztván, ha szükséges lenne. S. Siciliában hajókat építtete, emberekkel 's élelem szerekkel ellátta. Ellenségei a' senatusnál azonban bevádolták. Ez követeket küld hozzá, hogy kérdőre vegyék, a' felelet vala egy száraszföldi 's vizi harczjáték, mellyben egész erejét kifejté. Most Afrikába ment. Itt a' városokat elfoglalta, a' csapatokat meggyőzte, 's az egész vidék' urává lön. A' punusok látván e' nagy szerencséjét, Hannibált hivták segitségül. A' két hires vezér értekezett a' békéről, de Scipio olly kemény föltételeket tett, hogy Hannibál azokat el nem fogadhatta. Ütközetre került ekkép a' dolog; 's a' legfényesebb diadalt, mellyet a' rómaiak mutathatnak, most küzdötte ki S. Zamánál, egyenesen Karthágo felé ment; de a' béke ajánlók eleibe küldettek, 's ó föltételek mellett békét adott a' városnak. S. 123,000. font

ezüstöt vitt ismét a' status pénztárba; diadali menetet szavaltak neki a' senatorok, 's ezen mellék nevet »Afrikanus» adák neki. 199. censor; 194. ismét consul volt; 193. ismét Afrikába küldetett Massinissa és a' punusok közt a' pört elintézendő. Jeles jeleme főkép kitűnt Antiochussali viszonyában. Scipio' fia fogva volt Antiochusnál, ki azt igérte, hogy az ifjú Scipiót kibocsátja a' fogságból 's ezen kivül sok pénzt igért Scipionak, ha a' sereggel visszavonul. S. megköszönte A-nak szivességét fia miatt, mint az ő személyéhez mutatottat; de a' hadi dologra nézve csak azt javasolta, hogy minél előbb kössön békét a' római néppel. A. mint e' mellett is szabadon bocsátá az ifjú Scipiot. Ez annyira meginditotta a' vezért, hogy Antiochust kérné, menne addig az ütközethe, még ő (Scipio), ki akkor beteg volt, ismét a' táborba mehet. Magnésianál ismét győzött Scipio' serege, és a' nagylelkű A-nak kénytelen volt Scipio a' tanács által reá bizott kemény föltételeket kijelenteni. Erre Rómába ment. Itt ellenségei azzal vádolták, hogy pénzt vett el A-tól, azért kötött vele békét. A' tanács' kérdésére »mit felel erre» Scipio méltatlannak tartá illy alacson vádra felelni. A' vád elnyomatott, Scipio a' háladatlan népet megvetve, mezei lakába, Linternumba, vonult, honnét semmi vissza nem csalhatá őt a' városba. Erdemei' érzetében itt élte hátra levő napjait. Meghalt 183. kr. e. Parancsára teste is ott temettetett el. Emléket állitanak neki Linternumban, 2. a' Scipiok' sirboltjában, 3. capit. Jupiter' templomában.

Scott Walther, szül. 1771. Edinburghban. Anyja mivelt asszony lévén, szüntelen sok mivelt emberek voltak társaságában. Ezekkeli társalkodása, 's azon szomorú körülmény, hogy egyik lábára sánta volt, szülték, hogy ülő életmódot választott, 's hajlandóságát követve, költővé lett. Oskolai tanulmányiban a' középszerűségen alig emelkedett fölebb. Elvégezvén a' törvénytanulást, atyja' akaratjából ügyvédi pályára adta magát; hol atyja' érdemeiért 1797. nevezetes hivatalokat nyert. Ezen évben lépett, mint iró, föl. 1806. mint első titoknok az edinburgi fő tanácsnál, elvesztvén atyját' ennek 's nagybátyjának vagyona reá szállván, lemondott hivataláról, 's függetlenül családjának 's kedvencz foglalatosságának — a' költészetnek — élt. Ezen időtől sok jeles regényeivel mintegy elárasztotta az angol olvasó közönséget, 's milly örömmel fogadtattak regényei, csak abból is kitetszik, hogy The lady of the lake (a' tavi leány) regényéből 1808. 3. hónap alatt 8000. példány kelt el, 's 1819-ig. ugyan ez 14. kiadást ért. Sok különbféle tárgyú, czimű, irányu munkák után 1814. a' költészet' új nemét kezde meg, t. i. a' történeti regényt, mellyet az egész világ olvas, minden nemzet forditói neki rohanva, majd minden élő nyelvekre leforditák. Ezen regényeket a' »Waverley regény' czimüvel kezdé' meg név nélkül, az utóbbiakban pedig a' »Waverley regény' irójától» aláirással élt, nevét szüntelen elhalgatván, úgy hogy az olvasó kö-

zönség nem tudhatá, kinek köszönje éldeletét: még baráti előtt is tagadván, sőt IV. György király a' poharat Scottra, mint a' Waverley regény irójára, köszöntvén, még ekkor is tagadá. Ezen makacs tagadásnak okát, 's czélját senki sem tudá, csak 1825. az éjszaki könyvkereskedő társaság megbukta után jöve napfényre, midőn S., mint annak részese, roppant vagyonát egészen elveszté, sőt, 40,000. font. st. (4. százezer p. f.) adóságot is hoza nyakára. Készséggel akará hitelezői' kielégitésére még Abbotsfort mezei lakát is eladni, hol világhirű regényei születtek; de a' háladatos angol nép ezt nem engedé, 's aláirás' utján csak hamar mentve volt Abbotsfort. Ezen időtől még nagyobb szorgalommal irt; de, úgy látszik, e' körülmények lelkére nagy hatással voltak. 1820. S. az edinburgi tudományok akademiája' elnöke lett, 's azon évben a' király báróságra emelte őt. Roncsolt egészsége visszaállitása' tekintetéből orvosai' rendelésére Nápolyba utazott, honnét később honába visszatérni szandékozván, az uton guta ütés érte. Ezen betegségből föllabbadt ugyan, 's honába is elért még; de itt csak hamar egy második guta ütés munkás, dicsösséggel teljes pályafutását bevégezte 1832. Abbotsfortban, az olvasó világ' fájdalmára. Egy franczia hirlap munkáit 175. kötetre teszi.

Schuster (János), orvos tanár, a' vegytan, r. tanitója a' pesti egyetemnél; szül. Pécsett, máj. 4. 1777. Szülőföldén végezte kisebb oskoláit, különös vonzalmat érezvén pedig magában a' gyógytudományok iránt, 1800. Pesten az orvosi tanulmányokat. 1802. a' vegytan' tanitója mellé adatott, mint segéd, 's ugyan azon évben orvos tanárrá mozdittatott elő. A' kormánytól engedelmet nyert a' külföldre tudományos utazásra, ezt 1805. használta, a' külföld' több tudós-intézeteit meglátogatta, legtovább Berlinben mulatván. 1808. a' kolosvári lyceumban a' vegytani tanitó széket nyerte el; de következő évben visszatért ismét Pestre, megnyervén a' természettörténet' székét. A' hires Vinterl' halála után a' vegytant és füvésztudományt is tanitá. 1811. rendes oktatója lön a' vegytan és füvésztudománynak. Több megürült tanszékeket több ideig betöltött, minthogy jeles elméje, fáradhatlan szorgalma 's nagy tudománya mellett könnyű volt neki akármelly megürült tanszékre föllépni. Meghalt Pesten. Nyomtatásban megjelent munkái. Terminologia Botanica, 1808. Geschichte der Stadt Pesth, Pest 1816. Hydrographia Hungariae, 1829. 's több forditások 's értekezések. — A' vegytani magyar müszavak' alkotója ő volt; 's valamint Bugát a' gyógyászati, úgy Schuster a' vegytani nyelv' alkotojának neveztethetik. — Az ő serkentésére kezdék a' magyar gyógyszerészek az oskolai év' végével évenkint tartatni szokott nyilvános értekezéseiket magyarúl elmondani 's kinyomatni. Az ő halálával ez is a' sirba dőlt.

Sebestyén (Domokos), első esztergomi érsek és alkanczéllár,

kit sz. István mindjárt királysága' elején emelt e' méltóságra a' benedekiek közől. Ekkor (1001.) alapitotta sz. István a' sz. mártoni fő apátságot, 's azt jelenleg is biró jószágaival gazdagitotta. Alkanczellár volt Sebestyén akkor is, midőn a' most is fennálló bakonybeli fiók apátságot alapitotta 1037.

Secretarius, e' madárfaj igy neveztetik, mivel hosszu bóbitáju fejének hátulja azon irótollakra emlékezteté a' hollandokat, mellyeket a' hivatalban lévő ember fülei mellé dug, mikor megszünik az irástól. Ezen madárfajt a' természetbuvárok közől némellyek, lábainak hosszasága miatt, a' gólyákhoz közé, mások pedig, életmódját vévén nagyobb tekintetbe, a' ragadozó madarak közé számitják. Hazája csupán a' Jóreménység-fok. Lábai hosszuk, orra erős, mint a' ragadozó madaraké, szemöldöke egy hüvelyknél hosszabb sor fekete szőrből képződik; bóbitája két két sor hosszu tollatból áll, szája igen nagy, lábujjai horgas, de csak nem tompa körmökkel ellátvák. Magassága három lábnál nagyobb, maga tartása méltóságos, sőt mondhatni, hogy büszke. Feje, nyaka, begye, 's szárnyai szürkések, hasa, lábai szép feketék, torka fejéres, a' meztelen bőr, melly orrát veszi körül, ragyogó narancssziu, Farka, kivált a' középső két toll, olly hosszu, hogy azt gyakran a' földön húzza. A' serény formát, melly nyakának hátulját boritja, tetszése szerint mozgatja, 's ez hosszabb a' himnél mint a' nősténynél. A' Secretarius igen nagy ellensége a' kigyónak. Ha fiatal korában fogatik, könnyen megszelidül, a' baromfiakkal társolkodik, de ha éhezni hagyják, a' csirkét és kácsát pusztitja.

Secta (felekezet, párt) különbféle értelemben vétetik; majd t. i. azon módot 's rendszabályt jelenti, melly szerint egy ki cselekszik; majd valamelly nevezetes férfiu' elveinek elfogadását v. követését. Igy származtak a' különbféle secták, mint: secta empirica platonica 's a' t. Majd ismét jelenti az egyházi sectát, midőn, vallás' dolgaiban különbféle elkülönöző elvek támadnak, mellyek által a' valódi valláselvtől eltávoznak, mindegyik felekezet maga nézeteit tartván igaznak, érvényesnek. Illy féle felekezetek politicai vagy tudományos tekintetben pártoknak vagy oskoláknak neveztetnek.

Sedlnitzky, egy igen régi szláv nemes nemzetség, Morva, Lengyelország és Sléziában, melly már 13-ik században különbféle háborúkban kitüntette magát. Nevezetesb utódjai e' jeles nemzetségnek: 1) Károly Gyula, cs. k. tanácsnok, sleziai Liegnitz, Brig és Wohlau herczegségek' helytartója, és német birodalmi gróf, 18. században; 2) József gróf, Choltitzi báró; szül. 1788. Dicséretesen elvégezvén oskolai palyáját, Weiszkirchenben és Troppauban cs. k. kerületi kapitány, azután kamrás, es valóságos belső titkos tanácsos, a' rendőrhivatal' alelnöke, majd még

ugyan a' rendőrhivatal és udvari censura elnöke lett 1817; 1821. pedig Leopold rend nagykeresztes vitézévé neveztetett.

Segesvár-szék, Erdélyben, a' Szászföldön, éjszakon Küküllő vármegyével és Udvarhely székkel; keleten Kőhalom székkel, délszakon Nagy-Sink-Székkel, nyugaton Meggyes székkel 's Felső-Fehér vármegye' részeivel érintkezik. Földje hegyes, ege szellő: gabna, bor szépen terem, veteméný, gyümölcs elég van. Az ipar nem nagy. A' nagy Küküllő mossa éjszaki határát. Van benne egy sz. kir. város: Segesvár (Schäszburg), 6000. lak. a' Küküllőn, mellynek vára a' hegyen fekszik, hol a' polgárság' egy része tartozik lakni; van gymnasiuma, ispotálya, pamutfonása 's szövése. Nagy-Szőllős falunál esett el Keméný János erdélyi fejedelem, 1661.

Seleucia (r. geogr.), isszonyu nagy város volt a' Tigris és Eufrates folyón, Seleucus Nikatortól épitve, a' keletnek legtermékenyebb vidékében. Virágzása Babylon' rovására volt. Lakosainak számát a' régiek több, mint fél millióra teszik, kiknek tehetősb része görögökből állott, saját alkotmánynyal is birva egy ideig. E' város Verus római császár' korában rontatott el, 's most is hirdetik egykori fényét többféle omladványai.

Seleucus (Nicator), Fülöp egyik vezérének, Antiochusnak, fia. Zsenge korától Nagy Sándor alatt katonáskodott, 's az elefántos sereg' kormányzója volt. N. Sándor' halála után a' lovasság' vezére lett, és az országok' elosztásánál (321.) babyloniai helytartó. Eleinte barátja volt Antigonusnak, később viszálkodás támadt köztök, 's Antigonus élete ellen tört, 's Seleucus futással menté meg magát. Ezután sereget gyűjtött 's ezzel Babyloniába ment, hol az ottani katonaságon kivül a' polgárok is hozzá csatlakoztak, kik őt, mint kegyes kormányzót, szerették, 's országát visszanyerte. Antigonust a' Tigris folyónál megveré, miután katonái mind hozzá pártoltak, kikkel S. több tartományokat meghóditott 's több városokat is épitett. N. Sándor követői közt leghatalmasabb volt. Szomszédai irigyelték hatalmát, miért is ellene egyesültek, de S-tól megverettek. Megverte Lysimachust is, 's elfoglalta országát. Roppant birodalma az Industól egész Hellespontig terjedt most. Még Macedoniát akarta elfoglalni; de ezen szerencsétlen harczban Ptolemaeustól megöletett.

Selim. Három illy nevü fejedelem ült a' török trónon: I. Selim, ki még 1467. nagyatyjának, II. Muhamednek, kormányzása alatt született; de csak 1512. juthatott, atyja II. Bajazeth' halála után, a' trónra. 1511. föllázadott Selim atyja ellen, de ez őt visszaverte, 's Konstantinápolyból eltávozott. Azonban a' következő esztendőben a' jancsárok őt ismét visszahiták, 's Bajazeth' helyébe a' kormányra emelték, ki azután drinápolyi útjában meghalt. Császárrá levén S., minden véreit, 's ezek' családját megölette, valamint azokat is, kik trónja' megerősitésében előtte gyanú-

sok valának. Azután a' kereszténységekkel fegyvernyugvásra lépett, 's ostromaihoz fogott. Syriát 's Egyiptomot meghódította. Ezen utolsó meghódítás által lön S. politikai, 's egyházilag a' muzelmani fejedelmek' legjelesbbike, kezébe keritvén az Imanatot és a' Muhammed' zászlóját. Tömérdek kincset hozott ő még Egyiptomból Konstantinápolyba, hol útjában 1519. megholt. Mind a' mellett, hogy durva és kegyetlen volt, a' művészeteket és tudományokat pártfogolta. — 2) II. Selim, az előbbinek onokája 's a' nagy Soliman császár' fia. 1566. lön atyjának utódja a' trónon. Ez is nagyobbitá birodalmát, 1571. elfoglalván velenczeiektől Cyprus szigetet. Megholt 1574. 's igy azon nagy tervét, melly szerint Tanaist Volgával összekötni igyekezett, ki nem vihette. — 3) III. Selim, III. Mustafa' fia, szül 1761. Mustafa' halála után (1774.) öregebb vére, Abdul-Hamid lépett a' trónra, 's ez Selimnek jó nevelést adott. Jeles tehetségei csak hamar kifejlének, 's már akkor föltevé magában, hogy országát annak idejében moralis és politikai tekintetben magasb fokra emelendi. Hogy pedig magát még inkább kiképezhesse, több külnagyokkal, nevezetesen XVI. Lajos franczia királylyal, levelezési viszonyba ereszkedett, egy meghittjét, Bei Izsákot pedig, hogy az országigazgatási tudományokkal megismerkedjék, Párisba küldötte. E' levelezési viszony meg is maradt köztök egész Abdul-Hamid' haláláig (1789.), mikor Selim lépett a' trónra. Ekkor ütött ki Ausztria és Oroszország közt porta ellen a' szerencsétlen háború. Angol és Poroszország ugyan megigérték Ausztria és Oroszországnak a' hadizenetet; de II. Leopold a' törökkel Sistowban egy tisztességes békére lépett. Ekkor S. egész erejét Oroszország ellen fordítá; de Suwarow, Potemkin és Repnin mindenütt megverék a' törököket, kik országuk' és embereikből mint addig igen sokat vesztének; még 1972. Jassinál békét nem kötének. Ezen béke' következtében Dniester folyó határoztatott Oroszország és a' porta közt határvonallá. Ezután Syria és Egyiptus lázadott fel a' porta ellen. A' lázadás ugyan meglehetősen elnyomatott; de az európai fejedelmek' közbejötte által a' török elvesztő Orsovát, Tirlovát, 's Serviát, és Oláhország is már kérdésben forgott. De 1803. végtére még is ismét visszanyeré azokat a' porta. Franczia lázadáskor S. szilárdul közönös marada mind addig, még a' franczia Egyiptomba nem huzódtak. Ezután már mintegy kénytelen, Oroszországgal, Anglia, Ausztria és Napolyországgal a' franczia köztársaság ellen egyesüle. Selim' fő vezére eleinte szerencsétlen vala, de végre még is sikerült neki az angol' segitségével Egyiptust ismét szabaddá tenni. 1801., sőt már előbbi esztendőben is kiüzettek onnét a' franczia, 's török paizs alatt levének. Napoleon akkor, mint első consul, a' sultánnak megtevé a' béke ajánlatot, melly el is fogadtatott, 1802. pedig Párisban megköttetett, 's többé fel sem bontatott. A' béke helyre állván, már

most Selim az ifjú éveiben kitűzött tervét akará országa' javára végrehajtani. Franczia hadi tiszteket használa e' czéljában, 's már 1802. több katonai osztálya franczia lábra állíttatott. A' porta kezdetben nem akarta Napoleont császárnak elismerni, de az auszterlitzi ütközet után az Orosz és Angolországok' befolyása annyira megcsökkent, hogy Napoleon nem csak hogy császárnak elismertetett, hanem még a' Dardanellak is — minden kül nemzetnek — elzárva levének. Midőn 1806. Sebastiani, mint franczia követ, Konstantinápolyba ment, Franczialország' befolyása olly magasra hágott, hogy a' porta' részéről az Orosz és Angolországok ellen viselt háború szerencsétlenül ütött ki, Serviában lázadások ütöttek ki, a' wechabiták megvették Mekkát és Medinát, 's Arábiában már urak levének. 1807. az angol hajóhad a' Dardanellákon keresztül nyomult, 's Konstantinápolyt fenyegette. Ekkor a' török diván egészen elveszté bátorságát, és, ha Sebastiani a' sultánt reá nem beszéli, az angolokkal békére lép. Erre tehát komolyan nyilatkozott, hogy a' béke ajánlatot mind addig el nem fogadja, még az angol hajóhad Dardanellákat el nem hagyandja, 's az angolok kénytelenek levének e' kivánatot teljesiteni. Azonban egy rettenetes fergeteg boritja el magának Selimnek az eget, melly őt trónjától fosztá meg. Kiadá t. i. Selim a' parancsot, mellynél fogva egész serege, miként már 1802. seregének egy részében történt, európai lábra kelle állapittatnia. Ezen eset lázadói mozgalmakat okozott, mellyek azután Konstantinápolyban valóságos lázadásrá alakultak. A' lázadás' legfőbb fokán Mufti állott. Ez nyilván sürgette Selim' letételét. Selimnek a' lázadás elnyomásában minden iparai meghiusittattak. Majus 29. 1807. Mufti és többek a' legfőbbek közől jelenték Mustafa herczegnek, Abdul-Hamid' fiának, hogy a' nép őt választá Selim' helyébe. 300. jancsár kiséré őt Selimhez a' Serailba, hogy vele a' történteket közölje. Erre Selim a' kormányról lemondott. Ezentúl ő nyugalomban is élt volna, ha a' rustschucki basa, 's Bairakdár Mustafa próbát nem tesznek, hogy őt ismét trónra emeljék. De a' próba nem sikerült, 's a' sultán őt megölette. Azonban Selim' meggyilkoltatása után Bairakdár a' Serailba nyomul, Selim' vérét, Mahmudot, ki fölött már a' gyilok villogott, miután Mustafát bezáratta, II. Mahmud név alatt a' trónra emelte.

Selyem. Ezen tárgy jelenkorban egy igen fontos anyag a' mi finomabb életmodunk' érdekére nézve, 's naponként, honunkban is, érdekesb leszen, melly a' melegebb tartományokból hazánkban is már honosult élő bogarak' müvéből készül. A' selyembogarak' tenyésztése már a' legrégibb időkben üzetett. Chinát mondják a' selyemtenyésztés' bölcsőjének, hol annak készitése modját Se-lin-Gi nevü császár' kormánya alatt tanulták meg, 's hol, valamint Indiában is, vadon tenyészik a' selyembogár. Rómában a' selyem-anyag, a' köztársaság' elenyészte előtt, még csak nem

egészen ismeretlen volt, 's csak azután is egyedül a' nőknek engedtetett meg a' selyem hordozhatás, mlért az aranynyal egy áron vásároltatott. (1. font selyem 1 font arany volt). Európában Justinian császár alatt jött létre a' selyembogár' tenyésztése, két perzsa barát hozván Konstantinápolyba selyembogártojásokat, mellyek azután szerencsésen is tenyésztek. Egész 12-ik századig csak a' görögöknek birták a' selyemtenyésztést; ott tanulták az arábok a' selyembogárakkali bánásmódot, és selyemkészitést, 's Spanyolországba hozták, hol a' selyemgyárok Almeira- és Lizabonban kitünők levének. II. Roger, Manuel görög császár ellen, Görögországba ütött, honnét, miután Korinthust, Athénét, 's Thebaet földulta, magával Szicziliába selyemkészitőket hozott, hol ezek az ottani lakosokat a' selyemkészitésre megtanitották, 's Palermo városa lön a' selyemkészités' fő helye. Ekként terjedett el azután Olaszország több városaiba egész az Alpesek' tulsó részéig. Ujabb időkben közép Európaba is, hol a' fehér eperfa szabadon tenyészik, behozták a' selyemtenyésztést. II. Fridrik császár jutalmakat is osztott honában a' selyemtenyésztőknek; de a' selyem roszabb, nyeresége nehezebb és csalékonyabb volt. A' selyembogár' tenyésztéséről, valamint a' selyem' készitéséről már utmutatások léteznek. Legjobb selyem a' chinai, kelet indiai, különösen a' bengáliai, Perzsiában a' ghilani; az úgy nevezett levantini selyem Keletindiából, Perzsiából a' Törökbirodalom és Görögország' különbféle részeiből. Olaszországban is jó selymet készitenek; azután Spanyolhonban, különösen Alpujáresben, honnét Spanyolhonba évenkint 30,000. mázsa selyem vitetik. A' déli Franciaországban készitett selyem hon dolgoztatik fel. Portugalliában, Német 's Oroszországban is készitenek selymet, de honukból ki nem viszik. Angolországban évenkint 4. millió font sterlinget költenek a' selyemanyagok' készitésére. Honunkban hasonlóul — de még igen csekélyben — üzik e' valóban hasznos munkálatot. Pedig ohajtható, hogy, miután a' divat naponként fényüzőbb, szilárd elszánt. sággal fognak föl az ügyet, melly évek után százszoros gyümölcsöt teremne.

Selymeczbánya, sz. kir. bányaváros Hont vármegyében, a' Selmecz' forrásánál, hegységre épitve, 2172. lábra a' tenger szine fölött. Utczái többnyire a' sziklákba vannak épitve, és erdők által elosztva, külvárosai távol (némellyek 2. órányira is) esnek u. m. Bélabánya, Hodricz, 's a' t. mellyekkel együtt 20,000. lak. számlál; de magában a' városban 10,000. lakik. Van öt kapuja; kamara udvara, 's temploma szépen van épitve. Széke van itt a' fő kamara-grófságnak; kerületi bánya törvénynek Hires bányász 's erdősz akademiáját számosan látogatják, hol vegytan műhely, és gazdag gyüjtemények léteznek. Van itt 2. gymnasium 's nemzeti fő oskola; gazdag 's nagy arany, 's ezüstbányák (10,000. munkással) egyenesen a' város alatt, régi 's új várcza, árvaház, a' kegyes rend', collegiuma; vitriol főzés, szeszégetések 's a' t.

Senatus (tanács), igy neveztetik a' királyi városok kormányzó tanácsa, de ezen név alatt közönségesen Róma' tanácsát, mint leghatalmasabbat értjük. Romulus választott a' nép véneiből 's tapasztalttaiból 100. tanácsnokot, 's ezek együtt »Patres» nevet viseltek, vagy koruk miatt, vagy, mivel a' tartomány boldogságról gondoskodtak, mint atyja családjáról, 's mindig az első (Patricius) rendből választattak. Utóbb még 100. adatott mellé̊jök Tullus Hostilius által. Tarquinius Priscus ismét 100. szaporitotta őket, kiket, »patres minorum gentium-nak» nevezett. A' királyok alatt a' népből is lehete választani, 's ezek »conscripti patres-eknek» hivattak különbség okáért. Sulla 600. szaporitotta őket. Julius Caesar még 300. adott hazzájok. A' ki elöször választatott »Princeps Senatus» nevet viselt. Minden senatornak 30. évesnél öregebbnek kelle lenni, különben nem választathatott. Nyilvános tisztviselés vagy katonaság által kelle a' senatorságra érdemeket szerezni, később, az elpuhulások' idejében, pénz, atyjafiság, mellékes tekintetek sokat bevittek a' senatusba. Hatalma a' senatusnak különböző időkben nagyon különbözött. A' királyok alatt a' teendőkről tanácskoztak 's vegzéseiket többnyire elfogadák a' királyok, kivévén Tarquinius Superbust, ki ezt elhanyagolá, 's ennek köszönheté a' trónustóli megfosztását. Hatalma legdicsőbb pontját a' köztársaság' idejében érte el a' senatus. Ez uralkodott korlátlanul; a' katonaság 's minden tisztviselők csak vegzésinek végrehajtói voltak. Marius és Caesar magokat a' senatusba tolták mint ennek védőit, ez által semmivé lett hatalma 's a' kényurak, mint segéd eszközöket, használák azt czéljaik' elérésére. A' caesarok alatt nevők fenn volt ugyan, de csak árnyékilag a' régi hatalomnak 's mindenhatóságnak. Változó szerencsével, nagyobb kisebb hatalommal fóntartá magát a' senatus 553-ig, a' mikor Róma' elfoglalása alkalmával Totila által, a' s-s szét veretett, a' hazából kiüzetett, 's igy érte végét.

Seneca, 1) M. Annaeus, régi nemes családból származott kr. e. 56. Cordubában, nevezetes rendkivüli emlékező tehetségéről. Azt irják róla, hogy 200. verset egyetlen hallásra hiba nélkül elmondott, úgy szinte két ezer nevet egy hallásra visszonozott. Megholt 34. kr. szül. után. 2) L. Annaeus S., az előbbinek fia, 2. eszt. kr. u. szül. Cordubában. Gyermek korában Rómába küldetett a' jelesebb szónokokat hallgatni; később atyja' akaratja ellen hallgatá a' legjelesb philosophokat. Ékesszólása olly hirbe hozta őt, hogy Caligula irigységből megakará öletni, de gyengélkedő egészsége kora halált reményltetett, 's igy életben hagyta. Csak hamar questori méltóságra emelteték, de Messalina, Claudius császár nője' kivánságára számkivettetett. 8. év után a' császár' 2 dik nője Agrippina' közbenjárására visszahivatott, 's ifjú Nero' nevelése bizatott reá. Férfiui szilárdsága 's éles elméje által sikerült neki a' gonoszságban elmerült ifjút

a' jó útra vezérleni, 's Nero' kedvét megnyerni, ki őtet kincsekkel, 's kitüntetésekkel halmozá; de épen azért gyülölték öt a' többi udvaronczok. Ezt észre vévén S., visszavonta magát az udvartól. Számos ellenségei közt leghatalmasb volt a' császárné — Poppaea — ki őt, mint Pisó' összeesküvésében részt vevőt, Nerónál gyanúba hozá. A' kegyetlen Neró megfelejtkezvén tánitójáról, és a' háladatosságról, mellyel ezen tiszta erkölcsü, jeles elméjü, szigoru egyenességü férfiunak tartozott, őt halálra itélte, azon kegyelmet mutatván még is neki, mint egykori nevelőjének, hogy szabadon választhatta a' halál' nemét. S. csendesen halgatta itéletét, 's a' fürdőbeni elvérzést választá, hol vére lassan folyván, még mérget is ivott halálát siettető. Számos hátra hagyott munkái a' legtisztább életü, legerkölcsösebb, szilárd szellemü, egyenes lelkü férfiunak hirdetik öt. Nero' számtalan kegyetlenségei közt az ártatlan S. kitünő helyet foglal.

Sepsi-Szent-György, taksás mező- 's fő városa Háromszéknek, a' Székelyföldön, 's a' székely huszárezrednek egyszersmind, minthogy a' Széknek praetoriuma, 's az ezrednek maradalma itt vagyon. Lakosai jobbadán székely huszárok 's gyalogok; csak kevés polgáriak, összesen valami 5000. ember. A' város közepén van 2. savanyu vizforrás; másfél órányira egy gyönyörü bükkös völgyben ered a' Sugási borkút, 's ehhez közel egy csekély árok, mellynek feneke mindig nedves, és vitriol savanyt ereszt, melly a' közeledő madarakat, 's kisebb állatokat megöli. Négyórányira pedig vagyon a' vulkános Büdös és Bálványos hegy, kéngőzős barlangjaikkal, 's ásványos forrásaikkal.

Sértés, sérelem, bántalom, igy neveztetik valami jogon, különösen valamelly személy' jogán ejtett csorbulás. Szoros értelemben egykl' becsületbeli jogán ejtett megbántását nevezzük sértésnek, sérelemnek, vagy bántalomnak. Igaz, hogy a' megsértés olly emberek közt, kiket a' barátság vagy szeretet szorosabben köt össze, a' kibéküles után a' köteléket megszorosabbá teszi; a' megengeszteltek még inkább kedvellik egymást; mert a' két rokon lélek e' sérelem által egymás értékét kölcsönösen jobban kiismerte; de ez csak bizonyos esetekben áll. Mert vagynak sérelmek; mellyek talán csak látszólag mit se jelentő szóváltásból erednek, még is örökre elszakasztják a' feleket egymástól. És ezen eset leginkább akkor van, mikor a' veszekedést okozó megsértés a' mindenkinél szent személyességet érte. Ha ki szavunkat vagy cselekedetünket megtámadja 's ócsárolja, azon nem bántódunk meg annyira, hogy ki ne engesztelődjünk; de ha e' dolog személyünk' lealacsonitásával történik, akkor a' sértés kiengesztelhetlen, 's ettől irtózik is minden önbecsületét szerető ember.

Sertorius (Quintus), sabinaiföld' Nursia városában szül. Atyja' kora halála után anyja, Rhea, nagy gondot forditott nevelésére. Rómában a'

jogtudomány' szorgos tanulása után a' hadsereghez ment. 85. kr. e. vitézül harczolt Servilius Caepio alatt, a' czimberek ellen. Nem sokára tribunus militum 's questor-nak választatott. A' római viszálkodásokban Marius' részén volt, Sullának heves ellensége. Cinna' megöletése után tartományi parancsnokságot vett által Spanyolországban. A' tartomány minden embereinek szivét ő hamar megnyeré, a' nevelést, szorgalmat igen előmozditá. Sulla 80. kr. e. régi gyülölségből megakará őt tartományától fosztani. Sereget is külde ellene Metellus Pius vezérsége alatt, de ezt megverte Sertorius. Sokáig harczolt Pompejus is ellene, de meg nem győzheté őt. Most aljas eszközökhez nyúltak a' rómaiak S. ellen. Fejére Metellus nagy dijt rendelt. Nem sikerült őt ugyan megölni, de sok követői még is elpártoltak tőle. Tisztjei, kivált a' háladatlan Perperna, kisebbiteni kezdék becsületét. Azért gyanakodó lett, 's magányba vonult. Később a' sok elpártolások miatt kegyetlen lön honnosihoz 's egész birodalmát a' spanyoloknak ajándékozá. Összeesküdtek ellene, köztök Perperna is, 's ebéd alatt az összeesküdtek által (72. k. e.) megöletett. Sponyolhonban általánosan gyászolták a' jó 's bölcs kormányzót. Sokan az összeesküdtek közől megbánták tettöket, kivált Perperna, kit örökösének rendelt. De a' megérdemlett büntetés Perpernának nem maradt el, mert S. után P. vévén által, mint örökös, a' kormányzást, Pompejustól meggyőzetett, futásközben elfogatott, 's megöletett.

Servius Tullius, római király, országlott 577—534. k. e. Eredete homályos. Némellyek szerint Tarquinius Priscus' házában élt, mint rabszolga, de a' királynő a' soká elhanyagolt gyermeknek szorgosabb nevelést kezdett adni, sejtvén jövendő nagyságát egy lángból, melly feje fölött égni látszott, 's később férjével egyetértve, tulajdon leányát adá neki feleségül. Mások szerint egy elökelő ember' fia volt, 's csak később jött a' római királyi házhoz, hová őt atyjafiság csatolá. Tarquinius' megöletését neje elhalgatá, őt csak súlyosan betegnek lenni mondván, 's kérvén, hogy az illy körülményekben, szokás szerint, helytartót válasszanak beteg' férje segédéül. A' választás Tulliusra esett. Tarquinius' halála megtudta után S. király maradt. Mint illyen az országot rendbe szedte, új népfölosztásokat tett, melly által a' patriciusok' egyedüli hatalmát megcsökkentette, a' plebejusoknak több jogokat 's befolyást engedvén a' közdolgokba. Patriciusok a' szükségnek engedve, nyugalmasan fogadták szárnyok' csonkitását. Később még is az igazságos és bölcs, fáradhatlan nép-boldogitó király áldozatja lett az alattomos elenne törésnek. Tulajdon leánya — Tullia — ölette meg, a' patriciusok 's férje, II. Tarquinius befolyása által, a' jobb sorsra méltó királyt.

Severus, római család név. Legnevezetesebbek 1) L. Septimius S., Afrikából származott, fokonkénti előléptetésénél határtalan büszke-

ségét 's nagyra vágyását jól eltudá rejteni. (193.) a' pannoniai sereg' parancsnoka volt; a' császár Pertinax' megöletése hírére katonái által, kiket igéretekkel részére hóditott, császárnak kiáltatott. Rómába indult seregével, hogy a' megöletett Pertinax' halálát megboszulja, 's császári székét elfoglalja. Az útjában eső városok kapuikat megnyitva, mind meghódoltak. Rómába nagy pompával ment. Itt most boszujának, kegyetlenségének fékét eresztett. Elleneit, kik szinte a' császárságra vágytak, meggyőzte, számkivetette, azok követőit vasra verette, megölette, a' makacs városokat kegyetlenül büntette, az előbbi testőrséget feloldotta. De minekutána kegyetlenség, sok senatorok 's nép' vére által trónját megerősité, kegyetlenségéből mintegy kijózanodott, 's a' hon, 's népe' boldogságára törekedett. A' földmivelést, kereskedést előmozditá; a' nép' szivét megnyeré ajándékok, gabna kiosztás és nyilvános játékok által. Országlásában igazságos vala, szilárd meggyőződését követve. Ezt, ha méltattan nyomoru fia Caracalla is követi, nem hanyatlott volna a' római birodalom olly hamar. S. a' britannusok ellen viselt harczban életét veszte Eboracumnál 211. k. u. A' keresztények' üldözésére nem adott parancsot, mint némelly irók állitják, csak a' térités ellen nyilatkozott, 's ezt akará megakadályozni.

Sevilla (szevilya), Andaluziának fő városa, Spanyolországban, a' rola nevezett tartományban, a' Guadalquivir (gvadalkibir) folyón, 's egyike az ország' legjelesb városainak, kettős körfallal, árkokkal 's 166. vártoronynyal, 12. kapuval, 's több külvárossal. Utczái 's házai mór idomuak. Felséges székes egyháza, a' szép Giralda torony (62. öl. mag.), a' nagy mór-, 's az érseki lak, a' börze amerikai levéltárral, a' móroktól készittetett vizvezeték, a' nagy bikaviadali amphitheatrum, 's egy római amphitheatrumnak maradványai, az inquisitiónak, és Medina Celi herczegnek palotája, a' tanácsház, mind annyi remekei az épitészetnek, valamint számos egyéb jeles épületek is. Széke van itt egy érseknek, kir. audienziának, egyetemnek. Tovább 2. collegium, pilóta-oskola, 22. szabad tanoda, kir. tudományos akademia, orvosi akademia, épitész, 's festész- akademia, gazdasági egyesület, nagyszerü burnótgyár 200. malommal, ágyúöntő, nagy selyemgyár, gyapju, bor, 's higanynyali kereskedés 's számos iparszerü intézetek. Hazája Trajan, Adrian, Theodos császároknak, des las Casas, de Herrera, Lope de Rueda, Juan de la Cuéva, Anton de Ullora, Diego Velasquez de Silva, Fr. Pacheco, 's még több jeles férfiaknak.

Shakspeare (William). Az angolok legnagyobb, még máig is utolérhetlen költője, 's szindarab' irójok, szül. 1564. Stratfordban. Atyja gazdag gyapju kereskedő 's egyszersmind mészáros, fiát is mesterségére szánván, miután a' szükséges ismereteken kivül a' latin nyelvben is oktatást nyert, a' mészárosságot tanulta. Igen korán (19. éves) a' 8. évvel

magánál idősb Hattavay Annával házasságre lépett, 's némellyek szerint mint jegyző, mások szerint atyja' házánál élt. A' vadászat' szenvedélyes kedvelője lévén, sokszor a' tilosban vadászott, elfogatott, 's megbüntetttetett. Büntetőjére, a' földes úrra, gúnyverset csinált, miért is üldöztetett. Ő ezért Londonban keresett menekvést. Itteni tartózkodása' eleje homályos. Némellyek azt hiszik, hogy a' játékszinbe menők' lovait tartá, 's ekkép élt; mások hogy írások le tisztázásából; mások ismét hogy a' szinfalak mögött vigyázó 's a' t. lévén, nyomorgott; elég az, hogy pályája' kezdete nem volt fényes. A' látott szinművek nagy benyomást tettek reá, úgy hogy kisébb, utóbb nagyobb szerepek is adattak neki. Ő minden várakozást, mint színész, kielégitett. Megkisértette az irói pályát is. Szindarabja ön várakozását is sokkal fölül haladá. Nem sokára egész Europa' kedveltje lett. Jeles emberek, az első családok barátságukra méltaták őt. Stuárt Jakab király egy hizelgő levéllel tisztelé meg. 1610. Jakab királytól engedelmet nyert két színész társával (Heming és Condell) egy új szinház' állitására, hol majd nem kizárólag S. művei adattak, 's pedig legkevezőbben. 1613. szülő földjére tért vissza, tova a' lármás Londontól, a' tudományoknak 's kedvencz tárgyának élvén egészen. Szivesen társalkodott kevés válagatott baratival, hol 52. éves korában, születése napján, apr. 24. meghalt. A' város' templomában egyszerű kőbe metszett neve mutatá a' nagy költő' nyughelyét. Néhány évvel később ugyan azon templomban szép emléket állitottak a' halhatlan költőnek. 125. évvel későbben egy nemzeti emlék állitatott neki a' Westmünsteri apátságban. S. az angol költészet' teremtője, a' vig és szomoru játékait olly mesterileg alkotá, hogy még eddig ki se érte el őt. Minden fölvett tárgyon könnyen uralkodott óriási szelleme. A' történeti drámában talán soha senki fölül nem mulandja. Az emberi lélek' belsejébe soha még költő olly mélyen nem pillantott, mint ő; a' jellemeket olly igazán 's hiven mint ő, még senki nem rajzolta, úgy szinte a' szenvedélyeket. 37. darabot birunk tőle, mint classikust. — Művei óriási elmével élethün vannak irva, azért középszerű színész ne bátorkodjék meg szentségtelenitni előadásával S. műveit. Valodi mester színész legyen az, ki Shakspeare' drámáiban hajótörést nem szenved.

Sibyllák, jövendőmondó asszonyok az őskorból, kik felsőbb hatalomtól lelkesitve, a' jövendő eseményeket századokkal előre hirdették a' könnyen hivőknek. A' babonaságtól elcsábitott tudatlanok hittek a' sibyllák' jövendölésének, az elöljárok 's hatalmasok pedig magány czéljaikra szépen tudták használni az illy jövendöléseket, 's a' pórnépet általok rabigában tartani. S. szó görög eredetű, 's annyit tesz, mint istentanácsnéja. Minden országban több illy lelkesedett csalfa asszony találkozott, kit a' pór tudatlanság hámult, istenitett. Főkép' Egyiptus, Baby-

Ionia, Persia, Chaldaea, később görög és római birodalom volt a' sibyllák' lakhelye. Egyről mondatik, hogy a' viz-özönkor élt, 's Noe' bárkájában volt a' veszidőben; 's ez a' torony' építését, Nagy Sándor' ázsiai szerencsés harczát, 's krisztus' születését megjövendölte. Nevezetes volt a' sibyllák közt Delphi (vagy Daphne), Delphi templomban született. Ez a' trójai harczot megjövendölte. Homér ennek több jövendőléseit bele szőtte versei közé. A' sibyllák azt hirdették magokról, hogy holtak után is vagy lelkök, vagy testök, a' mint az istenek czélirányosnak látják, megjelenendnek az embereknek az ő szerencséjökre. A' s. tiszta és szent szűzeknek tartattak, sok helyen isteni tiszteleteket adtak nekik. A' görögöknél 's rómaiaknál a' sibyllák' jövendölése tudománynyal kevert volt, versekben — kivált két értelmű versekben — beszéltek az emberekhez, a' verseket 's mondásaikat a' papok készitették előre, vagy a' kimondottakat öntötték versekbe. A' tudatlan nép rendkivülinek örül, a' babonaságot kedvelli; nem csoda tehát hogy találkoztak e' butaságot hasznokra fordító csalók.

Sibyllai könyvek. A' sibyllák' (l. ezt) lelkesedéséből származott mondásokat, jövendőléseket a' papok, irástudók tudományos alakba öltöztetvén, összeirták, 's sibyllai könyvek név alatt drága pénzen eladták. Legnevezetesebbek ezek közt azok, mellyeket a' monda szerint a' cumáni maga hozott Tarquinius Priscus alatt Rómába. A' könyv 9. volt, de értök olly mennyiségü kincset kért, hogy a' király elűzé magától. Erre három könyvet elégetett, 's ugyan azon mennyiséget kérte a' hátralévőkért. Elutasitatván újolag, ismét hármat elégetett, 's a' megmaradt háromért ismét ugyan annyit kivánt. A' király az asszonynak e' szokatlan viseletét bámulván, az ország' nagyjait megkérdé, mi tevő legyen. Ezek' tanácsára a' három maradékért az először követelt összveget letette, őrzését ezen szent könyveknek 15. tagból álló papi collegiumra bizta, 's a' jövendő kornak jóslata lett minden politikai eseményekben. Tartalma olly dús és homályos volt, hogy minden felé könnyen lehete csavarni, 's ez által a' tanácsnak mindig kezében volt a' nép. Cicero azt mondá rólok, hogy okos 's előre látó kormány férfiak készitették őket, 's azért irták olly homályosan 's kétértelműleg, hogy a' kivánt feleletet mindenkor 's minden dologban meglehessen találni bennök. A' senatus fő kincsének tartá, azért is Capitoliumban, a' Jupiter templomában, tarták. A' templom' elégésekor a' sz. könyvek is a' lángok' martalékává lettek. Később a' görög, diák, 's más könyvekben találtatott mondások, versek, jövendölések, mellyek a' sibyllai könyvekből felvoltak jegyezve, összeszedettek a' senatus' parancsára, 's ezer versnél több valódinak találtatván, 's két szelenczébe zárva, Apollo' templomában tartattak, mig 363. kr. u. a' templom leégett; de a' két szelencze meg-

mentetett, 's úgy mondják, hogy még 5-dik században is megvoltak. Ezek' elégetésével nem vesztek el a' sz. könyvek, mert a' csalók ezután még számosabb könyveket toltak a' könnyen hivők' nyakára. A' rómaiakon kivül még Görögh onban is számtalan sz. könyvek gyártattak. A' régiebb időkben legtöbb íratott Alexandriában. Sok jó oldalai is voltak némelly sz. könyveknek, hitvallásos érzelmek költettek általok, a' kor' gyengeségei, vétkei ostoroztattak hennök. Az ős tisztelet ezen könyvek iránt még egész máig nem hült ki egészen. Mi időnkben is árultatnak még illyek; de fölvilágosodott korunkban hinni akarjuk, hogy inkább a' nép' mulatására 's időtöltésére, sem hogy a' babona, előitéletek' gyökeresitésére.

Siczíliai estvék, e' borzasztó tét — a' szerencsétlen sváb Konradin' árnyékának bemutatott kegyetlen áldozat — nem annyira egy hosszu előkészületnek és messze elágazott kapcsolatnak müve, mint egy sokáig táplált elkeseredésnek hirtelen történt kitörése, egy mélyen aggódott népnek vérszomjazott felhevülése vala, melly a' szomoru következményekkel mit sem gondolván, a' kiállott gyalázatot kinzóinak vérében kerésé kiirtani. Az időtől fogva t. i., midőn anjoui Károly nápolyi és szicziliai király lett, az olaszok, valamint általa, úgy a' többi aligazgatók által is mindenkép nyomatván, mind inkább elkeseredének. Azonban a' nápolyiak' gyülölete csak kebleikben forra; de annál inkább észrevehető vala az Szicziliában. Hiába esdeklének királyuknál enyhülésért a' nyomattak; sőt annál inkább érezteték velök a' kegyetlen bánásmódot; hiában fordulának a' pápához, sőt a' király ezen felboszankodván, a' követeket tömlöczbe tétette. Ország' védőjéül 's annyi igaztalanságok' megboszulásául bizonyos Procida János nevezetü, épen olly hathatós ékesszóló, ügyes és bátor, mint mindenféle ismeretekben dús férfiu, állott fel. Ő egy nagy tekintetü család' feje vala Salernóban 's nagy hirben tündöklött. Mint Konradin' párthive, egykor a' franczíaktól üldöztetvén, hogy életét megmenthesse, az aragoniai királyhoz futott. III. Péter ült ekkor a' trónon, ki, Manfréd' leányát birván nőül, Konradin' halála után a' hohenstaufeni herczegségre és azzal együtt mind a' két Szicziliára, mint legközelebb rokon, tarta legnagyobb jogot. Ezt bátoritotta fel Procida a' boszúra Károly ellen, valamint az elnyomottak' megszabaditására is; 's azzal, minthogy e' válalatra magát nem látta elégnek, odább állt, frigyeseket keresvén. Igy ment ő titkon Szicziliába is, hol elég ügyes vala, nem csak azok' gyülöletét kinzóik ellen megerősiteni, hanem még a' sziget' előbbkelő' elégületleneit is részökre tudá hóditani. Innét Konstantinápolyba ment, hol a' császár Palaeolog Mihál, ki már akkor tudta anjoui Károly' tervezetét, hogy Görögországot megakarja hóditani, szép pénzbeli segélyt és fegyvereket ajánlott. Konstantinápolyból Rómába, III. Miklós

pápához, ment, ki, minthogy Károlynak elhatalmaskodása miatt inkább aggódott, mint a' görög császár, örömmel megegyezett abban, hogy III. Péteré legyen a' szicziliai korona. Ekkor birhatá csak reá Procida a' még mindig ingadozó Pétert egy szilárd elhatározásra. Készületekhez fog tehát Péter, hogy Szicziliát meghódithassa, azon ürügy alatt, mintha Afrikába a' pogányok ellen keresztes hadat volna vezetendő, melly szándékra a' franczia királytól, sőt anjoui Károlytól magától is, nevezetes segédpénzt kapott Péter. E' készületnek még az is kedvezett, hogy ép' akkor a' francziák' durva bánásmódja a' szicziliaiakat már az elkeseredés' legmagasb fokára emelte, kik föltevék magokban a' rég' tűrt szenvedéseket kevés napok mulva borzasztó vérontással megboszulni, — 's az a' történet könyvekbe »Szicziliai estvék» neve alatt leszen följegyezve (mart. 30. 1282.) — Szokás vala Szicziliában, Palermóból husvét hetfőn, csapatonként egy közellévő faluba, Montrealéba, délutáni vecsernyére menni. Közönséges séta vala ez, 's a' francziák szinte magok is részt vevének ez' ünnepélyben. Kevéssel ezelőtt — ép' ez ünnepélyre nézve — Károly' helytartója egy új parancsot ada ki, mellynélfogva kinek sem vala szabad magával fegyvert hordani, annál kevésbbé pedig, nagy ünnepen vala szokásban karddal és lándzsával a' templomba menni. Ez ismét új elkeseredést szült. Mind a' mellett a' palermóiak békén maradának; ártatlanul élvezék az ismét visszatért tavasz' kellemeit, vigan haladtak a' kitűzött hely felé, mig mások békével nyugottak a' mező' illatos virányain. Azonban hirtelen egy borzasztó zaj emelkedik a' néptömeg között. Egy franczia' pajkos kicsapongása okozá ezt. 'S a' franczia azonnal vérében hevere, és az átalános lázadás, mellyre olly sok kedélyek már eleve fölingerültek valának, most egyszerre kitöre. Egy pillanat, és ezer elrejtett gyilkok valának láthatók, 's szintannyi szemek nézének körül a' boszu áldozatok után. A' montreali harangok vecsernyére zugának, a' dühös nép »halált a' zsarnokokra» torokszakadva rivallá, és az öldöklés átalános lett. Minden ott volt francziát megölének. Majd azután a' városba sietének vissza, a' véres szinjátékot megújitani. Kit sem kiméltének. Mi franczia volt, elkelle vesznie. Palermóból villám sebbel terjede el a' lázadás egész szigetbe, 's rövid idő mulva szicziliai gyilkok alatt huszonnyolcz ezer franczia esett el. Csak Cataniában nyolcz ezer életett meg. Taorminában hasonló történt. Messinában, hol a' lázadás később tört ki, három ezer franczia lett áldozat az alkirálylyal együtt. Egész Szicziliában csupán két franczia nemes családot kiméltek meg. — Megakará ez iszonyu tettet boszulni anjoui Károly, 's meg is jelent Messina előtt hadiseregével, jul. 6. 1282.; de Péter minden igyekezeteit semmivé tette, és Péter Szicziliai' királyának koronáztatott.

Sidney (szidni), új déli Wallis' fő városa, Cumberland grófság-

ban, 's egész Oczeánlának legjelesb városa, szabályosan 's terjedelmesen épitve, Port Jackson (pórt dzsekszn) öbölnél, 30,000. lak. több jeles nyilvános és magános épületekkel, kikötővel, hajóállással, több templommal, árvaházzal, ispotálylyal, bankkal, színházzal, több tanodákkal, csillagvizsgáló toronynyal, bibliai társasággal, könyvnyomtatókkal, többféle újsági lapokkal. Széke van itt a' kormányzónak, alkormányzónak, a' legfőbb törvényhatóságoknak, az egész gyarmat kereskedésnek. Vannak többféle gyárai. Az öbölnél, melly kikötőjét képezi, két erősség vagyon, és a' két hegyfoknak egyikén világító torony és sürgöny vagyon.

Siettető parancs. A' törvénykezésben ő felsége lévén a' törvények fő felügyelője, azoknak ő különbféle parancsokat is ad; ezen parancsok' neme a' siettető parancs, melly ő felsége' nevében a' perlekedő fél' kérésére, az illető törvényszékhez, intéztetik a' dolog' siettetésére.

Siklos, csinos mváros Baranyában, nem messze Harsány hegytől, 2000. lak., régi várral, uradalmi lakkal, márványvágással, bor termesztéssel. Itt ült fogva Zsigmond király.

Silenus, a' görög mythus szerint Bachus' örökös kisérője. Eredete egészen homályos, származásáról azt irják, hogy már az óriások' hadában vitézül harczolt, az az vitézül ordított. Mások szerint S. csak költői találmány: mások szerint pedig történeti személy 's Kréta' királya volt, bölcs és igazságos kormányzó; de az énekeknek 's bornak különös kedvelője, Bachus tanitója, 's szünteleni kisérője. Közönségesen Bachus' társaságában ábrázoltatik, részegen, ordító szamáron nyargalva.

Sillery, falu 's hazája a' vörös pezsgő bornak Franczia-ország Marne megyéjében, mellyben van Epernay és Ay két város is, hasonlóképen a' pezsgő' készitéséről hiresek.

Silvánus, öreg erdei isten, kitől nagyon rettegtek az emberek, mert az erdőkben történt szerencsétlenségek' okának ő állitatott. Ő vele szokták a' könnyen hivőket ijeszteni; de egyszersmind ő volt az, ki a' nyájat szaporitotta, jó legelőket adott, őrizte a' nyájakat és erdőket, 's mint illyen, kivált a' köznépnél, különös tiszteletben állott. Két temploma volt Rómában. Mint fél ember ábrázoltatik, meztelen, szakállal, fehér vad koszorúval, jobb kezében kertész késsel, balban ággal, néha kecske szarvval 's kecske lábbal.

Simonia, vétek neve, mellyet az követ el, ki papi jószágokkal, vagy jövedelmekkel nyerészkedik, kereskedik. Nevét vette Simon Magustól (Apostolok tört. 8. 14.), ki pénzen akará az apostoloktól azon hatalmat megvenni, hogy a' sz. Lélek ajándékit ő is oszthassa.

Sinai hegy. Azon vallástanilag nevezetes hegy, mellynek tetejéről egykor, a' zsidónép' törvényadója, Mózes, a' törvénytáblákat hozta.

Arábia Petraeában, egy hasonnevü félszigeten van, mellynek puszta közepén emelkedik föl három magas cucscsal a' nevezett Sinai hegy; éjszaki csucsa, melly legalacsonyabb, neveztetik Horebnek, mellyen Mózes az istent égő bokorban szemlélte; délkelet felé fekszik a' másik csucs, a' tulajdonképeni Sinai, most Mózes hegy; a' nyugati csucs Katalin hegy, melly sz. Katalin vértanunnőtől neveztetik igy. Itt, a' hegy alján, egy nagy síkon telepedett le az izrael' népe. Ma is láthatni még azon helyet, hol az arany borju állott, és ettől nem messze azon hegyet, hol Mózes törvényt adott a' népnek. Kissé fölebb a' hegyen fekszik a' hely, hol Mózes az israeliták' bálvány imádását látván, a' törvénytáblákat eltörte. Most a' Sinai hegy' tövében fekszik egy zárda, mellyet Justinian császár 6 dik században épitett. Fontos menedék ez minden oda utazókra nézve. A' zárdából bejárástól balra látszik egy kápolna, mellyet, monda szerint, sz. Ilona azon a' helyen épitett, hol a' tüzes bokor állott. A' lépcső' tövében, melly az utasokat a' zárda belrészébe vezeti, láthatni azon kutat, mellynél Jethró' leányai a' nyájat itatták. A' zárda háta mögött látszik az ösvény, mellyen Sinaira feljárnak. Láthatni ott egy, a' b. szüznek szentelt kápolnát, melly azon barlang fölött áll, mellyben Illyés próféta lakott. E' hegy vidéken verte meg Józue az amalekitákat. Közel láthatni ott azon sziklát is, mellyből Mózes vizet eresztett, mikor az izraeliták megszorultak. A' hegy' tetejéről pedig megláthatni a' veres tengert, és Afrika' hegyeit.

Sirenek, Homér szerint szép bájoló leányok, Sirenusa szigetén, hol virágos ligetben, a' tenger' partján lakva, kellemes énekökkel az arra vitorlázókat magukhoz csalták, 's fölfalták. Az istenek' örök végzése szerint addig fogtak élni, mig egy hajó bájos éneköknek ellenállva, mellettök elhajókáz. Azért Odysseus figyelmeztettvén a' veszélyre, hajós embereinek füleit viaszszal bedugta, magát pedig a' vitorlához köttette, ne hogy a' báj hangoktól elcsábittatva, hozzájok evezzen. Ekkép mellettök szerencsésen elvitorlázott, a' sirenek pedig tengerbe fojtották magukat bánatból, hogy a' bekövetkezendő halált megelőzzék.

Sirius, a' legnagyobb álló csillagok' egyike, melly kutya csillagnak is neveztetik. A' csillagászok' állitása szerint e' csillag a' nap hevének erejére legnagyobb befolyással bir, midőn a' nappal egyszerre kel fel, 's azzal kezdődik az úgy nevezett canicula (ebnapok), t. i. julius 22-től egész augustus 24-ig.

Sirocco, egy igen meleg 's fölötte bágyasztó délkeleti szél Afrikából, melly Olaszhonban husvét után szokott fúni. Ártalmas befolyását egyedül hon tartózkodás, 's ajtók és ablakok' zárva tartása által gátolhatni meg.

Sixtus, több pápának neve. Nevezetesebbek: II. Sixtus sz. István

pápát, kivel sokáig fogságban ült, követte a' pápaságban 257. Két évi főnökösködése után Hadrian' parancsára sok püspökökkel együtt megöletett. III. S. római születésű pápa 432 — 440., a' keleti (görög) egyház', melly a' rómaitól elszakadt, ismét visszakapcsolásán szorgalmasan dolgozott. Kitüntette magát adakozásai által, sok templomokat építtetett, gazdag jövedelmekkel ellátva. IV. S. pápa 1471 — 1484., egy halász' fia, sz. Ferencz rendéből lépett a' pápai székbe. A' vaticán könyvtárt gazdagon ékesitette, az apostoli szék' tekintete, 's az egyházi birodalom' jólléteért sokat fáradozott. Ő alatta hozatott be 1478. Spanyolhonban az inquisitio. V. S. szegény sorsu szüléktől származott. Egy barát a' gyermek' éles eszét megismerve, a' zárdába vitte, hol sebes előmenetelt tett a' tudományokban. Utóbb a' szerzet' előljárója, bibornok, 's végre 1585. római pápa lett, 's uralkodott 1590. Kormányát okosság, és szilárdság jellemzé. Az igazság kiszolgáltatásra, 's bátorságra különös figyelmet fordított; a' művészetek' 's tudományok' pártfogója volt; Rómát csinositá, a' Péter templom előtti diszgulát 38,000. arany kiadással ismét fölállitá; vizvezetést csináltatott a' városban; a' vaticán könyvtárt növelé; világi uralkodók előtt nagy tekintete volt.

Skanderbég (Castriota György), e' rémitő ostora a' töröknek, a' 15 dik század' hőse, Castriota János', epirusi kényúr' fia volt. Valamint nagy kortársa, a' halhatatlan Hunyady, úgy ez is elég bátor vala a' török' vas járma ellen, a' kereszténység' legnagyobb diszére, a' gőgös Amurat császárral szembe szállani. Atyja Skanderbégnek gyenge lévén a' töröknek ellentállani, magát hatalma alá engedé, 's hűsége' bebizonyitásául négy fiát I. Muhamed' udvarába küldötte (1416). Valamint vérei, úgy Skanderbég is a' Mahomed vallásban neveltetett; de mig amazok a' többi rabszolgák közé elegyedtek, addig emez (Skanderbég) magát azok közől kiemelte. Szépsége, testi 's lelki ereje által magát kitüntetvén, Amuratnak, Muhamed' utódjának, kedvencze lön, minek jeléül Skanderbégnek (Sándor herczeg) neveztetett; bátorsága 's ügyessége pedig őt Amurat' kegyében még inkább megerősité. De mind a' mellett meg nem feledkezhetett — hogy ő egy volt szabad fejedelemnek fia; — 's igy apai házának zsarnoka 's eldődei hitének bitorlója ellen gyülölete mindinkább forra szivében. 1432. halt meg Skanderbég' atyja, 's Amurat a' mellett, hogy őt küldötte volna az öreg Skanderbég országa' trónjára, egy hasát küldött ennek elfoglalására. Ezen eset még inkább fölhevité az ifjú Skanderbéget, 's erősen eltökéllette magában, hogy apai jogát, akármikép is, visszaszerzendi, 's mint független fejedelem országát magához hóditandja. Sok ideig tudta ő szinlelni sultán iránti engedelmességét, 's csak akkor gondolá czélja' kivihetésére elérkezettnek az időpontot, mikor őt Amurat Servia és Magyarország ellen küldötte, melly alkalommal, mint ő ki-

vánta, Hunyadytól megveretett. Baráti közől néhányad magával a' csatatérről Albánlába futott. Tetteinek hire már előbb honfiai közé jutott, 's őt reménynyel és bizodalommal telve várák. Azonban Albániának birtokba vétele Krojától, mint fő helytől, függött; 's ezt ő csak csel által keritheté kezére. Alig hogy ezt teljesité Skanderbég, azonnal magát török 's sultán' ellenségévé nyilatkoztatta. Minden ott levő törököt, kik keresztényekké lenni nem akartak, megöletett. Ő maga is visszatért a' keresztény hitre, az epirotákat szabaddá tette, 's általok azután fejedelemnek, 's hadisereg vezérének választatott. Ez időtől fogva egész haláláig dicsően 's csodálatosan bebizonyitotta önállóságát két hatalmas sultán ellen, kik az elpártolt Skanderbég ellen boszut szomjazva, egész erejöket ellene forditották. De Skanderbég, mint jeles hős, mindig rettenhetlen álla csekély seregével a' tömérdek sokaság előtt, 's a' győzedelem az övé lön. Egykor, midőn Velenczéből haza felé utazott, Lissaban, velenczei szigetben, Dalmaczia' irányában, jan. 17. 1466. meghalt, mint a' legnagyobb hősök' egyike, kiket a' történetirás magasztal. Mint mondják, saját öklével 2 — 3000. törököt ölt meg. — Halála után Epirus ismét a' török' kezébe esett, kik midőn Lissát, hol Skanderbég' hamvai nyugodtak, elfoglalták, csontjait arany és ezüstbe foglaltatván, mint véd-eszközöket magokkal vitték, hős tetteinek tisztelet jeléül, mellyet még az ellenségnél is kivivott magának.

Skandinavia (rég. geogr.), igy nevezték a' régiek azon éjszaki félszigetet Európában, melly most Svéd- és Norvégországot foglalja magában, mellyet ugyan ők szigetnek tartottak. A' Chersonesus Cimbricatól (Daniának félszigete) és Germaniától a' sinus Codanus választotta el. Nyugati részét (Norvégiát) Nerigónak hivták, 's hasonlóképen szigetnek gondolták.

Skótország, Skóczia, Nagy-Britanniának éjszaki része, délszakon Angliával határos, keleten 's éjszakon az éjszaki tengert, nyugaton a' caledoni tengert éri, Irlandtól pedig az éjszaki csatornya választja el. Összesen minden szigeteivel tesz 1460. négyszegü mföld. 2. 3/5 millió lakossal. Sziklás, beszakadozott partjai vagynak. Hegyfokai közt vagynak: a' Fife (faif) keleten; Duncansby (donkenzbai) éjszakon; Wrath (radz) ugyan ott; Cantire (kantáir) és Galloway (gallone) délszakon. Belseje többnyire hegyes; csak déli 's nyugati részében van egyenes föld, az alföld, mellyet a' Grampian hegység választ el a' felföldtől. Éjszaki része legmagasb, és igen zordon vidék, iszonyu, vadregényes, természeti szépségekkel. Ezen hegyek sok tavakat zárnak körül: legnagyobb a' Loch Lomond, 30. virányos szigettel, 's vadon szirtü partokkal. Az egész országon keresztül csatornák által a' tavak lánczként összefüzve nyúlnak el. A' felföldön sok sziklás emlékei látszatnak az ős időnek,

mellyeket a' dicső Ossián énekelt meg, hogy évek' ezredein által maradjon meg hírök a' nép' szájában. Folyói csekélyek: a' Tweed (tvid) Angliától választja, a' Forth, és Tay (te). Két csatornája: a' glasgowi és kaledoni említésre méltók. Éjszakon csak zab terem; dél felé a' búza is, sok kender, dohány, len, rabarbara. A' baromtenyésztés mindenütt legsikeresb. Vad is elég van, és a' halfogás igen nyereséges. A' hegyekben sok vas, ólom, ezüst, kőszén, gránit, pudding kő találtatik. Délszaki részét jeles ipar éleszti. Lakosai a' felföldön a' régi érsz vagy gaélik nyelvet beszélik; délszakon az angolt; mindnyáján presbyteriánusok. Az ország délszaki, közép, 's éjszaki Skócziára oszlik, 33. grófsággal. A' fő város Edinburgh (l. e.); egyéb nagyobb városai: Glasgow (l. e.); Dundee (döndi), 46,000. lak.; Aberdeen (l. e.); Perth, Invernesz, Campbeltown (kambeltaun), Falkirch (fálkerk); Paisley (pezle), 60,000. lak.; Ayr (er) 's a' t.

Slavonia vagy Tótország, királyság, 's Magyarország' kiegészitő része, a' Dráva és Száva folyók közt, Horvátországtól a' Dunáig, 312. négyszegü mföld. 630,000. lak. Közepén nyugatról keletfelé a' Fruska Gora hegység vonul el. A' folyamok' mellékei lapályosak. Éghajlata szelid 's azért füge és mondola itt már jól terem. A' hegyekben sok erdő vagyon; egyéb földje még igen nélkülözi a' mivelést, és sok posvány fekszik rajta. Azonban még is terem sok bor, köles, hüvelyes veteméný, gabona, kivált kukoricza, búza, gyümölcs, kivált szilva, mellyből sok pályinka készittetik; dohány, édes gyökér, gesztenye, gubacs az erdőkben és sok gomba. Állatokból sok disznó, kevesebb juh és bival tenyészteték. Találtatik farkas, medve, róka, sok vad, méh, a' Sávánál hód, a' posványokban teknyősbéka, a' Dunában viza. A' lakosok jelesen üzik a' selyem tenyésztést és méhtartást; 's jobbadán illirek, szerbek, ráczok, kevés német és magyar; többnyire ó-hitüek vagy katolikusok. Slavonia régenten Magyarország' része volt, 1526. a' törökök foglalták el; de 1699. visszakerült. Eloszlik bánsági és határőrvidéki Slavoniára. Az elsőben vagyon három vármegye u. m. Verőcze, Szerem, és Pozsega; a' másikban három őrezred-kerület, u. m. a' péterváradi, bródi, és gradiskai. A' csajkások' kerülete az Őrvidékhez számittatik, de nincs Slavoniában.

Slézia (Silesia), a) (ausztriai) hegyes tartomány, Morvaföld' éjszakkeleti határainál, 82. négyszegü mértföld 430,000. lak., kik földmivelést, és jeles vászon szövést üznek. Vizla' forrása is itt vagyon. Szudét és Kárpát hegységek lepik el határait. Jablunkánál vagyon az átjárás Magyarországba. Lakosai németek és slavajkúak, Morvaföldde egy kormányzóság alatt áll, és a' troppaui 's teschení kerületet foglalja magában; b) (porosz) tartomány az előbbitől éjszakra, Cseh- és Len-

gyelország közt, 743. négyszegü mföld. 2. 1/2 millió lak. Délszaki részein a' fenn nevezett hegységek érik, közepét az Odera' vize hasitja. Földje termékeny, de néhol mocsáros is és homokos. Erdeje sok vagyon. Juhai európai hirben vagynak. Ezüst, vas, réz, ólom, egérkő, zink, köszén, vitriol, kénkő, márvány, 's egyéb ásványai. Elosztatik boroszlói, oppoli és liegnitzi kerületre. Fő városa: Boroszló (Bresslau, Wratislavia), az Odera vizén, 90,000. lak. számlál, szép térekkel, szobrokkal, egyházakkal, épületekkel és hidakkal ékeskedik. Egykori vára' helyén gyönyörü sétányok vagynak. Széke a' fő elnöknek, egy kat. püspöknek, kormánynak, egyetemnek. Azonkivül van négy gymnasiuma, tanitó-képző intézete, siket némák és vakok intézete, hires csillagásztornya, számos tanodái, tudomány, 's művész egyesületei, könyvtárai, gyüjteményei, kegyes intézetei, jelentékes ágyú, czukor, burnót, olaj, arany 's t. e'f. gyárai, hires vásárai.

Sobiesky (János), a' lengyel nemzet' legynagyobb férfiainak egyike, 's Lengyelország' királya. Született III. Zsigmond, lengyel király, alatt 1629. Már eldődei jeles hadivezérek valának, valamint atyja, úgy anyja' részéről is; kiknek egyes leirásait mellőzvén, csak a' János' rajzát ábrázoljuk. Ez a' hires Zolkiewsky' unokája vala, ki az oroszokat 1610. megverte, Moszkaut bevette 's a' Vazul czárt elfogta. János ifjú éveiben Európának legjelesebb tartományait bejutazván, épen Konstantinápolyból tért vissza, midőn hazájának védelmére fegyvert kelle fognia. A' kozákok, kik mai napig Ukraniának lakosai, 's a' lengyel köztársaságnak szabad védtársai valának, a' lengyelektől kegyetlenül nyomatván, ellenök fegyvert ragadának, Chmielnicky, egy tapasztalt hős, vala vezérök, 's zászlóikat mindenhol a' szerencse kiséré. Lengyelországba nyomult, Pilawieczné Potocky nevü hadivezér által igazgattatott, lengyel sereget megverte, Lemberget bevette, 's már a' fő várost is, Krakaót, olly félelembe hozta, hogy onnét a' királyi koronát is odább vitték. Hallatlan kegyetlenkedést üztek ekkor a' győztes kozákok. Épen ekkor tére visszautazásaiból János, Márk nevü vérével. Anyjok őket azonnal föllelkesité, hogy atyjokért, ki szinte megöletett, boszut álljanak. Mind ketten a' táborba lépnek, de a' kozákok a' tatároktól segitséget nyervén, a' lengyeleket ismét meggyőztek, 's Márk is az ellenség' martaléka lön. Mit a' király (Kazimir) örömmel tapasztalván, méltánylani is tudá hős tetteit, öt korona marsallá, 's korona vezérévé tévén. Ha valamikor, ez időben bizonyára, szükséges vala illyen férfiu. Sobiesky sziute olly nagy status férfiu, mint hadivezér vala. Minden tulajdon egyesüle Sobieskyban, hogy honát a' veszedelemtől megszabaditsa. A' mint meghallá ő a' török portával kötött gyalázatos békét, azonnal Varsóba, az országgyülésre (1673.), ment, hol az ország' szomoru helyzetét hathatós ékes-

szólásával rajzolgatván, megmutatá; mennyire gyalázatos legyen azon béke, mellyet ők a' törökkel kötöttek vala, 's e' gyalázatot csupán török vérrel moshatni le ismét az ország' színéről. Sobiesky tetszést nyere, és a' háború véghatározattá lön. A' készületek is megtétettek, és Sobiesky 50,000. emberből állott szép sereget vezetett által Dniester folyón, 's Choczim ellen fordítá fegyverét. Iszonyu lön mind két részről a' csata. De Sobieskyé lett a' győzedelem; a' törökök' nagy része (mintegy 36,000. ember) lemészároltatott, holott a' lengyelekből alig 7000. ember lön a' had isten' áldozata. E' dicsőséges győzedelem után, melly által Sobiesky honát egy gyalázatos adótól szabaditotta meg, meghal Mihál lengyel király. Tiz kül trónkövetelő jelent meg ekkor Varsóban. Sobiesky is jelen vala, ki szavát az Európa szerte híres Condé hadivezérnek adá, kinek bátorsága és vitézsége az országot a' törökök' megtámadásai ellen hathatósan védelmezte. De a' szavazatok mind Sobieskyra esének, és ő lengyel király lett. Mint illyen, kitünteté ő magát különösen Bécsnek a' török kézből kiszabaditásakor. A' kereszténység' védelmére, a' pogányok ellen, egész haláláig a' legbátrabb védangyal jelenék meg. 1693. halt meg kora' 64-ik, 's uralkodásának 23-ik évében. — Vele együtt Lengyelország' fénye is eltünt. — XII. Károly, svéd király, Krakóban sirját meglátogatván, könnyezve kiálta fel: »Egy illy nagy királynak nem kellett volna meghalnia!»

Socrates, szül. 469. Athénében. Atyja képfaragó, jóllehet csekély vagyonú, még is szorgalmas nevelést adott néki, a' szükséges tudományokban is oktattatván őt, 's nem annyira vonzalom, mint szegénysége miatt kenyérkeresés' tekintetéből, az atyja' mesterségét folytatá. Mühelyében több jeles emberekkel megismerkedett, kik kitüni ő elméjét tapasztalván, olly helyzetbe tevék őt, hogy mesterségével föllhagyva, gond nélkül, egyedül a' tudományoknak élhessen. Ő tehát minden idejét kedvenczére, a' bölcsészetre, fordítá. Kiket halgatott, bizonytalan; de annyi bizonyos, hogy sophisták voltak tanitói, kik akkor minden tudományok', kivált a' philosophia' előadását, magokhoz húzák; de S. ezek' tanait nem csak nem követé, hanem nyilvánosan ellenök, 's oskolai szörszál hasogató, üres szó szaporitások ellen, föllépett. A' tudományos csendes magányban sem feledkezett meg S. a' jó polgár kötelességéről, a' peloponnesusi harczban harczolt; hol kedves tanitványinak, Alcibiadesnek és Xenophonnak, éltöket megmenté. S. az 500-ból álló tanács' tagja volt, hol több vezérek' ártatlan elitéltetésének ellene szegült, de sikeretlenül. Ezért ő magányba vonult, sok fiatal embereket gyüjte maga körül, ezeket sétálás közben tanitá; különösen polgári erényeket, élet bölcseséget iparkodott halgatói' sziveibe csepegtetni. Bölcsesége, szerénysége olly hirbe hozák őt, hogy minden részről hozzá sereglének a'

bölcseséget szomjazók. A' sophisták irigyelték S.' hirét 's tiszteletét, mlért is öt minden úton gyanussá akarák tenni. Az akkori 30. zsarnok' alacsony cselekvés módját S. tanitványi előtt szabadon roszálá, azért az irigy sophisták oda vitték a' dolgot, hogy S k eltiltaték minden közlekedés az ifiakkal. Most minden szögletből támadtak ellenei, 's mint egy megrohanva, akarák öt megsemmisiteni, a' legaljasabb rágalmakat koholva, fogadott rágalmazók által a' nép közt. Ezt igy előkészitve, nyilvánosan föllöptek ellene. Melitos (egy rosz költő) és Anitos (nép vezér) a' nép tanács előtt arról vádolák: hogy a' status hitvallást megveti, idegen isteneket hoz be, 's az ifjuságot veszedelmes elveivel elcsábitja. Socr. könnyen védelmezheti magát, ha tekintete alattinak nem tartja, illy alacson vádak ellen magát védni. Tanitványi Plato és Xenophon védék öt; midőn pedig S. kérdeztetnék, érdemei 's ártatlansága' egész érzetében igy felelt: »30. éven át egyetlen kivánságom volt polgártársimat jobbakká 's boldogabbakká tenni, 's erre az istenségtől érzem magamat hivatva lenni: kinek itéletét többre becsülöm minden athéneiek' itéleténél.» Illyen szavak az athénei tanácsot, melly fölfuvalkodott 's büszke vala, annyira megbántá, hogy S-t. halalra itélte. Mig S. a' tömlöczben maradt (30. nap), mindig nejével, gyermekeivel, barátival mulatá magát. Baráti által az elszökésre nyujtott alkalmat, úgy szinte az itélet' visszahuzásáért folyamodást nem használta. Utolsó napjaiban a' lélek' halhatatlanságáról beszélt baráti előtt, 's ezt olly szilárd meggyőződéssel 's lelkesedéssel magyarázta nekik, hogy mindenki meggyőződheték, hogy a' boldogabb jövendő' előérzetében könnyü volt a' haladatlan világot neki elhagyni. Egy keresztényhez illő nézetel a' lélek halhatatlanságáról öt élte utolsó pillanatiban boldoggá tevé. Csendesen, minden félelem nélkül ivá ki a' méreg poharat, 's nem sokára csendesen adá vissza lelkét teremtőjének. Élte' végső pillanati olly magasztaltság' és dicsőség' nyomait viselék, hogy az egész történetben hozzá hasonlót nem találunk. A' szempillantatnyi ingerültség' lecsillapodásával látták az athéneiek kegyetlenségöket, 's azon méltatlanságot, mellyet a' legdicsőbb férfiún elkövettek. Bánták cselekedetüket, az itéletet visszavették, Melitost, a' gyalázatos vádolót, halálra, a' tanukat pedig számkivetésre kárhoztatták. S.' első felesége Myrto vala, kitől Lamprokles fia volt, 2 dik Xantippe, kitől Sophroniskos és Menexenos fiai születtek. S.' háztartása 's életmódja egyszerű volt. Télen nyáron ugyan azon szegény rongyos ruhát viselte. Teste erős, izmos; de arcza nem vonzó, orra fölkanyaritott, ajkai duzzadtak, szemei meredtek, szemöldöke vastag, bozontos; homloka magas, domboru; 's kellemetlen külsejét önmaga sokszor tréfálva nevetségessé tevé. Tulajdon iratot nem birunk tőle, bölcs tanait csak tanitványi, főkép Xenophon és Plato által, birjuk följegyezve. Fő czélja az élet, 's

ennek boldogsága minden tanításának; csak a' hasznos, és szükségesek' tanulását ajánlá; azért mondják róla hogy a' bölcseséget az égből lehozva a' szegények' gunyhójába ültete. S. tanitványival járáskelés közben ismertette meg elveit, nem rendszeres előadásban, hanem kérdések által vezette mindegyikét oda, hogy az igazságot ön gondolkodása által találja ki; honnét ezen rendszer »Socratica methodus-nak» nevezetik.

Soliman I. (mások szerint II.), nagy, pompás, hóditó, törvényhozó, I. Selimnek utódja, szül. 1496.; 1520. pedig török császár lett. Czélszerű neveltetése sok jeles dolognak, mellyek uralkodása alatt történtek, vala következménye. 1521. már bevevé Belgrádot, következett évben pedig Rhodust kerité ostrom alá, mi a' János' lovagjait vele alkudozásra is kényszerité. Soliman volt az, ki a' szerencsétlen Lajossal (l. ezt) 1526. Mohácsnál a' törökök' részére olly dicsőségesen, részünkre pedig olly kártékonyan hadakozott. Ő e' fényes győzedelme után Budát is megvette; de Ferdinand, ausztriai fő herczeg, azt ismét csak hamar visszafoglalta. Ezután a' fő herczeg és Zápolya János közt ütött ki a' háború a' magyar korona végett. Ezt S. darabig egykedvüleg nézte; de 1529. ismét fegyverhez nyúlt, és ekkor sokkal kegyetlenebb volt még, mint vala. Miután Bécset hiába ostromolta volna, visszament Konstantinápolyba; de 1531. már ismét Magyarországba termett, Zápolya' ügyét védelmezvén Azonban a' hadiszerencse már többé neki nem kedvezett; mert, jóllehet Hayradin nevü admirálja sok nevezetes helyet meghóditott számára, azokat még is elveszté, sőt magát az admiralt, Doria András, több izben meg is veré. Szerencsésebb vala a' spanyolok ellen viselt tengeri hadban. Soliman új készületeket tett ismét I. Ferdinand ellen; de ez komolyan elhatározá magát a' törökkel békét kötni, mi nov. 1562. nyolcz évre meg is köttetett, melly béke a' császárnak évenkint 30,000. aranyat jövedelmezett. Két esztendővel azután, mielőtt az új ellenségeskedések kezdődnének, I. Ferdinand meghal, és Soliman aggkorának daczára is, egy iszonyu hadisereg' fő vezérévé tette magát Szigetvár' ostromára. Ez már tizenharmadik, de egyszersmind utolsó táborozása is volt Solimannak, mert a' hős Zrinyi nyakas ellentállása öt olly haragra ingerlé, hogy annak következtében meg is halt, éltének 76. évében, sept. 7. 1566., elvesztvén azon ütközetben 20. ezer embert.

Solon, a' 7. bölcsek' egyike, az athéneiek' hires törvényadója, kr. e. 600. körül. Athéne' hajdani királyaitól, 's Kodrustól vette származását; de szegény lévén, kereskedésre adta magát. Mint kereskedő több tartományokat bejutazva, szép ismereteket 's tudományt szerze magának; 's e' mellett nagy vagyont. Költői tehetsége, szép külseje, 's barátságos viselete miatt mindenkitől szerettetett, 's ekkép az igazgatásra is nagy lett befolyása. Több nevezetes tettei közt Salamis' visszafoglalását neki

köszönheték, miért is az egész nép igen szerette őt. Fő iparkodása volt a' pártokra szakadt hazát az elmék' lecsillapításával boldoggá tenni; a' mi sikerült is neki, minden párttól igazságszereteteért kedveltetve. Minekutána látták, hogy Drakon' vér-törvényei a' hazát nem boldogítják, Archonttá 's törvényhozóva választaték. Mint törvényhozó, 4. osztályra osztá a' népséget, minden osztálynak kötelességeit meghatárzá; bölcsen elrendelé a' beligazgatást; háború viselést; köz terheket úgy rendele el, hogy minden párt osztály megelégednék; 's miután törvényeire honosi megesküdtek, még azon eskût is kérte tőlök, hogy 10. (mások szerint 100.) évig törvényein ne legyen szabad változtatni, utazást tett; meglátogatá Kretát, Cyprust, Lydiat, Melitumot, Egyiptust. Itt Kroesus őt kincstárába vezeté 's kérdezé tőle: ki boldogabb nálam; ekkor mondá azon örök igazságot: a' halál előtt kiről sem mondhatni, hogy boldog. — Haza térvén, látta, hogy honosi szavokat megszegve, több törvényeken változást tettek, boszonkodva, elhagyá Athént, 's hátralévő napjait Cyprusba élte le, hol kora' 80. évében meghalt. Törvényein kivül több munkái, 's versei maradtak, mellyekből az idő viszontagságai közt csak kevés maradt reánk.

Somlyó. Ezen néven ismeretes egy, Devecser melletti hegy, Veszprémben, mellytől a' hires somlyai bor, melly rajta terem, kapta nevét. Szilágy-Somlyó, Kraszna vármegyének székvárosa, gyógyerejű savanyu viz-forrással. Csik-Somlyó a' Csik székben gymnasiummal bir.

Sommerset, angol grófság Westsex királyságban, a' bristoli csatorna' déli oldalán, több nevezetes városokkal, millyenek: Taunton (tántn), a' fő város, 12,000. lak.; Bristol (brisztl), az Avon (evn) folyón, 118,000. lak.; egyike a' legjelesb gyárvárosoknak Angliában, kikötővel, jeles kereskedéssel, kivált üveggel; Bath, szabályosan épült város, pompás épületekkel, hasonlag az Avon folyón; számlál 55,000. lak., 's Angliában a' leghiresb fürdőhely.

Somogy vármegye, Dunán túl a' hajdani Somogy vártól kapta nevét. Terjedelme tesz 114. négyszegü mföld. közel 200,000. lak. Délre a' Dráva választja el Slavonia- 's Horvátországtól; éjszak 's nyugatra a' Balaton és Zala vármegye vagyon, kelet felé Tolna 's Baranya vármegyékkel határos. Vidéke hol hegyes, hol rona; erdőkkel, 's gyönyörü völgyekkel bővelkedik. Folyói a' Dráva, Kapos, Sió, Rinya, Okor, Almás 's a' t. Jó egészséges levegője van, ha csak a' mocsáros tájak, p. o. a' Dráva' vidékén, vagy a' Balaton mellett, 's egyéb folyóknál is néha azt meg nem rontják. Földje igen termékeny; gabonája igen szép, rozs, kukoricza, bor, gesztenye, len, kender, gyümölcs nagy bőségben terem. A' Balaton tóban 's a' Dravában sok hal él, mellyek közt a' balatoni fogas, mint jó húsáért, mint saját szerüségeért érdemel említést.

A' mocsárokban sok csik is tartózkodik. Erdeiben igen sok disznó hizlaltatik; de a' jó legelők más marhákat is jól táplálnak. Vad is elég találkozik. Sok vidékben most igen ritkitják az erdőket, és vagy gabona vagy czukorrépa földekül használják. Lakosai többnyire magyarok, és 20. mvárosban, 288. faluban, 322. pusztán laknak; köztök 2 3 katolikus, valami 50,000. ref. a' többi ó-hitű, zsidó vagy egyéb. A' vármegye' székhelye Kaposvár (l. e.); egyéb nevezetesb helyei: Szigetvár, Toponár, Marczali, Csurgó, Babocsa 's a' t.

Soprony, sz. k. város, mellytől egy vármegye nevét kölcsönözte, mellynek most is széke, csinosan épétve, 13,000. lak. Nevezetes benne a' sz. György', Domokos', és Orsolya' templomai. Van itt tanodalom, lutheranus lyceum, katona-nevendékház, kaszárnyák, kórházak, czukorgyár, színház. Itt székel a' Dunántúli evang. superintendens. Lakosai sok jó bort és gyümölcsöt termesztenek, és jeles kereskedést üznek. Környékében római régiségek, és kőszén bányák találtatnak.

Soprony vármegye, a' Dunántúli kerületben, Ausztria mellett, terül el, Mosony, Győr, 's Vas vármegyék közt, mintegy 75. négyszegü mföldön 200,000. lakost számlál, kiknek fele magyar, felé pedig részint német, részint horvát; 3 4 katolikus, 36,000. lutheranus, a' többi reformatus vagy zsidó. Mint természeti javaira, mint népessége 's ennek iparságára nézve egyike legszebb, 's legáldottabb vármegyéink közt. Nyugati része többnyire hegyes, és szép völgyekből álló, délkeleti felé pedig lapályos és termékeny rónaság. A' Fertő tava 's az evvel összefüggő, de már mindig jobban kiszáritatandó Hanság teszi határát Mosony felé. Folyói a' Rába, Répcza, Ikva, Vulka 's a' t. Egészséges levegője vagyon. Terményei közt kitünőbbek: a' bor, buza, gesztenye, baraczk, pogácsa-alma, dohány (a' vitnyédi), kőszén, margitai kő, rozs, árpa, kukoricza, zab 's a' t. Fája is van elég; de a' Hanság mellett náddal tüzelnek. A' Fertőben sok hal vagyon. E' vármegyének örökös fő ispánsága az Eszterházy herczegi nemzetség' birtokában van. El van osztva 5. járásra, mellyekben 3. sz. kir. város u. m. Soprony, Kis-Márton, és Ruszt; tovább 37. mváros (Fraknó, Csorna, Eszterház 's a' t.); 202. falu és 37. puszta találtatik. A' lakosok többnyire jól birják magokat.

Spalato, kerületi város Dalmátországban, a' szalónai tengeröblön, félszigetben, 8500. lak.; áll az ó 's új és 4. külvárosból. Van vára, szép székes temploma, (egykor Jupiter' temploma volt), sz. Doimus' tiszteletére, 's egy másikkal ker. sz. János' tiszteletére (egykor Aesculáp' temploma); püspöksége, püspöki seminariuma, philos. tanitmányokkal, gymnasiuma, Diocletian' fényes palotájának romjai is láthatók. Vagyon kénfürdője is. Sok húsáros lakik benne. A' hajózás 's halászat igen üzetik.

Spányik (Glycér Mihál), kegyes rend. pap, provincialis segéd, 's a' kir. tanulmányi biztosságnál a' hittudományi osztályban ülnök, szül. oct. 20. 1782. Névenen, Nyitra vármegyében. Elvégezvén alsóbb oskolai pályáját, a' kegyes szerzetbe lépett, hol kitünt iparral megfutván a' philosophiai és theologiai pályát, a' philosophiából tanári czimet nyert. Majd azután Pesten a' nyelvészeti osztályokat nagy ügyességgel tanitván, Váczra a' történeti tanitó székre mozdittatott. Mennyire iparkodott itt, valamint halgatóinak, úgy a' közjónak is használni, igazolják nem csak azon számos férfiak, kikbe 19. éven át szivárogtatá a' tudományok' legszükségesbikét, hanem még története is, mellyet halgatói' számára olly remek diák tollal irt, annak kivonatát pedig az alsóbb oskolák' számára szerkeszté. A' rend' fő kormányzója méltányolni akarván páratlan szorgalmu fáradozásait, a' szegedi gymnasium' és lyceum' igazgatását bizta reá. Milly lélekkel vitte ott szép hivatását, elég tanú arra a' ns. város' méltánylott hálája, midőn a' budai fő gymnasium' igazgatása a' k. szerzetre bizatván, őt választá a' szerzet' elnöke annak igazgatójává, megtiszteltetvén egyszersmind a' szerzet által provincialis tanácsosi, nem sokára pedig provincialis segédi czimmel. Budán fáradhatlan iparának, valamint előbbi érdemeinek és a' tudományokban tágas ismereteinek következménye lön, hogy az újonnan szerkezett kir. tanulmányi biztosságnál a' hittudományi osztályban ülnöknek és censornak kineveztetett, 1839. Az emlitett érdekes munkáján kivül nevezetes még a' nevelési körben irott. »Spanyik Doctrina educationis» czimü könyve.

Spanyolország, Európa' délnyugati részében, Franciaországtól a' pirén hegység által elválasztva, a' földközi és atlász tengertől környezve, Portugallia mellett, Afrikától a' gibraltari szoros által elkülönitve. Egész terjedelme tehet kilenczedfél ezer négyszegü mértföldet, mellyen 14,000,000. ember lakik. Ezen ország, melly Portugalliával mint nyelvre, mint történeteire nézve atyafiságos, 's evvel együtt az úgy nevezett piréni félszigetet képzi, általában hegyvölgyes, szelíd éghajlatu, bájos vidékü felföld, mellynek kitünőbb ormu hegysége, a' fenn nevezetteken kivül, az aszturiai, Guadarama, Guadalupe, Szierra Morena, Guadalkanal, Kazorla, Kabezo de Maria, Sziera Nevada, Alpujárasz, Kuensza. Ezen hegységek közt hömpölygnek, a' Duero, Tájo, Guadiana, Guadalquivir az atlász tengerbe, az Ebro a' földközi tengerbe folyván. Levegője igen változó, úgy hogy éjszaki vidékein sokszor hüves is, közép 's déli tájaiban igen meleg 's fárasztó, délkeleti partjain kellemes, hol Valenczia és Murczia vidékein örökös tavasz diszlik. Egyébiránt többnyire termékeny földje van. Növényei közt megemlitni valók a' malagai, xerresi bor, apró szőlő, füge, granát, kápri, mondola, narancs, citrom, olaj-fák, ennivaló gyümölcsü tölgy fa, buza, ku-

korlicza, ris, árpa, hagyma, burgonya, áloe, mézuád, sz. János' kenyere, datolya, pamut, kender, len, festő-fü, sáfrány, eszpartó fü 's a' t. Szép lovai, szamarai, öszvérei, kecskéi, és szarvas marhái vagynak, de leginkább híresek a' spanyol juhok, kivált a' merinók; a' hegyekben sok farkas kullog, valamint medve is, vadmacska, nyüst, genetmacska, hiúz, majom, kaméleon (Cadix mellett). Szárnyas állatok közt meg kell jegyezni a' flamingót. A' tengerek különbféle halakkal bővelkednek. Férgei is hasznot hajtók, millyenek a' selyem bogarak, kermeszek, spanyol legyek, méhek, és kosenillák; de gyötrők is vagynak, mint a' scorpiók, müszkitók, sáskák. Hegyelben ezüst, platina, higany, ón, ólom, vas, kőszén, kén, sok só, timsó, salétrom, vitriol, alabastrom, márvány, drága kövek, ásványos viz források találtatnak. A' lakosok szép termetüek, kivált híres az andaluziai nőnem. Jellemüket nemzeti büszkeség bélyegzi; a' római katolika hitet vallja; nyelve a' latánnak származéka. Az ipar nem nagy, mert a' kormány még eddig a' belföldön annak virágoztatására keveset tett. Tudományos tekintetben vagyon 16., nem nagy hatásu egyetem, számos akademia, tudós társaságok, és müvészegyesületek; de az ország' terjedelméhez képest még ki nem elégitők, valamint a' népnevelés is még igen hiányos. A' király monarchailag uralkodik; de vagynak rendek' gyülései is, mellyek újabb időkben nagy befolyást gyakorolnak. Egyébiránt az újabbkori politikai belviszonyok nagyon megzavarták 's meggyengitették az állományt. Alkotó részei ezek: 1-ször Ó és Uj Kasztilia, Leon, Galliczia, Granada, Andaluzia, Murczia, Aszturia, Esztremadura; mellyek a' kasztiliai monarchiához tartoztak; 2-szor Aragónia, Katalónia, Valenczia, Malyorka alkották az aragóniai monarchiát; 3-szor Navarra; 4-szer Baszk tartományok (Biscaja); 5-ször gyarmatjai Amerikában 2500. négyszegü mföld. 1. millió lak.; Oczeániában a' Fülppinák, Márlánák, és Karolinák, mellyeknek nagy része azonban csak név szerint tartoznak ide; Afrikában a' Kanáriák, 's egynéhány város a' gibraltari szorulat körül. Maga az ország 31. tartományra vagyon osztva. A' fő város Madrid (l. ezt). Más nagy városok: Barczellona, Szevilla, Granada, Kadisz, Valendzia, Malaga, Szaragoza, Kartagéna.

Sparta (rég. geogr.), másképen Lacedaemon, világhirü, 's mint politikai szerkezetére, mint lakóinak hősi vitézségére nézve történeti jelentőségre vergődött fő városa volt Lakonia peloponnesusi tartománynak, és Athéne városának féltékeny vetélkedője. Epitve volt az Eurotas folyón, 's másfél mföldnyi kerülete volt. Vásár piaczán voltak a' fő tiszti hivatalok' gyülhelyei, többféle nyilvános nagyszerü épületek, csarnok, szobrok; az Apheta utczában a' polgárok gyülpalotája. Számos jelességeinek némi maradványai maiglan is láthatók, Miszitra város körül.

Spielberg, vár Brünn mellett, status foglyok' büntetésére alkalmazva.

Spinoza (Baruch és Benedek), szül. 1632. Amsterdamban, zsidó szüléktől. Hitsorsosinál divatozó tanításban részesült, melly korán kifejlett 's mélyebb igazság után szomjazó lelkét ki nem elégithette, azért magába zárkozva, gondolkodás által iparkodott világosabb eszmékre jutni. Szabad gondolkodását baráti előtt nyilvánitván, hitsorsosi által üldöztetett; a' zsinagóga előtt vádoltatott, 's midőn itt nézeteit meg nem változtatta, a' zsinagógából kitiltatott. Ekkor annyira üldöztetett, hogy alattomban meg is akarák őt ölni. Végre a' városból kitiltatott, 's most barátinál lappangott, itt ott üveg köszörülésből táplálván magát. Van den Ende, hollandi orvos' házánál tovább tartózkodván, ettől a' görög és latin nyelvet megtanulta. Kutatásit tovább folytatván, Hágában adta ki philosophiai fő munkáját, melly sok barátokat szerzett neki. S. rendkivül munkás ember volt, havonkint tanuló szobájába zárkózva, minden mulatságtól elvonulva, tanulmányinak élt; számtalan munkáit, philosophia 's theologiai tartalmuakat, innét küldé a' világba. Életmódja egyszerű, erkölcsei tiszták, gondolkodása mély, meggyőződése erős, jelleme szilárd volt. Barátitól neki tett ajánlatokat, ajándékokat el nem vette. Kora legnagyobb férfiaival élénk levelezést folytatott. A' megerőltetett munka által teste elgyengült, 's hosszas betegeskedése után jobb életre szenderült. Philosophiai nézete korára nagy hatással voltak; az óta ellene 's mellette sokat vitatkoztak, kivált a' német philosophok.

Sporádok (sporades), az az: szétvetett szigetek (r. geogr.) azok voltak a' mare aegaeumban, mellyek a' Cycladokon (l. ezt) kivül estek, többfelé elhintve. Illyenek voltak az európai partok' közelében: Melos, Jos, Homér' sirjával; Thera; Skyros; — az ázsiai partok' közelében: Tenedos; Lesbos (l. ezt); Chios; Samos, Pythagoras' hazája; Ikaria; Pathmos (l. ezt); Pharmakusa; Kos, Hippokrates' hazája, és Karpathus.

Sphynx, bölcseség és erő' jelképe az egyiptomiaknál, emberfej és oroszlán testből alkotva; sok rajzain emberi melle és hegyes körmökbe végződő kezei is vannak. Az egyiptomiak illy alakokat száz számra rendbe rakattak, óriási nagyságban, templomaik előtt, mint ezeknek legnagyobb ékességeit. A' görögök is utánozták őket. A' görögöknél Juno Thebébe küldé a' Sphynxet, melly is pusztitott mind addig, mig Oedipus (l. ezt) a' várost ezen szörnytől meg nem szabadita.

Stajerföld, herczegség az ausztriai birodalomban, 399. négyszegü mföld. 908,000. lak., melly éjszakra Ausztriával, keletre Magyarországgal, délre Illirországgal, nyugatra ugyan evvel 's Salzburg' kerületével határos. Egészen hegyes vidék; melly kiváltképen éjszak nyugaton jóval fölebb emelkedik. Hegységei a' nór és karnyol havasokhoz tartoznak;

legmagasb bérczei: a' Thorstein, Hochgolling, Eisenhut, Rinka. Völgyei közt legszebbek az Ensz, Mura, Mürz és Szann folyóké. Folyói ezeken kívül még a' Dráva, Száva, Rába, 's a' t.; taval nem jelentősek. Számos ásványos vizforrással közt leghiresb a' rohicsi savanyu viz, Horvátország határainál. Bátor a' szarvas marhák' kecskék', kakasok', 's egyéb baromfélék' tenyésztése teszi első foglalatosságát a' lakosoknak; mindazáltal a' föld, 's szőlőmüvelés is jó karban van. Gyümölcse, kukoriczája, kendere böven terem. Igen nyereséges a' baromfiak' nevelése, és a' méhészet. Hegyeln vadkecskék, medvék, farkasok, hiúzok is tartózkodnak. Vasa valamint bőségéről, úgy jóságáról is hires; só, kőszén, fa, bor elég bőven vagyon. A' lakosok németek, és vindek; a' hegyekben sok golyvás találtatik közöttük. Eloszlik felső és alsó Stajerföldre; 's összesen 5 kerületet foglal magában, u. m. a' gréczi, brucki, judenburgi, marburgi, és czillii kerületet. Fő városa: Grécz. Stajerföldnek első határ grófját I. Otto nevezte ki, kinek utódjai 1180-ban herczegi czimet nyertek; ezeknek kiholta után 1186. e' föld' birtoka az ausztriai házra esett.

Statika, a' merő testek' erejének súlyegyenéről szóló tudomány. Statika egy része a' természettannak, 's a' mechanikának, és mint ennek része, együtt véve tanittatik; szól pedig különösen a' merő testek' nehézségéről és a' súlypontról. Statikához tartozik azonfölül még az erőmüvek' hatásáról szóló tanitmány is, annyira, a' mennyire az erő és teher egymás közt a' súlyegyent megtartják. A' statikáról szóló theoriát a' görögök közt legelőször Archimedes dolgozta ki. Újabb időkben Ubaldi Guido del Montei Marchese 1577. és Stevin Simon 1596. Ez utolsó igen nagy szerencséve munkálkodott a' félszeg lapos testek' valódi theoriájában, és a' három erő közti súlyegyenről szóló tanban, melly az egész statikának általános elvéül szolgálhat. Galilei, Descartes és Varignon is nagy szorgalommal fáradozának e' szakban; azonban csak Kästner ada tökélyesen szoros mutátványt az emelcső theoriájáról.

Statilius (János), budai prépost, azután erdélyi püspök, II. Lajos, Zápolya és I. Ferdinand királyok' idejében. Mint a' magyar törvényekben igen jártas ferfiu, hasznos szolgálatokat tőn különbfele időkben. Nevezetesen 1521., mikor a' török Belgrádot olly keményen ostromolta, őt küldötte Lajos a' velenczeiekhez segitségért, kiktől hathatós ékesszólása által azonnal 30,000. aranyat eszközlött ki; de úgy látszik, már késő vala e' segély, mert Belgrád már visszatértekor török kézre került. A' gyászos mohácsi ütközet előtt is Statiliust küldötte Lajos Zápolya eleibe, hogy haladás nélkül siessen Mohács alá. A' történt veszedelem után St. álhatatosan Zápolyához ragaszkodott. Őt küldötte Zápolya 1527. az olmüczi gyülésre is, hol igen nyomosan támogatta Zápolyának

a' magyar királysághozi jogait, melly gyülés akkor minden kivánt siker nélkül oszlott el. Zápolyával utazott Statilius Erdélybe akkor is, midőn azt Ferdinand Budáról kizavarta. Jelen volt a' váradi békekötésnél is 1538. Zápolya halála után annak özvegyét pártolta. Meghalt 1542.

Statistika, azon tudomány, melly egy vagy több országnak belső és külső életét, politikai álláspontját összefüggőleg adja elő. Statistika szoros kapcsolatban áll a' föld- és történetirással, a' földleirástól azonban az által különbözik, hogy ez több eszmét követ a' dolog' összeszerkesztésében, midőn a' történetirás egyedül egy, vagy több országnak bizonyos időpontban történt állapotjának leirásával foglalkozik. Statistika hajdan a' földleirásnak csak mint mellék ága tekintetett, mig 18-dik század' elején egy saját nemű tudományos alakot nyert. Némethonban nagyobb érdemeket tevének e' tudomány osztályban: Achenwall, Schlözer, Sprengel, Walch, Hassel, Stein, Krug, Mannert. Honunkban magyar nyelven általános statistikát irt Lassu 11. kötetben; magyarországit Fényes Elek.

Status czél Ennek meghatározásában a' tudósok igen különböznek. Némellyek közölök az erkölcsöt, mások a' közbátorságot, ismét mások a' boldogságot, vagy a' jogbiztositást követelik, midőn némelyek különbféle összetett czélokat állitanak. Bizonyos, hogy az ember a' társasági élet által nyer is, javul is, gyarapodik is, különben nem mondott volna le természeti állásáról, nem kereste volna a' társulati egyességet. Midőn ezt tette az egyes, bizonyosan nem a' többit, ugyan azon czélt keresőt, hanem fókép magát tekintette, mert az érdek, melly az emberi tettek' emeltyüje, mindig az én-nél kezdődik. Az egyes tehát bizonyosan kényelmet, személy bátorságot, és jogbiztositást keresett elöször, mert ezek hiányzottak leginkább, 's ezt kereste, mind azon egyén (vagy ház' atyja) magára nézve, a' ki társaságba állott. Az első, és alap társulati czél tehát személyes bátorság, jogbiztositás, és kényelem volt. De ezt csak az egyes kivánta. Társulatba lépvén azonban, a' kitüzött czélt köz akarattal, egyesitett erővel kellett sikeriteni; már ezen egyesség' következtében fölfedeztetett az emberben létező halladási szikra, melly egy új czélt hozott létre. De magának az egyesületnek is kellett már most, megszünvén a' szakadott egyenség, czéljának lenni, és ez volt a' közbiztosság.

Status forma. Minthogy itt csak elméletileg tárgyalhatjuk az épész kivánatai szerint e' czik' tételét, a' nélkül, hogy azt gyakorlatilag valamelly nemzetre alkalmaznók, arról lehet a' szó, mellyek azok az idomitások, mellyek alatt a' status jogszerüen alapitathatik. Mindenek előtt tehát itt is, valamint mindenütt, az elérendő czélt kell szem előtt tartani, és ennél fogva, csak az lesz a' jogszerü status forma, melly a' status kitüzött

czéljával megegyez, és minthogy a' jogbizosítás a' status' fő czélja, ezzel kell főleg megegyeznie. Gyakorlatilag főleg 4. féle status formák léteznek, úgy mint; monarchiai; hol a' nép akaratját egy fejedelem képviseli, a' fő hatalmakat egyesitve ő gyakorolja; aristokratikai; midőn a' fő hatalmat többen gyakorolják; demokratikai, mellyben a' nép, képviselői által, kormányoztatik, (mert a' tiszta nép uraság csak képzelges); és kevert mellyben a' három első egyelitve vagy ketteje létez. Mind azon kormányformák, mellyek ezeken kivül léteznek, zsarnokság, csak hatalommali visszaélések, nem pedig jogszerű status formák. Mellyik legyen a' három tiszta közől a' legjobb, vagy mi módon kellessék azokat a' kormánytan' elvei szerint legczélszerűbben összekapcsolni, valamint mind eddig meghatározva nincs, és legtöbbet az érdeklett nemzet körülményeitől, szokásaitól és mivelődésétől függ, úgy ezen munkának határain túl esik fejtegetni. Annyit mindazonáltal mondhatunk, hogy az ezer éves tapasztalás, főleg az újabb kor' ezen tekintetben tett dús eredményei elegendően bizonyitják, hogy Európára nézve a' monarchiai kormányforma legczélszerűbb, népeinek jellemével, szokásaival, álladalmával leginkább megegyező; a' constitutionalis álladalom pedig a' körszelem' kivánatai közé látszik tartozni.

Status jog, közönségesen véve azon tudomány, melly a' status és tagjai közti jogszerű arányt tárgyalja. Meg kell tehát különböztetni a' népjogtól és a' magány jogtól, mert az első a' nemzet' tagjai közti visszonyokról szól. Felosztatik pedig a' status jog bölcselkedési (jus pub. phil.), és igenleges status jogra (jus pub. pos.); az első azon elméleti jogszerű elveket állitja föl, mellyek szerint tettleg minden nemzetnél a' környülmények szerint kellene a' statusjognak szerkezve lennie, az utóbbi pedig valamelly nemzetnek tettleg fennálló statusjogát adja elő. Igen fontos tudomány, főleg az újabb időkben, de annál inkább is kell ügyelni, ne hogy előitéletek, vagy szenvedélyek, vagy valamelly tekintet által elragadtatva, viszás, vagy talán kárhozatos elveket kövessünk el, mert ezen tudományban a' legnagyobb érdekű következésekről vagyon szó.

Status hatalom. Már régi idők óta három részre osztották a' status hatalmat a' status bölcsek; úgy mint törvényhozóira, biráskodóira. és végrehájtóira. Ezen hatalmak élesebb elválasztását azonban rendszeresebben Montesquieu a' törvények' lelkéről irt világszerte hires munkájában eszközlötte. A' fő hatalom azonban minden esetre csak egy, melly a' nemzetet a' status czéljának elérésére vezérli; azon status formához képest azonban, melly alatt ezen vezérlet eszközöltethetik, többfélekép' el-oszolhat. Igy p. o. a' korlátolt monarchiában a' törvényhozói hatalom megosztatik az aristokratak, vagy a' nemzet közt. Ezen viszonyok' rendezése számtalan nehézségeknek van kitéve, és főleg titok tartást kiván, mit a'

tömegtől várni épen nem lehet, mind ezeknél fogva tehát status kormányra szüksége van minden nemzetnek. Ezen status kormány azon fő hatalom' kifolyása, melly a' nemzetet czélja' elérésére vezérli. Hatására nézve tökéletesen egy; de különbözik formájára nézve, a' mint abba vagy a' ministerialis, vagy a' centralis vagy provincialis, vagy collegialis rendszer divatozik. Mellyik legyen pedig mind ezek közől a' legjobb, nehéz igy elméletileg meghatározni, mert igen sok függ a' körülményektől, sőt a' kormánynak magát a' constitutiojához is kell alkalmazni. Egyébiránt a' centralis kormány rendszernek minden esetre elsőbbsége vagyon, minthogy általa a' nemzeti ügyek központosittatván, azok kevesebb munkába, és költségbe kerülnek, és jobban által tekinthetnek.

Status kincs. Meg vagyon ugyan már alapitva az újabb pénzügy tanárok által, hogy a' statusnak csak annyi adót szabadjon és lehessen venni, mennyi a' status szükségeinek födöztére szükséges, minthogy az országot, úgy mint valamelly jövödelmező birtokot, tekinteni nem lehet; több status bölcsek által azonban védetett azon elv, mellynél fogva történhető véletlen esetekre status kincset gyüjteni lehessen, szabadjon; de voltak olly fejedelmek, kik ezt tettleg is követték, és ha csak ugyan a' status' czéljára, nem pedig önkényes, vagy családi viszonyokra, vagy talán a' nép' elnyomatására használtatik, illy status kincs' összegyüjtése ellen még csak azon kérdés támadhat, ha valljon tartoznak e' a' most élők a' későbbi generatio' számára adózni, mert a' status kincs csak illy adózás által létesithetnék. De ezen kérdés tettleg előbb feloldatott, mielőtt tétetett volna, mert hiszen számtalan olly adózások 's intézetek tétetnek a' statusban, mellyeket az utókor éldelendi.

Status kormányzás. Az emberek társulati léptöket minden czél nélkül bizonyosan nem tették, a' statusnak tehát kell czéljának lenni. Már ha van czélja a' statusnak, kell is lenni valamelly hatalomnak, melly a' statusi társulatot annak elérésére vezérli, kormányozza. Kell lenni olly hatalomnak, melly ügyel, hogy a' törvények haszon nélkül ne létezzenek, hogy az elő forduló esetekre alkalmaztassanak. Azonban a' status' tagjai számtalan foglalkozásaik miatt nem is avatkozhatnak mindjájan a' status' közdolgaiba, de azok jól nem is sikerülnének, már az emberi természetnél fogva, ha azokban mind egyszerre avatkoznának, hasonlóan a' nemzetek különbféle viszonyban vannak más kül nemzetekkel.

Status szolgák. Bár milly idomú legyen is a' kormányrendszer, lehetlen, hogy a' köztársulat magától fenn álljon, vagy, hogy a' status körüli minden foglalkozásokat egyedül egy — a' fejedelem — elvégezhesse. Azok, kik a' status körül foglalkoznak, status szolgáknak neveztetnek. De ezen foglalkozás, azon tárgyakhoz képest, mellyeket illetnek, és a' foglalkozás szerkezet képest igen különböző. Az újabb statusok a' centrali-

satio elve szerint végzik cselekvéseiket és ennél fogva minden kormányon létez egy fő központi igazgatóság, melly ministerium-nak, vagy kabinet-nek neveztetvén, az ide tartozó status szolgák a' ministerek. Ezek viszik a' végre hajtó hatalmat, ezek irják szerteszét rendeléseiket, mint a' bel, mint a' kül ügyeket illetőleg, és a' fő hatalom közvetlen organumai. Ezen fő hivatalnokok azonban a' kivitelt magok eszközölni nem képesek, kell tehát ollyáknak is lenni, kik az adott parancsot, vagy utasitást végre hajtják, melly status szolgák ismét a' kormányzási rendszer, és az ország politikai, és kormányzati felosztásához képest rendezvék. A' biráskodást, a' kincstár kezelést, a' vallást szinte status' szolgái szorgalmazzak. Ezen különbféle status szolgák cselekvés körének és állásának elintézése igen nagy befolyással vagyon a' statusra, és annak erőteljes állása, 's hatalma, 's halladása nem keveset függ ettől.

Status történetirás azon tanulmány, melly akár egyes országnak, akár pedig az európai országoknak (talán ide foglalván az amerikai statusokat is) mint bel kifejlődésöket, mint külviszonyaikat az első családi viszonyoktól kezdve (mennyire ez lehetséges) társulati szövetségöket, keletkezésöket, és politikai állásukat, mint az időről időre volt és alakult, tanitja. Ezen fogalom szerinti történetirásnak csak kevesen feleltek meg mind eddig, vagy nem tökéletesen; reménylhetni azonban, hogy a' politikai éretség ezen tanulmányt mind inkább gyarapitandja.

Status papirosok. A' statusnak különbféle szükségei 's ezek következtében — főleg az újabb időkben — számtalan kiadásai vagynak, mellyek' fedezésére szolgálnak a' status' jövedelmei. Valamint a' status' kiadásai, úgy jövedelmei is lehetnek rendesek, és rendkivüliek. Sokszor megtörténik azonban, hogy a' status' jövedelmei a' kiadások' fedezésére nem elegendők, és a' status szükségeit még sem hallaszthatja úgy, mint azt egyes teheti, kell tehát módot keresni a' szükség' fedezésére. Ez adó fölemelés, és más különbféle módok által is történhetik ugyan, de mind ezen módok sem elegendők 's legtanácsosabbak; tehát, és leginkább is használtatik a' status kölcsön, melly által egyes gazdagabbaktól, vagy a' nemzettől, vagy néha külföldiektől is, pénz kölcsönöztetik, vagy nemes ércz pénz helyett papir pénz adatik ki (lásd ezen czikket). A' kölcsönért a' status bizonyos idomú kötelezvényeket ad, és ezen kötelezvények a' status papirosok, mellyek körzetbe is tétetnek, mellyeknek bizonyos árfolyamuk vagyon, és ezen árfolyam ahhoz képest, mint a' status pénzügy' körülményei állanak, mint a' status adósságbeli kötelességnek eleget tesz, mint azt biztositja, és a' kamatokat rendesen fizeti, és utoljára mint bel, és kül viszonyaira nézve nyugott vagy nyugtalan állapotban vagyon, úgy a' status papirosoknak árfolyama egy áron (alpari) alóli, fölüli, vagy egy árú.

Stibor, lengyel születésű, előbb pozsonyi főispán, azután erdélyi vajda, Zsigmond király' idejében. Jelen volt Zsigmond mellett a' nagy nikápolyi veszedelmes ütközetben, mellyből, mint némellyek irják, csak a' Dunát, fegyverével együtt, által uszása által szabadulhatott meg. Ő vette vissza 1403. Buda várat, mellyet a' nápolyi László' számára tartott fel. Ő építette Trencsin vármegyében 1412. Vág vize mellett a' Beczkó várat, mint mondják, egy udvari bolondjának Buczkónak, kedveért. A' mulatságok és lakomákban olly igen gyönyörködött, hogy, mint irják fia' megházasodtakor, a' lakodalmat egész esztendeig tartotta. Ő építtetett, Szakolczán egy kórházat, mellynek számára hasonnevü fia egy falut ajándékozott. Kisfaludi Károly egy jeles szindarabba alakitá Stibor' jellemét »Stibor vajda» czim alatt.

Stobaeus, macedoniai tudós, k. u. 500. körül élt. Életéről keveset tudunk, fia' számára a' legjelesebb könyvekből az erkölcsi mondásokat, jó példákat, jelesb gondolatokat kiszedte, 's ezeket két kötetbe öszveszedve, hozzánk is eljuttottak, az 1-sőt »Ecclogae phisicae et ethicae» csak töredékekben birjuk; a' 2 dik »Sermones» 127. élethölcseségi szabályokat foglal magában, 's az előbbinél tökélesben jutott hozzánk is.

Stockholm (Holmia), festvényes környü fő városa Svédországnak, 's széke a' svéd-norvég királynak, részint szigetekre, részint partra, hegyvölgyön épitve, a' balti tengernél; melly szirtjei, csatornái, kertjei, és fa-csoportjai, valamint föl-fölemelkedő házsoraival kölönös látványt nyujt. Számos szép épületei, terei, 's szabályos utczái vagynak, mellyek közt a' királyutcza a' legszebb. A' fő templom és a' Ritterholm szentegyház kitünő épitmények, melly utóbbikban vagynak a' királyok' sirboltjai, és 5000. elfoglalt zászló; a' király palota egy szigetben épült, 's legpompásb épülete a' városnak, melly előtt III. Gusztáv' emlékszobra áll. Egyéb jelességei: a' lovag, opera, fegyver, tanács, szin, kór, pénz, vám, 's himlő-oltó házak, a' bank, csillag. torony, a' pompás nagy kikötő 's a' t. Itt vagyon a' kormánynak, országos hivataloknak, fő helytartónak, fő törvényhatóságnak, több tudós akademiáknak 's társaságoknak széke; katonai akademia, tanodalom, siket némák' 's vakok' intézete, hajózási oskola, lelenczház, 2. árvaház, számos, igen jelentős gyárok, 's nagy kereskedés.

Strabo, görög földleiró Amasiában (Cappadociában) szül. Augustus és Tiberius alatt élt. Beutazta Egyiptust, Ázsiát, Görög és Olaszhont, öreg napjaiban egy földleirást készitett, melly későbbi időkben, mint leghiresebb, 's legpontosabb kútforrás használtatott a' földleirók által. Philosophiai észszel, 's éles birálattal irt munka. A' földleiráson kivül leirja minden ország' népeit, ezek' nyelvét, szokásit, jellemét, vallásait, szertartásait. Irt egy történeti munkát is, de ez elveszett.

Strassburg (Argentoratum), erős vár és szép város Francziaországban, Elszász (Alsatia) tartomány' alsó rajnai megyéjében, 60,000. lak.; mellynek pompás kolostora a' régi német építészet' remeke, tornya 438. lábnyi magas; a' templomon egy telegráf is vagyon, benne pedig egy igen nevezetes orgona, és óra-mű. Színháza két millió frankba jött. Vannak a' városban igen nagy laktanyák, lutheránus hittanodák, törvény 's orvosi tanszékek, viszonyos tanitásmód' példány intézete, többféle katonai és polgári tan intézetek, könyvtárok, gyüjtemények, tárok, gyárok, szép sétány. A' város 3/4. órányira van a' Rajnától.

Stuttgart, fő 's kir. székvárosa Würtembergnek, erdő 's szőllő környezte völgyben, 40,000. lak., ízléses utczák, 's piaczokkal. A' k. lak' környezete igen fönséges, valamint maga a' palota gránitból épitve, egyike a' legfényesb palotáknak Európában. Nevezetes még a' Schloszban a' k. épület is, mellyben a' titkos kabinét, a' hadi kanczelláriа, a' k. magány könyvtár 's a' t. vagyon. A' régi várlak különbféle hivatalok' széke. Továbbá még emlékezetes az operaház, könyvtár, oklevéltár, a' rendek' háza, a' k. pavillon, nagy kaszárnyák, kórház, szentegyházak. E' városban tartja székét valamennyi országos fő hatóság, egy országos jótéteményi társulat, hazai ismeretek' egyesülete, biblia, 's küldevény társaság, gazdasági, kereskedési, és ipar egyesület. Könyvtára sok érdekest rejt magában. Vagynak ezen kivül a' városnak számos jeles gyüjteményei és tanodái, gyönyörű sétányai, és mulató tájai, gyárai, és kegyes intézményei.

Strucz, az afrikai homok tengerek' lakosa. Minden ismert madarak közt nagyságra övé az elsőség, mert olly nagy, hogy a' lovon ülő ember' fejét eléri szájával. Aránylag kicsin feje, rövid szárnya van; de czombjai egy ifjú czombjaival vetélkednek; szemei hosszukások; lábán két előre álló ujja, 's hátul kiálló bokacsontja van. Feje, lábszárai mezetelenek, nyaka verhenyeges fehér, teste fejér, 's szürkével kevert fekete; legszebb 's legdrágább farkában létező fényes finom hosszu tolla, melly úrhölgyeink' kalapjait ékesiti. Ezen test' alkatából kitetszik, hogy a' strucz repülésre alkalmatlan; de annál jobb futó, úgy hogy a' legsebesebb paripát is megelőzi. Rövid szárnyai jó szolgálatot tesznek neki a' futásnál, valamint erős, izmos lábai is. Futása olly sebes, hogy a' rajta ülő alig lélekzhet. Lakhelye Afrika 's Arábia' homok pusztái. Eledele pálma gyümölcs, 's növények, étel hiányban köveket, ló-patkókat is lenyel. Tojásai akkora, mint egy gyermek fej. Éjjel rajta ül, nappal pedig a' nap' hevére bizza a' kiköltést. 15—30. tojik. A' lakosok nagyon keresik ezen jó izű tojásokat, 's héjából iró edényt készitnek. Strucz a' végetlen kiterjedésű homok tengereket lakván, alig lát a' homoknál 's égnél egyebet, 's azért nagyon félénk, minden idegen tárgytól szörnyen meg-

ijed, 's ezen épitik a' vadászok megfogását. Több vadász lóháton t. i. nagy kört képezvén, a' struczot észre vétlenül bekeritik, ekkor nagy lármát ütve, közelebb nyargalnak, űzik, egymás felé hajtják, egyik ló' kifáradta után mással kergetik, végre ha szabadulást nem lát, a' homokba dugja leggyengébb részét, t. i. fejét, gondolván, ha ő nem lát másokat, őtet sem látja senki, 's igy könnyen agyon veretik. Fiatal korában megfogva, megszelidül, 's némelly népek seregesen tartják, mint nálunk a' pulykákat. Haszna: farka' tollaival nagy 's jövedelmes kereskedést űznek, mellyeket a' török turbánjára, hölgyeink pedig kalapjokra illesztenek; hóna alatti szőréből posztó 's kalapok készülnek; bőrét kikészitve használják, húsa jó izű eledel; tojásai igen táplálók 's izesek, használják tovább vérét, 's zsirját is.

Sül-disznó. Honos állatink közt nagyon jeles állat a' sül-disznó, mert 10—12. uj. hosszu, 's 5—6. uj. magas, teste' felső része (t. i. nyaka, háta) szőr helyett 1. uj. hosszu, kemény, szarvnemű tüskékkel van boritva, hasán sörtvély alakú szőrök találtatnak. Úgy össze gömbölitheti magát, hogy az egész teste egy tüskékkel ellátott gömbölyü golyó; fejét, lábait, úgy elrejti tüskés bőre alá, hogy meg nem lehet különböztetni hol létöket. A' sül-disznónak teke alakú feje gömbölyü, ormány alakú orron végződik; rövid fülei és lábai feketék, tüskéi nagyon hegyesek, fehér, szürke, 's barna foltokkal. Nagyon éles szaglással bir, minden tárgyat megszagol, ellenben látása rosz. Honos Európa' minden részeiben, kivévén a' fagyos éjszakot. Kedvencz tartózkodó helye az erdők, bozótok. Nappal keveset mutatja magát, annál többet csatangol éjjel. Szelid, 's nagyon félénk. Ha veszedelmet sejt, tüstént össze gömbölíti magát, 's ezen állapotban marad, mig a' vészt elmúltnak gondolja, illyenkor könnyű megfogni, de a' kutya nem fér hozzá tüskéje' bökése miatt. Nyáron him és nyőstény közös barlangban, télen mindegyik magányosan lakik, 's ott alussza téli hosszu álmát. Eledele kukaczok, bogarak, hernyók, sáskák, egerek, békák, kigyók. A' mérges kigyót, valamint a' körös bogárat (ebből százat is megeszik egyszerre) káros következés nélkül észi meg. A' méreg mit se fog rajta, mert a' legerősb sem képes őt megölni. Állati eledel' hiányában megeszi a' gyümölcsöt, bogyókat 's a' t. Fogságban a' tejet 's kenyeret különösen kedveli. A' nyőstény tavasz felé 4—6. fiat szül, ezek már rövid tüskéket hoznak magokkal a' világra. A' fiatalokat könnyű megszeliditni, 's egér fogásra tanitni. A' sül-disznó nagyon hasznos állat 's azért kiméllenі kellene őtet. A' házban 's kertekben nagy hasznokat tesz, az ártalmas egérek' öszvefogdozásával. A' kalmukoknál közönségesen házi állat. A' cseresnyét, almát, körtvélyt, baraczkot úgy hordja lyukába, hogy a' fa alatt heverő gyümölcs közé fekszik 's tüskéjébe szurja azt. Húsa enni jó.

Sulla v. Sylla, szül. 147. k. e. régi nemes, de elszegényedett családból származott. A' jugurthai háborúba Máriust, mint questor, kisérte, később ugyan ezzel mint követ, a' czimbriai háborúba ment; jóllehet már előbb Márius féltékeny lett iránta, mivel a' jugurthai harcz' szerencsés kimenetét önmagának tulajdonitá. A' nép' szeretete által 92. kr. e. praetorrá, 88. consullá tétetett. Valamint előbb a' nép' kedvét kereste, úgy most a' katonaságát vadászta. Márius' féltékenysége és Sulla' dicsvágya véres harczot okoztak. Vezért kellett választani a' pontusi háborúra. A' többség Máriusra esett. Sulla' büszkesége hatalommal akará magát vezérré tenni, miért is Rómát bevette, sok polgárt kiűzött honából, sokat megöletett; a' nép' hatalmát csökkentette, a' tanács' befolyását megkisebbitette; 's igy kényurrá tevé magát. A' háború távozását kivánta; de alig ért Göröghonba, Márius 's pártosi felzúdúltak, 's rendelményeit megsemmisiték; helyette más vezért küldének. S. azonban ez alatt Athénét bevevé, kirablá, fölégeté. De a' párt napról napra félelmetesb lett, mi is őt haza menetre kényteté. Seregének száma csak 40,000. ment, ellenei pedig 225,000. Azonban Rómához közelgetve, nőttön nőtt; több csatában diadalmaskodott; Rómát bevette 's mint győztes, 's a' köztársaság' nyilvános ellensége, tartá bemenetét Róma' falai közé. A' számüzések, gyilkolások, jószág elkobzás egymást érték; 's ezen polgárvérben fürdő fejedelem hizelgőitől »hon szabaditónak» tiszteltetett. Consulokat választatott ugyan, de azok a' czimét birták csak, ő egyedül uralkodott. Diadalmas katonái közt, hogy őket még jobban lekötelezze, a' polgárok' elkobzott jószágait elosztotta. Végre önszántából letette hatalmát, mezei lakában, Puteoliban, élte le öreg napjait, hol tetü-kórban (tetvek olly sokaságban lepték el egész testét, hogy végre őt fölemészték) holt meg. Sulla' jellemét meghatározni igen nehéz. Ő nem férfias következetességgel és szilárdsággal, hanem, a' hogy a' körülmények kivánták, munkálkodott. Kegyetlen ellenei iránt, kegyes, leereszkedő követői, hizelgőihez, szóval a' tettetésben mester, 's körülmények' embere volt.

Sultán, aráb szó, 's tulajdonkép' urat, hatalmást jelent; egyébként a' török herczeg', különösen pedig a' török császár' czime.

Suwarow (Péter Elek Vasiliovitsch, gróf), Italinski herczeg, az orosz hadisereg' fő tábornoka és generalissimusa, az előbbi század' legnevezetesb hadivezére, szül. 1729. Suskoiban, Ukrániában, hol atyja, mint katona tiszt, lakott. Már mint köz testőr, 17. éves korában, a' svédek elleni hadban szolgált. A' hét éves háború után, mellyben magát igen kitüntette, már egész az ezredesi hivatalig emelkedett, 's ezután, a' nem sokára kiütött lengyel háborúban, mint brigádos, az orosz sereg' egy részét vezette, mire tábornagyi őrmester lett. 1773. a' törökök ellen

tett jeles hadiszolgálatot, hol három különbféle ütközetben megverő a' vele szembe állott törököket, miután pedig Kamenskoi tábornagygyal egyesült, egy negyedik határzó győzödelmet nyert Reis Effendin, miért ő altábornagy lett. Legnagyobb dicsőséget aratott ő 1788. a' törökök ellen kiütött háborúban, hol több erősségeket megvett 's 1789. Coburg herczeggel egyesülvén, a' török sereget tökéletesen megverte. Ezután megvette az erős Ismail várat, melly az orosz fegyvernek sokáig ellenállott. Ekkor az egész martalékból csupán egy lovat tarta meg magának Suwarow. Eddig tett érdemeiért II. József császár őt német, II. Katalin pedig orosz birodalmi gróffá nevezték, 's Riminsky mellék nevet kapott. 1794. bevégezte a' lengyelekkel viselt háborút Prága' bevétele 's Varsó' elfoglalása által, miért őt Katalin fő tábornokká nevezte, 's egyszersmind egy arany vezér pálczát egy tölgykoszoruval kapott, mellyben csak a' gyémántok 60,000. rubelre becsültettek. 1799. az egyesült orosz ausztriai sereg' fő parancsnokává neveztetett, Olaszországba, a' francziák ellen. Ekkor ő több fényes győzödelmet nyert. Felső Olaszország' minden városait 's erősségeit elvette a' francziáktól, 's ekkor kapá az Italinsky herczegi czimet. Ezután egy igen veszedelmes utat tett seregével az Alpeseken, hogy Svaiczban a' Korsakow herczeg' seregével találkozzék. De mivel ezt már ekkor meggyőzve találta; Csehországba ment, 's ott tél által tartózkodott. A' császár' (Pál) akaratja szerint győzelmi menetet kelle neki Pétervárba tartani, hanem épen ez időben veszté el a' császár' kegyelmét és a' készületek félbe szakasztattak. Visszautaztában egy betegség lepé őt meg, mit a' császár kegyelme elvesztésének hire még inkább nagyobbitott. Mind e' mellett folytatá ő útját Pétervár féle, hol érkezte után 16-dik napra meg is halt maj. 18. 1800. Bátorság, és elszántság, erő és szigorúság tevék őt olly nevezetes tábornagygyá. Testének előbbi gyengeségét legyőzte önmegtartóztatása 's megkeményitése, különösen hideg fürdők által. Étele közönséges vala, mint a' többi vitézeké, 's ruházata vagy forma ruhájából vagy egy juhász bundából állott. Hitvallásának szabályait szorosan követte, 's alattavalóitól megtartatni akarta, kiknek épületes munkákat olvastatott vasár 's ünnep napokon. Soha jelt nem adott ütközetre, mig keresztet nem vetett 's sz. Miklós' képét meg nem csókolta. Élete' szabályai közt fő elve volt: A' vezér a' sereg' elején 's ne sarkában legyen; taktikája pedig e' szavakban állott: »Előre 's vágd.« De a' mellett taktikai ismerete is volt.

Svédország, a' skandinávi félszigetben 7900. négyszegü mértföld. 3,200,000. lak.; a' Muonio és Tornea folyó 's a' bottni tengeröböl, valamint a' balti tenger által is, az Orosz birodalomtól, 's az utóbbik által Poroszországtól, 's a' Mecklenburg tartományoktól, a' Kattegát által Dá-

niától, a' Kjölen hegység által Norvegiától választatik el. A' leghosszabb nap éjszakon 2. hónapig tart, délszakon 17. 1 2 óráig, kivévén a' délszaki vidéket, és a' keleti partokat, a' többi éjszak 's nyugot felé mindig emelkedettebb; de igen magas, 's zordon hegyek vagynak, mellyek alatt egy magas lapály terjed el; azonban a' föld majd általában sziklás, csak egy lábnyi földdel boritva. Számtalan folyói rövid utat tesznek a' tengerig, 's többnyire tavakat képeznek a' völgyekben, 's sziklákon törnek által. Nevezetesb folyók (Elf) a' Dalelf, melly igen szép, 's néha 500. lábnyi vizeséseket képez, a' Klaraelf, Lyusznan, Indal, Angermana, Umea, Pitea, Lulea, mind negyed órányi szélesek, és 400. vizeséseket képeznek, tovább a' Kálikesz és Tornea. A' tavak közt nevezetesek: a' Vener, 100. négyszegü mföld.; Vetter, Melár, Hjelmár 's a' t. Ejszakon sok és terjedelmes mocsárok vagynak. Éghajlata az országnak minden hasonló fok alatti tartományokhoz képest legszelidebb; de még is éjszaki felében már nem igen sikerül a' földmivelés, hol árpa 's zabliszt vagdalt szalmaszárokkal, gyökerekkel, 's a' t. kevertetik étkül. Fő terménye az országnak a' fa; de a' 69 dik fok alatt a' nyir fa erdők már megszünnek, hol csak burgonya, répa, árpa termeszthetik. A' délszaki tartományokban terem kender, borsó, bab, káposzta, gabna (kivált Schonen, Südermannland, és Uplandban sok terem), dohány, len, komló, gyümölcs, vadbogyók 's a' t. A' baromtartás igen nagy nyomadéku; de lovai csak aprók; az iramszarvas a' Lappföldön igen hasznos. Vad igen sok van, valamint medve, farkas, hiúz, falánk, róka, vad-madár, hattyú, vadhattyúk, 's t. e'féle is bőven találtatnak. A' halászat is nagyon nyeresé-ges. Ásványokból igen jó vörös rézzel, 's vassal bővelkedik, aranya kevés, ezüstje meglehetősen, ólma, kobáltja is vagyon, kőszén bőségben, timsó, kénkő, vitriol is találtatik, de sava hiányzik, van azonban elég mész, különbféle kövek, szép porfir, márvány 's a' t. Az ipar elég élénk, 's lehet többféle gyárokat találni benne. A' lakosok német eredetü svédek, lappok, finnek; nagy része lutheránus. A' tudományosság igen előmozdittatik, 's 2. egyetemben, 's elég számos tan-intézetekben, 's tudományos társadalmak által terjesztetik. Az ország' királya alkotványos alak szerint uralkodik, ki egyszersmind Norvégia' királya. Az országnak alkotó részei ezek: a) Svédland (Svédföld), melly az ország' közepét foglalja el; tartományai ezek: Upland, Westmanland, Dalarne, Nerike, és Södermanland; — b) Götaland v. Gotland a' déli rész, Ostgötaland, Smaland, Gottland sziget, Blekinge, Skane, Halland, Westgötaland, Bohusland, Dalsland, Vermland tartományokkal; — c) Norrland, mellynek tartományai: Gestrikland, Helsingland, Herjedalen, Medelpad, Angermanland, Wester Botten, Jämtland, és Lappmarken. Az ország' fő, 's szókvárosa Stockholm (l. e.); egyéb jelesb városai pedig: Upszala, Falún,

Örebro, Norköping, Karlskrona, Kalmar, Wisby, Malmö, Götaburg, Karlstadt, Gefle; 's a' t.

Sympathia (hasonszenv), valaki iránt tapasztalt rokonérzet; vagy valami más dolog iránt érzett hajlam; vagy végtére egy testi lénynek más távollévő dologbai behatása, a' nélkül, hogy valami észrevehető dolog jönne közbe. Sympatizálni pedig annyit tesz, mint egykivel hasonlóul érezni.

Symetria, egy más iránti illendő arány; midőn t. i. valamelly tárgy egyes részeiben valamint egymáshoz, úgy az egészhez is illendő arányban van, az az egymáshoz illenek, 's mindenben megegyeznek. Symetria lehet különbféle tárgyakban, a' művészetben, leginkább pedig az épitő mesterségben, hol a' symetria' hiányát, mint legnagyobb hibát az épitészetben, a' legjáratlanabb is észre veszi.

Symptoma, betegség' jelenete, mellyből a' betegséget, 's annak súlyát láthatni, 's abból megitélhetni.

Synchronismus, különbféle nemzetek' történeteinek rendje, mellyek ugyan azon időpontban történtek.

Synodus (zsinat), egyházi gyülekezet, midőn vagy egy püspök az ő lelkészeivel, vagy egy érsek az ő püspökeivel, vagy egy egész ország' fő papjai, egy pápai követ' elnöksége alatt, összegyűlnek. Igy neveztetik a' protestáns papok' gyülekezete is, mikor azok a' superintendens' elnöksége alatt összegyűlnek.

Syracusae (rég. geogr.), hajdani fő városa Szicziliának, mellyet korinthusi Archias épitett 735-ben, 's görögökkel gyarmatositott. Alkotó részei voltak: a) Nasos v. Ortigia, a' város kikötőivel, Hiero palotájával, mellyben később a' római helytartók laktak; b) Achradina, igen megerősitve, 's a' legszebb rész, Jupiter Olympius' templomával; c) Tyche, igen népes; d) Neapolis; és e) Epipolis v. Latomiae. Kereskedése által hamar lett nagygyá, művészet által virágzóvá. Hatalmát igen fölemelték: Gelon, Hiero, Thrasybulus zsarnokok (fejedelmei); az utóbbik után demokrát kormány alakot vön fel, 's szabadság utáni vágytól éltetve, számos gyarmatoknak lön anyjává. De miután egyenetlenségek megzavarták belcsendjét; a' katonai hatalmaskodás' következtében Dionysius elfoglalta az uralkodást. A' zsarnokság nyomta Syracusát megszabaditá Timoleon, korinthusi hadvezér; de elmente 's halála után, Sosistratus és Agathocles ismét megfosztotta attól. Azonban II. Hiero' dicsőséges kormánya alatt 268. kr. sz. e. Syracusae ismét virágzott, 's boldog volt; de holta után Róma és Karthágo közti viszályokba bonyolodva, elveszté függetlenségét, miután Marcellus által elfoglalva, egész Szicziliával a' rómaiak' birtokába esett.

Syria (rég. geogr.), éjszakra Ciliciát és Amanus hegyét; keletre az Eufratest; délre Phoniciát, Caelesyriát, és Arábiát, nyugatra a' közép

tengert érte. Bibliai neve Aram volt. Commagene, Seleucis v. Tetrapolis, Cyrrhestica, Chalcidice, és Palmyrene voltak tartományai. Igen termékeny volt, kivált az Orontes folyó' mentében. Lakosai barnák voltak, 's ez által különböztek a' Cappadociában lakó fehér syrusoktól. Nevezetes városok voltak benne: Antiochia, fő városa az országnak 's egész Ázsiának, széke a' tudományoknak Seleucisban; Laodicea, ugyanott, szép kikötővel birt, 's jeles bort termesztett; Samosata, igen megerősitett város Commagenében; ugyan ebben volt Tapsanus, az Euphrates folyónál; Beroea, máskép Chaleb vagy Chalibon (most Aleppo), hatalmas város volt Cyrrhesticában; Chalcis a' legtermékenyebb tartománynak kölcsönzé nevét; Palmyra v. Tadmor, igen szép vidékben volt épitve Salamon királytól, melly a' közép korban önálló status volt, hol Zenobia uralkodék. Romjai hirdetik egykori fényét. — Syriának mostani neve Szorisztán (l. ezt).

Szabadosok (libertini). Az önkény már jó korán lealacsonitotta az emberi nemet az által, hogy egymást rabszolgákban, barmokként, használta; de nem lehetett az embernek társát annyira elnyomnia, hogy a' baromiságig lealacsonitottak közt is, ne tudtak volna néhányan magoknak jobb sorsot érdemleni, 's szerezni. Igy történt, hogy a' divatozó rabszolgák közöl némellyek szabadságot, különbféle körülmények között, nyertek, 's ha ezeknek itt ott nem is volt a' szabad lakosokkal tökéletesen egyenlő joguk; legalább szabadon költözhettek, barmok gyanánt nem használtattak, ezek voltak a' szabadosok Nálunk illyenek máig vagynak, kikről az 1715.: 62. 1. §. és több törvényeink szólanak.

Szabadság. Az ember természeténél fogva hajlandó önmeggyőződése szerint szabadon cselekedni. Mindenki azon meggyőződésben vagyon, hogy itélete legjobb, és azért fájlalja ennek kivitelének korlátlását; midőn más részről uraságra törekszik, és örömest határoz. Már ezen két ellenkező ösztönnek kell lenni egybealapuló határzatának, és ezen határzat a' jogszerü szabadság, mellynek körében mindenkinek annyit szabad tenni, 's korlátolni, mennyire másnak cselekvő 's korlátló igényei meg nem sértetnek, és ezt fejezi az isteni parancs: mindeneket, a' miket akartok, hogy miveljenek néktek az emberek, ti is miveljétek nekik. Ennyire kellene a' szabadságnak a' társas életben is korlátoltatni; de a' fölebb rúgott emberi természet' hajlama koránse elégedett meg ezzel; hanem mindenki igyekezett jogszerü szabadság' körét terjeszteni, másokét pedig korlátolni, 's ezen körülmény hozta létre a' társaságban élő embereknek a' szabad müködés' tekintetébeni olly nagy különbségét. De más részről a' positiv jogok, és alapitott törvényekkel sem elégszenek meg az emberek; főleg korunkban számtalanszor emlittetik, majd minden alkalommal a' szabadság, a' nélkül, hogy annak határ-

zata méltó figyelembe vételnék; már pedig igazi szabadság csak ott, 's csak annyiban vagyon, hol 's mennyiben az csak mindenki' subjectivus szabad cselekvőségi korlátjáig terjesztetik; ellenkező esetben szabadság nincs, minthogy az egy részről zsarnokság, más részről szolgaság.

Szabolcs vármegye, a' Tiszán túli kerületben vagyon, Szathmár, Bereg, Zemplén, Borsod, Heves és Bihar vármegyék közt, összvesen 78. négyszegü mföld. 200,000. lak. — Körülveszi e' megye a' Hajdu-kerületnek nagyobbik részét is. Lapályos földjén sok mocsár vagyon, mellyek a' levegőt is egészségtelenné teszik. Folyói a' Tisza éjszaki határán, Arkus, Hortobágy, Kadarcs, Kösely. Földje termékeny; gabona, dinnye, dohány elég terem rajta; de jó ivó vize nincsen. Legelőin sok marha legeltetik. A' posványok körül sok széksó is vagyon, és a' salétromnak sehol sincs az országban annyi bősége, mint itt. A' Tiszában annyi a' hal, hogy disznót hizlalnak vele. A' lakosok magyarok, 's nagyobb részük reformatus; fő foglalatosságuk a' földmivelés. Laknak 14. mvárosban (Nagy-Kálló, Nyiregyháza 's a' t.); 134. faluban; 91. pusztán.

Szaglás, a' külérzékek' egyike, melly által a' testek igen finom elszálló részelt (szagát) érezzük. A' szaglás' eszköze az orr; név szerint pedig azon nedves hártya, melly az orr' belső felületét bevonja. Ebben ágozik el az úgy nevezett szagló ideg (nervus olfactorius) igen finom ágokra, ezek a' test' kipárolgó részeitől izgatva, a' benyomást az agyba, mint minden érzés' központjába, vezetik, 's ott lesz érzővé. Minél tisztább 's nedvesebb a' takony-hártya, annál finomabb a' szaglás, a' száraz vagy izgató szerek p. o. burnót által eltompitatott hártyának kevés érzékenysége van. Igen jó szaglással birnak a' kutyák, kik urok' szagát minden más emberétől megkülönböztetve, ennek nyomán elmennek 's feltalálják. Úgy a' vadnyomát is tökéletesen követik. Még jobb szaglással birnak némelly madarak p. o. a' varjúk, kik több mföld. távolságról megérzik a' dög' szagát, 's egyenesen reá repülnek.

Szahara, egy iszonyu nagy területű pusztaság, mintegy 80,000. négyszegü mföld. Afrika' éjszaki részében, melly az atlász tengertől az egyiptusi Nilus' vidékéig terjed el, a' Berberföld (Marokko, Algir, Tunisz, Tripolisz, Barka) éjszaki, és Szenegambia 's Szudán délszaki országok közt, és Afrikának az atlász hegység és Szudán felföldje közti alföldjét képezi, csupa homok puszta, mellyben itt ott szigetekként találtatnak termő oázok. Keleten szikladomb választja el a' termékeny Nilus völgytől, 's éjszakon a' puszta Beladaldzserid által terjedez el a' marokkói, algiri, tuniszi tartományokba, 's Tripoliszban sziklás föld által a' földközi tengerig terjed. Nyugati része a' legkietlenebb, mert itt csak ritkán akad az ember forrásra, 's a' szélvész, ha finom homok porát fölkapja, mindent eltemet vele. Több oázok vagynak a' keleti rész-

ben, melly inkább köves vagy kavicsos, és több forrásokkal vagy patakokkal bir. Ezen oázokban gabna, déli gyümölcsök, pálma, 's egyéb növények teremnek, 's szép legelők is találtatnak. Házi állat, a' teve, itt nagy hasznot tesz, a' pusztaságban pedig számos ragadozó állatok, struczok, jerboák, gazellák, sáskák is tartózkodnak. Néhol, kivált nyugaton, só területek találtatnak. A' levegő nappal igen meleg, és a' veszedelmes Számum szél sem ritka. A' lakosok nyugaton mórok, tibbók és tuarikok. Nevezetesb oázok: Barka (l. Tripolisz); keleten a' nagy, közép és kis oázok, Darfur, Szivah, Audzsila, Fezzan, a' nyugati részben: Agadesz, Tuat, Mahbruk, Tudeni, Gualata, Harib, Tajakant 's a' t.

Szakáll a' férfiúság jele 's éke; mert csak ennek arczát boritja. Az ifjú állait gyenge pehely alaku szöröcskék lepik, férfiasodás' korában ezek megnőnek, megvastagodnak. Férfiasodással a' szakáll szoros egybefüggésben van, mert a' napkeleten még most is találtató »heréltek«nél« nem nő. A' gyenge testalakú 's félénk amerikaiaknál ritka, 's gyenge a' szakáll, úgy hogy azt ők kitépik. A' szakáll a' haj' színét követi, de közönségesen annál világosabb. Azon része, melly az orr alatt a' felső ajkon van »bajusznak« az orczán »barkónak« az állon pedig szorosan vett szakállnak neveztetik. Hajdan a' szakáll' nyirásról mit sem tudtak, 's a' férfi nem' általános disze volt, de XIII. és XIV. Lajos franczia királyok a' szakáll' kifejlése előtt jutván a' trónra, a' hizelgő udvariak, hogy királyukhoz hasonlók legyenek, szakállukat lenyirták. E' szokás csak hamar egész franczlahonban 's innét egész Európában divatos lön 's még most is az.

Szamár, közel rokona a' lónak, mellyhez külalakra nagyon hasonlit, de annál kisebb, 's nem olly csinos 's tetszős a' kinézése, mint a' lóé. Fülei nagyok, lankadtak, teste piszkos szürke, hátán hosszant egy fekete folt fut egész a' farkáig, egy másik pedig a' nyaka végétől a' két első lábán le, mi által egy kereszt alak támad. Ugyan azon hona van a' lóéval. Közép Ázsiában most is nagy számmal tanyáz vadon, hol kulannak hivatik, 's nagy seregekben, az évszak' különbsége szerint, majd éjszakra, majd délre vándorol. A' vad szamár megelőzi a' szelidet szépségre, (mert nagyobb, nyulánkabb) gyorsaságra, bátorságra. Elevenen fogják árkokban, 's csak igen nagy hajjal lehet megszelidíteni, 's húzásra kényszeritni. A' hideget kevesbé szenvedheti, mint a' ló, azért nálunk a' hidegebb tájokon lusta, komor, aluszékony, sokkal kisebb, lajhább, mint ősi honában, azért kevesebbre is becsülletik, 's roszul tartatik. Európa melegebb tartományiban, p. o. Olasz-, Spanyolhonban, hol az éghajlat neki jobban kedvez, 's tenyésztésére több gond fordittatik, erősebb, nagyobb, bátrabb, szép kinézésü. Legszebbek találtatnak a' keleti tartományokban, főkép Arábiában. A' szelid szamárnak lassu, de igen biztos

mev nésean,azért sziklás, bérczes hegyi tájakon emberek 's terhek' hordására megbecsülhetetlen. Hol a' ló a' mélységbe zuhanna, ő ott biztosan lépdel, csak olly széles legyen az út, hogy négy lábát előre rakhassa. Hallása, szaglása, látása igen jeles. Szereti a' tisztaságot, szárazságot, sokkal rosszabb abrakkal megelégszik, mint a' ló; de a' tiszta vizet igen megkivánja. Hangja egy förtelmes csuf »ia» bögés. 30. évig elél; nem könnyen betegül meg, vastag bőre lévén, a' verést könnyen kitartja. A' nyőstény egy, vagy ritkán két fiát hoz a' világra, 's ezeket majom szeretettel kedveli. A' fiatal szamarak nagyon vig, ugrándozó, jó kedvű állatocskák, a' jövendő bús komolyságának még ekkor nyoma sincs. A' fenn említett hasznán kivül tejét a' jó izű parmézan sajt' készitésére használják. Ezen kivül pedig az asz-kórosoknak pótolhatlan orvosság. Ganéja jó trágya. Olasz-'s Spanyolhonban húsát megeszik, 's más hússal keverve, a' belőle jó izű cervelat kolbász; bőréből pergament 's chagrin 's dobbőr készül.

Szamárhurut, Afrikából hozzánk hozatott járványos nyavalya, melly a' közönséges huruttól abban különbözik, hogy tovább tart, a' köhögés erősebb, gyakoriabb, görcsös indulatu, bizonyos időben, szakonkint, mutatkozik, és sok görcsös kilehelésből áll. Ha a' tüdő' görcsös öszvehúzódása a' legfőbb fokot érte, a' beteg megmerevedik, lélekezete eláll, kékveres lesz ábrázata, ezután a' tünemények megszűnnek. Ekkor a' gyermek vissza megy játékához, foglalatosságit követi, alig érez mást gyengeségnél, mig ismét az előbbi tünemények' sora előtűnik. Tart 4—6. hetig, de néha fél évig is. Közönségesen csak gyermekeket lep meg, 's csak egyszer bántja, többször nem igen jő vissza. Magában borzasztó ugyan, de nem veszedelmes. Azonban veszedelmes következményeket hagyhat maga után, mert a' görcsök tüdő-gyuladást, sérveket, szárazbetegséget okozhatnak. Legjobb ovó szer a' gyermekeket ótalmázni a' ragadványtól. Gyógyitása értelmes orvosra bizassék.

Szaniszló (Lesczinsky), két illy nevü szerencsétlen király ült a' lengyel trónon, 18-ik században: 1) Lesczinsky Szaniszló, lengyel király és lithvániai nagyherczeg, szül. Lembergben, oct. 20. 1677. Ez egy utazása után, mellyet Francziaországon tett keresztül, starostává (lengyel nemessé) és tartományi követté, később pedig II. Auguszt lengyel királytól póseni vajdává neveztetett. Midőn II. Károly 1704. Auguszt királyt Lengyelországból kiüzte, és az országot elfoglalta; az ország' nagyjai a' trónt üresnek nyilvánitották. A' még csak 27. éves Szaniszló varsói szövetségtől, mint követ, XII. Károlyhoz küldetett, kinek befolyása által jun. 12. 1704. az országgyülésen királynak választatott, és oct. 7. 1705. megkoronáztatott. Ugyan ezen időben egy ellenszövetség, Sandomirban, Auguszt' letételét érvénytelennek nyilvánitá; de minden siker nélkül

Azonban Auguszt Nagy Péter orosz czárral egyesül, és, jóllehet a' Fraustadt mellett történt ütközetet 1706. elveszték, Lengyelországból mind ketten kiüzetvén; mind a' mellett XII. Károly 1709. a' Pultawánál történt nevezetes ütközetben meggyőzetett, és Szaniszló nem lön képes magát 's Lengyelország' méltóságát fentartani. Elment tehát Pommeraniába és Svédországba, hol 1712. új próbát tett Lengyelország' visszanyerhetésére, de hiába. Ezután Augusztal akara béke alkura lépni; de ez, miután XII. Károly Törökhonba üzetett, az ajánlatot elfogadni nem akarta. Eltökélé tehát magában Sz. 1713., hogy más név alatt hozzá fog utazni, azonban Jassyban a' törököktől elfogatott, 's már a' fogságban volt XII. Károlyhoz vitetett, és csak azon föltét alatt bocsáttatott szabadon, hogy többé török határra nem lépend. Ismét 1714. a' zweibrückeni herczegségbe ment, hol családját meg is találta. Itt új szerencsétlenség érte. Egy szász katona tiszt akará őt meggyilkolni; de e' veszedelmet még is szerencsésen elkerülte. Azonban XII. Károly' halála után (mert Károlyé volt a' nevezett herczegség) már itt sem talált menedék helyet. 1720. tehát Francziaországba ment, hol Elszászban, Weisenburgban, kapott tartózkodására menedék helyet. 1733. Auguszt' halála után újra követelte Sz. a' lengyel koronát. Franczia- 's Svédország segité őt e' lépésében; de még is vetélytársa, III. Auguszt, a' szász választó fejedelem, nyerte meg a' koronát, Oroszország 's Ausztriától segittetvén. Ekkor is csak nehezen — csupán ruhájának átváltoztatása által — kerülheté el a' veszedelmet, az orosz tábornagytól jutalom tétetvén ki Szaniszló' fejére. Ezután 1735. a' bécsi békekötés' alkalmával elvégeztetett, hogy Szaniszló köszönjön le a' trónról; de a' lengyel királyi és a' lithvániai nagyherczegi czimet haláláig megtarthatja, szükségeinek pótolására pedig a' lotharingi és bari herczegségek adassanak neki, olly föltételek alatt, hogy azok halála után a' franczia koronáé legyenek; visszanyerte egyszersmind az őt, 's feleségét illető lengyel jószágokat is. Nancyba vette azután magát Sz., melly város általa a' legszebb franczia városok' egyikévé lett. Még azután sokáig élt Sz., minek a' lotharingiak örvendettek is, benne igen szeretett fejedelmet tisztelhetvén; mig végre egy szerencsétlen eset őt a' sirba dönté. 1766. t. i. életének 89 dik évében, egy reggel a' kandallo mellett ülvén, háló köntösét a' láng megkapá, és, minthogy a' szolgák később érkezének hozzá, a' lángoktól igen megsebesittetett. Igy e' jámbor fejedelem mindenek' bánatára, nagy fájdalmak közt, meghalt. — E', valóban igazi emberbarát, egyéb jelesb tulajdonain kivül a' tudományokat is szerfelett kedvelte, miként igazolják philosophiai, moralis és politikai tartalmu jeles munkái, mellyek megjelentek Párisban 1763. 4. kötetben. — 2) II. Szaniszló (Auguszt Poniatowsky gr.), Lengyelország' utolsó királya, szül.

1732. Lithvániában. A' mellett, hogy gondos nevelést nyert, még Európát is — Czartorisky herczeg nagybátyja' költségével — szüléi csekélyebb birtokúak lévén — beutazta. Londonban Handburg William nevü lovaggal, ki mint követ Pétervárra küldetett, lépett ismeretségbe. Ezt Szaniszló Pétervárra kiséré, 's Katalinnak, az orosz czárnőnek, bemutattatott. Ezután nagybátyjának, a' Czartorisky herczegek' közbenjárása által, mint lengyel követ, küldetett az orosz udvarhoz, hol Katalinnak kedvét annyira megnyerte, hogy neki a' lengyel koronát is megigérte. Mit III. Auguszt' halála után 1763. meg is nyert Szaniszló, és nov. 26. megkoronáztatott. Azonban a' vallás miatt csak hamar nyugtalanságok keletkezének, mellyek olly vakmerőkké levének, hogy a' trónt üresnek nyilvánitották. Sőt nov. 3. 1771. Szaniszló Varsóban három szövetségi tag által éjszaka megtámadtatott, 's megkötözve a' városból kihurczoltatott; azonban nagy fáradság után, részint a' sötét éj kedvezvén neki, részint az orosz éji őröktől segittetvén, az összeesküdtek' kezei közől szerencsésen kiszabadult. Ezen bel nyugtalanságok' következménye vala Lengyelország' első felosztása 1772. Ez időtől fogva egész 1788. békével élt Szaniszló, 's udvara ekkor Európában a' legfényesebbek közé tartozott; azonban 1793. ismét új szövetség támadott Tarnowiczban, 's ez szülte az ország' második felosztását. Ezután Sz. nem sokára Katalin' kivánságára a' koronát letette (nov. 25. 1794). Nyugpénzül 200,000. aranyat kapott, 's Katalin' haláláig Grodnoban, Oroszhonban, lakott. Innen őt I. Pál, orosz czár, magához hitta, 's ott a' császári palotában élt, mindenkitől tiszteltetvén és szerettetvén. Meghalt febr. 12. 1798. kora' 66 dik évében.

Szapáry (Péter). A' vészteljes 17. században nemzetünket a' vad török többször letiprandó, 's szép hazánkat elfoglalandó, szörnyü hadakkal lepé meg ezt; 's ki csak magyar vért érzett folyni ereiben, kardot ragadott a' dölyföst pusztitásiban gátolni. Sz. P. is — még akkor csak nemes — ifjú korában katonai szolgálatra lépett, a' rabló törökök ellen gyülölséggel viseltetvén, 's csak hamar vitézsége által hirnevet szerze magának. Bécs falaihoz közel, a' tömérdek sokaságu török sereg, a' kevesebb magyarokat, 's ekkép Sz. ezredét is, visszanyomta. Sz., hogy katonait bátoritsa, tajtékzó paripáját megsarkantyúzva, villám sebességgel rohanja meg a' török csoportokat, vészt és halált osztogatva kardjával. A' sokaság közé keveredett Sz., 's hátulról kardvágással megsebesittetvén, eszmélet nélkül rogyott a' földre. Magához jövén, lovára lánczolva, kezét lábát békóba szoritva látja. Hamsa-Bég, a' bőszült ozmán vezér, őt majd halálig verette. Sz. a' talpára vert 200. korbácsot békével szenvedte. A' vad Hamsa-Bég a' már rég török járom alatt nyögő Budára hozatta, mély tömlöczben, penészes kenyérnél tartá

ôt, hol rothadt szalma volt ágya. A' török sanyargatással daczolt Sz. Sebei kigyógyultak. A' nemes férfiu, mint alacson rabszolga, minden kinzáson keresztül ment. A' dühös pogány, hogy porig megalázza, barom módra járomba fogatá, 's ekét huzva, szántani kelle neki. Sz. az istenben bizott. Ez ada neki erősséget a' nyomoruság és vadság' elszenvedhetésére. Barátja Battyáni egy török agát elfogott, 's ezt csak akkor igéré visszaadni, ha Szapáry fogságából elbocsáttatik, mi meg is történt. Sz. honositól 's az egész császári seregtől nagy lelkesedéssel fogadtatott. Végre megfordult a' koczka, a' hadakat intézö isten' keze a' török ellen fordità kardját, 's a' derék lotharingiai herczeg' fő vezérsége alatt honunkat ezen ocsmány vad pogány csordától megtisztitá. Hamsa-Bég, a' dühös is, elfogatott, a' 145. évig török járom alatt nyögött Buda ismét szabaddá lett. Hála ünnepet tarta a' herczeg és vig lakomát a' fegyverek' szerencséjére. Szapáryt is meghivá, 's a' vig lakomázók közé vezetteté a' vasban nyögő Hamsa-Béget, ki ijedtében szólni sem tudott, látván a' vendégek közt Sz-t, kinek ő tigrise volt. A' nemes szivü herczeg ezen szavakat intézé Szapáryhoz: vitéz Szapáry! ime kezedbe adom a' kereszténység' ezen dühös ellenségét, boszúld meg a' rajtad elkövetett méltatlanságot. Szapáry megköszönve hajtá meg magát a' herczeg előtt, 's ekkép szóll a' vad törökhöz: alacson méltatlanságot követtél el rajtam, most hatalmamban van azt visszaadni; de keresztény vagyok 's magyar vagyok. Vallásom parancsolja megbocsátni az ellenségnek, a' magyar pedig alacson boszút nem ismer, kelj föl 's szabad vagy, én megbocsátok. A' Hamsa-Bég ezt meg nem foghatá, 's gúnyolást gondolt rejleni e' nemes szavakban, csak, minekutána többen ismétlék neki, hogy Sz.' nemes szive igy akarja, hitte el azt, de annál leverőbb volt érzete a' dühös töröknek, 's egészen elfogódva, igy kiáltott fel: most látom, hogy ti az igaz istent hiszitek, mert illy nemes csak keresztény lehet. Én a' legalábbvaló bánást vártam, hasonlót az enyimhez, 's gyalázatomat kikerülni akarván, mérget ittam. Szapáry tüstént orvost és papot hivatott, az orvos' segedelme által még néhány hétig életben maradt a' keresztény hitre tért török. Szapárytól barátilag ápoltatva, 's mint törödelmes bűnbánó keresztény mult ki nemes barátja, Szapáry karjai közt. Szapáry idővel ismét visszanyeré erejét. Tisztelet, szerencse, 's áldás kiséré földi pályáját. A' császár vitézséget, 's keresztényi gondolkodás módját grófi méltósággal jutalmazá meg, 's ezen nemes Sz. Péter törzsatyja a' Szapáry grófoknak.

Száraz betegség- v. sorvadásnak mondatik olyon betegség, melly hosszu tartásával lassanként a' testet 's ezzel az élet erőt fogyasztva, a' testet mintegy kiszáritja, 's megemészti. A' sorvadás több okokból származhat; 1-ör 's legközönségesb valamelly belső résznek,

p. o. tüdő, máj, lép, vese' 's a' t. genyedése által. A' genyedés részint a' tápláló részeket vonja el a' testtől, részint pedig a' vér közé keveredve, ezt alkalmatlanná teszi a' test' táplálására. Leggyakoriabb a' tüdő' sorvadása (pthisis pulmonalis), mert akármelly bel rész' sorvadásához is közönségesen a' tüdőé is járul, minthogy ebben megy végbe a' vér' tisztulása, változása; 2-or a' nedvek' nagy 's gyors vesztése által, úgy hogy ezeket visszapótolni nem elégséges a' test; 3-or az élet által elvesztett nedvek' hiányos visszapotlása által p. o. a' gyermekeknél, 's öregeknél.

Szarv. Sok állatoknak, főképen a' kérődzőknek, homlokából kinőtt, kemény, csonthoz hasonlító testét nevezzük szarvnak. Különbféle állatoknál különböznek egymástól. Szinre az ökörnél feketés, a' szarvasnál barna, a' juhnál sárga. Keménysége a' szarvasé, juhé nagyon szilárd, az ökörnél lágyabb, késsel könnyen metszhető. Alakjára némellyeknél egyenes, másoknál görbe, hajtott, csiga tekervényű. Átalában az állatoknak védeszközül szolgál, 's némellyeknél ékességül. Használtatik: fésükre, gombokra, vadász-kürtre, kés nyelekre 's a' t.

Szarvas. Majd mindenütt olly ismeretes állat, hogy külalkotó leirása fölösleges volna. Teste egészen a' gyors futásra alkotva, tagjai szép arányossága kitünő. Lábai véknyak 's hosszuk. A' szarvas' egész kinézése fölséges, büszke, mit kivált szép gömbölyü ágas-bogas szarvainak köszön. Ezen szarvak az 1. évesnél sima, ágnélküli, másod évben villa alakú, 's igy minden évvel egygyel több ágat kap. Egy egészen kiképzett szarvasnak két szarva 8 — 20. fontot nyom. A' szarv nem üres, mint a' többi kérődzőknél, hanem teljes, tömött. Különös, hogy a' szarvas évenkint változtatja szarvát. Februar' végével önként, vagy kevés dörgölés után leesik, 's julius' végével az új szarv tökéletesen ki van képezve. 24. águ szarv most már ritka. 1696-ban I. Fridrik, porosz király, egy szarvast lőtt, 's ennek 66. águ szarva 535. fontot nyomott. A' nyőstény kisebb, gyöngébb, mint a' hím, szarv nélküli, 's tehénnek neveztetik; a' fia pedig bornyúnak. A' szarvas' szőre nyáron rövid, télen hosszabb. A' szarvas gyorslábu, élénk, könnyen szökdelő állat; a' vadászt 's kutyáját féli, de nem a' mezei munkást. Ha üzés közben megszorittatik, szarvát bökésre használja. Futásközben hosszu szarvait hátára fekteti, hogy meg ne akadjon, 's igy a' legsürübb erdőkön, tüskés bozótokon, iszonyu gyorsasággal, vágtat keresztül, 's eltünik. Jó úszó is, azért a' folyókat, tavakat gyorsan keresztül üssza. Finom szaglása, éles látása, jó hallása ellensége' incselkedésétől őt gyakran megszabaditja. Hangja a' szarvas marhákéhoz hasonló bőgés. Tekintete nyájas, nyilt, és jó. Kis korában házhoz szoktatva, igen megszelidül, 's eredeti félénkségét elveszti; néha még is nyakas.

Szarvas marha. Ki nem ismerné olvasóink közől ezen fölötte

hasznos házi állatot, midőn tejével, vajával, húsával naponként élünk? A' hímet bikának (vagy ha bornyu korában kiheréltetett, ökörnek), a' nyősténvt pedig tehénnek nevezzük. Nehéz meghatározni, melly ős törzsöktől vette eredetét a' mi szelid házi szarvas marhánk. Már a' legrégibb ős korban iparkodtak ezen nagy 's hasznos szarvas marhákat szelidíteni, mert a' legrégibb bibliai iratokban úgy említtetnek, mint a' napkeleti pásztor családoknak fő gazdagsága. Most a' világ' minden részeiben látjuk elterjesztve. A' mérsékelt éghajlat mindazáltal legalkalmasabb tenyésztésére. Amerikába és új Hollandba az európaiak által vitetett be. A' táplálmány' különbsége, bánásmód, rendeltetés, foglalatosság, a' föld, tájék, éghajlat a' szarvas marhára különbözőleg hatott, úgy hogy nagyságra, alakra, szinre nézve nagy különbséget látunk köztök, 's több hason fajokat lehet megkülönböztetni, úgy mint: svaiczit, csehet, magyart, lengyelt, dánt, frieslandit, spanyolt, sziczillait. A' szarvas marha' menése lomha, tunya, aluszékony, fordulata helytelen; átalában egész lénye mogorva. A' bika' ősi vadságának nyomát mutatja, mert fékezhetlen, dúló, nyakas, vad, tompa bömbölése rettentő, ingerült állapotban az ember' élte is veszélyeztetve van közelében, mert feléje rugtat, szarvaival fellöki, vagy földre teriti, tova hajitja, 's szükség esetén lába rugásával is tudja magát ellene ellen védelmezni. A' tehén gyakrabban bőg, mint az ökör; a' bornyu fájdalomból, éhségből, vagy anyja utáni epedésből szok lármázni. Jóllehet a' sz. m. természettől kevés szellemi tehetséggel ruháztatott föl, 's a' ló, 's kutya után 's a' t. messzire áll ebben; még is lakházát, istálóját, helyét az istálóban soha el nem hibázza, 's ha százan állanak is egy sorban, mindenik megtalálja, tévedés nélkül, tulajdon helyét, 's mást helyére állni nem enged. A' svaiczi, tiroli havasokban a' vezér tehén (a' csordát vezető merészebb vagy kolompos) mindig a' csorda előtt megy, 's mástól magát helyéből kiszoritatni nem engedi. Minden tehén ismeri tulajdon harangját, érti nevét, min szólittatik. Nálunk vagy egészen istálóban tartatik a' szarvas marha, vagy a' melegebb időszaki nappalt a' legelőn tölti, pásztor' fölvigyázása alatt, 's csak estve hajtatik istálójába, más, kivált hegyi vidékeken, p. o. a' havasokon, tavaszszal, a' hegyi mezőre hajtatik 's késő őszig ott marad. Eledele nyáron fü, lóhere, zöld fa-levelek 's a' t.; télen széna, szalma, répa, burgonya 's a' t. Étete 30. évig tart, de gazdag hasznot 12—15-dik évig ad. Rövid álommal megelégszik, 's a' legkisebb zörej álmából felkölti, 's közönségesen a' bal oldalán fekszik. Tulajdon 's mások' testét szereti nyalogatni, melly által, kivált vedlés' (szőr változtatás) idején sok szőrt lenyel, ez gyomrában gombócz alakot vesz fel, és szőr gombócznak neveztetik; igen nagyra nő, 's mintha fénymázzal be lenne huzva, olly fényes felületü, 's nem látszik ártani az állatnak.

50 — 60. tehénhez egy bikát szoknak a' csordában tartani. Közönségesen a' tehén egy hornyat bornyazik. A nyőstény hornyak' egy része gyenge korában lemetszetik eledelnek, más része tenyésztésre fölneveltetik. A' himek közől azok, mellyek a' földmivelésre, huzásra szánatnak, kis korukban kiheréltetnek, ez által különös alakot, 's test állást nyernek, 's ökröknek hivatnak, a' ki nem heréltek pedig bikáknak. Az ökör lomhább 's lassúbb a' munkánál, mint a' ló, de többet, 's huzamosabban bir dolgozni, 's könnyebb fölnevelni. Alábbvaló eledellel megelégszik, kevesebb veszélyeknek van kitéve, zsirosabb trágyat ad, 's ha húzásra már nem alkalmatos, meg lehet hizlalni, 's levágni. Angolhonban a' hizlalást nagy tökélyre vitték. Ezek után Németországban p. o. Nürnbergben 1775-ben egy ökröt vágtak le, melly 27. mázsát nyomott, bőre 70., faggyúja 340. font volt. A' tehenek legnagyobb hasznot hajtanak tejük által, jó eledel mellett 10., 12. pint tejet is adnak az istálóban. A' tejnek sok oldalú hasznát a' tapasztalás tanitja. A' tej-czukor is tejből készül lepárolás által; szinte a' téj-por is, mellyet laktalan tájakon utazók magokkal visznek, 's forró vizzel fölereszlve, tejet képeznek belőle. Igen nevezetes haszna a' szarvas marhának a' trágya is, mellyel földeinket termékenynyé tesszük. Milly rosz lábon állana a' földmivelés ganéj nélkül? A' szárogatott ganéjt, némelly fában szükölködő tájakon, fa helyett használják. Ezen hasznain kivül még egy, szinte még fontosabb hasznot hajt a' tehén az emberiségnek, értem a' tehén himlőt (l. e.), melly a' tehenek' emlőjén néha mutatkozik, melly sok millió' éltét megtartá már, kik áldozatul estek volna a' rettentően pusztító himlő nyavalyának. Szóljunk most azon haszonról, mellyet a' szarvas marha holta után nyujt. Itt látjuk, hogy ezen hasznos állatnak, mellyet erőszakkal fosztunk meg életétől, minden részét használhatjuk. Húsa majd mindennapi eledelünk. De nem csak húsa, hanem veleje, szive, tüdeje, mája, lépe, gyomra, nyelve, veséje, különbféleképp' készitve, étkeket adnak. Csontveleje mint külorvosság 's pomádé használtatik; faggyuja, szappan és gyerta készitésre fordittatik; csontja megégetve használtatik. Szőrével a' nyergeket, székeket, vánkosokat 's a' t. tömjük ki. Bőre kikészitve, cziszmára 's a' t. A' bőr készitésnél lehulló részekből enyv készül. Vére czukor tisztitásra, finomitásra, festésre 's a' t. fordittatik. Epéje belső orvosság. Csontjaiból az esztergálos botokat, gombokat, kés nyeleket, koczkákat, 's több másféléket készit. Szarvai 's körmei a' kés csináló által kés nyeleknek, a' fésüs által fésünek dolgoztatik fel. Látjuk innét hogy a' szarvas marhának egész testében egy rész sincs, melly használatlanul elveszne, 's igy teljes joggal számitjuk azt a' legszükségesb 's leghasznosb állatok közé, sőt nem hibázunk, ha minden állatok közt a' legszükségesbnek állitjuk.

Szarvorrú (Rhinoceros), nagy, ügyetlen állat, mindenik lábán három ujat bir, a' többi állatoktól abban különbözteti meg magát, hogy orrán egy, vagy két szarva van, innét nevét is kapta. Ezen szarvak nem csontból nőnek ki; hanem a' bőrhöz tapadnak, 's ide 's tova mozoghatók. Az állat nyugalmas állapotjában lefekteti azokat, 's csak haragjában állnak meredten föl; ezzel védelmezi magát; de ritkán van reá szüksége, mert, mint az elefánt, ritkán támadtatik meg más állattól. Nagyságra csak az elefánt haladja föl a' szárazföldi állatok közt. 12. láb. hosszu, 5 — 7. láb. magas; farka két láb. hosszu. Bőre majd egészen szőrtelen, barna, kemény, 1. 1/2 uj. vastag, nyakánál ránczokat képez. Hallása, és szaglása a' szarvorrúnak jó, többi érzékei tompák, tökéletlenek. Az állat, egészben tekintve, nyugalmas, bekeszerető, tunya, lomha, 's könnyen megszelidül. Ok nélkül az embert nem bántja; de ngereltetve, nagyon bőszült, boszuálló, veszedelmes, 's nem is könnyen lehet fékezni, 's kibékitni. Mintegy dühödve fut ellenére, szarvait használva; ezekkel hasát szakasztja föl, a' földre teritettet pedig lábaival gyömözi agyon; szarvait mérgében a' földbe vagdalja, lábaival rug. Csak egyenesen előtte lévő tárgyakat látja, azért haragjában ki lehet őt kerülni; de sok bátorság, hidegvérűség 's gyorsaság kivántatik hozzá. Lakhelyül a' sűrü vad erdőket választja, mellyekben magányosan kószál. Szereti tanyáját tartani mocsárok' közelében is, hol örömest hever. Nappal a' sűrü erdőkben, vagy mocsárban fekve, nyugszik, éjjel táplálékot megy keresni. Eledele nedves növények, gyökerek, fa-levelekből 's ifjú gyenge ágakból áll. Egy kölyket hoz a' világra, melly a' szarvat csak később kapja. Hona India, a' Ganges' tája. A' szarvorrú már a' rómaiaknál, mint különös állat, mutogattatott a' vitézi harczjátékoknál. Húsát eszik, bőre, vastagsága miatt, paizsnak, 's pánczélnak használtatik, szarva pedig ivó edényeket ad. Több indiai herczegek nem isznak más pohárból, mint szarvorrú szarvból, mert babonás hitök azt tartja, hogy a' legmérgesebb ital is, ha ezen pohárba töltetik, forni kezd, 's kifut belőle, 's igy a' méregtől soha nem félhetni (?).

Szász-Altenburg, herczegség a' Szászföldön, Némethonban, két tartományból áll, mellyeket a' Reisz-Gera urodalom választ el egymástól. Összesen tesz 24. 3/4 négyszegü mértföld, 124,000. lak. Igen termékeny föld, mellynek lakói igen jól állanak. A' Saale, és Pleisze mossa. Gabna fölöslegesen terem, sok len, kender, gyümölcs. A' baromtartás 's méhészet is jövedelmes. Érczei nincsenek; de van mész, agyag, homokkő, fekete kréta, tőzeg. A' lakosok protestánsok. Hasonnevü fő városa 13,000. lak. számlál, széke a' herczegnek és kormánynak, van gymnasiuma, könyvtára, természetvizsgáló társasága, nemes leány intézete, árvaháza, nagy kefe gyára, gabna kereskedése.

Szászország, Némethon' egyik szövetséges királysága, melly nyugaton a' Reusz, Szász-Weimár, Szász-Altenburg, 's a' porosz szász tartományokkal, éjszakon és keleten Poroszországgal, délszakon pedig Cseh- és Bajorországgal határos, összesen 271. 1/2 négyszegü mföldet tesz, 's több, mint másfél millió lakost számlál. Jobbadán felföld, mellyet a' cseh határi érczhegység' ágazatai képeznek. Fő folyói: az Elbe, és Mulde. Művelésre csak éjszaki 's nyugati részei alkalmatosak; hegységeiben a' baromtartás divatozik, és kivált a' juhok európai hirességben vagynak. Lipcse körül a' pacsirták egy ágát teszik a' kereskedésnek. Gyümölcse sok vagyon, és jó. Az erdők egy negyedét teszik az országnak. Ásványokban gazdag a' föld; mert ezüst, vas, ólom, kobált, egérkő, kén, czin elég találtatik, valamint finom porczellán-agyag és kőszén is, márvány, szép homokkő, drága kövek, tőzeg, timsó 's a' t.; de aranya és sava nincsen. Ásványos forrásai közt egy sem híres. Leginkább kitünik Szászország ipara által, melly selyem, pamut, gyapju, vászonszövésben, cserzésben, fa 's réz portékák' készitésében, porczellán, üveg, papiros, szalmafonaték, csipke, hangszer, fest-anyag, lő por, keményitő, burnót, hamuzsir, szurok, halzsir, 's egyébféle gyárokban fejtetik ki, 's melly az ország' kereskedését igen virágoztatja. Szászország egyszersmind széke a' német irodalmi közlekedésnek, és a' lipcsei vásárok világhiresek. A' lakosok németek, és vendek; kik nagyobb részben protestánsok, de az udvar a' katolikus vallást követi. El van osztva a' meiszeni (egykor Misnia), lipcsei, érczhegységi, voigtlándi (egykor Voigtland, olvasd foktland, terra advocatorum), és felső lausitzi (egykor Lausatia) kerületekre. Fő és székvárosa Drezda. Lipcse a' második város, Freyberg, Chemnitz, Plauen, Bautzen, Herrnhut (a' róla nevezett vallásfelekezet' széke), egyéb nevezetes helyei.

Szász-Koburg-Gotha herczegség, 35. nsz. mföld., 138,000. lak., egyike a' német szövetségi állományoknak, melly a' nevét alkotó két külön lévő fejedelemségből áll, 's keletre Poroszországgal, Schwarzburg-Sondershausen arnstadti urodalmával, Szász-Weimárral, Szász-Meiningen-Hildburghausennel, délfelé Bajorországgal, mellyben egy kis része is vagyon, nyugaton Szász-Meiningen-Hildburghausennel ismét, 's Szász Weimár-Eisenachchal, éjszakon Poroszországgal határos. A' thüringi erdő' hegysége lepi el egészen. Gabona, kender, fa, gyümölcs, ánizs elég terem, kevés komló, és bor. A' barom tartás, és kivált a' juh tenyésztés jelentékes. Márvány, alabastrom, malomkövek, kőszén, gipsz, vas, agyag 's a' t. jó minőségü. Ipara elég nagy. Lakosai leginkább vászonszövés, vasmüvelés, fa, üveg, szurok, 's korommali foglalkozás által keresnek élelmet. Többféle gyárai is vagynak. Fő városai: Koburg és Gotha.

Szász-Meiningen-Hildburghausen, herczegség a' német szövetségben, félkör gyanánt övedzi körül Gotha és Schwarzburg-Rudolstadt éjszakra eső tartományokat, délszaki határjánál Bajorországot és Kóburgot, keleten Szász-Altenburgot, Szász-Weimárt, 's Reusz-Lobensteint, nyugaton pedig Eisenachot érintvén. Összesen tesz 43. négyszegü mföldet, 140,000. lak. A' thüringi erdő' hegységének délszaki ágai foglalják el. A' Werra folyó szegi. Sok fája vagyon; gabonája nem elégséges; de gyümölcs, kender, dohány bőven terem. A' barom, kivált juhtartás, nyomadékos. Vas, réz, só, márvány, gipsz, agyag, timsó 's a' t. teszik ásványait. Iparas lakói többi közt sok márvány, porczellán, üveg, bádog, és fa-műveket készitnek, 's a' sonnenbergi báb játéki áruk nevezetesek. A' kereskedés, kivált fával, kitünő. A' luteranus vallást követik. Részei ezek: Henneberg grófság, Kóburg herczegség' részei, Saalfeld herczegség, és Kranichfeld urodalom. Fő városa Meiningen, széke a' herczegnek 5600. lak.; más jelesb városai. Hildburghausen, Sonnenberg, Saalfeld.

Szász-Sebes-szék, az erdélyi Szászföldön azon megye, melly nyugaton Szászváros-székkel, éjszakon Alsó-Fehér vármegyével, keleten Szerdahely székkel, délszakon Oláhországgal határos, melly utóbbik felé hegyes, egyéb vidékeiben rona és termékeny föld. Ege szelid 's jó, gyümölcsök és jeles borok' termesztésére alkalmas. Az arany mosások egész Erdélyre nézve itt legnyereségesebbek. A' Maros folyó mossa éjszaki határát. Van e' székben egy kir. város, u. m. Szász-Sebes (Müllenbach), falakkal körülvéve, 3000. lak., mellynek vidékében igen jó asztali borok teremnek; tovább van 10. falu, mellyek közt említést érdemel Oláhpián, széke egy kir. aranyváltó hivatalnak.

Szászváros-szék, Erdélyben, a' szászok' földjén, éjszakra Alsó-Fehér vármegyét, keletre Szász Sebes-széket, egyébről Hunyad vármegyét éri. Csak délszaki része hegyes: másutt a' Maros' völgyében egyik legtermékenyebb, legmelegebb vidékét képzi. Gabonája, gyümölcse, bora elég vagyon és jó. Lakosai többnyire magyarok és oláhok, csak kevés szász; és leginkább gazdaságból élnek. Van egy mvárosa, Szászváros, hol a' szék' hivatala tartózkodik, és egy reformatus tanodalom is létezik. Ezen kivül e' székben vagyon 15. falu, mellyek közt említést érdemel Alkenyér, a' történetileg hires kenyérmezőn, mellynek közelében egy kápolnának romjai látszatnak, mellyet Báthory István, az 1479-ben Kinisy Pállal együtt, a' törökök elleni harczban kapott sebeiből következett lerogyása' helyen, épittetett vala.

Szász-Weimár-Eisenach, nagyherczegség, Némethonban, egyike a' szövetséges statusoknak, mellyet a' több nagyobb 's kisebb részekre szakasztott Weimár és Eisenach herczegségek alkotnak. Egész terje-

delme tesz 67. négyszegü mföldet 250,000. lak. Weimár Poroszországgal, Szász tartományokkal, 's Schwarzburg Rudolstadtal; Eisenach pedig Gothával, Meiningennel, Hesszennel 's a' t. határos. Földje termékeny, de Eisenach a' thüringi erdő, és a' Rhön hegységtől ellepetve. Folyói a' Saale, Ilm, Werra. — Weimár gabonával, dohánynyal, gyümölcscsel, fával, vadakkal, kő- 's agyagnemüekkel bővelkedik; Eisenach erdőkkel, rézzel, vassal, timsóval. Az utóbbikban nagyobb az ipar, mint amabban. A' baromtartás igen nyomadékos. Sója nem sok van. Fő városa Weimár; egyéb jelesb városok: Jena, Neustadt; Eisenach széke a' róla nevezett herczegség' kormányának, 8800. lak.

Szathmár vármegye, a' Tiszán túli kerületben, Szabolcs, Beregh, Ugocsa, Marmaros, Kővár, Közép-Szolnok és Bihar vármegyek közt, 106. négyszegü mföldet foglal magában, mellyen két székes k. városban (Szathmár-Németi, és Nagybánya), 20. mvárosban (Nagy-Károly, Felsőbánya 's a' t.), 248. faluban 's 52. pusztán lakik 230,000. ember. Marmaros, Kővár és Közép-Szolnok felé magas hegyek emelkednek, mellyek közt a' Bikkold, Avas, Gutin a' nevezetesbek. Folyói: a' Tisza, Szamos, Kraszna, Túr, Lápos 's a' t. Nevezetes az Ecsedi tó is. Hegyeiben arany, ezüst 's egyéb bányák vagynak; és sok ásványos vizforrások találtatnak, és savanyu vizei közt legjelesbek a' vámfalvi, felsőfalvi, nagybányai 's a' t. Gyümölcse temérdek sok vagyon; kivált híres a' nagybányai gesztenye. Buzája, rozsa, kukoriczája 's a' t. gabnája és elégséges. Borai közt jelesbek: a' szinyér-váraljai, erdődi, szathmári, apai, béltekl 's a' t. A' nyirságban sok dinnye és len terem. A' dohány pedig nevezetes mennyiségben termesztetik, 's adatik el. A' lakosok jobbadán magyarok, aztán svábok, oláhok, tótok, oroszok.

Száva, hazánk fő folyóinak egyike, melly a' Karnyolságban eredvén, ezt a' Stajerföldtől elválasztja, 's Horvátországon átfolyván, Slavoniát Boszniától és Szerbiától elkülöníti, végre Zimonynál a' Dunába szakad. Útjában Gurkfeld, Zágráb, Uj-Gradiska, Brod, Mitrovicz, és Zimony városokat köszönti.

Széchenyiek. Ezen jeles régi nemzetségnek, mellyben olly sokan ragyogtak már a' magyar égen, bölcsője hihetőleg Nógrád vármegye. Keletkezése, mint azt a' hagyomány bizonyitja, honunk kereszténységének idejére tétetik. A' magyar történetben, mint jelesek, említtetnek e' házból: Mihál, a' magyar Leonidásnak hős társa, 's Svendy Lázárnak leghivebb és leghatalmasb bajnok segédje. Ennek onokája, György, azon korban virágzott; midőn a' vallásos szakadás akkor erőtlenité hazánkat, mikor a' török iga' levetésére legnagyobb egységre lett volna szüksége, 's ő vala Pázmán Péterrel azon szerencsétlen időszaknak ragyogó csillaga, 's mint primás megérte hazájának a' török járom alóli felszabadulását.

Mind e' két férfiu életének hatása századokra terjed, 's a' magyar nemzet' létére örök befolyásu. György' vére Lőrincz vala, egy, szinte hires egyházi fő személynek atyja, nevezetesen Pálnak, ki kalocsai érsek lett. Emlékezete ma is tiszteltetik a' bécsi gyülekezetben mutatott kitüntetése miatt. Ez volt Leopold' közbenjárója a' Rákóczyakkal, noha a' béke visszaállását meg nem érhette. Pál' vére vala György, az akkori leghíresebb hősök' egyike. I. Leopold 1697. minden maradékaival együtt grófi rangra emelte. Györgynek fia vala Zsigmond, kinek négy onokája jeleskedett, mint vitéz, azon háborúban, mellyre M. Theresia trónja' megtartása végett szólitá fel a' magyar nemzetet. Ignácz t. i. mint a' zalai fölkelt nemesség' ezredese, László mint huszár őrnagy, Antal mint tábornoki helyettes, és egy' huszár ezred' tulajdonosa. Zsigmond igen ifjú korában, mint kapitány, nagy sebet kapván, jószágaira visszavonulni kénytelenittetett a' dicsőséges háborúból. Zsigmond' fia vala az érdemekkel teljes Széchenyi Ferencz, ki apr. 23. 1754. szül. Széplakon, Sopron vármegyében. E' reményteljes ifjú Sopron' és Nagyszombatban kezdé, a' bécsi theresiai lovag intézetben pedig folytatá oskoláit. Itt veté meg ő tágas ismereteinek azon alapját, mellyre később olly szerencsésen 's honunkat örökre lekötelezendőleg épitett. Több főbb hivatalokra méltaták őt kitünő tulajdonai miatt az akkor uralkodott fejedelmek, kiktől határtalan hűsége, a' vallás 's haza iránti leghűbb szeretete miatt egyaránt kedveltetett. Azonban gyengélkedő egészsége gátolvén őt terhes hivatalaiban, azokról leköszönt, 's felső engedelem mellett egészsége' visszaállitása végett utazni ment. Bejárta ekkor egész Németországot, Németalföldet, Francziaországot, és a' britt szigeteket. De 1798. már ismét több fő hivatalokkal ruháztatott fel. Somogyi főispán, legfőbb törvényszéki tag, magyarországi fő kamarás, hétszemélyes táblai elnök lett, 1808. pedig az arany gyapjas vitézek' rendjével tiszteltetett meg. Hanem növekedő szem' gyengesége miatt már 1811. ismét minden hivatalait letenni kénytelenittetett, melly alkalommal a' legmeghatóbb nyilatkozatokat érte, mind magától, a' b. emlékezetü Ferencztől, mind ő cs. kir. fenségétől, országunk' nádorától. S. ezután Bécsben telepedett le, hol a' mindig dicsően folytatott köz élete valóban követésre méltó például szolgált. Neki köszöni hazánk a' felséges nemzeti muzeum' alapitását, 's ennek példájára keletkezék a' gréczi Johanneum, a' Ferencz' muzeuma Brünnben, a' prágai muzeum és mások a' tartományban. Ezen általa alapitott nemzeti muzeumot ismét 1819. 9205. darab könyvel és 6000. darab földképpel ellátott kézi könyvtárával ajándékozá meg. Ennek következtével mint a' haza, mint a' külföld' csudálkozását magára vonta, különösen pedig a' tudós egyesületeket. Miért őt a' göttingai tudományos akademia és a' bécsi és brünni természet- és föld-ismeret előmozditó

társaság' tagjává nevezék. Templomok és oskolák' építésében Györgygyel, a' primással, vetekedett; e' jótékonyságát pedig valláskülönbség nélkül érezteté az emberiséggel, mellynek legnagyobb hánatára 1820. dec. 20. szünt meg élni a' halhatatlan emlékü Széchenyi, méltó utódul hagyván maga után legjelesb fiát, Istvánt, jeles korunk' egyik csillagát, kit, honunkat boldogitni törekvő szilárd akaratában és szép tetteiben csak az utó kor fog eléggé áldhatni. Nekünk forró óhajtásunk jelenleg egyedül tartós szerencsés élete.

Szécsy (Dienes felső lindvai), először nyitrai, azután egri püspök 's egyszersmind bibornok, utoljára pedig esztergomi érsek, tizenötödik században. Mellőzvén mint püspöknek érdemeit, csak azon tetteit rajzolgatjuk, mellyeket ő, mint érsek, a' hazára nézve cselekedett. Ő koronázta meg királynak Ulászló ellen, Erzsébet, Albert király' özvegyének fiát, a' kisded Lászlót. Mind e' mellett elment ő azután Ulászlóhoz is Budára, a' gyülésre, de a' magyarok őt, Gara Lászlóval együtt, fogságra tették, 's mind addig szabadon sem bocsátották, mig magát Ulászló' koronázására nem ajánlotta. Mit ő azután Székes Fehérvárott végbe is vitt. Mindazáltal azután is mindig nagyobb hűséggel viseltetett ő kis László, mint Ulászló iránt. A' varnai veszedelem után szinte sokat fáradott a' kis Lászlónak magyar királylyá választásában. 'S miután ez megtörtént, őt küldötték a' magyarok többekkel Fridrik császárhoz 1445., hogy attól Lászlót kikérje. Két esztendővel azután Hunyady János küldötte őt Gara Lászlóval Fridrikhez, hogy azzal békét kössenek. Mi azonban ekkor végre nem hajthatott. 1450. Esztergomban zsinatott tartott. 1452. a' többi magyar fő rendekkel ő is összeszövetkezett Fridrik ellen, midőn Lászlót ki nem akarta kezéből bocsátani. 1453. hasonlóul Dienes koronázta meg Lászlót Prágában cseh királynak. László' halála után Mátyás király' fő kanczellárja volt, kit is ő koronázott meg. Meghalt 1465. Mint mondják, három pápai választáson volt jelen Rómában.

Szédülés, azon állapot, mellyben a' lélek az előtte lévő tárgyakat összezavarva látja lenni, mi a' testnek gyors fordulásából, vagy az érzés és hallás érzékenység' megkábulásából származik. A' szédülés a' gutaütésnek és elájulásnak is előpostája. Hogy pedig ezen beteges állapot nem mindig közvetlen alapul a' látás' életmüvében, onnét kivilágllik; mivel a' szédülés bezárt szemek' alkalmával és sötétben is megtörténik. Kaphat egészséges ember szédülést bizonyos esetben, p. o. a' kocsin, ha meg nem szokta, háttal ülés alkalomkor, vagy vizen. Megkaphatni a' szédülést sok szeszes italtól, és virágok' erős szagától is, hasonlokép' a' fejbeni vérforgásra való hajlandóság, 's a' tápszer' emésztésének hiánya is, mit, ha egykinek reá hajlama van, meggyógyithatni, okozhatnak szédülést. A' hideg viz sokszor ir a' szédülés ellen; de a'

gutaütés mint a' mellett néha még is megtörténik. Az állatok is kapnak szédülést, különösen a' mérges növényektől, agyuk' nyomásától, bő vérűségtől, és bel ingertől. Az orvoslás az okok különbféleségе szerint történik.

Szeged, sz. kir. város, Csongrád vármegyében, a' Tisza mellett, hol ebbe a' Maros befoly, 's egyike országunk legnagyobb, legmagyarabb városainak, hol gyakran a' megye gyülései is tartatnak (különben Szeg vár faluban vagyon a' vármegye' pompás háza). Számlál 36,000. lak.; vára most a' gonosztévők' országos fenyitékházául használtatik. Vagyon itt híres lyceum, és tanodalom, a' kegyes rend vezérlése alatt; 6. kat., 1. nem egyesült görög templom, zsinagoga, só-raktár, kaszárnya, katonai nevendékház, polgári kórház, magyar színház, 2. kaszino, burnótgyár, szappanfőzése országszerte híres, szeksó gyár, hajózása és kereskedése igen terjedelmes; a' Tiszánál igen élénk hajógyártás, halászat, gabna, fa, szarvas marha, sertés, gyapju, dohány, pamut adás vevés, bor termesztés 's a' t. Lelkes tanácsa a' városnak minden tekintetbeni jóllétére gondosan ügyel. A' városnak fő része Palánka nevet visel. Egy híd vezet által a' Tiszán Uj-Szegedre.

Székely v. Dósa (György). E' rosz lelkü 's ritka kegyetlenségü ember azon paraszt hadnak vala fő vezére, melly az egész magyar nemzetnek olly veszedelmes volt 1514. Ez, mint Istvánfi irja, Erdélyből, a' Székelyföldről, származott, honnét Székelynek is neveztetett, holott igaz vezeték neve Dósa vala. Ő előbb vitéz tettei által jutott Ulászló' kegyébe, ki őt megnemesitvén, egy faluval is megajándékozta. De ezen kegyet ő nem csak nem méltányolta; de még azzal rútul vissza is élt. Mert midőn Bakacs Tamás Rómából Budára visszaérkezett azon engedelemmel, hogy az országban a' törökök ellen keresztes hadat hirdessen, 's midőn Pest alatt már sok dolog kerülő parasztság gyült öszve, annak fő vezérévé Bakacs Székely Györgyöt tette. Azonban, midőn már mindenkép' elkészültenek a' hadra, (negyven ezernél többen valának), György fegyverét a' magyar nemesség ellen forditotta, Pest és Buda külvárosáiban a' nemesség' házait dulta, gyujtogatta, 's a' kiket előtalált, kegyetlenül meggyilkolta. Dósának e' borzasztó tetteit meghallván a' király, azonnal kemény parancsot ada, hogy ki se álljon a' keresztesek közé, Dósát pedig engedelmességre intette. Ezt megértvén György, Pestet odahagyta, 's seregét két részre osztván, Szegedre menni igyekezett. Utjában mindent pusztitott, és ölt, mig végre Zápolya János, az erdélyi vajda, Báthory Istvánnak segitségére sietvén, Temesvárott, mellyet György keményen ostromolt, György' kuruczait szétszórta, 's Györgyöt elevenen elfogta, és irtozatos kivégeztetését magában eltökél lette. Negyvenet foglyai közől, kik Györgynek kedvenczei valának, kiválogatván, azokat tizenöt napig éheztette, azután Györgyöt meztelen

egy tüzes vas székbe, mellyet czigányok által készittetett, ültette, fejébe hasonlóul tüzes vas koronát tétetvén. Majd azután az éhséggel kinzott foglyok által harapdáltatta félig sült testét. Melly iszonyú kinokat majd minden indulat és kiáltás nélkül állván ki György, végre rettenetes fájdalmak közt fizeté le kártékony életének méltó adóját. Fel negyedelt testét Budán, Pesten, Fejérvárott és Váradon függeszték föl az akasztófára. Ezen Dósa által okozott kuruczvilág, mellyben negyven ezer embernél több szenvedett kárt, mintegy négy hónapig tartott.

Székelyföld, Erdélyben a' magyarrokon székely nemzetnek földje, melly a' nagy fejedelemség' keleti részét teszi, összesen valami 222. négyszegü mföld. 419.000. lak., és többnyire az erdélyi Kárpátok' legmagasb vidékét képzi, keletre Moldvával érintkezvén. Igen nagy része a' határ-őrvidékhez vagyon beirva, úgy hogy a' provincialis és katonai helységek vegyesen vagynak elszórva, sőt számos helyek is mint a' két részre vagynak elosztva. A' székelyeken kivül laknak itt még oláhok, örmények, czigányok. Részei ezek: Három-szék, Udvarhely-szék, Csik-szék, Maros-szék és az egészen különlévő Aranyos-szék; továbbá a' 2-dik székely gyalogezred a' két első székben, az első székely gyalog ezred a' Csik-székben. Amannak vagyon egy mvárosa, u. m. Kezdi-Vásárhely, állomása az ezrednek, egy, a' három székely ezred' számára való katona nevendékházzal, és 97. falva; a' másiknak állomási helye Csik-Szereda, mváros, 's ezen kivül van még 46. falva. A' székely huszár ezred kerületének nagy része is itt van elszórva, mellynek maradalma Sepsi Szent-György mvárosban vagyon, mellyen kivül ezen ezred még 169. helységben lakik. A' székely nemzet a' magyarok bejövetele előtt már lakta e' vidéket, 's most, mint szabad nép, egyike az erdélyi három törvényes nemzetnek. Egy kir. város van csak e' földön, u. m. Marosvásárhely, több mváros, és számos falu.

Székes Fehérvár, a' nevét viselő vármegyének sz. k. 's fő városa, 's egyike a' magyarországi legrégiebb, legtöbb történeti emlékezetességgel biró városoknak, hajdan királyaink' koronázási, temetkezési helye, lapályos vidékben a' Sárviz mellett, 20,000. lak.; püspökséggel, káptalannal, vármegye' házával az erről neveztetett csinos téren, szép templomokkal, hittanodákkal, 's pap nevelő intézettel, tanodalommal a' cziszterczita rendbéliek vezérlése alatt, nemzeti fő oskolával, papi korházzal, kitünő leány-nevelő intézettel, kaszinóval, magyar színházzal, nyilvános artézi kutakkal, szép szőlő hegygyel, posztó 's kordovány készitéssel, bor termesztéssel, nagy barom vásárokkal, polgári lövő-házzal, szép sétánnyal, több kiváló épületekkel, és tágas piaczokkal. A' tónál többször mulatságos vadászat tartatik 's a' t.

Székes Fehérvármegye, a' Dunán túli kerületben Pest, Komá-

rom, Veszprém és Tolna vármegyék közt, 75. négyszegü mföldet foglal magában. Éjszakon a' Bakony erdő 's Vértes' hegyei vagynak; közepe, és keleti 's déli részei lapályosak, termékenyek, de sok helyt még posványos, néhol homokos is. Buzája igen jeles; bora is jó italu; de nem tartható. Szép legelőin sok barom legel, kivált a' juh-tartás nagyon divatos. A' Dunában, valamint a' Sárvizben, a' velenczei tóban hal bőven tartózkodik, 's az utóbbik náddal bővelkedik. A' nevezett hegyek' erdeiben a' vadnak is soka vagyon. A' lakosok mintegy 175,000. többnyire magyarok, kevés németek, tótok vagy ráczok. Van a' megyében egy sz. kir. város, 13. mváros, 61. falu, 172. puszta. A' kat. a' lakosságnak felét jóval meghaladják, számosak a' reformatusok is.

Szelidség, a' kedélynek azon tulajdona, melly különösen az élet' kellemetlen eseteiben, csendes jóság által, egészen ingerületlen ellenállás, sőt ha a' szelidség erényes okfőn nem nyugszik, önkényes ellenállástalanság által nyilatkozik. 'S ez utolsó esetben a' szelidség gyengeség. Csak azon szelidség, melly a' morál' szelid alapján épül, ajánlható a' keresztény tan által. És e' szelidség mindenkiben fölötte dicséretes.

Szél-nek nevezzük a' lég' (atmosphaera) folyását, melly a' lég' erőlködése által keletkezik, hogy súlegyenbe helyeztessék. Ezen légkör folyás vagy bizonyos tájakon és időkben történik, vagy határozatlanul támad. Ez az oka, hogy a' szelek felosztatnak állandó, vagy örökös és nem állandó szelekre. Az állandó vagy örökös szelek különösen a' naptérítő körül, a' nem állandók pedig azon kivül fúnak. Az ég táj szerint, melly felől jönek, a' szelek harminczkettő különböztetik meg, azok közül a' keleti, nyugati, éjszaki és déli szelek a' legfőbbek, mellyek szerint a' többi szelek irányaikat, égtájak' egyikéhez kisebb vagy nagyobb hajlamaik által, nyerik, honnét azután délkeleti, éjszaknyugati 's a' t. szeleknek neveztetnek. A' közönséges szél egy másod percz alatt 8 — 10. lábnyira halad, 's igy 150. nap alatt kerülné meg a' földet. Mariotte' vizsgálata szerint egy másod percz alatt 30 — 32. lábnyira haladó szél már a' legerősebb fákat is kiszaggatja. Derhám' észrevétele után 68. lábnyit rohant egy szél másod percz alatt, és igy egy óra alatt 6. 2/3 magyar mföldnyit; de olly dühös is volt ezen órkán, hogy egy, 12. lábnyi magass. 's 5. lab. széless. 's két láb. vastags. kőoszlopot letört, 's erdőket forgata föl. A' szél' ereje és gyorsasága szélmérővel (anemometer) határoztatik meg.

Szemérmesség, azon kellemetlen érzés, mellyet egyki a' valódi vagy csak képzelt szégyennél tapasztal. A' valódi szemérmesség az ártatlanság' bélyege. 'S kinek kebelében még ama tiszta érzet honos, addig a' remény mindig táplál az ollyannak tiszta erkölcséről, 's jámborságáról. Ellen esetben, ha szemtelenség ül az ifjú' homlokán, akkor arról

vagy semmi vagy csak igen silány reménységünk lehet, hogy magát a' jóban szilárdul megtartóztassa, 's erényes ifjú legyen. A' szemtelenségnek, valamint egyéb rosznak, oktője a' rosz példa.

Szem, a' külérzékek' legbecsesbike, leghasznosbika. Azon műszer, melly által a' kültesteket látjuk. Képünk külső részén, a' homlok alatt, az orr' kétfelén helyhezvék, szimpillák alá rejtvék, hogy a' káros külbefolyásoktól őriztessenek. Szemgolyóink nem tökéletesen gömbölyűk, a' szemgödörben csontfalaktól vétetnek körül, hátulsó feleken 6. izom' segitségével mozgathatók. Ha a' szemet elölről nézzük, következő részeket találunk benne: elől egy domború, átlátszó hártyát (szarvhártya, cornea), ehhez van tapadva körüskörül a' fehér hártya (albuginea), melly a' szem' legnagyobb részét fedi. Belső részei igy követik egymást: a' közepén, a' szarvhártya alatt, van egy fekete gömbölyű folt, melly szemfénynek vagy lát-lyuknak neveztetik; ezt környezi mindenfelől egy nagyobb, különböző festékkel (kék, fekete, szürke, sárgás) színezett kör, 's ez a' szivárvány. A' szarv hártya alatt van a' vizes nedv, ezt követi a' szivárvány' hata mögött a' jéglencse, melly után az üveg nedv tölti ki a' szem' nagyobb részét. A' lát-ideg (nervus opticus), melly a' velőből a' szembe megy, itt kitágul, 's a' hártyát — az ideg reczét — képezi. Keppler mutatta meg élőször, hogyan látjuk a' küldolgokat szemeinkkel, t. i. minden világító (p. o. nap, égő gyertya, tűz 's a' t.) vagy megvilágitott (p. o. a' hold, föld nappal 's a' t.) test sugárakat vet-magától. Ezen sugárak kupképen terjednek minden felé; ezek szemünket érve, a' lát-lyukon vagy szemfényen bejutnak a' szembe, itt a' viz nedven, jéglencsén, üvegtesten keresztül menve, megtöródnek a' sugárak, egy pontba összveszedődnek, 's a' test' alakját megforditva lerajzolják tulajdon színeivel. A' lát-ideg a' velőbe viszi ezen benyomást és azon érzés származik, mellyet látásnak mondunk.

Szemápolás. A' láterő legnagyobb kincsünk' egyike, azért annak épségbeni tartása fő gondjaink közé tartozzék. Különösen vigyázzanak azok, kik sokat irni, olvasni, apró, 's fényes tárgyakat nézni kénytelenek. Szemeinket hosszu munkára, egész a' faradásig, soha ne szoritsuk, hanem közbevetett pihenés által engedjünk nekik nyugalmat. A' fárasztóbb tárgyakat reggel, legalább délelőtt, midőn még az éji nyugalom által erősebbek, végezzük, délután, főkép estve, a' megerőltetéstől őrizkedjünk. Az irásnál olly helyhezletést adjunk testünknek, hogy az ablak balról legyen, 's balról essék a' világosság előnkbe; estve a' gyertyát szemünknél fölebb 's balra kell állitani. Ha a' szobának, iróasztalunkhoz közel, több ablaka van, az egy balkézre lévőt kivéve, a' többit zöld selyem függönyökkel szükséges beaggatni. Estéli világitásra legczélszerűbb, egy, nagy béllel ellátott kerek magas lámpa, mert ezt tisz-

titni nem kell, 's egyaránt ad világot lobogás nélkül. Ezután követ. kezik a' viasz gyertya; legrosszabb a' faggyú gyertya, mert ezt szüntelen tisztítni kell, 's ekkor a' világbai nézéssel mód nélkül rontjuk szemeinket. Azon kívül nem ad elegendő világosságot, 's lobogása egyenetlenné teszi ezt is. Az elfáradt szemeket fris vizzel megmosni hasznos, hogy fölelevenedjenek. Hasznos a' szemeket zöld mezőn, erdőn legeltetni. Ki a' fölösleges világgal világított fényes fehér tárgyakat kénytelen nézni, az szemeit igen kiméllheti, ha egyenes lapu zöld üvegeket használ, ezek se nem nagyitják, se nem kicsinyitik a' tárgyat, csak a' fölösleges sugárak' hatását korlátolják. A' szem' nagyobb gyengeségét szemüvegekkel kell gyámolitani. De soha nem kell feledni, hogy ezek nem mások, mint a' szem' mankói, 's nem kevésbbé nevetséges az, ki jó szemein szemüveget hord, mint az, ki jó lábakkal birván, mankokon járna. A' szem' két fő baja a' rövid és hosszu látás, ezt üvegek által nem lehet ugyan gyógyitani, de segiteni rajta igen, csak soha ön szándéka vagy kontár szemüveg kereskedőnek, hanem mindig értelmes orvosnak tanácsa után választassék szemüveg.

Szenegambia, Afrikának azon része, mellyet a' Szenegal és Gambia folyamok szegnek, 's nyugatról az Atlasz tenger, éjszakon Szahara puszta, keletről Szudan, délszakon Guinea vesz körül. A' forró égövbe esik, 's a' közép afrikai felföld' részét képezi. Éjszak nyugati része ugyan lapályos; de egyéb vidékeit a' Kong hegység' ágazati lepik el. Hegyfokaihoz tartozik a' Zöld fok, Roso-fok, és a' Verga-fok. Folyóiban krokodilok, vizi lovak tartózkodnak. Európaiak részint a' tengerpartján, részint belől, kivált a' folyók mellett, szereztek magoknak itt birtokot gyarmatositásul. Igy a' francziák Szenegál' torkánál sz. Lajos szigetét, 's más állomásokat birnak, 22,000. lak. Az angolok a' partokon, és belől több gyarmatot birnak Bathurst várossal, a' Gambia folyónak egyik szigetében. A' portugallok birják Kaseu, Dzseba és Kaszamansza folyók' vidékeit 's Biszao szigetét, Zingirchor, Vintam 's egyéb városokkal. Lakosai többnyire négerek, kik számos országokat laknak, külön főnökök alatt. Nevezetesb népek: a' fulák, kik még Szudánban is nagyon elterjedtek, és a' mandringók, mindketten már valamikép' mivelebbek 's az európaiakhoz barátságosak, a' dzsalofok a' legfeketébbek, a' felupok legellenségesebek; mind ezek az egész országban elterjedtek. A' szerrereszek, papelek, biafrák, náluk, szerravullik csak kisebb vidékeket laknak. Legnevezetesb országok: a) Valló, a' Szenegál torka körül, Ender fő várossal; b) Futa Toro, theocratiai status, egy muhamedi pap' kormánya alatt, Kanel várossal; c) Kajur, Vulli, Barra, Szin, Baol, 's egyéb statusok a' tenger' közelében; d) Goli, a' biafrák' városa, Kakundi a' náluké; e) a' mandingok' városai belől: Bambuk az arany 's

vassal biró hasonnevü országban; Bangassz, Fuladu országban; Fettekonda, Bonduban; Tambakunda, Neolában; f) a' felák' városai Fadzsemmia, és Dindiku, Konkaduban; Binaun, Ludamarban; g) a' szeravullik' városai Dromanet és Dzsog; h) Futa Dzsallon, Timbo várossal, 's még ezeken kivül számos néger statusok.

Szent-fa (ficus indica). Ez a' fa, melly a' füge fák' számos nemé-hez tartozik, minden utas' újság vágyának tárgya vala mindenkor. Kelet-india hazája, hol a' hinduk e' fát, hihetőleg rendkivüli nagysága, melly területében az ágakkal együtt 1700. négyszeg öl., a' faderék pedig körületében 8—10. láb., 's rendkivüli növés módja miatt, tartják szentnek. 'S tisztelet okáért az indusok' templomai ezen fákhoz közel szoktak épittetni. Ezen fák' ágai vizarányosan mennek ki a' derékból, olly hosszura, hogy azt tulajdonkép' a' természet rendje szerint önnehézségük alatt letörni gondolná az ember. Azonban a' természet arról is gondolkodott; az ágak és lombokból apró szálas sarjadékok nőnek ki, mellyek egyenesen lefüggenek, a' földben gyökeret vernek, 's az anya ágat, mint ugyan annyl támasztók, tartják. Levelei simák és ragyogók, körül belöl saláta nagyságúak, 's változtatva állanak az ág' mind a' két oldalán. Gyümölcsét, melly mintegy mogyorú nagyságú, 's sötétveres, a' majmok, papagájok és más madarak eszik.

Szenvedély-szenvedelem a' kedélynek minden heves, az akarat erejének bilincseihez ragadó, állandó, vagy gyakran előforduló megindulása, melly inkább a' jelemnek, mint a' vér-alkatnak sajátja. Ritka ember van, kiben valami szenvedély nem uralkodnék. Az, a' kiben szenvedély nincs, kevés örömet érez e' világon, de ellenben annál boldogabb az ember, minél több benne a' szenvedély, kivált ha azok nemesek és kielégithetők. A' szenvedély minden tárgyat egy bizonyos tündér fénynyel övedz körül. A' szenvedélyek, átalán véve, annál nagyobbak, minél több indulat-pezsgést fejtenek ki azon tárgyak eránt, mellyeket szenvedelmesen kedvelünk. Sokszor gőg és hiuság is követi a' szenvedélyt. Ritka szenvedélyes költő p. o. az, ki szerény folyó tollal iróra egy kis rátartással nem nézne le. A' nevelés ebben a' tekintetben, valamint mindenben, sokat tehet. Káros szenvedélyeket megérni hagyni, nagy hiba: de a' helyeseket kifejteni, azoknak helyes irányt adni, igen, szükséges.

Szepesi (Ignácz báró), elsőben erdélyi, azután pécsi püspök, cs. k. val. b. t. tanácsos, a' magyar akademia' igazgató 's tiszteleti tagja 's a' t. szül. Egerben, aug. 13. 1780. hol végzé nagyobb részt tanulását is. E' nagy nemes férfiu 1795. az ottani pap nevelő intézetben egyházi pályára lépett, 's miután Pesten a' philosophiában 's Bécsben a' hittudományban tanári koszorut nyert; 1803. papnak felszenteltetett. Mig az előtt valamivel 's azután is az egri pap nevelő házban tanulmányok' felügyelője,

majd érseki szertartó 's titoknok, 1808. kanonokká neveztetett, 's mint illyen, érsek-udvari titoknok, borsodi fő esperes, az egri szegények intézete', az árvákra ügyelő heves vármegyei biztosság' elnöke, lyceumbéli egyházi szónok, az egri köz könyvtárnok, mellyet rendbe szedett, felvigyázoja, végre kis prépost, mig 1820. apr. 9 kén Egerben, ugyan azon egyházban, mellyben kereszteltetett püspökké avattatott, mire Erdélyben nyolczadfél évig viselé az egyházi kórmányt, egyszersmind kórmányszéki és belső titkos tanácsosi méltósággal. Itt tarta 1822. papi gyülekezetet, mellynek következtében Kolosvárt a' megye' részére latin nyelven »Statuta» czim alatt törvény-könyvet bocsáta közre, magyarúl pedig »Istent imádó keresztény» czim alatt egy imádságos könyvet ada ki. 1828. pécsi püspökké neveztetett, hol nem sokára lyceumot, mellyben philosophia és törvény tanittatik, bőkezüleg alapitott, azt nyomtato intézettel bővitvén. Pécsett a' nép' helyesb oktatására még e' munkát »A' keresztény tudomány» (Pest 1832) irta, 's majd több munkás egyházi férfiak' segedelmével, a' Káldi György' bibliájának átnézéséhez 's javitásához látván, azt ama hosszu 1832/6. országgyülés alatt, mellyben ő folyvást élénk hazafiui részt vett, saját költségein ki is adta, hat kötetben (Pozsony 1834—6.). A' magyar nyelv és nemzetiség mellett mindenkori buzgósága' tekintetéből 1830. a' m. t. akademia igazgató tanácsába, tiszteleti tagul pedig mindjárt a' társaság' első nagy gyülésében vétetett fel, febr. 15. 1831., melly bizodalomnak ő nem csak a' nagy szótár' készületeihez járulása által felelt meg, hanem 1832 től fogva az akademiai jövedelmeket is 600. for. évi segedelemmel öregbité. Folytonos munkásság 's főleg pécsi fő oskolája' gondjai közt, a' jámbor szivü, szent érzésü, lángoló honfi keblü férfiút a' halál Pécsett, jul. 16. 1838. estvéli 9 kor hirtelen ragadá ki az élők közől, az egyház', az akademia', 's az egész haza' nagy fájdalmára.

Szeplő, apró gömbölyü, néha roncsolt szélü, sárga foltok az arczon, nyakon, kezeken, mellyek tavaszszal kezdődve, a' meleg év' részén, fájdalom nélkül, a' födetlen bőrön tanyáznak, 's télen ismét elenyésznek. Különösen a' vörös haju, finom fehér bőrüeket kedveli a' szeplő, kivált, ha a' napsugárakat, 's nagy meleget nem kerülik, 's vagy örökségben jutott, vagy a' bőr' rosz ápolás által szerzett baj. Az egészséget nem rontja a' szeplő; de a' szépség szenved általa, 's azért a' hiuság nem keveset iparkodik elvesztésén. Könnyebb kikerülni, mint a' megkapottat elveszteni. Hogy elkerülhessük, mosdás után mindjárt ki ne menjünk, legalább félórát várakozzunk; a' napsugárakat kalappal vagy nap ernyővel távolitsuk képünktől, nagy melegnek ne tegyük ki magunkat. A' jelenlévőket legkönnyebben elvesztjük, ha a' bőrt, kivált estve, gyakran megmossuk mondola-, korpa-vizzel, savóval, szappannal, keserü mondola-

olajjal, hogy a' bör, 's vele a' csúf foltok meglágyuljanak; azután izgatás által a' bőrt fölszivásra késztetjük füszeres vizek, eczet 's a' t. által.

Szentgyörgyi őrezred' kerülete, Horvátföldön, elterül Slavonia Körös megye 's őrezred közt, a' Dráva által Magyarországtól elválásztva. Terjedelme mintegy 18. négyszegü mföld. 44,000. lak. Éghajlata kellemes, földje termékeny; kivált gabnája, kendere, gyümölcse elég van. Lakosai sok mézet is készitenek. Az ezrednek' állomása Bellováron vagyon, melly város a' körösi őrkerületben vagyon. Itt pedig Szent-György mváros, és Répás falu, a' Drávánál.

Szepes vármegye, a' Tiszán inneni kerületben, egyike a' legéjszakiabb és leghegyesebb vármegyéknek, melly a' történetben is több viszonyokat állott ki; de egyike is a' virágzóbb és tehetősb megyéknek. Éjszakra a' Tatra hegység által Gácsországgal határos, keleten Sáros, délfelé Abauj, Torna, és Gömör, nyugaton Liptó vármegyékhez csatlakozik. Egész terjedelme tehet 70. négyszegü mföldet. 160,000. lak., kiknek nagyobb része német, kevesebben vagynak a' tótok, magyarok, 's lengyelek. Majd egészen a' nevezett hegység' ágai lepik el; a' legmagasb tető a' lomniczi csucs, közel Késmárkhoz. Hegyei sok érczet rejtnek magokban. Fő folyója a' Poprád és a' Dunajecz. Termékei közt vagyon a' gabna, kender, len, gyümölcs, fa, burgonya, gomba, ezüst, réz, vas 's a' t. A' hegységben vad is elég tartózkodik, és sok orvosi füvek is találtatnak. A' lakosok vászon szövés, földmivelésből, bányászat, baromtartásból, élnek. Nagyobb része kat.; de lut. is nagy számmal vagynak. Van benne két sz. k. város, u. m. Lőcse, széke a' megyének, és Késmárk; egy püspöki mváros, Szepesváralja, mellytől a' megye nevét kapta, hol egy hegyen van a' püspöknek, egy másikon a' káptalan' széke; a' 16. szabadalmas városok, mellyeknek fő helye Igló, azután Podolin 's a' t. a' 10. láncsások kerülete, 's a' szomolnoki bánya-kerület.

Szerbia, önálló, de még is némüleg a' török sultán' befolyásától függő fejedelemség, 500. négyszegü mföld. fél millió lakossal, mellyet a' Száva és Duna Magyarországtól, a' Drin Boszniától, a' Timok a' Bolgárságtól, 's a' havasok a' Herczegovinától, Albaniától és Macedoniától választnak el. Belsejét a' Morava folyó szegi, mellyhez nyugatra van a' Rudnik hegység. Gabna, kender, fa, len, bor, teszik fő terményeit. Lovai jelesek, 's hegyei erdőkkel fedvék, mellyekben sok disznó tenyésztetik, 's vad is elég találtatik. A' bányák nem miveltetnek, ámbár réz, ezüst, 's egyéb ércz is rejlik hegyeiben; mert eddig csak a' baromtartás volt fő dolga a' szerbnek, oláhnak és bolgárnak, kik e' föld lakói, a' törökök kitiltvák. Uralkodó vallás a' nem egyesült görög. Fő városa: Kragujevácz; de legjelesb városa 's vára Belgrád (Nándor Fehérvár); említésre való még Nissza, Szendrő (Semendria), Szabács, Uszicze,

Kossova a' Rigómezőn. — Sz. a' középkorban Magyarországhoz tartozó királyság volt, de 1449. véres csaták után a' török birodalomhoz jutott, miért most is magyarország' királyai számolnak reá. A' kényhatalom 1801. zendülést hozott Cserni Gyura vezérlete alatt, melly csak 1815. csillapíttatott le. De újabb időkben Obrenovics Milos alatt kieszközlötte mostani önállóságát, bizonyos meghatározott adót fizetvén a' sultánnak.

Szerdahely-szék, a' szászföldön, Erdélyben, Alsó Fejér megye, Szeben- 's Szászsebes-székek közt terül el, 's a' szász-székek közt a' legkisebb, 6. négyszegü mföld. 12,000. lak. Földjén gabona és bor bőven terem. Hasonnevü mező- 's fő városa (Reuszmarkt) magában tartja a' szék' hivatalát. Ezen kivül van e' székben 10. falu és 1. puszta. Nagy Apold körül még sokszor római pénzek 's más maradványok találtatnak.

Szerem vármegye, kellemes tájékokkal jeleskedő megyéje Magyarországnak, Slavoniában, Verőcze, Pozsega vármegyék, a' pétervári őrkerület, és Bács vármegye közt, melly utóbbiktól a' Duna választja el. Hegyei gyönyörü völgyeket képeznek, mellyek számos görög zárdákkal, szőllő kertekkel, erdőkkel diszeskednek. Gabna, gyümölcs, ris, kukoricza, kender, len, pohánka bőven terem benne; fája is sok vagyon; szép juh nyájai, barmai 's a' t. A' szélyemtermesztés is gyakoroltatik, valamint a' méhészet is, és méze jeles. Ásványos források is találtatnak és mész jó mennyiségben vágatik 's égettetik. A' vármegye' terjedelme tehet 45. négyszegü mföld. 120,000. lak, kik többnyire illírek, csak kevés magyar, német, 's a' t. Vallásuk kat. és gör. nem egyes. A' megye' széke és fő városa Vukovár; egyéb jelesb helyei: Illok, Ruma, Irek 's a' t.

Szerecsen dió, ezen kellemes illatu 's hasznos fűszernek, ős hona a' molukki szigetek, hol most is vadon tenyészik. Innét más szigetekre is átültetett 's nagy szorgalommal 's haszonnal miveltetik. A' nálunk használt szerecsen dió a' gyümölcsnek magva. A' gyümölcs, ha megérett, következő részekből áll: külső héj; ez sárga vöröses, kövér, sima; ez alatt vagyon egy fanyar, kemény, használatlan hús; ez megéréskor fölpattan 's a' dió kiesik belőle (mint a' mi házi diónknál). Ezen kiesett diót fonalak környezik, ezen igen illatos drága részei a' diónak nagy szorgalommal összeszedetnek, 's macis név alatt jőnek kereskedésbe. Hibásan neveztetnek nálunk szerecsen diónak (nux muschata), ezek füstön megszáríttatnak 's kereskedésbe hozatnak. Haszna, mint gyómor erősitő, emésztést elősegitő konyha szer, 's mint orvosság is használtatik. Lehet lepárolás és kinyomás által olajt is készíteni belőle. Sok olajt ad.

Szerénység, egy olly fölséges tulajdon, melly által valaki magát saját tetteit 's lélek indulatait mérsékelni tudja, 's ön tetteit nem ma-

gasztalja, azokkal nem dicsekszik, magát mindig illedelem közt tartja. Nincs fölségesebb jelem emberben 's ifjúban a' szerénységnél. A' szerénység mindenkit kedvessé tesz, valamint társaságokban, úgy egyes társalgásokban is. A' valódi szerénység a' valódi érdemmel egyesítve, az egész mesterség' rövid tartalma annak, mi szerint magunkat másoknál kedvesekké tegyük. E' két eszköz egyik a' másika nélkül mit sem, egyesítve pedig legtöbbet ér. Ehhez is, mint minden egyéb jóhoz, ifjú korban kell az embernek magát szoktatni.

Szeszély, Szeszélyes. Szeszélynek nevezzük a' kedélynek egy különös, jó vagy rosz benyomás által okozott lelki helyzetét. Ez szinte, mint az okok, mellyek az ember körül forognak, általában változó, 's hatalma sokszor olly nagy, hogy ellenállásunk' daczára is engedni kell szeszélyünknek. A' komor szeszélyű ember azonban, ha körülményei még olly kedvezők is, többnyire rosz kedvű, míg ellenben a' víg szeszélyűt sokszor a' legmostohább körülmények sem kedvetlenítik el; mit az emberben szerencsének nevezhetni; mivel a' jó kedv valamint a' léleknek, úgy a' testnek is hasznára, egészségére válik. — Szeszélyesnek nevezzük ellenben azon sajátságot, mellynél fogva az ember minden kül körülményektől magát azonnal legyőzetni engedi, 's lelki helyzetét, azok' behatása szerint, intézi.

Sziám, ország Utóindiában, éjszak felé Birma- és Szinától; keletre Annámtól (Vietnám); dél felé a' sziámi öböltől és Malakkától; nyugatra a' bengál öböltől és az angol Tenasszerim 's Martaban tartományoktól környeztetve, összesen 11,000. nsz. mföld. 20. mil. lak. Éjszakon igen magas hegyek emelkednek, mellyektől két ág dél felé húzódik. Folyói a' Menám, Szaluen és Mekhong. Az indiai közönséges terményeken 's állatokon kívül az országban különösen említést érdemel a' fehér elefánt, fehér majom, fehér bival, fehér őz, fehér mókus, sok tigris és leopárd; — továbbá méznád, bors, fahéj, kardamóm, jó szagu sas-, és agilafa, rózsa-fa, elefántjamsz, aréka, gummi, orrszarvu, szalangánfészek arany, réz, ólom, zink, zafir, rubin, topáz, mangó, ananász, szapán fa, tik fa, pikkelyes állat, törpe szarvas, páva, vadtyuk, teknyős béka, gekko, óriáskigyó 's a' t. A' lakosok sziámok, kák, csongok, kariangok, lávák, malájok, hinduk, négerek, portugallok, sinák, 's ez utóbbiak űzik a' városokban a' kereskedést. Pogányok közönségesen, 's csak kevés keresztények, muhamédán vagy egyéb. Az országot alkatja Sziám, Láosznak 's Kambodzsának részei, 's nehány malakkai hűbéres állomány, mellyek mind egy királynak engedelmeskednek, kinek előbbi székvárosa Sziám, máskép Judhia, a' Menám folyón épitve 's csatornáktól átszegve, keresztény templomokkal is dicsekszik; mostani széke pedig Bankok, ugyan azon folyón, de alább, legjelentősb kereskedő városa az országnak,

fönséges királyi palotával, 's templommal dicsekszik, 's széke egy kat. püspöknek.

Szibéria, Ázsiának egész éjszaki 's az orosz birodalomnak egyik alkotó része, az Ural hegytől 's folyótól a' beringi szorosig, éjszak felé a' jeges tengert, dél felé a' kaspiomi tengert, az Aral tavat, Khivát, Bukhárát, 's a' Sina' birodalmi adózó tartományait (Szongár, Mogol, Tungúz, Mancsu országokat) érintve, összesen 250,000. négyszegü mföld. több, mint 2. millió lak., kik vogulok, osztjákok, szűrjenek, csuvasok, mind csúd (finn) népek; tovább turalinczok, tatárok, csulümek, barabinczok, jakutok, teleutok, beltirek, birjuszok, kacsinczok, bukhárok, mind tatár népek; tunguzok, lamutok, burjetek, kalkák, ölötök, szamojédek, kojbálok, szojotok, tubinczok, karagaszok, korjekek, jakugirok, csukcsok, kamcsadálok, baskírok, kurilok, kozákok, kirgizek, oroszok, németek, lengyelek, 's a' t. Nevét vette Szibir régi tatár városról, közel Tobolszkhoz. Nyugati határán az Ural, déli határán egy nevezetlen hegység vagyon az Ulutau, Altai, Koliván, Kuszneszk, Szaján, Bajkal, Jablonoj és Sztanovoj hegyosztályokkal 's a' legmagasb orom a' Gyiktau vagy Alastau, a' Csuja folyó melfett, 10,000. lábnál magasb. Ezen hegység képezi az Ázsiai belső felföld' hágcsóit. Keleti Sziberia csak nem egészen hegyes ország; de a' nyugati és éjszaki részek lapályosak. Vizeihez tartoznak a' kaspiomi, a' jégtenger, a' csöndes oczeán; az Aral, Csáni, Bajkál és egyéb tavak; az Ural, Gemba, Obi, Irtis, Jeniszej, Lena, Indigirka, Kolüma, Argun, Szelenga, 's számos más folyók. Az éghajlat hideg, 's éjszak felé majd örökös tél van, hol a' leghosszabb nap 4. hónapig tart, a' délszaki részekben pedig 15. 1/2 óráig. De a' hideg még sem ollyan érezhető, mint Európában a' kisebb foknyi hideg, mert szél nem fú. Rengeteg fa-erdők lepik el föl a' 70-ik fokig, melly után az élet kialszik. Déli vidékein sok gabona, gyümölcs, dohány, burgonya, rabarbara, spárga, komló, édes-fa, fűvek 's virágok (a' pusztákon is) 's kevés bor terem; rétjei pompásak, zöldségek Kamcsatkában is szépen nőnek. A' baromtartás nyomadékos. Kövér farku juh, vad ló, argali, szarvas, őz, antilóp, farkas, medve, dzsiggetaj, kövi kecske, vad disznó, hiúz, mósusz állat, irám, különbféle prémbőrös állatok, parducz, tigris, sokféle egérfaj, a' tengerben 's folyókban számtalan halnemek, alkalmatlan högöly 's légysergek teszik állat országát, 's kivált a' kutya itt is hű barátja és szükséges segédje az embernek. Ásványokban is gazdag Sziberia, mert arany, platina, ezüst, réz, vas, kristály, kénkő, só, sokféle drága kövek, gyánták, tőzeg, ólom 's a' t. bőven találtatik. Sziberia az Uralnál lévő Perm kormányzósághoz tartozó részen kivül a' nyugat, és kelet sziberiai fő kormányzóságra oszlik. Az elsőben Tobolszk, Omszk, Tomszk kormányzóságok vagynak, 's a' fő

kormányzó Omszk városban tartja székét. A' másik Jenisszeiszk, Irkuczk kormányzóságokat, Jakuczk tartományt, Ochoczk 's Kamcsatka tenger vidékeket foglalja magában, 's a' fő kormányzó Irkuczkban lakik. A' kirgizek' földje délnyugaton vagyon. A' Szibériát környező szigetek közől nevezetesek: Új-Szibéria, a' jeges tengerben, a' kurili és aleuti szigetek a' csendes oczeánban.

Szicziliа (r. geogr.). Itáliához tartozó sziget, annak délnyugati végénel, melly Sicaniának, Trinacriának v. Triquetrának is neveztetett, 's szicziliai tenger szorulat által választatott el Bruttiumtól, melly szorulatban volt a' Scylla örvény és Charybd is szirt, az annyira ismért veszedelmes két hely. Hegyek a' tűzokádó Aetna, az Eryx, Venusnak templomával; hegyfokok: Pelorum, Pachynum, Lilibaeum; folyó: Taurominius; tavak: Camerina, és Ennaea palus; — városok: Messana (Zancle), Tauromenium, Megara (Hibla) mézéről híres, Syracusa, Agrigentum, Lilybaeum, Drepanum, Panormus, Agirium, Diodorus Siculus' szülőhelye, Enna, Ceres' tiszteltetéséről nevezetes, gyönyörü virányok közt. Sok helye volt a' rómaiak, karthágóiak, syrakusaiak 's egyéb szigetbéliek közti viaskodásoknak. A' rómaiaknak később igen nevezetes gabna kamaráúl szolgált, termékenysége miatt. (Új geogr.) Most Nápolyországhoz tartozik, összesen tesz 496. négyszegü mföld. 1. 4/5 mil. lak. Jó levegője van; de a' sirocco szél bajt okoz gyakran, és a' földrengések is sokszor pusztitják. Méznád, törpe pálma, sz. János kenyere, papircsemete, sáfrány, pamut, édes gyökér, kapri, áloe, borostyán, mirtus, olaj, bor, különbféle délszaki gyümölcs, szardella 's egyéb tengeri halak, szép marhák és öszvérek, kláris, agát, jászpis, kénkő, só (különbféle), szép márvány 's t. e'f. termények találtatnak benne. A' selyemszövés és tengeri kereskedés foglalatoskodtatja főkép' a' lakosokat. A' kormányt egy alkirály viszi. El van osztva: Palermo, Messzina, Katanea, Sziragoza, Dzsirdzsenti, Trapani, Kaltaniszetta tartományokra hasonnevü fő városokkal. Az alkirály Palermo fő városban lakik.

Szigetvár v. Nagy Sziget, többféle szabadalmakkal biró mezőváros Somogy vármegyében, közel a' baranyai határokhoz, az Almás patakon, melly a' 16. század' elején ugyan sokkal nagyobb terjedelmü 's nyomadékosb helyzetü volt; sőt annak előtte egy időben fő helye volt egy róla neveztetett megyének, és egyike a' törökök elleni legerősb erősségeknek, három összefüggő várból állva, melly mocsároknak közepette, 's az Almástól körülvétetve, közelithetlen vala; de miután a' halhatatlan hirü magyar hős Zrinyi Miklós, ezer ötszáz hasonló elszántságtól 's hősiségtől lelkesült vitézeivel, egész az utolsó csöpp vérig Soliman' száz ezerei ellen védve, 's mint magyar Leonidás magát föláldozva, a' dicsőültek' honába magasztaltatott; Szigetvár a' török ha-

dak által egykori jelességéből sokat vesztett, mellyre ismét eljuthatnia már alig kedvezend a' szerencse. Azon időben itt gróf Nádasdy' könyvnyomó intézete volt, mellyben 1541. magyar biblia nyomtattatott. (Diák neve akkor Neonesium volt). Visszafoglalta a' töröktől 1689. a' bádeni véggróf. Mint az el, mint pedig a' visszafoglalás jeles ecsetü Dorfmeister István, sopronyi képiró által, a' mostani anyaszentegyház' belső homorában szépen lefestve látható, ritka példánya a' hazai történet' megörökitésének egy templomban. Most ó és új városra oszlik; amaz a' belső várost, a' külső vagy pécsi várost a' vásártérrel, 's a' rácz, czigány, és sas városokat; az új pedig a' kanizsai várost foglalja magában; de a' romlásnak indult várfalakon, czukorgyáron, barátzárdán, a' nyárutó 7-dikén tartatni szokott Zrinyi gyászünnepen 's majd 3000. lakoson kivül kevés emlékezetést nyujt.

Sziget világ (Polinezia), Oczeániának azon része, mellyet az egyenlitőn alóli sziget csoportok alapitnak Ausztraliától' fogva vagy is a' 180. foktól kelet felé a' 260. fokig, a' csöndes Oczeánban. Minthogy ezen csoportok csupa kisebb alakú szigetekből állanak, 's ezeknek igen nagy száma vagyon, onnan támadott az egésznek nevezete, melly alatt néha Oczeaniának valamennyi szigetei is értetnek. A' tulajdonképen ide tartozó sziget csoportok ezek: Új-Széland, a' Nagy-Czikládok, Új Kaledonia, Új-Hebridek, a' Barátság' szigetei, v. Tonga sziget csoport, a' Tidzsi szigetek, hajós szigetek, Roggewein' sziget csoportja, a' társaságos szigetek, az alacson v. mélyfekvésü szigetek, Marquesas v. Mendana-szigetek, a' husvét-sziget 's a' t. Ezek mindegy tenger' színe alatti hegy rendszek' kibukkanásainak tekintetnek.

Szilágyi (Erzsébet), a' derék Szilágyi Mihál' nővére, a' nagy Hunyady János' neje, 's Mátyás király' édes anyja. Temesvárott mulatott akkor, mikor fia, László, Ulrikot, a' Cilei grófot, Belgrád várában megölette 1456. 's mikor V. László az ő látogatására ment Belgrádból, midőn is gyász ruhában ment E. a' király' eleibe, 's úgy kért tőle fiának kegyelmet (l. Hunyady László). Miután pedig a' király fiát, Lászlót, megölette, 's Mátyást fogságba tétette, nem asszonyi sirással, hanem fegyverrel akart Lászlóért boszut állani, Mátyást pedig a' fogságból kiszabaditani. Már készületeket is tett bátyjával, Mihállal, midőn László király Prágában hirtelen meghal 1457. Mit megértvén Erzsébet, mindenkép' azon igyekezett, hogy fogoly fia választassék királynak; bátyjának, Szilágyi Mihálnak is, sok pénzt küldözvén Pestre, ki ott munkálkodott, hogy a' fő rendeket Mátyás részére birhassa. Mi meg is történt. Mátyás eleibe maga is elment a' fő emberekkel egész Straznicz városáig (Morvaország határáig), hol hasonlóul megegyezett abban, hogy Mátyás Podiebrád' leányát vegye nőül. Podiebrádnak pedig, hogy fiával egész becsülettel bánt,

negyvenezer aranyat adott hála fejében. A' pápa megtisztelte Erzsébetet egy levéllel, mellyben fiának királylyá Választása miatt örömét jelenté. Mátyás őt mindig nagy tiszteletben tartotta, sőt sokszor magyarországi királyné czimmel is megtisztelte. Erdélyben, Vajda-Hunyadon, 1465. a' sz. Ferencz szerzeteseinek egy zárdát épittetett. 1473. aug. 8. költ levelében ő kérte meg a' pápát, hogy Kapistrán Jánost, férjének olly hathatós segéd társát 's meghitt barátját, a' szentek közé számlálja. Meghalt 1484 ben.

Szilágyi (Mihál torokszegi), több jeles tetteiről nevezetes férfiu, a' nagy Hunyady Mátyás anyjának testvére, temesi főispán, macsóiban és magyarországi kormányozó, V. László és Mátyás királyok' idejében. Hatalmasan védelmezte ő 1456. a' gondviselése alá bizott Belgrád várat, Mahumed török császár ellen, ki másfél százezer emberrel támadta meg azt. Keményen is ostromolta Mahumed a' várt; de Szilágyi mit sem engedett a' nagy erőnek csak maroknyi seregével, 's mind addig hősileg védte azt, még a' nagy Hunyady János segitségére megjelent, 's ekkor egyesült erővel, nagy vérontás után, űzték el Mahumedet Belgrád alól. Belgrádon volt Mihál akkor is, mikor ott Hunyady László a' Cilei Ulrik gróffal öszvekapott, 's azt emberei levagdalták. Onnan Temesvárra kisérte Mihál László királyt, hol sok hű szolgálataiért a' Hunyady háztól több jószágot kapott. Hogy Mihál nehezen szenvedte az ifju Hunyady Lászlónak Budán 1457. történt véres halálát, és Mátyás' fogságát; onnét kitetszik, mivel azonnal sok katonát szedett maga mellé és azokkal egész Erdélyt 's abban a' királynak minden jövedelmeit elfoglalta. Hogy pedig a' király ellen annál erőssebb lehessen, magának és a' Hunyady háznak mindenfelől jó barátokat keresett 's régi ellenségeivel kibékülni igyekezett. Ekként növekedvén naponként Szilágyi' ereje, és az ország' belháborúja, a' király Giskrát küldötte Sz. ellen, kivel néhányszor, de kevés sikerrel, meg is ütközött. E' nyugtalanságoknak csak a' királynak Prágában történt halála (1457.) vetett véget. Ezt megértvén Sz., minden igyekezetét arra forditotta, hogy a' fogoly Mátyást ültethesse a' magyar királyi trónra. Mit ki is vitt, (l. Mátyás). Mátyás' királylyá választása után, Szilágyi ország' kormányzójának neveztetett öt esztendőre, mig a' tizenöt éves Mátyás az ország' terheinek elviselésére alkalmatos leendett. Ezután azonnal Budára ment, a' várat Gara László' gondviselése alól, Mátyás' számára, maga kezéhez vette, ott Hunyady László' testét felásatta 's azt Erdélybe, Gyula-Fehérvárra küldötte, hogy atyja mellé temettessék. Mátyás, hogy Szilágyi szolgálatát meghálálja, Erdélyben Beszterczét ajándékozta neki, 's őt az egész vármegye' főispánjává tette. Azonban Szilágyi' irigyei a' Mátyás és ő közte volt barátságot felduláták, a' királyt tőle elidegenitni akárván; mire a' tapasztalatlan ifju király annál könnyebben hajlandó leve, minthogy más' tanácsát elfogadni annélkül

sem örömest akarta. Azon ürügy alatt tehát, mintha Mátyás vele valamelly fontos dolgot vala közlendő, magához hivatta, 's őt azonnal elfogatván, Világos várra küldötte. Mátyásnak ezen bánás módját felette fájlalták Szilágyi' barátjai, mint könnyen is észre vehette a' király, de Szilágyi' ellenségeinek veszedelmes csempeskedései még is diadalmaskodtak, mert M. őt kibocsátni nem akarta, míg Szilágyi hű szakácsa, három más szolgával egyet értvén, őt szerencsésen kiszabaditotta, azt hirlelvén a' várban, mintha a' török jönne a' vár ellen. A' várbéliek tehát oda hagyák a' várat, a' török ellen sietvén, és Szilágyit szabadon bocsátotta a' hű szakács. Kibékült azután a' király Szilágyival, és a' barátság köztök azután örökös marada, és neki még azután sok hű szolgálatot tett a' törökök ellen, nevezetesen Futaknál 1459. De azután már hanyatlott Szilágyi' szerencséje; mert Ali bég megtudván, hogy Szilágyi csak kevesed magával van, őt nagy bátorsággal megtámadta. Szilágyi ugyan ekkor sem hagyta magát, és készebb vala a' csata téren dicsően meghalni, mint arról gyalázattal visszatérni; de ő fogságba esett, és Konstantinápolyba vitetvén, fejét vétetett.

Szimploni út, azon, Napoleon által a' leponti havasokon költségesen készittetett fölséges, bámulatos átjárás, melly Wallis Kantonból Szardiniába vezet által 7. mértföldnyire, Glistől Domo d'Ossoláig, 6170. lábra fölemelkedve, 22. hidon, mellyek közől a' krevolai híd 70. lábnyi magas gránit oszlopokon nyugszik, 6. szikla bolton keresztül, mellyek a' gunzi 683. láb. hosszu. A' hegyen van Szimplon vagy Sempione falu, legfölül pedig egy nagyszerű fogadó, több helyen menedékek is léteznek. A' vedroi völgyben 's az yesselai hegyöbölben legirtózatosb az út.

Szivárvány, a' természetnek azon fölséges látmánya, melly szines ív alakkal, az esőző fellegekben, látszik, mikor azokra a' nap süt, 's a' néző háttal fordulva a' napnak, tekintetét azon felhőkre irányozza. Többnyire két illy egymástól különböző ívet látni egyszerre; a' belső, mellynek szinei sokkal elevenebbek, mint a' külsőé, fő ívnek neveztetik. — A' szivárvány hét szinből áll, u. m.: az ív középpontjától fölfelé viola szinből, kékből, zöldből, sárgából, narancs szinből és veresből. Ezeken kivül azonban még számtalan más szinek is látszanak, mellyek észrevétlenül egymásba folynak. — A' szivárvány nekünk csak reggel (nyugaton) és estve (keleten) látható, minthogy az csak átalellenében tünik fel a' napnak. De a' Rajna-zuhatagnál (Némethonban, Schaffhausennél) ragyogó napfénynél állandóul láthatni egy teljes körü szivárványt. E' gyönyörü természeti látmány már a' régi gondolkodókat is figyelemre birta. Már Aristoteles fáradozott magyarázatában; de az ő koratól még semmi helyes kifejtés nem várathatott; csak a' későbbi időnek maradt fenn a' szivárvány' származásáról helyes

theorlának készitése. Descartes (Cartesius) adott legelsőben róla világos magyarázatot; de szineiről mi bizonyost sem közlött. Azokat megmagyarázni csak a' nagy Newtonnak volt lehetséges a' világosságban találtató szinsugárok' különbféle megtöröddésének felfödözése képesitvén öt arra. Newton adá azon szegleteknek mathematikai meghatározatát, mellyek alatt mindenik szinnek legtöbb sugárai szembe ötlenek, 's ő mutatá meg, hogy ezen szegleteknek felszámolása belszivárványra nézve 40. fokot. 17. perczet, és 42. fokot, 2. perczet; a' külsőre nézve pedig 54. fokot 7. perczet, és 50. fokot 's 57. perczet ad. Ezek után megmutatá, hogy mindenik szin külön ivet képez, 's minden iv egy középpontu, 's a' belső ivben a' viola szin belől a' veres; ellenben a' külsőben a' viola szin kivül esik. Illy módon az egész tünemény tökélyesen meg van magyarázva. Hason körülmények közt a' hold' fénye is származtat szivárványt, melly hold szivárványnak neveztetik; de ez többnyire igen homályos, úgy hogy szineit is alig különböztethetni meg. — Az emberiség' müveletlen részinél még sokféle vakhiedelem és vélemény uralkodik a' szivárványról. Igy a' régi zsidó mythus' következtében annak jeléül tartatik, hogy tartós esőzések özönvizzé nem válnak. Nevetséges azon nép hiedelem, hogy ott, hol a' szivárvány' vége a' földre ér, arany tálak vagynak. Azt is hivék még a' régiek, hogy azon növények, mellyeken a' szivárvány' vége nyugodott, különös jó szággal illatoznak. A' magyar köz nép' nagy része most is azt hiszi, hogy a' folyókat, tavakat és tengert felszivja a' szivárvány, 's közölvén a' fellegekkel a' vizet, abból támad az eső; innen adatott szív-ár-vány neve is.

Szluini örezred' kerülete a' horvát határörvidékben, éjszakon 's nyugaton Zágráb megyével, délfelé az Ogulini és Ottosáczi kerülettel, keleten a' török horvátsággal és az első báni kerülettel határos. Zágráb felé a' Kulpa vize mossa. Általában hegyes vidék, mellyet a' Karnyol havasok képeznek. A' lakosok baromtartásból élnek, fonással és szövéssel foglalatoskodnak. Az ezred' maradalma Károlyvárosban van. A' kerület' helységei közt van Szluin, falu, Malyevácz, veszteglő, Czettin, erősség, Rakovácz mváros, Vinicza, falu, márványbányával.

Szmirna (törökül Iszmir) nagy 's bájos vidéknek örvendő török város, Natoliában, a' nyugati parton, a' Kara Burnu öbölnél, egy cziprusokkal födött 's vár romokkal koronázott hegynek alján 100,000. lak., széke egy basának, 3. érseknek, különbféle európai consuloknak. A' város fényledezik számos moszkeáival 's toronyormaival a' tenger felé, mellyet a' hajók' sokasága borit; de belseje a' városnak nem sok szépséget tüntet elő. Van benne 60. moszkea 's imaház, számos török 's görög zárdák, 9. zsinagoga, 5. gör. 1. örm., 2. kat. (ausztriai és franczia) templom, különbféle nemzetek' számára kórházak, igen sok fürdők, kavéházak

's bazárok. A' parton erősség vagyon, a' basa' palotájával és kaszárnyával. Kereskedése nagy nyomadéku 's gyárai élénkek.

Szófia v. Triadicza, legnagyobb városa Bolgárországnak az Iszker folyón, Balkán' hegyalján, széke a' rumiliai beglerbégnek, 50,000. lak. Hajdani neve Sardica és Ulpia volt. 4. században itt tartatott egyházi zsinatról híresedett el.

Szolnok vármegye, a) (belső) Erdélyben Doboka vármegye, Beszterce vidéke, Marmaros vármegye és Kővár' vidéke közt, 60. nsz. mföld. 100,000. lak.; többnyire hegyes vidék; mellynek terményei barom, fa, érczek, és só. A' nagy és kis Szamos folyók Deésnél egyesülnek, 's Magyarországba sietnek. A' Lapos folyó itt ered, és arany mosásaiért nevezetes. Eloszlik alsó és felső kerületre. Van benne egy sz. k. város: Szamos-Ujvar, 2. mváros: Deés (melly a' nemes városokhoz tartozik), széke a' vármegyének, és Kőfarka; tovább 191. falu 's egy puszta. b) Közép Szolnok. (l. e.) c) Külső Szolnok egyesülve van Heves vármegyével. (l. e.)

Szomjuság. Az állati test működése által sok nedvek fölemésztődnek, úgy szinte észrevehetlen kigőzölgés által nagy mennyiség elpárolog, 's ennek ki kell potoltatni, melly kipotlásra a' természet, egy kellemetlen, vizet ohajtó érzés által, mellyet szomjuságnak nevezünk, int bennünket. Minél nagyobb a' kül meleg, annál több párolog el a' bőrön keresztül, 's annál többet kell inni. Innét nyáron sokat; télen keveseb bet iszunk. Sokat isznak a' nagy tűz mellett vagy napon, keveset ellenben nedves helyeken dolgozók, p. o. hajósok a' vizen; vagy erős v. ködös időben. A' bőr által is fölszivódnak a' nedvek, innét a' vizben fördéskor ritkán érzünk szomjat. Ki, kivált meleg időben, szomját nem olthatja nedvvel, nyomást, égést érez gyomrában, melly növekedvén, ellankad a' test, végre őrültségig, észvesztésig hág, 's az életnek véget vett.

Szoptató állatok, másképen emlősöknek is hivatnak, hova az ember is számittatik a' természet buvároktól. Ezek minden tekintetben a' legtökéletesb állatok. Fő jellemök, melly által minden más állatoktól megkülönböztetnek, hogy az anyja emlőiben készülő téjjel táplálja, szoptatja fiait, hosszabb vagy rövidebb ideig, és innét nevök is Az emlő a' teheneknél tölgynek hivatik. Minden szoptató állat eleven, az anyjához hasonló alakú fiat hoz a' világra. Hogy a' medve alaktalan durva műszeres, tuskóhoz hasonló fiat szül, 's csak azután nyalás által ad medvéhez hasonlító alakot neki, a' mesék' országába tartozik. Mindnek piros meleg vére van 's tüdő' által lélekzenek levegőt. A' szoptató állatok' természetes födözete többnyire ízőrből áll,

mellyet időnként (közönségesen egyszer évenkint) váltanak; némellyek' bőre tüskével van boritva, p. o. a' tüskés borz; mások kemény, panczélhoz hasonló bőrrel birnak; igen kevés van egészen meztelen, mint az elefánt, 's czet nemüek. Testök olly részekből áll, mint az ember' teste. Azonban négy lábbal ellátvák; a' czet nemüeknél ezek helyett úszó van. Csontjaik hasonlitának az emberéhez, valamint fogaik is. Szinte három féle fogaik vannak, u. m. metsző, kutya, 's záp fogak. Mind a' három nemü csak keveseknél találtatik, p. o. majom, kutya, macska 's a' t. mások két vagy csak egy nemüekkel birnak. Vannak végre egészen fogatlanok, p. o. a' hangyafaló. A' czet nemüek a' fog helyett zsindély alakuan egymás fölé rakott csont lapokkal birnak, mellyek hal-csont név alatt hozatnak hozzánk. Eledelük igen különböző. Némellyek húst, és pedig némellyek fris, mások dög-hússal táplálják magokat, mások a' megölt állatoknak csak véret szopják ki, másoknak a' növény ország szolgál táplalékot u. m. füvet, leveleket, gyümölcsöt, bogyót, magokat, gyökeret 's a' t. A' szoptató állatoknál némelly része a' testnek a' többinél aránylag nagyobb, p. o. a' szamárnál a' fülek, az elefántnál az orrmány; a' kérődzőknél a' szarvak. Fegyverül némellyeknél a' hegyes hatalmas fogak szolgálnak, másoknál a' szarvak, lábak, körmök 's a' t. Hangjok tökéletlen 's különbféle névvel neveztetnek; a' ló nyerit; az ökör bög, a' kecske mekeg; a' kutya ugat; a' macska miául; a' bika bömböl; az oroszlán és elefánt ordit; a' disznó röfög; a' medve dörmög. Az oroszlán' orditása fél mértföldön körülötte úgy belölti a' leget, hogy nem is tudni az irányt, honnét jő a' hatalmas hang; de a' czethal' hangja még háromszorta is fölülmulja az oroszlán' orditását. Az elefánt' orditása 1. mertföldre hallatszik. — A' szoptatók' nagysága igen különböző. A' szibériai egér legkisebb, csak egy ujj. hosszu, 's egy lat nehéz; ellenben a' czethal 50—70. láb. hosszu, 's 100,000. font nehéz. Ezen két vég pont közt véghetetlen a' nagysági fokozat. Illy különböző éltök' hossza is. A' teve 50—80. évet elér. Az elefántról biszonyosan tudjuk, hogy 100. évnél tovább, sőt ritkább esetekben 200. évig is elél. Az állatok' ezen osztályában vannak a' legnagyobb, legerősb 's leghatalmasabbak. A' szárazföldi állatok' óriása az elefánt, ormánnyával középszerü fákat tövéstül kitekeri a' földből. A' czethal pedig a' vizi állatok' óriása, ha a' viz szinére fekszik, kis úszó szigetnek látszik, mihez annál inkább hasonlit, mivel fölülete teli van tengeri növényekkel, kagylókkal, korálokkal. Farkának egyetlen vágásával egy középszerü hajót darabokra tör. — Lakjaik földalatti lyukak, sziklak' üregei; mások a' fákon tartózkodnak; mások a' földszinén, bokrokban; mások a' vizben 's szárazon, a' mint jő p. o. a' tengeri kutyák, t. lovak 's a' t.; mások csupán a' tenger' sósvizében, u. m. a' czetnemüek, részint pedig társaságban, falka számra, részint párosan.

Vannak téli álmat alvók is, mellyek egész télen át, étek nélkül, megmeredvedten, hevernek, álomba merülve. A' szoptatós állatok az egész világon el vannak terjedve. Némellyek még is bizonyos éghajlathoz kötvék, 's ezek más éghajlatot el nem viselnek; mások minden öv alatt othonosak; p. o. a' kutya, melly a' világ' minden szögletében kisérője az embernek. Az ember' sok szoptatós állatot szolgájává, -kisérőjévé, védelmezőjévé, 's lehet mondani barátjává tett. Már a' legrégibb idők óta némellyeket házi állattá alakitott. Az állatoknak szelidítést különösen azoknál volt könnyü tenni, mellyek természetes állapotban is már csordákban szeretnek élni, p. o. lovak, juhok, kecskék 's a' t. A' szoptató állatokat éltőkben különbféle czélokra használjuk: Indiában a' majmokat a' gyümölcs leszedésre, a' macskát egérfogásra, a' kutyákat vadászatra, ház, nyáj őrzésre, lovakat, ökröket kocsi, eke huzásra, a' szamarakat, öszvéreket nyargalásra, tevét, elefántot a' teher hordásra használjuk. Nagy fontosságúak a' tárgyak, mellyeket az élő szoptatósoktól az emberek nyernek; ezek a' tej, gyapju, ganéj. De még több szükséges anyagot nyerünk tőlök, ha megöljük őket. Ekkor étekül szolgál a' legtöbb. Étkül az emberek közönségesen ollyakat használnak, mellyek a' növény országból táplálják magokat: p. o. nyúl, juh, tehén 's a' t. A' húson kivül használnak zsirjokkal, különösen a' disznók, kérődzők, czetnemüek. Ruháink' nagyobb részét is a' szoptatósoktól nyerjük, mellyekre a' gyapjun kivül a' bőrt is használjuk, vagy szőrösen kikészitve, vagy a' nélkül. Művészi dolgokra használjuk a' sörtéket, ló szőrt, gyapjut, szarvakat, körmöket, fogakat, hal-csontot, csontot, beleiket 's a' t. — Veszedelmesek az embernek a' fene vadak v. ragadozó szoptatósok, mellyek az embert megölik, 's föl is emésztik p. o. az oroszlán, tigris; mások pedig harapások, 's csapások által, p. o. elefánt, vaddisznó, bival, szarvorrú. Alkalmatlanná lesznek 's károssá némelly apróbbak sokaságuk által p. o. egerek, patkányok, vakandokok, gerények, rókák, farkasok, vadmacskák, hiúzok 's a' t. A' vadon élő szoptatósokat is hasznokra forditák az emberek, azokat vagy elevenen megfogván, vagy megölvén, húsokért, bőreikért 's a' t. Részint pedig mulatságból vadásszák őket, vagy hogy szaporodásukat akadályozzák, p. o. a' farkasokat, medvéket. Az eddig ismert szoptatósoknak száma ezeret fölül mulja, 's még sok lehet, mellyeket a' természet buvárok' fürkézése a' jövendőben födözend fel, mert időről időre új, 's még ismeretlen nemek találtatnak fel.

Szorgalom az időnek czélszerü használása, vagy az élet' hasznos dolgaival folytonos foglalkozása. Azért nem elég, hogy az ember csak valamit tegyen, 's azt is csak kénye szerint tegye; hanem a' legbelsőbb igyekezetnek kell lelkesülni, hogy annyit tegyünk és végezzünk, a' mennyit erőnk, saját kára nélkül, megbir. De még az sem valódi

szorgalom, hogy igen sokat dolgozzunk, foglalatosság nélkül egy pillanatot se hagyjunk elmulni, hogy a' munkáért álmunkat és kényelmünket feláldozzuk. Ez által mi inkább erőnket fogyasztjuk, csak a' drága idővel visszaélünk. Mert vannak emberek, kik folyton látszanak munkálkodni; de minden igyekezetök csak csekélységekre irányoztatvák; annál fogva egészben véve mitsem, vagy legalább nem, mit kellene, dolgoznak. A' nemes és az embert annyira felmagasztaló szorgalom állhatatos lelket kiván, melly nem ijed el, ha bár némelly akadályok és nehézségek gördülnek is eleibe. A' valódi szorgalom forrása a' földi áldásnak. A' mi igyekezetünk soha nem marad minden jutalom nélkül. A' szorgalom ellenszegül a' nyomasztó szegénység és éhségnek; előmozditja a' művészeteket, tudományokat, és mesterségeket; szorgalom födöz fel ezerféle dolgokat, és használhatókká tészi azokat, mellyek egyszersmind az emberi társaság' kéjelmére, díszére, és örömélvezésére szolgálnak. Valódi szorgalom által mindenhez, a' nélkül mihez sem, juthatunk. A' valódi szorgalom áldása a' családnak, éke az ifjúságnak, tisztelete az aggkornak, 's elenyészhetlen jutalma van az égben. Azért úgy használjunk minden órát, hogy soha ne legyen okunk annak elmultát meghánni, 's el ne feledjük, hogy az idő röppenő ugyan, de örökké valósági becset adhatunk annak, valódi szorgalom, az az: az időnek bölcs használata által.

Szorisztán (Syria), török tartomány, Ázsiában, 2000. nsz. mföld., melly most a' régi Syriát, Coelosyriát, Palaestinát, Phoenicziát foglalja magában, 's a' közép tenger' hosszában terjed el az arábiai pusztákig. Jobbadán hegyvidék, mellynek fő vonalai a' két Libanon 9500. láb. magas. Folyói: az Azsi, és Jordán, az a' közép, emez a' holt tengerbe ömlik; éjszak keleti részét az Eufrat mossa. Földje néhol igen termékeny, de még keveset miveltetik; keleti vidéke azonban puszta. Pamut, selyem, méz, viasz, olaj, dohány, só, szurok, vas fő terményei. Lakosai többnyire aráb nyelven beszélnek; vagynak törökök is, kurdok, szirek, furkmannok, görögök, örmények, zsidók, kurpadok, druzok, és európaiak (frankok). Sok független népcsoport kóválygog keleti részein tulajdon főnökökkel. Elosztatik a' halebi, tarablüszi, damaszki, és akrai pasalikra. Városai közt nevezetesbek. Haleb (Aleppo), 90,000. lak., széke egy görög patriarchának, több püspöknek, és több európai consulokuak; — Kannobin, széke a' maroniták' patriárchajának, kiknek emirje Dzsebailban lakik; Szafita, a' noszairiak' fő helye; Damaszk v. Sam, 150,000 lak., híres kardlap gyárokkal, 200. moszkeával, több keresztény templomokkal 's zárdákkal, és jeles kereskedéssel; Hamah 60,000. lak.; Szoliman (Jeruzsalem), l. ezt; Akra v. Akko, (l. ezt); Baalbek (Heliopolis), híres romjaival, Dair el Kamur, fő helye a' druzoknak, kiknek emirje itt tartja székét.

Szúdán, közép Afrikában azon országok' összege, mellyek a' Szahara pusztához délre vagynak, nyugaton Szenegámbiával és felső Guineával; keleten Nubiával, Darfurrál, 's a' Gallák földével; delfelé több belafrikai országokkal határos, melly utóbbiaktól a' Kong és Holdhegységek választják el. Egész terjedelme mintegy 60,000. négyszegü mértföld. tehet. Úgy látszik, hogy Szúdán a' belafrikai felföldnek lejtőjét képezi a' Szahara felé. Az egésznek csak nyugati része ismeretes valamennyire: keleti részeiben még európaiak nem jártak. A' forró égöv alá esik, de az éjszakok sokszor hidegek. Találtatik benne arany, réz, vas, és közönséges afrikai termesztmények' bősége. Számtalan ragadozó és vad állatoknak is itt van tanyája. A' Niger (Dzsolibá, Gülbi, Guin, Kvorra) folyam Szenegambia' határainál ered, 's nagy félkört csinálván, Guineába áttör a' Kong' hegyein. Ettől kelet felé, csak nem Afrika' közepében van a' nagy Czád tó, mellybe a' Seri, Jau és Kulla vizek ömlenek. Darfur felől a' Miszelat folyó, 's a' Vangara tó. A' Kvorrama' folyása nyugat felé van, de hová nem tudatik. A' délkeleti Holdhegyekből szakad a' Bahr el Abiad (a' Nil folyamnak nyugati fő forrási ága) is. A' lakosok jó indulatu négerek, de sok aráb, és mór keverődött közükbe. Népei közt említést érdemlenek: a' rabló tuarikok vagy szurgok a' Szaharánál; a' felláták, kik hatalmasak, és messze elterjedtek; Szenegambiában fuláknak neveztetnek, 's a' nyugati részben tartózkodnak, 's egész a' Czádig uralkodnak; keleten gallák is vannak. A' Dzsoliba' mentében forrásától kezdve vannak: Bambarra, Haussza, 's számos kisebb status. A' folyó ezekben Bammaku, Jamina, Szego (a' bambarrai király' széke), Dzsinne és Lamdoa Lillahi, Timbuktu (széke egy királynak), Baussza, Lajaba, Badzsiba, Rabba, Egga, Kuttum, Kurrafi, Atta, Kirri, Ebu, 's számos egyéb városokat köszönti. A' felláták' fejedelme Szakkatuban lakik, Haussza országban, ki magát az európai mivelődés iránt igen fogékonynak mutatja, 's igen emberségesnek mondatik. Kano, Kasna, Kattagum, Kellavava nagy városok Hausszában. A' Czád tó fölött van Kanemország, nyugatra Bornu, délre Mandara, Loggun, Jakoba, Adamova, Zegzeg, keletre Vasszanah országok vagynak hasonnevü városaikkal. Ezen kivül van még több status, mellyeknek nevei sem ismeretesek.

Suez, földszoros, és tengeri rév, melly Afrikát Ázsiával egybe kapcsolja. Egyiptomhoz tartozik, 's a' révnéli helység 500 lakost számlál, honnan gőzhajók járnak Keletindiába. A' vidék hegyes és puszta.

Szükség, nagy fogyatkozást segély nélkül szenvedő állapot, mellyben vagy több ember, és ekkor általános a' szükség, vagy egyes családok és személyek szenvednek. Szükségben nem az ok, melly a' szükséget okozza, a' legfontosabb, hanem a' szükséget szenvedő alanynak (subjec-

tum) érzete, 's az ő állapotjának nélkülözhetlensége. Hogy nincs nehezebb állapot a' szükséget szenvedőénél, ki sem tagadhatja; de nincs is nagyobb jótétemény, mint a' nem ön vétke által szükségbe jutott' szenvedéseit enyhíteni. Helyezzük magunkat csak gondolattal a' szükölködő' állapotjába, és mindent megtudunk.

Szumatra, egyike a' Szunda Szigeteknek, Oczeaniában, Utóindia alatt, melly mintegy 8000. négyszegü mföld. foglal magában, 10. mil. lak. Az egyenlitő kör épen közepén vágja által, 's nedves melegsége miatt partjai nem egészségesek. Keleti része lapályos, homokos, mocsáros, erdős, termékeny is néhol, kevés népséggel biró; de vad állatokkal telve. Többi része hegyes, népes, kellemes, termékeny, szép révekkel, 's számos városokkal, 's falukkal bir, 's jó levegőnek örvend Hegyei bájos völgyeket képzenek; de a' legmagasbak tüzhányók, u. m. a' Kaszumba, 15,000. láb. Ber Api, 13,000. láb. Baravi, 12,000. láb. 's a' t. Terményei azok, mellyek Indiában. Különösen kell emlitni a' 2. mazsás dinnyéket; a' rafflézia virágot, óriás kagylókat, 's több egyéb ritkaságokat. A' lakosok malájok (itten honosok), négerek (batták és lampunok). A' batta nemzet ember evők; de nem vadak, irnak, olvasnak, földet mivelnek; főnökük a' Toba tónál lakik. Vannak itt még sinak, arábok, németalföldiek. Statusok benne ezek: Acsin, éjszakon; Menankabu, közepén; Szuruasza, Pandzsaradzsung 's a' t. Németalföldiek birják keleten a' Palembang statust, nyugaton Benkult; a' helytartó' széke Padang. — Linga, sziget, egy sultán' széke.

Szurinám a' németalföldiek' birtoka, Guajanában, Délszak Amerikában, az angol és franczia Guajana közt a' tengernél, 5000. négyszegü mföld. 65,000. lak.; és egyike a' legvirágzóbb európai gyarmatoknak, 's nagy részint Amszterdám' város' tulajdona. Termékei: Nádméz, kávé, pamut, kákaó. A' lakosok' nagyobb része négerek. A' fő város Paramaribo, Szurinám folyón, megerősitve, 24,000. lak. és sok szép épületekkel.

Szunda-Szigetek, azon sziget láncz Oczeaniában, melly Utóindia alatt az egyenlitő közelében huzódik el a' fűszer szigetekig. Ide tartoznak a) Szumatra (l. ezt); b) Java (l. ezt); c) Borneo 9900. négyszegü mföld. melly gyémantokban, aranyban, vasban gazdag, de még kevéssé ismeretes, kivévén a' németalföldiek' birtokát, Bandszermasszin, Pontiának, Szukkadana városokkal, 's partjainak némelly részeit. d) Celebes v. Budzsiz (l. ezt); e) A' kis Szunda Szigetek, u. m. Timor, 400. négyszegü mföld., Szumbara 370. négyszegü mföld.; abban Kupang, ebben Bima a' fő város, mind két sziget jobbadán a' németalföldiek' birtoka; Bali, 100. négyszegü mföld.; Floresz 400. négyszegü mföld. Lombok, Szolor, Szobrao, Szandelbos 's több apróbb szigetek, mellyeken a' német-

alföldiek valami keveset birnak, a' többi önálló apró statusokra van elosztva. Timorban egy önálló portugall mulatt status is vagyon, 's az európai portugallok is birnak egy részt Delli hitvány várossal. — Ezen szigetekben a' közönséges, egyenlitő alatti terményekben kivül, említést érdemel: a' valódi orangután, Borneóban, nafta, babirusza, fehér hangya, röpülő kutya, igen nagy lepék és pókok 's több e'félék.

Szúnyog. Ezen apró, de a' legkellemetesb nyári estvéken annyira kinzó és alkalmatlan bogárfajnak származása kevés ember előtt ismeretes; jóllehet a' legkeserűbb boszonkodásban ezerszer megátkoztatik, kiméletlen tolakodása miatt. Nálunk ugyan nem annyira alkalmatlan, mint p. o. Lappföldön, hol sokasága miatt porfelleghez hasonlit. A' szúnyog, miután kiképződése után a' tojásból kibujik, mint a' hal a'-vizben, élődik, fenékre száll, majd ismét fölületre jő, fejét mindig lefelé tartván. Testét fejre, mellre és hasra oszthatni fel; lába nincs, színe szürke veres. Fején két fogószer vétetik észre, 's állkapczájának neveztetik 's szüntelen mozog. E' két tagja közt van a' száj, hova a' két tag által elmorzsolt eledel megyen. Ennek szélei szőrösek, miáltal az étel kiesése meggátoltatik. Eledele korán sem a' viz, mint talán gondolják némellyek, hanem a' számtalan sokféle ázalék-féreg, mellyet csak nagyitó üvegen láthatni. Az eledelt tapogató szarvaival rakja szájába. Nagy szemei nem annyira az eledel' keresésre, hanem ellensége' kémlelésére szolgálnak. Hátulsó részén egy rövid széles folytatódás vétetik észre, 's egy másik hosszu, keskeny, végén csillagformán, kiterjeszkedve; az első folytatódáson néhány hajcsomón kivül, négy hosszas levelke vagyon, mellyek evezők gyanánt szolgálnak, úszáskor szünetlenül mozogván, 's közöttök van az emésztés' útja. A' hosszabb folytatódás egy üres cső, melly felső végével kinyilik a' vizen 's lehellésre szolgál. A' szúnyog tehát lehellő állat, azért csak addig marad viz alatt, mig a' beszivott levegő elég arra. Ez első alakja a' szúnyognak három napig a' tojásból kibujása után, 's ezen állapotban háromszor vetkezik. A' tökéletes szúnyognak legérdekesebb része a' fej, azon pedig a' szopóka orr. Ez a' puszta szemnek hajszálként látszik, de a' legmesterségesebb szopóka, mellyet csak képzelhetni, egyaránt lévén sebvágásra és vérszivásra képezve. Finom alsó végén hegyes cső ez, hüvely veszi körül, alól bonkóformára van dagadva, 's egész hosszában éles szélü elől. Mikor szopóka orrát a' bőrbe dugja, azt olly vigyázva teszi, hogy a' vérünket szivó ellenséget sokszor észre sem vesszük, mig a' beeresztett méreg munkálódni kezd, és a' seb éget; mert, hogy ezen állat bizonyos nedvet ereszt a' sebbe, az kétséget sem szenved. Ha háborittatlanul szophatik, megtölti hátulsó részét, melly a' szopás alatt szünetlenül mozog, 's a' vér átlátszik vékony bőrén. A' főnek többi részei tapogató szarvak és evő tagok bizo-

nyosan különböző érzékek' lakhelyei. A' szemek legnagyobb helyet foglalnak el a' fején, 's igen szép zöld szinök vagyon. Fölületök, mint a' rostély, számtalan apró hatszegű mezőcskékre van osztva. A' gyöngéd, átlátszó szárny' erei és szélei csinos tollnemű pikkelyekkel van behintve. A' test' oldalán apró nyilások vagynak, mellyeken az állat lehel. Rendesen csak két első lábán ül a' szúnyog, a' hátulsókat pedig ív formán magasan tartja. A' tökéletes szúnyog' életideje, mint átalában minden bogáré, nagyon különböző. Némellyik alig örvendezhet lételének egy nap, másik ellenben, kivált a' késő ősszel lettek, egész télen által élnek Szaporodása olly nagy, hogy ha egyetlen nőcske szúnyognak tojásai 300-ra tétetnék, feltéve, hogy feléből hím, feléből nőcske lesz, egyetlen egy párnak származéka a' nyár vége felé 10,125,000,000. szúnyogra megyen. Legkedvesebb tanyája a' szúnyognak a' posványos táj. — Szembetünő különös jelenet, hogy a' szúnyog nem minden embert bánt egyaránt, és szúrása különböző személyeknél különböző erejű. Minek oka, úgy látszik, az, hogy, nem minden ember' kigőzölgése, izzadása, és vére tetszik a' szúnyognak. Legegyszerűbb szer a' szúnyogcsipés ellen a' hideg viz mosás vagy nyirkos agyag' feltevése.

T.

T, az a-b-c tizenkilenczedik betüje, és mássalhangzó, melly magán állva, a' magyar nyelvben keményen, y-al pedig (ty) lágyan hangzik. Diák nyelvben megröviditve (T) Titus, tempus, titulus és több e'félét jelent, pénzen pedig a' pénzverés' helyét — Nantes t — jelenti.

Tabágo, angolok birtokában lévő sziget, nyugat Indiában, 6. négyszegü mföld. 16,000. lak., 's egyike a' legdélszakiabb kis Antilláknak, Trinidádhoz éjszak keletre. Hegyes vidék. Pamut és nádméz fő terméke. Lakosai francziák. A' fő város Scarborough (olv. szkárborof).

Táblabiró (assessor), hazánkban olly — többnyire törvénytudó személyek viselik e' czimet, kik az országnak alsóbb vagy főbb rendü itélőszékeinél az igazság' kiszolgáltatásába kitünő befolyással birnak, 's annak teljesitésére hittel is köteleztetnek. A' táblabirák a' törvényszékek' különbféleségе szerint hét személyesiekre (a' hét személyes táblánál lévőkre); királyiakra, (a' királyi táblánál lévőkre); kerületiekre, 's vármegyeiekre osztatnak. A' három elsőt a' király nevezi ki az ország nagyokból, 's nemesekből, az utóbbiakat pedig a' főispán, vagy annak helyetese. Ezeknek száma határozatlan.

Tacitus (Caj. Cornelius), szül. Terinben, Latiumban kr. u. 60. körül, Vespasián, Titus és Domitián alatt több főbb hivatalokat viselt. Nerva országlása alatt consul lön kr. u. 97.; de nem sokára magányba vonult, hogy magát egészen a' tudományoknak szentelhesse. Ifjabb Pliniussal legszorosabb barátságban élt, 's mind ketten koruk' fénye 's diszének tartattak. Halálának ideje bizonytalan; hihető mindazáltal, hogy Hadrián' uralkodása alatt történt. Négy különböző történet irás munkái maradtak reánk. Az első Annales (év könyvek) czimet visel, 's Augustustól Nérőig lefolyt történeteket adja elő. De fájdalom a' 6—10. könyvek elvesztek. Sőt még a' munka vége sincs meg, mert két év hija. A' második Galbától Domitiánig. Ebben a' maga idejebéli történeteket adja elő. Ebből is csak négy van meg egészen, az 5. hiányos. A' harmadik, de ritu, moribus et populis Germaniae megbecsülhetetlen munka. A' negyedik Julius Agrigola ipának életét foglalja magában. Tacitus a' tör-

ténet irásban méltó például szolgálhat, mert jellemét igazmondás, éles látás, a' politikának mély ismerete, ritka bölcseség, nagy tapasztalás, rövidség, szóbéli erő, eleven festés teszik.

Tajassu. Hazájában, Amerikában, Tagni-cattinak is hivatik, máskép pézsma-disznónak is nevezik, mert alakja a' disznóéhoz hasonló, háta közepén pedig egy mirigy van, melly kifelé nyilással végződik, 's úgy látszik, mint ha köldök volna, ezen mirigy bizonyos, igen illatos anyagot készit, melly szüntelen folydogál hátáról lefelé; némellyek a' pézsmához, mások a' hódanyhoz hasonlitják. Ezen anyag készitő részek által különbözik a' T. a' többi disznóktól, és azzal is, hogy tömöttebb, 's csinosabb alkatu ormánynyal bir, 's farka nincs. Nem röfög, csak ingerelve vinnyog. Egy malaczot szül a' nyőstény, mellyet erősen védelmez ellenségi ellen. Ifjú korában könnyen megszelidül, házi állattá lesz, szabadon jár. Honja dél Amerikának melegebb tartományi. Vad állapotban csordásan 10—100. járnak, vezér nélkül. A' szegényebb sorsu emberek husát megeszik, a' gazdagabbak megvetik, mert szivós és pézsma szagú.

Takarékosság, ez a' fölösleges kiadások' elmellőzésében áll, hogy az által magunknak a' szükségesekre megkivánt költségeket megszerezhessük. A' takarékosság' szükségességét ki sem fogja tagadhatni, ki házi körülményét figyelemmel tartani akarván, családját a' szükségtől, annyira mennyire, megóvni szent kötelsségének tartja. Nem is lehet e' szükséges erényt elegendőképen mindenkinek ajánlani: azért ahhoz magunkat mindenek előtt szoktatnunk kell. Mert legyen valaki még olly gazdag, 's jövedelme még olly nagy; ha kiadásait jövedelméhez illő arányba nem teszi, 's ezen arányt hiven meg nem tartja, az mint a' mellett előbb vagy utóbb szükséget fog szenvedni. A' takarékosság és pontosság épen nem fösvénység, sőt e' két tulajdont igen jól megegyeztethetni az okosan gyakorlott bőkezüséggel.

Talentom, a' görög talenton szótól, melly 1) számpénzt jelent, melly szerint nagy pénz öszvegek számittatnak; mi pénzünk szerint 1375. ezüst tallért tesz; 2) jelent mértékét, melly 52. fontot, 22. latot, 2. nehezéket foglal magában; 3) képező értelemben talentom annyi, mint természeti ajándék, tehetség.

Talleyrand Perigord (Károly Moricz herczeg), nevezetes franczia status férfiu, szül. 1754. Párisban. Szüléi őt papi állapotra nevelék, 's a' franczia lázadás' kiütésekor autúni püspök volt. Mint illyen 1789. a' papi rendnek a' harmadikkali egyesülésért szavazott, az egyházi birtokok' eladását maga javallá, 's az első constitutionális püspököket felszentelte; miért a' pápa, VI. Pius, őt 1791. apr. 17. egyházi átok alá vetette. Ennek következtében a' püspökséget letette, és Chau-

velinnal Angolországba küldetett, hogy a' háború' kitörését hátráltassa, 's a' két nemzet közt béke és kereskedési egyezést eszközöljön. Azonban, midőn mint a' két követ aug. 10. 1792. Angolországból kiparancsoltatott, 's Talleyrand távolléte alatt magát Párisban gyanussá tette, éjszak Amerikába ment, hol kereskedéssel foglalatoskodott. De Chenier tudósitására 's Staël asszony' nyomos közbenjárására a' panasz alól fölmentetvén, 1795. Hamburgon keresztül, visszatért Párisba; hol ő ismét nem sokára legmagasb állásra jutott. 1797. ugyan is már a' kül dolgokban minister lett. 1799. az ötszázak' tanácsában Briot és Bonaparte Luciantól megtámadtatott; de Napoleonnak Egyiptomból visszatérte után ismét kül dolgok' ministerévé neveztetett, a' császári udvar' elrendezésekor pedig fő kamarássá tétetett. 1806 Napoleon őt beneventi országló; 1807. pedig birodalmi alnagyválasztó fejedelemmé tette; de ministeri hivatalát Campagny nyeré meg, mivel, mint hitték, Talleyrand Napoleonnak nézeteiben Spanyolországra nézve egyezni nem akart. Mindazáltal elkiséré ő Napoleont Bayonneba, később pedig Erfurtba. 1808-tól egész 1814 ig visszavonúlva élt Talleyrand, mig 1814. április hóban ismét tagja lett az időközi kormánynak. Ekkor mindent ő intézett el a' tanácskozásokban, mellyeknek következése Napoleon' letétele lett, a' Bourbonok' visszaállittatásában ő fáradozott legtöbbet. XVIII. Lajos őt kül dolgok ministerévé és Francziaország' pairjévé nevezte, és a' bécsi congressusba küldötte, hol a' Bourbon ház' javát legnagyobb diplomatikai ügyességgel tudta előmozditani. 1815. mint minister és elnök lemondott hivataláról, mivel a' Francziaországra nézve olly veszélyes párisi béke alá magát irni nem akarta. XVIII. Lajos őt fő kamarásságra és talleyrandi herczegségre emelte, mi szerint meg is tartá az udvarhozi szabad bemenetét. Nem sokára ismét megújulának ellene a' régi elkeseredések, mintha az Enghien herczeg' meggyilkolásában ő is részt vett volna. De mind azon vádakra ő soha nyilván nem felelt. A' lázadás után 1830. reá birta Fülöp Lajost, hogy a' franczia koronát fogadja el, ki őt, mint teljes hatalmu ministert, a' britt udvarba küldötte, honnét később azután visszatért. Meghalt 1839. Mint status férfiu és minister Talleyrand kétségkivül egy újabb idők' legnagyobb férfiai közől való volt.

Talisman (arábul kép, rajzolat), érczből öntött, vagy kőbe metszett kép, melly bizonyos órákban, bizonyos módon, bizonyos csillagok' feltünésekor készül, 's ekkép olly erőt kap, melly azoknál, kik azt viselik, rendkivüli munkálatokat szül, főleg betegségekben. A' napkeleteknél gyakoriak e'féle talismanok.

Talma (Ferencz, József), szül. 1760. Párisban. Francziák leghiresb tragicus szinmüvésze. Atyjától, ki fog orvos volt, jeles nevelést nyert. Ő sebésznek vala szánva. Ifjusága első éveit Angolországban töltè, 's

15. évében tért vissza Párisba. Itt kapott kedvet a' színészetre. Tanulását elvégezvén, ismét Londonba mene. Itt néhány előadásai rendkivüli hajlamát elárulák. Visszatérvén Párisba, Orestes' szerepében (Iphigenia Taurisban) lépvén föl, az akkor fölállitott kir. szavaló oskolában, köz bámulást gerjeszte. Ez inkább serkenté őt, 's igen is tökéletesité magát mindenben, mit ehhez szükségesnek tartott. Napoleon őt igen kedvelte, 's követé azt Erfurt, Weimár, 's Dresdába, hol ő mindig a' legnagyobb kitüntetéssel fogadtatott. Meghalt 1826. Párisban.

Talmud, az újabb szellemü zsidók' törvénykönyve, melly a' Mózes' törvényeinek magyarázatát foglalja magában.

Talos, ércz nemzetségből származott védője Kretának. Csak egy ere volt, melly nyakától sarkáig ment, 's vas szegekkel záratott be. Medea e' szeget kihuzatá, 's élete vérével kiömlött. Hephaestus, mondják, ajándékozá Minosnak Talost, hogy Kretát az ellenségek' beütései ellen védelmezze.

Tamerlán, tulajdonképen Timur, nevezetes Mongol hadivezér és egyike a' legnagyobb hóditóknak, kiket a' történet ismer. Szül. 1336. körül. Némellyek szerint pásztor, mások szerint pedig egy mongol emir' fia volt. Látván dsagatai i mongol országló ház' hatalmának hanyatlását, ő foglalta el a' hatalmat, és mint illyen megvette Perzsiát, egész közép Ázsiát és Hindostánt Indus folyó' partjaitól kezdvè egész a' Ganges' torkolatáig. Melly hóditások után Tamerlán' neve világszerte ismeretes lett, 's több fejedelmek keresték nála védelmeiket. Még a' hires I. Bajazet török császárt is meggyőzte, őt elfogta, 's mint foglyot kalitkába zárva, két lován vitette. Meghalt 1405. 69. éves korában. — Tamerlán a' mellett, hogy igen bátor vala, még korlátlan dicsvágyó, igen erős, a' hadban szerfelett ügyes is volt, azonkivül valamint kegyetlen, szintúgy kiméletlen volt cselekvéseiben. Ugyan is Delphi előtt, hiteles tudósitások' következtében, száz ezer foglyot leöletett, mivel a' várt hadisereg közelgésekor örömeiket nyilvanitották. Egy diadal oszlop Ispahanban 70,000., egy másik Bagdádban 90,000. ember' életébe került. Schach Mansor, farsi herczeg' házának minden férfi ivadékát, mivel vitézileg Tamerlán' hatalma ellen szegült, kegyetlenül leölette.

Tancred, Odo vagy Otto bonus, markgróf' és Hautevillei Emma' fia, szül. 1078. Szicziliában. Magát az első keresztes hadban igen kitüntette, 's Jeruzsalem' bevétele' neki tulajdonittatott. Ő vala t. i. az első, ki a' falakra mászott. Ezen fölül még több hóditásokat is teve Tancred. Sok költők, nevezetesen Tasso, megszabaditott Jeruzsalemében magasztalák tetteit, meghalt 1112. Antiochiában, kora 35. év. — Hautevillei Tancred' három fiai alapiták a' normannok' uraságát Olaszországban, 's

Robert Guiscard végzé azt be, magát Szicziliа' hatalma alá adván, 's öcscsének, Rogernek, engedvén.

Táncz, a' testnek 's láboknak bizonyos szabály szerinti mozgása, melly erő, öröm, 's szabadság' érzetéből, vagy vallásos buzgóságból ered; 's igy találunk hadi, mennyegzői, győzedelmi, ünnepélyes, társalgási 's a' t. tánczokat. A' táncz egész nemzetek' jellemét némikép' festi. Az angol komoly; a' franczia könnyelmű, az olasz tüzes, a' német mérsékelt, a' magyar harcziasan férfias tánczában. De a' tánczról itt főkép egészségi tekintetben kivánunk szólni. A' t. u., mint minden testi mozgás, ha mérsékelt, 's illő vigyázattal történik, nem csak nem ártalmas, hanem hasznos, sőt némelly körülményekben szükséges. Általa t. i. a' vér fölhevülve, gyorsabban kering, a' bőr' működése előmozdittatik, a' tagok kellő mozgásba hozatva, új ingert nyernek 's a' t.; de nagy vigyázattal szükség lenni, hogy az öröm' poharát keresve, ürmöt ne találjunk. Főkép' vigyázzon a' tánczos, hogy fölhevülvén, hidegre, kivált léghuzamba, ne álljon, vizet, vagy más hűsitő italokat ne igyon, fagylaltat 's a' t. ne egyen, 's szóval, hogy minden meghűtéstől őrizkedjen, a' táncz sokáig ne tartson, az éjjeli nyugalom' helyét ne foglalja el, 's ne sokszor, 's ne hamar egymás után ismételtessék. A' hely tiszta, portól ment, 's tágas legyen, igen sokan arányosan, kis helyen, öszve ne halmoztassanak, lég' tisztaságra illő figyelem fordittassék, 's táncz után a' test illő nyugalomban részesüljön.

Tantalus, Zeus' fia, Pelops 's Niobe' atyja, 's Phrygiának királya. Az istenek' kegyencze vala ő, de e' kegyet elveszté, fiát, Pelopsot a' monda szerint megölvén, 's az isteneknek, midőn őt meglátogaták, étkül adván. Büntetésül az alvilágban egészen nyakig kelle vizben állania, 's mindig éheznie és szomjuhoznia, fölötte függő legszebb gyümölcsök közt, 's mint a' viz, mint a' gyümölcsök eltűntek előtte, ha égető szomjat, 's kinzó éhségét akarta azokkal enyhiteni.

Tapintás a' külérzékek közt utolsó helyet foglal. Testünk' egész fölületével megérezzük a' hideget, meleget, a' testek' keménységét vagy puhaságát, sima vagy göcsörtösségét, alakját 's a' t., 's ezt tapintás-nak mondjuk általában. Különösen a' tapintásra kezünk szolgál, mellyel a' tárgyak' minéműségéről magunknak bizonyságot szerzünk, legjobban kivan fejlődve ezen érzék az ujjak' végében, azért a' megvizsgálandó tárgyat ezekkel szoktuk érinteni. A' tapintás a' többi érzékek által szerzett ismeretet bővíti, 's néha bizonyossá tesz bennünket ezek' valóságáról. A' vakoknál a' szem' helyét potolja. Ezen szerencsétlenek a' tárgyakat tapintás által ismerik meg, a' domború betüket ujjaik' segedelmével elolvassák

Tapir, alakjára nézve részint a' disznóhoz, részint az elefánthoz

rokon. Testalkatása ollyan, mint a' disznóé. Mind a' három rendű fogai megvannak, mint ennek; de sokkal nagyobb. Az elefánthoz rokon, mert ormánya van, mint ennek, csak hogy rövidebb, 's ügyetlenebb, 's igy némikép' a' kettő közt közép helyet foglal. Hazája dél Amerika, hol szélesen elterjedve, a' rengeteg ős erdőket különösen kedveli. Dél Amerikának legnagyobb szárazföldi állatja. Az egészen kinőtt T. nagyobb, mint egy nagy ökör, hossza 5. 1/2 láb. Közönségesen a' hátulsó lábain szok ülni, mint a' kutya; a' folyók' partjait különösen kedveli a' braziliai és guyanai mérhetetlen őserdőkben, hol magányosan, vagy csordákban él. Napot a' sürü erdőkben alvással tölti, az éjet pedig magányosan vagy társaságban élelme' kéresésével tölti a' sikságon. Élelme a' növény ország: füvek, bogyók, gyümölcsök, vetemények. Nagyon ügyes úszó és buvár; szeret vizbe menni, kivált ha nyugtalanitják; ollyankor szeret a' vizfenékre bukni, 's ekkép ellenfelét kijátsza. Félénk, ügyetlen menésü, de jó futó. Könnyen megszelidül, és simul gazdájához. Ha ingerlik, igen felbőszül, a' kutyákat fogaival a' földhöz csapja, lábaival agyon nyomkodja, sőt az embert is megtámadja. Egyszer tett utját minden éjjel ismétli, 's igy könnyen meglehet őt fogni, vagy meglőni; ha a' sziklák közti keskeny uton az emberrel szemközt jőnek többen, ki nem térnek, de meg sem támadják, hanem kiszoritják őtet az utból, vagy a' szikla falhoz nyomják széles testökkel. A' húsa jó izü eledel. Bőre erős talpat ad.

Tarand szarvas, jó futásáról nyargalócznak is neveztetik. A' szarvasok' fajához tartozik. A' fagyos éjszaki földrészen igen nevezetes 's nélkülözhetlen állat, az emberi élet a' földsarkok felé ezen állathoz mintegy kötve van. Nagyságra fölülhaladja a' közönséges szarvast, hossza 6., magassága 4. láb. Lábai rövidebbek, de vastagabbak 's tömöttebbek, mint ezé. A' tarand szarvas hátra fektethető szarvakkal bir, ezek több ágra oszlanak, az ágak az ifjú állatoknál vékonyak, 's lapát alakú szélességben végződnek. 3—4. láb., de 9—10. font hosszu szarvak nem igen ritkák. Nyáron barna, télen majd nem fehér a' szőre. Természeti vad állapotban sokan együtt élnek, szelidek, sokszor még is felbőszülve, öklelik szarvukkal egymást, kivált a' hímek. Erős és tartós erejü ellenségi ellen nem annyira szarvával, mint hátulsó lábaival védi magát a' t. sz. Könnyen megszelidül, házi állattá lesz, 's ezen állapotban is szaporitja magát, kivált Lapponiában. Megkisértették Angol, Dán, és éjszaki Némethonban is a' szaporodást, de siker nélkül. Szelidült állapotjában sem teszi le nyakasságát, gyakorta megfordul a' szán felé, mellyet húz, 's azt a' benne lévőkkel együtt fölforditja. Körmei szélesek, azért a' havon is ügyesen fut. Jól úszik is. A' tarand Európa, Ázsia és Amerika' legéjszakibb részeiben honos; hol határ nélkül hóval, jéggel borltott vadonok találtatnak, hol az örökös hó, 's jég födi a'

fagyos földet, hol utnak nyoma sincs p. o. Norvég, Lapponia, Oroszhon, Grönland, Szibéria' vadonjában. A' legrégibb időkben, mint mondják, Némethonban is találtatott. Nyáron az örökös hó 's jég boritotta hegyek' tetejére megy, magát a' napsugárak ellen védelmezendő. Szarvát évenkint elveszti, májusban, ekkor a' szabad téreket keresi, nehogy gyenge szarv-ágait megsebezze az erdős helyeken. Eledele minden, mit e' hideg tartomány terem: fűvek, bozótok' levelei, bimbai, bogyók, gombák, taplók 's a' t. Télen a' sziklák, kövek' mohain élődik, mellyet lábaival a' hó alól kapar elő, mitől nagyon meghizik; de ha eső vagy harmat esik a' hóra, 's ennek teteje jéggé fagy, akkor rosz dolga van a' nyomoru tarándnak. Ekkor a' vad t. közől sokan éhhel vesznek el, a' szelideket pedig úgy táplálja gazdája, hogy a' fenyves fákat levágva, ennek gyengébb száraz ágait adja neki enni. — Még télen sem szükséges neki az istálló, mert a' szabad ég alatt baj nélkül telel, viz helyet hóval oltja szomját, 14—20. évet él. A' nyőstény 1. vagy 2. bornyazik maj. vagy jun. 8. napos korában már nő szarva. A' tarandoknak sok és hatalmas ellenei vannak, a' farkasok, medvek, lajhárok 's a' t.; de legfőbb ellene a' döngő légy, ez a' bőrébe a' hátán lyukat csip, ebbe teszi tojásait, ezek ott a' melegen kikelnek, ingerek által evedésbe hozzák a' sebet 's ezen genyedségből táplálják magokat a' fiatal döngők. Gyakorta több ezer illyen kinozza, a' nyomorultat, úgy hogy a' bő genyedés által egészen elsoványkodva, el is vész. Az éjszaki lakosoknak majd nem egyetlen vagyonuk a' tarand, 's e' nélkül, mint fölebb mondók, majd életet sem lehet képezni ezen jégdermette tájakon. Ha a' t. sz. kiveszne a' tájakról, az embernek is el kellene hagyni azt, mert élte' támaszától fosztatnék meg. Honnét venne czérnát, ruhait öszvevarandó vagy hálót kötendő? honnét szarvakat, ivó edényeket készitendő? honnét puha vánkost feje alá? honnét húst? bőrt? sajtot? 's a' t. A' lapponiak' gazdaságuk a' tarandokban áll egyedül, 's ezek' számáról ismerni meg a' gazdag embert. Vannak, kik 100—1000. darabból álló csordát birnak. Nyáron a' sziklás hegyekben, télen a' lapályokon őrzik, mintegy pásztorkodó életet élve, 's a' lap vagy grönlandi nem ismer mélyebb gondot annál, mivel telelheti télen nyáját? A' tarand' hasznai: a' kocsiba és szánba használják, mint nálunk a' lovat. Gyorsaságra ezt igen megelőzi, mert naponként 30. mföldet is megfut. Ritkábban használják teher hordásra 's nyargalásra. A' tehenek 's juhok' helyét is kipótolja, mert igen kövér tejet ad, mellyet megisznak, vagy belőle vajat, túrót, sajtot készitnek. Húsát megeszik, hasonlónak mondatik a' szarvas húshoz. Vérét leveskint eszik, csontjaiban lévő velőt nyalánkság gyanánt, zsiradékját, mint nálunk, használják, inaiból fonalak, csontjaiból műszerszámok, béleiből húrok, kötelek, szarvaiból, körmeiből ivópoharak készülnek; szőrös bőre meleg ruhát ad, ebbe öltöznek

fejtől talpig; ezenkivül bőrét még sátoroknak, ágyaknak 's a' t. is használják.

Tarantula, Olaszhonban található pók, melly a' mi keresztes pókunknál nagyobb. Lakása föld alatt szokott lenni; színe sárga szürke, hamvas, vagy pirosas szürke, hasa fekete csikos. Valaha nagyon elhíresedett állat volt, számtalan mesékben forgott a' köznép', 's főkép' a' csalárdok' száján, azt regélvén t. i. róla, hogy az, kit megcsip, tánczolni kezd, 's kénytelen ezt több napokig folytatni öntudat nélkül, 's csak akkor gyógyul meg, ha egy bizonyos nótát, mellyet az olaszok tarantellának neveztek, húznak neki. Ezt pénz csalásra használták sok alávaló kóborok, kik nyilványos helyeken, mint tarantulától megcsipettek, ugráltak bőszülve. Ezen tulajdona, mint legszigorubb vizsgálásokból kitetszik, csak merő mende monda. Hogy csipése nagy fájdalmat, 's gyakran lázt okoz, bizonyos, de más sérelem is szinte ezt okozza a' meleg déli tartományokban, kivált nyáron.

Társaságos szigetek azon csoport a' sziget világban, melly a' hajós és a' mélyfekvésű szigetek közt van elszórva, összesen 14. sziget. Oczeánnak legérdekesb részeihez számithatni őket. Többnyire hegyesek, termékenyek, egészségesek. A' kenyér fa, dzsemsz, árongyökér, batát, kókoszpálma, pizang, füge, nyilgyökér, gesztenye, mézmád, dohány, kazaurina, jambusz, lopótök, jóféle almák, ezüst csalán, katap-dió, bambusz, pamut, továbbá sokféle vadmadár, tyúk, récze, galamb, papagáj 's t. e'f. találtatik rajtok. Lakosaik már annakelőtte is a' legmiveltebbek voltak ezen világ részben. A' kereszténység és európai mivelődés mindinkább halad, és sok balitéletek 's ferde szokások már kiirtvák. Egy király uralkodik e' szigeteken. Négyféle nemesek vagynak, és a' jobbágy nép. Vagyon törvénykönyv is, és alkotmány, melly a' keresztény vallást tette uralkodóvá. A' legnagyobb sziget Otahajti, 20. négyszegü mföld. 13,000. lakossal, ez és Eimeo helytartók alatt állanak; a' többi szigetek függő főnökök alatt vannak. Tubaj nagyságra a' második sziget. Teturoa jó levegőjéről híres. Borabora, Rarotonga 's a' t. Az európaiak Papiete révnél szállnak ki Otahajtiba.

Tartarus-nak nevezték a' régiek azon büntetés helyet, hova a' titánok, 's a' kárhozattak zárattak. E' helyet a' föld alatt örök sötétséggel borittottnak képzelték.

Tarquinius Superbus, idősebb Tarquinius' unokája, Rómának 7. 's utolsó királya. Büszkeségével 's kemény uralkodásával a' tanácsosok' és a' nép' szeretetét, 's kegyét elveszté, 's mivel tudta, hogy a' rómaiak őt gyülölik, a' latinokat iparkodott maga részére hóditani. Ezekkel, mint fegyvertársaival, volskok' hatalmas Suessa Pometia városát vevé be, 's azt itt nyert préda' tized részét a' capitolium' bevégzésére szánta.

Hason szerencsével harczolt a' sabinok ellen. Ekkor T. hatalmának biztos állapotjába gondolta magát lenni, de fiának, Sextusnak, Lucretián elkövetett gyalázatos tette, alkalmat ada egy egészen más körmányalaknak. T. ki épen Ardeát ostromlotta, uralkodása' 25. évében számüzetett egész családjával, 's 15. év mulva meghalt Cumaeban.

Tarquinius (Lucius), idősebb (Priscus), Demaratus korinthiai kereskedőnek fia, Romának 5. királya (Ancus Martius után), 's Róma épit. után 138—175. uralkodott. A' senatorok 's lovagok' számát szaporitotta, a' latinok, sabinok, 's etruskokkali szakadatlan hadakozása által a' római hatalmat öregbité, ezektől elvett kincsekkel Róma városát szépité, azt fallal körülvéteté, a' capitolinumot alapitá, a' diadali pompát bevivé, Jupiter, Minerva, 's Juno templomai' talpkövét letevé. Kora 50., országlásának 39 évében, fiai' unszolására, a' pártütők által megöletett. Őt követé veje, Servius Tullius, kit a' nép igen kedvelt.

Tatárország, a) azon tartományok' összege, melly a' kaspiomi tenger, Iran, Sina tartományok, és Szibéria közt foglaltatnak, 32,000. négyszegü mföld. Ázsia belső felföldjének nyugati lejtőjét képezi, 's azért keleti határain örökös hóval fedett hegység vonul el, nyugati vidékén pedig rónák, homokpuszták, és mocsárok terülnek el. A' völgyek termékenyek. Folyói az Amu, melly az Aral tóba folyik, hová a' Szir is siet, a' Zuj, Szaraszu a' kapcsaki térségen, és a' Herirud. Az Amu folyó fölötti részt Turannak nevezik, melly név alatt némelly sina és szibér vidékeket is kell érteni; de Mavaralnahrnak is hivják; a' tatár nevezetet itt nem ismerik. Legrégiebb lakosai a' tadzsikok, 's most is legmiveltebbek; az uzbékok az ország' elfoglalói, turkmánok, arábok, perzsák, kaimukok, kirgizek, zsidók, afghánok, czigányok, kafirok a' többi lakosok. A' leghatalmasb status Nagy-Bukhara, vagy is Turkesztán vagy Uszbekisztán, azután Khiva, Khokand, Buduksán, Hisszár, Kundusz, Kasgár, Pamir 's a' t. tartományok. b) Kis-Tatária, török tartomány volt a' fekete és azóvi tengernél, saját khánok alatt, ki Bakcsi Szerajban lakott; most Tauria helytartóságot teszi Oroszországban.

Tátra, az országos hegyek' egyike, 's a' Kárpátok' legmagasb hegytöve, Szepes vármegye' éjszaki részében, a' Dunajecz, Poprád, Vág, és Árva' forrásaik közt, melly 8000. lábnyira emelkedik.

Tauria, orosz helytartóság a' fekete és azóvi tenger mellett, a' tauriai félszigetet (Chersonesus Taurica) 's ezen kivül egy részt foglalván magában, 1540. négyszegü mföld. 400,000. lak. — A' félsziget (más neve Krim) hegy, és gyönyörü termékeny vidék, a' felső rész pusztaság (a' nogaj-puszta). A' lakosok tatárok, görögök, örmények, oroszok, németek, duhoborczok, malokánok, czigányok. A' Krimben jeles dinnyék, granátok, igen jó gyümölcs és tüzes borok teremnek. Szép méz is

készül. Szarvasmarhák, lovak, tevék, angórai kecskék, kitünő juhok tenyésztetnek. A' görögök, velenczelek, és génuaiak a' mult századokban itt jeles kereskedést űztek. A' fő város Szimferopol (tatárul Akmesed), 7000. lak.; egyéb jelesb városok: Bakcsi-Szeraj, Szevásztopol, Kaffa, Kiercs, Gyalaugacs, Prisep, Halbstadt 's a' t. — Ide tartozik még a' kozákok' földének azon része, melly az azóvi tenger mellett a' Kuban folyóig terjed, 654. négyszegü mföld. 6000. lak., kiknek hetmánja Jekaterinodánban lakik.

Tavasz, az évnek legszebb része. A' több holnapokig tartó téli álmából a' természet mintegy fölébredve, új életet kezd élni. Elhagyja minden a' hosszas nyugalmat, élet ömlik el mindenhol. A' jég 's hó borította föld kitárja keblét, 's zöld pazsittal, kellemes virányokkal kedveskedik szemeinknek; a' réteket szép tarka szinü, 's kellemes illatu virágok' ezrei, az erdőket édes hangokat dalló szárnyasok' seregei ékesítik. Minden, minek gyümölcseit későbbi hónapokban éldelendjük, most kezdi életét. — A' tavasz nem csak a' kül természetre, hanem minden emberre jótékony hatást gyakorol. Sok téli nyavalák csak ekkor győzethetnek le, mások enyhülnek, 's az ember is mintegy újra születettnek érzi magát.

Teherán, Perzsiának fő 's székvárosa az Elbur hegy' alján, fallal körülvéve, 70,000. lak. A' sah' palotája egy erősséget képez, 's gyönyörü kertekkel van összekapcsolva. Széke vagyon itt több európai követnek is, a' kormánynak, 's egyéb hatóságoknak. Vagynak tanodák is, gyárok, 's különbféle intézetek. Közel van a' sahnak két mulató palotája, 's az egykori Rhages város' omladványai. Egyébiránt száraz környéke van.

Tejnedv-nek mondjuk azon fehéres anyagot, melly az emésztés után, mint tápláló rész, az úgy nevezett tejes edények (vasa lactea) által fölszivatva, a' vér közé vitetik, 's a' lélekzés által vérre változik. Megtörténvén a' gyomorban t. i. az emésztés, a' belekbe megy által az egész, itt az epe' hozzá öntése által elválasztatik, a' tápláló rész mint tejnedv fölszivatik, 's a' fölebb említett mód szerint táplálja testünket. Ez a' fölszivás az egész belcsatornán keresztül mindig történik.

Tejczukor. Ha az édes tej' savója párolgás által híg részeitől megfosztatik, hátra maradott édes anyag tejczukornak mondatik. Ez fehéres apró jegekbe összeáll, édes izü, 's könnyen fölolvad. Készíteni szokták a' svaiczi, 's tiroli hegyek közt, hol a' tehéntartás' egyik haszna. Hajdan az orvosi tudományokban gyakran használtatott; de a' nádméz használatát megcsökkenté. Most a' hasonszenvü gyógyászok' orvosságinak alapja.

Teknős béka az úszó mászó vagy két éltüek közé tartozik. Különös alakja miatt minden más állatoktól különbözik, mert két teknőben

vagyon az állat, az egyik teknő az állatnak a' hátán, másik a' hasán van. Széleik összeérnek oldalvást, 's itt lyukak hagyódnak lábaik, 's nyakok' kinyujtására. Ezen tagokat be is húzhatják, úgy hogy az egész állat végtagok nélkülinek látszik. Mások folyóban, mások tengerben laknak. A' tengeriek 4 — 5. láb. átmérőjük, ha kinőttek, 's 4 — 8. szász fontot nyomnak. A' folyó 's tóbéliek néhány fontra alig nőnek meg. Teknőjük olly erős, hogy több mázsát elbirnak rajta, sőt kocsi is átmehet rajtuk, a' nélkül, hogy behorpadna. — Élelmük férgek, 's növények. Hasznuk abban áll, hogy húsok jó izűnek tartatik. Teknőjük sok nemű drága apróságok' készitésére használtatik. Fogni a' teknősöket könnyű. Éjjelenkint a' tengerből kiszoknak menni a' hűves partra, kivált holdvilágnál; szokott járásukat többnyire megtartják; ezen járásukhoz közel rejtik el magukat a' fogni akaró emberek durungokkal, 's hozzájok közelgő teknősök alá tolják, 's azzal fölforditják; 's minthogy megfordulni nem képesek, az emberek' martalékjaivá lesznek.

Telegdi. Ez a' régi és a' magyar történet könyvekben nevezetes család, valamelly Csanád, vagy Sunád nevü férfiutól származott, kit a' Béla király' névtelen irója Doboka nevü embernek, sz. István király' idősb nővérétől származott fiának, irja. Maradékai egész IV. Béla király' idejeig homályban vannak. Ekkor lön nevezetes Csanádi Pongrácz, kinek Tamás nevü fiától szül. a' híres Telegdi Csanád, váradi prépost, I. Károly király' titoknoka, jegyzője, egri püspök, azután esztergomi érsek 14-ik száz. (Telegdieknek neveztettek Telegd nevü várostól, Bihar vármegyében, mellyet e' család birt). Sokat köszönhetett hajdan ennek Esztergom, midőn nem csak az Esztergom várát megújitotta és erősitette, hanem az egész várost szebb alakba öntötte, sok új és jó izléssel készült házakat épitvén. Meghalt 1450. — Számosan fénylettek e' családban a' magyar égen, kik részint mint egyháziak, részint mint világiak szolgáltak a' hazának. Jelenleg e' messze elágazott család már kihalt a' magyar nemzet' sorából.

Telekesi (Imre), régi nemes családból származott derék vitéz 's hadivezér, I. Ferdinand király alatt. Katonai pályáját már a' szerencsétlen Lajos alatt kezdé meg mindjárt ifjú korában. Ő ugyan is már a' mohácsi gyászos ütközetben jelen volt, 1526. mint közvitéz, 's már akkor adá jelét vitézségének, futás közben egy fő rangu törököt, ki Telekesit üzőbe vette, megölvén. 'S e' vitéz tettétől fogva sok ideig halgat Telekesi' nevéről a' magyar kronika; de hogy azalatt is hathatósan munkálódott a' csata' piaczán, onnét kitetszik, hogy őt később már mint veszprémi kapitányt tüntetik előnkbe a' magyar történet irók, midőn 1549. országunkban pusztitó törököket Veszprém körül megtámadta, 's meg szalasztotta, a' keresztény rabokat pedig kezeikből kiszabaditotta. 1556.

mint lévai kapitány, hasonlóul nagy dicséretet szerzett magának T., midőn Nádasdy Tamással a' törökök ellen, Babocsához közel, olly szerencsésen hadakozott. Nagy hasznát vette Ferdinand Telekesinek akkor is, midőn felső Magyarországon sokan Izabellához pártoltak, mert a' német vezérekhez nem lévén Ferdinandnak szerencséje, Telekesire kelle támaszkodnia. Nem is csalatkozott meg Ferdinand reményében; mert Telekesi azokat Bornemisza Pál püspökkel ismét Ferdinand' részére húzta; azután Zemplén várát vette meg, Palóczot földig lerontotta; Perényi Gábort megverte; Perényi Ferenczet, Ferdinand' ellenségét, hasonlóul megalázta, 1557. őt Ugocsa vmegyében saját kastélyában feleségével 's gyermekeivel elfogván. Azután Leleszi várát vette vissza Perényi Gábortól. 1558. ismét Perényi Gábor ellen ment Sárospatakra, hol szinte sok károkat okozott; Barkó és Kövesd várakat elfoglalta. Nem sokára e' csaták után a' füleki béget, Velizánt, támadta meg T. a' Sajó mellett, melly alkalommal többet két ezer keresztény rabnál szabaditott ki a' török' kezéből, a' törökök közöl pedig három százat elfogott, 's a' többit részint levagdalta. De ekkor a' már 60. éves Telekesi is csak Bencze nevü fegyver hordója által szabadulhatott meg a' haláltól. Még egyszer hadakozott Kis-Várdánál Balassa Menyhárt ellen, ki azonban Telekesitől szorongattatván, fegyvernyugvást kért 's kapott is. Meghalt 1560. 63. éves korában. Nem volt Telekesi tanult ember; de azért minden jeles tulajdonokkal ékeskedett, mellyek az első rangu hadivezérekben megkivántatnak. Maga Ferdinand király is azt mondá róla, hogy Telekesi miatt soha legkisebb kárt sem vallott; hűsége pedig, mivel azon időben igen kevesen dicsekhettek, Ferdinandhoz szakadatlanul szilárd vala.

Telemachus, Ulysses' 's Penelope fia. Gyermekkorában tengerbe esett, de delfin halaktól megmentetett, miért is Telemachus pajzsán, 's pecsétnyomó gyürüjén delfint viselt. Anyja kérői' pajkosságát nem türhetvén, Minerva' segedelmével, ki őt Mentor' alakjában kiséré, Pylusba, innen pedig Spartába mene, hol Menelaustól megtudá, hogy atyja még életban van. Minerva' tanácsára ismét visszatért ekkor Ithácaba, atyját a' cumaei sertés őrzőknél találta, vele anyja' kérői ellen fegyvert foga, 's győztesek lettek. Később Ulysses gyanakodni kezde fia ellen, 's számüzé őt. Atyja holta után Tel. Circét vevé nőül. A' Telemach czimü erkölcsi románra nézve. l. Fenelon.

Téli alvás. A' tökélyesb állatok a' napnak egy részét testi nyugalommal, az alvással, töltik el. Ezen napi alváson kivül sok állatok egy hosszabbat is alszanak évenkint, 's ez télen több hónapig tart, 's téli alvásnak hivatik. Igy p. o. a' medve tágas moh jól kibélelt barlangba rejti magát, öszvevonva, mint egy megdermedve, hagyja maga fölött elröpülni a' zordon telet; a' borz fa-levelekbe burkolva, várja a' me-

legebb időszak' érkezését; a' parti fecske, 's a' házi fecskéknek a' többitől (mellyek melegebb tartományokba vándorlanak telelés végett) elmaradt része a' fák' odvában, sziklák' üregeiben alusszák el a' telet. Házi legyeink szinte rejtéket keresnek áttelelésre, honnét csak a' tavaszi meleg idézi elő őket. Az úszómászó kétéltűek (amphibia), béka, kigyó, kivétel nélkül alusznak téli álmat. Mi legyen ezen különös tünemények oka, bizonyosan meghatározni nehéz. Ugy látszik több okok folynak összve létesitésére; 1-ször ezen állatok' természetében gyökerezett hajlandóság; 2-szor élelem fogyatkozás, de főkép; 3 szor a' hideg, mert a' hideg idők' beállásával kezdik az álmat, 's ha mesterséges meleg helyen, p. o. fütött szobában, tartatnak, a' téli álomtól nem nyomatnak el. Azon kivül, ha megdermedve, a' meleg szobába vitetnek, fölébrednek, a' melegen ébren maradnak; de hidegre vitetvén, ismét elalszanak. Mesterséges hidegben vagy levegőtlen helyre záratva, több évig elalszanak. Sok kigyók, gyikok kőbe zárva találtattak, hol tán évszázadon keresztül aludtak. Az alvás alatt természetesen eledelt nem vesznek magukhoz, lassan lélekzenek, úgy hogy egy első perczre alig jut egy lélekzés; a' vér keringés nagyon lassú, 's innét az ütér-verés igen lassú, úgy hogy a' melly állatoknál 110. üt éber állapotban egy percz alatt, téli álom alatt csak 15; — a' test' mérséklete igen alacson, de még is mindig melegebb, mint a' küllevegő; a' test megsoványodik, de aránylag ha vesszük, — hogy több hónapig mit sem esznek, ezen veszteség csekély.

Temesvár, sz. k. város, a' nevét viselő megyében, és egyike a' legnevezetesb erősségeknek, és a' legcsinosb városoknak az országban, a' Béga csatornánál épitve, nem igen egészséges vidékben. A' Hunyady János' várában vagyon a' belváros. Jelesb épületeihez tartoznak a' szép templomok, zsinagoga, vármegye' háza, a' csanádi püspök' laka, a' bánáti hadkormányzóság' háza, városháza, nagy laktanyák, kaszamáták, 's minák, fegyvertár vizvezeték, 's több más épitmények. Lakosainak száma 13,000. megy. Széke ván itt a' csanádi kat., és a' temesvári görög nem egyes. püspök., kam. administrationak, tartományi fő- 's hadi-biztosságoknak, só, harminczad, 's politico-fundationalis pénztárhivataloknak. Vagyon itt lyceum, tanodalom a' kegyes rend vezérlete alatt, nemzeti fő oskola, seminarium, káptalan, kaszinó, szinház, kórházak, hangász egyesület, szép sétányok, sokféle gyárok, kivált a' Fabrika nevü külvárosban, 's különbféle kézműintézmények, jeles kereskedés, tetemes selyemtermesztés 's t. e'f. Temesvárnak lakossága igen élénk, 's ez az oka, hogy e' várost kis Bécsnek szokták nevezni.

Temes vármegye. Bánátban Torontál és Krassó közt nyujtódik el a' Marostól az alibunári mocsárokig, 116. négyszegü mf. 300,000 lak.

Keleti részeiben végződnek az erdélyi Kárpátok; nyugati része termékeny, de dél felé mocsáros rónaság. A' Maroson kivül a' Temes, Béga, Bogonicz, Berzava, Karas mossa belsejét. Gabonája, kivált búzája, sok van és jó, bora elég, dohány, kender, len, festő-fű, ris, gyümölcs, kivált szilva, bőségben terem. Nyugati részében fa hiány miatt náddal 's turfával tüzelnek. Szarvasmarha, juh és sertés nagy számmal tartátik, 's a' selyembogár és méhtartás nagy nyereséget hoz. A' kolumbáczi szúnyogokat csapásnak kell tartani. Van e' megyében 2. sz. k. város, u. m. Temesvár és Versecz, 11. mváros, 174. falu 's 12. puszta.

Temető. Az emberiség iránti tisztelet szent köteleségünké teszi, hogy ember társaink holt tetemeit, a' lélek' kiköltözése után, illő tisztelettel örök nyugalomra tegyük. Ezen czélra minden város, helységben 's e'f. a' religio által szentesitett helyek léteznek, hová ember társainknak romlandó részeit eltakaritják. — Ezen temetők hajdan a' városban, faluban magában léteztek, a' templomok körül; de az újabb időkben átlátták a' hatóságok, hogy az eltakaritottak' holttesteiből kigőzölgések az élőkre káros hatással vannak, 's igy a' más boldogabb világban létezők, földi maradványaikkal, akaratjuk nélkül, az élők' egészségét veszélyeztették; ennek következése volt, hogy most már mindenhol, bizonyos távolságra helyhezvék a' városokon, falukon kivül. Átalában a' kriptai temetkezés is a' legkártekonyabb légrontás közé tartozik, 's végképen véget kellene ennek is vetni.

Tempe, eredetileg egy nagyon kies völgy' neve Thessaliában, Peneus folyón, Ossa 's Olympus hegyek közt, mellyek hossza 2. órányi, szélessége pedig 1000 — 2000. láb. Átalában pedig minden kellemes völgy, 's bájoló táj, főleg a' költőktől, Tempének neveztetik.

Templáriusok, ezen vitézek' lovagrendjét alapitotta Hugo Pajens és sz. Uldemár Gottfried 1119. a' keresztes háborúk' idejében, melly rendnek czélzata vala a' sz. koporsót és az oda zarándokló kereszténveket átalmazni; azért II. Honorius pápa is megerősitette azt 1127. E' rend hős tetteinek híre csak hamar több tagot nyert, 's ajándékok 's vásárlások által olly tömérdek javak és gazdagságok' birtokába jutott, hogy 1244. már több volt 9000. jószágánál Európában és keleten, melly jószágok önállásuak és függetlenek valának. A' párisi nagy prior vala e' rendnek tökéletes uralkodói feje, ki, a' pápán kivül, kit sem ismert, mint védőt, maga felett; a' párisi egyházban lakott, melly Tempelnek neveztetett, 's utóbb XVI. Lajos' foghelye vala. Iszonyu gazdagsága 's hatalma természetesen félébreszté a' fejedelmek' irigységét, különösen a' franczia királyét, kinek országában legtöbb jószága vala a' rendnek, 's miután a' tagok már 1291. a' szent földről több lovagokkal együtt kiüzettek, és Cyprus szigeten ütek föl tanyájukat, a' Franciaországba csalt leventák,

Molay nevű mesterrel együtt, elfogattak 1307. 's az úgy nevezett szép Fülöp' vádjára, sz. Domokos inquisitioi széke előtt, eretnekség és egyéb rájok fogott vétkek miatt, perbe idéztetvén, többnyire elevenen megégettettek. Maga a' rend 1312. eltöröltetett egy pápai bulla által, 's a' jószágokon, mellyekre a' törvénytelen bánásmód mellett ásítoztak, több fejedelmek osztoztak. Molay nagy mester, és a' normandiai nagy prior Guido 1314. mart. 18. égettettek meg utoljára elevenen. Tovább tarták fel magokat a' templáriusok Németországban, 's miután szerzetük' szabályai alól felmentettek, többnyire a' Johannitákkal egyesültek.

Tenerifa, legnagyobb a' kanári szigetek közt, 63. négyszegü mföld. 85,000. lak., mellyen igen magas és vulkános hegyek és sziklák emelkednek, szinte 11,400. láb. Déli része zordon szirt videk, de éjszaki része szép és termékeny. A' fő város Santa Cruz, széke a' kanári szigetek' kormányzójának, kikötővel és 9000. lak. Másik fő város Laguna 12,000. lakossal.

Tengeri angyal v. szigonyhal, tengeri angyalnak nevezék e' hal nemet a' francziák, mivel úszányai hasonlítnak az angyalszárnyakhoz, igen nagyok lévén 's egyenesen a' nyakból növén ki. Azonban e' nevezet igen helytelen, minthogy a' vastag gömbölyü fej, az otromba oldalúszányok, a' tövises hát, és kivált golyó forma kicsucsorodott szemek rémületes látmánynyá teszik azt, és gyakran megtörtént, hogy kiszáritván a' régiek; basiliskus gyanánt mutogatták és árulták. Hosszasága néha 10—12. láb., 's ollykor 600. fontot nyom. Ritkán találtatik a' földközi tengerben, de annál sürübben az atlantiban, kivált az Antillak' és Azorok' közelében.

Tengeri eb, másképen tengeri bornyúnak is mondatik, 3—4., sőt 6. láb. hosszu idomtalan állat; feje sima, hasonlit némüleg a' kutyafejhez, 's innét neve is, kül füle nincs, szemei nagyok; szine nagyon különbözik, korára nézve, szürke, sárgás, feketés, sokszor tarka; hangja hasonlit a' kutya' morgásához, vigyázó, okos; jelentésteli nézése van, mint házi ebeinknek. Egy kölyket hoz a' világra, 's azt a' tenger parti sziklák közt elrejti. Kiváncsisága nagy, zörejre vagy fütyölésre a' vizből kitolja fejét; ha mérges, nagyon harap; eledele apró állatok, halak 's a' t. Könnyen megszelidül, gazdájához hiv, hozzá simul, kezét, száját nyalja, csókolgatja. Kertekben szokták tartani földbe ásott, vizzel töltött kádokban. A' szárazra örömest jő, a' napsugárain melegiti magát. A' tengeri ebek az éjszaki tengerekben honosak, Island, Grönland, Lapland' tájain, azonkivül a' fekete és kaspiomi tenger' partjain, több száz egy csoportban hever; hol kényelmökre tunyán henyélnek, itt meglepni, zavarba hozni, 's agyonverni könnyü őket A' hajókon is üldözik őket fegyverrel, horgonynyal, vagy háloba keritik. A'

kamcsatkaiak, finnek 's esquimokra nézve nagyon fontos a' tengeri eb vadászat: jövödelmök' nagyobb része abban áll, húsából, szalonnájából táplálják magokat, vérét leves helyet isszák, zsírjával főznek, mellette melegitik magokat, beleiből inget, ablakot készitnek; inaiból varró fonalat, csontjaiból műszerszámokat, bőréből ruhát, ezzel vonják be a' házak' tetejét és csónakjaikat. A' tengeri eb vadászat fő foglalatossága az éjszaki tengerparti lakosoknak, ebbeni szerencséjök gazdaságuk' fő forrása, a' vadászatbani ügyesség pedig fő dicsőségök 's büszkeségök. Tavasszal a' tengeri ebek különös vadászat' tárgya. A' vadászok hajókon fölkeresik a' parton vagy jégtorlatokon heverő alvó t. kutyákat, hajóikból kiszálva, meglepik, vasas botjaikkal őket agyonverik. Hozzánk zsírjok küldetik, 's halzsir név alatt ismeretes.

Tengeri elefánt. Minden tengeri négy lábu emlősök közt legnagyobb, 20 — 30. láb. hosszu. Külfüle nincs, szürke vagy barna szinü. A' himnek 5 — 6. ujj. hosszu (ormány alaku) orra vagyon (innét a' neve t. elefánt). Lakhelye az átlászi 's csendes tenger' déli partvidékei. Szelid annyira, hogy bátran járhatni mellette. Zsírja nem avasodik meg, jó izü, szagnélküli, étkek' készitésére használható, mint a' fa-olaj. Angolhonban a' posztókészitésnél nagy hasznát veszik. Egy illyen állat 15. mázsa zsirt ad.

Tengeri emlős — négy lábuak, a' szárazföldi ragadozó állatokhoz legközelebb állanak, szinte három rendü fogaik vannak (vágó, őrlő, és szaggató) mint azoknak, 's szinte állati zsákmányból élnek. A' hasonlatosságról, mellyel valamennyire közelitnek testalkotásokra nézve a' száraz földi ragadozókhoz, azoktól mondatnak tengeri elefántnak, t. kutyának, t. lónak 's a' t. Testük hosszura nyujtva, sima bőrhez tapadó szőrrel födött; lábuk négy; ezek közől az elsők hosszabbak, a' hatulsók rövidek; 's a' halak' uszó farkához közelitnek; ujjaik hártyával vannak egymáshoz kötve, melly úszásra teszi őket alkalmassá, azért úszólábuaknak is mondatnak. Soknál a' hátulsó lábak a' farkkal összekötve, madár alaku kinézést ad az állatnak, 's hatulsó láb nelkülieknek látszanak. A' tengerben tartózkodnak, ügyes úszók, lábaik igen alkalmas evezők. A' vizből a' partra mennek, ott heverve, a' napsúgáraktól süttetik magokat, ott alszanak, 's kölykeiket ott nevelik; azért a' tenger part' közelében szeretnek tartózkodni. A' száraz földön nehezen mennek, jobbára csak czúsznak. Testök buta alaku; jellemök szelid, kiváncsiak, az embert, ha csak nem ingerli őket, nem bántják. Csordában élnek, 's ekkor hevernek a' jeges parton, vagy jégtáblakon. Üldöztetnek húsokért, főkép zsírjokért, melly a' kereskedésben »halzsir« név alatt ismeretes. A' czetneműektől testökre, alkotásokra, alakjokra nézve nagyon különböznek, 's csak abban hasonlitnak, hogy szinte hal-

zsirt adnak. Ezen rendhez tartoznak a' tengeri bornyu, t. ló, t. medve, t. orosztény 's a' t.

Tengeri ló. Szinte azon tagokkal bir, mint a' többi tengeri négylábu emlősök; különbözik még is fejére 's szájára nézve. Felső ajka vastag, duzzadt, melly rövid, vastag bajuszszal van födve; felső állában két hosszu fehér leálló agyara van, melly két láb. hosszu, 6—8. ujjnyi vastagságu, 's 15—30. font. nyom egyike. Ezen hó fehér fogak a' felső ajakot fölnyomják, 's az orrlyukak is felállanak. Hosszusága 20. láb. 's kerülete 15. láb., mint a' legvastagabb ökör 15 — 20. mázsát nyom. Külfüle nincs. Farka, nagyon rövid. Bőre hüvelknyi vastagságu, ritka sörtével födve. A' t. ló' hangja iszonyu orditás. Laiha, rest, idomtalan állat. Nem vét az embernek, ha csak nem ingereltetik, különben dühös 's nagyon veszedelmes, mert agyaraival mindent öszvevagdal, az embert sem kivéve. Az őtet fogni akaró vadászok és halászoknak különös vigyázattal kell lenni; mert agyaraival a' hajót meglyukasztja, és elmeriti. Mérgében agyarait a' darab jegekbe üti 's magával hurczolja. Agyarai' segedelmével megmássza a' jeges partokat, 's a' legnagyobb jégtorlatokat. Csak nem minden tengeri állatokat meggyőz agyara' döfésével. A' jég-medve sokszor megtámadja őt, de azt leggyakrabban agyaraival átszurja, a' viz alá húzza magával 's megfojtja. Elelme tengeri növények, apróbb állatok, rákok, csigák, kagylók. 1. kölykezik. A' jeges tenger' partjain mindenhol találtatik, a' jeges partokon vagy jég földeken százankint hever, alszik, 's ott lepik meg őket, 's vagy vasas bunkókkal verik agyon, vagy szigonyokkal fogják meg. Már kevesebbedik száma, mert nagyon üldözik zsirjáért, de különösen hó fehér fogaiért. Ezek az elefánt csontnál is keményebbek, állandó fehérségűek, meg nem sárgulnak. Különbféle drága apróságokat faragnak belőlök, különösen pedig mesterséges fogakat. Húsa nem igen jó, de még is megeszik. Bőréből elszagathatatlan szijak metszetnek, hintók' aggatására különösen alkalmasokat.

Tengeri-medve. Külfüleivel 's sima nyakával különbözik a' t. oroszlántól, 8—9. láb. hosszúra megnő teste, 8—16. mázsát nyom. Szőre szürke vagy fekete, néha fehéres. Lábujjai közt uszó hártya van, melly a' körmokön túl halad, 's úszásra nagyon alkalmas. A' nyárat több százból álló csordában, a' kamcsatkai tenger partok körül, éli, télre pedig a' melegebb csendes tengeri partokhoz vonja magát. A' nyőstények sokkal többen vannak, mint a' hímek, úgy hogy egy hímre 30—40. nyőstény jut. Ha illy falka más hasonló falkával öszvetalálkozik, véres harcz támad köztök. Előbb egyik falka' hímje a' másik falka' hímjét támadja meg, 's a' különben tunya botor két hím nagy ügyességgel harczol. A' nyőstények csak nézik a' viadalt, mig egyik meggyőzetik, 's ekkor a' meggyőzöttet

pártfogásuk alá veszik, 's iparkodnak frigyet létesitni a' két bajnok közt; ha ebből egyetlenség támad a' két falka' nyőstényei közt, összevesznek, 's nagy elkeseredéssel a' harcz közönséges lesz, egymáson mély sebeket ejtnek, mert harapásuk rettentő. Élelmök hasonló a' tengeri ebekéhez. A' nyőstény egyet kölykezik, mellyet nagy szorgalommal köteles a' nyőstény nevelni, különben a' himtől megfenyittetik. A' hím annyira szereti kölykeit, hogy egynek elvesztésén is nagy szomoruságba merül, és mint némelly természet vizsgálók állitják, könnyeket is hullat. A' t. medvék ha megbántatnak, 's boszút nem állhatnak, mint mondják, sirnak. Az Iſjak' húsa jó; zsirjok (halzsir név alatt adatik el) sok van, bőrök nem sokat ér.

Tengeri nyavalya. A' tengeren utazók, kivált ha tovább tart az utazás, a' hajó' mozgása, hánykódása által akaratlanul émelygést, gyomor keveredést kapnak, melly csak hamar átmegy hányásba 's gyakori székletételbe; ezen tünemények több napig tartanak, sőt a' gyengéknél az egész tengeri út alatt. Közönségesen az először tengeren utazókat lepi meg, a' többször tett hajózás által mintegy hozzá szokik a' természet, 's a' nyavalyától mentek maradnak az utazók, de sokan vannak, kik minden tengeri uton néhány nap ezen ellenség' markába jutnak. Okai a' tengeri betegségnek a' nedves sós tengeri kigőzölgés, főkép pedig a' hajó' különös mozgása, hánykolódásai, kivált ha a' tenger szélvész által felzúdulva, hánya veti a' legnagyobb hajókat. Orvosság ezen nyavalya ellen nincs.

Tengeri oroszlán. Sokban hasonló a' t. medvéhez: külfüle ollyan, mint annak, bőre barna-feketés. A' hímnek hosszu szőre a' nyakán 's igy némükép hasonló az oroszlánhoz, 's innét a' neve. Lakhelye a' csendes tenger, 's egy a' legnagyobb tengeri emlősökből, mert 15—20. láb. hosszu, 20—25. mázsát is nyom. Haszna megegyez a' tengeri eb és medve' hasznával. Élelme is ugyan az, mi amazoké. — Nagy ellenségei a' tengeri medvéknek, ezek a' tengeri oroszlán' jelenlétében egymásközti veszekedéseiket tüstént megszüntetik; sokszor harczba ereszkednek a' tengeri medvékkel, 's a' t. oroszlánok mindig a' diadalmasok.

Tengeri ördög, bizonyos halnem, mellynek úszányai a' denevér' hártya szárnyaihoz hasonlitnak; orra csodálatos hosszu, madáréhoz hasonló; orralyukai közt egy nagy, harangütő formán végződő kicsucsorodás van. Melle igen széles, teste mindenütt púpos, minden púpján pedig töviskék látszanak. Hossza 18. hüv., szine vereses, úszányai fejéresek. Hazája Amerika' déli partjait mosó tenger, kiváltképen Brazilia' közelében. Igen falánk e' halnem, még is mindig sovány, miért húsát nem is lehet igen izletesnek mondani.

Teplitz. Több illy nevezetű fürdős vagy meleg forrásos helység vagyon; mellyek közt legnevezetesbek ezek: a) T. Csehország' leitmeritzi

kerületében, város 3000. lak., mellynek európai hirü fürdőit évenkint 4—6000. vendég látogatja meg. b) Fürdő, Morvaföldön a' preraui kerületben. c) Fürdő, Nyitra vármegyében, Pösténynél. d) Töplitz, falu Stajerföldön, Cilli kerületben, ásványos fürdőkkel. e) Fürdő és falu Korontságban, a' villáki kerületben. f) Fürdő, a' Karnyolságban, közel Újvároskához (Neustadtel). g) Toplicza, mváros Varasd vármegyében, ásványos vizforrásokkal és fürdőkkel, mellyek már a' rómaiak alatt Aquae Jasiae név alatt voltak ismeretesek.

Terentius (L. Publ. Afer), nevezetes római vigjátékiró, szül. Karthágóban kr. e. 191. A' numidiák 's karthágóiak közt folyt háború' alkalmával amazoktól elragadtatván, Terentius Lucanus római senatornak eladatott, ki őt gondosan nevelvén, szabadsággal ajándékozá meg. Ezt megnyervén, vigjátékok' költésével foglalatoskoda, melly által magának vagyont és jó barátokat szerzett. A' görögök' erkölcseit, szokásait bővebben megismerni, 's az által új játékszini anyagot gyüjteni akarván, kr. e. 161. Göröghonba költözött, hanem Arkádiában, vagy mások szerint visszajövetelekor, hajótörést szenvedvén, éltének 37. évében meghalt. Játék szini művei, mint remek darabok, becsültetnek a' hajdan 's a' jelenkortól, ambár szinházainkban nem adathatnak elő, mivel az akkori időhöz vannak alkalmazva. 1740. Majlandban adattak ki.

Térkörök (Tropici), vagy Forkörök. Igy neveztetik a' mathematikai földleirásban két kör, mellynek mindegyike 23. 1 2 foknyira távól esik az egyenlitőtől. Az éjszaki félteke körüli Rák' térkörének, a' másik fél teke körüli pedig Bak' térkörének mondatik azon csillagzatokról, mellyeket a' nap' utjában érintnek. Ezen körök közti része földünk föllületének teszi a' kettős forró égövet. A' nap' utja e' két körnek közötte vagyon, úgy hogy a' mi nyárunk' kezdetében (nyár elő' 21-ike körül) a' rák tér körre esik a' nap utja, telünk' kezdetében (télelő 21. kén) a' bak tér körre; tavaszunk és őszünk' kezdetében pedig a' két tér kör közti középre vagy is az egyenlitőre. A' tér körök' azon pontjai a' mesterséges földgolyón, hol azt a' nap' utja éri 's az egyik szegett kör (colurus) vágja át, nap állitó pontoknak neveztetnek; valamint az egyenlitőnek azon pontjait, hol a' nap' utja 's a' másik szegett kör átvágja, éj nap egyenlitő pontoknak szokták nevezni.

Természet általában e' mindenség, vagy az, mi a' dolgok' országában létezik. Természetnek nevezzük az érzéki jelenetek' összeségét is, ha okokkal támogatott összefüggése után minden természeterő alapokon nyugszik. E' természetnek ellentétben áll a' természet fölötti; mellyre vallásunk igazittatik. Vannak e' mindenségben vagy is a' nagy természetben még jelenetek, mellyek a' mi észrevételeink alá, mint valami különösek 's elvontak, esnek, 's azokat is természetnek nevezzük, igy p. o.

a' tűz, víz 's egyéb elemek' természetét. A' mennyire a' lényck mint egyének sajátságainak összvegét értjük a' természet alatt, annyira nevezzük ezen sajátság' összvegét az emberben emberi, az állatban állati, a' növényekben növényi 's a' t. természetnek. Ha pedig a' természetben valami az emberi önkény' befolyása nélkül történik, akkor azt természet' rendjének nevezzük. — Az anthropologiában (az ember vagy emberi világ' természet története) az emberi szelemnek egy különböző testi és szellemi természete van; de a' szellemi természet el van különözve az emberi szabadságból származó erkölcsiségtől, 's itt emelkedhetik fel az ember természete fölött, hogy ha ő azt erkölcsi természete által megteheti. — Az is mind természet, mit az ember csupán természet ösztönének következéséből, minden korlát nélkül, cselekszik; 's azon embert, ki ekként cselekszik, természetes embernek szoktuk nevezni. Ezzel ellentétben áll a' mesterségek és tudományok által szerzett pallérozottság. — Hittudományban a' természet mind azt jelenti, mit az ember esze által, a' sz. lélek' befolyása nélkül is, az ő erkölcsi életében jót gondolni és cselekedni képes. Igy származik a' természeti, vallás az úgy nevezett naturalismus, midőn t. i. a' vallás' tárgyai csak akkor ismertetnek el igazságoknak, ha azok a' tesmészet' elveire alkalmaztathatók; mi épen ellentétben áll az isteni kinyilatkoztatásokon alapult vallással vagy természet fölöttivel (supernaturalismus). A' művészet' körében 's a' magasb emberi kiképezésben is van, mit természetnek nevezünk, 's ez azon zsinór mérték, mit különösen a' képző művészetben szoktunk követni, midőn p. o. valami tájékot rajzolunk úgy, a' mint van. Hasonlóul az organikus élet' nagyobb vagy csekélyebb erősségét is természetnek nevezzük: innét mondjuk a' természetet erősebb vagy gyöngebbnek. Legszorosb értelemben a' természet az ember' individualis természeti hajlandósága, melly által testi 's lelkileg különbözik egyik ember a' másiktól, 's melly mindenkinek saját jellemet ad; innét származott azon közmondat is: Naturam si furca expellas, tamen usque recurret, mit azonban a' szokás még is sokszor megváltoztat.

Természet jog (Jus naturae), azon jogviszony, melly nem tevőleges törvény, hanem csupán ész 's okosság által határoztatik meg. Ez könnyűnek látszik ugyan, de még is mind ekkoráig benne teljesen meg nem egyeznek. Némelly philosophok még a' természet jogot is, mint ollyat, tagadják, míg Hobbesius vitatja, hogy a' természet jog nem egyéb, mint a' javakkal, minden külső ellenállás nélkül, bánni, 's ezen értelemben vesszük az erősb' jogát (jus fortioris) is, melly mindazáltal, minthogy igen közel áll az erőszakoskodáshoz, csak szoros korlátok közt jelenik meg mint törvénynyel nem ellenkező. A' természet jogban több elveket tűztek ki alapul; de mind azok közt legillőbb: a' Neminem

laede. Mert az okosság mindenkinek kettőt parancsol: mindenkinek t. i. tudni kell, mi legyen neki szabad, és mennyire terjed ezen felhatalmazottsága; ennél fogva mindenki kényszeritheti természet jog szerint a' másikat az ő joga' kiszolgáltatására, 's magát minden erőszak ellen szegeszheti, ha pedig felhatalmazottsága' határát által lepi, akkor az abba törvényszeresen visszaigazittathatik. — Grotius vala legelső, ki a' természet jogot tudománynyá alakitá, ezután pedig azt, egész a' legújabb időkig, több mélyen gondolkodó irók dolgozták ki.

Természet költészség azon költemény, mellynek tárgya a' természet. Csupán természeti hajlamból, minden theoriai utmutatás nélkül, készült költemény is természeti költészségnek vagy költészetnek neveztetik; ekként valának valamelly népnek minden első költeményei is csak a' természet' tárgyai által ösztönileg támasztott képzelőerő' kitörései. Minden költőnek kell a' természettől egy illy ösztönnel felruházva lenni, mi azután ipar és szorgalom által képeztetik ki, 's igy minden nagy költő eredeti természeti költőnek neveztethetik.

Természet történet általában a' természeti testek', jelenetek', termesztmények' 's közönségesen a' természetben minden nevezetes dolgok' ábrázolása. Más értelemben a' természettörténet minden egyes természeti testeknek, mint fajoknak és nemeknek, valamint azok elenyésztének, időszakonkénti előadása. Ide tartoznak főképen az elenyészett országok' nyomai, mellyeknek maradványai ma is fenn vannak, mellyeket most, mint a' természet' régiségeit, tekintjük; hasonlóul a' kövévált testek is. — Mint tudomány logicailag állitja előnkbe az észrevehetőleg egymástól különböző természetet, közönséges tulajdonaira, azután pedig rendjére nézve, rendszer és összefüggésben, és pedig úgy, hogy a' különbféleséget, mellyben a' természet mutatkozik, fővonalai szerint észszel megfoghassuk, által láthassuk. Igy támadott már a' legrégibb időkben a' természet' három országa: az állatok, növények, és ásványok' országa, és az ezekkel foglalkozó tudományok, mint: a' Zoologia (állatlelrás), Botanica (növény-) és Mineralogia (ásványtan). Ezeknek egész logikai egyesitése természet rendszernek neveztetik. És ezen természet rendszer vagy mesterséges vagy természetes, a' mint t. i. az emberi tulajdonságok' bizonyos egyes összeegyezését kiemeli, 's azon tulajdonok szerint a' természeti testeket összefilleszti, vagy a' mindjárt szembe ötlő főbb tulajdonokat az előadásban alapul veszi. A' mesterséges rendszerre nézve már Linné törte meg az utat, Oken pedig szerencsésen kezdé meg a' természetes rendszer' alkotását. Újabb időkben legjobb természet történet franczia nyelven a' Cuvier' Dictionaire des sciences naturelles, (42. kötet, Páris, 1804 — 1827.); Német nyelven pedig az, mellyet Oken irt.

Természet törvények, philosophiailag szilárd meghatározások, mellyeket az ember a' természet' észrevételeiből, magának mint elveket, tüzi ki, és azokat, minden természeti jelenetek' rendszabásául, veszi fel. Ezen meghatározások' erőssége az ő szükségességök' bizonyságán alapul, és ha azok próbákon és észrevételeken épülnek, csak addig lehet hitelök, mig azon észrevételek mindenütt bebizonyulnak. Igy p. o. a' világosság mindig mindenütt a' törvényt követi; hasonlóul egy testnek a' földre esése is, és igy tovább.

Természet termék, mind az, mit a' természet, emberi munkálkodás nélkül, terészt, természet terméknek; a' mit pedig az emberi szorgalom szül, az műterméknek neveztetik.

Terpander, hires görög költő és hangász, szül. Antissában kr. e. mintegy 670. Oraculum' javaslásából a' belső nyugtalanságok által megzavart Lacedaemonba hivatott, hogy dallal, 's lántja' bájos zengése által városnak a' csendességet, 's a' békét visszaállitná. Terpandernek tulajdonittatik a' 7. húros lánt, a' hangjegyek, 's a' lakoma dallok' feltalalása.

Tessino, svaiczi kánton, 57. négyszegü mföld. 100,000. lak., melly a' Bernhard' és Gothard' hegységektől Olaszföldre lefelé elterjed a' luganói tavon is túl. Hegyes vidék, mellyen a' havasoknak több kitünő bérczei emelkednek, u. m. a' Cimone di Chironico, Garzirola 's a' t. Völgyei valami 25. mind délszaknak nyilnak, mellyek közt legpompásbak: a' Levin, Blegno, Riviera, Maggia völgyek. Legnagyobb folyója Tessino a' Lago Maggiore tóba ömlik. A' Lugano tó majd egészen ide tartozik. Mandola, füge, bor, olaj-fák, narancs, czitrom szépen terem. Lakosai olaszok, és kat., kik barom tenyésztést, és selyem termesztést üznek, sokan külföldön keresnek munkát. Három fő városa: Bellinczono, Locarno, Lugano, melly utóhbik szépen épült, és bájos vidéknek örvend.

Teve. Nagyon hasznos házi állat a' keletieknél a' teve. Szentirásból tudjuk, hogy a' keleti fejedelmeknek és nagy uraknak gazdagságuk nagyobb részint tevékben állott. Ez úgy van mai napig is. Igen szelid, jó akaratu házi állat a' legrégibb idő óta, természeti vad állapotban már nem is találtatik. A' t. az emlős állatok közt a' kérődzők' rendjébe tartozik. Szava nincs. Felső ajaka fölhasitott, mint a' nyúlé; hátán egy vagy két dombocska van, mellyek mint egy élés-kamrát képeznek, mert jó tartás mellett zsirral hamar megtelnek, éhség' idején ezzel pótolván a' természet a' szükséget. Hosszú lábai kettős körömmel végződnek. A' hosszú nyak, gyenge derék, idomtalan láb rút tekintetet adnak a' tevének, 's kül alakja tunyaság 's tompaságra mutatnak; de a' kül alak itt nagyon csal. Ázsia és Afrika' melegebb tartományai a' hazája. Kevéssel megelégedve, sok ideig meggyőzve az utak ridegségét,

éhezve, több napokig szomjuhozva, iszonyu terheket hord, melly tulajdonságai legbecsesebb, 's valóban nélkülözhetlen állattá teszik őt meleg sivatag pusztákkal teljes hazájában. Étele száraz, tövises szénából, sásból, kóróból áll, abból is kevéssel megelégszik. Ha vizhez jut, egyszerre sokat iszik, viz' szükében pedig a' legnyomasztóbb melegben is több napig ital nélkül maradhat, mert egyik gyomra' fodrai közt több vizet elrejt, 's ezt lassanként emésztgeti. A' teve egy kölyket ellik, 's ezt nagyon szereti. Egész teste a' tevének nagyon czélirányosan van alkotva az éghajlathoz, hol él, 's foglalatossága' neméhez. Széles talpa ellenzi a' homokba merülést; görbe nyaka vezetőjének kényelmes helyet nyujt, dombos háta a' teher fölrakást, 's lekötést könnyiti, hosszu lábai a' menést soká kitartja. Midőn gazdája hátát terheli, a' teve letérdelve könnyiti a' fölrakást, 's nagy terheket hagy magára rakni, de csak bizonyos mértékig; ekkép ha ezt csak egy fonttal is megújitják, a' teve inkább agyon hadja magát verni, sem hogy fölkeljen, mig a' fölöslegest le nem veszik róla. A' vizet több mértföldről megérzi, 's nincs hatalom, melly őtet visszatartóztatná a' kúthozi menéstől. A' teve nagy gyorsasággal keresztül utazza a' szélesen kiterjedő terméketlen sivatag pusztákat, iszonyu terhet hordván hátán, 's azért a' puszták hajójának hivatik. Nála nélkül a' közlekedés a' pusztákon csak nem lehetetlen volna. Menése jó 's közönségesen 14. mföldet tesz naponkint, de szükségben, ha üzetik, 30. mföldet is. A' teve szelid, jó akaratu, de ha felbőszül, nagyon vad, 's még tulajdon vezetőjének is veszedelmes. Kire megharagszik, azt fogaival a' földhöz veti, térdeivel gyömözi 's sokszor halálig. A' tevének két faja van, a' mint egy, vagy két dombocska vagyon a' hátán. Haszna nagyon soknemü, mint teherhordó nélkülözhetlen, szőre, mellyet évenkint változtat, lefésülletik, szövetnek használtatik; (de az úgy nevezett teveszőr nem ettől, hanem az angórai kecskétől nyeretik) húsát megeszik, kivált a' hátán levő zsiros állományu dombocskák nyalánkságul szolgálnak; sürü kékes teje nagyon tápláló, 's nyersen használtatik, a' kirgisek pedig részegitő italt, hasonlót a' mi palyinkánkhoz, készitnek belőle; vizelletéből 's ganéja füstjéből (melly tüzelő szerül szolgál) salamia só (sal ammon.) készül, ennek haszna az orvosi tudományban, festés, 's más müveszeteknél nagyon fontos anyag; bőre kikészittetik. — Ős hazájából Amerikába is áthozatott, sőt Olaszhonba is, Pisahoz közel, St. Rassoréban van mintegy 400. álló, jó sikerrel üzött teve-ménes, itt veszik közönségesen a' kóbor olaszok tevéiket, mellyekkel néhány majom 's medve' társaságában egész Európát békószálják, henye éltőket ezen keresettel táplálandók.

Texas (techász), önállóságra jutott tartomány éjszak Amerikában, a' mexikói öböl éjszaknyugati partjai, a' mexikói és éjszak amerika szövetséges statusok közt, összesen mintegy 8000. négyszegü mföld, vagy

több is; és mint szép vidékeire, mint termékenységére nézve áldott föld. Nyugati részében és belsejében kellemesen váltják fel egymást hegyek és völgyek; és a' növények' buja tömötsége 's különbfélesége emeli a' tiszta egészséges égnek jóságát. A' del Norte folyó választja el a' mexikói álladalmaktól, a' Szabina folyó pedig az éjszak amerikai szövetséges statusoktól. Belsejét több folyó nedvesíti. A' nevezett szomszéd tartományok' terményei itt is többnyire föltalálhatók; csak hogy eddig még kevés néppel bir, melly földjét kivánatosan mivelné. Belföldi lakosai közt az apacsok igen ellenségesek. Az ország' fő városa San-Antonio de Bejar, széke a' congressusnak, más városok: Nakogdocsesz, S. Felipe de Austin 's a' t.

Thales, szül. Miletumban, Joniában kr. e. 640. körül, Görögország' legrégibb bölcse, 's a' jóniai kosmophysicusok' elseje. Először status szolgálatra adta magát, később pedig egészen philosophiai vizsgalatokra. Utazást tön Egyiptomba, hol az egyiptomi papoktól vön oktatást, főleg a' mértanban. A' jóniaiaknak azon bölcs tanácsot adá, hogy közös szövetséget kössenek a' perzsák ellen, 's Teost tegyék a' szövetséges status' központjává. Miletumiakat is lebeszélte a' Kroesussali összeszövetkezésről Cyprus ellen. Ismereteit 's philosophiai tanitmányait szóval közlötte, mellyeket a' későbbi philosophok, főleg pedig Aristoteles, irásba tették. Közmondása, és élve ez volt: ismerd tenmagadat. Némellyek neki tulajdonitják az évnek 365. napra való felosztását is. Meghalt 568. körül kr. e.

Thebae (rég. geogr.), a) egyike volt a' legfényesb városoknak felső Egyiptomban, melly is tőle Thebaisnak neveztetett, 's mellynek egykori királyai is itt tartották vala székőket. Óriási épületeinek számos maradványait most is láthatni még (l. Luxor) 's Jupiternek itt fölötte gazdag temploma volt. Nyugati mellékén volt Memnon' szobra, melly a' nap' keltekor zengeni szokott. A' királyoknak, 's kivált Osymandiasnak sirboltjai is igen nevezetesek. A' város' épitője volt vagy Osiris vagy Busiris, lerontója pedig Ptolemaeus Lathurus kr. sz. e. 82. évben. b) Boeotiának jeles városa volt Görögországban, Pindarus, Pelopidas, Korinna, Bacchus és Hercules' szülőföldje, 's alkalmasint Hesiodusé is. Phoeniciai gyarmat volt, mellyet Kadmus telepitett le kr. sz. e. 1500. eszt., e' helyen várt épitvén, melly körül később Amphion a' várost épité. Számos épületei voltak, és pompás templomai. A' város önálló statust képezett, saját királyok alatt. Nagy Sándor lerombolta, Cassander újra fölepitette. Mostani neve Isztiba.

Themistocles, görög tábornok, szül. kr. e. 541. Atyja, Neocles, őt kicsapongásai miatt örökségből kizárta. Ez annyira hatott reá, hogy e' gyalázatot jobbulás, 's vitézség által eltörölni feltevé magában. Azon

törvény által, hogy évenkint 20. hajó építtessék, Athénének hatalmát alapitá. A' perzsai hadban az athéneiek' szabadságát kivivta. Minekutána hazájának hirnevet 's bátorságot szerzett, Athéne' szépitéséről gondolkodott. Ő vitte ki, hogy a' Piraeus, a' város' legszebb kikötője, építtessék, 's nagy falakkal a' várossal összekapcsoltassék. Mindenek' daczára, miket Th. hazájának dicsőségére, 's boldogságára tett, még is frigyei támadtak, kiktől üldöztetve, végre ostracismus' (l. ezt) törvényszéke által számüzetett kr. sz. e. 471. Ekkor Argosba ment, de ott is a' spartaiak' unszolására számüzetett, 's magát 475. Corcyra szigetre vette; de a' lakosok félvén, őt elmenni kényteték, 's ekkor ő Epirusba, a' molosszok' királyához, Admethez, mene, hol is menedék helyet talált. Azonban itt se vala sokáig. Bátorság okáért innen is költözni kellett, mert a' Sparta' gyülölsége itt is üldözte őt. Th t innen Admet — pénzt adván neki — az aegeum tenger' kikötőjéhez vitette, honnan különbféle viszonyok után szerencsésen elérkezett Azsiába, 's végre a' perzsiai udvarhoz jött. Artaxerxes Longimanus 200. talentomot tett Them.' fejére. Ő ezt meghallván, utat csinált magának Artaxerxeshez, feladta magát, 's megkapta a' 200. tal., sőt fényes igéretekkel halmoztatott, ha Görögországról hasznos tudósitásokat közől. Them. hazája' javát szeme előtt tartván, 's sem tanácscsal, sem tettel az ellen viseltetni nem akarván, Magnesiában mérget vett be, kr. e. 449. Csontja barátitól alattomban vitetett Athénébe. 21. kellemes 's könnyü módon irt levelet olvashatni tőle.

Theocritus, az idyllai költészet' mestere, szül. Syracusában, kr. e. 280. Atyja Praxagorasnak nevezteték. Philetas és Asclepiades voltak tanitói. Később Alexandriába mene, hol szivesen is fogadtatott. Az iratik róla, hogy II. Hiero' parancsára, sértő kifejezéseiért, halállal büntetteték meg. 30. idyllát vagy is mezei festvényt birunk tőle, mellyek közt mindazáltal több van más iróktól. Epigrammákat is irt ő.

Theodorik, vizigothok' fejedelme, Alarik' fia, ki déli Franciaországban felállitott frank trónra 419. jutott. 426. ostromolta a' rómaiak' hatalma alá tartozott Arlest és Narbonnet, de veszteséggel kelle visszavonulnia, 's ez által a' gothok' országa veszedelembe jutott; de szerencséjére Getius nevü római hadivezér visszahivatott, és a' helyébe küldött Litoriust, ki Theodorikot egész Toulouséig üldözte, szerencsésen megverte. 439. másodszor is meggyőzte őt T. és elfogta, azután pedig a' rómaiakkal békét kötött. Később frigyese lön Theodorik a' rómaiaknak Attila ellen, ki ellen két fiával maga vezeté a' hadisereget, de 454. Chalonsnál az ütközetben elesett. Utódja vala fia, II. Theodorik, miután a' jogszerü trónkövetőt, Thorismundot, megölette. Hü frigyese vala T. a' rómaiaknak. De sokáig nem uralkodhatott, mert Eurich nevü véretől meggyilkoltatott.

Theodorik (Nagy), ostgothok' fejedelme, Theodemir', mások szerint Wallia' fia, szül. 455. Gyermek korában, mint kezes, Konstantinápolyba küldetett, hol gondosan neveltetvén fel, 18. éves korában hazájába visszatért, hol szintolly bátornak, mint vitéznek mutatta magát. 475. jutott a' trónra, atyja' halála után, jótévője, a' görög császár iránt, hálaját azzal mutatá meg, hogy őt az ázsiaiak ellen, és egy lázadás' elnyomásában hatalmasan segitette. Hanem népének, ki országát nagyobbitni óhajtá, erőltetése kényszerité őt a' szomszéd görög birtokokba, Dacia, és Moesiába nyomulni. Görögország félvén a' veszedelmes szomszédtól, mindent elkövetett, hogy tervét földulhassa. Th. t. i. Odoacert Olaszországban trónjától megfosztani akarván, országába nyomult 489 és 490. Megverte Odoacert, 's csak nem egész Olaszországot hatalma alá hóditotta; midőn pedig később Odoacer megöletett, Th. Olaszország' királyává neveztetett. Th. minden tekintetben nagy fejedelem volt, miként azt kortársai bizonyitják. Olaszország' harmadrészét gothoknak, kik miatta hazájokat elhagyák, engedte által. Minden szomszédjai tisztelték őt, és mint közbenjáró, egy nyugat részen megtartá a' sulyegyent. Anastasius, Görög császár, tartván Th., egy hadisereget küldött ellene, de Margusnál megveretett. Ő védelmezte az allemannokat és vizigothokat is a' frankok ellen. Róma és egész Olaszhon virágzott alatta. Ravenna, Verona, Pavia, Spoleto, Nápoly és más városok neki köszönik a' szép egyházakat vizvezetékeket, fürdőket, palotákat és fölséges oszlopsikátorokat; a' földmivelést, kereskedést, müvészeteket, mesterségeket ő élesztette föl, és hozta virágzásba. Th. vallására nézve ariánus volt; de a' katolika hit eránt még is igen türelmes. Az elégületlen rómaiak Th. egy tilalma miatt, hogy egy római se viseljen fegyvert, és szigorsága miatt, mellyel minden szabad nyilatkozatot megbüntetett (ezért végeztetett ki Boethius és Symmachus is), elkeseredvén a' rómaiak, Justiniánt hivták Rómába, hogy a' zsarnoktól megszabaduljanak. Melly bánásmód dicsteljes életének végső napjait meg is rövidité, mert nem sokára (526.) Ravennában meg is halt.

Theodosius, több illy nevü görök császárok' neve. Többek közt: Theodosius a' nagy vagy I. szül. 346. Spanyolországban (némellyek őt Trajan császártól származtatják). Már ifjú korában szép érdemet tett Görögországban a' sarmaták' legyőzte által, 's még sem szenvedheté őt a' császári udvar. Atyjának kivégeztetése után megengedtetett neki hazájába visszatérhetni. De midőn a' bárbárok Görögországot ostromolták, Theodosiust, mint az ország' lovagját és trón' részesét, Gratian hivá meg, és mint utolsó Sirmiumban 379. meg is erősittetett. Szerencsésen hadakozott ő a' gothok ellen, és azokat egy béke által Görögország' adozóivá tette. E' béke után Maximus Gratian goth császárt trónjától

megfosztván, meggyilkolta, a' nélkül hogy Theodosius Gratiánnak segitségére mehetett volna; Maximussal pedig, minthogy a' goth háború az országot meggyengitette, frigyet kelle kötnie, de mind a' mellett Gratián' véréé lön Olaszország, Afrika és nyugati Illyrica, valamint Gratián' törvényeinek épségben tartása is meghagyatott. Theodosius megkereszteltetvén, azonnal egy parancsot bocsátott ki, mellynél fogva a' katolika vallás, mint egyedüli az országban, elismertetett, 's az arianismus szám üzetett; az arianusok keletről kiüzettek, mire következett a' szigor konstantinápolyi zsinat. Az eretnekek ellen 15. szigor parancsot szaba. Midőn Valentinian császár Maximus által Olaszországból kikergettetett, anyjával együtt Theodosiushoz ment. Ezen hűségtörés, valamint a' rokonság' kötele is, kényszeriték Theodosiust Maximus ellen hadat inditni, kit Sisciánál meg is vert, Aquilejánál pedig, hová őt Theodosius üzte, a' katonáktól megöletett. 389. Rómába ment T., hol 391-ig mulatott, hogy a' Valentinian' kiskorusága miatt történt rendetlenségeket eligazitsa, 's aztán ismét visszatért Konstantinápolyba. Nem sokára ismét vissza kelle mennie Olaszországba, Valentiniánnak Arbogastus által okozott meggyilkoltatása végett. A' gyilkos és Eugen alcsászár 394. egészen tönkre juttattak. E' győzedelem után nem sokára meghalt T. 395. legszebb korában, Majlandban, egy nagy férfiúnak méltó nevét hagyván maga után. Csupán egy tette vet szép hirére némi árnyékot; a' mint t. i. a' thessaloniaiak 389. egy lázadás' alkalmával, talán düh által folingereltetvén, a' fő parancsnokot megölték, megengedé T. a' katonáknak, hogy a' város minden lakosait meggyilkolják, miért Ambrus, majlandi püspök, őt nyolczhavi nyilvános bünbánatra itélte, mit T. meg is tett. Különben övé azon érdem, hogy a' római tanácsot kereszténységre téritette, és a' pogány bálvány templomokat tartományaiban 381. leromtatta. — II. Theodosius, ki ifjabbiknak is neveztetett, Arcadius perzsa király' fia volt, ki atyja halála után 408. már 7. éves korában a' trónra lépett. Nevelése egészen római szerű vala, 's magát jeles erények által, mellyek egy fejedelmet illetnek, ép' meg nem különbözteté, hanem inkább uralkodói tüz' hiányának, sőt épen gyávaságának nemi jeleit adá. Meghalt vadászat közben történt elesés' következtében, 450-ben.

Theophrastus, a' legjelesebb régi tudósok egyike, görög bölcsész vala ő, 's természet buvár, szül. Eresiumban, Lesbos szigetében 370. kr. e. Aristoteles őt annyira kedvelte, hogy könyvei örökösinek, tanitó székében utódja és fia' gyámatyjának rendelte. Őt mint tanitványai, mint a' nép is kedvelte, 's pedig annyira, hogy halála (286.) csak nem nemzeti gyászünnepet okozott. T. sok dialectikai, metaphysikai, elkölcsi, és physikai munkát irt. Igen jelesek némelly erkölcsi mondásai, p. o.

figyelmezz magadra, 's nem lesz okod mások előtt elpirulnod; a' szemérem-pir erény' szine 's a' t.

Thermopylae (rég. geogr.), hegysor Thessaliában, melly az Oeta hegyei közt vezetett Hellasba 's leginkább Leonidás sparta hősnek 's bajnok társainak hallatlan elszántságáról, 's az Amphictyonok' törvényszékéről híres.

Theseus, Athéne' királya, 's a' görögök' egyik legnagyobb bajnoka, sz. kr. e. 1260. attikai Aegeus 's Aethera, Pittheus trözenei király' leányától. Th. már gyermekségében bátorságának több jeleit adá. Az atyja Trözenéből, hol Theseus neveltetett, Athénbe utazván, megtiltá a' fia' hamarábbi elbocsátását, mig nem lenne képes ő maga egy nagy kő alá rejtett kardját 's papucsát kivenni. A' 16. éves ifjú a' követ elhengeritvén, az alája rejtett karddal 's papucscsal atyja után siete. Útközben több állati 's emberi szörnyeteget meggyőzvén, Athénébe érkezett, hol Medea mostoha anyjától méreggel végeztetett volna ki, ha atyja történetileg fiának kardjára nem ismer, 's Medeát el nem űzi. Th. ezen veszélytől megmenekülvén, 's a' királyi ház ellen törekedő Pallas' fiait legyőzvén, az atyja' halála által üreségre jutott attikai trónt átvevé. Bölcs uralkodása által Athénének második alapitója lön. Ő a' democratiai alkotmányt szerkeszté, 's a' népet három részre osztá, úgy mint: nemes, müvészi 's földmivelő osztályra; nagy népünnepeket, 's isthmusi játékokat rendelt; főleg pedig nevezetessé tette magát az által, hogy Kretába költözvén, Minotaurust a' labyrinthban megölte, 's igy Athénét a' terhes adótól. (l. Minos!) megmentette. Czélja' könnyebbi elérésére segitségül vala Adriane, Minos király' leánya, ki a' hős ifjat megszeretvén, neki egy czérna gombolyagot adott, mellynek segitségével a' labyrinthból szerencsésen ismét kijött. Meggyőzte azon felül az amazonokat, elrabolta volt Pirithoussal egyesülve, a' spartai Helenát; ugyan ezt akará tenni Proserpinával is, de nagy veszélybe ejté magát, mellyből csak Hercules' segitsége által menekedhetett meg. Részes vala a' kalydoniai rettentő vadkan' vadászatában is; megkötözte a' környék lakóinak temérdek kárt okozó kegyetlen marathoni bikát. Több e'féle bajnoki tetteket vitt még végbez, mig végre Lycomedes, Syracusa' királya, őt csalfasággal, mintha neki országát mutatni akarná, egy magas kősziklára vezeté, 's onnan őt a' nagy mélységbe letaszitá. Sok évek után tetemei Syracusából áttétettek Athénébe, egy újolag fehér márványból épitett templomba, hol félisten gyanánt tisztelteték.

Thessalia (rég. geogr.) v. Pyrrhae, Aeolis, Pelasgia, Haemonia, Graeciában azon tartomány volt, melly keletre az aegeum tengerrel, délre Locris, Phocis, Doris, és Aetolia, nyugaton Epirus, éjszakon Ma-

cedonia tartományokkal volt határos. Ettől az Olympus, Epirustól a' Pindus, a' déli tartományoktól az Oeta hegyek választották el. Más hegyei voltak az Ossa, melly az Olympussal a' gyönyörű Tempe völgyet képezé, és a' Peliot. Folyói az Achelous, Onchestos, Peneus. Olaj, bor, gabna bőven termett. Lakosai jeles íjászok, és lovászok voltak; asszonyai közt sok bübájos volt. Thessaliotis, Phtiotis, Pelasgiotis, Hestiaeotis voltak alkotó részei. A' fő város Larissa, a' többi nevezetesb: Gomphi, Jolcos, Demetrion, Pharsalus, Heraclea nem messze a' Thermopyláktól (l. ezt). Helles, mellytől van a' hellenek' nevezete, Hypata 's a' t.

Thetis, Nereidak' egyike, kit az istenek erőszakkal Peleus, myrmidonok' királyának, nőül rendeltek. Hét gyermekeit, halhatatlanokká őket tenni akarván, míg férje aludt, tűzbe tette, hogy a' mi bennök halandó vagyon, a' tűztől megemésztetnék; de a' gyermekekben kevés mennyei anyag lévén, Achillesen kívül mind elégtek, kit az atyja felébredvén, a' lángok közől kiragada. Th. ezért megboszonkodván, elhagyá férjét, 's testvéreihez a' tengerbe visszamene.

Thomas Aquino, született Roccasiccában 1224. Első nevelését a' Monte Cassinoi zárdában nyerte. Philosophia és theologiához vonzalma arra birták, hogy szülői' akaratja ellen a' dominicanus szerzetbe lépett 1243. Felsőbsége által Franciaországba küldetett, hol, minek utána a' scholasticus tudományokba magát elég avatottnak érzé, mint nyilvános tanító lépett föl Párisban, olly rendkívüli hatással, hogy rövid idő mulva Doctor universalis, vagy Doctor angelicus melléknevet adott néki a' közönség, és kora első philosophjának tartatott. Hogy egészen a' tudományoknak élhessen, a' néki ajánlott érseki hivatalt nem vállalta el; hanem a' nápolyi zárdába visszavonult. 1274. Fossanuovában kora halállal mult ki. Theologiai munkái a' keresztény világban igen tiszteltettek, még ma is a' legtöbb tankönyvek ezen alapulnak. Több munkái: De ente et essentia; Summa theologiae; Summa catholicae fidei adversus gentiles. V. Pius pápa' parancsára minden munkái kijöttek ezen czím alatt: Thomae Aquinatis opera omnia studio et cura Vinc. Justiniani, et Thom. Mauriquez, Róma 1570. 18. kötet.

Thomas a Kempis, Kempen vagy Kampen várostól, hol 1388. szül. neveztetett. Nemzetségi neve Hametken, vagy Hämerlein volt. Mint barát szorgalmasan tanulta a' bibliát, 's gyakorlá is azon valódi kereszténységet, mellyet nyelve 's munkái hirdetnek. Meghalt 1471. Sok munkái közől legnevezetesebb: De imitatione Christi (a' krisztus' követéséről), melly több, mint 1000. különbféle kiadásban van meg.

Thrasybulus, athénei vezér, kit a' haza iránti hűség 's szeretet

főleg tett jelessé. A' peloponnesusi hadban a' spartaiakon többször győzödelmeskedett, 's honát, nagy bátorsággal 's eltökélett állandósággal, az úgy nevezett 30. zsarnok uralkodásától, megszabaditá, 's az előbbi democratiai alkotmányt visszahelyezé; miért a' néptől olaj-fa koszorúval ajándékoztatott meg. Később hajós sereggel Rhodusba küldetett, de a' mint Ciliciába érkezett, a' táborban az őrallok eléggé nem vigyázván, a' városból éjjel kirohant ellenségtől megöletett.

Thucidides, jeles görög történetiró. Atyja' neve Olorus, 's anyjáé Hegesipyle volt, szül. kr. e. 471. Anaxagoras' tanitványa, ki azon érettségre emelé őt, melly történet irományának olly nagy becset szerez. A' peloponnesusi hadban azon athénei segéd sereg' vezére lön, melly Amphipolis' védelmezésére rendeltetett, de minthogy későn érkezett, ez' okból az athéneiek őt számüzék, melly méltatlan bánásnak köszönhetjük azon történeti remek munkát, melly nem kis kincs a' késő maradékra nézve. Mert Thraciába költözvén, 20. évi ott léte alatt gyüjte magának hiteles kútfőkből, a' spartaiakkal pedig szövetségben lévén, 's az athénei vezérekkel is levelezvén, azon történeti anyagot, mellyből saját érett itélő tehetségével 's vizsgálódó lelkével a' legjobbat 's leghihetőbbet kiemelve, olly mesterileg irá le a' peloponnesiak 's athéneiek közt folyt hadnak történetét. Az egész munka 8. könyvből áll, 's az is csak 21. évre terjed, 's igy ama nevezetes hadnak 6. utolsó éve hibázik, sőt a' 8 dik könyv is alig jöhet a' 7. elsővel hasonlitásba, mert, a' mint ezt irá, a' kegyetlen halál ragadá el a' nagy férfiút. Kiadatai közt legbővebb tartalmu Dukeré (Amst. 1731). A' zweibrückeni (1788. 's 1789. 6. köt.) igen használható latin fordításáért.

Thurgau, kanton Svaiczban, a' Boden tó mellett, San-Gallen, Zürich, és Schafhausen kantonokkal határos, összesen 17. négyszegü mföld. 90,000. lak. Sok fölséges dombok vonulnak el belsején. A' Rajna mossa egy kis éjszaki határát; más folyója a' Thur. Sok gabona, gyümölcs és bor terem benne, 's az ipar, valamint a' kereskedés és hajózás élénk. Lakosainak egy ötöde kat., a' többi reform. Fő városa Frauenfeld, a' Murg folyón, 2000. lak.; Gottlieben helységben, a' várban, tartatott fogva Husz János, és XXIII. János 1415.; Steckborn városban gyapju, pamut és tűző gyárok vagynak; Diessenhofen, egykor köztársaság volt; Arbon gyönyörü fekvéssel dicsekszik a' tó mellett, 's közelében római régiségek látszatnak.

Thüringen (Thuringia), a' középkorban, Némethonban azon tartomány volt, melly a' Harcz és thüringi erdő hegységek mellett terült el, 's magában foglalta Hessen választó fejedelemségnek éjszaki részeit, Szász-Eisenach, Meiningen-Hildburghausen, Koburg-Gotha, Schwarzburg, Reusz, Altenburg tartományokat, porosz szászságot, és Braun-

schwaig 's Hannovera' némelly részelt; éjszakon Anhalt herczegség, délfelé Bajororszag volt vele határos. E' név alatt most is divatozik, de politikai jelentése nincsen e' név alatt. Nagy Károly' családja alatt grófok kórmányozták; III. Lajos 1152-ben volt első landgrófja; kinek családja kihalván, Thuringia a' miszniai véggrófok' birtokába esett nagyobb részint. 16. században egy része a' Szász-Ernestini házhoz juta.

Tiara, közönséges fejtakaró vala, különösen a' perzsáknál, melly a' törökök turbánjához hasonlitott. A' tiara egy gömbölyü kalap vagy süveg formáju vala, kötővel körül övedzve, 's csak a' fő' hátulsó részét födé. Egy másik formáju tiara vala egy egyenesen fennálló és egyenesen hegyes csucscsal végződő fejtakaró, ez a' királyok' megkülönböztetésére szolgált; viselték azonban a' papok is. Innét vette eredetét a' mostani tiara, vagy a' pápa' hármas koronája, mellynek a' pápa' hármas uraságát, nevezetesen a' vitézkedő, igazgató és győzödelmes anyaszentegyház, vagy a' lelkek fölött a' földön, purgatoriumban és mennyben, kell jelenteni.

Tibet v. Tübbet, Sina birodalomhoz tartozó ország, Hindusztán mellett, a' közép-ázsiai felföldön, mintegy 25,000. négyszegü mértföld. Ázsiának, sőt földünknek legmagasb hegyei lepik el ezen országot, kivált határait. A' Himálája hegység délről, a' Musztag és Kentaisszé éjszakról, a' Hindukus és Belurtag nyugatról, és ismeretlen magas hegyek keletről Sina felé övedzik körül. Legmagasb bérczeiről l. Himálaját. Tavai közt nevezetesek: a' Dzsandro, Terkiri, a' szent Manasszarovár, Ravunrud. A' Szind (Indus), Czampu, Vuj-Cziu, Jaro-Zangho, Ganges, Szutlucs, Szaluen, Menam, Mekhong folyamok itten szakadnak 10—21,000. lábnyi magasságban. Legemeltebb részei a' valoságos pusztaság' képei: de alantabb vidékei termékenyek, 's jelesen vagynak mivelve. A' levegő a' völgyekben szelid és egészséges, a' hegyekben örökös tél vagyon. Terményei ollyanok, mint Európában, de fája, gyümölcse, búzája kevés. A' völgyekben ris és bor is terem. Némelly sürü erdőkben él a' szerű (az eddig mesésnek tartatott egyszarvu). Kereskedési czikkelyei: igen finom gyapju, kecskeszőr, a' ják' (mormogó bival) selyemszőrű farka, mosuszállat, disznó, ló, rabarbara, bezoár, hegyi kristály, borics, 's többféle nemes és nemtelen érczek, 's becses kövek. A' lakosok' nyelve egytagu. Iparra nézve a' sinaiaknál is fölebb állnak. Némelly zárdák jeles könyvtárakkal birnak. Szilárdságuk és vendégszeretetők dicsértetik. A' láma vallás uralkodik. Két fő uralkodójok vagyon, egyik a' világi a' Dalaj-Láma, másik a' vallási, a' Bogdó-Láma; azon kivül vagyon egy asszonyi nagy Láma, és a' Dharma-Láma. Mind ezek isteni tiszteletben tartatnak a' néptől. A' kórmányt theocratiainak lehet mondani. Három részre van az ország osztva; a) A' Dalaj-Láma bir-

toka éjszakon 's nyugaton vagyon, mellynek fő városa Lassza, v. Barantola számos pompás templomoktól környezve, a' közellévő Botola hegyen lakik a' Dalaj-Láma aranyzott fedelű palotában. A' nyugati vidékben, vagy is kis Tibetben van Leh v. Ladak; b) a' Bogdo-Láma' birtoka délnyugatra van: a' fő város Tisulumbo; a' Bogdo-Láma Jigacza nagy városban lakik; és a' Dzsandro tónak Palte szigetében székel az asszony nagy Láma (ők koczának hivják); c) Bután tartomány a' Dharma-Láma tulajdona, délkeletre van a' Himálája hegyen tul, a' székváros Tassziszudon. Sinai tábornokok vagynak a' két fő Láma mellett mind fölügyelők, hozzá való katonasággal.

Tiberius (Claudius Nero), második római császár, szül. kr. e. 42. hasonnevü római patricius', 's Livia Drusella' Augustus negyedik nejének fia, mi okból ennél is neveltetett. Augustus alatt hadi szolgálatokat tévén, rhaetiai, 's vindeliciaiakat meggyőzte; pannonokon, dákokon, dalmatákon 's germánokon egymásután több fényes győzedelmeket nyere; az újra fellázadt pannonokat és dalmatákat ismét legyőzé, mi által nem csak diadalmi pompát nyere, hanem még a' császár őt köz uralkodóvá is nevezte. Kr. u. 14. Augustus meghala 's Tiberius egyedül bírá a' császárságot. A' cselben megőszült, alattomos, gyanakodó, kegyetlenségét eddig titkoló császár, jellemeit most nyilvanitá el annyira, hogy ki sem találtatott, ki ezen Protheustól nem irtózott volna. Mert minden vigyáztalan szó, mi ellene mondatott, minden tekintet, mellyet ő nyájasnak nem talált, elegendő ok vala a' halál büntetésre, főleg pedig, minekutána Germanicus onokáját is, kit a' nép különösen kedvelt, a' hadisereg pedig félisten gyanánt tisztelt ez élethől kivégezte. Az emberi vérben úszó 's csak egyedül emberi alakot viselő érzéketlen zsarnok gyalázatos Sejanusra, kit eddig eszközül használt, mint méltó utódjára bizá a' kegyetlenség' folytatását, maga pedig Caprea szigetbe mene, ott baromilag, az agg korának utolsó évelt, fajtalanságban töltendő. Végre Capreát is oda hagyá 's egy mezei jószágra vonult; itt gyalázatos életének 78. évében kr. u. 37. halálhoz hasonló állapotba sülyedvén, egy test őrtől vánkosokkal — a' mint ismét életnek jeleit mutatá — megfójtatott.

Tieck, híres német iró, szül. Berlinben 1773., hol első ismereteit nyerte, ezeket bővitendő a' hallei, göttingai és erlangi egyetemeket látogatá meg. Iról talentuma korán kifejlett. 1795. adá ki első regényeit, mellyek nagy tetszést nyertek. Ezeket követtek több drámák, elbeszélések. Némethon' több városiban lakott, hol több munkákat adott ki, részint maga elméje' termékeit, részint megholt barátinak munkáit. Lyrai munkái által becse még nagyobbodott, 's a' legkedveltebb költők között foglalt helyet. Tudományos utazásokat tett Olasz- és Angolhonba. Munkálban a' müvészetről mindenhol majd nem imádó ájtatossággal szól.

Shakspeare' ifjúkori drámái közől néhányat jól lefordított, ezután a' nagy mester' műveit vette foglalkozása tárgyául. Tudományos fáradozásai elismeréséül szász-udvari-tanácsos czímmel tiszteltetett meg. Később önkivánságára a' dresdai színháznál az igazgatóságnál hivatalt nyervén, tanulságos és művészi ismeretit tanusitó critikákat irt. Munkáit összeszedve többször kiadá.

Tigranes, nagy Örményország' királya. Az atyja Artaxias kr. e. 95. szerencsétlenül a' párthokkal harczolván, őt azoknak zálogul adá. Tigranes atyja' halála után országának egy részét a' párthoknak engedvén, szabadságra jutott, 's a' királyi széket elfoglalá. A' syriak is őt kr. e. 84. trónjokra hivák, 's több ázsia népek, fegyvereinek szerencséjét látván, önkényesen Tigranes' hatalma alá vetették magokat; mi okból eme büszke czímet veve fel: királyok királya. Később a' rómaiakkal kevere dék hadba, minthogy az országból kiüzött ipát, Mithridatest, T. Lucullus, római consulnak nem akará kiadni, mellyben meggyőzetvén, Syriát, Cappadociát, 's Paphlagoniát elveszté. A' parthok is, kik Tigranes' lázitó fiát pártolák, az országba beütöttek, de ezek ellen Pompejus őt nagylelkűleg védelmezé, a' gazfiút pedig ki újolag összveesküvéseket koholt, lánczra veretvén, Rómába küldötte. Tigranes, mint rómaiak' barátja, 85. éves korában kr. e. 60. halt meg.

Tigris. Magassága ollyan, mint az oroszlané (3. láb.), de hosszabb (5 — 6. láh.) 's feje gömbölyübb. Farka 2 — 2 1/2 láb. hosszú, szőre rövid 's a' testhez simuló, csak fülé' tövénél és pofáján hosszasak. Teste' fölrészén szép sárga piros a' színe, fekete hosszas foltokkal tarkitva. Pofája, nyaka és hasa' alsó része fehér. A' tigris a' legszebb, de egyszersmind a' legkegyetlenebb állatok közé tartozik, minden ragadazó állatok közt a' legrettentőbb, 's valódi ostora azon tájaknak, hol honos. Már bus-komor tekintete rettegést okoz, mellette olly erős, hogy egy egész lovat könnyen elhurczol, egy emberrel pedig a' szájában szél sebességel futhat. Van példa, hogy egy bivalt az ekével együtt, mellybe az fogva volt, üregébe vitte. Az állatok' meleg véret különösen kedveli; azért zsákmánnyába egész fejet bele tolja, 's úgy szopja ki előbb vérét, azután testét szaggatja össze, 's csak utóbb falja föl. Több állatot megfojt öldöklés vágyból inkább, mint szükségből, a' húst sokszor használatlan eldobja, mert fő jelleme vér szomj, 's ez minden eleven állat' látásánál fölgerjed benne, 's öldököl éhség nélkül is. Rettentő ezen állat' kinézése, ha nem ingerlett is; mert hosszu hegyes fehér fogakkal megrakott szörnyü szájából láng vörös hosszu nyelve lóg le; de minden fogalmat fölhaladja, ha dühe fölébred; vagy ha ingereltetik. A' sebek, mellyeket okoz, majd fél láb. mélységre hatnak. Tartózkodása' helye az erdők' rengetege, vagy a' sürü berkek 's

nádasok, a' folyók' partjai, vagy a' magas fű, sokszor közel az emberi lakásokhoz. Kiszemelt zsákmányára a' sűrűségből vagy bokrok mögül várakozik; vagy farkát csóválva, mint a' macska, mász közel hozzá, 's egy rettentő ugrással hatalmába keríti. Igen ügyes úszó is. A' nagyobb állatokat, u. m. bival, ökör, ló, ember 's a' t. kimondhatatlan vérszomjjal támadja meg; egyetlen tigris az egész tájról, hol tartózkodik, minden élőt elpusztitni képes. Indiában egész faluk üresen állnak, tigrisek által lakosaiktól megfosztvák. Az embert nem könnyen támadja meg, de ha egyszer ember vért izlelt, dühhel rohan arra. Sokszor megtörtént már, hogy egész sereg lovag katonák közől egy embert lováról leragadva, nyil sebességgel ugrált vele a' sűrűbe. Bengaliában többször történt, hogy a' pósta kocsist lováról leragadva, vele elfutott. Egy nő tigris két holnapig naponkint egy két embert evett meg, miért is a' pósta' összeköttetése félbe szakasztatott. Máskor kerteken keresztül szökdelve az emberek közé csapott, hogy zsákmányát kiragadja közőlök. Jóllehet fegyver, puskalövéstől 's a' t. kevesebbet fél, mint más állat, még is egy véletlen dolog által meg lehet rettenteni 's zavarba hozni. Egy mulató társaság Bengaliában a' folyó mellett ülve vigadozott, e' körül egy tigris hasán mászva, hozzájok közelitett. Szerencséjökre egy angol asszonyság észrevette őtet épen, midőn halálos szökését egyikre közőlök vala teendő. A' bátor hölgynek lélekjelenete elég vala a' tigris' eltávolitására, napérnyőjét t. i. fölnyitva orra előtt, olly zavarba hozta a' vérszomjast, hogy ez megrettenve, visszafutott sűrűjébe. — Hangja a' tigrisnek egy rettentő ordítás. A' nő két három kölyket szül; mellyeket mindketten (hím és nő) fölötte szeretnek, 's jaj annak, ki ezeket bántani merészli. Ellenben sokszor ön kölykeit maga falja föl a' tigris. A' fiatal tigrist háznál fölnevelni, 's bizonyos lépcsőig szelidítni is lehet. Egy bengali szolga, mint macskával játszott egy megszelidített tigrissel. Mind e' mellett még is mindig veszedelmesebb a' szelidített tigris a' szelidített oroszlánnál. Egy tigris öszvetörvén fogsági kalitkáját, fölvigyázójára rohant, őt földhöz sujtva, megnyaggatta, de tovább nem bántotta. Azonban e' pillanatban a' másik fölvigyázó egy puskát hozott, 's reá lőtt. A' tigris halálosan megsebesitve érezvén magát, újra az ellőbbire rohant, 's megölé őt. Ellenben több példák vannak följegyezve a' t.' háladatosságáról. A' cs. kir. schönbruni (Bécs mellett) állatgyüjteményben volt egy tigris, melly időről időre folyós szemeket kapott. Apró élő kutyákat hánytak neki, hogy a' fris vér, 's hús' használása által meggyógyuljon. A' többi közt egy, úgy nevezett mops kutyát dobtak neki. A' kis nyomorult préda látván hatalmas ellenségét, rettegéssel eltelve, a' földön nyivogva hevert. Nem sokára fölpillant, bizelkedve megy hatalmas ellenségéhez, fájos szemeit

nyalogatja, 's ime — a' beteg t. néhány nap mulva meggyógyult. A' kis orvosnak jótéteményét háladatosan elismerte a' tigris, 's a' leggyöngédebb barátság szövődött köztök, úgy hogy a' a' tigris a' neki nyujtott eledelből soha nem evett, mig a' kis kutya belőle nem. — Egy bengali tigrist hajón Angolhonba vittek. A' hajó' födözetén úgy hozzá szokott a' matrózokhoz, hogy velök naponkint játszodt; mind e' mellett senki sem merte bántani. A' hajón levő ácstól ellopott egykor a' kis tigris egy darab húst, miért ez jól megbotozta őt, a' nélkül, hogy ellenállani bátorkodott volna. Két év elteltével a' hajó-ács őt egy állat seregletben, rekeszben zárva, találta, a' tigris reá ismert hajdani hajó bajtársára, nagy öröm mutatással üdvözlötte ötet. Az ács nem vigyázván a' körülállók' ellenzésére, fölnyitá az ajtót 's a' fogoly állathoz, a' rekeszbe, ment. A' tigris őt átölelte örömittasan, de el nem akará többé ereszteni, 's nagy bajba került neki ezen veszedelmes ölelkezésből megmenekedni. — A' tigris' hazája csupán Ázsia, főkép Perzsia, China, India, aztan Ceylon, Java, Sumatra, 's több szigetek. Mivel a' tigris olly pusztitó állat, azért gyakran üldöztetik; de üldözése nagy veszélylyel járván, a' tigris vadászok nevezetes emberek. Vadászata veszélyteljes, mert dühösen rohan ellenfelére, kivált ha megsebesittetik. Nagy vadászatokat tartanak a' tigrisekre az indiai herczegek 's hatalmas urak, 20,000. katonát is állitnak föl ellene. Ezek hállókat húznak; lőházakból tüzelnek reá, a' száraz füvet meggyujtják, 's minden felöl bolgatják. A' gazdagabb vadászat kedvelők lőházakból, vagy elefántok' hátáról lődöznek reá. Ezeket meg nem támadja, mig csak szük körbe nem szorittatik. Azon helyeken, hol a' tigris tartózkodik, vagy a' hol prédájának részét hagyta, lőházakat szoktak hevenyében állitni, mert oda visszatér, prédáját fölemésztendő. Húsa émelygős, kellemetlen izü, 's csak a' szegényebb indus vagy chinai eszi meg. Bőre nagyon szép lóteritőt ad.

Timoleon, korinthusi jeles férfiu, 's nagyvezér, a' szabadságnak, 's honjának legforóbb keblü barátja, ki azt mind a' kül, mind a' belföldi zsarnokok ellen védelmezé elannyira, hogy, midőn tulajdon öcscse, Timophanes, a' fő hatalmat maga kezére akarná keriteni, 's már zsarnok szerepet játszana, sikeretlen intések után polgártársainak szabadságát annak halálával vásárolá meg. Kr. e. mint egy 345. évvel Syrakusán zsarnokló Dionysiust, — 340. pedig a' karthágóiakat, kik ugyan Syrakusát meghóditani akarák, Szicziliából kiüzte, a' hadak által csak nem végkép' elpusztitott városokat újolag felépitteté, 's a' több évektől elnyomott szabadságot ismét visszaállitá, maga pedig magányos életre vonulván, köztiszteletben töltè el csendesen hátralévő napjait. Meghalt kr. e. 337. egész Szicziliától megsiratva. Teste a' syrakusai tanodába

temettetett, melly róla Timoleonteum nevet kapott. Tiszteletére évenkint halotti ünnep tartatott.

Tinhal, az úgy nevezett scomberhalak' legnagyobbika, melly gyakran egy ember hosszaságra nő, és öt mázsát is nyom. A' hím különösen kedveltetik, a' nő' ikrája besózatik, és sokkal jobb izű, mint a' kaviár nevű hal. Húsa mind kettőnek igen nagy becsü, és kényes eledelnek tartatik, és mivel fris korában kapós, gyors kocsin vagy gőzösökön küldetik szét, leginkább Olaszországba. Nálunk is kapos, főlég salátában használják, de csak nagyobb asztaloknál, tonino nevezet alatt. Tinhal a' szicziliabélieknek, általában a' közép tengerparti lakosoknak, fő kereset' ága. Fiuméhoz is közel űzik a' tinhalakkali kereskedést, mellyek egy tengeröbölben olly mennyiséggel fogatnak, hogy egy halásztanya 20—25,000. forintot is behoz.

Tintahal. Találtatik a' tengerben, közel a' partokhoz magányosan, soha az édes vizekben. A' vizet soha el nem hagyhatja, ebből kivéve, hamar megdöglik. Különösen kedveli a' csúcsos kősziklákkal rakott tenger feneket, főleg, ha tengeri növények is vannak ott, hová tojásait lerakhatja. Ezen sziklás helyeket azért keresi, mert itt nagy számú 's hatalmas ellenségei nem férnek hozzá. Azon kivül szélvész' alkalmával a' sziklákba ragaszkodva védi magát a' hullámok' dühe ellen. Alkalmas helyét addig el nem hagyja, mig csak eledelt talál ott. A' szabad tengerben számos ellenségeitől csalfasággal menekszik meg, t. i. egy fekete nedvet választó mirigyel bir, mellyből szükség' idején, tinta feketeségű nedvet képes kibocsátani; ez olly fekete, hogy kis mennyiségben kieresztve, nagy térü vizet feketére fest, 's igy ellenségétől nem látva, tovább szökik. Ezen nedvet hajdan epének tekintették, de nem az. A' rómaiak ezen nedvet iró szerül — (tinta) használták. Az újabb időkben azt gondolták, hogy a' finom chinai tusch ebből készül, a' mi nem valósult, mert bizonyos, hogy ez nem más, mint igen finom korompor gumival keverve. A' T. nagyon falánk. Eledelül szolgálnak neki a' kisebb tengeri állatok, kagylók, rákok, halak. A' nyőstény mintegy 100. tojást tojik, ezeket a' tengeri növényekre aggatja.

Tiról, fejedelmi grófság az ausztriai birodalomban, Olaszország' és Svaicz mellett, éjszakon Bajorországgal határos, keleten az Ausztriához tartozó salzburgi kerület, és a' Korontföld éri. Összesen tesz 516. négyszegü mföld. 814,000. lak. Egészen hegyes tartomány; a' rhaetiai havasok nyugatról kelet felé vonulnak beljében, Brenner néven ismertetnek, és a' salzburgi kerület' határaiban a' Grosz-Glockner hegyet képezik, másképen tiról havasoknak neveztetnek. Az átjárás a' Brenner bérczen vagyon, és a' Reschen-Scheideken. Ettől a' Vintschgau, Eisak és Puster völgyek választják el a' déliebb rhaetiai hegy vonalt; melly-

től egy ág nyugaton a' monarchia' legmagasb hegyétől (Ortler a' neve) dél felé 's keletre vonul. Az átjárások a' bormidi, a' Stilfser Joch, (melly Európában a' legmagasb) és a' trienti Kofel hegységen által. Éjszakon vagynak a' német havasok, az arlbergi, a' kniei, a' luetaschi, achentói, és strubi átjárások. Legszebb völgyei az Inn, Ecs, Fleims, Fásza folyóké, a' Puster, Oetz, Strubbei, és Ziller völgyek. Egyéb folyói a' Lech, Iller, Isár, Dráva, Brenta, Szarka, Rajna, melly Svaicztól elválasztja, 's még itt a' Bóden tóba ömlik; más tavak: a' Gárda (csak kis része), Achen, 's több apró tavak. Igen számos nagyobb vizesései közől legnevezetesb a' Ledró a' Gárda tónál, a' Sulzbach és Mischbach folyóké, a' Stubai völgyben. Ásványos forrása van 123. Déli részei már olasz éghajlattal birnak, ott bor, gránát, olaj-fa, gesztenye, mondola, czitrom, selyem 's a' t. termesztetik. A' völgyekben gyümölcs elég, és gabona is terem, valamint len, kender, és dohány is. Hegyeiben sok vas, réz, ólom, só; kevés arany 's ezüst; végre kőszén és drága kövek is találtatnak; rajtok pedig sokféle orvosi fűvek szedetnek; és sok zerge, medve, farkas, hiuz tartózkodik. Lakosai németek és olaszok, 's mindnyájan katolikusok. Sokan járnak közölök házalni külföldre. Eloszlik 7. kerületre, mellyek: alsó Inn' völgye, felső Inn' völgye, Vorarlberg, Puszter völgy, Ecs völgy, trienti és a' roveredói kerületek. A' fő város Innsbruck (l. ezt); egyéb jelesb városok: Trient, Botzen, Brixen, Roveredo, Riva, Meran (egykori fő város), Lienz, Bruneken, Bregenz, Imst, Kufstein, Hall 's a' t. — Tiról hajdan Rhaetia volt, azután a' Bajor földhöz tartozott. 12. században uralkodtak itt a' meráni herczegek; 13. század' közepén a' tiróli grófok, kik 1363. kihalván, az ausztriai házhoz jutott, melly némelly viszontagságok után is még most uralkodik fölötte.

Tisza (Tibiscus), egyike országos folyóinknak, melly Marmaros vármegyében, a' fekete és fehér Tisza egyesültéből, ered, magába veszi többiközt a' Szamost Olcsvánál, Bodrogot Tokajnál, Hernádot a' Sajóval Onodnál, Zagyvát Szolnoknál, Köröst Csongrádnál, Marost Szegednél. A' Ferencz' csatornája a' Dunával kapcsolja öszve Bácskában. A' Tisza a' halak' bőségéről híres. Gyakortá kiöntéseivel károkat okoz. Miután 100. mföldnél többet halladott, Tittel alatt, a' csajkások' kerületében, a' Dunával egyesül.

Titian (Tiziano Vercelli), a' leghíresebb képirók' egyike, született 1477. Friaul havasai közt, Cape del Cadre helyen. A' gyenge gyermek kétségtelen jelét adta nagy festészeti hajlamának. Ez szerencsés elismerést talált, 's a' gyermek Velenczébe küldetett, hol a' jeles Bellini (Giovani) utmutatása mellett, bámulatos gyors előhaladást tett az ifjú annyira, hogy mesterét utólérte, 's munkáik közt különböztetést termü

lehetlen volt. A' lángészt mestere' feszes festészeti modora nyomni kezdé, szárazságát 's természettől sokbani eltérését érezvén, fesztelenebb irányt keresett, 's talált is. Most egész lélekkel a' lángész' sugallatit jobb mesterek' utánzásával egyesítve, nagy művészi hirt vitt ki magának. Különösen a' természetet tette fő törekvésévé, ennek titkait lesve, szép formáit és színézetét hün visszaadni fő törekvése volt. Ez által lett nagygyá, különösen mint arcz, táj, és történeti képiró. Mária mennybemenetele volt hire' megalapitója. Több uralkodókhoz meghivást nyert, munkával elhalmozottat. A' ferrárai herczeg' palotáját, mellyet festeni Bellini kezdett, ő végezte be. II. Pál római pápa alatt Rómába hivatott, 's a' pápát életnagyságban festé le. Több mü utazási alatt sok uralkodókat is lefestett, 's mintegy divattá volt T-tól festve lenni. Kedvencz lakhelye Velencze volt. Szemeit a' sok munkában annyira megerőltette, hogy igen gyenge látó lett, 's végre megvakult, 's meghalt 96. éves korában. Beszélik róla, hogy, midőn már rosszul látott, öreg napjaiban több előbbi remek műveit mintegy igazitni akarván, öszvemázolta; tanitványi, nehogy a' remek-művek ez által elvesszenek, a' festékek közé olajt kevertek, hogy az új festést letörölve, a' remek művek ne szenvedjenek. Bámulni lehet T. számnélküli műveit. Európában alig van nevezetesb palota, templom, hol T. művét találni nem lehetne; képgyűjtemény pedig egy sincs, hol tőle több darabok a' gyűjteményt ne diszesitenék. Legnagyobb remeknek tartatik: az urvacsorája, és krisztus tövisek közt.

Titus Vespasianus, hires római császár. Vespasianus' fia, szül. kr. u. 40 dik eszt., 's Nero' udvarában neveltetett. Ifjú éveiben különösen a' szónoklatban és költészetben gyakorolta magát. Először Germaniában, azután Britanniában szolgált a' hadnál mint tribunus, melly alkalommal hátorsága, vitézi ügyessége 's személyes kedveltetése által köz bizodalmat nyert. Britanniából visszatérte után Rómában törvényes ügyekkel foglalkodott 's több perügyeket nagy készséggel folytatott. Atyja, Vespasianus, császárrá lettekor (kr. u. 70. eszt.), őt polgármesteri hivatalra emelvén, maga mellé vette. Ekkor történt a' Jeruzsalem' kegyetlen feldulása. Azután atyja őt társcsászárul választotta, és, mi a' történetekben ritka tünemény, mind ketten a' legnagyobb egyességben éltek. Atyja' halála után maga foglalván el a' császárságot, annyi jósággal viselte azt, hogy közönségesen az emberi nem' szeretetének és kéjének hivatnék. Midőn Pontifex Maximusnak neveztetett ki, ünnepélyesen megigérte, hogy kezeit ember vérrel soha meg nem fertőztetendi, mit szentül meg is tartott. Mig ellene esküdt ellenségein sem állott boszut, sőt azok iránt is a' legnagyobb kegyességgel viseltetett. Még a' császár' személyét sértők' büntetését is elförölte, azt állitván, hogy, ha érdemetlenül sér-

tetnék meg a' császár, azt nem bántaná; ha pedig a' sértés alapos, akkor kegyetlenség lenne az embereket a' kimondott igazságért büntetni. Az előbbeni kormánynál árulkodókat majd száműzte, majd közhelyeken mindenek' láttára megkorbácsoltatta, majd az amphitheatrumban köz gyalázat' tárgyául tétette. — Uralkodása alatt több nagy esetek történtek, mellyek az emberek' emlékezeteiből soha ki nem törülhetők: ekkor temeté el t. i. Vezuv rettentő árjával Herculanumot, Pompejit és egyéb városokat, mire később nagy dögvész állott be. Titus ennyi inségben a' legérzékenyültebb szivvel iparkodott enyhiteni a' szenvedőkön, és minden módon segiteni: de ezen igen derék császárnak munkássága csak rövid ideig tarthatott; a' sabinok' tartományába tett utazásakor egy halálos láz ragadá őt el, mindenek' legnagyobb bánatára, életének 41-ik év. Csupán egy tettét bánó ő, mellyet, mint halála előtt maga mondá, éltéből ki nem törölhet. Titus a' római császárok' sorában mindig fényes tünemény marad.

Tobolszk, nyugati kormányzóság, Szibériában, az Ural hegységnél, az Obi, Irtis, Kar 's a' t. folyóktól áztatva. Ejszakon sok erdő van, délszakon puszta posványság. A' lakosok oroszok, tatárok, vogulok, osztyákok, szamojédok. Hasonnevü fő városa 22,000. lakossal az Irtis folyón. Széke egy görög érseknek; van benne hittanoda, gymnasium, tatár oskola, nagy prém-adó-raktár, élénk kereskedés, dolgozó ház, számkivetett bűnhöczök' számára. Közel volt a' régi Szibér tatár város. Más városok: Bereszov, Obdorszk, Turinszk, Tyumen 's a' t.

Toga, a' római polgárnak nemzeti öltönye vala, mellyet béke' idejében viselt, 's miről geus togata-nak neveztetett. Készittetett posztóból, köpönyeg formára, mellynek finomságáról, bőségéről 's hosszáról meglehetett a' rangot ismérni, 's általánosan a' szine fehér vala, 's toga albanak mondatott. Legfehérebbet használtak a' status hivatalt keresők, kiké toga candida nevet viselt. A' gyászolók feketét (pulla-t) viseltek. A' gyermekek' togajok praetexta-nak, az ifjaké toga virilis-nek neveztetett. A' fő papok, 's fő hivatalt viselő férfiak' togajok prémes vala, a' győzedelmes vezéreké aranynyal 's bársonynyal diszlett, 's mondatott toga picta, vagy palmata-nak.

Tojás. Az emlős állatokat kivévén, majd minden többi állatok tojással szaporitják fajukat. Ebben meg van a' kifejtendő állatkának a' magva, mellyből, meleg által, létre hozatik. A' nagyobb állatok 1—2.; a' kisebbek több, némellyek, kivált az alsóbb rendűek több ezer tojást tojnak, p. o. halak, selyembogarak 's a' t. Némelly állatok tojásaikra ülve, költik ki ezeket tulajdon testi melegség által, mások p. o. halak, strucz 's a' t. a' nap' melegére bizzák a' kiköltést. A' tojás' alkotó részei ezek: a' külhártya, melly a' madaraknál 's más nagyobb állatoknál ke-

mény mészföldből áll (égetés által mészszé vállik). Ezt követi a' tojás' fehére, melly a' jövendő állatkának, mig napvilágra jő, eledelül szolgál; a' közepén van a' tojás' sárgája, 's ebből fejlődik ki az állatka. E' részeket a' nagyobb tojásokban jól, a' kisebbekben kevesebbet lehet megkülönböztetni.

Tokaj, e' minden nemzet előtt ismeretes név, előttünk, magyarok előtt, nem csupán csak mint a' borok' királya, hanem mint hajdan erős vár tűnik fel. Négy négyszegü mföldnyire terjed Zemplénnek leggyönyörűbb, hazánknak pedig egyik legregényesb része, az ismert hegyalja, mellyen a' tokaj" név alatt világszerte nevezetes bor terem. Nagy Lajos ülteté be szőlőtőkekkel e' kecses vidéket, egész a' mohácsi gyászos esetig azonban nem vala nevezetes itala, csak azután díszlett fel ültetvénye, 's kapott a' drága nedv hirnévre. Majd a' kül nemzetek is megismervén jóságát, mintegy gyógyszer' gyanánt használák azt, 's igy lőn a' tokai bor mindenhol ismeretes. Azonban legnagyobb kárára hazánknak a' bor sáfárok határtalan haszonvágy miatt meghamisitván a' kedves bort, becsében annyira megcsökkent, hogy a' vidék' lakosi csak czéliirányos országos küldöttség által eszközlő rendeleteik és felvigyázásaik által nyerhetik vissza azon hitelt, mellyet önkárukra annyira elhanyagoltak. Mintegy 240,000. akó bor terem hegyalján, 80,000. kapa után, 's ennyi forrás után még is hány család siratja már szegénységrei jutását. A' történet' mezején azonban szebb fényben tűnik előnkbe Tokaj vár. Béla király' névtelen irója szerint, midőn Árpád a' Tiszánál táborozott, megérkeztek a' követek Szabolcs-, és Tuhutumtól, hogy ők Mén-Maróton győzedelmeskedvén, elfoglalák tőle a' tartományokat. Árpád e' hirre nagy ünnepét tartván, jószágokat ajándékozott, többek közt azon részt, melly a' Bodrog és Tisza torkolatánál fekszik, Tarczalnak ajándékozá, ki oda Himesudvar nevű várat épittetett, 's e' név jóllehet a' Tokaj nevezettel igen különbözik; de a' helybéli körülmények kétségtelenné teszik, hogy e' Himesudvar lett idővel Tokajvár. A' történetben már Tokaj név alatt fordul elő, midőn Geiza ide futott Salamon elől, mig öcscse, László, Morvába utazott segitségért, 's ennek erős falai közt találá menedékét, mig amaz megjött, 's egyesülve megverék Salamont Czinkotánál. A' tatárok 1241. pusztitván hazánkat, makacs ellenállás után Tokajvárát is egészen lerontották. Több századik puszta halomkint feküdt, mig V. István megbékülvén atyjával, IV. Bélával, többek közt ezt is birtokul kapta; de egész század telék el, mig Tokaj újra felépült. Debrő emelé fel újra, ki Tokajnak 1398. jött birtokába. De Zsigmond győzedelmeskedvén pártfelein, Debrőt is elűzte Tokajból, 's birtokai mind a' koronára szállottak. Hunyady János, mint kormányzó, új bástyákkal erősité meg Tokajt is, hogy innét a' Patakon tanyázott

Giskrát korlátok közt tarthassa. Mátyás 1469. Zápolya Imrének ajándékozá azt, a' Podiebrád' ellen viselt hadban kimutatott vitézségeért. Ezután Zápolya Jánosra szállott Tokajvár, hol a' mohácsi ütközet alatt veszteglett Zápolya, 's itt megkoronáztatta magát. E' korban, mint a' bel háborúk, mint a' török kóborlás miatt, számtalan ostromokat szenvedett Tokaj. A' bécsi béke után 1606. Bocskay birtokában maradt; azután Bethlen Gáboré lett. Majd ismét a' koronához került vissza, és Homonnai Drugeth János grófnak ajándékoztatott; de Rákóczy őt onnét erővel kiűzte. Végre, midőn Sárospatak a' németek' kezébe esett és lerontatott, annyira megboszonkodott II. Rákóczy Ferencz, hogy a' kölcsönt visszaadni akarván, megparancsolá Patay Sámuelnek, hogy Tokaj várát földig lerontsa, melly irtózatos parancs teljesült is nagy részint; mit pedig az nem tehetett meg, azt részint a' mindent megemésztő idő' viszonyai, részint a' felháborodott szenvedélyek semmivé tették.

Töke. Minden tőke tiszta jövedelmet föltételez, az az, hogy tőke gyűjthethessen, megkivántatik, hogy a' szükségen fölülezet létezzen; mert eredetileg minden tőke úgy létesittetik, hogy ha az emberek azt, mit a' természet, vagy munka előhoz, egészen föl nem emésztik, hanem annak egy részét későbbi használatra takaritják. Szorosabb értelemben megkülönböztetik a' tőke a' telekbirtoktól, és az első alatt minden ingó, a' másik alatt minden ingatlan vagyon értetődvén; mind kettő ugyan abban megegyezik, hogy magok is érvényes tárgyak, és érvényes tárgyak hozattatnak általok létre; abban azonban különböznek, hogy a' telekbirtok a' föld' terjedelme által korlátoztatik, és csak ezen körben miveltethető, midőn a' tőkék korlátlanul szaporithatók. Azon tekintetben, mellyben aránylag áll a' munka mint a' tőkéhez, mint a' telekbirtokhoz, a' telek' valódi emelkedő jövedelmezése az arra forditott munkától függ; de mihelyt bizonyos lépcsületre jut a' munka, és a' közvetlen szükség' létesitésénél magasbra emeltetik, azonnal előlegezéseket kiván, mellyek csak tőkék által födözhetők. Ennél fogva lehető legnagyobb mennyiségü javak' létesitésére telektőke, és munka szükséges; és ezekből kitetszik, hogy, bátor a' munka csak czélrai eszköz, a' tőkék mindazáltal többnyire előlegezett munka' gyümölcsei. Ezenfelül kétféle tőkék megkülönbözendők, az alapitott és körző tőkék. Az elsők ollyak, mellyek a' birtokosoknak hasznot hajtanak a' nélkül, hogy azok eltávolitatnának, p. o. gépek, épületek 's a' t.; az otóbbiak pedig részint föld' termékeiben, iparkészitményekben, részint készpénzben állanak és közönségesen cserére, körzet által, használtatnak.

Tökepénz. Minden javak közt, mellyek a' körző tőkéket képezik, legnagyobb tekintetü a' pénz. Magában ugyan javakat létesitő ereje nincs; de a' legközönségesebb eszköz vidéki javak' megszerzésére, és ez által

leghathatósabb mód az emberi szükségek' és kényelmek' megszerzésére (l. pénz). A' tőkepénz épen úgy gyűjtetik, mint egyéb tőkék. Valamint azonban a' pénz, közértéke' tekintetéből, kelendőbb és használhatóbb egyéb javaknál, úgy a' pénzbeli tőkék is nagy nyomatosságúak kelendőségöknél fogva. A' tőkepénznek szinte árfolyama is vagyon, 's ennek magassága a' valamelly nemzet' birtokában létező tőkék (pénz) mennyiségétől, a' nemzeti ipar' kifejlésétől, és a' pénz' használatától függ. Nagy fontosságu a' pénz tőkék körzetének eszközlése, főleg ott, hol kevés pénzbeli eszközök vannak, mert ezen esetben a' pénzbeli tőkék sebes körzete helyre ütheti a' mennyiség' hiányát, igy p. o., ha ugyan azon mennyiségű pénz kétszer sebesebben forog, egy huszason két annyit kap a' nemzet, és ennek következtében 10,000. huszas a' nemzetre nézve két annyi hasznú, mintha az egyszer forgott volna, és igy az emlitett tőke kétszeres mennyiséget födöz a' nemzet pénzbeli bel körzete' tekintetében. De ezen pénztőkék' sebesebb körzetének a' nemzet iparra is nagy befolyása vagyon, mert az ipar ágak' fejlesztése is könnyittetik.

Tökély, tökéletesség, valamelly lénynek vagy dolognak azon állapotja, mellyben minden megkivántató tulajdonok a' legmagasb fokon megvannak. A' tökélyrei eljuthatás igen nagy feladat, és egy a' legnehezebb dolgok között; és ez oka, hogy olly sokan visszarettennek azon gondolattól, hogy a' tökélyre törekedjenek; pedig munka és szorgalom végtelenül elősegiti az embert, valamint mindenben, úgy ebben is; csak a' bátortalanok és röstek maradnak e' pontban is hátra, kik azon gondolatnál fogva, hogy tökélyre itt e' földön nem juthatni, nem iparkodnak, 's mindenben hátramaradnak. A' mennyire erőnk engedi, tökélyre törekedni mindnyájunk' kötelessége, mire ha nem is, de legalább közelebb juthatni még is, szerencsések lehetünk.

Tökölyi (Imre gróf), nevezetes hadvezér 17. században, szül. Késmarkon 1656. Atyja, István, őt 1670. Lengyelországba küldé, honnét következett esztendőben Apaffi erdélyi vajdához ment, ki őtet szivesen fogadván, már 1677. ügyes magaviselete miatt, Vesselényi István' helyébe az elégedetlenek' seregének elsőben segéd vezérré, azután pedig közös akarattal lázadók' fejévé neveztetvén, Magyarországba jött. XIV. Lajos franczia királytól pénzzel, Apaffitól pedig katonával segittetvén, olly szerencsével hadakozott, hogy magát felső Magyarországot fenyegetvén, már Morvaországba is benyomult. Ekkor minden bányavárosok kezére kerültek, 's saját képére már pénzt is veretett. Illy szerencsés elömenetele után Tökölyi a' sultánnal és Apaffival egyesült, 's 1682., miután a' sultán őt magyar fejedelemmé nevezte, Rákóczy Ferencz hg. özvegyével kelt egybe, minek következtében jutott az erős Munkács vára is Tökölyi' hatalmába 1683. Kara Mustafa nagyvezért Bécs alá kisérte, hol

megveretvén Leopold' seregétől a' törökök, a' szerencsétlenség' okát a' nagyvezér Tökölyire akará háritani, ki azonban magát a' sultánnál annyira kitudá menteni, hogy a' nagyvezér azonnal megzsinegeltetett. A' törököknek e' szerencsétlen ütközete után Leopold hadiseregével Magyarországba jött, mire Tökölyi csupa bizalmatlankodásból embereivel a' bányavárosokba vonult, 's a' háborút tovább folytatta. Aug. 17. 1684. Leopold' serege Tökölyi' táborára ütött, honnét csak futással menthette meg életét. Ekkor Tökölyi ismét a' törökökhez fordult segitségért; de a' váradi basa őt szinlett barátság alatt magához hivatván, elfogta, 's Drinápolyra vitte. Sultán azonban őt ismét nem sokára szabadon bocsátotta. Neje, Munkács várának bevétele után, gyermekeivel együtt Bécsbe költözött. Ekkor még több szerencsétlenség érte Tökölyit, mig a' sultán 1690. Apaffi' halála után őt erdélyi fejedelemmé tette. Mire Tökölyi 60,000. emberrel Erdélybe nyomulván, olly szerencsés volt, hogy Heusler nevű tábornokot sept. 1690. megvervén, elfogta, kit később neje és gyermekei' kiváltságának fejében bocsátott szabadon. De, miután 1691. aug. 19. a' bádeni herczeg a' nagyvezért, Salankeménnél megverte, Tökölyi soha többé fő szerepet nem játszott a' török seregben. Igy elhagyatván a' szerencsétől, hogy a' császár' kezére ne kerüljön, titkon nejével Bithyniába vonult, a' sultántól tisztességes nyugpénzt 's több jószágot nyervén. Megholt 1705.

Toldi (Miklós), e' rendkivüli erejű magyar bajnok' csodálatos tetteiről rendkivülieket regél az előkor. Többek közt, hogy ő egy nagy kőgolyót mindig magával szokott a' háborúba vinni, hogy ő a' kilőtt golyókat kezével elfogta; hogy egy szántó vasat landzsájával által lyukasztott; hogy az őt kérdezőnek az utat egy ruddal, mellyet egy kezébe fogott fel, mutatta meg; hogy midőn egy vörös szakállu török már több magyar nemes ifjat párviadalban megölt, Toldi szólita azt fel, 's a' viadal helyet egy szigetbe tüzé ki; hová, midőn a' csolnakban átevezni akarnának, Toldi az egyik üres csolnakot — nem leend, úgy mond, az visszajövetkor szükséges — a' Duna parttól olly erővel taszitá a' viz mélyére, hogy a' csolnak azon egy taszitásra a' sziget' partján állott meg, mellyet látván a' vörös szakállu török, nem kevéssé rezzent meg, kit Toldi csak ugyan el is igazitott láb alól, 's a' t. Őt Nógrád vármegyei születésűnek, és I. Károly 's Lajos királyok' idejében éltnek mondják.

Toledo, a' középkorban nyomadékosb város volt, mint most, Spanyolországban, mellytől egy tartománya Új-Kasztiliának nevét is viseli. Széke az ország primási érsekének, és egyetemnek. Székes egyháza fönséges épitmény, sok királyok' sirjaival. Az alkazarban (arab palotában) szegények' háza, és selyem-gyár van; közel pedig egy nagy kard-gyár.

Számlál 16,000. lakost. Toledo (Toletum), az egykor itt uralkodott gothoknak fő városa volt.

Tolerantia (türelem, vallástürés), igy neveztetik egy, az országban nem uralkodó vagy nyilván gyakorlott vallásnak türelme; 's az illyen vallás az uralkodó vallás' ellenében tűrt vallásnak neveztetik. A' vallás akkor uralkodó, ha egy kormány a' maga körében annak minden jogot megenged, melly engedelem, ha korlátlan, akkor azon vallás saját értelemben véve uralkodó; ha pedig valamiben korlátoztatik, akkor az korlátozva felvett vallás, 's ez értelemben egy országban lehetnek több uralkodó vallások is.

Tolna vármegye, a' Dunán túl éjszakra Fehér és Veszprém, nyugatra Somogy, délre Baranya vármegyéktől környeztetik, kelet felé pedig a' Duna választja el Pest vármegyétől. Összesen tesz 65. négyszegü mértföld. 186,000. lak., kik többnyire magyarok és németek, kevés rácz, tót, zsidó; legtöbb katol., félannyi reform., és luter. is annyi. Keleti része lapályos és néhol homokos; egyebütt dombos vagy hegyes. Folyói a' Kapos, Koppany, Sárviz, Sió. Levegője többnyire egészséges; földje termékeny kivált bora (a' szegszardi) híres, gabonája, gyümölcse sok és jó; dohány nagy mennyiségben, sok barom, ló, sertés, júh tenyésztetik; a' folyók halakban bővelkednek, 's a' viza halászat nem hálátlan. Négy járásra van a' megye osztva; mellyekben van 18. mváros, 88. falu és 101. puszta. Székvárosa Szegszárd, egyéb jelentősb helyei: Simontornya, Földvár, Paks, Tolna, Bátaszék, Bonyhád, Högyész, Dombovár, Ozora, Gyonk 's a' t.

Tomori (Pál), elsőben budai kapitány, azután ferenczi barát, utoljára pedig kalocsai érsek, 16. században. Szül. Gömör vármegyében, hol illendően föl is neveltetett. Ifjú éveit katonaságra szentelte, hol olly szerencsével is vitte pályáját, hogy rövid idő alatt vitézsége által magának tekintetet és tiszteletet szerzett. Különösen a' székelyek ellen tette első hadi próbáját 1506. Ulászló király alatt, midőn a' királynak járandó tartozásaikat megadni vonakodtak, mire Tomori őket megvervén, az adóra kényszeritette is. A' paraszt kuruczok ellen hasonlóul jelesen viselte magát 1514. Ulászló' halála után nem sokára Perényi Imre nádor is meghalt. Az ebből eredett zavarokat, nem egyezvén meg, valljon nádort vagy kormányzót adjanak e' Lajos, gyermek király mellé? Tomori igazitotta el, 's csendesitette le. Azonban mig ezek igy történnek, Tomori, két jegyesének, kikkel egybekelendő vala, két izben történt hirtelen halálának következtében, bánatából magát örökös nőtelenségre határozta, 's a' szent Ferencz' szerzetébe állott. De alig töltött itt két évet, midőn a' király, a' haza és a' pápa' követe őtet kalocsai érsekségre hivák meg,

olly férfiura lévén szükség, ki a' kardforgatáshoz is ért, 's az ellenségtől meg nem ijed. Ez megtörténvén, még nem mult el egy év, mikor Ferhát basa Bosniából tizenöt ezer törökkel a' Száván általkelt 's a' Szeremségen fel 's alá prédált. Jókor megtudta ezt Tomori, azért is Ujlaki Lőrinczet 's másokat segitségül hiván, Ferhát ellen indul, annak seregét vitézül csapdossa, mig végre ki nem álhatván a' török Tomori embereinek erejét, megfutamodott, melly hadban maga a' hősileg vitézkedett Ferhát is elesett. Szokása vala Tomorinak, hogy a' török földön mindig tartott kémeket, kik őt a' török' szándékáról mindig 's azonnal tudositák. Ezek hozák hirül 1526. hogy Soliman, török császár, iszonyu nagy készülettel szándékozik Magyarország felé jönni és azt földulni. Tomori azonnal sietett azt a' királylyal tudadni, 's nála, hogy a' törököt a' Száván általjövetelnél megakadályoztassa, haladék nélkül segitséget sürgetett. Azonban minden igyekezetek meghiusittattak, 's a' török bevevén Pétervároadot, Mohács felé indult. Tomori jóllehet eleget mentegetődzött, fő vezérnek választatott. A' török Mohács alá érkezik, a' csata megkezdetik, és hazánk' legnagyobb veszedelmére, szerencsétlenül végződik (l. mohácsi veszedelem). Tomori vitézül harczolván, a' tömérdek jeles férfiakkal együtt ő is elesett. Másnap feje egy hosszu dárdára szúratván, az egész török táborban hordoztatott.

Tömkeleg (Labyrinthus), könnyen téveszthető utakkal ellátott hely vagy épület, mellyből nehezen jöhetni ki. A' régiség az e'féle készületekben igen gazdag. Négy illy nevezetesb tömkeleget emlit Plinius, melyek hajdan korban is elsőséget érdemlének. Legnevezetesb és leghiresebb az egyiptomi Heliopolis városában, nem messze Krokodilopolitól, közép Egyiptomban, melly most Fejurnak neveztetik. Ez egy roppant nagyságu épület vala, 500. földfölötti, és szintannyi földalatti teremmel, 6. elő udvarral éjszak, 's szintannyival dél felé, egy erős kőfallal keritve, melly egy magas gúlán végződött. Ezen tömkeleget tizenkét fejedelem épitette, 's Herodotus szerint királyok' temető helyéül szolgált. Gatterer szerint az állatkör és nap rendszer architectoniai 's jelképi ábrázolására valának e' tömkelegben a' teremek és szobák elintézve. — Második vala a' krétai tömkeleg, mellyet Daedalus a' most emlitettnek mintája szerint épitett Minos király' parancsára, mellyben a' Minotaurus nevü rémállat tartatott. Nagyságára nézve e' tömkeleg csak század része volt az egyiptominak, de tévutai sokkal bámulatosbak valának. Harmadik vala a' clusiumi vagy lemnusi, Lemnos szigetében, Hetruriában, melly csinos oszlopairól nevezetes. Negyedik vala az olasz tömkeleg, mellyet Porsenna, hetruskok' királya, magának temető helyül készittetett.

Tonna, 1) egy akónál nagyobb hordó; 2) bizonyos mérték, melylyel több helyeken élnek; 3) közönségesen tengeri mérték a' hajók' ürege'

meghatározására, itt egy tonnára 42. négyszegü láb., vagy 200. mázsa számittatik; 4) egy tonna arany száz ezer koronás tallér ezüstben.

Topographia, pontos leirása egy országnak vagy városnak, mellyben minden egyes dolgok igazán 's körülményesen, fekvésének meghatározásival, előadatvák, t. i. a' hegyek, folyók, tavak, utak, 's több e'félék; az illyféle leirás nagyban földleirás. Lehet tehát annyi topographia, a' mennyi országok, városok és helyek vannak a' világon.

Torda vármegye, 65. négyszegü mföld. 130,000. lak. Erdélyben a' magyarok' földén, éjszakon Kolos és Doboka vármegyéket, keleten Moldvaországot, és a' Gyergyó fiókszéket, délre Marosszéket, Küküllő vármegyét, Aranyosszéket, és alsó Fehérvármegyét éri, nyugaton szegletet képez az utóbbik és Kolos megyék közt. Ejszaki 's keleti részeit hegység lepi, déli 's nyugati részeiben gabna, bor jó minőségben terem, szép rétjein számos barom tenyészik; de fő terménye e' megyének a' só; a' Maros folyó halakkal bővelkedik. Egyéb folyói: az Aranyos, Görgöny, Ilva, Dorna. Sok sós és savanyu vizforrásai is vannak. A' juh, kecske, sertés tenyésztés, és a' méhészet is nyereséges. Eloszlik felső és alsó kerületre. Van 6. mezővárosa, 165. falva, és három pusztája. A' fő város Torda, az Aranyoson épült, 8000. lak. számlál, egyike a' taxalis helyeknek, 6. vallásnak templomaival, híres só bányákkal, római maradványokkal, ref. és unit. gymnasiummal, a' nevezetes tordai hasadékkal. Szász Regen szabad szász mezőváros.

Torna vármegye, legkisebb a' magyarországi megyék közt, mert területe csak 10. négyszegü mföldet tesz, mellyen 30,000. lak. vagyon, többnyire magyarok, kevés tót, orosz, német, zsidó. Szepes, Abauj, Borsod és Gömör vármegye veszi körül. Sok hegy lepi el, mellyekben a' sziliczei és szadellői barlangok nevezetességgel birnak. Folyói Torna, Bodva és Csermosna. Van gabnája, bora, gyümölcse, kivált sok szilvája, sok marhája, juha, és sertése, réz és vas bányái. Eloszlik alsó és felső járásra. Egy mvárosa van Torna; mellytől a' megye nevét vette, 's hol a' gyülések tartatnak, 2000. lak. posztókészitéssel, bor termesztéssel, 's jeles vásárokkal. Van azon kivül benne 41. falu, és 23. puszta.

Torok gyik (angina). A' torok főnek, vagy légcsőnek (trachea) gyuladása. Közönségesen meghülés által okoztatik, néha sértés által is. Többnyire lázzal jár. Jelei: a' torok száraz, nyeléskor fáj; a' beszélés rekedt, 's nehéz, a' lélekzés is hátráltatott, sokszor fulladozó.

Török birodalom, azon sok tartományok' összege, mellyek a' konstantinápolyi sultán fő hatalmának tartoznak alája. Határai ezen igen terjedelmes birodalomnak ezek: éjszakon Magyar- 's Erdélyország, Gal-

liczia, Oroszország a' fekete tengerrel Európában; keleten Kaukazia (az orosznak birtoka), Perzsia, a' perzsa öböl; dél féle puszta Arábia, az arábiai tenger öböl és Jemen (mind Azsiában), Hábes (Abyssinia), a' gallák' földje, Darfur, a' Szahara; nyugaton Marokko, a' földközi tenger, Görögország, az ádriai tenger, és ismét a' magyar tartományok (Dalmát- és Horvátország), összesen mintegy 90,000. négyszegü mföld. 100. millió lakossal. De ezen tartományoknak nagyobb részét csak igényli inkább, mint birja a' sultán, mert némellyek egészen független főnökök alatt áll, némellyek csak adót fizető főnökök által kórmányoztatik, 's a' többiekben is nem kevés adót fizető népek tanyáznak. Az afrikai tartományokat u. m. Tunist, Algirt már szinte nem is lehet a' birodalomhoz számitni, Tripoliszt és Egyiptomot (mellyhez csak kevés függéssel lehet számitni Nubiát és Kordofánt) még is ki kell venni, mert ezek saját fejedelmi basák alatt állnak ugyan, de kik a' sultánnak adót fizetnek, 's több tekintetben tőle függnek. Hedzsaszban (arábiai tartományban) a' sultán, mint Kalifa, némelly jogokat gyakorol, de különben önálló főnökök (serifek) uralkodnak, kik közt a' mekkai (most az egyiptomi basa) a' leghatalmasb. Ezen részeket tehát elszámitva, a' többi európai és ázsiai tartományok teszik a' tulajdonképeni Törökországot, valami 35,000. négyszegü mföld. 40. millió lakossal; ambár Ázsiában a' turkmánok, kurdok, arábok, noszairok, iszmaeliták, maroniták, drúzok saját főnökök alatt vagynak, 's a' sultánnak adót fizetnek is, nem is. Európában pedig Moldva, Havasalföld, Szerbia fejedelemségek a' sultántól csak igen kevésben függnek, bizonyos örökre meghatározott adót fizetvén, és az orosz császár védelme és befolyása által fenntartatnak. Montenegro is az orosz császár' pártfogása alatt egy (politikailag ugyan még el nem ismert) független köztársaságot képez saját vladikája alatt, végre az albánok, és Kandiában szfagioták sincsenek még egészen engedelmesség alá hajtva. A' tulajdonképen értett Törökország általában európai és ázsiaira osztatik. Az európai Törökország (Moldva, Havasalföld vagy is Oláhország, Szerbia, és a' kis Montenegro tartományokon kivül) magában foglalja Rumiliát, Bolgárföldet, Boszniát, Herczegovinával és török Horvátországgal, Albániát, Macedoniát, Janjáht vagy is Thessaliát, Kandia, Taszo, Szamotrak, Imbro és Sztalimene szigeteket. Az ázsiai Törökországot alkolja: Natolia vagy is Kis-Ázsia, Csildir vagy Georgia, Örményország, Kurdisztán, Dzseszira vagy Mesopotamia, Irák-Arabi, Szorisztán vagy Syria, és a' szigetek: Kybrisz (Cyprus), Rodosz 's a' kis-ázsiai partoknál levő többi szigetek. Az európai Törökország 11,000. négyszegü mföld. 12. mill. lak., az ázsiai 24,000. négyszegü mföld. 28. millió lak. Részeit lásd egyenként. Nagyságához és fekvéséhez képest ezen ország még igen is néptelen, 's a' müvelődés még nem igen haladhatott, ambátor újabb időkben az

európai polgárisodás' elvei már megfogamzottaknak látszanak. Számos népség lakja ez országot, u. m. törökök, mint győző és uralkodó nemzet, görögök mint kereskedők, és mesteremberek, de sokan mint függetlenek is, szlávok (morlákok, bosnyákok, horvátok, szerbek, bolgárok, montenegroiak), oláhok, moldvák, albánok, örmények, zsidók, czigányok, 's a' városokban más európai nemzetbéliek, kik itt frankoknak neveztetnek, mindnyájan az európai Törökországban. Ázsiában pedig, a' törökökön, görögökön kivül, szürök (Syrusok), örmények, arábok (különbféle osztályokkal), kurdok, turkmánok, láziak, kurpadok, drúzok, zsidók, és különbféle frankok a' városokban. A' mahomedi vagy is izlám vallás az uralkodó, mellynek feje maga a' sultán, fő papja pedig a' mufti. De a' kereszténységnek is különbféle felekezetei találkoznak, mint az ázsiai tartományokban, azonban bizonyos megszorittatásokkal. Az egész ország a' sultán' önkényes kórmányától függ, ki császári rangban ismertetik el a' hatalmoktól, 's Konstantinápolyban tartja székét (l. e.); azonban jó rendszer' hiányában országlása 's országa maga is nagy erőt nem fejthet ki.

Török róka v. Aranyfarkas (Sakál), a' mi rókáinkhoz mindenben nagyon hasonlit, kivévén hogy feje rövidebb, lábai pedig hosszabbak. Hosszasága bajuszától fogva végéig 2. láb. 7. hüvelyk., hatának magassága egy láb. Hazája Ázsiának forróbb része 's egész Afrika. Ravasz és vakmerő, juhot és apró marhát megtámad, 's a' házak körül és falukban sok kárt tesz. A' dögöt jobban szereti, mint az eleven állatot; a' holt testet is kiássa, és kivánczian falja föl, ha már félig rothadt is. Föld alatt lakik, mint a' róka, maga ás magának barlangot, erdőkben szintúgy, mint puszták' szélein; de csak hol melegebb szokott lenni, találtatik. Könnyen megszelidithetni a' török rókát, 's urát mint a' kutya követi, szavát is megérti. Sokan ezt tartják kutyaink törzsfájának. Szine mocskos vörössárga, hasát kivévén és lábszárainak belsejét, mert ez szürke sárga. A' szenegali török róka különbözik az indiaitól, róka alakjá és nagyságában igen hasonlit hozzá. Az egy kissé nagyobb és nyulánkabb, bőre szürke, háta pedig néhány sötétebb foltokkal tarkásztatik, alól sárgás szin futván el. Ezen állatnak egész természete igen hasonlit a' kutyáéhoz, kivált pedig járása. Azért már ezt nagyobb hihetősséggel tartották mások kutyaink' törzsfajának, mint az indiai török rókat, ez még könnyebben szelidül, 's általában sokat hasonlit az agárhoz. Illyféle rókák valának, mellyekről az ó testamentom emlékezik, hogy az erejéről hires Samson sok rókát fogott öszve, farkaikhoz tüzes üszköt kötözött, 's úgy gyújtá fel a' filiszteusok' gabonáját.

Török (Balint Ennyingi), belgrádi bán volt 1521-ben. Némellyek szerint, hogy Belgrádot ő játszotta török kézre, jószágától megfosztat-

ván, számüzetett: azonban Török már 1525. a' király' kegyelmében volt. Jelen volt ő a' mohácsi szerencsétlen ütközetben is, honnét szerencsésen megszabadulván, egy ideig ingadozó volt, valljon Ferdinandhoz vagy Zápolyához álljon e', mig végre csak ugyan a' Zápolya ház' áldozatja lön. Sok szolgálatot tett ő azelőtt Ferdinandnak, kihez legelőször állott. Ő ótalmazta 1530. Szigetvárat, midőn azt Nádasdy Tamás Zápolya' számára el akará foglalni. 1532. Elment Balint Ferdinanddal a' regensburgi német gyülésre, hol a' pápa' követétől, Hippolit nevü bibornoktól, egy gyönyörü zászlót, aranyos bársony ruhákat, olasz kardot és arany lánczot kopott ajándékul. Vitézül viselte magát Balint Németujhelyhez közel a' törökök ellen is, mikor Kaszon nevü török basa' seregét majd mind levagdalta. Ferdinand Balintnak e' jeles tetteért 1535. az auráni perjelség' igazgatását engedte által. Azonban, mint Istvánfi irja, Balint még ezen esztendő' vége felé Zápolyához pártoit, bajtársával Bakics Pállal, egyenetlenségbe keveredvén. 'S ez időtől fogva mind végig hü is maradt Zápolyához, annak hasznos szolgálatokat tevén; ennek halála után pedig Zápolya fiának gyámnoka- és a' hadak' fő kapitányáva tétetett. Midőn Soliman kezére keritette Zápolya' árváját, azt magához vitetni parancsolván, a' gyermek gyámnokait is magához hivatta. Balint ez időben betegés állapotban lévén, megengedte neki Soliman, hogy még egészségét visszanyeri, Belgrádban maradhasson, egészsége' jobbulásával pedig haladék nélkül Konstantinápolyba, utána induljon. El is ment Balint, 's Soliman őt fogságba tétette, hol kilencz évi szenvedései után, midőn Ázsiába vitetnék, utjában meghalt.

Torontál vármegye, a' bánságban, keletfelé Temes vármegyet; délre a' német bánsági őrkerületet éri; nyugaton a' Tisza választja el a' csajkások' kerületétől és Bács vármegyétől; éjszakon a' Maros Csongrád és Csánad vármegyéktől. Belsejét a' Béga és Temes folyók, 's a' Béga csatornya mossák. A' vármegyének egy negyed részét mocsárok boritják, jóllehet a' berzavai csatorna, az alibunári és iláncsi mocsárokból sok vizet visz el. Hegyek sehol sincsenek. A' föld igen termékeny, különösen búzája híres, és a' riskása is bőven termesztetik, valamint dohány is nagy mennyiségben. A' baromtenyésztés is tetemes. E' megye egyike a' legnagyobbaknak, mert 132. négyszegü mföld. tesz, mellyen 300,000. lak. táplálódik. 20. mvárosban, 116. faluban, 81. pusztán; jobbadán oláhok ráczok, kevesebben magyarok, németek, franczíák; vallásra nézve legtöbben ó-hitüek, azután kat., kevés reform. és lut., és zsidók. Fő városa Nagy-Becskerek, Béga csatornánál, 13,000. lak. számlál, a' megye' gyülései itt tartatnak; van szép hidja, nemzeti fő oskolája, selyemtenyésztése, kereskedése. Nagy Sz. Miklós, 13,000. lak.; Nagy-Kikinda, nemes mezőváros 13,000. lak.

Történet írás a' történt dolgoknak élőszó, írás vagy valami emlék általi ábrázolása, hogy azok velünk megismertessenek, vagy általánosan tudniillik, vagy pedig csak némelly részben. Honnét a' történet írás közönséges vagy különös. Időszakra nézve háromféle: régi, közép és új. A' régi történet írás kezdődik a' történeti ismeretektől fogva egész a' népvándorlásig (l. ezt); a' közép a' népvándorlástól fogva Amerika' felfödöztéig; az új történet írás pedig ettől fogva egész a' jelenkorig. Ezeken felül a' történet írás még földirói, korszakinti, népismertetői, egy időben különbféle nemzetek által történt eseményeket ábrázolói, és közhasznúi. — A' történet buvárnak előbb anyagot kell keresni, azt jól megvizsgálni, és egybegyűjteni, mellyből azután a' történet iró egy mesterségesen alkalmazható épületet készitsen. Forrásokból meriti ugyan az anyagot, de mindazáltal olly elméje és vas szorgalma mellett egyéb tudományokkal, u. m. földtan, kortan, nemzetség ismertetőitan, oklevél, pecsét és czimertan, pénzek és országok' ismeretivel is legyen felkészülve. Szükséges azonfelül a' történt dolgok' szigor megválasztása, azoknál tiszta elrendezése és irásmódja, hogy a' történet irás untató ne legyen. A' legelső történeti tudós irásokat a' költőknek köszönhetjük. Tulajdonképeni történet irók a' görögöknél voltak: Herodotus 5-dik században kr. előtt, ugyan azon században Thucydides és Xenophon; Polybius második században; Diodorus Augustus alatt, és Eusebius 3-dik században. Rómaiaknál nevezetesek valának: Fabius Pictor, M. Porcius Cato, harmadik és második században kr. előtt; Julius Caesar, Sallustius és Livius első században, Velleius Paterculus és Cornelius Tacitus krisztus' idejében. — A' nyugati tartományokban csak igen későn támadtak jeles történet irók, annyira, hogy tulajdonképen csak a' 17 dik században nevezhetni egy két jeles történet irót a' franczíák, németek, angolok és spanyolok közől. 18-dik század már többet mutathat elő. A' 19-dik század fényleni kezd a' történet iroi irodalom' körében. Angolok közt nevezetesebbek: Gibbon, Terguson, John Gillies, William Mitford, Hume, Henry és Lingard; Olaszok közt: Corsini és Tiraboschi; dánoknál: Schöning, Langebeck, Thorlacius, Münter 's a' t.; Oroszoknál: Karamsin; 's a' lengyeleknél: Naruszevicz. Mind ezekkel mindig megmérkőzhetnek a' jeles: Müller, Herder, Woltmann, Schiller, Gatterer, Schlötzer, Eichorn, Becker, Heyne, Niebuhr, Hammer, Rotteck, Zschocke és több nevezetes német történet irók. Magyar történet irók közt jelesebbek: Katona, Palma, Horányi, Bolla, Spányik, Péczeli, és Budai Ezsaiás.

Tortura (kinzás, kinzószer), törvényes értelemben valami gonosztevő büntettének kivallatására forditott kinzások. Tortura' eredetet pontosan meg nem határozhatni. Már az athéneiek, macedoniaiak, perzsák- és egyiptomiak; azután a' vandaloknál is volt tortura. Rómaiak a' görö-

göktől vették a' torturát, de kezdetben csak a' rabszolgákon gyakorolták, és csak császárok alatt terjeszték ki a' szabadokra. Rómaiaktól jött e' szokás Olaszországba, onnét Spanyol-, Franczia-, Holland-, és Németországba; Skót-, Dán- és Oroszországokba, sőt Angliába is behozatott a' tortura. Svédországban ritkán használják e' kinzószert. Honunkban hasonlóul sokáig valának divatban a' nagyobb kinzások. A' kinzószerek különbfélék valának: 1) a' hüvelyk csavarás; 2) zsinor vagy kötél; 3) egy közönséges lajtorjához hasonló lajtorja, mellyen a' bűnös tekerő csiga által kiterjesztetvén, leköttetett. E' kinzás mód csont csikaró által nagyobbittatott, mellyen a' bűnös' ide oda hurczoltatott; 4) tűz, midőn vagy égő kénfonál tétetett, vagy forró szúrok ragasztatott a' vádlott' meztelen hátára, vagy épen izzó tűzön kelle a' bűnösnek mezitláb mennie; 5) vagy szőrkötél vagy lószőr, melly által a' bűnös' karjai vagy csontjairól a' hús leszaggattatott; 6) szurkos fenyőfa szegek, mellyek a' kéz és lábujjakon lévő körmök alá verettek, megygyujtattak, 's több e'féle borzasztó kinzószerek valának még, mellyek azonban az emberiség' becsületére minden polgárisodott országból már számüzettek.

Törvény. Azt mondják a' bölcsek, hogy az igazság' érzete az emberi természetben fekszik; de azért az ember' önkénye igen hajlandó az igazságot maga részére magyarázni, és igy örök viszák erednének, ha a' jogviszonyok positiv törvények által meg nem határoztatnának. Ennek következtében nem lehet álló társulatot törvények (rendelkezések, szokások 's a' t.) nélkül képzelni, ha az emberi hajlamokat tetleges tekintetbe vesszük. Már ezekből kitetszik, hogy igen sok függ, a' társulat' boldogitására nézve, a' törvények' helyességétől. Igen is a' törvények eszközlik egyedül a' társasági czél' elérését; törvények nélkül az ember vad indulatinak hódolván, csak önkényét ismeri. De nem minden nemzetnek ugyan azon törvényekre vagyon szüksége, mert nem ugyan azok körülményei. Innen kiviláglik, milly nagy bölcseséget kiván a' törvényhozói foglalkozás; mellynek a' nemzet' nem csak minden körülményeit, és kivihető törekvéseit kell ismerni; de az ezekrei módokat (törvény' szabályait) is ezek szerint kell intézni.

Törvény' állapotja azon helyezet, mellyben valamelly nemzetnek boldogitását, társulati czéljainak elérését, és nemzeti érdekeit eszközlő módok léteznek. Minden esetre azon állapot' czélszerü eszközlése valamint nagyszerü föladat, úgy egyedüli boldogitó eszköz. De ezen állapothoz nem egyedül a' törvény czikkely' hozatala tartozik; hanem annak másod része is, t. i. a' törvénynek' kezelése, azoknak a' törvények' tendentiájához képesti végrehajtása. A' hozott törvény végrehajtása nélkül a' nemzetre annyi, mint a' fölhőkkel boritott napvilág, mellynek sugárai nem használtathatnak. Végrehajtás, szigoru kezelés nélkül a' törvény

holt betü — semmi. Ennyi függ tehát a' törvények kezelésétől, melly a' törvények állapotjának jellemzete.

Törvény hatalom. A' társulatban szükségesek a' törvények, de szükséges azoknak végrehajtása is (lásd törvény, törvény' állapotja, és törvény sértés). Innen kiviláglik, hogy ezen tekintetben kettős hatalomnak kell lenni a' társulatban, ollyannak t. i., melly törvényeket hoz, és ollyannak, melly azokat végrehajtja. Ezen kettős törvényhatalom a' társas élet' alap tengelye. Meghatározni azon módokat, és elveket, mellyek szerint ezen kettős törvény hatalom legczélszerűbben és helyesebben osztatik és kezeltetik a' társulat boldogitása' eszközlésére, lehetetlen. A' tapasztalás bizonyitja, hogy a' zsidók' némelly theokratiai korszakjaikban igen hatalmasak, 's talán mindenek közt legboldogabbak voltak, és Mózestól nyert törvényhozásuk most is tart. Lycurg' törvényei első szakokban szinte boldogiták a' spartaiakat. Mahomed nagygyá tette nemzetét, 's talán boldoggá is egy időre, mert hogy a' boldogsághoz mivelődés is szükséges legyen 's elkerülhetetlenül, nem bizonyos. A' franczia nép uraság, minden czifra győzedelmeivel, nem igen boldogitott, főleg belsőkép kevés biztosságot nyújtott. Az éjszak amerikai rendszer a' legálmélkodóbb sikerü, és még is ugyan azon időben II. Fridrik, ki magát a' nép fő hivatalnokának vallotta, de azt korlátlan hatalommal vezette, századokra ható hatalmat, és boldogságot szerzett törvényei által nemzetének. A' körülményektől függ tehát a' kettős törvény hatalom kezelése' módjának jótékonysága.

Törvény hatóság. A' törvények magokban nem működnek, hanem a' végrehajtás által kapnak erőre. A' fejedelem nem képes a' törvény' minden ágait végrehajtani, szüksége vagyon tehát segéd eszközökre, mellyek ezen végrehajtási munkálatban segitik, és ezek a' törvényhatóságok. A' kórmányforma, az alkotmány szerkezét' különbféleségéhez képest különböznek ezek. Vagy egészen függetlenek egymástól, t. i., vagy, ha bár külön működnek is, mindazáltal szerkezetök' következtében egygyé olvadnak. Vannak felsőbb és alsóbb törvényhatóságok; az utolsók az elsőktől függnek. Hatás módjok vagy társulati, melly szerint az osztályzatok' ülnökei közakarattal határoznak; vagy országnoki, midőn, az osztályzat' főnöke határoz, és az ülnököket csak segédül használja. Az első a' bővebb megfontolás, a' második könnyü, és sebesség által ajánlkozik.

Törvény javaslatok. A' legfőbb hatalom a' törvényhozói, 's ez többnyire a' civilisált népeknél úgy van szerkesztve, hogy az nem egy pillanatnyi hatalom szó által gyakoroltatik; hanem, minekelőtte a' törvény létre jő, megfontoltatik. A' korlátlan monarchiában a' fejedelem' tanácsnokai veszik közönségesen előbb fontolóra a' fölállitandó rendeletet,

és azt a' fejedelemnek eleibe terjesztik jová hagyásra. A' korlátolt szerkezetü országokban pedig meg vagyon osztva a' törvényhozói hatalom a' képviselők, és a' kormányzó közt. Többnyire mindkettejöknek vagyon joga törvényjavaslatokat előadni, de a' kettős megegyezés szükséges, hogy azok érvényesek legyenek.

Törvény könyv. A' bárdolatlan népeknél positiv törvények hagyományok, és szokásokban állanak; de mint a' mivelődés fejlődik, a' társulati állapot bonyolodottabb lesz, úgy több és több törvényekre van szükség. Ezek hagyományok, és szokások által már nem közöltethetvén, öszveiratnak, és igy származik a' törvény könyv. Vannak országok, mellyeknek az újabb kor rendezett törvény könyvet adott, mint a' francziák, ausztriaiak 's a' t., másoknál a' törvények szétszórva, részint az újabbak által eltörülve vannak, mint az angolok, és magyaroknál. A' mi nemzetünk' törvény könyvét illeti (Corpus Juris Hung.), az sokáig darabokként kéziratokban létezett, mellyek az országgyüléseknek végzéseit foglalták magokban. Ezen végzéseket legelőször gyüjtötte öszve Zsámboky János, és ragasztékként Bonfin történetéhez nyomatta, (Frankfurt. 1581). Tökéletesebb munkát adott ki Mosóczy Zacharias nyitrai és Telegdi Miklós pécsi püspökök (Nagyszombat 1584.), melly többször újra nyomatott; harmadszor pedig Szegedi János jezuita, (Nagyszombat. 1742 — 1751.), melly 1771 — 1779. és 1822. Budán a' hozzá jött törvényekkel újra nyomatott. Mind ezen kiadások azonban hiányosak, mert számtalan decretumok kimaradtak, mellyeket (bizonyosan nem mind) Kovachich Józs. Miklós és György szerze öszve. Áll pedig két vastag könyvből. Az 1825. országgyülés óta pedig az új törvények mind külön nyomatnak.

Törvény kötelesség. A' társulat csak úgy állhat fenn, ha a' törvények helyesen kezeltetnek, ha azok megtartatnak. Jogszerü szükség tehát, és igy kötelesség a' törvények' szigoru megtartása. Megtartani pedig a' törvényeket nem egyes személyeknek, vagy osztályoknak kötelessége, hanem minden egyénnek, ki a' társaság' tagja, a' fejedelemtől le, egész az agg koldúsig. Nem tanácsos, de nem is igazságos törvény alóli menekvést engedni valakinek a' társulatban.

Törvény sértés. Polgári kötelesség a' társulat' rendeleteit teljesiteni; mert ezek a' társulat' czéljait eszközlik (lásd törvény és törvény' állapotja). Az, ki ezek ellen tesz, a' törvényeket sérti, a' társulat' czélját hátrálja, és azért büntetést érdemel. Minthogy azonban a' társaságnak csökkenni, gyengülni kellene, ha minden törvénysértő a' társaságból kivettetnék; (mert az emberi gyarlóság könnyen botlást eszközöl) a' társulatnak a' törvénysértőket nem boszulni; hanem javi-

tani kell, mert nem következik, hogy, ki egyszer törvénysértő volt, az jó, és hasznos polgár többé ne lehessen.

Törvényszék sértés. A' törvények hatalmának, és méltóságának fenntartásától függ a' társaság' biztossága, meg kell tehát lenni a' törvények létszere', 's a' bíróságok' részéről is a' méltóságnak, és ennél fogva a' törvényszéksértés a' bíróhatóságnak bár melly nemű kisebbitése. Minden civilisált nemzetek' törvényei ezen zabolátlan méregre különbféle büntetéseket szabtak. Hazánk' törvényei szinte büntetik a' törvényszéksértőt pénzbéli büntetésekkel.

Törvényszünet. Ha hosszabb ideig megszűnnek a' törvényszékek az igazságot kiszolgáltatni, törvényszünet van. Nálunk, Magyarországban, a' törvényszünetek igen hosszak, t. i. a' karacsonyi; sz. Tamás napjától vizkereszt utáni első vásárnapig; husvéti; fekete vasárnaptól egész husvét utáni másod vasárnapig; aratási; szent László' napjától sz. Istvánig; szüreti; sz. Miháltól sz. Mártonig. Ezekhez járul még a' farsang és pünkösd' hete. Rendkívüli törvényszünet pedig közfölkelés (insurrectio) és Országgyülés előtt 30. nappal, és alatta. Az újabb időkben mindazáltal határoztatott, hogy megyékben a' készpénzbeli adósságok, erőszakoskodási, viszahelyezési, és tiszta ügyész perei, városi tanácsok előtt pedig minden nemű perek folyjanak.

Törvénytudó. Ki a' törvényeket érti, azokat határzani és illeszteni tudja, törvénytudónak neveztetik. Minél nagyobb valamelly nemzetnek miveltsége, annál nagyobb tudomány kivántatik a' törvénytudóban.

Törvénytudomány, az igazság és igazságtalanságnak tudomása. Ezen tudós különbféle tárgyakra alkalmazható. Fő felosztása köz, és magány törvény tudományra. A' törvény tudomány igen kiterjedett körű, és nagy nyomatosságu; de arra korántsem elegendő, hogy valaki bizonyos nemzetnek köz, és magány törvény czikkeit tudja elöszámlálni, ha azoknak szellemét föl nem fogta.

Tory és Whig, angol parlament' két felekezete, az első jeleli az aristocratákat 's többnyire a' királyiakat, másik a' liberalisokat vagy a' nép pártot. Már az I. Jakab alatt a' király és parlament közt támadt czivódások I. Károly alatt kitörének. I. Károly t. i. pártolá az irlandi haramia csoportokat, honnét a' nép párt a' királyiakat toryknak (zsiványoknak) nevezte; az ellen párt ezeket hasonlóul egy melléknévvel akará bélyegezni, és, mint hogy a' parlamentben a' skót puritanusok alatt a' legerősb tagok valának, azért őket whigeknek nevezték (e' nevet a' skót parasztoktól, kik szüntelen lovakkal foglalatoskodtak, vagy a' whig szótól, melly savót jelent, a' skót parasztok kedves italától, kölcsönözték). II. Károly alatt e' nevezet általános lön, különösen a' katoli-

kusoknak a' király ellen tett öszveesküvésekor (1678.), melly alkalommal azok, kik azt csak kétségbe hozták, toryknak, azok pedig, kik azt elhitték, whigeknek neveztettek. 18 dik század' elején, mind a' két nevezet feledékenységbe ment, mig 1745. a' királyság' védői ismét toryknak, nép védői pedig whigeknek neveztettek, tulajdonképen az ellen párt. Mind a' két párt szigoruakra, és mérsékeltekre oszlik. A' szigoruak, toryk, az egész régi aristocratiát óhajtják, a' mérséklett párt pedig azt kivánja, hogy a' mostani idő' szükségéhez képest vigyázva változtassék meg. A' reformok a' parlament' nagyobb újitását, évenkint történendő választásokat 's a' t., a' királyi hatalmat a' nép' helybenhagyásától függést és a' parlament' jogát, hogy a' királyt szükséges esetben letehessék, kivánják; a' radical reformok pedig a' polgári társaság egész állapotjának megváltoztatását sürgetik. Ma a' toryk' pártja győz.

Tosu, egy volt azon hét fő vezérek közől, kiknek vezérlése alatt jöttek eleink az országba 889. esztendő tájban. Ezt, Szabolcsot, 's Tuhutumot küldötte Árpád Szerencsről a' Menemorut bihari herczeg ellen 893. 's ugyan ennek és Botond' atyjának, Kulpunnak, ajándékozta Árpád Bodrog vármegye' vidéket a' Vajas vizéig, melly viz a' Dunából Foktőnél ered, közel Kalocsához. A' hires Lehel (l. ezt.) ennek a' Tosunak fia volt. Úgy tartják, hogy azon Dursák nevü vezér alatt, ki 921. Olaszországba ment Berengár ótalmára, e' Tosu-t kell érteni.

Toszkána, nagyherczegség Olaszhonban, a' pápa' birtoka, Modéna, Parma, Szardinia és a' földközi tenger közt, Lucca herczegséget is körül ölelvén. Egész terjedelme 400. négyszegü mföld. 1. 1 3 millió lakossal. Az Apennini hegység veszi körül éjszak 's kelet felé; honnan az Arno, Cecina, Ombrone, 's több apróbb folyók a' tengerbe sietnek. A' Tiberis és Chiana itt erednek 's a' pápa birtokába átmennek. Több ágai a' hegységnek belsejébe futnak szét, 's gyönyörüséges völgyeket képeznek, mellyekben gesztenye, tölgy, cziprus, borostyán, füge 's egyéb fák adnak hüs árnyékot, 's alatta kellemes jáczintusok, tubarózsák, 's más bájos illatu növények virágzanak. A' tenger' vidéke azonban lapályos 's néhol egészségtelen mocsárokkal telve, mint a' minők a' sziénai, pizai, volterrai, maremmák; de a' gondos kormány ezeken is segit lassanként. Éjszaki Olaszországnak minden termékei itt gazdagon tenyésznek, és a' vulkános természetü hegységekből évenkint több ezer mázsa bóricsot nyernek. Fő foglalatossága a' lakosoknak a' föld 's szőlőmivelés, és olajtermesztés, 's a' selyemkészités is igen nyomadékos, valamint a' baromtartás is, kivált jelesek a' juhok, és szarvas marhák. Nevezetes Piza város' közelében a' teve tenyésztés. Iparra nézve igen nyereséges a' selyemszövés és szalmafonás, valamint a' papir gyártás

A' művészet igen virágzik, 's a' tudományosság is elég jól áll. A' lakosok majd mindnyájan katolikusok. A' közép korban véggrófok, és herczegek birták; de miután Florentia, Pisa 's egyéb városok magokat szabad köztársaságokká tették, 1434. a' medici család megragadta a' fő hatalmat, 's V. Károlytól herczegi, később nagyherczegi czímet nyert. Kihalván ezen család, a' lotharingi és ausztriai háznak jutott birtokába, második szülötti joggal. A' fő város Florenz (Fiorenza) l. ezt; egyéb városok Pisa, Livorno, Liena, Piombino, Volterra, Pontremoli, Elba sziget.

Toulon, Franciaország' legjelentékesb hadi réve a' földközi tengeren, Provence-ban, 30,000. lak.; nagy kikötővel, erősséggel, arzenálja nagyobb kiterjedésű magánál a' városnál, 's nagy tengerészeti intézetekkel jeleskedik. Van itt egyszersmind a' tudományosságnak és a' művészetnek társadalma, könyvtár, égvizsgáló, füvészkert, hajozási oskola, veszteglő intézet, selyem 's szappangyárok, kápri termesztés. Napoleon itt vitte végbe első fegyvertetteit.

Toxus, a' magyarok' negyedik fejedelme 946-tól fogva, 's Zoltán' fia. E' heves indulatu 's dicsvágyó fejedelem, hogy uralkodásának elején mindjárt valamelly jeles tettével tüntesse ki magát, mellőzvén Németországot, Olaszország felé fordította fegyverét, hol II. Berengár királytól tiz köböl pénzt zsarolt ki, 's onnét Aquitániába ment, hol utjában mindent feldulván, Olaszországon keresztül, hazájába visszatért. Majd azután magoktól a' németektől ösztönöztetvén, Németországba csapott, honnét nagy prédával haza jött 954. E' szerencse a' magyarokat folbátoritván, következett esztendőben ismét Otto ellen mentek, Németországba, hol Augsburgnál meg is ütköztek. De a' szerencse most a' németeknek kedvezett Lehel és Bulsu is a' németek' kezeibe kerültek, 's Otto őket felakasztatta. Az egész magyar tábor, mint Turóczy irja, a' csatapiaczon maradt, hetet kivévén, és azoknak is füleit és orrait levágták a' németek, 's úgy ereszték őket haza. Nem bátorkodott ezután Toxus Németországba menni, noha még azután többször becsapkodott Ausztriába. Még a' görög császár ellen próbálta Toxus szerencséjét, 's azt 961. Ráczországban meg is verte, következett esztendőben pedig beütvén Görögországba, egész Thessalonikáig nyomult, 's ötszáz görögöt elfogott. 963. ismét egész Konstantinápolyig nyomultak a' magyarok, mintegy kétszázan; de mikor prédával terhelten visszafelé jövének, a' görögök utánok iramlottak, 's közölök negyvenet elfogtak, kiket idővel Niceforus császár a' rabságból kivett, szépen fölöltöztetett, 's magával Szyriába a' saraczenok ellen, mint testőreit, vitte. Egyébiránt az augsburgi veszedelem után mi nevezetest sem tett Toxus, kivévén, hogy azon veszedelem miatt megnépetlenedett országát, némelly befogadott

idegenek által megnépesitette. Meghalt 972. és Taksonyban, Pestvárm. a' Duna mellett, eltemettetett (e' helység, úgy látszik tőle nyerte nevezetét) 's Geiza nevü fia lett helyébe a' magyarok' fejedelme.

Trajanus (Marc. Ulpius), hires római császár, szül. kr. u. 54. Spanyolhonban. 89. praetor, 91. consul lön, 's Domitián császártól az alsó németországi hadsereg' fő parancsnokává rendeltetett. Az öszbe borult Nerva, ki Domitián után jöve az országlásra, Trajánt közuralkodóvá tette, 's őt találá egyszersmind érdemesnek arra, hogy fiává fogadja 's császárrá rendelje, melly méltóságot elnyervén, minden igyekezetét arra fordità, hogy a' testőrt, melly Nervát kénszerité a' Domitián gyilkolói' kiadására, megzábolázza, 's a' lázadás' kezdőit megbüntesse. Nerva 98. meghalvan, T. lépet minden ellenzés nélkül a' császári székre. Traján az igazság szeretetért, nyájas leereszkedésért, az ipar és mű előmozditásábani buzgolkodásért, a' szegények 's árvák iránt atyai gondoskodásért Optimus (legjobb) melléknévvel tiszteltelték meg. A' népet elöjárókat választó jóggal újolag felruházta, 's a' senatust is azon karba helyezé, hogy előbbi tekintettel birhasson. Uralkodásának 4. évében dákokkal hadba keveredett, melly ütközetben Decebal, dakok' királya, magát megölé, Dacia római tartomány lön, 's Traján diadalmi pompával tére vissza Rómába. Még dicsőségesebben ütközött meg a' párthokkal, kiknek nevök Crassus' idejétől a' rómaiak előtt félelmes vala. Traján keresztül vezeté seregét az Eufratesen, meghóditá nagy Örményországot és Mesopotamiát, átmene a' Tigrisen és Seleuciát Ctesiphonnal megvévén, az arábiai és perzsiai tengeröblélg hatott. Visszatérésében Selinusnál (Trajanopolis) kr. u. 117. éltének 64. uralkodásának 20. évében megholt. Az elhunyt mai napig is fennálló, Traján' tetteit mutató, 140. lábnyi magas Traján oszlop alatt nyugszik. Az oszlopnak belső ürességét 44. ablak világitja és 192. hágcsó vezet a' Traján' szobráig.

Trappisták, igy neveztetnek egy szerzetes rend' tagjai, egy völgybe vivő szoros bemenetelről (la Trappe notre Dame du Val), melly a' zárdába viszen, melly nevét a' Normandiában fekvő cisterczita apátságról veszi. A' zárda egy erdőkkel és sziklákkal kerített magányos völgyben fekszik, hol azt Rotrou perchei gróf 1140. alapitotta; de egész 1656-ig el vala hagyva, mikor azt de Rancé Bouthillier, mint egyházi adományt nyervén meg, ismét helyrehozta. Hat szorosabb rendszabályu benedeki szerzetest helyzett a' zárdába, mellynek később maga lön apátja. Ez a' legszigorubb szerzetes rend. A' szerzeteseknek a' szoros halgatáson kivül fő kötelességök a' szünteleni imádság és kemény munka. Gondolataik csak a' bünbánaton és halálon függnek, 's minden estve sirjaikat ássák; éjjeli fekhelyük deszka és szalma, szigoru élelmök gyümölcs

és főzelék. 1795-től Freiburgban (bádeni nagyherczegségben); 1794-től pedig Angliában is létezik egy illy zárda. A' franczia lázadás' alkalmával Német- 's Spanyolországba 's Ejszakamerikába is befogadtattak; de 1817. ismét szabadságot nyervén Franczíaországbai visszaköltözésre, ős honukat, a' la Trappét, ismét megvevék, és már 1818. 100. de többnyire csak világi tagokat számláltak. Juliusi lázadáskor 9. zárdájok volt Franczíaországban, a' la trappei ősi zárdát ide nem számítván.

Travankur, az angolok' hübéres statusa Hindusztánban, 360. négyszegü mföld. 1. millió lakossal; a' félsziget' csucsához, közel a' nyugati parton, mellyben sok római katolikus, és Tamás-keresztények is laknak. Az utóbbiak' érseke Kandenadban lakik, fő városuk pedig Ranniel. A' katolikusok' püspökei Kocsin és Verapoli városokban laknak. A' status' radzsája Travankur fő városban tartja székét, vagy pedig Trivanderam második fő városban.

Travestálni annyit tesz, mint valamelly tárgyat, ha bár komoly is, tréfás 's nevetségre készlő versekbe foglalni. Illyen p. o. németben Blumauernek travestált Aeneise. E' travestálás mód már a' régi költőknél is, Athenaeus, Horacz, 's másoknál ismeretes volt.

Trencsin vármegye, a' Morva 's Silezia' határainál terül el, Nyitra, Turócz, és Árva vármegyéktől környezve, a' Vág' völgyének éjszaki részét képezvén, mellyet a' Kárpátok, 's a' galgóczi hegyvonal zárnak be. Vidéke egyike a' legszebbeknek a' hazában; földje nem termékeny ugyan, de déli részében még is elég gabna terem, bora rosz, de gyümölcse szép, és nyereséghozo. Ásványos vizei, savanyu vizforrásai és meleg fürdői nagy számmal vagynak. Terjedelme tesz 87. négyszegü mföld. 290,000. jobbadán tót lak., kik nagyobb részben kat., de meglehetős számmal vagynak a' lut. is kevesebben a' zsidók; refor. csak egynehány. Trencsin sz. kir. városban van a' megye' széke; melly város a' Vág mellett épült, 3600. lak. számlál, tanodalommal a' kegyes rend' igazgatása alatt, nemzeti fő oskolával, váromladványnyal, jeles serfőzéssel dicsekszik. A' magas köszíklán ülő várban 1662. több hónapig tartaték a' magyar korona. A' közel eső tepliczi fürdőket idegenek is látogatják. Beczkó, Vág Besztercze, Zsolna mvárosok.

Trient (Trento), falas város Tirolban, melly egy kerületnek nevét kölcsönözte, az Ecs folyón, 13,000. lak, kik többnyire olaszok. Püspöksége egykor független vala; a' székes egyház fönséges; sz. M. Magdolna' templomában tartatott a' 16. század' közepén a' híres trienti zsinat (Concilium Tridentinum); széke vagyon itt a' püspöknek, kerületnek, polgári, fenyitő, és váltó törvényhatóságnak, philosophiai tanodák, gymna-

sium, leány-intézet, könyvtár, színház, két árvaház, szülő- 's lelencz ház, sok gyárok, gipszbánya, kereskedés, hajózás 's a' t.

Trier (Trevíri), régi német város, Poroszország' Alsó-Rajna tartományában, a' róla nevezett kórmánykerületben, a' Mosel folyón, szük, 's szabálytalan utczákkal, 18,000. lak., már a' rómaiak alatt nevezetes város volt, és a' közép korban széke egy érseki választó fejedelemnek, kinek palotája, még a' rómaiak' épitménye, most is fenn áll 's kaszárnyául használtatik. A' rómaiaktól származik a' székes egyház is, melly mellett most is püspök székel; ezen kívül több más római maradványokat is szemlélhetni. A' folyón 700. láb. hosszu hid vezet által. A' kerületi kormányszék is itt vagyon; továbbá több szép templom, tanodalom, könyvtár, terménygyűjtemény, tudós társaság, muzeum régiségekkel, tanitóképző intézet, papnevelőház, büntető intézet, nagy kórház bába oskolával, gazdasági intézet, gyárok, gyümölcs és bor termesztés, hajózás 's a' t.

Trieszt, a) kormányzóság Illirországban, melly a' tengerpart' vidékeit foglalja magában, 's az ausztriai Friaulból, Trieszt városa birtokából, (melly két rész teszi a' német szövetség' legdélibb földjét), a' Karnyolság déli vég részeiből, Isztria félszigetből, 's a' quarneroi szigetekből áll. Éjszakon Laibach kormányzóság, keleten a' Karnyolföld, 's a' magyar tengermellék, délszakon az ádriai tenger, nyugaton Velenczo kormányzóság határolja. Egésze tesz 155. négyszegü mföld. 446,000. lak. Általában hegyes vidék. Folyói: Isonzo, Quieto, Timavo, melly utóbbik csak 1500. lépésnyi, és még is forrásáig tengeri hajokkal hajókázható. Igen sok só készittetik a' tengeri vizekből. Gabna, bor, széna, fa, ris, vetemények, burgonya, zöldség, gyümölcs, füge, gránátalma, czitrom, olaj-fa, len, kender, komló, mustár, szeder, borostyán, 's többféle jó illatu növény bőven terem. A' házi állatokon kívül selyembogár, méh, vad, hal, rák, osztriga, ragadozó állatok, kigyók, scorpiók is találtatnak. A' lakosok szlávok, olaszok, németek, zsidók, görögök; az uralkodó vallás a' kat., a' görczi érsek, és 3. püspök alatt. E' vidék kitünő tengeri kereskedést üz, kivált a' trieszti szabad kikötő, és a' rovignoi rév által, monarchián kívül Levante, Anglia, Brazilia, éjszak Amerika, Egyiptom, Nápoly, pápa' birtoka, Mexiko, Guatemala, Görögország, 's egyéb tartományokkal. A' trieszti kormányzóság alatt áll a' Trieszt' vidéke, Görz kerülete, és Isztria. Fő városok: Trieszt, Görz, és Mitterburg (Pisino). Egyéb jelesb városok: Aquileja, Gradiska, Capo' d'Istria, Piranó, Rovinyo, Pola, Cherso, Lussin piccolo, Velya; b) Trieszt tengermellék' fő városa, a' róla nevezett öbölnél, szabad kikötő és (Podgorcze 's Bródi városokkal Gallicziában) egyike a' monarchiai harminczadi rendszeren kívül eső városoknak, 50,000. lak. számlál, pom-

pás vidékkel és szép épületekkel 's utczákkal (mellyek közt igen szépek a' Corso, Riborgo, Rena, Crosada, Cavana), 34. piaczczal, (mellyek közt kitűnik a' nagy tér VI. Károly márvány szobrával, a' színház és a' börze' tére I. Leopold' broncz szobrával, sz. Antal' tére, a' vámtér, 's a' lipcsei piacz. Van erőssége is, szép székes és más templomai, a' börze legszebb épülete a' városnak, a' kormányzóság' palotája; hajómühely, egészségi épület, nagy vám és színház, lazaretum, kaszárnyák, kórházak, szegények' és árvák' házai, nagy csatornya, szép kikötő, véderősséggel ellátva, 's világító torony, 's számos nagyszerű épület. Széke vagyon itt a' kormányzóságnak, a' trieszt-kapodistriai püspöknek, káptalannak; tovább van real- és hajó-oskola, leány fő tanoda, 's más több oskolák, könyvtár, Minerva' társadalma, gyüjtemények, a' monarchiában a' legnagyobb selyemgyár, 's számos egyéb gyárok, halászat, terjedelmes kereskedés, 19. biztositó társaság és bankok; széke sok idegen consuloknak, és ágenseknek, tengeri 's másféle fürdők, római maradványok, szép kertek, sétányok, mezei lakok.

Tripolisz, status éjszaki Afrika' partjain, melly Tunisztól Egyiptomig terjed, 's befolyását messze gyakorolja dél felé a' Szaharába, úgy hogy terjedelmét 14,000. négyszegü mföld. lehet tenni, nem több, mint egy millió lak., 's ebből Fezzán, szahara pusztai tartomány, 2500. négyszegü mföld. 80,000. lak., saját sultán alatt áll, ki a' tripoliszi basának csak adót fizet. Keleti szélét teszi Barka' pusztája. Az egész status a' Berberföldnek legsoványabb része, mellyet még a' Szaharához lehetne számitni, mellyet itt a' Ghuriano és Harudzs hegységek vágnak által, 's a' parton a' Rasz Szem, Meszurata, és Zoár fokokat képezik. Folyói nincsenek. A' Szidra (hajdani Syrtis major) öböl választja el a' tulajdonképi Tripoliszt a' Barkától; mellytől dél keletre van Audzsila oáz is a' lybiai pusztában. Nagyobb részét talán homok vagy kő pusztaság teszi; csak a' part' közelében vagynak termő tájak. Gyapju, gabna, lótosz-, só, lovak, bőrök a' kiviteli czikkelyek. A' lakosok mórok, 's bolyongó arábok, zsidók, és a' városokban európaiak is. A' basa a' konstantinápolyi török sultántól függ. Székvárosa Tarablesz (Tripolis), 15,000. lak. erősséggel, kikötővel. Egyéb helyek: Meszuráta, Zafran, Grenna, Derne, Murszuk a' Fezzáni sultán' széke, Szokna, Bilma, a' tibbók' fő helye, délszakon, egy sultánnal, ki nem fizet adót 's a' t. Fezzánon által járnak a' karaván ok Szudanba.

Triptolemus, Celeus eleusi király, és Metanira' fia. A' költők' állitása szerint Ceres a' Plutó által elrabolt leányát, Proserpinát, keresvén, eleusi királyhoz érkeze, épen akkor, mikor Triptolemus született, 's ennek dajkája lön. Ceres csecsemőjét megkedvelvén, azt a' halandók' sorából kiemelni akarta, mi okból őt tűzbe tette, hogy minden mulandó

benne megemészteinék 's csak egyedül a' mennyei anyag maradna meg; hanem ezen titokteljes munkálatban Metanira' oda jövetele 's sikoltása által gátoltatott. Ceres, minthogy szándékát nem teljesitheté, olly kocsival ajándékozá meg Triptolemust, mellyben sárkányok valának befogva, hogy azon az egész földet bejárná, 's az istenasszonytól kapott gabonát elszórván, az embereket gabona termesztésre tanitaná. Visszajövén, tulajdon atyja leselkedett élete után, de Ceres őt a' veszélytől megszabaditván, atyját az országlás' lemondásra birta. Halála után a' gabona termesztés, eke és szekér' feltalálásáért, Eleusiban, félisten gyanánt tiszteltetett.

Triton, tenger' istene 's Neptun fia, ki az atyja' parancsára csiga héjba fujván, okozá a' hullámzó tengerzúgást, vagy annak lecsillapitását. Többnyire kétvégű farkkal, sarló alaku halszárnyakkal 's elől emberi alakban képeztetik.

Triumviratus-nak mondatik három személyből álló közös hivatal, 's kik azt viselik Triumviri-nek neveztetnek. A' rómaiaknál több e'féle hivatal vala, mint: 1. T. capitales, kik a' börtönökre, 2. T. monetales, kik a' pénzverésre, 3. T. nocturni, kik az éjjeli őrökre, 's tűzveszélyre ügyelének; 4. T. agrarii, kik a' gyarmatokat helyezék; 5. T. reipublicae constituendae, kik a' polgári zavarokban a' statust rendezék; millyenek valának: Antonius, Lepidus, 's Octavianus, kiknek a' római néptől, Caesar meggyilkolása után, a' fő hatalom általadatott; azonban ez nem soká tartott, mert Octavianus a' két társától megmenekedvén, monarchiát vitt be.

Truxillo (olv. Truchilyo), a) város Spanyalországban, Esztremadura tartományban, 4000. lak., születési helye Pizarrónak 1478.; b) tartomány Peruban és ennek fő városa 8000. lak, szép szabályos utczákkal, pompás székes templommal, és diszes kormány palotával; nem messze vagyon Guáncsáko nevü kikötője, mellyhez az ut a' termékeny Csimu völgyön, és egy régi perui városnak rom maradványain vezet által. Az egész tartomány igen sok érdekes régi perui maradványokat tüntet még elő, millyenek Kachamarka városban egy Inka palota, mellyben most is laknak az inkák' utódjai, 's ugyan itt az Inka fürdő; Lagunilla mezei jószágnál egy elrombolt perui városnak érdekes részei; c) város Venezuela köztársaság' Szulia tartományában 14,000. lak.; d) rév és helység Hondúrasz guatemalai statusban, közel Hondúrasz' fokához, 600. lak.

Tuhutum, egy volt azon hét első vezérek közől, kik alatt eleink az országba jöttek 889. év táján. Ezt küldötte Árpád Tosuval és Szabolcscsal Menemorut, bihari herczeg ellen, ki Árpádnak a' Szamos és Nyir közti földet adni nem akarta. Tuhutum a' Nyirséget elfoglalta, és

igy Erdély egészen Árpádé lett, ki azt Tuhutumnak ajándékozta, 's azt utódjai egész sz. István' idejéig birták, ki Tuhutum' onokáját, az ifjú Gyulát, 's az ő Bue és Bukne nevü két fiát, kik vele ellenkeztek, megfogatta, 's országától megfosztotta.

Tuilleriák, egy nagy palota 's a' franczia király' lakhelye, Párisban. Nevét vette a' tégla égető kemenczéktől, mellyek hajdan e' helyen állottak.

Tunisz, önálló status Berberföldön, éjszaki Afrikában, melly a' földközi tenger melletti vidékeket Algirtól Tripoliszig foglalja magában, délfelé a' hegyeken túli Belad al Dzserid (Biledulgerid) pusztáiba is elterjedvén, 4000. négyszegü mföld. 2. millió lak. Az Atlász' hegyei képezik Szerrat, Blanko, Bona fokokat. Folyók Wad el Kibir vagy Zajne és Medszurda; belsejében két nagy tó, 's délszakon a' Lovdea tó. A' föld termékeny. Igen jó gabonája, szép lovai, és sok datolyái vagynak. Lakosai mahomed hitü berberek és arábok. Fejedelme egy Dej; de a' török sultán nemi, nem igen gyakorolható védnöki, jogot tart reá. Tunisz megerősitett város, széke számos európai consuloknak, igen biztos kikötővel, jeles kereskedéssel és 130,000. lak. Nem messze tőle vagynak Uj-Karthágo római gyarmatnak maradványai, és a' fél órányira lévő Barda várban van a' Dej' széke. Egyéb jelesb városai: Gabesz, Dzserbi, Szfaksz, Monasztir, Kairvan. Tabarka, kis sziget, a' francziáké.

Turán, perzsa neve Tatárország' azon részének, melly az Amu folyótól keletre és éjszakra esik, hozzája értvén a' közellévő Sinától és Oroszországtól függő némelly részeket is, 's melly most a' két Bukharát, Khokánt, Szongárt, 's egyéb kisebb tartományokat foglalja magában. Más neve a' perzsáknál Mavaralnahar. Számos tatár népek vették innen eredetüket. Legrégiebb lakosai a' tadzsikok, kik majd mindnyájan olvasni és irni tudnak. Az ország' elfoglalói az uszbékok (maga urak), kik az Ural' vidékéről jöttek. Ezeken kivül vagynak itt turkmánok vagy truhmenek, arábok, perzsák (mint rabszolgák), kalmukok, kirgizek, zsidók, afghánok, czigányok 's a' t.

Turin (Augusta Taurinorum), fejedelmi székvárosa Szardiniának Piemontban, a' Pó folyón, bájos hegyektől körülvéve, 140,000. lak., egyike a' legszebb olasz városoknak, igen szabályosan épitve, számos palotákkal, és szép utczákkal, mellyek közt kitünőbbek az uj Pó, Dora, posta, Károly, király utczák. Épületei közt a' két királyi várlak a' király téren, a' Carignan palota, az érseki székes egyház, a' számos szép templomok, a' senatus' palotája, fegyvertár, akademia, az egyetem, két híd, a' kir. színház nagy diszére vannak a' városnak. Az udvar és egy érsek itt tartja székét. A' már megnevezett intézeteken kivül említést érdemel az egyiptomi muzeum, könyvtár, tudományok' és festészet' akademiája,

a' csillagnéző torony, füvészkert, lyceum, katona oskola. Gyárai kitűnők, 's kereskedése élénk Környékében vagynak: La Veneria, Stuppinigi, Moncaglieri mulató helyek, a' királyné' kellemes szőllőhegye, Castello kastély római régszer gyüjteménynyel, és a' gazdag Superga kolostor a' kir. sirboltal.

Turócz vármegye, a' Dunán inneni kerületben, Nyitra, Trencsin, Árva, Liptó, Zólyom és Bars vármegyéktől környeztetik, 's tesz 21. négyszegü mföld., 40,000. lak., kik többnyire tótok, kevés német is van, a' hajdani gothok' maradéki, mint tartják, 's vallásra nézve jobbadán ágosta hitvallásuak. A' Fátra hegy ül éjszaki határában, 's általában fal gyanánt van e' megye hegyektől körülkeritve. Folyói: a' Vág, Turócz 's más kisebbek. Terem benne rozs, búza, árpa, zab, burgonya, répa (melly hires), gyümölcs. Igen sok erdeje van, 's a' hegyek igen jó füvekkel táplálják a' sok juhokat. Négy járásra osztatik, 6. mvárost, 97. falut, és 20. pusztát foglal magában. A' megye' széke sz. Márton, most mváros, egykor sz. kir. város volt; nevezetes kastélylyal bir, 's közelében vagyon Blatnicza vár omladék. Álsó-Stubnya falunál ásványos meleg fürdő van.

Turzó (Elek), tárnok és fő kamarás, kincstartó, országbirája, és király' helytartója, II. Lajos és Ferdinand királyok' idejében. Mig Lajos a' hatvani gyülésen mulatott 1525., Elekre bizta a' budai várat. 1526. a' mohácsi véres hadra küldött ugyan segéd katonákat, de maga el nem ment, őt hagyván Lajos Budán a' királynénál. A' megtörtént veszedelem után Pozsonyba ment az özvegy királynéval, 's ott Ferdinand' királylyá választásában hathatósan munkálódott, kihez hű is maradt Zápolya ellen. 1528. a' regensburgi gyülés' alkalmával Elekre bizta a' király az ország' kormányát. Szemtanúja volt azon siralmas pusztitásnak, mellyet a' Mahumed, belgrádi basa, 1530. Pesttől fogva Bars felé az országban tett, 's a' mennyire lehetett, hátráltatta is a' török' haladását. 1535. király' helytartójává neveztetett. Ekkor kapta ő Ferdinandtól Trencsin várát 's Vas vármegyében a' sz. Gróti apátságot. Igen sok jószágok' ura volt Elek, mint azt végrendeletéből olvashatni. Meghalt 1543. 53 éves korában. Többen is valának e' családból, kik a' magyar hazában majd az egyházi, majd a' világi méltóságokban fénylettek, 's a' csatapiaczon neveiket halhatatlanitották, nevezetesen Turzó György, Rudolf király' idejében, igen jeles szolgálatot tett mind a' hazának, mind a' királynak, ki olly zavaros időkben ült a' magyar trónon.

Tuscia v. Hetruria (rég. geogr.), Italiában azon tartomány volt, melly a' nyugati partokon Tiberis folyótól 's Latium és Sabinumtól Liguriáig terjedett, 's az Appennini hegység által választatott el Umbriától és Gallia Cisalpinától. A' tenger itt mare Tuskum v. M. Tyrrhenum ne-

ven ismertetett. Lakói voltak az Etrusci. A' Soracte hegy közel volt a' Tiberishez, melly folyón kivül a' Macra, Arnus, Umbro, Clanis, és a' Fabiusok' hazaszeretetétől nevezetes Cremara érdemel említést. Trasimenus tónál, Ossaria téren, verte meg Hanibal a' rómaiakat. Másik tó volt a' Lacus Volsinensis. A' föld jól volt müvelve, és sok gabnát termett. A' nemzet régi volt és ügyes, melly kereskedés, hajózás, ipar, és tudományosság által már gazdag volt, még mikor Görögország félvadságban rejlett. Jelesb városok: Luna, Pisa, Vetulonia, Clusium, Porsenna király' széke, Perusia, Falerii, Tarquinii, Veji, Cere, Centumcella 's a' t. Mostani nevezete Toszkána (l. ezt).

Tüzföld, egy több szigetből álló csoport, Amerika' délszaki végén, mellytől a' szirtes meredező 5000. lábnyi magas partu Magellán út által választatik el. A' föld puszta, és hegyes, vulkános, zordon éghajlatu. Tengeri állat elég van; de a' hideg' daczára még papagájokat és kolibrikat is láthatni. Lakosai a' perserék, jámborok 's csekély dolgaikban ügyesek. A' Hoorn hegyfok Amerika' legdéliebb pontja. A' keleti parton van S. John angol telepitvény, nyugaton a' Chrisztmász rév.

Tyrus (rég. geogr.), híres város volt hajdan Phoeniciában, hol gazdagság 's virágzásra nézve Szidonnal vetélkedett, 's hajózása 's kereskedése által hatalmas lett. Salamon zsidó király is e' városnak Hiram nevü királyával barátságban lévén, az izraeliták a' tyrusiaktól tanulták az épitést. Ezeknek hajózásai az egész földközi tengernek partjaira, sőt az atlászi tengerre is, elterjedett, úgy hogy Britanniából hoztak czint maguknak. Gadesz (most Cadix) Spanyolországban, és Karthágo Afrikában e' városnak gyarmatjai voltanak. Tyrus a' földközi tenger' vizétől körülvéve, kősziklán volt épitve és jól megerősitve. Nabukodonozor, Nagy Sándor, 's a' szaraczénok megvették, de mindig újra fölvirágzott, 's a' keresztes hadak is nagy elszántsággal védték. Most török felsőséget ismer, de kereskedését a' szomszéd Szajd (a' hajdani Szidon) birja. Mostani neve Szur, 's Szorisztán (Szíria) tartományban vagyon.

Tyuk, a' legközönségesebb 's legelterjedtebb házi madár, kis fejjel, hajtott orral, rövid 's vastag szárnynyal, rövid lábbal, mellyen három egymásmelletti, 's egy, valamivel magasabban álló ujj van; lába általánosan tökélyesben ki van fejlődve, mint szárnya, azért alkalmasb a' futásra, mint repülésre, mit csak kevés ideig tarthat ki. A' hímet kakasnak nevezzük. Fejét taréj ékesíti, melly nagyobb 's vörösebb a' kakasnál. Ős hona, úgy látszik, Hindosztán, hol az erdőkben maig is vadon tanyáz. Mások a' jávai és sumatrai erdőkben maig is vadon tenyésző Bankiva tyukot veszik ős törzsökül. Ma az egész ismert világon elterjedve találtatik. Amerikában a' spanyolok honositák. A' szelidités által szine, 's alakja igen megváltozott, 's változik mai nap is. A' kakas sokkal nagyobb

a' tyuknál, de tollai is szebbek, tarkábbak, 's taréja sokkal nagyobb, nyak tollait kénye szerint fölborzaszthatja. Hangját, mellyet kukorikolásnak, nevezünk, éjjelenkint többször, főkép hajnalban, nappal is gyakorta, kivált időváltozásnál, hallatja. 15 — 20. tyuk között egy kakas van. Szép a' kevélyet nézni, midőn büszke lépésekkel a' tyukok közt, mintegy érezve elsőbbséget, föl 's alá sétál. A' kakas erős, tüzes, mérges, 's küzdésre kész állat, annyira, hogy egymást vérzésig kaparják. Ezen természetnél fogva az angolok a' híres kakas viadalra használják, két jól étetett, erős, fölingerlett kakast egymás ellen eresztnek, ezek majd halálra vagdalják egymást, 's ezen természet elleni durvaság Angolhonban népmulatságul szolgál, valamint Spanyolhonban a' még embertelenebb 's durvább bika viadal. Élelme mindennemű gabna, 's más növény magok. Megeszi a' zöld leveleket is, 's apróbb állatkákat. Az emésztés elősegélésre homokot nyel le. Közönségesen udvarok, 's majorokban szabadon tartatik. Nagy ellensége a' gerény és róka, télen a' farkas. A' tyuk tartás sok helyen a' mezei gazdaságnak nevezetes ágát teszi. Húsa jó, kivált, mig fiatal. Az öreg tyuk csak jó tápláló levest ad a' betegek' számára. Fő haszna a' tojásban áll, mellyet vagy különbféleképp (keményre, lágyra főzve) elkészitve megeszünk, vagy pedig különbféle ételek' készitésére használunk. Alig van étel, kivált tésztás, hol a' tojást nélkülözni lehetne. Azon kivül az orvostanban, 's házi gazdálkodásban is haszonra forditjuk. Különös tünemény az, hogy a' tyuk szeliditett állapotban sokkal számosabb, mint vadon, hol 12 — 15. tojást tojik évenkint. Szelid állapotban is ha 15. tojt 's alatta hagyják, azokat kikölti, ellenben ha mindig elszedik alóla, minden nap újat tesz ugyan azon fészkébe, kevés holnapokat kivéve.

T-hez tartozó kimaradt czikkek.

T e j (állati). Minden olvasó előtt ismeretes és kedvelt folyadék, melly az állatok emlőiben választódik el. Ez az embernek 's minden emlős állatnak a' természettől rendelt első eledele, de egész életén át az ember majd minden nap használja, vagy magát a' tejet, vagy részeit. Ezen, a' házi tartásban annyira fontos részeket bővebben lássuk: fejéskor a' tej egyenlő, de ha darab ideig, hives helyen áll, a' felső része vastagabb, 's zsirosabb, 's tejfölnek (cremor lactis) neveztetik. Ezt levéven, a' megmaradt tej vékony, kékes; mi ha megalszik, ismét két részre oszlik, vastagra (turó) és vékony vizesre (savó). Ha a' megalvást

mesterségesen idézzük elő, p. o. viza holyaggal, bornyu gyomorral, akkor a' savó édes, 's belőle készül az úgy nevezett tejczukor, lepárolgás által, ha pedig magától alszik meg, a' savó savanyu leend. — A' tejföl ha keverés, köpölés által mozgásba hozatik, ismét két részre oszlik, t. i. vaj, és iróra. A' tejnek haszna igen nagy, azon kivül hogy az ember, 's emlősök' első eledele, 's konyháinkban naponkint használtatik; nagy befolyásu gyógy erővel bir sok betegségekben, részint a' tej, részint pedig az édes savó. — Egészséges ital még a' savanyu savó és iró is. — A' tatárok a' ló-tejből forrás által részegitő italt (hasonló erejűt a' pályinkához) készitnek.

Tél, az év négy részeinek leghidegebbike, mellyben a' természet mintegy fáradtan nyugszik, új erőt szedvén a' jövő tenyésztésre. Nálunk december 21. kezdődik, 's martius 21-kén végződik. Természetes, hogy a' földteke' ellenkező, az az déli részén épen ellenkező időben, t. i. midőn nálunk a' nyár — van. A' heves öv tájékokon illy nemű télről, mint nálunk, mit sem tudnak, ott a' soká tartó esős idő a' tél, az év' többi része nyár. Hóról, jégről, kivéve a' legmagasabb hegyeket, mit sem tudnak. Ott a' tél' tartása alatt csak azt veszik észre, hogy a' növénytenyészet nem olly buja és szép, mint egyébkor. Minél jobban közeledünk éjszakról délnek, annál gyengébb a' tél, úgy hogy p. o. Olaszhonban, Szicziliában a' hó és gyenge fagy is nagy ritkaság. A' tél nálunk nem olly bizonyos folyásu, hogy a' hideg' növekedése bizonyos időben történne; néha december végével vége a' hidegnek is, máskor december végéig vannak őszi napok 's csak január hónapra, sokszor későbbre is, esik a' nagy hideg, 's igy mindig bizonyos rend és törvény nélkül.

Teleki család, 12-ik századtól egész 15-ig Mecsenicsi Garázda nevét viselte, és Dalmatiából származott: 1409. nyert adomány-levelet (hová a' régiebb is van beiktatva) a' család ma is birja. A' Garázda család két ágra oszlott. Az egyik megtartá a' Garázda nevet, a' másik Szilágyinak nevezte magát. Szilágyi László, és Garázda Mihál és Dénes 15-ik században nagy jószágokat birtak Boszniában. Szilágyi László' fia, Mihál volt a' magyarhoni Gubernátor; Ezsébet leánya nője Hunyady János Gubernátornak. A' Szilágyi ház az akkori több nevet viselő divatkint Geréb nek is mondatott. Minekutána (1414.) Bosznia a' török járom alá került, a' Garázda család Magyarhonba telepedett meg: Bihar, Arad, Békes és Zaránd tájakan; itt Zágord, Szék és Telek helységeket tulajdonokká tették, 's birtokukról Zágorhidi, Széki, és Teleki Garázdáknak neveztettek. A' Székieknek egyetlen leány magzatjuk maradt. Ez egy Telekihez ment férjhez, 's igy a' két ág egygyé lett 's Széki-Telekinek neveztetett. Nevezetesbek voltak Garázda János, 16-ik században, ki

Báthory István, Lengyelhonban, vitézül harczolt, később pedig Báthory Zsigmond mellett küzdött honában, 's harczmezőn halt meg. Ennek leánya, Anna, felesége lett Széki Teleki Mihálnak, kinek hasonnevű fia a' Telekiek törzs atyjának tekintetik. Ez volt ugyan is, ki honának tett szolgálatáiért 1690. erdélyi kormányzónak választatott, kevés idő mulva pedig, mivel főkép az ő közbenjárásának lehete köszönni, hogy Erdély ismét a' magyar korona alá jutott, grófi méltóságra emeltetett, de csak hamar bevégezte ezután földi pályáját, mert még azon év aug. 21. Tököly Imre ellen harczban elesett, 5. fiu, 's 7. leány gyermeket hagyván maga után, kik több jeles férfiakat adtak hazánknak. Utódjaik közől különös említést érdemel a' most Erdélyország' fő kormányzójának kinevezett Teleki (széki) József, gróf, született Pesten oct. 24. 1790. Első nevelését Kolosvárt, tudományos kiképzését pedig 1800. a' pesti egyetemnél nyerte. A' törvénytant elvégezvén, mint pest megyei aljegyző tökéletesité magát a' törvény gyakorlatban. 1810. a' kir. helytartó tanácshoz tiszt. fogalmazónak neveztetett. 1812. tudományos utazását kezdé meg. Megjárta Némethont, Hollandiát, Angol, Franciahont, Svaiczot, és Olaszországot. 1818. titoknoki hivatalt nyert ugyan a' helytartó tanácsnál. 1824. kir. táblai ülnök, főispan. 1832. udvari tanácsnok Bécsben. 1842-ben pedig Erdélyország' fő kormányzójának neveztetett az érdemeket méltatni tudó legkegyelmesebb királyunk által. — Tudományos pályája szinte illy tündöklő, 's hervadhatlan koszorút küzdött ki ő magának a' magyar tudományos téren. Ugyan is hazatérvén utazásából a' Tudományos Gyűjtemény czimű havi iratban mint nagy jelentőségű iró lépett föl alapos értekezéseivel, 's birálatival. A' Marczybányi alapitvány pályai kérdéseiben T. kétszer nyerte el a' koszorus dijt. 1822. Kisfaludi Aurorájába történeti dolgozatokat nyujtott. Ezen időszak az, mellyben T. a' magyar történeteket tette vizsgálódási tárgyává, 's különösen a' Hunyadyak dústeljes fényes korszakát (1438—1490.), mellyen még most is szakadatlanul dolgozik. Tudományos miveltsége legnagyobb elismerést nyert az által, hogy szeretett nándorunk ő fensége T. nevezte ki azon fényes küldöttség' elnökének, mellyre bizatott a' fölállitandó Magyar Tudós Akademia' tervét kidolgozni. Itt nyilt mezőt talált T. ismeretei' kitüntetésére, 's a' tudományos ég első rendű csillagának az egész haza elismerte. Ennek következése lett azon kitüntetés, hogy 1830. létre jövén az Akademia, egyhangulag a' m. t. társaság' elnökének választatott, 's legfelsőbb helyen megerősittetett, melly választás évenkint megújittatván, mindenkor T.-re esett. A' hely szűke nem engedi leirni, milly üdvös hatással munkálkodik ezen magas hivatásában T., elég legyen megjegyezni, hogy mindenkinek szeretetét, 's tiszteletét egyaránt kivita ő magának. Szellemi közrehatását még anyagi nagyszerű ajándékival is tetézte. Ugyan is

30,000. kötetből álló, minden tudományos ágra kiterjedő könyvtárát a' m. t. akademiának ajándékozta, egy custosi hivatalt alapitván mellé. Annak ajándékozta a' szinte nagy értékü pénz gyüjteményét, régiségek tárát, kéziratokat 's a' t. Hazának boldogságán, 's mivelödésén annyit fáradó és áldozó férfiúnak méltán kivánhat egész hazánk hosszu, boldog, 's örömmel teljes életet.

Telhetetlenség. Nincs nagyobb gyengeség az emberben, mint, midön az valamiben, mihez hajlamot érez, mértéket tartani nem tud, vágyát kielégiteni nem képes. Már az ifjú korban rejlik ennek csirája. Már akkor vehetni észre, midön az a' helyett, hogy a' jóban foglalná el magát, a' játék, kószálás, vagy egyéb roszban annyira elmerül, hogy, kötelességeiről egészen megfeledkezvén, szüntelen azokkal bibelödik, vágyát azokkal ki nem elégithetvén. Ez, jóllehet nem mindenkinél, sokszor a' korral nő, és minden időre szerencsétlenné válik, kivált, kit azokra ki sem figyelmeztet, azoktól elszoktatni kinek sem jut eszébe. De van a' telhetetlenségnek egy jobb oldala is: midön t. i. egyki valamiben, például: irás és olvasásban tudós vágyát ki nem elégitheti, be nem töltheti. Ez némi tekintetben dicséretes ugyan; de, ha mértéken fölüli, sokszor az egészséget, sőt magát az életet veszélyezteti. Azért mindenben mértéket tartani, vágyainkat korlátozni mindig szükséges. Mert, hogy a' telhetetlenségnek sokan áldozatai levének, több szomoru példák igazolják.

Test, minden anyag, melly bizonyos kiterjedéssel bir, az az helyet foglal el.

Testi nevelés. Az egészséges lélek az egészséges testben szép. A' test a' lélek' eszköze, hogy tehát ezen eszköz czéljának megfeleljen, szükséges, hogy egészséges, ügyes, hajlékony, kitünő legyen; ezen tulajdonok pedig csak czélszerü nevelés által szereztethetnek meg. Ezen testi nevelésnek, a' született gyermeknél kell kezdödni, szükséges tehát: 1) a' test' kifejlését akadályozó gátokat elmozditni; 2) a' kifejlödést elösegitni. Azért a' csecsemőnél jó táplálat, tiszta, világos szoba, bőrt tisztitó fürdők ne hibázzanak, nyugalomra gond fordittassék. A' fogzás idején ezek' könnyitésére gond legyen. A' futni képes gyermekek szabad levegőn tartózkodjanak a' mennyire csak lehet, inkább a' földön feterengjenek, mint ölben hordoztassanak. Testi mozgást gyakoroljanak futás, ugrálás, birkózás, mászkálás, lapdázás által; a' kinek alkalmok van, az úszást el ne mulassák megtanulni. Kora elmebeli munkák által p. o. tanulás, a' test' kiképzése ne hátráltassék. Az egészséges 's erős testben az elme fogékonyabb. Meleg ruhákkal a' test el ne kényeztessék, hanem a' hideghez fokonkint hozzá szoktassék, ez által sok nyavalyának eleje vétetik. Nem elegendőkép' ajánlható az úgy nevezett gymnastikai gyakorlatok' üzése.

A' rómaiak 's görögök ez által lettek világ hóditókká. A' gyakorlás minden tagokra egyarányos legyen, ne hogy az egyik' kárával gyakoroltassék a' másik.

Természet-tan (Physica), azon tudomány, melly a' testek' tulajdonságit, erejét, munkálkodását, 's azon törvényeket, mellyek szerint az erők munkálkodnak, tanítja.

Tetü. Ezen állat nemből már több, mint 70. fajt ismerünk. Legközönségesb 's ismeretesb a' fejtetü (ped. humanus), őt leirni fölösleges volna. Az ember' fejében tartózkodik, és a' Chimpans (s. troglodites) nevü majomnál, 's máshol meg nem él, a' ruhában tartózkodó egészen más faj, helyüket soha el nem cserélik. Nagyitó üvegen vizsgálva, bámulatos szépségü alkotása van; bőre átlátszó, innét fejében a' velőt, (melly két körte alaku testet képez), a' vér edényeket, gyomrot, tökélyesen megkülönböztethetni. Szája helyett ormánya van, mellyet a' fejbőrbe fur, 's véle táplálatát, a' vért, szivja; a' vér előbb a' szivébe, innét a' gyomrába jut, hol ide oda mozgás után az erekbe szétoszlik. A' gyomrán alól látni a' tojás fészket, melly egy szőlő fürthöz hasonlit, az egyes tojások képezven a' fürt' szemeit. Ezeket az állat kitojja, ragadós nyirkkal a' hajszálakhoz ragasztja, (ezeket mi serkének nevezzük), itt a' fejmelegségtől kikelnek, három hét mulva tökéletesen kinőttek, 's tojnak. (Egy tetü 6 — 7. nap alatt 2 — 3. százat tojik.) Innét magyarázhatni ezen csömörletes állatok' rendkivüli szaporaságát. Főkép' szeretik a' fejet, kivált ha sebes; sok nedveket megemésztenek 's ez által az egészséget rongálják. Buta előitélet az a' köznépnél, hogy azon gyermek, kinek a' tetü nem fogja fejét, egészségtelen, 's meg fog halni. — Minél egészségtelenebb a' gyermek, annál jobban szeretik a' tetük. Különös, hogy a' szerecsenek' fejében lévők feketék, nálunk is bizonyos az, hogy a' barna haju emberekében barnábbak, a' szőkékében szőkék a' tetük. Kiirtásokon leghathatósb szer a' — tisztaság — gyakori fésülés.

U.

U, huszadik betűje az a b-c-nek, és magányhangzó, melly fölé ha két pont vagy két vesszö tétetik (ü) (ű)-re változik. Diák nyelvben, mint számjel, v-re változván, mint öt használtatik; pénzen pedig azon helyet, hol az veretett, mint p. o. franczia pénzen Pau várost jelenti.

Udvarhely-szék, a' székelyföldön rangra nézve a' székek közt első, 30. nsz. mföld., 60,000. lak., éjszakon a' Maros székkel; keleten Csik-székkel; délszakon Három székkel; felső Fehér vármegyével, Kőhalom és Segesvár szász székkel; nyugaton Küküllő vármegyével határos. Egészen hegyes, és magas vidék, de azért földje még is jól miveltetik, 's az itteni kender és dohány nagyon becsültetik. Folyói a' nagy és kis Küküllő és a' Homorod. Lakosok a' baromtártás, és az erdők' használatából keresik élelmöket. Két kerületre van osztva, 's 2. mvárost, és 128. falut számlál. Udvarhely, mező 's taxális város a' szék' praetoriumával, 's a' székely nemzet' archivumával, kat. tanodalommal, ref. collegiummal, Zápolya várának romladványival. Székely-Keresztúr, mváros, sok szitásokkal.

Ugocsa vármegye, 22. négyszegü mértföldet foglal el Szathmár, Bereg, és Marmaros vármegyék közt; 's lakosainak száma 46,000-re mén, kik jobbára magyarok, kevesebben oroszok, és oláhok; a' katolikusok' része jóval túlhaladó. Keleti vidéke hegyes. A' Tisza hasitja által. A' baromtártás és földmivelés fő foglalatosság. Két járása vagyon, széke a' megyének Nagy-Szőllős, mváros, a' Tisza mellett, 2200. lak. kik szőllőmivelésből élnek. Ezeken kivül van még egy mváros, 66. falu 's 11. puszta.

Ügyvéd az, ki a' törvény előtt, és nevében másnak ügyét védi. Ezt hogy nálunk egyki tehesse szükséges, hogy elvégezvén oskoláit a' kirtábla előtti szó, és irásbeli vizsgálatot kiállja, és ugyan ott az ügyvédi hitet letegye. Ezen felül, hogy az érdeklő által megbizva légyen. Az 1840-ki országgyülésen behozatott váltó törvények' következtében váltó ügyvédek is léteznek, kiknek a' váltó törvényekből a' váltó fő törvényszék előtt új vizsgálatot kell kiállniok.

Ugrin v. Ugolin, II. András király' kanczellárja, azután pedig kalocsai érsek. Elkisérte ő Andrást a' szent földre. Másodszor is el akart menni, de akkor szándéka, nem tudhatni miért, nem teljesült. Hogy ez' elmulasztott szándékát nemileg kipótolhassa. András' meghagyásából. Bosnyákországba ment, hogy az eretnekeket onnét kiirtsa, melly tisztében mivel serényen eljárt, András a' nevezett ország' jövedelmeit neki ajándékozta, 's a' kereszténység' terjesztésére a' szeremi püspökséget alapitotta 1229. IV. Béla király alatt 1240. a' pápa' parancsára Ugrinnak Rómába kelle mennie, de a' tatárok jöttének hírére hon kelle maradnia. A' tatárok 1241. csak ugyan elérkeztek, és martiusban már Pest körül égettek és pusztitottak. Mit Béla meghallván, Pest' falai közé zárkózott. Nem tetszett ez Ugrinnak, azért azonnal katonát gyűjtött, 's velök a' tatárokra ütött, ezek téttetett félelemből Ugrin előtt megszaladnak, ez pedig kedvet kapván, még inkább üzé azokat, kik mind addig futottak, még egy mocsáros helyre akadtak, mellyen midőn ők átgázólták, Ugrin is neki hajtot a' vésztelyes helynek; mit látván a' tatárok, visszafordulnak, 's a' magyarokat, Ugrint kivévén, mintegy ötödmagával, agyon nyilazták. Ugrin visszafutott Pestre, és nem nyugodott addig, mig Bélát a' tatárok ellen ki nem mozdította. Ekkor a' tatárok ismét fortélyaik szerint futottak Béla' serege előtt, mig a' Sajó vizéig nem értek. Itt egy éjjel a' tatárok a' magyarokra ütének. Ugrin, Kálmán, Béla' öcscse, és egyebek hősileg viselték magokat, de az iszonyu tatártömeg sokaságával elboritván őket, kénytelenek valának engedni. Nem veszté el Ugrin még ekkor sem bátorságát, az emlitettekkel újra a' tatárokra üt; különösen pedig ő olly erővel rontott a' tatárok közé, hogy mindenki irtózott tőle. Társai is hősileg vitézkedtek, de hasztalan, a' nagyobb erőnek ekkor is engedni kelle. 'S a' tatárok üzőbe vették a' magyarokat, egész Pestig kergették azokat, 's nagyobb részét leöldösték. Többek közt el esett Ugrin is, kiről az életben maradt kevés magyar áldva emlékezett sok ideig. — Ekkor lön hazánk is puszta vadon.

Új-Britannia, azon angol tartományok összege Éjszak Amerikában, mellyek a' quebecki (olv. kvibbeki, Kanadában) fő kormányzó 's tábori helytartó' hatósága alá tartoznak, 's dél felé az éjszakamerikai szövetséggel; nyugaton a' csöndes tengerrel és orosz Amerikával; éjszakon a' földsarki vidékkel; keleten az átlász tengerrel határosak. Ide tartozik: a) Új-Cornwallis' délszaki része, Új-Hannovera, Sarolta szigettel, 's Pitt- Bank- királyi herczeg szigetcsoportokkal, Új-Georgia a' Sarolta-öböllel és Quadra szigettel, Nyugatkaledonia, Új-Wallis, mind az indiánok' földjén; b) Kanada; c) Labrador; d) Új-Brunszvik; e) Új Skóczia; f) Új föld (Newfoundland); g) Eduárd herczeg' földje; h) a' Bermúd-szigetek. Ezen tartományok' igazgatását a' quebecki (alsó Kanadában),

yorki (felső Kanadában), frederiktowni (Új-Brunszvikban), halifakszi (Új Skócziában), st. jonhnsi (olv. sz. dzsonszi) Új-földön, és a' szentgyörgyi (a' Bermúda szigetben) kormányzók viszik. — Egy másik Új-Britannia vagyon Ausztráliában, egy szigetcsoport, melly a' Dampier' útja által van elválasztva Új-Guineától, György útja által pedig Új-Irhontól.

Új-Déli-Wallis, legjelentősb angol gyarmat Új Hollandban a' keleti partokon, melly 1788-ban alapittatott, ide átszállitott bűnhönczökből 's némelly önkénytesekből. Ma már 80,000 re lehet tenni a' gyarmatosok' számát, kik földmiveléssel, baromtartással, 's más iparággal foglalkoznak, és virágzó kereskedésben részesülnek. A' tudományok több tanodalomban, tudós társadalmakban, könyvtárak, koriratok 's egyéb tudományos intézmények által terjesztetnek. Az ország sok eddig ismeretlen állatokat és növényeket mutat elő. El nem lehet mellőzni a' sok pálma-fajokat, kazuarina (mézga) és ákász-fákat, a' dszemsz és áron-táp-növényeket, a' gyönyörű virág nemeket; az európai gabna fajok jól tenyésznek, búza és burgonya évenkint kétszer arattatik. Állatai közt nevezetes a' madárorru állat, és kenguru, a' zacskós, dingó, hiéna, sakál, gyurgyalag, röpülő mókus, kis medve, tüskés disznó, az emu, gémek, baglyok, fekete hattyúk, fehér sasok, rezes fürjek, a' pompás menúra, fehér szárcsa, fekete papagáj, pingim, szélvész-madár, pujka, kolibri, indián fecske, 's számos különös madárfajok; a' tengerben vizi elefánt, tengeri borjuk, zöld tekenős békák, alligátorok, mérges és kék kigyók, czápa, óriáskagyló, osztriga; tovább igen nagy pókok, skorpiók, és kinzó robarok, fehér hangyák, igen gyönyörű lepkék. Hegyeiben sok kőszén és kősó, topáz, vas, ólom, ón, réz, ezüst, mész találtatik. A' juhok igen jeles gyapjúval birnak, melly egyik fő kiviteli czikkül szolgál szinte Európáig. A' belföldi lakosok barna, vékony termetű, csunya ábrázatú négerek, még igen vadak 's szinte baromiak, mez nélküliek, magokat kipöttögetők, sziklaüregekben lakok; de a' gyarmat körüliek már a' földet is megtanúlják művelni, 's gyermeikre nézve sikeres tanodák állittattak föl. Az egész gyarmat most 10. megyére osztatik, u. m. Cumberland, Camden, Argyle, Northumberland, Durham, Westmoreland, Roxburgh, Ayr, Cambridge és Londonderry megyékre. A' fő város Sidney (olv. szidni), széke az ausztraliai fő is ezen gyarmat alkormányzójának; egyéb jelesb városok: Paramatta, Windzor, Liverpool, Newcastle; 's a' kék hegyeken túl Bathurst, gymnasiummal, és tudományos egyesülettel.

Új-Egyház-szék, a' Szászföldön Erdélyben, 7. négyszegü mföld. 12,000. lak., a' régi oklevelekben Olczona széknek is neveztetik; éjszakon felső Fehér vármegye és Meggyes-szék; keleten Nagy-Sinkszék, délszakon ismét felső Fehér vármegye; nyugaton Szeben-szék környezi. Hegyes, és erdős vidéke vagyon, 's lakosi gazdaságból élnek. Van benne

egy mváros, u. m. Új-Egyház, a' szék' hivatalával, és 1000. lak., tovább van benne 11. falu.

Új-Granáda, szabad köztársaság Kolumbiában, melly éjszakon a' közép amerikai szövetséges statusokat, és a' karajbi tengeröblöt; keleten Venezuélát; délszakon Braziliát és Ecuadort; nyugaton a' csöndes oczeánt érinti. Egész terjedelme mintegy 20,000. nsz. mföld. másfél millió lak. Az Andesz hegység vonul el nyugati 's éjszaki részein, mellynek buja termékenységü völgyeit az Aranto, Kaúka, 's Magdolna folyók hasitják, éjszak felé irányzott útjokat a' karajbi tengerben végezvén; keletre pedig sietnek az Apurá, Meta, Guaviari, a' határos Orenokóval egyesülendök, mellyet éjszak keleten a' Kasszighiári vég folyó a' Negróval kapcsol öszve, mi által amaz a' nagy Maranhon (Amazon) folyammal jö öszekötésbe. Keleti részein nagy mezőségek terjednek el. Arany, platina, ezüst, réz, ólom, smaragd, kőszén, kén, kősó, 's egy neme az agyagnak, mellyből az ottomákok kenyeret készitnek; továbbá a' kinafák' erdei, és a' tengerben a' gyöngyök teszik ezen országnak terményeit. A' föld azonban csak keveset miveltetik még. A' vallások' szabadsága be van hozva. Egy elnök viszi a' kormányt. El van osztva az egész status Istmo, Magdalena, Bojáka, Kundinamarka és Kaúka depárt.

Új-Guinea, Oczeániában, Új-Hollandia után, a' legnagyobb sziget, melly tulajdonkép' Ausztriáliához számittatik, és 13,000. négysz. mföldet tesz. Délszak felé a' Torresz tengerszoros választja el Új-Hollandiától; keletre a' Dampier' szorosa Új-Britanniától; éjszakra vagynak az Admirálság szigetei, és az Anakhoréta szigetek, nyugat felé pedig a' Molukok; 's ezen utóbbik felé két félszigetet képez. Belseje ismeretlen; csak belföldi hegyeit vehetni észre. Éghajlata igen meleg. A' kenyér-fa, szerecsendió, pálma, pizáng, betel, azután disznók, a' paradicsom madár' gyönyörü fajai, a' tripáng 's a' t. legkitünőbb növényei 's állatai. Arany is találtatik beljében. Lakosai különböző fajúak u. m. négerek, alfurik, kik földmivelésből élnek, a' papúzok, és oran-badzsuk partlakók. A' körül fekvő szigetek: Schouten-, István-, Waigiu-, Mysol-, Arrow-, Negrosz- 's a' Louisiade-szigetek.

Újhely, a) (Sátoralja-) mváros Zemplénben, 's székhelye a' vármegyének, a' borairól hires Hegyaljánál, 7000. lakossal, megyeházzal, tanodalommal a' kegyes rend' vezérlete alatt, és jelentékes bortermesztéssel. — b) Bécs, v. Német-Újhely, Ausztriában, körül falazott város, Soprony vármegye' határjánál, a' bécs-újhelyi hajózási csatorna kezdetén, 10,000. lak., katonai akademiával, könyv, régiség-, kép-, természet-gyüjteményekkel, mathematikai toronynyal, tanodalommal, kór- 's színházzal, többféle gyárokkal, 's jó kereskedéssel, mellyet a' Bécsbe vezető vasút igen elősegit, 's az e' városon által Triesztig vezetendő

vasút még inkább emelend. A' magyar termesztvényeknek is itt jó vásáruk vagyon.

Új-Holland, azon nagy (150,000. négyszegü mföld.) sziget, melly az indiai és csöndes tenger közt Ázsiától délkelet felé vagyon, és Occeániának mintegy száraz földjét képezi, 's a' körül lévő Van-Diemen-földje, Norfolk, Új-Guinea, Admirálság, Új-Irland és Új-Hannovéra, Új-Britannia, Új-Georgia, v. Salamon, Sarolta v. Szent Kereszt; Új-Hebridek v. Szent Lélek és Új-Kaledonia szigetcsoportokkal Ausztráliát alkatja. Belseje ismeretlen, partjai azonban már minden részről megvizsgáltattak. Keleti vidékében a' partoktól, 10 — 20. mértföldnyire délről éjszaknak a' »kék hegyek» vonulnak el, 's befelé terjedelmes felföld tárlik, melly nyugat felé mindig jobban leereszkedik 's végre tágas posványtájra lapul le, 's azért a' folyók is mind erre felé sietnek, mellyek közt legnagyobb a' Darling, melly miután a' Murrumbidgeevel (olv. mörömbidzsivel) egyesült, Murray nevet visel, 's délnyugaton az Alexandrina tón által az Encounter öbölbe hordja talán az egész belföldi folyók' vizeit. A' keleti folyók közt legnevezetesb a' Hawkesbury (olv. hákszbri). Az Apsley (olv. ápszli) hegyi folyó, vadonos vizeséseiről híres. Belől egy nagy tónak létét hirlelik. A' partok csak kevés helyen mutatnak kellemes vidéket, mert többnyire vagy homokosak vagy meredek szirtűek; de sok helyen még is termékenyek. Éghajlata szelid, néhol még is igen meleg. Terményeit a' mi illeti, bővelkedik különféle ritkaságos fa, növény, állat, hal, ércznemekkel; de ezekről másutt alkalmasban vagyon szó. (l. Új-déli-Wallis). A' lakosok részszerint belföldi, még igen vad, és lak nélküli négerek, részszerint gyarmatos európaiak. Ezen földnek birtokát a' brit. birodalom magának tulajdonitja, 's az angoloknak itt már virágzó gyarmataik is vagynak, u. m. a) Új déli-Wallis délkeleten, melly egészen európai módra van rendszeritve. Fő városa Sidney; b) Arnhem és Van-Diemen' földje, éjszakon, a' Karpentária öböltől nyugatra, mellyhez Melville tartozik; c) nyugatón a' Hattyu folyónál alapitott gyarmat; hol városok is épülnek már; d) több gyarmat a' délpartokon és szigeteken, kivált Baudin és Grantföldön. Egyéb vidékei: Karpentária éjszakon, Witt' földje, Egyetértés' földje, (Entrachtsland), Új-Holland, Leuwin' földje nyugaton, Ejföld (Nuitsland) 's a' t. a' déli partokon.

Ujlaki (Miklós), macsói bán, erdélyi vajda, utóljára bosnyák országi király 's egyszersmind auráni perjel, Albert, I. Ulászló, IV. László és Mátyás királyok' idejében. Ifjúsága' egy részét Zsigmond' udvarában töltötte, vitézségének jeleit pedig elsőben is Zsigmond 's Albert királyok alatt, a' törökök és csehek elleni hadakban, adta. 1440. már macsói bán volt, mikor Albert' özvegye, Erzsébet és Ulászló egymásközt a' magyar korona fölött viszálkodtak. Eleinte Erzsébet' részén volt U.; de alig mult

el egy év, már Ulászlóhoz állott, 's mellette mind végig hű maradván, sok hasznos szolgálatokat tett, miért U. ôt erdélyi vajdává is tette. U. és Rozgonyi Simonra volt bizva Gara László is, mind fogoly, hogy a' koronát Erzsébetnek általadta. Kiszabadulván Gara a' fogságból, fegyverrel akará megdaczolni Ulászlót, de Ujlaki és Hunyady János azt Bátaszék és Szekszárd körül igen megverték. Vaskapunál nyert győzelem dicsőségen is osztozott. 1443. betegségéből felgyógyúlván, Hunyady és Ulászló' segitségére sietett Servia, Rácz- és Bolgárországokba, hol egész Sophia városáig mindent feldúltak a' magyarok. Ulászló' szerencsétlen halála után, megegyezvén a' magyarok a' kis László' választatásában, többek közt Ujlakit nevezték ki a' követség' fejének Fridrik császárhoz, a' gyermek király kiadása végett. Nagy megkülönböztetéssel fogadtatott U.; de Lászlót ekkor Fridrik kezéből ki nem bocsátotta, 's ekkor U. ismét visszatért Magyarországba. Nem lön azért U. Lászlótól idegen; hanem Hunyadyval annak jogait még inkább védelmezte, sőt az attól idegeneket is László' részére megnyerni iparkodott. Majd azután Hunyady Szendrő várába küldötte Ujlakit, hogy ott közte és Brankovics György (l. e.) rácz kényúr közt békét szerezzen, mit szerencsésen el is végezett. — 1452. ismét Bécsben ment Hunyadyval, sőt több fő magyarokkal Fridrik ellen összeszövetkezett az ausztriai rendekkel. Mit látván Fridrik, a' kis Lászlót szabadon bocsátotta. Hunyady János' halála után, nem tudhatni bizonyosan mi okból, U. igen nagy ellensége lett a' Hunyady háznak, 's egyik eszköze ő volt Hunyady László' fogsága 's erőszakos halálának. Ez volt oka is, miért László' halála után Hunyady Mátyásnak királylyá választatásában ingadozó is vala egy ideig a' Mátyás iránti hűségben; sőt ő volt egyik, ki többekkel Mátyás ellen Németújvárban összeesküdött, és Fridriket hiták meg helyébe magyar királynak. Hadra is került már a' két párt közt a' dolog: azonban sajnálván Ujlaki a' magyar vért, elállott czéljától, 's ismét Mátyáshoz szegődött, ki iránt ezután mindig hű is maradott, mi onnan is kitetszik, mivel Mátyás őt több szolgálatai' tekintetéből bosnyákországi királylyá tette, (1470.) úgy mindazáltal, hogy az mindig a' magyar királytól függjön. Öregsége' daczára el ment Fehérvárra is 1476. Mátyás nejének, Beatrixnak, koronázására. Ezután Ujlaki nem sokára meg is halt.

Ujlaki (Lőrincz), a' most említett Miklós' fia, 's szeremi herczeg, Mátyás, II. Ulászló, és II. Lajos királyok' idejében. Ifjúsága első éveit Mátyás udvarában töltötte, ki őt mindig nagy kedvességben is tartotta; azért midőn már a' fegyver forgatásra alkalmas volt, minden háborúban követte is őt. Jelen volt nevezetesen Silésziában, Boroszló alatt, a' lengyelekkel viselt háborúban 1474. Jelen volt Mátyással az ausztriai háborúban is, nevezetesen Bécs elfoglalásában 1485. Mátyás király halála

után az ifjú Hunyady Jánost pártolá, azt akarván királynak; de minden erőködései mellett sem érhetett czélt, Ulászló választatván királynak. Sok baja volt Ulászlónak Lőrinczczel, nem lévén ennek királyához soha igazi hajlandósága, sőt elég vakmerő volt azt külsőleg is iránta mutogatni. Sőt még ezzel sem elégedett meg Lőrincz, hanem, a' hol csak lehetett, mindenütt iparkodott neki ártani. Többek közt még a' törököket a' Száván is önkényt által eresztette, kik mindenfelé iszonyu pusztitásokat követtek el. Honnét nem csodálhatni, hogy Ulászló ôt szemmel tartván, Ujlaki nevű várában keményen ostromolta, azt feldulván, 's mindent, mit a' várban talált, Budára vitetett. Anyjának csak nagy könyörgésére engedett által annyit, hogy rangjához illendően élhessen. Minden kedvét elveszté ekkor L. látván, hogy egyéb jószágai is felbontattak: azért Ulászlóhoz fordult, tőle kegyelmet kódulván, mit csak ugyan sokára meg is nyert, visszakapván jószágait 's becsületét is, megbánván előbbi tetteit, szeliden viselte magát ezután Ulászló iránt. Meghalt 1524.

Új-Skóczia, angol-amerikai ország, 670. nsz. mföld. 160,000. lak egy félszigetben, keskeny földszoros által kapcsoltatik Új-Braunsveighez, és hozzá kell számlálni még az éjszak keletre eső Breton szigetet is; 112. négyszegü mföld., 28,000. lak. Mind kettő hegyes; de jó föld, is erdőkkel bővelkedik, mellyek vadakkal telvék. Kőszén, vas, réz és só sok találtatik; kender, len, árpa, burgonya, és zöldség is jól tenyészik. Vizei és a' tenger sok halat, nevezetesen czeteket, és héringeket tart. A' lakosok' fő foglalatosága baromtartás és halászat. Felosztatik 10. megyére. Fő városa: Halifaksz, 20,000. lak. nagy kikötővel, pompás arzenállal, erősséggel, és jeles kereskedéssel; széke a' kormányzónak, egy prot. püspöknek, a' parlamentumnak 's admirálsági törvényhatóságnak az egész éjszaki angol Amerikára nézve, fő maradalma a' k. hajó osztálynak.

Új-Széland, a' szigetvilágnak azon csoportja, melly Új Hollandhoz és Van-Diemen földhöz keletre esik a' csöndes oczeánban. Áll két nagy 's egynéhány apró szigetből, összesen 2850. négyszegü mföld. Magas hegység vonul el mind a' két szigeten, 's éjszakon a' Pik Egmond' orma 14,700. lábra emelkedik. Sok igen bájos völgyei, és festvényes tájai vagynak az országnak. Az éjszaki szigetnek neve Ikanamávi, a' délszakinak Tavepunammu. Amannak keleti partjai igen gyönyörűek; emez belsejében az örökös télnek képét hordja havasain, nyugati partjai pedig sziklásak és puszták. Erdei igen becsesek. Lene az európait jóságára fölülhaladja. Arongyökér, édes burgonya, tök, nyilgyökér, gyümölcs, zöldség, gabna jól tenyészik, és a' kukoriczát belföldiek is már termesztik. Az európai baromféle is jól meg él. Lakosai szép testalkatúak, de vadak. A' keresztény küldevények azonban szerencsésen működnek, 's már tano-

dákat állitottak, könyveket nyomattak belföldi nyelven. Az angoloknak is vagyon itt gyarmatuk, 's több belföldi fönökkel egyezkedésre is léptek már. Városok nincsenek; falvaikat a' lakosok magasan épitik, és megerősitik. Számos fönökök alatt állanak, kik levert elleneiket megeszik.

Új-Spanyolország (Hispania nova) név alatt ismertettek a' közel mult századokban azon közép-amerikai tartományok, mellyek a' mostani mexicói és quatemalai statusokat képezik, és akkor a' spanyol birtokokhoz tartozó alkirályságot alkaták, 's intendantságokra (fölügyelőségekre) valának fölosztva. Mielőtt a' spanyolok ezen országot elfoglalák, egy hatalmas király alatt, ki Mexicóban lakott, volt ezen, már jó formán kimivelt népeket magában foglaló föld, mellynek számos nagyszerü maradványait sok helyen láthatni. A' spanyolok' önkényes kormányától megszabadulván az ország e' századunk' elején, 1813 ban magát függetlennek kinyilatkoztatta. 1822-ben császárt választott magának, de már a' jövő évben a' mostani köztársasági kormány alakot vett fel. (l. Mexico).

Új-York, éjszakamerikai egyesült status Vermont, Massachusetts, Connecticut, Delaware, és Pennszilvánia közt, 4170. négyszegü mföld. 2. millió lak. A' Catskill hegység vonul el rajta. Keleti részén van a' Champlain és György' tava, nyugati részén az Oneida, Cayuga, Szeneka tó. Az Erie és Ontario tavak teszik éjszak nyugati határát. Folyói: Susquehanna, Delaware 's a' t. Nevezetes az Erie csatorna, 's még mások is. A' föld majd termékeny, majd posványos, majd homokos. Hozzája tartozik Long-Island, és a' Status-Sziget a' tengerben, mi által a' status a' tengert is éri.

Új-York (Newyork), város a' Hudson folyó torkának szigetében, 's az éjszakamerikai egyesült állodalmak legnagyobbika, 300,000. lak., 115. templommal, 16. vallás számára, pompás utczákkal, 's fényes nyilvány- és magány-épületekkel, kereskedési csarnokkal, siketnéma intézettel, többféle nagyszerü tan- 's tudományos intézetekkel 's társadalmakkal, nagy kereskedéssel, és hajógyártással, sok gyárokkal, 's világitó toronynyal.

Ukász, császári orosz kabineti parancs.

Ukrájna, a' mult századokban azon orosz tartomány volt, melly a' mostani Kiev, Csernigov, Pultava, 's szabad Ukrájna kormányzóságok' vidékét zárta magába, 's nyugaton Volhinia, és Padólia; délszakon kis Tatária török tartomány, keleten és éjszakon nagy Oroszország, mellyre nézve az Ukrájna kis Oroszországnak neveztetett, volt határa. 15. században ez volt határa a' kozákoknak vagy cserkészeknek: de II. Katalin megalázta ezen rabló népet, 's odább rendelte őket a' puszta délkeleti Don 's Volga folyó Kaukazus közti czerkeszföldre (Circassia), hol katonai

törvények alatt most is tanyáznak. Az ukrájnai kozákok' fő városa volt Cserkasszi, a' Denep folyón.

Ulászló (I.), harminczegyedik magyar király, 's azon Jagelló lengyel király' fia, kinek neje Hedvig, nagy Lajos magyar király' leánya vala, szül. 1424. Albert: halála után az országhoz Erzsébetnek vala joga, miként azt az ország' nagyai is elismerték; azonban, minthogy azt az ország' annyi terhének elviselésére nem látták elég alkalmasnak, abban egyeztek meg, hogy Ulászlót kinálják meg a' koronával, olly feltétel alatt, hogy az egyszersmind Erzsébetet nőül is vegye. Maga az özvegy is megegyezett e' végzésben; de alig, hogy a' nagyok Lengyelország felé utaztak, Ulászló' meghivására, Erzsébet febr. 22. 1440. László nevű fiat szült. Megbánta ugyan egyezését Erzsébet, 's küldött is más követeket a' magyar nagyok után, hogy azokat visszahivják; de már akkor Ulászló az ajánlatot elfogadta, 's következett hónapban meg is indult Magyarország felé. Eleibe mentek a' magyar fő rendek is Késmárkra, honnét még ezek Ulászlót hazánkba hozák; az alatt Erzsébet a' kisded Lászlót Székes-Fehérvárott megkoronáztatta. Mit sem gondolt e' hir' hallatára Ulászló, hanem utját tovább folytatta, és miután Budára elérkezett, a' fő rendek a' koronázási napot Jul. 17-re rendelték; 's sz. István' koporsójában volt arany koronát tevék fejére, mivel Erzsébet a' rendes koronát már akkor magával elvitte. Ez megtörténvén, kettős bajjal kelle küzdenie, Erzsébettel, hogy tőle a' törvényes koronát visszavehesse, és a' törökkel, ki az országot háborgatta. Azonban még Erzsébettel alkudoznék Ulászló, szerencsére Erzsébet 1442. Győrött meghalt. De a' korona még mindig Fridrik német császárnál, kinek zálogba adta által Erzsébet, tartatott. Hogy ez a' hazát ne háborgassa, velè két évre fegyvernyugvást kötött, 's minden gondját a' török ellen fordította. 1443. tehát Ulászló táborát Ráczországba vezette, 's azt a' töröktől egészen visszafoglalván, nagy győzedelemmel visszatért Budára. E' győzelem' híre egész Európába elterjedett, 's csak nem minden fejedelmek jelentették követeik által örömeiket, 's egyszersmind kérték U., hogy a' törökök ellen kezdett szerencsés hadat félbe ne hagyja, 's magok is segitséget igértek neki. Azonban, mielőtt U. azokkal szorosabban összeszövetkezett volna, Amurát, török császár, öt békességre unszolta, melly meg is köttetett eskü alatt, Szegedén 1444. tiz esztendőre. Mindnyájan csudálkoztak Ulászlónak e' hirtelenkedésén. Többek közt Palaeolog János, görög császár, levél, Julian pápa pedig követe által ösztönözte őt a' béke' felbontására. Engedett is U., kivált Juliánnak és az esküt a' fő rendekkel együtt aug. 4-kén felbontotta, a' török ellen azonnal hadat esküdvén. Sep. 20. inditotta meg U. táborát Szegedről. Orsovánál ment által a' Dunán. Nagy Nikopolynál

a' Drakula oláh vajda látván Ulászló' csekély számú seregét, kérte őt, hagyon fel szándékával, ne veszélyeztesse magát az iszonyu tömeg török ellen, de Ulászló föltett szándékában állhatatos marada. A' vajda is négy ezer oláhot adott neki segitségül, kikkel sebes léptekkel sietett vesztének helyére, Varna nevü városhoz, a' fekete tenger mellé. Ott ütközött meg 1444. nov. 10. Amurát' seregével. Először győzött Hunyady János; de mivel Hunyady' irigyeinek unszolására Ulászló is osztozni akara a' győzelem' dicsőségében, ő is a' törökök közé csapott, hol a' jáncsárok lovát csak hamar kiölték alóla, 's őt a' földre teritvén, fejét vették, és azt örömrivalgás közt Amuráthoz vitték. Ennek hire elterjedvén a' magyarok közt, megfélemlének 's futásnak eredtek. Mind a' mellett, hogy a' magyar tábor csak 20,000. emberből, a' török pedig hat annyiból állott; mindazáltal, hogy iszonyu lön a' török részről a' vérontás, Amurátnak e' szavaiból »ő csak ellenségének kiván olly győzedelmet, a' millyen az övé» megitélhetni. Egyébiránt ezen ütközet' szerencsétlen kimenetele tanuság arra, hogy az adott hitet megszegni, 's a' királyok' életét veszedelemnek vakmerően kitenni, nem tanácsos, miként látni ez emlékezetre irott versekből is:

Romulidae Cannas ego Varnam clade notavi;
Discite mortales non temerare fidem.
Me nisi Pontifices jussissent rumpere foedus:
Non ferret Scythicum Pannonis ora jugum.

Ulászló II. (harmincznegyedik magyar király, Kazimir, lengyel királynak, a' most emlitett Ulászló testvérének fia, szül. 1456. Mátyás király' halála után, a' király választásban a' fő rendek végtére Beatrix, Mátyás özvegyének bizgatása 's Zápolya István' tanácslatából Ulászlót, ki már akkor husz évig viselte a' cseh koronát, hiták meg a' magyar trónra, olly föltétel alatt: hogy Morvát, Silesziát, Lusacziát, az ausztriai, 's azon várakat és városokat, mellyeket Mátyás Stiria, Karinthia 's Karnioliában elfoglált, a' magyar koronától elidegeniteni nem engedendi; mire U. magát kötelezte is. Még Albert vérével vala baja Ulászlónak, ki jogot tartván a' magyar koronához, nyolcz ezer lengyellel Pest alá jött, azonban U. őt még is annyira vette, hogy ötöd nap mulva viszszaindult. Utjában utána megy U. 's őt személyesen kérte és intette a' képzelt jogáról lemondásra; de mivel ez csak Erdély' általengedésével igérte a' lemondást, kivánt czél' elérte nélkül váltak el egymástól. Még egyszer kérte őt követe által; de Albert a' kötött békét csak hamar megszegvén, Várad és Eger vidékét prédálta, 's Kaszát megszállotta. Még ezek igy történnek, Ulászló magát Székesfehérvárott sept. 21. 1490. megkoronáztatta. Megkoronáztatása után Albert ellen vala indulandó, ha Miksa császár, ki nem csak egész Ausztriát visszafoglalta; hanem a'

magyar trón után is ásítozott, őt nem háborgatja. Ez ellen kelle tehát Ulászlónak hadat viselni; mert seregével már annyira nyomult be hazánkba Miksa, hogy egyebek közt már Fehérvárt is elfoglalta. Azonban midőn Miksa katonáit az országba téli szállásra elrendelvén, Bécsbe visszament; öcscsét, Albertet, támadta meg 1491.; de ez a' csatatérre kiállani nem bátorkodván, tanácsosbnak tartá bátyjával békére lépni, mi meg is történt. Azután egész erejét Miksa ellen fordította Ulászló, 's olly szerencsével hadakozott, hogy tőle minden elfoglalt helyeket, nevezetesen Fehérvárt is, visszavevén, avval is békét kötött. Nem tetszettek a' magyaroknak a' béke' feltételei; de az innét származandó zavarokat félbe szakasztotta Ulászló' betegsége; melly alkalmat használni akarván Albert, ismét beütött az országba; de ekkor még csúfabban kelle neki hazafelé vonulni. Nem is nyugtalankodott többé, minthogy 1492. lengyel király lett. Észrevevén U. a' magyarok' elégületlenségét, mindenkép' iparkodott a' hiányt kipótolni, 's a' magyarok' hajlandóságát ismét visszanyerte. Hogy a' törökökkel ezután szerencsésen hadakozott, onnét kitetszik, mivel azok Ulászlótól tiz évig tartandó békét kóldultak, de ő csak három évre egyezett meg velök. 1497. Prágába ment Ulászló, hol az elhatalmazott erőszakoskodásokat lecsendesitette. Csehországból visszatérvén, 1498. Budára országgyülést hirdetett, és az ott hozott törvények által a' magyarok' sziveit újra megnyerte. Majd azután a' lengyel királylyal és velenczeiekkel kötött szövetséget a' törökök ellen, kik azt megtudván, Ulászlót megelőzték, 's Jajczát megszállották; de az ifjú Hunyady János őket onnét szerencsésen elűzte. 1501. ismét Csehországba ment valami eretnekek' kiirtására, mikoron a' lengyelek őt Albert' halála után királynak választották, mit azonban öcscsének, Sándornak, engedett által. 1502. házasságra lépett bizonyos Kandalli Anna nevű franczia nővel. De nyugalmát a' törökök újra megzavarták, Száván innen nagy prédálást üzvén, azonban Hunyady János ekkor is győztes levén, elűzte őket. Ekként megszabadulván U. a' kül ellenségektől, békében élhetett volna, ha hon új szerencsétlenség nem éri őt, elvesztvén feleségét. Melly eset annyira lesújtá a' gyenge királyt, hogy ezentul kevés gondot fordithata az ország' javára: annyit mindazáltal még is tett, hogy Lajos fiát királynak megkoronáztatta. Csapását még inkább keserité az országban kiütött dögvész, és 1514. a' paraszt kuroczok' hada Székely György vezérlete alatt (l. Székely György). Lecsillapodván a' paraszt háború, Budára országgyülést hirdetett. Látván t. i., hogy mind magának, mind gyermekeinek egy hatalmas pártfogóra legyen szüksége, elvégezte, hogy fiának, Lajosnak, Miksa császár unokáját, Máriát, jegyezze el nőül, mi meg is történt Bécsben. Ezek is meglévén, a' törökök ismét nyugtalankodtak, 's már Jajcza várának ostromához kezdettek. Ennek

védelmére, midőn U. a' rendekkel tanácskoznék, köszvény fájdalmaiból, melly őt annyira kinozta, 1516. meghalt. Ezt hiták a' magyarok Dobse Lászlónak, azon okból, minthogy minden fontos dologra egész hidegvérűséggel e' szókkal »Dobse Dobse» szokott felelni.

Ulánusok, katonaságnál a' könnyű lovasok, kik karddal, pistolylyal és landzsával ellátvák és lengyel szabásu egyen ruhával ékesitvék. Neveztetnek ulánusoknak bizonyos Ullan nevű tatár vezértől. 1790. és 1791. ausztriaiak is négy ulanus ezredet állitottak, kiket a' poroszok is követvén, most két ezredök van. A' lengyelnek majd mind ulánus ezredeik vannak, kiket később a' francziák is utánozták.

Üldözés azon cselekedet, melly által valakinek ártani, vagy azt hatalmunkba keriteni törekszünk. Egy nyert csata után az ellenség' üldözése egy a' legfontosabb katonai rendszabályok közöl. Ellenben pedig egy a' legutálatosabb jelleme az embernek felebarátja' üldözése a' végből, hogy neki talán személye vagy némi gyengeségei inye ellen vannak. A' nagylelkű ember nem üldözi még ellenségét sem, hanem üdvözitőnk' példája szerint megbocsát neki, hol lehet, 's nem csak hogy nem árt, de még használ is.

Ulema, a' török papság neve, kikhez a' jogtudósokat számlálják, mert a' Korán szerint azok hozzák az itéletet. Ulemának neveztetik a' jelesebb török jogtanitók', 's Korán magyarázók' collegiuma is Konstantinápolyban; valamint azon jogtudósok is, kik még a' sultán parancsának daczára is sérthetlenek.

Uldin, hunnok' királya, Karaton után, 399. esztendő tájban kr. u. Árpád, keleti császár' kedveért, Gajna nevü gothus vezér ellen fegyvert fogott, azt meggyőzte, megölte, 's fejét Árpádhoz Konstantinápolyba küldötte. Tiz évig tartott uralkodása után meghalt.

Ulysses (Odysseus), Itaka' és Dulichia' királya, Laertes' és Eurycleia fia, okossága, és vitézsége miatt a' legjelesebb görög néphősei' egyike, ki, Trója pusztulása után, kalandos mesés ország miatti bolyongási végett, megénekeltetett. Trójai had előtt Penelopéval kelt egybe, ki neki Telemachot nemzé, de azt húsz évig nem látá. Tizenkét hajóval Trója mögé vonult, hol bölcs tanácsa és vitézsége által igen sokat használt, 's ő vala az, ki a' fa-lóba zárkózott vitézeket hátráltatá, hogy el ne árultassanak. Trójá' elenyészte után hajóival együtt a' rabló kikonokhoz üzetett, 's azok' városát feldúlta; innét némi viszonságok után Irinakriába (Szicziliа) érkezett, honnét az emberevő Polyphemus elől csak az által menekülhetett meg, hogy annak egyetlen szemét kiégette. De minthogy Polyphemus Poseidonnak, a' tenger urának, fia vala; ez Ulyssesnek megengesztelhetten ellensége lön. Irinakriából az aeolusi szigetekre hajózott, kedvező szelet nyervén Aeolustól egy tömlőben, mellyet

azonban utitársai, még ő aludt, felnyitották, 's azért az emberevő lacstrigonokhoz vetődtek. Ulysses emberei közől sokat elveszte. Innét Kirke nevű varázs nőhez ment, ki Ulysses iránt viseltetett szeretetből disznókra átváltozott társait ismét emberekké alakitotta. Ezután az alvilágba ment le, 's Tiresiástól sorsa iránt tudakozódott, Sirenek előtt hajózott által Scylla és Charybdis között, hol egy vihar hajóját összerombolván, Kalypso szigetbe veté ki őt, hol két egész évig marada. Azután egy hajót épitett, 's azon odább hajózott. De meglátván őt a' boszús Poseidon, a' tengert felháboritotta, 's Ulysses az öt védő Leukothea' fátyola által Scheria szigetbe vettetett. Itt Alkinoos, az aranydus phaeakok, egy ügyes és müvelt tengerlakók' királya uralkodott. E' király' leányának, Nausikaanak, tanácsa által a' király és királynő Arete' kegyébe jutott, kitől gazdagon megajándékoztatván, honába visszatért. Visszatértekor házában mindent rosz karban talált, 's ő is tarthatott, nehogy, ha ő magát csak egyedül, minden segitség nélkül, láttatná, a' vakmerőktől megtámadtassék. Pallas, az ő véd istennője, őt egy koldus alakba varázsolá által, 's ez' alakban hü Eumaeus nevű kondásnál magát fiával, később pedig magával, nejével, Penelopeval is, miután ennek kérőit mind megölte, megismertette. Eddig tart Homér' leirása.

Ungvár megye, a' Tiszán inneni kerületben Gácsországot éjszak felé; Bereg vármegyét keletre; Szabolcsot délszakra, és Zemplént nyugatra éri; összesen tesz 59. négyszegü mföld. 120,000. lak., kik magyarok és oroszok, jobbadán kat., jó számmal reform., kevés evang., nem egy. gör. és zsidó. Éjszaki határát a' Kárpátok teszik, mellyek belsejét is ellepik; de dél felé földje sáros. Folyói: az Ung, és Laborcza. Térei termékenyek, nem úgy a' hegyvidék. Erdeje sok van, hol számtalan sertés hizlaltatik. Bor sok terem. A' szobránczi ásványos fürdő hires. Vasbányák is találtatnak. A' fő város Ungvár adta megyének nevét egykori, most omladványos vára által. Széke a' munkácsi egyesült gör. püsp. 's kapt., papnevelő házzal, tanodalommal, megye házzal, szép szőlő hegységgel, és 6500. lak. — Van még a' megyében 4. mváros, 205. falu, és 42. puszta.

Uniformis (egyén vagy forma ruha), egyforma színü és szabályu ruházat, melly bizonyos testületeknek a' másikától megkülönböztetésére szolgál, különösen a' katonaságnál jobb kültekintet és a' szolgálatbani czélirányosság végett. A' régieknél kevés nyomát látjuk az e'féle egyén ruházatoknak; mert, ha bár a' lacedaemonbéliek az ütközetben közönségesen vörös ruhát viselének; mindazáltal még sem nevezék azok azt egyénruhának. Ez értelemben vett egyénruha csak a' 30. esztendős háború után 's különösen az állandó seregek' alkotása alkalmával jövének divatba. Franciaországba XIV. Lajos vitte be, a' svédeknek pedig már

azelőtt voltak úgy nevezett kék és sárga ezredjeik. Az egyénruhának is, valamint minden ruha viseletnek, vala divatja és sokféle változásokon kelle átmennie, mig azon egyszerűségre jutott, melly most, legalább a' gyalogságnál, találtatik. A' hét esztendős háború után a' porosz sereg' egyénruhája, mellyben olly sok győzedelmet nyere, általában mintául vétetett. Ugyan akkor jövének divatba a' magyar huszárok, azután a' lengyel után ezredek' egyénruhái szerinti divatok. Az utolsó franczia háborúk szinte okozának az egyénruházatban változásokat, a' sok paszomántot, kurta nadrágokat és hajczoffokat elhagyván. Legújabban (1838.) az ausztriai német gyalog ezrednél ismét történt némi változás, a' gombos harisnya és kurta nadrág helyett pantalon nadrágot hozván divatba. A' katona egyénruhán kivül van még polgári egyénruha is, melly különbféle országokban 's különbféle nemzeteknél különbféle, mellyet közönségesen valamelly ünnepélynél viselnek. A' magyar polgári egyénruha szabása és gazdagságára nézve igen becses és szembe ötlő.

Unigenitus, az az: az atyaistennek egyszülött fia. Igy neveztetik egy pápai bulla is, azon okból, mivel Unigenitus Dei filius szókkal kezdődik, melly 1713. hozatott a' janseniusok miatt, kiknek 101. tételök (propositio), mellyek a' katolika egyház' hitágozataival (dogma) meg nem egyeztek, azon bulla által kárhoztatott.

Unitáriusok, igy neveztetnek kormányi tekintetben azok, kik csak egy kormányt és egy fő kormányt tartanak a' népboldogságára szükségesnek. A' természettanban azok neveztetnek unitáriusoknak, kik, nem mint Franklin, csak egy egyszerű villanyos anyagot tanitanak. A' hittanban egy, különösen Éjszakamerikában virágzó, felekezet' követői neveztetnek unitáriusoknak, kik Jézust csak mint egy legjobb embert, nem pedig mint isteni valóságot, tisztelik, 's a' sz. háromságot meg nem ismerik.

Universitas (Universitas literarum, tudományok' egyeteme), igy neveztetnek a' felsőbb tanuló intézetek, mellyekben minden tudományok és szabad művészetek tanittatnak; 's ez által különböznek a' tud. egyetemek a' többi tanuló intézetektől, mivel azokban a' képezés tudományalaposan terjesztetik, 's a' nép művelödésének előmozditása azoknak legfőbb czélzatuk. Az egyetemek' fontosságára nézve első föltétel a' tökélyes tanuló és tanitói szabadság, melly által az ifjú' lelkét a' tudományokban oda hajthatni, hol minden tudományok' czélzata, t. i. az igazság' kikutatására. Ez oka, miért rendeltetvék minden tartományok' egyetemeiben férfiak, kik az egyházi és világi dolgok, az egészség' álapotja, és népnevelés fölött komolysággal, erővel, és buzgalommal őrködjenek szilárd tudományos okfők által, mellyeken minden tanitói karnak ismerete alapszik. Azon nagy haszon mellett, melly az egyetemekbeni tanul-

mányok által a' lélekre hat, a' különbféle helyekről — különösen kültartományokban — egybescreglett ifjak' sok oldalu súrlódása, azoknak a' különbféle osztályon tanitókkali pörlekedése 's több e'félék által, a' jellemek' szilárditására is sokat használnak az egyetemek. Es ez az annyira kikiáltott és korlátozott úgy nevezett akademiai szabadság' fő eszköze. Ugyan is az egyetemek lényegesen nem csak a' léleknek a' tudományokbani kiképezésére, hanem a' jellemek' szilárditására is szolgáló intézetek. — Kik egyetemekben akarnak képeztetni, azoknak először gymnasiumok és lyceumokban kell bizonyos előismereteket szerezni. Az első tudományos oskolák, mellyekből az egyetemek keletkeztek, 9-dik században, a' Nagy Károly és Alcuintól alapitott kolostori oskolákból, képeztettek. Az illy tudományos oskolák nevezetesbek valának: Salernóban az orvosi, Bolognában a' jog, és Párisban a' hittudományos oskolák. Mind a' három sok kiváltságot birt. Mindegyik oszthatott a' maga osztályában doctori méltóságot. A' tanitók kezdetben csak tiszteletdijból éltek. A' tanitók' rendes fizetéseit legelsőben II. Fridrik császár határozta meg 1224. az akkor Nápolyban alapitott oskolákban. 12-ik században a' szegényebb tanulók' számára alapitatttak collegiumok, mellyek Némethonban Bursa-knak neveztettek. Ezeknek száma csak hamar megszaporittatott. 1220. Montpellierben; 1306. Orleansban; 1348. Prágában, melly egészen a' párisi egyetem szerint — a' hiányokat kipótolva készült — egyetemek alapittattak. Majd azután, a' tudományok ismeti virágzásokon, csak hamar minden részeiben Európának egyetemek állittattak. Nevezetesen Prágában 1348.; Bécsben 1365.; Heidelbergben 1387.; Kölnben 1388.; Erfurtban 1392.; Lipcsén 1409.; Rostockban 1419.; Freiburgban (Breisgaub.) 1452 — 60.; Greissvaldban 1456.; Mainzban 1471.; Trierben 1454 — 72.; Ingolstadban 1471.; Tübingenben 1477.; Baselban 1460.; Wittenbergben 1502.; és Frankfurtban, odera mellett, 1505. — Ez időben a' legjelesb tudósok egyik egyetemből a' másikba vándorlának 's a' régi iratokat magyarázák. Ezután csak nem minden fejedelem akara országában egyetemet, 's igy keletkezének: Marburgban 1527.; Königsbergben (Poroszországban) 1544.; Jenában 1554 — 57.; Altdorfban 1575 — 76.; Helmstädtben 1575. Egy idő után ismét mindenütt új lélek izgatá fel a' tudósokat az egyetemekben, nevezetesen a' jezuitákat a' protestantismus' leküzdésére, 's új egyetemek alapitattak: Dillingenben 1549.; Paderbornban 1615.; Molsheimban 1618.; ingolstadti, mainzi, és trienti egyetemek hasonlóul a' jezuiták' kezei közt maradtak. A' 30. éves háború soknak sokat ártott ezen intézetek közül, mellyek azonban, miután a' Némethon' sebei kevéssé begyógyultak, ismét kiegészittettek. Igy keletkeztek: a' gieszeni 1650.; duisburgi 1655.; kieli 1665.; hallei — előbb lovag akademia — 1694. egyetemek; a' heidelbergi pedig 1653. állitattott vissza. Még

egy rosz vala ezen egyetemekben, és ez a' diák nyelvtanulás vala. De ezt is leküzdék 18-dik században a' jeles Leibnitz és Wolf philosophok. Újabb egyetemek: a' göttingeni 1734.; erlangeni 1743.; fuldai (de ez ismét megszünt 1804.); bützowi (1789. a' rostockival egyesittetett); stuttgardi (1794. eltörültetett); bonni 1774.; landshuti (ide 1800. tétetett Ingolstadtról; 1827. pedig Münchenbe), a' wittenbergi és hallei 1816. egyesültek; frankfurti a' boroszlóival 1811.; a' helmstädti 1809. szünt meg, és 1810. Berlinben alapittatott. Az egyetemek mindig, nem mint Franczíaországban, az ország' hatalmának ótalma alatt valának. — Franczíaországban egyetlen tökélyes egyetem a' párisi, azonkivül van még Montpellierben, Strassburg, Lyon- és Orleansban. A' reformatio' idejében sok kiváltságokat és szabadságokat elvesztének itt az egyetemek, mig XIV. Lajos alatt ismét visszanyerék tekintetüket. Respublika alkalommal a' keresztény vallás' hanyatlásával együtt a' hittudományi osztály is megszünt az egyetemeknél, mig Napoleon azt ismét visszaállitotta. Hollandiában három egyetem vagyon: Leeden-, Utrecht- és Gröningenben. Belgiumban a' ma is virágzó egyetemek: Gent-, Löwen- és Lüttichben. Angliában van egyetem Oxfordban és Cambridgeben, mellyek 1300. és 1302. alapittattak. Itt, mielőtt az ifjak bebocsátassanak, legalább 4. évig egy királyi collegiumba p. o. Westmünsterben, kell járniok. A' tanulók egyénruháikban járnak. 1825. egy új, és igen gazdag egyetem alapittatott német modorra, magány adakozásokból, Londonban. 1334. ismét egy új, az előbbinek épen ellentétben álló, egyetem alapittatott hasonlóul Londonban. Irlandban a' dublini egyetem vala csupán az úgy nevezett episcopalisok' számára. Jobb lábon állanak Skóczíában az edinburghi, st. andrewsi, glasgowi és aberdeeni. Svédországban a' lundi és upsalai. Dániában Kopenhagen és Kielben (1479 — 1665. alapitvák) vannak egyetemek, mellyek egészen német egyetemhez hasonlók. Oroszországban az egyetemek Moszkovában és Kiewben említést sem érdemlenek, 's ezeket csak I. Sándor császár jobbitotta meg, még azon fölül Wilna-, Dorpat-, Charkow-, Kasan-, Abo- és Pétervárában (1819.) újakat alapitott. Olaszországban az említett salernoi és bolognai egyetemeken kivül vannak még: Nápolyban (1224. alapittatott), Padua-, Róma-, Perugia-, Pisa-, Siena-, Pavia-, Turin-, Párma-, Florenczia-, Catania-, Cagliari-, Sassari- és Genuában; de a' két elsőt kivévén, nem a' legjobb karban; valamint Spanyolországban sem: Salamanca-, Balladolid-, Alkala de Henares-, Sevilla-, Granada-, Valencia-, Cervera-, Saragossa-, Hucsca-, Oviedo-, Compostella-, San-Jago-, Majorka-, Orihuela-, Ossuna- és Ognatában. Portugalliában egy egyetem van, melly Lissabonból 1308. Coimbrába vitetett és kevéssé megjobbittatott. Törökországban az egyetemek a' kitünőbb sultánok' alapitmányai, a' felvilágosodás' kiterjesztése

és alapos ismeretek' szerzése végett, a' Grammatica, Syntaxis, Logica, Moralis, Rhetorica, Theologia, Philosophia, jogtudományok, a' Korán' és nagy próféta szóbéli törvényei' megmagyarázásában állanak. Előkészületek mind ezekre az arab és perzsa nyelvek' megtanulása. 1820. az egyiptusi Ali basa, Kairóban, is állított egy igen gazdag egyetemet. Egyébiránt Ázsia és Afrikában nem találhatni illyféle intézeteket. Annál többet Amerikában. Az éjszakamerikai egyesületnek már 1776. volt illyféle egyeteme mint egy tiz, mellyek közt legjelesebbek valának a' philadelphiai és llechtfieldi. Ma már csak nem minden országnak vannak egyetemei. Legrégibb a' cambridgei 's legifjabb a' charlottevillei Virginiában. — Honunkban egy egyetem van, Pesten, mellyet Pázmán Péter, esztergomi érsek, primás, Nagyszombatban 1635. alapitott, honnan 1777. Mária Theresia Budára, II. József pedig 1784. Pestre tett által.

Upszala, jeles város Svédországban, Upland kapitányságban, 11,000. lak., egyetemmel, könyvtárral, muzeummal, 's gazdag pénz gyűjteménynyel, füvész kerttel, égvizsgáló toronynyal, tudományos akademiával, világ leirási egyesülettel, tanodalommal. Széke van itt a' svédhoni érseknek is. Nevezetes még a' régi vár, a' nagy székes egyház és Linné' emléke. Közel van Ó-Upszála is.

Ural, a) az Európát Ázsiától elválasztó hegység Oroszországban, melly 300. mföldnyi hosszu, 's nem több mint 15. mföld. széles, kelet felé meredekebb, mint nyugat felé. Legmagasb ormai: a' Denejin, 5500. láb., a' Konyakov 5000. láb., a' Kvárnus 5000. lab. mind az éjszaki Uralban; a' Bialaja 2700. láb., középben; az Urenga 3800. láb. és Iremel 4250. láb. a' délszaki részben. b) Folyó, melly Iremel, urali hegyből ered, és ezen hegységtől kezdve, Európát Ázsiától elválasztja, végre több helységek mellett elfolyván, a' kaspiomi tengerbe ömlik.

Uralkodás a' fejedelmi jogok nagyobb részének azon gyakorlata, mellynél fogva a' társulati status czélok' elérése eszközlésbe vételik. Sok mondatott, és mondatik még naponkint erről az úgy nevezett constitutionalis theoriában, mellyben az uralkodás' fogalma majd inkább terjesztetik, majd jobban megszoríttatik elannyira, hogy már ezek' következtében alig lehetne az uralkodás' korlátait meghatározni. De nem is egyenlően tágassák azok a' kórmányformák, és az alkotmányi szerkezetek' következtében. Az uralkodásnak azonban, bár mi módon legyen is az szerkeztve, hogy czélt érhessen, ollyannak kell lenni, hogy a' törvényhozásra hathasson, ezeknek végrehajtását pedig eröteljesen eszközölhesse.

Uralkodó, a' fő hatalom' képviselője, a' fejedelmi jogok' birtokosa. Az alkotmányi idomzat szerint majd jobban korlátoltatik, majd terjedtebb hatalma. Személye mindig legfelsőbb, sérthetetlen.

Urna, különbféle nagyságu, agyag, márvány, ércz, fa, 's metsze-

tekkel, 's festményekkel ékesitett edény a' régieknél, részint különös alkalomkor nyert tiszteleti ajándékok, részint holtak hamvainak tartására. Könny urnák is voltak; 's ezek apró agyag, vagy üveg edények, mellyekbe a' holtakért hullatott könnyeket gyűjték, 's tevék el. Használák főleg a' görögök, ezektől tanulák a' rómaiak.

Urania, csillagászság' musája, mint csillag koronával, 's csillagos ruhával, baljában éggolyóval ábrázoltatik.

Uranus, görög myth. szerint a' Chaosból Gaea kilépvén, ő magától szülé Uranust (a' világosság körét, égboltozatot), ki azután titanidákat nemzé anyjával. Ezek közt a' legifjabbik Kronos (idő) vala. Mi csak erre létre jöve, a' titánok, 's titánidák' szüleménye vala.

Urvölgy (Vallis Dominorum), helység Zólyom vármegyében, az éjszaki hegységben, 1500. lak., melly ezüsttartó rézbányáiról, 's különösen azon vizéről nevezetes, melly 24. óra alatt egészen megrezesiti a' a' beléje vetett vasat. Vagyon csipkekészitése is.

Usubu, jeles hadvezér vala Árpád' idejében, ki Árpádnak igen sok hasznos szolgálatot tett Menomorut, bihari herczeg ellen. Először ugyan üresen tért vissza Usubu a' herczegtől; de midőn látta, hogy másod izben már fegyverrel menne várába, másképp gondolkodott. Elsőben, mint lehete, védelmezte magát Menomorut, de sokáig ki nem állhatván az ostromot, minden birtokát oda ajánlotta Árpádnak 's azzal Zoltán nevű fiának leányát is. Usubu tett fáradozásáért Veszprémet, annak vidékével együtt, nyerte Árpádtól ajándékul.

Uszkár, hiv, okos, az emberhez simuló kutya, melly az egész világon, ugylátszik, el van terjedve, főleg még is a' mérsékelt és hidegebb tartományokat kedveli. Feje gömbölyű, füle hosszu, lecsüngő, teste hosszu göndör gyapjas szőrrel van födve, szine fekete, barna, fehér és tarka. Már kinézése is mutatja, hogy az okosabb állatok' egyike; különbféle mulattató dolgokra lehet megtanitni: u. m. az eldobott, elvesztett jószág' megkeresésére, kosár hordozásra. A' viz az ő eleme. Ura' parancsára készséggel megy bele, a' vizbe dobott tárgyat kihozza, igen jó úszó, honnét nevét »Uszkár» is nyerte. Ezenkivül jó buvár is, készséggel megy a' vizfenékre, a' bele esett tárgyat fölkeresendő 's kihozandó. Használtatik vizi vadászatnál a' lőtt vadak' kihozására. Melegebb nyári hónapokban vagy egészen lenyiratik, vagy csak a' hátulsó része, 's ez által oroszlánhoz hasonlító alakot nyer.

Úszás. A' viz' fölületén marad, 's le nem ül a' könnyű test, p. o. fa, szalma, léggel töltött holyag, gyugász fa, általában minden test, melly kevesebbet nyom, mint szintolly területű viz. Más testek' egy része a' vizen fölül maradván, a' másik á' viz alá merül, 's ez épen annyi vizet mozdit el helyéről, mennyit az egész test nyom. Sok állatok,

sőt némelly emberek is könnyebbek a' viznél, p. o. a' kövérek, nagy tűdőűek, 's ezek a' viz alá nem merülnek. A' viznél nehezebb csontos emberek, ha vizbe fulnak, alá mennek, utóbb a' viz alatt felpöffednek 's több vizet kinyomnak területökkel, mind tulajdon nehézségük, 's igy a' viz fölveti őket. De az ember bizonyos mozdulatokkal, kéz 's lábbali dolgozásokkal a' viz' fölületén tarthatja magát, irányt adhat magának, a' vizben hosszabb ideig maradhat elmerülés nélkül, 's ezt úszásnak nevezzük. Milly hasznos, sőt szükséges legyen az úszásmesterség minden embernek, csak onnét is kitetszik, hogy vele éltünket menthetjük meg, ha vizbe estünk, 's másokat is a' vizbe fulástól megótalmazhatunk. Az úszás' mesterségét tanulás, utmutatás mellett további gyakorlás által tehetjük magunkévá. Az úszásnak a' fenn nevezetten kivül még az a' haszna is van, hogy tanuláskor 's gyakorláskor hideg vizben fürdünk, melly fürdés a' test' egészségére, megkeményitésére fölötte jó befolyással van. A' hideg vizben gyakran fürdeni szokók nem igen vannak a' csúznak alávetve. Ezen hasznait 's szükségét tekintve az úszásnak, tanácsolhatnók, hogy a' kinek alkalma van azt megtanulni, el ne mulassza. Itt a' szükségest a' hasznossal 's kelemetessel egybekapcsolva látjuk.

Úszó oskola. Az úszásmestersége' szükséges voltát átlátván a' müveltebb nemzetek, olly intézeteket állitottak, hol a' szabály szerinti úszást megtanulni lehessen, erre rendelt úszó mesterektől, 's ez neveztetik úszó oskolának, kik pedig tudják már, gyakorolhassák magokat, 's a' nyári lankasztó meleg gyengitő befolyását a' testre kikerülhessék. Vannak illy hasznos intézetek minden vizzel biró nevezetesebb városok' közelében. De, minthogy ez nagyob költségbe kerül, hogy sem minden szegényebb sorsu használhatná; igen kivánatos volna, ha a' kórmány, városi tanács minden vizzel biró városban bizonyos helyeket kiszemelne, a' fürdésre alkalmatosakat, hol fölvigyázás alatt egész nap ingyen, vagy igen csekély 's minden szegénytől könnyen elviselhető fizetés mellett, szabad lenne a' fürdés a' test' fölelevenitésére, ezen határokon kivül pedig kemény testi büntetés alatt, kivétel nélkül, ne lenne szabad akár kinek is fürdeni. Igy az évenkinti sok vizbefulásoknak eleje vettetnék, sok reményteljes ifjúnak, kik a' tilalmas fürdést rejtett helyeken, hogy föl ne födöztessenek, szokták végezni, élte megtartathatnék.

Utóindia, az az: Hindusztánnak (széles értelemben véve) a' Bramaputra folyamon túli része, 40,000. négyszegü mföld. Éjszak felé Sinával határos; egyebütt a' tenger környezi, 's csak egy kis részében választja el a' nevezett folyam Előindiától. A' bengáliai és martabáni öböl nyugaton, 's a' sziámi és tunkini öböl keleten képezik ezen félszigetet, melly egy hosszasan, a' tenger közé nyuló nyelv által, közeledik dél felé, a' malakkai tengerszoros által elkülönzött Szumatra szigethez. Éjszaki

határait örökös hóval födött Himálája hegyágozatok foglalják el, mellyekből több vonalak térnek az országnak belsejébe, az ugyan onnan kitörő 's völgyeiket áthasító Gravaddi, Szittang, Szalüen, Menam, Mekhong, Szajgon folyamokkal együtt. A' mindig lejebb ereszkedő hegyvonalak' egyike képezi a' Malakka nevű erdős és termékeny félszigetet is. Éghajlata tűrhető meleg, kivévén Tunkint, hol a' lég kelemetlen változásoknak vagyon alája vetve. Termesztményei közől ki kell emelni, a' tik- és tigán-fát, melly hajóépitésre igen jó, a' dohányt, rist, 's a' többi hindusztáni növényeket, állatok közt az ezen éghajlathoz tartozókon kivül a' fehér bivalt, selyembogarat, szalangánokat, azután mindenféle nemes és nemtelen érczeket és köveket, kőolajt, rubinokat, zafirokat 's a' t. Vagyon itt birtokuk az angoloknak, u. m. Tipperah és Csittagong régiebb, 's Arrakán, Yeh, Tavoj, Mergus, Tenasszerim, és Malakka, az ide tartozó Pulo Pinang vagy máskép Wales (olv. velsz) herczeg szigetével, és szingapur szigetcsoporttal. Az Asamban uralkodó radzsák, 's a' garro radzsák az angolok' védelme alatt vannak. Egészen független 's nagyobb statusok: Birmánország, mellynek tartományai Birma, Pegu, Kosampri és Zenme; fő városa pedig az előtt Ummerapura, 150,000. lak., most pedig Ava, a' király' széke; Yandabu az angolokkal 1826. kötött békéről nevezetes; Rangun, Peguban város, szabad kikötővel, a' tengeren 's Iravaddin; b) Sziámország, mellyek tartományai: Sziám, Láosz, Kambódzsa és Malakka; fő 's székes város Bankok, közel a' Menám' torkolatához; egyéb jelesb városok: Juthia, Piszaluk, Csaingme, Labaung; c) Annám- vagy Vietnamország, mellynek tartományai: Kosinsina, Tonking, Kambodzsa, a' fő város Hueh vagy Fusuán, széke a' királynak, 60,000. lak.; d) Malakkában Patani, Kalantan, Tringanu, Tantalem, Quido, Sziámtól függnek: Perak, Szalangur, Pahang, Klintan, Dzsohor egészen függetlenek.

Üveg, kova földből olvasztás, tűzálló lúgsó és érczvegyülékek által készült átlátszó, kemény és töredékeny test, melly csak oldasav által és csak a' legnagyobb tűzben olvasztathatik fel. Ezen műtermék feltalálóinak a' phoeniciaiakat tartják, kik Sidonhoz közel, Belus' partján, katlanaikat történetből saletromon készitették, 's igy jöttek az üvegre. Annyi minden esetre bizonyos, hogy e' mesterséget az egyiptomiak a' sidoniaktól tanulták. 1-ső század közepén kr. sz. u. Olaszországban már üveg ablakokat készitettek; 674. Angliában a' weremouthi egyház és zárda' ablakai is üveg táblákból valának. — Fehér üveghez közönségesen szükséges 100. rész fehér fövény, 12. rész tiszta fehér mész, 45. rész szénsó és 100. rész fehér üveg töredékből; vagy 100. rész fehér homok, 50. rész hamuzsir, 6. rész szénsav. mész, 10 — 100. üveg hulladék.

Üvegfestés, azon mesterség, melly a' régi görögöknél igen virág-

zott, de később igen elhanyagoltatott, úgy hogy e' művészeti ágat már sokan elveszettnek hitték. Fő czélja vala az üvegfestésnek hajdan, hogy a' templomok' ablakai festett üvegtáblákkal láttassanak el, bizonyos sajátságos jámbor érzelem ébresztés végett. Melly czélra ásványi színek, vagy porrá tört színes üveg anyagok olvasztó kemenczében égettettek az üvegtáblába. Az üvegfestés Némethonban csak 13-dik század. gyakoroltatott, hová missionáriusok által hozatott be 8-dik században, úgy szinte Franczia- 's Angolhonba, Flandria és Éjszakamerikába is ekkor vitetett; hasonlóul Olaszhonban az' időtájban kezdették a' festett üvegeket a' templomok' ablakaira használni. 11-dik században kezdének mozaikmű által nagyobb rajzolatokat, melly művészet a' zománczfestés' feltalálása által 14-dik század' végén igen nagy hasznot hajta; azonban a' tökély' legmagasb fokára jutott e' művészet 15. és 16-dik században, midőn Henriet, Blois Monier, Diepenbecke Ábrahám, Dürr Albrecht 's egyebek tüntették ki magokat. 16-dik században csak nem egészen elhanyagoltatott, 's csak Angolországban lehete még valami nyomát találni, míg I. Jakab alatt németalföldi művész, Linge Bernát által, ismét föléleszteték. Némethonban újra létre hozták 19-dik században, nevezetesen Mohn Drezdában, Scheinert Meiszenben, Vörtel hasonlóul Drezdában, különösen pedig Frank Mihál Zsigmond Nürnbergben, melly művészet azóta leginkább München, és Bécsben ápoltatott 's jeles darabok készittetének, mellyek mindig összehasonlithathatnak a' régiekkel. Münchenben legjelesebbek: Gärtner és Hesz.

V.

V, az a-b-c-nek 21-dik betűje. Franczia pénzen a' pénzhelyet (Troyes), hol az veretik, jelenti. Mint számjel a' diák nyelven öt-öt jelent. Diák felírásokban pedig v. vivus, vixit, victoria 's a' t.

Vácz, püspöki város Pest vármegyében, a' Duna mellett, szép vidám környékkel, a' Pestről éjszaknak vezető országúton, 10,000. lakossal, kik jobbadán bortermesztéssel, és gazdálkodással foglalkoznak, sokan kézműveket gyártanak, vagy országos szekerezést üznek. Széke van itt egy püspöknek 's káptalannak. Vagyon továbbá benne pap nevelő ház és hittanoda, püspöki nyilványos lyceum és tanodalom a' kegyes rend' vezérlete alatt, nemzeti fő és más elemi oskolák, siketnémák intézete, katona nevendékház, kisded ovó intézet, leány oskola, könyvnyomtató intézet, gőzhajó ügynökség, lövészház mulató kerttel, kór intézet az irgalmas barátok ügyelése alatt, polgári kórház. A' székes egyház egyike a' legszebbeknek és legnagyobbaknak Magyarországban, mellynek előtérét a' szép püspöki lak, a' kegyes rend collegiuma, a' seminárium, 's a' kanonokok' csinos épületei diszesitnek. Az egykori Ludoviceum most romban áll, egy itt fölállittandó tébolydóra szánva. Közelében a' fő úton áll egy diadal kapu. Egy része a' városnak a' káptalané. A' mondott kapun kivül esik Kis-Vácz, mellynek földmivelő lakosai élelemmel látják el a' bel piaczot. A' városon kivül Pest felé vagyon a' Hét-kápolna nevü csinos egyházka, hová az ájtatosok, úgy mint a' sétálók, közönségesen kijárnak. Innen tovább van a' gödi puszta, melly ló vásárjairól országosan hires. A' Duna' partja, kivált Kis-Váczon, elég élénk.

Vad ember. Az útazóknak sok szép ismereteket köszönünk, kik a' világ' minden részeit bejárván, az ott talált népekről, szokásokról, állatokról, szóval a' természet' minden adományiról bennünket fölvilágositottak; de ellenben a' kin utazók, kik bámulást kivántak magok felől gerjeszteni, sok csudás hazudságokat terjesztettek, 's ezektől sok ferde, alaptalan eszméket tanultunk. Ezen alaptalan ferde eszmék közé tartozik a' vad ember is. Ez soha nem létezett. Vannak ugyan a' rengetek ős erdőkben, vannak a' forró kopár homok tengerek' tájain miveletlen,

durva, majd egészen meztelen emberek, kik a' vad durvaságban majd barmaikkal vetekednek, de ezen durvaság a' nevelés' hiánya csak, 's nem vadság. Tökéletes emberek ezek, 's czélirányos nevelést kapván, hozzánk mindenben hasonlók. — Az orangutang majmot, mellynek farka nincs, 's gyakorta két lábon állva jár, sokan a' vad emberek közé számlálták. A' ember 's az utána következő majom közt igen nagy a' hézag, mellyet a' természet egy közép lénynyel ki nem tölteni jónak látta.

Vad disznó származására nézve India' fajzadéka, de a' legrégibb idők óta szélesen elterjedve találtatik Ázsia 's Európa' minden tartományaiban, kivált Orosz- és Lengyelországok' rengetek erdőiben, 's pedig nagy csordákban. Angol- és Svédhonban, valamint az éjszakibb tartományokban nem találtatik. A' vad disznó' feje erősebb, mint a' házi disznóé, fülei kerekdedek, szemei kicsinyek, nyaka rövid, valamint lábai is. Teste' szine barna vagy fekete (azért a' vadászoktól fekete vadnak neveztetik), 's röstvélyei hosszuk, erősek, mellyek közt rövid gyapjas szőr vagyon, kivált télen. Farka egyenes, lelógó. A' hím vad kannak neveztetik, 5. láb. hosszu, 3. láb. magas; ennél másod éves korában az alsó alkapczából, mind két felől, hosszu fog kezd kibujni, és harmad éves korában már hosszu, fölfelé konyult, nagyon hegyes, 's agyarnak neveztetik, és ez fegyvere. A' felsőből is nő ki két fog, de az nem olly hosszu. A' nyőstény kisebb, erőtlenebb a' vadkannál, agyarai rövidek maradnak, 's csak harapásra szolgálnak. A' vad disznó' látása éles, szaglása finom, hallása igen jó, mozgása gyors, de nem ügyes; szavát röfögésnek mondjuk. A' nyőstény 4., 6., 8., 12. malaczot hoz a' világra. Ezek 14. nap mulva már anyjok' társaságában futnak, élelmöket keresik. Az anyja malaczait bátran, elszántan, 's rettentő dühhel védi. A' legerősebb 's legbátrabb vad disznó is kikerüli az embert, 's nem ingereltetve, soha meg nem támadja; különben bátor, elszánt, 's dühösen rohanja meg a' bántót, agyarával szurja, 's a' földre teritett ellenét harapdálja, 's tiporja. A' vad disznók társaságban élnek, 10—40. darab egy csordát képez, csak az igen vén kanok élnek magányosan. Sürü erdőkben száraz helyeket keresnek ki, itt testök alakjához alkalmazott vermecskét túrnak, ezt csalittal, száraz füvel, vagy mohhal beteritik, (ez álomnak hivatik) 's belefeküsznek oldalaikra, lábaikat testökhez húzva. Ha többen együtt készitnek fekvő helyet, úgy intézik, hogy mindegyik' feje a' közép pont körül legyen. Nagy vastag tölgy- 's cser-fa erdőkben, hol mocsáros helyek is vannak, legszivesebben tartózkodnak. Szeretnek a' mocsáros helyeken pacsolyákba heverni, a' fa törzsökökhez dörgölgetik testöket. Legkedvesebb eledelök mak, szeretik ezenkivül a' gyümölcsöt, gyökereket, gombát, burgonyát, répát, gabna' minden nemeit, bogarakat, férgeket; szükség idején húst, madár tojást, még a' dögöt is

megeszik. Nappal álmaikban hevernek, éjjel keresik élelmöket. A' vad disznók több kárt tesznek, mint hasznot hajtanak, kitúrják a' gyönge fák' gyökereit 's igy az erdőket rongálják. A' bevetett földeken is rettentő károkat tesznek, nem csak evéseik, 's öszvetiprásaik, hanem főkép túrásaik által. Egy vad disznó csorda egyetlen éjszaka alatt egy egész hold burgonyát kitúr úgy, mintha emberi kezek ásták volna ki. Ezen károk miatt mindenhol iparkodnak őket kiirtani, 's csak vadas kertekben tartják a' hatalmas urak, kik vidászatban gyönyörködnek. Legkövérebbek octobertől a' fagy' kezdetéig, mikor már nem túrhatnak. Húsok, kivált a' malaczé, nagyon jó ízű, egészséges, 's könnyebb emésztésű, mint a' házi disznóé. Bőre szijjaknak dolgoztatik fel, vagy könyvtáblákra használtatik, ma már nem olly gyakran, mint hajdan. Sörtvélyeit kefének, söprünek 's a' t. agyarait simítónak használják.

Vad kecske, másképen Havasi kecske, az antilopokkal rokon. A' tiroli, svaiczi havasok, pyrenaei, 's kaukázi sziklákon tartózkodik. Kül alakja 's nagyságára hasonlit a' mi középszerü kecskénkhez, csak nyaka 's lábai hosszabbak, 's szakálla hiányzik. Szarvai tiz ujj. hosszak, fekete színüek, gömbölyük 's tetejöken hátra hajolnak, úgy hogy horgot képeznek, szőre hátán vörnyeges fekete, de nagyon változik, mert tavaszszal szürke, nyáron vörnyeges, őszszel sötét barna, télen majd nem fekete. Homloka változatlanul mocskos fehér, farka fekete. A' nyőstény a' hímnél valamivel kisebb, 's szarvai is rövidebbek. A' vad kecske' hallása, látása, szaglása rendkivül éles. Közönségesen 5 — 10., sőt 40. darabból álló csoportokban tanyáznak együtt. Vidám, félénk, vigyázó, 's igen gyors állatok, ügyesen ugranak. A' hegyi lakosok' szünteleni hajhászások által igen elvadult a' v. k., úgy hogy nappal a' hozzá férhetetlen bérczek, 's megháthatlan sziklák' üregeiből soha ki nem jö. Alkonyatkor elhadja a' havas bérczeket, az alsóbb helyekre, völgyekbe jő, illatos füveket keresendő élelmül. Télen az alantabbi hegyeket lakja, hol moh, 's száraz füvekkel élődik. Csak a' legszigorúbb telekben közelit az emberi lakokhoz. Szereti a' savas köveket, 's havat nyalni. A' vad kecske nyaj, ha legel, mindig egy, vagy több vigyázót állit ki, 's ezek mihelyt közelitni látnak veszélyt, különös és állalok értett hanggal adják tudtára azt a' nyajnak. Közönséges hangjok halk mekegésből áll. Szeret a' vad kecske a' hóba fentergeni. Megjegyzést érdemel azon rend 's mód mellyet követnek, ha üzetve, a' mély hóval boritott földeken, kénytelenek keresztül futni. Az utolsó t. i. az előtte menőnek a' hátára ugrik, ez erről ismét ez előttiére, 's igy ugrál előre, mig minden kecske hátát átugorva, ő az első; ezt követi ismét az utolsó, mig első lesz, 's igy tovább, mig a' veszedelmes helyen mind átmentek. Ezen móddal kimondhatatlan gyorsasággal haladnak; különben az alattuk beszakadó hó igen nehézzé, sőt

sokszor lehetetlenné tenné a' haladást. Jóllehet a' társas együttélelt különösen szeretik; még is vannak közöttök, kik a' magányt keresik t. i. az elvénült hímek, ezek mindig ósz-szürkék, legkövérebbek 's magányosan bólyognak. A' v. k. közönségesen 20—30. évet él, egyes példák vannak 60. évről. Közönségesen egy fiat (gidat) szül a' nyőstény, melylyet, ha születése' első napjaiban az anyjától elvitetik, meg lehet szelidíteni; ha tovább volt anyjánál, meg nem szelidül. A' v. k. ellensége a' farkas, medve, sas, de legveszedelmesebb néki az ember. A' v. k. vadászatot a' hegyi lakosok olly szenvedélylyel, 's tűzzel űzik, mellyről a' lapályos vidéki embereknek fogalma sincs; 's arról bizonyságot tesz, hogy a' veszedelem nem hogy el nem rettenti az embereket, hanem inkább még ingerli. A' v. k. vadászok puskával, vasas bottal, 's hágóvassal, mellyet csizmájokra köthetnek, fegyverezve mennek a' bérczes tájakra, 's elrejtik magukat. Ezen veszélyteljes vadászaton a' legnagyobb nyomorusággal kell nekik gyakorta küzdeni, dermesztő hideget, éhségét, szomjat szenvedni, éjjel a' havas, jeges sziklákon aludni. A' vadász az elejtett vadat fölmetszi tüstént, beleit 's gyomrát kiveti, lábait összeköti, hátára veti 's mintegy diadalmasan tér az övéihez. Ezen visszatérés a' sziklákról le, gyakorta sokkal veszedelmesebb, mint a' fölmenés. 'S nálok ezen vadászi szenvedély annyira uralkodik, hogy nincs veszély, melly őket visszatarthatná. Ritkán hal meg illy vadász természeti halállal, többnyire előbb vagy utóbb vagy szikláról a' rettentő mélységbe zuhanva, vagy jeges havas földeken megfagyva, vagy éhen halva végzik éltöket. Nem ritkaság hallani illy vadászoktól, hogy öreg atyjok, 's atyjok a' kecske vadászaton haltak el, 's pedig nyomorultan, 's ők még sem ismernek nagyobb gyönyört ezen veszedelmes foglalkozásnál. Az ifjú v. k. húsa jó ízű, az öregé szívós, kemény, a' hegyi lakosok még is megeszik. 50—60. fontot nyom, 's 10—12. font. zsiradékot ad. Bőre igen jó kesztyűnek, nadrágnak csizmáknak. Szarvait az esztergálosok dolgozzák föl, 's gyakorta a' botokra fogatéknak alkalmazzák.

Vádlevél a' felpörös' panaszát foglalja, melly által az ügy bíróság eleibe terjesztetik. Foglalatja elsőször a' bíróságot és a' feleket tárgyazza, azután a' tárgyat, melly kéretik, 's végre azon állapotot, mellynél fogva kéretik, tehát a' tett dolog' körülményes elbeszélését, és ennek a' törvényekrei alkalmazását.

Vág vize Liptó vármegyében a' Tátra hegytőből szakad, 's itt Sz. Miklós és Rózsavölgynél elhaladva, Turócz megyén által Trencsénbe folyik, ennek fő városát elhagyva, Nyitra vármegyén végig jár, a' Dunával Komáromnál egyesülendő, miután a' megyét egy részben Pozsony vármegyétől elválasztotta.

Vagyon. Azon értékes javak' tömege, mellyeket az egyén munkája

által nyer, vagy létre hoz, vagy csere által szerez, teszi jövedelmét. Ezen jövedelem' egész összvegéből áll vagyona; mert az ember' vagyonához tartozik az egész' tömege azon javaknak, mellyeket jogszerűen bir. A' vagyonhoz nem egyedül a' pénz tartozik, hanem mind az, minek értéke vagyon, mind az, mi használható. Ebből világos, hogy a' vagyonosság' anyaga igen különböző, mert könnyen meglehet; hogy ugyan azon tárgy — melly a' vagyon' anyagát teszi — egyikre nagyobb értekü, mint a' másikra, de meglehet az is, hogy ugyan azon vagyon egyik által inkább használható, mint a' másik által. Ha valakinek vagyona akkora, hogy minden szükségeit bőven 's folytonosan födözheti, az gazdag, ha szükségei' födöztéből kényelmére és marad valami, az vagyonos, ha pedig mukája' sikere még szükségét is alig födözi szegény.

Vajda, tót szó, 's annyit tesz, mint seregvezér. Igy neveztettek hajdan Moldva, 's Havasalföld' fejedelmei, mig a' görök császárok (1439.) despota czímet nem kaptak, mit utóbb hospodár czímmel váltották fel. Lengyelországban vajdák a' tartományok', mellyekre osztatott az ország, helytartói voltak, kik is a' háborúban személyesen vezérlék tartományaik' nemességét. Vajda nevet viseltek Erdély' kormányzói is 1002. óta, ha nem származtak királyi vérből, mert ezek fejedelmeknek neveztettek. Legutolsó V. István volt.

Vakandok, a' mezei 's kerti iparnak ezen ismert ellensége a' földalatti lakásra, 's a' föld túrúsra van alkotva, a' mint teste' alkotása is mutatja. Gömbölyü, ormány alaku orra, rövid, de nagyon széles, ásó alaku első lábai vannak, mellyeknek összenőtt ujjai széles, erős 's nagyon éles körmökkel ellátvák. Hátulsó lábain 5. ujja, hegyes, rövid körmei vannak. A' vakandok 5 — 6. ujj. hosszu, a' külfüle láthatlan; csak a' szőrök' szétfujásával láthatni a' fül lyukakat; szemei kicsinyek, a' világosságban nagyon érzékenyek. Járni a' földön, rövid lábai miatt, nem igen tud, mert köszörüli hasát a' földön. Szőre nagyon puha, selyem tapintatu, szine közönségesen fekete, de vannak tarka, sőt fehérek is. Látása rosz, ezt csak arra adta neki a' természet, hogy a' földszine fölött, ha oda jő, a' világosságot megkülönböztethesse a' sötetségtől, hallása ellenben igen éles. A' v. Európa' minden tartományaiban honos. Kedvencz tartózkodó helye a' száraz, jó ganéjzott termékeny föld, kertek, szántó földek, rétek. Itt él ő földalatti lyukaiban, mellyeket mesterségesen készit, nyáron 5 — 6. ujj. télen pedig mélyebre ássa a' földszinétől. Az illy lak-készittésnél kikapart földet a' földszinére túrja, 's ezek az ismert vakandok túrások. Élelme kukaczok, giliszták, mellyeket túrás közt talál; azon kivül bogarak, férgek 's a' t. csak nagy inségben eszi meg a' gyökereket. Nap' költével 's nyugtával keresi élelmét 's dolgozik. Télen mélyebben hat a' földbe 's merevülten tölti el azt, téli

álmát aludva. Párcsan él. A' nyőstény tavaszszal 4 — 5. meztelen vak fiakat szül, mellyeket szeret, 's gondossan táplál. Ellenségei a' kutyák, macskák, rókák, több ragadozó madarak, kigyók. Kevés haszna abban áll, hogy a' gyökérrágo férgeket megemészti, károkat pedig iszonyúkat tesz, kertek' földjét föltúrja 's igy a' benlévő növényeket megsemmisiti, mert fölemelt gyökereik elszáradnak; a' réteket egészen elrontja föltúrásával. Ezen kárt okozó állatot nagyon üldözik különbféle fogókkal, különösen pedig túrás közben ásóval kibökik. Finom szőrű bőrét pénz zacskóknak, vagy hölgybundáknak használják.

Valencia, királyság Spanyolországban, 362. négyszegü mértföld., 1. 1/6 millió lak., a' közép tenger' partjainál keskenyen elvonulva, általában hegyes, völgyes, de még is termékeny. A' gabna, bor, olaj, ris, selyem 's kendertermesztés virágzó, valamint a' szódakészités, és a' pálmaágakkali kereskedés is. Bőven terem az eszparto, agave, junko, sáfrány is. A' szárnyas állatok és méhektartása, kermesszedes jó nyereséggel jár. Az ipar kitünő. Fő városa, mellytől nevét kölcsönzé, a' Guadalaviar folyón épült, narrancs, pálma, gránát, szeder fa ültetvények közt, Európának egyik legszebb vidékében. Egy érsek 's a' fő kapitány' széke, egyetem, k. palota, szép székes egyház, és élénk kereskedés és 70,000. lak. emeli a' város jelentőségét. Jelesek még papir, szappan és selyem gyárai is. Más kitünőbb városai: San Filipe, Alcoy, Orihuela, Elche, Alicante jeles kikötővel, Murviedro a' régi 's saguntumi romjaival, Castellon de la Plana.

Valens, római császár 's Gratian császár' fia, szül. Pannoniában. Vére, Valentinian császár, őt kórmánytársának vevé fel 's a' római birodalmat vele megosztá, neki adván a' birodalom' keleti részét. A' Procopius által támasztott lázadásban, valamint a' gothokkali viselt háborúban sem mutatott valami vitézséget; de annál nagyobb üldözője vala, mint aurianus, az orthodoxa vallást követő püspököknek. Ő szerfölött gyanakodó, babonás és kegyetlen vala. Egykor, midőn azt jósolták neki, hogy egy ember, kinek neve Theoddal kezdődik, őt megölendi, minden hason szótaggal kezdődött nevűt megfogatván, megöletett. A' gothokkal viselt háború' alkalmával mult ki a' világból, midőn t. i. itt kétségbe esve, nyomulna előre Hadrianopol ellen, egy csatában megsebesitletvén, egy paraszt gunyhóba vitetett, melly az őt üldöző elleneitől felgyújtatván, Valens is benne elégett.

Valentinian, római császár 's Gratián' fia, született Pannoniában. Vitézsége által csak hamar kivitta magának a' legdicsőbb állást. Jovian' halála után 364. császárnak választatott, 's vérét Valenst (l. ezt) kórmánytársának vevé fel, megtartván magának a' birodalom' nyugati részét, 's lákasul Majlandot választá. Az allemannokat megveré. Rajnán és

Dunán több erőségeket épitett, ml alkalmat nyújta a' quadokkali czivakodásra; végre nagy sereggel megtámadván őket, a' békekötésre kényszeritette: azonban mig a' béke alku történik: V. hirtelen meghal 375. 's fia II Valentinian, ki még csak négy éves vala, Acincumban (Buda régi nevezete) választatott császárnak: uralkodása azonban rövid ideig tartott; mert már 392. Arbogastes nevű kegyencz által megöletett. III. Valentinian, római császár 's Konstantin császár' fia; még ifjú volt, midőn anyjával, Placidiával, Konstantinápolyba ment, hol, Honorius császár utód nelkül halván meg, II. Theodosius' igyekezete által nyugati császárnak kiáltatott, ki 425. jóllehet csak 7. éves vala. Anyja kegyetlensége és boszúsága miatt, mint kórmányzónő, nem kedveltetett. 427. a' vandalok Afrikát a' rómaiaktól elvették, melly békekövetkeztében is azoké maradt. Igy vesztette el V. Galliát is. Azután német herczegekkel lépett frigyre a' hunnok ellen, 's a' rettentő Attilát megveré. De ezek visszafordulván, Italiába nyomultak 's Rómáig hatottak: Leo pápa' kérésére mindazáltal Attila a' városoknak megengedett. Egyébiránt Valentinian egy a' legbujább császárok közé tartozott, melly gonoszsága' következtében életét is veszté, 455. Aetius szolgája által öletvén meg.

Valerianus (Publius Licinius), római császár, kr. u. 253 — 260. szül. 190. Vitéz, nagy 's feddhetetlen jellemű fejedelem vala, miért Decius császár a' birodalom pusztulásának akadályozására a' megszünt censori hivatalt ismét behozván, a' tanács őt készakarattal emelé e' hivatalra. A' legioktól később császárnak kiáltaték. 63. éves lévén, ifjabb Gallienust vevé maga mellé közuralkodóvá. Artaxerxes alatt, kinek fia Sapor a' perzsiai tartományokat visszavevé, V. személyesen vezérlé seregét ellene, de Edessánál 260. megveretek 's elfogaték. Sapor vele igen embertelenül bánt. Naponta kitéteték a' nép' csúfolódásának. Mh. e' bánatában, 's fejét kitömetve tevé el diadalmi emlékül Sapor. V. eleinte pártolá a' keresztényeket, de azután üldözte.

Valerius, egy régi jeles és messze elágazott római nemzetségnek nevezete. Ezen nemzetséghez tartoztak a' híres Antiatesek, Aurelianusok, Diocletianusok, Flaccusok, Maximusok, 's több egyebek, kik közől mint jeles hadvezérek, és császárok, sokan dicsően emlittetnek a' római történet könyvekben.

Valter, csanádi kanonok 's első tanitó Magyarországban, szent István király' idejében. Miután sz. Gellért (l. ezt) csanádi püspökké lett, 's ugyan azon vidékeken sokat megtéritett, egy úgy keresztény gyarmat keresé öt meg, hogy gyermekeiket fogadná fel és azokat oktatgatná. Ezen gyermekeknek Gellért különös házat rendelt 's őket Valterre bizta, hogy a' nyelvészettan és hangászatra tanitsa. Ezeknek előmenetelét látván több urak és nemesek, ők is Valter' felügyelésére és tanitására

bizták gyermekeiket, kik is annyira megszaporadtak, hogy egyedül azok' felügyelésére már elegtelen lévén, Gellérttől magának segédtanitót kért. Ez neki valamelly Henrik nevü férfiút hozatott Féhérvárról, hol már akkor — az időhez képest — meglehetős oskola volt.

Váltó több tekintetek szerint határoztathatik meg. Az üzletben nem egyéb, mint magány papir-pénz, melly a' kibocsátó' hitelén alapulva, körzetbe jő; másodszor mind oklevél, melly által kibocsátója magát a' köztörvényeknél szigorubb föltételek alatt kötelezi le, hogy valamelly meghatározott pénz öszveget bizonyos helyen és időben (mint a' váltó saját, vagy idegen) vagy maga fizet, vagy annak más általi kifizetését eszközli; mint kötlevél pedig egy oldalú kötés, mellynél fogva kibocsátója magát a' lehető legnagyobb szigorúság alatt kötelezi le, hogy a' váltóban kitett öszveget meghatározott időben, és helyen vagy maga, vagy más által kifizeti. A' saját váltó az, mellyben a' kibocsátó egyszersmind a' fizető is; az idegen pedig, mellyben a' fizető a' kibocsátótól törvényesen külön személy. Váltóilag magokat a' papok, katonak, nők — ezen utolsók, ha beczimzett kereskedők, igen — nem kötelezhetik, az az váltókat ki nem adhatnak, el nem fogadhatnak. Saját váltókat csak a' váltó törvény szerint beczimzett kereskedők, gyárosok, és kézmüvesek adhatnak ki.

Váltó-Törvény, a' kereskedési hitel' emelését tárgyaza, és a' köztörvénynél sokkal szigorubb. Ezen szigoruság pedig főleg abban áll nálunk magyaroknál — hogy a' váltó adás — kibocsátó, elfogadó, forgató vagy kezes, a' meghatárzott helyen, és időre a' váltót ki nem fizetvén, és a' váltó törvényszék előtt bepanaszoltatván, az itélet hozata után 24. óra lefolyta után, ha még akorra se fizet, ellene a' végrehajtás végbe vitetik. Néhol p. o. Ausztriában ezen szigoru, és rögtöni végre hajtáshoz még személyes börtönzés is van kötve. Nálunk az 1842 dik országgyülés által váltó törvények alapitattak, és ezek' következtében nyolcz váltó törvényszék is állittatott föl: Pesten, Pozsonyban, Sopronyban, Károlyvárott, Aradon, Debreczenben, Eperjesen, és Fiumében. Ezeken Pesten váltó fő törvényszek adatott a' királyi Táblához, a' 7. személyihez pedig két előadó váltó ügyekben. Mind ezen birói hatóságoknál pedig törvényszünet nem létezik.

Változhatlanság olly tulajdona valamelly személynek vagy dolognak, melly mindig egy állapotban marad. Evvel ellentétben áll a' változékonyság, melly az emberben szintügy, mint az ifjúban, ki a' jóban nem állhatatos, helyben nem hagyható hiba. A' jóban kivált mindig állhatatosnak kell lennünk, különben czélunkat, mellyet magunknak kitüztünk, soha el nem érendjük.

Vám, egy neme az adózásnak, melly vagy bizonyos haszonvételért, mint p. o. utak, csatornyák, és a' t. vételik, vagy pedig mind jövedelmezés tekintetik, és akkor az accisa adóknak egy neme, 's meghatározott árukra vettetik; vagy utoljára általa a' be- és kivétel korlátoltatik.

Vám jegyzék a' vám alá vetett áruknak, és a' vám' bérét határozza meg. A' vám-bér vagy mérték, nehezék, vagy szám, vagy értek szerint határoztatik a' vám jegyzékben, úgy t. i. hogy minél többet nyom az áru vagy minél több darabból áll, vagy minél többet ér, annál nagyobb a' vám-bér.

Vámjog kétféle, vagy t. i. magányosok vagy a' status által gyakoroltatik. Közép korban a' kereskedésnek a' lovagi szellem nem épen kedvezett, az utakon leskelődő vagy magas fészkeikből előrohanó rabló lovagok számtalanszor megfosztogatták az utas kereskedőket, de ezeken kívül is számtalan volt az útonálló. Ezen bátortalanság' eltávolítására némelly fő urak alku szerinti dijért magokra válolták az utasoknak birtokaikoni által kisérést. Ezen kisérésdij pedig mind inkább divatba jött, mig megszünvén a' bátortalanság, az útfejében szedetett a' vámbér. Illy vámjai a' statusnak is voltanak. 17. században mindig nőttek a' status' szükségei, úgy hogy a' kormányok mind inkább kénytelenittettek közjövedelmeikrei forrásokról gondolkodni. Igy változott a' biztositási úti vám adózásira is. A' statusok ezen adónemet elkezdték a' határokon szedni. A' kereskedési rendszer pedig mind inkább mélyebb gyökereket vert, a' ki- és bevitel mind inkább mesterkelt módokon előre segittetett, és korlátoltatott. Több tekintetek látszattak a' határszéli vámokat javasolni, és ezek mind inkább szaporottak, mind inkább növekedtek. Kettős jog alapja van tehát a' vámoknak. A' magány vámjog kiváltságból ered; a' köz vámjogot a' status úgy, mint egyéb fő hatatmi jogokat birja.

Váncsai (István), váczi püspök, esztergomi érsek, azután Olaszországban prenesti püspök 's egyszersmind Magyarországban legelső bibornok, IV. Béla király' idejében. Váczi püspök volt, mikor 1240. a' tatárok honunkba ütöttek, 's egyike vala azok közől, kik Bélát a' tatárok elől biztosabb helyre, Ausztriába, kisérték, hol mind addig mulatott, mig a' tatárok a' magyarokat egészen elgázolták. A' veszedelem után Béla Váncsait nagy sietséggel a' pápához és Fridrik császárhoz segedelmért küldötte; de vigasztalás nélkül térvén vissza, azután is hű társa maradt Bélának. A' tatárok' kiköltözte után Váncsai esztergomi érsek lett 1242. De tudományának 's jámbor életének hire mindenfelé annyira elterjedt, hogy a' pápa őt Olaszországba hiván, prenesti püspökké 's egyszersmind bibornokká tette, hol, becses életét eltöltvén, meg is halt.

Vandalusok, egy régi néptörzs, melly a' gothokkal rokonszármazatu. Lakhelye e' néptörzsnek hajdan az úgy nevezett Riesen hegyláncz'

éjszaki részén, Silezia, Cseh- és Szászországok között vala. A' régi történet íróknál, második században, mint rómaiak' frigyesei, Commodus császár alatt markomannok és quadok nevezettel jelennek meg; később Aurelian császár alatt viseltek háborút, de meggyőzettek; 280-dik esztendőben ismét a' burgundokkal egyesültek Probus császár ellen, de ekkor is megverettek, és, minthogy igéreteiket be nem teljesitették, vissza nem adván a' martalékot és a' foglyokat, a' győztesek által tovább is üldöztettek, mig végre Britanniába küldettek. A' nyugati vandalusokról az óta mi sem fordul elő a' történet irásban; a' keleti vandalusokról pedig annyit tudunk, hogy Erdélybe huzván magokat, ott csöndesen éltek, mind addig, még a' gothoktól onnét kiszorittatván, Constantin császár őket Pannoniába fogadta. Általános népvándorláskor ezek is elhagyták lakhelyeiket, 's magokat egy csapat alánussal egyesiték. Gunderik alatt 406. Galliába vándoroltak, ottani rövid tartózkodások után pedig, keresztül a' Pyrenaeken, Hispániába húzódtak, de itt sem maradhatván a' gothok' üldözései miatt, Európát egészen elhagyták. Gunderik' utódja Genserik t. i. őket 429. Afrikába, mellyet akkor a' rómaiak birták, vezette, hol ők már 439. az egész éjszaki partokat Tangertól fogva (tengeri kereskedő város, most marokkói császárságban, Afrikában) egész Tripolisig meghóditották, 's új birodalmokban Kárthágót tevék fő városokká. Genserik még tovább is iparkodék hatalmát terjeszteni, mit bizonyosan meg vala teendő, ha a' halál e' szándékában őt meg nem akadályozzá. Es igy lassanként fiai alatt, kik kény 's zsarnok uralkodók valának, a' vandalusok' birodalma sülyedni kezdett, mire legtöbbet tett Justinián császár alatt Belizár. Utolsó királyok Gelimár vala. Magyarországban, Vas megyében, ma is létezik vandalusok' neve alatt egy nép törzsök.

Van-Diemen földje, Új-Hollandia' délkeleti partjaihoz közel eső sziget, 1200. négyszegü mföld., mellynek 30,000. lakosai angol alattvalók, kik az Új-Déli Wallis' fő kormányzójától függnek. Igen termékeny földje van, kivált erdeiben igen előkelő épitményi fák találtatnak, hegyei pedig vassal' rézzel, kőszénnel, márványnyal, krisztálylyal, karneollal, mészszel, timsóval bővelkednek, a' juhok sikeresen tenyésznek, gabna, burgonya bőven terem. Felosztatik két megyére, u. m. Bukingham, és Cornvallra. A' fő város Hobarttown (olv. hobartaun), széke a' kormányzásnak, 10,000. lak. és könyvnyomtatóval. Egy másik hasonnevü tartomány van Új Hollandia' éjszaki részében, Arnhem és Vitt' földje közt, Dundas erősséggel.

Varasd vármegye. Horvátországban a' Dráva által választatik el Zala vármegyétől, keletre Kőrös, délszakra Zágráb megyéket, nyugatra a' Stájerföldet érve. Terjedelme 34. négyszegü mföld., 165,000. lak.,

kik többnyire horvátok 's kat. A' Maczel hegy két részre osztja. A' Krapina folyó teszi délszaki határát, sok erdeje van, mellyekben számos sertés hizlaltatik. Gyümölcs, dohány, 's bor bőven terem benne, gabona középszerűen. A' lakosok sok vajat, és mézet készitnek. Varasd sz. kir. városban vagyon széke a' vármegyének, hol harminczad, só-hivatal, tanodalom, több szép templom, apáczazárda, régi erős vár, társas káptalan, kórház, hangász intézet, selyemszövés 's bortermesztés is vagyon; vári része gr. Erdődy tisztjei által kórmányoztatik, ki a' megyének örökös főispánja. Krapina, Toplicza mvárosok, meleg ásványos fürdőkkel dicsekszenek. Van még e' megyében más 3. mváros, 406. falu, 431. puszta.

Várdai nemzetség. E' jeles és igen derék férfiakkal diszeskedett nemzetség Szabolcs vármegyében virágzott 14 — 17-dik században, nevét az ott lévő kis Várda nevű várostól vevén. Egyéb jeles ivadékain kivül Pál, az esztergomi érsek, azért nevezetes, mivel a' gyászos mohácsi veszedelem után, mikor az ország a' király választásban két részre oszlott, ezen Pál koronázta meg Zápolyát, kivel barátsága mindazáltal csak alig tartott esztendeig, mert, miután Ferdinand Zápolyát Lengyelországba futtatta, annak részére állott, 's hozzá egész haláláig hű is maradt. Meghalt 1549. Pozsonyban. — Pál kezdette Érsek-újvár' (Nyitra vármegyében) épitését, mellyet azután Oláh Miklós (l. e.) vitt tökéletességre. Pál annyira szigor ember volt, hogy a' pajkos és erénytelen ifjaktól azon időben példabeszeddé vált: hogy az nem a' Várdai Pál' udvarában növekedett. Utolsó ivadéka e' szép nemzetségnek Miklós vala, kivel együtt 1630. kihalt az egész Várdai nemzetség.

Varju, a' legnagyobb madarak közé tartozik, mert 2. láb. hosszu, 's kiterjesztett szárnyai pedig három láb, 's még több. Szine fényes, sötét fekete, hasán 's hátán vörössel játszó. Éjszakon fejérek is találtatnak, de nagyon ritkán. Őskorban nagy szerepet játszott a' varju. A' rómaiaknál 's görögöknél jövendőmondónak tartatott, melly tulajdonságát Apollótól, kinek szentelt madara volt, nyerte. A' hadakozó sereg fölötti megjelenése rosz jel volt; legrosszabb, ha a' bal szárnya fölött, szenvedhető a' közepe, vagy jobb szárnya fölött. A' világ' minden részeiben, minden tartományban honos. Páronkint vagy kis seregben élődik erdőkben. Őszel az emberi lakók' közelébe jő. Nagyon éles szaglása van. A' dögöt egy óra járásról is megszagolja. Okos, vigyázó, 's mellette bátor, 's a' legnagyobb ragadó madarak ellen is védi magát. Fogságban hamar megszelidül, sokra, még némelly szavak' kimondására is, megleht tanitni. Eleime egerek, gyikok, bogarak, kukaczok, valamint dög is, 's ezek' fölemésztésével nagy hasznot tesznek az emberiségnek, minthogy kigőzölgése a' levegőt az egészségnek ártalmassá teszi.

Legrégibb idők óta, mint ragadozó tolvaj, ismertetik; 's innét mondjuk: lop, mint a' varju. Nem csak hust vagy más élelemre szolgáló tárgyakat lop, hanem ollyakat is, mellyeknek hasznát épen nem veszi, különösen a' fényes érczneműeket kedveli; mint arany, ezüst, gyürü, 's más apróságokat 's titkos helyre rejti el azokat. Sok ártatlan cseléd bélyegeztetett már tolvajnak, midőn a' tolvajságot az ablakon berepülő varju követte el. Magas fákon, vagy sziklákban fészkel. Fészke kivülről nagy, száraz, belülről kisebb ágakból áll, mellyekbe szénát, füvet rak, hogy puhább legyen fészke. 3 — 6-ot tojik. Húsa kellemetlen ize miatt nem alkalmas evésre. Szárnya' tollai irni 's rajzolni használtatnak.

Varro (Marc. Terentius), római legtudósb férfiainak egyike, szül. kr. e. 116. Ifjúságában katonáskodék, azután más közhivatalokat viselt. Mint 70. éves, Ciceroval számüzeték Antonius alatt, de Augustus alatt visszahivatott, 's kr. e. 27. hm. Számos irományai közöl csak 2. birunk: de re rustica, 's a' latin nyelvről irtnak töredékeit.

Varus (Quintilius), Augustus császár' vezére, ki, minthogy a' németeket erőszakosan római szokások, 's törvények alá akará hajtani, ezek ellene, Hermann vezérlete alatt, fegyvert fogtak 's V. a' teutoburgi erdőnél csak nem egészen elveszté seregét, mire ő szégyenletében megölé magát (10. kr. u.)

Vasárnap a' hét' első napja, melly minden keresztény által megünnepeltetik, az üdvözitő feltámadásának és a' vigasztaló sz. lélek elérkezésének emlékezetére. Egyébiránt e' nap nyugalom' napja is, annak emlékéül, hogy Isten a' világot hat nap alatt teremtvén, hetedikén, t. i. szombaton, megnyugodott; de e' nyugnap a' fölebb mondott okok miatt vasárnapra tétetett által. A' zsidók még ma is a' szombatot ünnepelik. Nálunk a' vasárnap nevezet még azon időtől vagyon, midőn e' napon vásárok szoktak tartatni, nevezetesen pedig vasat árulni, a' honnét e' három szó: vas-ár-nap öszvetétetvén, származott a' vasárnap név. I. Béla király tevé szombatot vasárnapjává.

Vas vármegye, a' Dunántúl, Stájerföld és Ausztria mellett, Sopron, Veszprém és Zala vármegyéktől környezve, egyike hazánk nagyobb 's áldottabb megyéinek, 96. négyszegü mföld., 280,000. lak., kik magyarok, németek, vendek, vandalok, horvátok; többnyire kat. elég nagy számmal luter. kevesebben reform. és ó-hitüek, csekély számmal zsidók. Nyugaton 's délszakon hegység, keleti részeiben térség vagyon. Folyója a' Rába. Földje termékeny, és gabnával, dohánynyal (híres a' jánosházi), borral (sági, somlyói, vasvári, rohonczi), szép nagy baraczkokkal és gesztenyével bővelkedik. A' lakosok sok szép szarvasmarhát tartanak 's tömérdek erdőkben sok sertést hizlalnak. A' megye 6. járásra

oszlik, mellyekben 1. sz. kir. város (Kőszeg l. ezt); 1. püspöki város (Szombathely l. e.); 28. mváros, 267. falu és 126. puszta számláltatik.

Vasul v. **Basilius**, sz. István király' vérszerinti rokona. Ezt sz. István némellyek szerint azért tétette a' nyitrai börtönbe, mintha ő lett volna egyike azoknak, kik egykor sz. Istvánt önszobájában megakarák ölni; de ez bizonytalan. Turóczi és egyéb írók szerint sz. István, Imre fia' halála után, Vasult akará utódjának rendelni; utána is küldött már, hogy Vasul a' fogságból hozzá vitessék; de mivel Gisela, sz. István' neje, Pétert akará férje' halála után királynak tétetni, Budával, kit sz. István Vasulért küldött, összebeszélt, hogy utját hallogatná; az alatt pedig Sebust, Buda' fiát, előre küldötte Vasulhoz, és annak szemeit kitolatta, fülei üregét pedig ónnal öntette be. Végbe vivén Sebus a' kegyetlenséget, onnan Csehországba futott, nem is jövén addig haza, mig Péter a' trónt el nem foglalta. Elérkezett sok idő mulva Buda is Nyitrára, és a' nyomorult Vasult sz. Istvánhoz vitte, ki is meglátván a' szerencsétlent, keservesen megsiratta, de beteges állapotja miatt az elkövetett gonoszságot meg nem boszulhattá. Kétség kivül ennyi szenvedések után Vasul nem sokára megholt.

Vasutak két egymástól, mintegy 3—4. láb. tavolyságban, párhuzamosan készitett szinvasak, mellyeken öntött vaskerekeken nyugvó kocsik vagy gőzerőmü által hajtatnak, vagy csak lovak által húzatnak, és ezen utakon történő közlekedés annyira előmozdittatik, hogy 15—20. percz alatt, ha gőzerőmü által történik a' kocsi hajtás, két három mértföldre is haladhatni. Angliában — itt legelőször — 1770-től fogva ismeretesek a' vasutak, később Francziaország és Éjszakamerikában is készittettek, most olly tökélyre emelték, hogy közlekedésre nézve többre becsültetnek a' csatornáknál. Jelenleg Belgium Hollandia és Ausztriában is léteznek vasutak, 's egyéb tartományokban is készülnek már. Nálunk eddig ismeretes a' Pozsony és Nagyszombat közt állitandó vasút, melly Pozsonytól Bazinig már egészen kész; de a' közlekedés csak ló által történik.

Vata, egy ördögi mesterséghez és a' pogány babonaságokhoz szilárdul ragaszkodott elökelő magyar, Péter és I. András királyok' idejében. Ez volt egyike azon békétlen magyaroknak, kik a' keresztény hittől idegenkedett magyarokat Péter ellen 1046. fellázitotta, 's Andrástól pártosai' nevében azt kivánta, hogy sz. István' törvényeit, mellyek a' keresztény vallásról szólanak, törülje el, 's engedje meg a' nemzetnek, hogy a' pogány rendtartásokra visszaállhasson, a' püspököket, barátokat, a' keresztény hit' hirdetőit, az idegen nemzetből valókat megölhesse, szentegyházakat leronthassa, 's régi pogányság' bálványait tisztelhesse. Nem állhata ekkor ellen András ez' iszonyu kivánságnak (l. András), 's a'

kereszténveket minden irgalom nélkül gyilkolták, sz. egyházakat égeték. Ekkor öletett meg szent Gellért is (l. ezt). De mint ezeken megkoronáztatása után kemény boszút állott, sokakat közölök meggyilkoltatván, 's azok közt a' vad szivü Vatát is. Hasanló gonosz indulatu vala Vatának János nevü fia is, ki apja mellett munkás eszköz volt a' keresztények' üldözésében. Ez volt többek közt az, ki I. Béla király' idejében, Székesfehérvárott, 1061. olly zavart inditott, midőn Béla az akkor tartott országgyülésre minden város és faluból egy pár értelmes embert menni rendeltetett; mert a' kirendelteken kivül még igen nagy néptömeg is gyült össze Székesfehérvárt, melly a' pogány vallás' visszaállitatását erőszakkal sürgette. Béla három napot kért a' gondolkozásra, 's az alatt a' katonákat kirendelte; mikor pedig az eltelt napok után a' választ várnák, katonák a' békeháborgatókat megtámadják, 's közölök sokakat levágnak, az életben maradtakat pedig szétverik. A' Vata nemzetség e' gonosz merényért a' keresztény magyaroktól annyira megutáltatott, hogy vele még csak összeházasodni sem akartak. Később azonban, mind némellyek állitják, legalább névre, keresztény lett, 's Geiza herczeg (l. ezt) öt küldötte Salamon királyhoz kezességül.

Vazall, igy neveztetik az, ki valami hübérurtól egy hübérjószágon a' hasznot olly föltét alatt nyeri meg, hogy a' hübérur a' fősajátságot egyszermind magának tartja fenn. A' vazall tehát nem csak használja a' jószágot, de egyszersmind valódi tulajdon joga is van a' jószághoz, és azt korlátozott tulajdoni joggal használhatja. Azonban újabb időkben a' vazallok' jogai igen korlátozottak.

Végre hajtás. Mondánk, hogy a' társulat már természeténél, és az emberek' hajlamánál fogva törvényeket kiván; a' törvények' organumai a' hatóságok. Ha a' törvény csak irva, a' hatóságok csak alapitva volnának, a' társulatnak legnagyobb szüksége, a' köz cselekvőség, emeltyüje a' törvénynek, holt betükké aljasulna. A' törvények' parancsait tehát végre is kell hajtani. A' végre hajtás kétféle; vagy ollyan, mellyet már a' törvény magába követ el p. o. ha a' törvény valamelly országban a' parasztok' emancipatióját rendelné; vagy ollyan, mellyet a' törvény bizonyos tárgy' következtében rendel, p. o. ki valakit agyon üt, akasztassék föl.

Vég rendelet. Ha az embernek joga van valamit szerezni, joganak kell lennie arról intézkedhetni is, azt eladhatni, elajándékozhatni, 's a' t. valamint halála' esetében arról rendelkezni. Minthogy pedig ezen utóbbi esetben cselekvősége megszünik, utolsó akaratát vég rendelete által nyilvánithatja. De ezen körülményekben könnyen visszaélések történhetnének, és azért a' törvényhozások meghatározták azon módokat, mellyek a' vég rendeletek' törvényszerüségére szükségesek. Nálunk,

hogy a' vég rendelet érvényes legyen, közönségesen a' vég rendeletnek vagy valamelly hiteles fő személy előtt vagy helyen kell történnie vagy a' nemeseket, 's polgárokat illetőleg öt, a' parasztokra nézve pedig három bizonyságnak alá irása szükséges.

Vég tagoknak nevezzük az embernél a' kezeket és lábokat.

Velencze a) olasz kormányzóság az ausztriai birodalomhoz tartozó Lombard Velencze királyságban, mellyet éjszakon a' Havasok választának el Tiroltól 's Korontságtól, keleten pedig Illirország 's az adriai tengerrel, délszakon a' pápa birtok 's Modennával; nyugaton a' milanói kormányzósággal határos. Egész terjedelme 449. nsz. mértföld., 2. millió lakossal. A' Pó, Ecs, Bacchiglione, Brenta, Szile, Piave, Livenza, Tagliamento folyók szegik földjét. Tavai közől említést érdemel a' Garda. A' tenger' partjainál vagynak a' lagúnák, az az: egybefüggő mocsárok. Terményeiről lásd a' Lombard-Velenczei királyságot. Lakosai katolikusok, kik egykor a' tengerek' kereskedését birták, de 18. században meggyengültek, ambár a' többi olasz statusokat még most is fölül haladják. Kivált nagyon divatos a' különbféle fonatok 's szövetekkeli, és a' bőr, szalmakalap, papiros, fa, virágművek, csokoláde, viaszgyertya, nádméz, szappan, vegytani készitmények, üveg, edények, porczellán, érczművek 's több e'félékkeli kereskedése tengeren és szárazon az olasz, görög, levantei, magyar, német, angol 's éjszakamerikai tartományokkal. Fő kereskedési pontjai Velencze és Verona. Ennek előmozditására nagy haszna leend a' most épülő Velencze-Milanói vasút is. Tudományos müveltség terjesztésére szolgál a' páduai egyetem, 4. lyceum, 11. hittanoda, 20. tanodalom, 's számos egyéb tanintézetek, és tudományos társadalmak. Jótéteményes intézet van valami 260. — Az egész kormányzóság ezen 8. tartományra van elosztva: Velencze, Padua, Rovigo, Verona, Vicenza, Treviso, Belluno és Udine; mellyek hasonnevü fő városaiktól neveztettek. — b) Velencze, a' kormányzóság' anyavárosa, a' tengeri partjának lagúnáiban 136. szigeten vagyon épitve, és 134. csatorna hasitja utczait, mellyeken 22. nagyobbszerü 's valami 400. kisebb hid készittetett. Házai karókkal vagynak a' viz fenekébe erősitve. Lakosainak száma 104,000. rúg. A' járás többnyire gondolák (csónakok) által történik, mert, kivált kocsikkal, nem járhatni az utczákban. A' nagy csatornán, melly a' két nagy szigetrészét elválasztja, a' Ponte Riatto vezet által, mellyet a' márványos boltok gazdag árúi diszesitenek. Vagyon valami 51. tére, mellyek közt legnevezetesb a' Markus' tére, egészen négyszegkővel kirakva, a' ritkaságos és nagy becsü remekművekkel, gazdag Markustemplommal, k. lakkal, 's a' gótaráb izlésü palotájával az egykor olly hatalmas dogéknak, 's több más nagyszerü palotákkal. Számtalan pompás épitményei közől kiemeljük csak még a' Zec-

cát, börzét, a' roppant arzenált, az alig elszámlálható hozzá tartozó intézményekkel, a' sz. György és sz. Péter' templomait, a' Corso nevű nyilványos kertet, az örmény mechitárista-zárdát, a' tanácsházat, a' Murazzi nevű óriási töltést 79. lábnyira a' tenger fölött, Chioggia (olv. Kiodzsa) városig; a' prokuraziák, a' fő vám Dogana 's a' t. Tudományok 's művészet' terjesztésére vagynak különbféle tanintézetek, akademiák, társulatok, könyvtárok, mellyek közt a' világhirü Markus könyvtár igen becses régi könyvekkel, kéziratokkal, oklevelekkel dicsekszik; tovább tengerész, hangász, 's hittanodák, ritkaságok' gyüjteményei, archivumok, millyen a' Frati kolostoré, és a' számosan látható remekmunkák az egyházakban és nyilványos helyeken. A' vallásosság' föntartására valami 100. kat. templom tünik ki, mint annyi remekei az épitészetnek; egy görög, egy egyesült görög, egy örmény templom, egy prot. imaház, 7. zsinagóga. Jótéteményes intézetei közt kivált emlitendő a' nagy lelenczház, a' conservatorium della Pieta leányok' nevelésére, és conservatorium della musica, azoknak a' zenébeni kimüvelésére; a' két árvaház, kórház 's a' t. A' kereskedés' virágoztatására van szabad réve, hová tartoznak több kikötői u. m. a' Giudecca, Lido, Malamocco; tovább számtalan gyárai, 's vásárjai. Kényelmül 3. szinház és több mulató kertek czélszerüen elrendezve kinálkoznak. S. Christoforo szigetben vagyon a' város' temetője; Servolo szigetben tébolydó, Povegliában egy új lazaretum, Muranoban egynehány palota, üveg, gyöngy és tükörgyár, Lidiben zsidó temető. A' városnak minden nevezetességeit elszámlálni nem lehet; mert sokasága nagy helyet foglalna el. Széke vagyon itt a' lombard- velenczei alkirálynak, patriarchának, a' kormányzóságnak, és Velencze tartományának. A' várost mint a' száraz, mint a' tengerfelé több erősitvény védelmezi. — A' kormányzóságnak jelesb városai az emlitetteken kivül még ezek: Adria, mellytől a' tenger neveztetik; Abbano, híres fürdőkkel; Este, az estei híres családnak nemzetségi helye; Stra, pompás császári lak; Erbeso, a' lessini hegységben lakó 13. német község' fő helye; Astjago, a' tiroli Sugana völgynél lakó német 7. községnek fő helye; Aqua, Petrarcha' sirjával; Possagno, falu Canova' szülőföldje, Campo del Cadore, Titian' szülőföldje; Rivoli, Caldiera, Porto Legnano, Bassano, Montebello, Campo Formio, Passeriano, Sacile a' franczia háborúkban nevezetessé lett helységek.

Velitesek, rómaiaknál a' második punicumi háborúban az ellenfél' nyugtalanitására állitott könnyü gyalog fegyveres katonák neveztettek velliteseknek. Igy neveztettek honunkban is azon önkénytesen vállalkozott katonák, kik az 1813-diki franczia háborúban, a' haza' szabaditására a' francziák ellen fegyvert fogának.

Velő, közbeszédben velőnek neveztetik a' koponya és hátgerincz'

üregében létező puha anyag, melly tudományos néven agynak mondatik; a' valódi velő pedig az, melly a' csontok' üregében (a' mondottakot kivéve) van. Ez a' beható üterek által ide hozott vérből választódik el a' csont üreget kiruházó hártya által. Haszna abban látszik állani, hogy a' csont' állományába hatva, azt nedvesitvén, erősitse; éhség idején pedig a' tagoknak, mintegy táplálékul szolgál egy ideig.

Velencze, (cseh) XXIV. magyar király 1301-től fogva. Kihalván t. i. Árpád' férfi ága III. András királyban, a' magyarok a' király választásban két részre oszoltak; egyike Robert Károlyt (l. ezt), másika II. Venczel, cseh királyt, ki IV. Béla leányának, Annának, unokája vala, pártolá. Robert' részén vala VIII. Bonifácz pápa is; de Venczelt a' magyarok' nagy része védé, király választási szabad jogukat gyakorolni akarván. Az utolsók győztek, 's Venczelt a' trónra meg is hiták. Ez azonban azt maga el nem fogadá; hanem hasonnevű fiával kinálá meg a' magyarokat, kik azt, jóllehet még csak tizenkét éves vala, örömmel el is fogadták, Székesfehérvárra hozták, 's ott királyilag megkoronázták. Ezt meghallván a' nevezett pápa, azonnal követet küldött Magyarországba, 's a' kalocsai érseket, mivel Venczelt, az esztergomi érsek jogai' sérelmével koronázta meg, hogy okát adná cselekedetének, Rómába idézte, egyszersmind Venczelt, a' cseh királyt, levele által megintette, hogy fiát vinné vissza Csehországba, és ha valami jogot igényelhetne a' magyar koronára, azt az apostoli széknek itéletére bizná. Mig ezek igy történnek, az alatt Károly, ki ugyan nem a' rendes koronával, de még is megkoronáztatott, Bécsbe húzta magát, gondolván, hogy a' mit most nem, de később még is megnyerhetendi. Az ifjú Venczel a' pápa' minden erölködései mellett is ült egy ideig a' magyar trónon, jóllehet azt a' pápa azután csak ugyan Károlynak itélte; sőt a' sz. egyház kebeléből mind azokat kizárással fenyegette, kik Venczelt királynak neveznék. Sokat használt ez Károlynak; mert Venczeltől, mivel magok látták azt részint gyenge kora, részint az italbani mértékletlensége miatt alkalmatlannak, sokan önként elállván tőle, Károlyhoz segődtek. Venczel, a' cseh király, látván, hogy fia a' király nevezeten kivül az országban már mi hatalmat sem bir, fegyveres erővel jött Magyarországba, 's utjában, Esztergomban, igen sok kárt okozván, fiát a' koronával és egyéb drágaságokkal együtt titkon magával Csehországba visszavitte 1304., hol nem sokára apja után (1305.), midőn Lengyelországba utazni szándékozott, magát királynak koronáztatandó, Olmuczban 1306. megöletett.

Venczellin, egy derék német vitéz, ki, úgy látszik, akkor jött Magyarországba, mikor Giselával, sz. István nejével, Bajorországból más német nagy emberek is beköltöztek. Ezen Venczellin volt az, kit sz. István Kupa herczeg ellen, hogy ezt megalázza, küldött vala 998.

Jelesen is viselte magát Venczellin, mert, jóllehet mint a' két fél vitézül hadakozott, Venczelliné lett még is a' dicsőség, Kupának táborát elszélesztvén, miután Kupát maga Venczellin olly erővel sujta meg, hogy azonnal meghalt, és igy sz. István ez ellenségétől szerencsésen megszabadult (l. sz. István).

Venezuela, szabad köztársaság Kolumbiában, 26,000. négyszegü mföld. egy millió lakossal, éjszakon a' karaibi tengertől, keleten az átlászi oczeántól, dél felé Guianától, nyugaton Új-Granadától környeztetik. Éjszaki részeit magas hegység lepi, melly az Andesnek ágozatja, délszakon szép rónák terjednek el, hol az Orenoko folyót magába veszi az Apuré, Arauka, Meta, Gaura, Kazóni, Ventuári, Paraghua 's a' t. folyókat. Az Esszekvibo dél keleten teszi a' határt, mellytől fogva az Orenoko' forrása felé ismét hegység vonul. Tavai közt említést érdemel a' marakaibói és valenciai tó. A' földmüvelés igen üzetik; de sok rengetek erdő van még, kivált délszaki és belső részeiben, hol még sok indian függetlenül tanyáz. Kakao, indigo, dohány, pamut, méznád, kávé termesztményei. Számos ásványos forrásai is vagynak. Az egész köztársaság 4. kerületre oszlik, u. m. a) Venezuela, mellynek fő városa Karákasz, 3. mföldre az éjszaki tengerparttól, 50,000. lak. szabályos és kényelmes utczákkal, bájos környékkel, ép levegővel, pompás székes egyházzal, mellynél egy érsek székel, egyetemmel dicsekszik, és széke a' fő hivataloknak 's congressusnak; b) Szúlia, mellynek fő városa Marakáibo, a' hasonnevü tónál és tengernél kikötővel bir, 's 26,000. lak. számlál; c) Maturin, fő városa Kumaná, 16,000. lak.; ide tartozik Margarita szigete is; d) Orenoko, hol van Varinasz, 15,000. lak.

Venus, Zeus, 's Dione' leánya, mások szerint pedig tengerhabjától vette lételét, (innen a' mellékneve Aphrodite) 's csigahéjban úszkálva, Cyprus sziget' partjára hajtatott, innen Cythera szigetéhez ért, hol hóráktól neveltetett fel, 's azután vitetett az égbe. Legismeretesebb gyermekei Amor, v. Eros, Anteros, Hymen, Hermaphrodit, 's Aeneas. Leghiresebb templomai valának Pathos, Amathusi, 's Cyprusban. Sokféleképen, közönségesen pedig legszebb asszonyi alakban ábrázoltatik, fia Amor, 's néha a' Gratiák' társaságában. Szekerét hattyuk, galambok, 's néha verebek huzzák. Legszebb szobrát Praxiteles készité. Újabb időben egy szobra Melosban találtatott fel.

Vér, az állati testnek legbecsesebb nedve, mellyből a' test' minden része táplálatát nyeri. Vérrel minden állatok birnak, de a' különböző osztályokban különbözik a' vér szine, 's melegségére nézve. A' szoptatóknál 's madaraknál piros meleg, a' két éltüknél, halaknál piros, de hideg; az alsóbb osztályuaknál csak fehér hideg nedvnemü vér találtatik. Az életben a' vér szünet nélkül kering az erekben, a' vérkeringés' meg-

szünte az élet' vége. Jelen czikkben a' szoptatósok' (hová mi emberek is tartozunk) vérét kivánjuk röviden rajzolni. A' testben a' vér híg, 's egyforma; de ha testből kieresztetik, megalszik, több részekre oszlik. A' megaludt vérnél két fő részt látunk; t. i. kemény, fekete lepény alakút (vér lepény, placenta), melly fölött sárga savós folyadék úszik (vér-sav). Az első, t. i. a' vér lepény, ismét két részből áll: hegedő nyirkból, és vérhitőből. A' vér-savót, ha kanálban égő gyertyára tartjuk, megalszik, mint a' tojás fehér. Szinére nézve a' vér testünkben kétféle: piros (üteres vér) és fekete (véreres); a' kettő közt a' különbség ez: a' tüdőkbe szitt levegő az oda tóduló vérrel érintésbe jövén, azt pirossá változtatja. Ez ekkor a' táplálásra alkalmas, az egész testbe kering, annak minden részét táplálván; 's ezen táplálás által feketés, az az a' táplálásra alkalmatlanná tétetik, 's a' vérerektől fölvétetve, ismét a' tüdőbe vitetik, ott ismét pirosra változandó.

Vera-Cruz, mexicói szövetséges status a' keleti partoknál, éjszakon Tamaulipasztól, délfelé Tavaszkótól, és Oaxaca (olv. oáchàka) statustól érintve, 1005. négyszegü mföld. 194,000. lak. — Hasonló nevezetü városa puszta vidékben fekszik, a' tenger mellett, és rosz levegője miatt idegeneknek veszedelmes. Rosz réve' daczára még is fő kereskedői pontja a' keleti partoknak. Házai kláris kőből épitvék. A' mellettei szigetben vagyon San Juan de Ulloa erősség.

Veráncz (Wrancsics Antal), esztergomi érsek, magyarországi primás, kanczellár és királyi helytartó, Zápolya, I. Fezdinand és Miksa királyok' idejében. E' ritka jellemü 's hazája és királyaihoz tiszta lélekkel hajló és korában tudós férfiu szül. 1504. Sebenico nevü helységben, Dalmatiában, hol atyja, mint derék hadfi, lakott. Első 's valóban, mint a' legjobb következmények bizonyitják, czélirányos nevelését Beriszló Péter és Statilius János hires püspökök' udvarában nyeré, kik Veránczcznak rokonai valának. Statilius őt, hogy szélesb tudományokat gyüjthessen, Paduába (Olaszországba) küldötte, hol oskoláit dicsérettel is végzé. Csak hamar kifejlődtek benne az alapos tanok' azon magvai, mellyekkel őt az ég megáldotta, és mindenkinek figyelmét magára vonván, már ifjabb éveiben bizatának reá ollyas foglalatosságok, mellyek csak érettebb koru férfiakra bizathatának. A' szerencsétlen mohácsi ütközet után Statilius őt Zápolyának ajánlá, ki benne csak hamar megismeré azt, mit később halmozva bámula a' jeles Veránczban. Mindent t. i., mit reá bizott, ha bár legfontosabb dolgokat is, a' legszerencsésb sikerrel végezett, őt Zápolya Velenczébe, Rómába, Varsóba, Párisba, Londonba, Bécsbe küldötte, melly alkalom Veránczot korszakának leghiresb embereivel ismerteté meg, 's velök örökös baráti viszonyban állott. Zápolya' halála után, valamint a' legmélyebb belátásu nagyok, Ferdinandnak hódolt Veránczunk

is, egyedül csak e' hódolatban ismervén honunk' javát. Ferdinand e' ritka férfiúnak egész nagyságát tudta méltánylani, őt már 1553. a' pécsi püspökségre emelvén. Melly méltánylat azt eszközlé, hogy csak ekkor kezde még sajátkép a' király 's hon' javára működni annyira, hogy nem csak Magyarországra, hanem egész Európára nézve sok nagy dolgokat teremte. A' török, ki ez időben igen hatalmas vala, újra fenyegeté honunkat, mellyet az előtt (Mohácsnál) olly nagy veszedelembe döntött. Ferdinand tehát, hogy azzal valamikép' kibéküljön, Veránczot, ki már az előtt több izben vala szerencsés követségeit jól végezni, Konstantinápolyba küldé, de ez egyszer foganatlanul, mert csak fél évi békét köthetett, a' franczia követ lévén legnagyobb akadályára. Ez utjából visszatértekor Ferd. Veránczot egri püspökké nevezte. Ferd. halála után Miksa királyt épen olly készséggel, mint hiven, szolgálta, mindig egyaránt munkás és iparkodó lévén. Miksa őt, jóllehet már 60. éves agg vala, 1567. ismét Konstantinápolyba küldötte új békekötésre, 's az akkori sultánnal, Selimmel, ki eldődjénél szerényebb jellemű vala, a' franczia követ' daczára is, nyolcz évig tartandó békét kötött. Miksa e' fáradozásait méltánylani akarván, 1568. őt esztergomi érsekké, 1572. pedig királyi helytartóvá nevezte. Sőt, hogy iránta mig nagyobb hálát mutasson, a' pápánál bibornoki méltóságot is eszközlött neki. Ez' örömet mindazáltal nem lehete szerencsés megérni Veráncz, mert, midőn Eperjes felé utazna, életének 69. évében ugyan ott egy véletlen ideglázban meghalt 1573. — Veránczcznak egyéb jellemein kivül kitünőbb vala az engedékenység, melly, többeket mellőzvén, az által is kiviláglik, hogy, midőn egykor Krakkóból haza felé utazván, ugyan ekkor cselédei ellene esküdtek, őt megölendők, vagyonát pedig magok közt felosztandók, Veráncz lovásza által a' dologról értesittetvén, meg nem boszulta gonosz szándékaikat, hanem mindegyikét kielégitvén, békével bocsáta el házától. Azonfelül az adakozás is honos vala a' nagy férfiunál; mert, jóllehet jövedelme igen nagy vala, mindazáltal mint szegény halt meg; legnagyobb részét vagyonának a' status' javára 's szegények' felsegélésére áldozván. De tudományára nézve is megérdemli Veráncz, hogy őt a' tudósok' sorába helyezzük, több munkálatait, mellyeket kiadott, 's széles ismereteit, mellyekkel birt, figyelembe vévén.

Verbőczi (István), ezen, a' magyar hármas jogkönyve miatt, mellyet II. Ulászló parancsából irt, olly nevezetes férfiu, itélő mester, királyi tábla elnök, egy kis ideig nádor, kanczellár az előbb nevezett Ulászló, II. Lajos és Zápolya János alatt, születése' helyéről különbfélék a' vélemények, némellyek őt Küküllő vármegyéből (Erdélyb.), mások Hontból, vannak ismét, kik Nógrádból származtatják. Ulászló' halála után Lajos Verbőczit követségre két izben használta. Először Rómában

a' pápánál, másodszor pedig Norimbergában a' német rendeknél, kiktől Lajos' nevében a' török ellen, kik országunkat nagy veszélylyel fenyegették, segitséget kért. De minél dicséretesebben viselte eddig magát Verbőczi, annál nyugtalanabb kezdett ezután lenni, 's az országban sok zavarokat és gyülölségeket támasztott; mig végre a' király megegyezett abban, hogy Báthori István' helyébe Verbőczi választatott ország' nádorának. Azonban V. ezen méltóságban nem sokáig maradhata, mert már következett évben (1526.) számüzettetvén, ismét Báthori István lön nádorrá. Számüzetése után Zápolya Jánoshoz futott Erdélybe. Ennek halála után V. küldetett Konstantinápolyba a' török császárhoz, hogy a' kisded János Zsigmondot, Zápolya János fiát, kegyébe ajánlaná, mi sikerült is. Soliman, Budát hatalmába keritvén, többek közt Verbőczit hagyta ott, a' magyarok közt előfordult törvény ügyek' eligazitására; de e' megbizásban nem járhatott el sokáig, mert, némellyek szerint méreg által, életett meg ugyan ott, 1542.

Veréb, házi veréb vagy közönséges veréb. Európa' minden tartományiban, úgy szinte az ó világ minden részeiben tartózkodik, feje a' himnél kékes-szürke, a' nyősténynél piszkos-szürke, fölteste vörnyeges szürke, az alteste fehéres-szürke, szárnya 's farka sötét-barna, néha, mint természet' játékát, láthatunk egészen fehér vagy fekete verebet. A' veréb városokban, falukban, az emberek' szomszédságában, tartózkodik. Szülő helyéhez olly hiv, hogy azt soha vagy igen ritkán hadja el. Tavaszal bogarak, férgek az eledele, nyáron gyümölcs, őszel 's télen gabna, 's más vetemény magok. Még a' legszigorúbb télen is talál az istálók, pajták, csűrök' közelében annyit, hogy az éhenhalástól megmenekűljön. Sokszor elég vakmerő, hogy tárt ablaknál, ajtónál a' szobákba, konyhákba megy, ha senkit nem lát, lop, mint a' varju, cseresznyét, szőlőt 's a' t. Seregesen lepi meg a' búza, 's más veteményes földeket, 's iszonyú kárt okoz. Ezen kárt okozó tulajdonsága 's kellemetlen csiribelyése miatt kedvetlen madár, 's sokfélekép' üldöztetik. A' sok üldözések őt bizodalmatlanná, ravaszszá, 's nagyon vigyázóvá tették, úgy hogy csak nagy ügyességgel 's ravaszszággal lehet őt megfogni. A' gyanús helyeket, madár fogókat, töröket, hálókat igen szorgosan kikerüli. Kiirtását némelly helyeken megkisérlették, de ez nagyon nehéz, szükségtelen, sőt kárhozatos dolog, mert a' mennyire kárt okozó a' földmivesnek földjein, kertjeiben a' termesztmények' megemésztése által; annyira hasznos az által, hogy a' bogarakat, azok' lárváit, tojásait, férgeket (mellyek sokkal nagyobb kárt tesznek, mint a' verebek) kiirtják, részint magok emésztvén meg őket, részint a' fiaikat azokkal etetvén, 's igy is látjuk a' mindenható' bölcs rendeleteit, hogy azon állatok is, mellyek nagy kárt látszanak tenni, más részről nagy hasznot hoznak, 's

a' természet' nagy gazdaságában épen nem fölöslegesek. Többször költ évenkint, gyorsan (sokszor egy nap alatt) megkészíti fészkét, tollal, szalmával, puha álmat csinálván, sokszor a' fecskéket hajtja ki fészkeikből. Mesélik, hogy sokszor a' fecskék seregestől rohannak az illyen fészket bitoroló verébre, a' bitorolt fészeknek lyukát sárral behordják 's úgy betapasztják, hogy az erőszakot tett veréb életével fizeti szemtelenségét 's ököljogát. Közönségesen 4 — 6. tojást tojik. Fiatal korában könnyen megszelidül, de semmit se tanul meg. 6 — 8. esztendeig él. Őszel 's télen, ha búzán meghizott, nagyon jó eledel a' húsa.

Vér edények-nek neveztetnek általában azon edények, mellyek a' vért magokban foglalják, 's mellyekben a' vér kering. — A' vérerek kétfélék: üterek, mellyek a' piros, táplálásra alkalmas, 's vérerek, mellyek a' feketés, táplálásra alkalmatlan vért foglalják magokban.

Vér keringés. Rövid fogalma a' vér keringésnek ez: a' sziv a' közép pont. Ebből a' fekete, a' táplálásra nem alkalmas vér, a' tüdőbe vitetik, itt a' lélekzés által beszivott levegővel érintkezésbe jő, pirossá változik, melly, mint táplálásra alkalmas, visszavitetik a' szivbe, 's innét az egész testbe az üterek által; minden részt táplál, de ezen táplálás által tápláló részeitől megfosztva, feketére változik, a' vérerektől fölvétetik, 's mint táplálásra alkalmatlan, a' sziven keresztül a' tüdőkbe vitetik, ott ismét a' levegőveli érintkezés által pirossá változandó.

Verebély szék, Bars vármegyében kebelezett kerülete a' primási praedialis nemeseknek, kiknek saját törvényszékük, nádoruk, alispánjok, jegyzőjök, szolgabirájok, 's táblabiráik vagynak. A' fő hely Verebély, mváros. — Egyesülve vagyon vele Szent-György praedialis szék. Hasonló jogu praedialis szék Vajka, mváros Pozsony vármegyében.

Vér menyekző. Igy neveztetik a' Medicis Katalin' cselei által a' protestansoknak Párisban 1572-diki aug. 24. és 25. közti éjszakán történt iszonyu öldöklése, a' bourboni Henriknek valoisi Margittali egybekelése' alkalmával. Ép' akkor ült a' franczia trónon IX. Károly és Medicis Katalin. A' katolikusok és hugonották közti vallási háború a' legvérengzőbb vala, melly akkor már csillapodni látszék. A' királynő, hogy szabadabban vihesse szerepét, a' 14. éves Károlyt teljes korúnak hirdetteté, 's mit sem mulaszta el, hogy a' hugonották, nevezetesen Coligny admirál ellen, ki Károly' meggyilkolására törekedett, a' gyűlölet' hevét a' könnyen hajló ifjú királyban fölébreszsze. A' boszuvágy' kielégítésére az említett Henriknek Margittali egybekelését kelle ürügyül használni, mellyre Colignyn kivül a' hugonották közől számosan megjelentek. A' legünnepélyesb udvariasággal hivaték meg a' királyhoz a' gyanutól ment admirál, mint ha tanácslatot volna tőle kérendő. Coligny, barátjai' intésére mit

sem hallgatván, az udvarba megy. Az egybekelés ünnepei aug. 18-tól fogva kezdődvén, egész 21 ig tartott. Colignyt barátjai, kik hiába iparkodának a' veszedelmes helyzettől megovni, elhagyák, 's aug. 22-kén a' királyi lak' ablakából egy lövés által sebesitteték meg. A' király boszút esküvék előtte a' merényért; azonban a' királynő elég ügyes vala őt reá beszélni, hogy Coligny élete ellen törekedett. Mi a' királyt új esküre készté az admirál 's minden hugonotta' meggyilkolására. Bertalani éjét tűzte ki Katalin az istentelen tett' végbevitelére. Egy harang ada jelt. Két ízben gyülekezének össze Coligny' barátjai; az ellenfél azonban minden gyanu' elháritására a' megsebzett admirál mellé őröket rendelt. Guizot herczeg és Tavennes marschall valának az iszonyu terv végrehajtásának főnökei. Ekként felkészülvén a' borzasztó játékra, csupán a' jel után kelle várakozniok. Ezután megkondul a' harang, 's Coligny' lakán a' meggyilkolt ősz test az ablakon vettetett ki. A' jel után külde ugyan a' király parancsot, hogy Colignyt és Rochefaucould grófot meg ne gyilkolják; de már későn vala. Ekkor űzék csak még ördöngös merényeiket a' legborzasztóbban; maga a' király is kegyetlenkedék az ablakai előtt elmenők fölött. A' nép' kegyetlenkedését követte azonfelül a' rablás. Iparkodék ugyan a' király azután lecsillapitani mind ezt; de vérszomjuk hét egész nap dühöngött még is, sőt Párison kivül is folytattatott némelly tartományokban. A' meggyilkoltak' számát bizonyosan meg nem határozhatni. Némellyek szerint Párisban 3080., egész Francziaországban pedig 30,000-re tétetik.

Vermont, éjszak amerikai szövetséges status, Uj-York és Uj-Hampshire közt a' Connecticut folyón 's a' Champlain (olv. csamplen) tónál, melly egy csatorna által vagyon összekötve az Ontario tóval, a' Szorel folyó által pedig a' Lőrinczfolyammal. Sok erdő van benne, kivált éjszakon 's a' zöld hegységben. Délszaki része elegendőleg miveltetik. A' juharméz, hamuzsir, és papiros' készitése, 's a' baromtartás fő foglalatossága a' lakosoknak. Fő városa Montpellier (olv. montpilir), 3000. lak.; Danwilleben a' csaktaindianok' számára akademia vagyon.

Verőcze vármegye, Slavoniában a' Dráva által választatik el Somogy és Baranya vármegyéktől; keleten Bács és Szerem; délszakon Posega vármegyékkel; nyugaton a' szentgyörgyi őrkerülettel határos, délszaknyugaton a' bródi őrkerületet is éri. Terjedelme 83. négyszegü mföld., mellyen 155,000. lak. vagyon 1. sz. kir. városban Eszék (l. ezt); 17. mvárosban, 231, faluban, és 33. pusztán, többnyire slavónok, ráczok, németek, görögök, magyarok; legtöbben katol., nem kis számmal ó-hit. is; csak igen kevesen reform. és zsidók. Déli határát hegyek lepik, a' többi térség. Folyói a' Duna, Dráva, 's több kisebb; mocsárai a' kologyvári és dombi. Termékeny földjén gabona, bor, 's gyümölcs elég terem.

Selymet is termesztenek a' lakosok. Sertést nagy számmal tenyésztenek. A' megye 7. járásra van elosztva.

Verona, olasz város a' velenczei kormányzóságban, honnan egy delegatio (megye) nevét veszi. E' város az Ecs folyón szabálytalanul van épitve, de még is szép piaczai, a' Corso nevű széles fő utcza, mellyen lóverseny és tartatik évenkint, és számos kitünő palotai, valamint 55,000. lakosa azt a' jelesb városok' sorába helyezik. Megtekintésre méltó az amphitheatrum a' Bra téren, a' szép hidak és kapuk, sz. Zeno, sz. Mária, sz. Nazarus 's egyebeknek gazdag és remekes templomai, valamint más sok régi nagyszerű épitmények, gyűjtemények, akademiák, és tanintézetek. Kereskedése Némethonba igen jelentékes.

Versailles (olv. verszálly), fő városa a' Szajna 's Oise (olv. oáz) depart. Franczhonban, 30,000. lak. Pompás várlaka 1798-ig a' királyok' lakhelye, igen nagy kertélylyel, képtárral ékeskedik. A' kertélyben két kir. palota vagyon, a' kis és nagy Trianon. Vagyon ezen városban egy földmivelési és művészeti társulat is.

Verseghy (Ferencz), maga idejében jeles 's a' hazai irodalmi polgár, fáradhatlan buzgalmu iró, kinek nyelvünk sokat köszönhet. Szül. apr. 3. 1757. Szolnokon, Heves vmegyében. Oskoláit Pesten és Egerben végezvén, ugyan itt 1771. a' pap növendékek közé vétetett fel; de ezen állását elhagyván, sz. Pál' rendjébe állott. Mint illyen Pesten egész a' rend' eltörléséig hitszónoki hivatalt viselt. Ezután (1786.) tábori pap lett: azonban egészsége nem kedvezvén, állásáról lemondott, 's Budapestre költözött; hol előbbi egészségét vissza is nyeré. Ekkor lépett föl a' munkás férfiu az irói pályára »a' Magyar Muzeum» czimü folyo iratban, melly az aesthetikai szakban igen sokat köszönhete neki. Jeles vala ő a' költészetben is. Ő volt Ráday után a' rimes versek' alkotója nyelvünkben. Sokat irt ő. Munkái több kötetekre terjednek. Meghalt Budán decemb. 15. 1822.

Vespasian (Titus Flavius), római császár, kr. sz. u. 69. Nérótól, mint hadvezér, a' fellázadt zsidók ellen küldetett, hol magát igen kitüntette. Minthogy Vitellius a' népnél igen gyülöletes vala; Vespas. választák császárnak, 's meg is felelt ő a' benne helyezett bizalomnak. Ugyan is fiát segédül vévén, a' csöndet, 's a' katonai fenyitéket helyreállitá; a' tudományokat 's művészséget pártolá; Róma' egy részét, melly a' polgárhadak által sokat szenvede, 's a' capitoliumot felépitteté, egy nagy amphiteatrumot épitett, melly most is látható Coliseo név alatt. A' pénztárt is iparkodott jobb karba helyezni. Megh. kr. u. 70. év. 10. évi csöndes uralkodása után.

Vesselényi, régi nemzetség Erdélyben, hol Farkas, Miklós és Ferencz 16-dik században mint hon, mint a' hadban jeleskedtek.

Vesta, Saturnus, 's Rhea' leánya. Ő vala a' házi tűznek, 's míveltségnek istennője. Numa Pompil. tiszteletére templomot építtetett, hol szüntelen égő tűz vala, szolgálatul pedig mellette a' vesta szűzek voltak. Ezek örökös szűzességet esküdtek. Ki ezt megszegte, elevenen temettetett el, 's a' mellyik' felvigyázása alatt a' tűz elalndt, hasonlóan keményen megbüntettetett. Ellenben Vesta' szűzei atyai hatalmat nem ismertek; ha kimentek, egy lictor mene előttök, személyök megsérthetlen volt; a' halálra ítéltet, ha velök öszvejött, szabadságba helyhezhették; ha meghalt a' vesta szűz, a' városon belől temetetett el. Öltözetök fehér szoknya 's bársony köpeny volt. 30. évi szolgálat után férjhez mehettek.

Veszprém vármegye, a' Dunán túl, éjszakon Győr 's Komárom; keleten Fehér, délszakon Tolna, Somogy, Zala; nyugaton Vas vármegyékkel határos. Benne a' híres Bakony' hegysége 's erdeje terül el (12. mföld. hosszu 's 4 — 5. mföld. széles). Folyói aprók. Nevezetes a' Kikiri tó. A' Bakony' rengetegében régi fák, kivált tölgyek, találtatnak, mellyek jó táplálékot adnak az ott nagy számmal lévő sertésnek. Sok vad is tartózkodik benne. Többi részei a' megyének, kevés homokost kivévén, termékeny földet tesznek, mellyen gabona és gyümölcs, bor, (híresek a' somlyai, szőlősi, dobai, devecseri) elég terem. Vagynak márvány és kőszén bányák is. A' megye' nagysága 74. négyszegü mértföld 180,000. lak., kik jobbadán magyarok, sokkal kevesebb német és tót; fele a' népségnek katol., a' többi reform., luter., ó-hitü kevés, és zsidó. Járása vagyon 4. mellyekben van 1. püspöki város (Weszprém), 9. mváros (Pápa, Palota, Zircz, Devecser 's a' t.), 170. falu és 236. puszta.

Vesztfália, a' német birodalomnak azon tartománya volt mult századokban, melly Weser folyótól nyugat felé a' szövetséges Belgiumig terjedett, 's éjszakon keleti Friziával, Oldenburggal, 's Delmenhorsttal; délszakon pedig Wetterauval, és Jülich-Kleve és Berg herczegségekkel volt határos; és magában foglalta Westfalen herczegséget, Münster, Osnaburg, 's Paderborn független püspökségeket, Corbavia apátságot, Minden fejedelemséget, Marek, Ravensperg, Schauenburg, Spiegelberg, Lippe, Pyrmont, Rietberg, Hoya, Diepholz, Bentheim 's Theklenburg, 's Stenfort, Lingen, Aspermont, Vehlen, Gronsfeld, és Styrum grófságokat 's a' t. — Mostan Vesztfália Poroszország' tartománya, mellyet ugyanott éjszakról Hannovera királyság; keletről Schaumburg-Lippe, Lippe-Detmold, Brunszvik, Hesszen-Kasszel, Waldeck, és Hesszen-Darmstadt, délszakról Nasszó, és Jülich-Kleve-Berg; nyugatról ez utóbbik 's Németalföld határol. Összesen tesz 367. négyszegü mföld. 1. 1/4 millió lakossággal. Éjszak részei lapályosak, és sokszor homokos vagy mocsáros; déli részei pedig hegyekkel bővelkednek. A' legmagasb hegy az Astenberg; a' legnevezetesb az Osning vagy lippei erdő (a' rómaiak sze-

rint a' teutoburgi erdő). Folyói közt van a' Ruhr, és Lippe. A' münsteri csatorna egybekapcsolja az Aa és Vecht folyókat. A' hegység alja igen termékeny: másutt baromtartás divatozik. A' disznó és kecske tenyésztés igen jelentős. Ezüst kevés, több vas, réz, ólom, kőszén, barna szén bőséggel, turfa és sóforrás is teszik ásványos tartalmát. Elvagyon osztva a' mindeni, münsteri, és arnsbergi kórmánykerületekre, mellyeknek hasonnevű fő városaikon kívül említésre méltók még ezek: Paderborn, Bielefeld, Koesfeld, Hamm, Lippstadt (mellynek fele Lippéhez tartozik), Iserlohn, Altena, Hagen, Dortmund 's a' t.. — A' német birodalmi vesztfáliai kerület a' nevezeteken kívül még magában foglalta keleti Friziát, Oldenburgot, Werden, Schaumburgot, Wetteraut, Kölnt, Limburgot, Lütticht 's a' t. tartományokat.

Veteranusok-nak ollyan katonák neveztettek már a' rómaiaknál, kik, 50. évet meghaladván, nem kénytelenittettek többé szolgálni. Igy neveztetnek jelenleg nálunk is a' kiszolgált katonák, kik mind egy testülethez tartoznak.

Victoria, görög. Nike, győzelem' istennője, Pallas nevü titánnak és Styxnek fia. Közönségesen szárnyasan ábrázoltatik, fején babér koszorúval, kezében pálma ággal.

Vid, ezen álnok és békerontó ember, kinek apja Péter király alatt, külföldről (Svábországból) jött hazánkba, már 1055. bács megyei főispán volt, Salamon király' kegyébe pedig álnok cselei által annyira befészkelte magát, hogy ezen kívül kire sem hallgatott Salamon, 's ez volt oka, miért Salamon (l. ezt) egész uralkodása alatt olly szerencsétlen vala. Ez hintette Salamon, Geiza, László, és Lambert herczegek közt a' békétlenség' maszlagát, melly mind addig tartott, míg végre a' dolog fegyverre került, melly alkalommal Salamon az országtól, Vid pedig életétől fosztatott meg. — A' jószivű László reá akadván a' holtak közt Vid testére, illy szókra fakadt: »Sajnállak Vid, noha ellenségem voltál. Vajha tovább élhettél volna, hogy magadba szállván, köztünk a' békét megerősitsed. — — Ime a' te szived, melly herczegségre vágyódott, lándsával üttetett át, 's fejed, mellyre koronát vártál, ketté hasittatott.» Ezeket mondván, katonáival eltemettette.

Vidra. A' vidra 2 — 3. láb. hosszu, ragadozó állat; szép, fényes barna szőrrel van teste' felső része ékesitve; hasa pedig 's melle fehérszürke; farka szinte barna és egy láb. hosszu. Szemei kicsinyek, nyaka rövid 's vastag, lábai rövidek 's erősek, lába' ujjai közt uszó hártya van, a' hátulsó lábain nagyobbak, mint az elsőkön. Ezen uszó hártya nagy hasznára van, mert sokat él vizben. Honos Európában, Ázsiában, Amerikában, a' hidegebb tartományokat kivéve. A' legszebbek Kanadában találtatnak. Tanyáját a' folyók, tavak' magas partjain keresi, itt,

4 — 5. láb. mélységre a' föld alatt, lakhelyt készit magának. Ezen lakhely két kimenettel van ellátva, egyik közölök a' vízbe szolgál, másik pedig parton a' szárazra, mit mindig bozótok közé, vagy sziklák alá rejtve, készit. Lakát nagyon tisztán tartja, a' vízbe szolgáló nyilásán a' vízbe megy halakat, rákokat, békákat fogandó eledelül. Nagyon ügyes úszó, jó búvár, de soká nem maradhat viz alatt lélekzés' hiánya miatt. A' víz ellen úszva, fogdossa a' kisebb halakat 's felfalja, a' nagyobbakat a' partra czipeli, ott megemésztendő. Télen a' jég nyilásokon a' jég alá megy halászni, nagy élhségben a' füvet 's fa-héjat is megeszi. A' szárazon ügyetlen futó, igen mérges, hirtelen felbőszülő, 's nagyon harapós. Magányos tájakon nappal ide oda kószál, de ha embereket érez, lyukában hever, 's csak éjjel, kivált holdvilágnál, megy zsákmányt keresni. A' halas tavaknak nagy ellensége, mert rövid idő alatt nagy károkat tesz, többet kifog, mint megemészthet. A' nyőstény 4 — 5. fiat szül.

Vielicska, város Gácsországban, bochniai kerületben, mellynek sóbányái a' legnagyobbak minden eddig ismertek közt, 's mellyeket egy föld alatti városnak nézhetni utczákkal, térekkel, lakokkal, 's két kápolnával, tóval és édes vizü patakkal, lovakkal, és valami 1000. munkás lakossal, kik itt évenkint 700,000. mázsa sót vágnak. A' bányák 13. aknából állnak, mellyek lépcsők által vannak összekötve. Eddig már 700. lábnyi mélységet túl haladtak. A' föld fölötti város 6000. lak. számlál, széke egy kerületi bánya törvényhatóságnak, és só-hivatali igazgatóságnak. Van királyi palotája is, és nemzeti fő tanodája.

Vindelicia (rég. geogr.), azon tartomány volt, melly Rhaetiának ejszakra 's nyugatra esvén, ettől az Oenus (Inn) és Lucius (Lech) által, a' Danubius (Duna) által Germaniától, a' Rhenus (Rajna) által Galliától elválasztva, magába foglalta Tirólnak ejszaki (az Inn fölötti) részét és Vorarlberget, a' Rajna völgyének svaiczi részét, Würtembergnek, Badennek Bóden tó 's Duna közti részét, és Bajorországnak Tirol 's Duna közti részét, kivévén az Inn' mellékét, melly Rhaetiához tartozott. Városai voltak: Augusta Vindelicorum (Augsburg), Brigantium (Bregenz), Campodunum (Kempten), Venacum (Wangen), Rostrum Nemaviae (Mindelheim), Guntia (Günzburg), Regina Castra (Regensburg), Pons Oeni (Alt-Oetingen), Batava Castra (Passau) 's a' t.

Virág (Benedek), jeles magyar költő, született 1752. Nagy-Bajomban, Somogy vmegyében. Elvégezvén oskolait Kanizsán és Pécsett, 1775. Pesten a' sz. Pal rendjébe állott. Mint illyen, a' bölcselkedés és hittani pályát megfutván, Székesfehérvárott gymnasiumi tanitó lett 1781. Gyengélkedő egészsége miatt 1794. nyugalomra lépett, 's elsőbben pedig Budán tartózkodott, fáradhatlan buzgalommal munkálkodván az irodalmi pályán. — Horacznak jeles fordításán kivül, nevezetesb munkai: a' Poetai

munkái, Poemák, Thalia, Euridice, Magyar lant, Hunyady László, Költemények Phaedrusként 's a' t. czimü munkák, mellyek a' jeles férfiúnak nevét minden magyar kebelben halhatlanitják.

Virginia, az éjszak-amerikai szövetség' állodalma, Ohio, Kentucky, Maryland, Éjszak-Karolina, és Tenessee közt, négy hegyvonaltól átjárva, 's keleten a' tengerrel határos. Folyói Potowmack, James, Ohio, Kenhawa 's a' t. A' vizeséses folyók miatt könnyebb közlekedésre több csatornák vagynak készitve. Szelid éghajlatu vidéke vaddal, medvékkel, farkasokkal, zacskósokkal, tovább dohánynyal, kenderrel, batáttal, nem különben ólommal, vassal, köszénnel, salétrommal és sóval bővelkedik, 's aranyat is nyújt bányáiban. Az ipar elég nagy. Fő városa Richmond (olv. ricsmond), a' James (olv. dzsemsz) folyón, 18,000. lak., 's nagy fegyvergyárral; Jamestown (olv. dzsemsztaun), első város, mellyet a' szövetségben alapitottak; Norfolk, legelső kereskedő város a' statusban, 15,000. lak.; Charlotteville (olv. sárlotvil) egyetemmel.

Virgilius (Publius Marc.), rómaiak' legnevezetesebb költője. Szül. kr. e. 70. Andes nevü faluban. Tanulás okáért meglátogatá Cremonát, Mailandot, 's Nápolyt. Kora 30. évében Rómába tért, hogy az akkori köztársaságiak ellen folyt háború után, Octavianus, 's Antonius alacsony czéljok végrehattásának eszközei által, a' katonák közt jutalmul felosztott jószágait visszakérje. Ezeket vissza is nyerte Virgilius. Ekkor Augustus' kegyét is annyira megnyerte, hogy ez vele barátságosan levelezett. Aeneist elvégezvén, Görögországba ment. Innét visszatértekor Megarában megbetegedett, 's Brundusiumban meghalt, kora 52. évéb. kr. e. 19. Teste saját kivánsága szerint Nápolyba vitetett, mellyhez közel, a' Puteoli országut mellett, temettetett el, ezen, még halála előtt maga által készitett sirversel:

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope, cecini pascua, rura, duces.

Virgilius 10. pásztori verset irt; tovább Georgica (földmivelési) czimü munkát 4. könyvb.; Aeneist 12. könyvb.; ez tökéletlen, miért is ő végrendeletében megégettetni parancsolá; de Augustus nem engedé. Munkáinak legjobb kiadása Heynétől van. (Lipcs. 1828.)

Visegrád, most csak csekély mváros Pest-Pilis vármegyében, a' Duna mellett, de egykor hires székvárosa magyar királyoknak, miután I. Károly a' visegradi hegyen épült, európailag elhiresedő, lakvárban tartotta hatalom 's fényteljes udvarát. A' csuda épületnek most csak romos maradványi hirdetik egykori fönségét. A' hegy' alján van Salamon' tornya, hol Salamon király zárva tartatott.

Viszhang, l. Echo czikk.

Visszaállitás a' középkor ököljogi maradványi közé tartozik,

midőn t. i. valaki jogot képzelvén magának valamelly birtokhoz, azt rövid úton elfoglalja. Az illy elfoglalásra nézve a' törvény előre látólag azt rendelte, hogy, ha az illy módon birtokából kivetett a' szerint egy év alatt teszi folyamodását, a' hatósági főnök őt rövid úton visszahelyezze, a' követelőt törvényes útra utasitván.

Vitéz (János), Zsigmond, Albert, Ulászló királyoknak 's Hunyady János kormányzónak titoknoka, váradi püspök, később pedig esztergomi érsek. Hogy ezen jeles férfiu mint a' politikai dolgokban ügyes, mint pedig a' tudományokban jártas vala, onnét kitetszik, hogy őt a' fölebb említett királyok több izben terhes követségre használták, és mint királyi titoknoknak a' tudományokban jártasnak is kelle lennie. Nem volt azonban Vitézünk ment a' bal sors' üldözésétől. Ugyan is, midőn az ifjú László király 1457. Hunyady Lászlót elfogatta 's megölette, Vitéz is fogságra tétetett, 's Szécsi Dénes, esztergomi érsek' gondviselésére bizatott; honnét mindazáltal nem sokára szabadon bocsátatott. László' halála után Hunyady Mátyás lépvén a' trónra, ennek barátságát egész mértékben birta, ki őt az esztergomi érsekségre is emelte. De ezen barátság köztök később egészen felbomlott. Minthogy Mátyás hadi költségeinek pótlására nem csak a' világiak, hanem a' papoktól is rendkivüli adót követelt, Vitéz pedig Mátyást, mivel már néhány évtől fogva terhelteték ez' adóval, komolyabban emlékezteté a' jogtalanságra, mit ez nehezen szenvedvén, Vitéznek érseki javait is kezdé ritkitani. Vitéz e' boszut az által akará kipótolni, hogy Mátyást a' trónról letaszitandja, 's Kazimirt, a' lengyel király' fiát, hivandja az országba, mit meg is tett. Kazimir már Nyitrán volt, 's csak ekkor látá Mátyás, milly veszélyben forogna koronája; miért ő is fegyverhez nyul, Esztergom alá szállitja katonáit, 's Ország Mihált, és Zápolya Imrét a' várba küldi az érsekhez, vele szövetségre lépendőket, mi meg is történt. Igy Kazimir is kénytelen vala hazájába visszaköltözni. Vitéz ekkor már teljes bátorságba lenni gondolá magát, 's gondjait egészen az ország' dolgaira függeszté; midőn egykor Mátyás' udvarában, Budán, minden veszély' sejtése nélkül, bátran járdogál, Mátyás őt 1472. megfogatja, 's Visegrádra küldi; onnét azonban a' főnökök' közbevetése által nagynehezen Esztergomba bocsátotta; de többek közt olly föltétel alatt, hogy az egri püspök (Flans János) mindig udvarában maradjon, 's fölötte őrködjék. E' bánásmód őt annyira lesujtá, hogy ezután nem sokára meg is halt (1472).

Vitézség olly lelki erő, melly bennünket állhatatos bátorsággal lelkesit minden nehézségek és veszedelmeknek legyőzésére.

Vitellius 1) Publius, római lovag 's Augustus császár' számvevője. Ez vádolta be Pisót, Germanicus' gyilkosát, miért a' tanács őt pontifex-nek nevezé ki. Később felségsértés miatt vádoltatván be, ön magát

ölé meg. — 2) Lucius, az előbb említettnek fia, hasonlóul római lovag 's polgármester. Claudius császárnál ez is felségsértés miatt vádoltatott be, de Agrippina' közbenjárása által élete megmentetett. — 3) Aur. Vit. Germanicus, Luc. Vitellius' fia, előbb Afrikában proconsul vala, később pedig a' katonaságtól császárnak kiáltatott, 's ugyan annak azután a' római néptől és tanácstól is elismértetett. Fölötte zsarnok uralkodó vala Sabinusnak, Vespasianus vérének, megöletése miatt többen igen felingerültek ellene, kiknek kezébe is került, 's kötözve vitették őt Rómánál a' Tiberis folyóba. Vére Lucius, kire a' városnak védelmezését bizta, 's ki utána következett a' császári méltóságban, miután a' tanács Vespasiant császárnak elismerte, megöletett.

Vitkovics (Mihál), magyar író, született aug. 26. 1768. Egerben, egyébiránt szerb származatu. Alsóbb oskoláit és a' bölcselkedést ugyan ott tanulta, ki vers csinálásáért egyik tanitójától már mint gyermek megbüntettetett, melly tüzet ellenben Tóth Farkas nevű tanitója benne újra felélesztette. A' jogtanulói pályát Pesten futotta meg, hol, mint ügyvéd, állandóul egész haláláig meg is maradt, 's hivatalos kötelességein kivül a' magyar irodalmi pályán tömjénezett. Vitkovics volt első, ki honunkat jeles fordításai által a' szerb költészettel is megismerteté.

Viza, tengeri hal, melly innét az édes folyó vizekbe általmegy, 's különösen a' viza hólyagról nevezetes. A' legfalánkabb ragadozó halak' egyike. Nem csak halakat, tengeri állatokat, hanem gyökereket, fa-da rabokat is lenyel. A' szárazra huzva, nagyon hánykolódik, 's csak va kargatással, mit nagyon kedvel, lehet lecsendesiteni. Húsán kivül is hasznos. Belséből, bőréből, szárnyaiból, hólyagjából főzik az ismert viza-hólyagot, mit ragasztásra, azonkivül bor, 's más folyadékok' tisztázására használunk.

Vizi ló (Hippopotamus), a' Tapirhoz hasonló, vacskos, csuf alaku állat, 12—14. láb. hosszu, 7. láb. magas, 's ha kinőtt, 30—35. mázsát nyom. Nagy, csuf alaku feje, duzzadt orra, éles fogai, igen nagy nyilású szája, kis szemei 's fülei vannak, lábai rövidek, úgy hogy hasa majd a' földig ér, mindegyik lábán négy vacskos ujja van; farka nagyon rövid, teste majd egészen szőretlen, bőre olly vastag 's durva, hogy egy tevé alig viheti el; teste' szine, midőn a' vizből kijő, fekete, ha megszárad pedig szürke. Ezen buta állat bög, mint az ökör, de sokkal erősebben. Egyaránt él vizben 's szárazon. Folyók' partjai 's vizei tartózkodása helye, 's messze ezektől nem távozik. Ügyes úszó, gyors buvár, könnyen a' viz alá merül, egész fenékig, de igen soká ki nem tarthatja a' vizalatti lételt, 's gyakran, mint minden vizben élő szoptató állat, a' viz' szinére kénytelen jönni, levegőt szini. Folyón kivül a' réteken füvet fal, mint a' szarvas marha, nappal a' vizparti nád, 's káka

közt henyélve hever, ember' közelítésére nagy sebességgel a' vizbe fut. Éjjel keresi élelmét, melly növényekből (kivált vizi növényekből) áll. Sokszor a' veteményes földeket földulja. Természetétől szelid, senkit meg nem bánt; de ha ingereltetik hatalmas agyarával védi magát, 's a' környéket rettegésbe hozza. Gyenge korában elfogva, megszelidül. Egy újabb kori utazó beszéli, hogy Kahirához közel, egy szelid vizi lovat látott, melly a' viz alá bukott 's gazdája' hivására feljött, 's a' vizet elhagyva, parancsinak engedelmeskedett. A' nyösteny egy fiat szül a' szárazon, de a' vizbe megy szoptatni. Hajdan Egyiptomban, a' Nilus vidékén, volt honos, innét nilusi lónak is mondatik, most déli 's közép Afrikában tanyáz, 's majd minden nagyobb vizekben találtatik. Minthogy bőre' vastagsága miatt (mint fölebb érintők), golyóval agyon löni nem lehet, fogása nagy vermekben történik. Lőnek is rá, de csupán orrára czéloznak, mert egész testén ez az egy megsebesithető hely. Húsa és zsirja használható. Húsa a' disznóéhoz hasonló, nyelve nyalánk falatoknak tekintetik, drága, 's messze tartományokba széthordatik. Bőréből pánczélt, igen erős szijakat készitnek. Agyarai több fontot nyomnak, 's mint elefánt csont használtatik, 's olly kemény, hogy aczélhoz ütve, tüzet ad, mind a' kova. Különösen, mivel nem sárgul meg, mesterséges emberi fogaknak használtatik, mig az úgy nevezett zománcz fogak által nélkülözhetővé vált.

Vizi disznó, l. Tapir czikk.

Vizla (Vistula, Weichsel), melly Sléziában ered, Krakkonál elhalad, Galliczia 's Lengyelország közt határt csinál, mig ez utóbbikba átmén, hol Szandomir, Pulavi, Varsó, Ploczk városokat elhagyva, több ágakkal a' balti tengerbe rúgja magát. Magába veszi a' Szán, Vjeperzs, Pilicza, Bug 's a' t. folyókat.

Vlasta (Valaska), cseh szüz 8-dik századból, ki több nőszemélyekkel árra esküdött össze, hogy férjeiket, fiaik és barátjaikat megölendik, hogy férfiakkal ne kelljen társalkodniok. Ezen összeesküvés után az akkori cseh királyt, Przemislawot, tulajdon lakába megtámadták. E' nőszemélyek' merénye annyira ment, hogy parancsot adának csupán leány gyermekeket, nevelhetni, a' fiu gyermekek' jobb szemeit pedig kiszuratni, 's mind a' két hüvelyköket, hogy fegyvert ne viselhessenek, elvágatni határozák. Ezen tett annyira elkeserité a' népet, hogy e' zsarnok nők ellen fegyvert ragada, 's ekként merényeiknek is véget szakaszta.

Voigtland (olv. foktland), az az: advocatusok' földje, Szászország nak délnyugati kerülete; de ennek előtte a' Reusz tartományok is hozzá tartoztak. E' vidék Cseh és Bajorországgal határos. A' kerület' fő városa Plauen 9000. lak., pompás kézmüházzal, nevezetes muszlin 's kár-

ton, posztó, harisnya, fátyol, gomb, csipke gyárokkal, gymnasiummal, 's mesterképző intézettel.

Volga, Európának legnagyobb folyama az orosz birodalomban, mintegy 600. mértföldnyi hosszu folyással, melly Tver kormányzóságban ered, is ennek hasonnevü fő városánál halad el: innen Jaroszlav, Kosztroma, Nizney-Novgorod, Kazan, Szimbirszk, Szaratov, 's Asztrakan tartományok' hasonnevü fő városait köszöntvén, a' kaspiomi tengerbe hömpölygeti vizét, miután már 70. mfölddel előbb ágakra oszolván, egy sok szigeteket képző Deltát csinál. Bele folynak: a' Káma keletről; a' Moszka nyugatról, 's több más kisebb folyók.

Volskok (rég. geogr.), régi Latiumnak nevezetes hadakozó lakói, kik a' rómaiakkal csak nem állandóul hadakoztak, és ha mindjárt meggyőzettek is, még is mindig újra megkisérték fegyvereik' szerencséjét, mig végre, mint egyéb szomszéd népek, ők is a' rómaiak' igája alá vettetének. Volskok nagyrészint hegyek közt laktak. Festus szerint saját nyelvök volt, melly a' latintól egészen különbözött. Nevezetesb városaik valának: Antium (Ango), Circeii (Monte Circello), Anxur (Terracine), Norba (Norma), Signia (Signi), Sacripontus, nem messze azon várostól, hol Sulla az ifjabb Mariuson teljes győzedelmet nyert; Setia (Sezza), ez, mint látszik, egy nevezetes római gyarmat vala Antoninusnak egy Villájához közel, Privernum (Priverno Vechio), Arpinum, Aquinum (Aquino) 's a' t.

Voltaire (Marie François Arouet de), legkitünőbb franczia költő és iró; szül. febr. 20. 1694. Páris mellett Chatenayban. Apjától, ki jegyző vala, jelesen neveltetvén, elsőben a' jogtudományokat tanulá; de ezekre hajlamot nem érezvén, visszatért kedves tárgyaira, 's a' művekben rendithetlen marada. Gúnyirata és egyéb tilalmas hajlamai miatt bezáratott, melly alkalom mindazáltal neki még fényesb nevet szerzett Oedipe, Epos, Henriade és egyéb munkái által. Angliából, hol csak rövid ideig tartózkodott, ismét visszatért hazájába, és magának részint irott munkái, részint pedig szerencsés kereskedői nyeresség próba által nevezetes gazdagságot gyüjtött. Majd azután legjelesebb munkákat ada ki különbféle szakaszban, mellyek nevét egész Európában elterjeszték. Sok tekintetben a' legnagyobb férfiaktól tiszteltetett, midőn más részről ismét csipős tolla által sok ellent szerzett magának, kiknek üldözéseit többször csupán futással kerülheté el. Végre, miután szerencsés lön Franczia- és Poroszország közt békét létesiteni, jutalmul Franciaország' történetirójává és akademia' tagjává neveztetett. Ezen időben készité Voltaire a' legérdekesebb drámáit. Mindazáltal itt sem maradt meg, Fridrik (Nagy) porosz királytól Berlinbe hivatván. Ezen fejedelem iránta igen nagy szeretettel volt 's tiszteletek és kedvezetekkel halmozá őt; de nyughatlan

lelke már következett évben ismét odább szólitá; miért Fridrik' nehezteléset már útjában kelle éreznie. Minthogy költeménye (la pucelle d'Orleans) miatt Páris zárva lön előtte, Ferney nevü jószágára huzta magát, Genf' közelébe. Itt ő igen sok jót tett, 's alattvalóitól szerfölött kedveltetett. Elte' vége felé még egyszer vissza ment Párisba, hogy Irene nevü szomoru darabját láthassa, hol igen nagy örömmel fogadtatott, 's a' legfényesb diadal ünnepet tarták tiszteletére. Ezután nem sokára meghalt majusban, 1776. kora 82. évében.

Vorarlberg, vagy Bregencz' kerülete, Tirolhoz tartozó megye, éjszaknyugaton, a' Bóden tónál, Svaiczczal, és Lichtensteinnal határos, melly az egykor ausztriai Svábföldhöz tartozott bregenczi, montforti, feldkircheni, sonnebergi és más grófságokból keletkezett, 's most is némikép a' többi kerületektől különböző politikai állással bir. A' Rajna, Inn, és Bregencz folyók mossák határait. Egészen hegyes völgyes. Baromtartás és gyáripar foglalkoztatja lakosait. Fő városa Bregencz, a' Bóden tó mellett, 2500. lak.; Feldkirch, Pludenz, Dornbirn.

Vulcanus, görög. Hephaestus, a' tűznek 's a' tűzzel járó mesterségeknek, 's nevezetesen a' kovácsságnak istene, Jupiter, 's Juno' fia. Atyjától az égből letaszittatott, melly alkalomkor Lemnus szigetre esve, lábát kificzamitá, 's örökre sánta marada. Ez időtől fogva a' földön élt, mindenféle müveket készite, u. m. (Achilles' fegyvereit, Jupiternek a' ménykövecket 's a' t.). Műhelye Homér szerint Olympus, mások szerint Lemnus szigetében, az Aetna alatt, volt. Ő ada lételt Minervának is, mivel az ő kalapácsának ütésére ugrott ki Min. Jupit. fejéből. Neje Venus vala. Sok helyen tiszteltetett. Rendszerint tömött szakállal, borzas hajjal, félig öltözve, jobb kezébe kalapácsot, balba fogót tartva, fején lévő kerek, 's hegyes sapkával ábrázoltatik.

Vulgata (t. i. versio), a' szent irásnak diák nyelvrei fordítása, melly a' pápák által hitelesittetett. Ezen fordítást Damasus pápának Jeromos nevü titoknoka kezdette, ugyan annak parancsára 384. — Legujabb kiadás a' frankfurti 1826.

Vurum (József), előbb székesfehérvári, azután nagyváradi, végre nyitrai püspök; született Nagyszombatban 1763. Elvégezvén alsóbb osko láit, papi hivatalra szentelé magát, melly helyzetben Pozsonyban és Becsben dicsően megfutván a' hittani pályát, 1788. püspöki titoknok; 1791. a' nyitrai papi nevelőházban hittani oktató; 1805. egri kanonok és az ottani lyceum' igazgatója; 1807. kompolti apát; 1810. a' kir. helytartó tanácsnál tanácsnok 's czimzetes püspök; 1816. székesfehérvári; 1821. nagyváradi; 1827. pedig nyitrai megyés püspök, ezután nem sokára cs. kir. belső titkos tanácsnok lön. Mindenütt áldással tenyészett fáradhatlan buzgalma. 1831. V. megyéje sem marada mentve a' pusztító cholera

siralmas nyomaitól, sok gyermek szüleitől e' mirigy által megfosztatván, árván marada; ez vala oka, hogy azok' számára árvaházat alapitott Trencsén vmegyében, 's octob. 4. 1833. meg is nyittatott. Ugyan ezen időben alapitott Nyitrán egy leány és rajz oskolát. Sokat tett azonfelül Nyitra' szépitésére is. De megyéjének egyéb szegény helyeiről sem feledkezett meg, oskolákat és plebániákat állitván, több szentegyházat 's papjait szükségesekkel ellátván, szegényebb tanulóknak ösztöndijt rendelvén. Igy törekvék a' jeles fő pap az emberiség' javára, melly utánlatra méltó jótékonyságát csak igen későn feledendik el volt hálás hivei. Ennyi buzgalmáért 1836. sz. István rendjével tiszteltetett meg. Megh. pünkösd hava 2-kán, 1838.

W.

Wagram, falu, Ausztriában, a' Menyérthegy alatti kerületben, a' Marchfeld nevü mezőségén, az éjszaki Ferdinand vasút mellett, 500. lak., hol 1809. nyárhó 5. 's 6-kán Napoleonnak a' csata kedvező szerencsével volt (l. Ferencz czikk).

Waldeck-Pyrmont herczegség, 21. négyszegü mföld. 54,000. lak., két elkülönzött részből álló status a' német szövetségben, vesztfáli, heszeni, brunszviki, hannoverai, és lippei birtokok közt. Waldeck egészen hegyes; de azért még is igen gyakoroltatik a' földmivelés. A' marha, juh, és méh-tartás is igen divatozik. Ásványos vizeiből nagy nyeresége vagyon ezen herczegségnek. Uralkodó vallás a' protestáns. Fő városa Arolsen, hol a' herczeg lakik, és a' fő hivatalok tartózkodnak. Van könyvtára, fő oskolája, régiség 's pénz-gyüjteménye, és 2000. lak. Nieder Wildungen, herczegi várral, ásványos forrással, lyceummal, árva házzal, 's 1780. lak. bir. — Bergheim faluban lakik egy Waldeck grófi ág. Korbach, Mengeringhausen 's a' t. városok. Pyrmont, a' hasonnevü herczegségben, legnagyobb városa az egész statusnak, 3000. lak. Ásványos vizei híresek, mellyeknél jó rendezett fürdők vagynak. Egy gőzbarlang is nevezetes.

Wales (olv. velsz), herczegség Angliában, 350. négyszegü mföld. 900,000. lak., éjszak-nyugat 's délszakon az irhoni tengertől könyeztetik, kelet felé pedig a' regényes tájéku Monmouth (olv. momaudz), Hereford (olv. heriford), Shropshire (olv. sropsir), és Chester (olv. cseszter) angol grófságokat éri. Az egész herczegség telve van hegyekkel, 's éjszakon a' Snowdon (olv. sznodn) 3300. lábnyira emelkedik. Zordon, de regényes tájai nélkülözik a' földmivelést. A' partok szaggatottak, 's szirtjeikkel veszélyeztetik a' hajózást. A' Dee (olv. di), Wye (olv. váj) és Severn (olv. szevvern) folyók itt erednek. A' tenger halakkal, a' hegyek vassal 's rézzel bővelkednek, kőszén is elég találtatik. A' baromtenyésztés üzetes, a' gyapot szövés és harisnya kötés is igen gyakorlatos, de a' gyárlét csekély nyomatéku. A' lakosok britek (régi kimbrek) és még igen durvák. Nagy-Britannia' öröködő herczege ezen tartományról nevez-

tetik velszi herczegnek. Föl van osztva Flint, Denbigh (olv. denbi), Llanwrst (olv. lanruszt), Caernarwon (olv. kárnáron), Merinot, Montgomeri, Radnor, Cardigan, Brechnock, Glamorgan, Caermarthen (olv. kármárdzen) és Pembroke megyékre. Legjelesb városa Swansea (olv. szvánszi), 13,000. lak. Ezen kivül említést érdemel Cardiff, Caermarthen, Pembroke, Milford, Caernarwon, Holywell, és Beaumaris (olv. bomárisz) az Anglesea (olv. ángl'szi) szigetben.

Washington (olv. uásingtn), az éjszak-amerikai szövetséges állodalmak' anyavárosa, Kolumbia kerületben, mellyel együtt egyenesen a' congressus' igazgatása alatt áll, miután ezen vidék 1791-ben Virginia 's Marylandtól általengedtetett, 's benne 1792. a' nevezett város alapittatott, az egész szövetségnek közös fő helye, leendő. Szabályosan van épitve a' Potowmack (olv. potómak) folyón, majd egy mértföldnyi hosszu, és igen széles (néha 160. lábnyi utczákkal bir, 's mind inkább gyarapodik. Most már 24,000. lakosa vagyon. Pompás nagy terek, 's fényes nyilvános épületek diszesitik, millyenek a' Capitol 1800. óta a' közönséges congressus' gyülhelye, az elnök' (praesidens) laka, a' kincstár, a' miniszterek' palotája, a' collegium, pósta hivatal 's a' t. Széke van itten a' legtöbb törvényszéknek, az egyesületi banknak vagyon Columbia nevü intézete, különbféle tudományos társulatai, csillagnézője, szinháza, és jó kereskedése.

Washington (György), szül. Fairfaxi grófságban, Virginiában. 1732. A' mint itt a' letelepedett gyarmat magát fölemelé, hogy az őt nyomasztó igát lerázhassa, a' közönséges nemzeti gyülés által W. az éjszakamerikai hadisereg' generalissimusává neveztetett (jun. 15. 1775.); miután pedig a' függetlenséget kivitá, hivataláról lemondott és Mont-Vernon nevü jószágára huzta magát (1783). De csak kevés ideig élvezheté a' csöndes magányt, mert már 1789. az ujolag alkotott philadelphiai gyüléstől közakarattal elnökké választatott. Jóllehet pedig két izben választatott meg ezen méltóságra; mindazáltal még sem vala ment az igazságtalan vádaktól; mi okra nézve le is mondott e' fényes állásáról 1797. és két év mulva a' fennemlitett mezei jószágán meg is halt, hol kertjében temettetett el. Teste 1830. a' congressus' végzésének következtében a' városba vitetett, 's az itt neki emelt fényes sirboltba helyeztetett. Nagy férfiu vala ő minden tekintetben, miért a' méltányló honfiai előtt igen feledhetlen maradand.

Waterloo, falu Belgiumnak déli Brabant nevü tartományában, Brüsszel és Nivelles városok közt, a' soignei erdő mellet, melly Mont S. Jean (olv. món szen zsán), la belle Alliance (olv. la bel alliansz), és Quadres Bras (olv. kátr brá) falukkal az 1815. jan. 16 — 18. csaták által nyerte hirességét. E' vidéket több emlék is diszesiti.

Weimar, egy, magában ugyan nem szép, de gyönyörű vidékű város, Szász-Weimar nagyherczegség' székhelye, 10,000. lak.; mellynek pompás várában tartja lakását a' nagyherczeg. Itt vagynak a' status és a' kerület törvény székek, mesterképző, siketnémák, vakok, művészeti, földtani, árva intézetek, tanodalom, kép gyüjtemény, jeles könyvtár, bibliai, gazdasági, szükségben segitő társulatok, szinház; fő templom' nagyherczegi sirboltjában nyugszik Kranach, Musaeus, Herder, Schiller, Wieland, Göthe.

Weinsberg, kis város Würtenberg királyság Nekkar' kerületében, a' Sulm folyónál, 2000. lak, kik bortermesztéssel foglalatoskodnak. Nevezetes a' Weibertreu (nő-hivség) nevü vár, melly II. Konrád császártól ostromoltatván, midön ez a' várbélieket az éhenhalásig körülzárva tartaná, 's végre megengedné, hogy kitakarodhatnak az asszonyok, mindent, mit magokkal vihetnek, elhordva, ezek férjeiket vevék hátukra, 's kivivék magokkal, mi által magukat 's férjeiket is megmentették.

Wellington herczeg, 's hona legnevezetesb férfiaknak egyike, szül. Dungarastleben, Irhonban, 1769. Már Indiában tartózkodása alatt igen kitüntette magát. 1807. mint status titoknok Irhonból Dublinba ment, 's ugyan ezen esztendőben, septemberben a' dánokkal szerződésre lépett. Következett évben egy hadisereggel Portugalliába küldetett, hol spanyol, portugall háborúban új dicsőséget aratott. Innét visszatért Londonba 's párisi követ lön, és mint illyen jelen volt a' bécsi gyülekezeten is. Waterlooi ütközet' alkalmával, midön Napoleon 1815. jun. 18. tökélyesen megveretett, a' kitüntetés' legmagasb fokára jutott. A' cseud helyre állván, W. a' felső ház' tagjává lön, és mint illyen, ugyan ott az irhoni katolikusok' felszabaditása elleni nyakas ellenszegülése által igen megkülönbözteté magát. 1828. jan. 28. Nagy-Britanniának első ministerévé választatott, de minthogy kormánya alatt több hiány vétetett észre, 's az ő türhetlen büszkesége is szemére hányatott, végre maga is átlátta a' felszabaditás' szükségét és azt ki is vitte. Azonben Wellington' helyzete olly nehéz lön, hogy 1830. nov. 15. ministeri elnökségéről segéd ministereivel együtt leköszönt. Ezt követé az úgy nevezett greyi Cabinet. 1832. jun. 7. IV. Vilmos által helybenhagyott reform alakitatott, és W. a' király' parancsára egy új ministeriumot képezett; de 1835. apr. 8-kán ismét lekelle a' ministeri hivatalról mondania.

Weser (Visurgis), németországi folyó, melly Hesszen-Kasszel választó-fejedelemségből a' Fulda, Eder, Werra által ered, 's Kasszel mellett elfolyván, Hannovera felé határt csinál, és Mündennél magába veszi a' Werrát; azután Hannoverát és Brunszvikot a' nyugati porosz

részektől elkülönitvén, 's ezekben Beverungen, 's Höxter városokat, és Corveyt (az egykori Corbavia monostort) éri, és miután Brunszvikot átszegte, 's Holzmündent köszöntötte, áttér Hannoverába megint, hol Hammeln városon átmenvén, azután Schaumburg-Lippében Rintelnt várost, tovább ismét porosz földön Mindent, ennekutána Hannoverában Nienburg, Drackenburg, 's Hoya várost locsolja, 's Werdenhez nem messze az ezt átszegő Aller folyóval egyesül; áthasitván azután Bremen várost és birtokát; Hannoverát Oldenburgtól elválasztja, 's végre az éjszaki, vagy német tengerbe ömlik.

Würtemberg, a' német szövetséghez tartozó királyság, melly kelet felé Bajorországgal; nyugat felé Baden nagyherczegséggel és a' Hohenzollern fejedelemség. határos; délszak felé pedig a' konstanczi tó választja el Svaicztól. Terjedelme 366. négyszegü mföld. 1. 2/3 millió lakossággal. Az egész ország hegyvidék. Nyugaton a' fekete erdő (Schwarzwald) hegység választja el Badentől, keleti részében vagyon a' zordon havas (Rauhe Alp). Folyói közt nevezetesbek a' Nekkar, melly Rajnába viszi vizét; a' Duna, és a' konstanczi tón átmenő Rajna. A' Nekkar' völgye termékeny, valamint az alföld is éjszakon, és a' tó körül jó borok teremnek. Gyümölcs mindenütt találtatik, 's az országos utak mellett mindenütt gyümölcsfák ültetvék. A' föld igen miveltetik általában. Erdeje igen sok vagyon, 's azért a' fávali kereskedés igen nyereséges. Kender, len, komló, mák, zöldség elég neveltetik. A' baromtartás jelentős, vad is bőségben találtatik. A' méhészet kedveltetik a' havasokban, spanyol legyek is szedetnek. Ásványokból só és vas elég van; de egyéb még nincs nevezni való mennyiségben. A' lakosok németek, 's fél millió katolikuson kivül, a' többiek protestánsok az udvarral együtt. A' tudományok egy egyetemben, több hittani és mesterképző intézetekben, tanodalmakban, reál-oskolákban, jó nép-oskolákban, 's több féle tudományos intézetekben terjesztetnek. Gyárai nem virágzanak ugyan; de van elég nyomadékos müvessége, kivált a' vászon szövés és gyapju fonás, harisnyakötés, timárság, edény, kalap, 's papiros gyártás, csipke és paszománt készités nem kevés nyereséggel jár. Ezen ország hajdan Svábföld (Svevia) része volt, hol 3-dik században az alemannok szövetkezése a' rómaiak ellen küzdött. 6-dik századtól fogva Alemannia a' frankok' országához tartozott. A' szász királyok alatt támadt a' sváb herczegség, melly 1080-ban a' Hohenstaufen családhoz jutott. A' gvelfek és ghibellinek harczai alatt számos gróf 's uraságokra, városokra, alapitványokra szakasztatott, mellyek birodalmi közvetetlenségre emelkedtek. 13-dik században hatalmasak levének a' würtembergi grófok I. Ulrik alatt, kik 1495. herczegi czimet nyertek; 1806 ban pedig királyi méltóságot. Az ország elosztatik 4. kerületre; fő városa Stuttgard (l. ezt);

egyéb jeles városai: Ludwigsburg, Ulma, Heilbronn, Tübingen, Tuttlingen, Reutlingen, Ellwangen, Schorndorf, Mergentheim, Öhringen.

Würzburg (Herbippolis), Bajorország' városa az alsó Majna kerületben, szőllőhegyektől környezve, 24,000. lak. Jelesb épitményei közé tartozik a' várlak, székes egyház, az új monostor, laktanya, ágyúöntő, fékház, 's a' szép híd a' Majna vizén. Van itt püspökség, nevezetes egyetem, gazdag könyvtárral 's gyüjteményekkel, többféle tan intézetek, tudományos társaságok, természettani terem, kórházak, orthopaediai intézet, különbféle gyárok, borkő égetések, fegyvertár, vasöntő 's nyomtató gép műhely.

X.

X, nem magyar betű, csak idegen nevekben használtatik. Rómaiaknál magányosan irva (X) a' számjegyek közt tizet jelentett, mi még ma is érvényes.

Xalisco (olv. hjaliszko), egykor spanyol intendantság, Guadalaxara névvel, most szövetséges status Mexicóban 3460. négysz. mföld, 700,000. lak., a' S. Jago folyamtól áztatva. A' partokon sok tengeri sót készitnek. Erdőkkel bövelkedik. Van tűzokádó hegy is benne a' Kolima. Fő városa Guadalaxara, 50,000. lak. a' nevezett folyónál. Kolima kerület és város a' statustól különválva egyenesen a' fő kormánytól függ.

Xantippe, Görögország legnagyobb bölcsének, Socratesnek, változó, hirtelen haragos, mérges, veszekedő neje. Alcibiades kérdezvén egykor Socrat. mi módon veheté el nőül őt? válaszola: mivel a' tűrésben gyakoról, és épen ez által teszem magam alkalmassá, hogy minden boszúságot, 's igaztalanságot, mellyeket mások rajtam elkövethetnek, békén viselhessem. Egykor Alcibiades fölötte jó lepényt külde neki. Az inas alig lépett be a' szobába, midőn X. a' kosárból kiragadá azt, 's földre csapván, lábaival tiprá össze. Erre Socrates mosolyogva: balgatag, most már magad se ehetsz belőle. X. férjének jelleme' jóságát maga is elismerte. Szendvedhetlen természeténél fogva annyira nevezetessé tette magát, hogy még ma is minden indulatos, hirtelen haragos, veszekedni szerető asszony X-nak neveztetik.

Xantippus, jeles lacedaemoni hadvezér. A' karthágóiak ellen viselt háborúban, a' római consult, Regulust, elfogá, legyözvén seregét. E' háború után félvén a' karthág., hogy nagy tekintetre emelkedhetnék a' köztársasági féltékenységből haza, Lacedaemonba küldék őt, olly határozattal, hogy az úton megölessék. Vajjon ez végbe vitetett-é? bizonytalan.

Xenocrates, hires görög bölcs, szül. Chalcedonban, Bithyniában, kr. e. 395. Platónak szorgalmas tanitványa, 's 339-től — 314. az

általa felállíttatott fő oskolában követője. Igazság szeretetéért igen kedveltetett. Macedóniai Fülöphez ő küldetett követségbe. Philisophiai munkái közől egy sem jöve hozzánk. Elvei legszigorúbbak valának.

Xenophanes, eleatica oskola' alapitója, híres görög bölcsész. Születésének 's halálának ideje bizonytalan. 536 Eleában letelepedvén, oskolát alapitá. Eldődeinek véleményinél nem állapodék meg, hanem új vizsgálatokat tön. Általán panaszkodik az emberi tudás' bizonytalánságán.

Xenophon, híres görög történet iró, 's hadvezér, szül. Athénében 446. kr. e. Socrates' legmeghittebb 's legkedvesebb tanitványainak egyike. A' peloponnesi hadban honáért harczola. Babyloni térségen elvesztvén az ütkezetet 's életét Cyrus, a' hátra maradtakat X. sok veszélyek közepette szerencsésen visszahozá. A' hadi történetekben igen híres ez a' visszavonulás, 's keveset lehet mint az ó, mint az új világben hozzá hasonlót találni. Socratesnek halálra való itélete annyira elkeserité őt, hogy szülőföldjét oda hagyá, 's Ázsiába, Agesilaus spartai királyhoz, költöze. Ezért társai őt polgárjogaitól megfoszták, 's jószágait elvevék. Sparta azonban kipótlá ezeket. Most Görögország' részeiben élt, 's foglatosságaitól tova, csupán a' tudományoknak. Megholt kora 87. 356. Több munkái vagynak. A' görögök annyira becsülék azokért őt, hogy görög méhnek, 's attikai músának nevezék. Legújabb kiadása munkáinak Schneider- 's Weiske-től.

Xeres de la Frontera, Spanyolország' városa, Sevilla tartományban, közel a' Guadalete folyóhoz, 30,000. lak., kik igen nevezetes bort és olajt készitenek. Itt győzedelmeskedtek az arábok 711 ben. Környékében egy nagyságáról 's fényéről híres karthauzi zárda diszeleg.

Xerxes, nevezetes perzsa király vala, krisztus előtt 5 dik században. A' perzsák, Marathonnál, a' görögök által igen megveretvén, Egyiptomot elvesztették, mit Xerxesnek kelle megboszulnia. Csodálni lehet azonban, hogy ekkor a' görögök ellen szerencsésen nem hadakozott; olly nagy számu sereget gyüjte t. i. millyent se azelőtt, se azután senki sem tehete. Herodotus szerint 1,700,000. gyalog, 80,000. lovag. és 20,000. teve vezetőből állott hadiserege. Ehhez járult még 1207. nagy hajó és 3000. gálya; továbba 220. hajó európai sereggel. Illy iszonyu haddal indult meg Xerxes. Thermopylákhoz (hegyszorulat Görögországban) érkezvén, Leonidas' spártai seregétől feltartóztatott, de bizonyos elárulók' cselei által szerencsés leve a' hegyen általhathatni. Ekkor vizárként önté el Xerxes' tábora Görögországot, 's Artemisiánál megütköztek, de egyik felé se lön a' győzelmi babér. Másodszor is megütközött Xerxes a' Salamisi tenger szorulatnál, de Themistocles az egész tengeri ellen-

hadat megverte. Ezen vesztéség által annyira megcsökként a' büszke király' bátorsága, hogy azonnal visszasietett, 's a' hellesponti tengeren egy nyomoru csónakon tétette magát által. Azon csata is, mellyet Mardonius nevü hadvezére Plataeánál véghez vitt, szerencsétlenül ütött ki, mire Xerxes Sarderből Susába futott, 's mit sem gondolván többet a' háborúval kéjeknek engedé által magát. Ezt látván a' nép, boszút forrala ellene, mit Artabanus, ki előbb Xerxes' meghitjének mutatkozék, használni akarván, őt meggyilkolta kr. u. 465-ben.

Y.

Y, magyar nyelvben csak némelly betűk' meglágyitására, vagy valami tulajdon nevek' első vagy végtagjaiban, számtanban pedig az is meretlen szám helyett, használtatik.

Y, (olv. áj). Németalföldön azon tó, melly a' harlemi tengert a' Zuyder tengerrel összekapcsolja. Partján fekszik Amsterdam, egyike az európai legjelesb városoknak, Beverwyk, Zaardam 's a' t.

Yonne, folyó Francziaországban, mellytől Bourgogne (olv. burgóny) tartománynak egyik megyéje nevét kölcsönzé. E' megye, és Ain (olv. en), Saone et Loire (olv. szón e loár), Cote d'Or (olv. kót dór) megyék teszik a' Bourgogne t, melly Lyonnais (olv. lionne) tartománynyal az egykori Burgundia királysághoz tartozott. Yonneban a' fő város Auxerre (olv. ogzer). Bourgognenak egyéb jelesb városai: Dijon (dizsón) 26,000. lak., Antun, Macon 12,000. lak., Bourg 's a' t.

York, a) legnagyobb megyéje Angliának, Northumberland királyságban, mellynek éjszaki része csupa hegyvidék, részint zordon, részint vidám és regényes. Angliának legmagasb hegyei itt emelkednek föl, u. m. a' Wharnside (olv. uarnsaid), 4000. láb., Penigant 3900. láb., Ingleborough (olv. inglborófi), 4000. láb.; mellyekben nagy barlangokat láthatni. Az Ouse (olv. auz), Aire, Swale (olv. szvel), Dove (dúv) képzik végre a' Humber folyót. Lakosai baromtenyésztést, halászatot, bányászatot üznek, a' délszaki egyenes vidékben pedig a' gyárok igen virágzó állapotban vagynak. b) A' megyének fő városa, 's egyike Anglia' legrégiebb városainak. Akkorában Eboracum volt neve. Számlál 30,000. lak. Széke egy érseknek, kinek székes egyháza igen szép gót épitmény 's nevezetes orgonával bir. Van itt pompás törvénycsarnok és börtön, tébolydó és vakok' intézete. A' város mayor (olv. mer)-je lord czimet visel. Közelében ló-versenyek tartatnak. Ezen kivül a' nevezett megyében még számos nagy gyárváros vagyon, u. m. Hull 55,000. lak.; Scarborough (olv. szkárboróf) 10,000. lak.; Sheffield 96,000. lak.; Wakefield, 26,000. lak.; Huddersfield 32,000. lak.; Bradford 44,000. lak.; Leeds 125,000. lak.

's a' t. c) Helység Hannovera királyság' Bremen tartományában. d) Felső Kanadának anyavárosa, az Ontario tó mellett, 8000. lak., széke az alkormányzónak. e) Maine (olv. men), éjszak amerikai szövetséges statusban város, 6000. lak. f) Német telepitvény, Penszilvániában, 3000. lak. g) Angol gyarmati helység, Szierra Leona felső guineai partvidéken. h) Angol erősitvény, Új-Wallisban, az Indiánföldön, a' Hudson öbölnél. i) Hegyfok, az éjszaki sarkföldön, melly Baffin öbölbe könyöklik. k) Hegyfok, Új-Holland éjszaki, és l) félsziget annak déli partjain. m) A' kék hegység' egyik legmagasb bércze, Új Hollandban. n) L. Új-York.

Ypsilanti (Konstantin), oláh fejedelem (Hospodár) volt, 1804. óta, de miután azon hirt hallá, hogy Konstantinápolyban halálra kárhoztatott, az orosz táborba futott, 's megkisérte Oláhországot a' török iga alól kirántani, mi azonban sikeretlen maradt. Meghalt Kiewben 1816-ban. — Ennek idősb fia Sándor, szül. Konstantinápolyban 1791. Orosz szolgálatba állván, később ő vala feje az úgy nevezett barátságos frigynek (Hetaeria). Ez kezdette a' görög szabadsági háborút, de a' frigy elnyomásával mit sem vihetett ki. 1821. fogságba tétetett, hol mind addig kelle nyomorognia, mig az orosz császár kiadatását nem sürgette. 1827. nyeré vissza előbbi szabadságát, de egészsége végkép' megrongáltatott 's következett esztendőben meg is halt januar 31. Bécsben. Ennek ifjabb vére Dőme (Demeter) is Konstantinápolyban szül. 1793. 's orosz szolgálatba állott. Vére' tanácsára Moreába utazott, hogy a' görögök' lázadását vezérletével elősegitse. 1822-től fogva 1823 ig első hadvezére és elnöke vala Moreának. 1826. azon végzés ellen kelt ki, hogy Görögország mint egyetlen, de a' portának adózó status, ön magát kormányozza. 1828. ismét általvevé a' hadisereg' parancsnokságát, de csak hamar ismét letétetett, mert nem akart a' szerint cselekedni, mint Capo d'Istria kivánta. 1830. a' hadiseregtől bucsút vett, és 1832. tagja lőn az ideigleni kormány biztosságnak, melly Ottónak görög királylyá tétele által megszünt. Meghalt ugyan azon év. august. hóban.

Yssel (olv. ájszel), a' Rajna folyónak azon ága, melly Arnhem németalföldi város előtt szakad el tőle éjszak felé, a' régi Yssel folyóval egyesülendő, mellyel a' Zuyder (olv. zájder) nagy tóba viszi vizét. A' mondott Rajna ágat Drusus készitette csatornául kr. sz. előtt 12. évvel. Utjában Doesburg (olv. dúzburg), Zütphen, Deventer, Zwolle és Kampen városokat azon kőszönti.

Yucatán, 2256. négyszegü mföld., 800,000. lak., szabad köztársaság a' legszabadabb politikai, vallási, és kereskedési elveken nyugvó alkotmánynyal, Közép-Amerikában, a' mexicói öböl 's karaibi tenger által képezett félszigetben. Hegyek és rengeteg erdők vagynak beljében. Mahagóni 's kámpes-fa és dohány fő terméke. Keleti partvidéke igen termékeny.

Sok független indián van még benne. Egykor a' spanyoloknak intendansága volt, Mérida név alatt, melly nevet viseli most is még fő városa, 20,000. lak.; másik fő városa pedig San Francisco de Campeche, 18,000. lak., a' kormány' széke, biztos révvel, és jeles kereskedéssel. — E' status ismét egyesületben van a' mexicói statusokkal.

Yverdun, Waadland svaiczi kantonban város, a' neuenburgi tó mellett, 2000. lak., mellynek várczájában Pestalozzi' nevelő intézete virágzott 1805—1815. Bir a' város most is különbféle nevelő intézeteket, siketnéma oskolát, pamutgyárakat, vászonfehéritőket, fürdőt, és jó kereskedést.

Z.

Z, az a-b-c-nek végbetüje, melly részint magányosan, részint pedig s vagy c betühez ragasztva, használtatik.

Zaach, (mások szerint Zaah, Zah, vagy Száh) Felicián. Azon szerencsétlen merénylet miatt nevezetes a' magyar történet irásban, mellynél fogva ő, ki előbb Trencsini Máté, Robert Károly' kibékülhetlen ellenfele' részén állott, de később azt elhagyván, az emlitett király' embere lön, egész nemzetségével kiirtatott. Zaach kezdetben igen kedves embere vala Károlynak, el annyira, hogy ahhoz mindenkor szabad bemenet engedtetett neki. Egykor Zaach épen ebéd alatt, aprilis 16-kán 1330-ban nagy dühhel berohan a' király' ebédlő teremébe, kardot ránt, 's először is a' királyhoz csap, 's annak jobb karján sebet ejt; a' királynénak, ki a' király' eleibe veté jobbját, négy ujját elvágja, Károly' fiaihoz Lajos és Andráshoz is vág, 's meg is vala őket gyilkolandó, ha a' lárma és zörgésre berohano szolgák a' dühödtet el nem nyomják. Zaach helyben meglakolt gonosz merényeért. Fia ló-farkhoz köttetvén, mind addig hurczoltatott, mig meghalt, 's darabokra szaggattatott. Zaach' feje Budára vitetett, kezei 's lábai pedig egyéb városokba küldettek. Leányai hasonló kegyetlenséggel végeztettek ki. Sőt, hogy e' gonosz tettért a' nemzet soha ne vádolthathassék, Visegrádon gyülést tartván az ország' nagyai, azt határozták, hogy a' Zaach nemzetség harmad ágig kiirtassék, a' negyedik és a' többi ágon volt rokonok pedig életben maradhatván, minden jószágaik' és nemesi jogaiktól megfosztassanak. Okát e' merénylelnek különbfélekép' adják elő a' történetirók.

Zabolch (Szabolcs), egyike volt azon vezéreknek (Zabolch, Tosu, és Tuhutum), kiket Árpád Menomorut nevü bihari herczeg ellen küldött. Átkelvén a' Tiszán, minden ott lakó népet meghóditott Z. Itt egy várat épitett, mellyet saját nevéről Zabolchnak nevezett, honnét ma is igy neveztetik azon vidék, mellyet e' megye magában foglal. Azon felül még egyéb részeket is meghóditottak ekkor e' vezérek, 's ezután visszamentek Árpádhoz, ki őket vitézségökért megvendégelvén, gazdagon meg-

ajándékozta. Jeles férfiu volt Zabolch Zoltán' idejében is, ki jelen volt mind azon háborúkban, mellyeket eldődeink a' külnemzetekkel viseltek. Hol és mikor halt meg, bizonytalan.

Zágráb, sz. kr. 's anyavárosa Horvátországnak, 's a' róla nevezetett vármegyének, kies helyen épitve, közel a' Szávához. Egy része püspöki, és egyik káptalan város. Lakosainak száma 12,000-re rug. Széke a' báni táblának, Horvát- 's Tótország' kerületi táblájának, a' két ország' 's a' vármegye' gyüléseinek, püspökségnek 's káptalannak, hadi biztosságnak, katona-törvényhatóságnak, akademiának, fő tanodalommal, muzeummal 's nyilványos könyvtárral, nemzeti fő oskolával, tanitóképző tanodával. Van itt pap nevelőház, nemes convictus, püspöki árvaház, polgári 's katonai kórház, betegápoló intézete az irgalmas szerzetnek, szinház, selyem- 's porczellán-gyár, 2. könyvsajtó, jó kereskedés, kivált dohány- 's gabnával.

Zágráb vármegye, Horvátországban, éjszakon Varasd, keleten Körös vármegyével, a' két bánsági 's a' szluini és ogulini őrkerületekkel, délszakon a' magyar tengermellékkel, nyugaton Karnyolsággal határos. Terjedelme 108. négyszegü mföld. több, mint 300,000. lak., kik általában horvátok, ráczok és görögök, csak kevés magyar és német; hitvallásra mindnyáján katolikusok. A' havasoknak ágai vonulnak keresztül rajta, de vagynak téres vidékei is, amazokban a' baromtartás, ezekben a' földmivelés fő foglalatosság. A' Száva, Krapina, Kulpa, Lónya, Odra vizek szegik földjét; ásványos vizforrásai is vagynak. A' vármegye 6. járásra van osztva; mellyekben van 2. sz. k. város (Zágráb és Károlyváros l. ezeket), 8. mezőváros (Szamobor, Verbovszko, Ravnagora, Merkopály, Szeverin 's a' t.), 1259. falu (Sziszek, Plania 's a' t.) és 428. puszta.

Zala vármegye, a' dunántúli kerületben, éjszakon Vas és Veszprém, keleten is Veszprém és Somogy, délszakon Varasd és Körös vármegyékkel, nyugaton Stájerfölddel és Vas megyével határos. Egész terjedelme tesz mintegy 100. négyszegü mföld.; mellyen 270,000. ember lakik (9 — 10,000. katol., 16,000. reform., 5000. lut., 200. ó-hitü, 3000. zsidó.) 32. mvárosban, 575. faluban, 266. pusztán. Nevét vette a' régi Zala vártól. A' Balaton tava melléke országunk legregényesb, és leg klasszikaibb vidékeihez tartozik, hol völgyek, dombok, erdők, szántóföldek, szőlőhegyek, téres rétek egymást váltják föl, és vidám fekvésü helységek, régi váremlékek gyakrabban tünnek föl a' nézö előtt. Neveze tesb hegyei: a' sz. György, Badacson, Csúcshegy, Hegyesdi, Csohánczi, Haláp' hegyei, mellyek közt némellyeknek vármaradványait Kisfaludy Sándor' regéi tesznek érdekessé. Folyói közt legjelentősbek: a' Dráva, mellyel a' Mura képezi a' termékeny Muraközt, a' Kanizsa, Zala 's a' t.

Termékei közt kivált megjegyzésre méltó: a' gabona, bor, gyümölcs, gesztenye, dinnye. Legelői sok szarvas marhát táplálnak, bükkös erdei pedig sok sertést, valamint a' Dráva és kivált a' Balaton sok halat, nevezetesen a' jó ízű fogast. Teknyös békái 's rákjai híresek. Fölosztatik: a' tapolczai, szántói, kapornaki, egerszegi, lövői, 's muraközi járásokra. A' megye' székvárosa Zala-Egerszeg, 3500. lak. és kórházzal; egyéb jelesb mvárosai: Keszthely, Sümeg, Nagy-Kanizsa, Légrád (l. ezeket), Tapolcza, Csáktornya (l. Muraköz); Füred és Tihany faluk, amaz híres ásványos és távi fürdőkkel; emez híres apátsággal.

Zálog. A' hitelező nem mindig bizik elegendően adóssa' hitelében, és azért tőle biztositást kiván, kölcsönét födözendőt, és ha ezen biztositás valamelly értékes tárgyban áll, zálognak neveztetik, legyen az bár ingó, vagy ingatlan vagyon. Adatik pedig a' zálog azért, ha hogy az adós kötelességét annak rendje szerint nem teljesitené, a' hitelező a' birt zálogból elégitethessék ki.

Zálogház. Nem csak a' könnyen gondolkozóknál, de a' takarékosabb embereknél is könnyen megtörténik, hogy némelly körülmények miatt szorult állapotba jönek. Illy körülményeket szoktak a' vérszopó uzsorások végthetetlen vágyaik' kielégitésére használni, hogy a' reájok szorulókat csikarják. Ezen visszaélések' elkerülését a' status az által gátolja, ha zálogházakat alapit, mellyekben a' megszorultak kevesebb kamatra, elegendő biztositás mellett, kölcsönt kapnak a' statustól. Itt szükséges, hogy a' kamatok akkorák legyenek, mellyek alacsony kamatot, és a' költségeket födözzék; mert ha a' kamatok magasak, nem nyernek a' szorultak, ha pedig igen alacsonyak, a' kölcségeket a' többi adózóknak kelletik födözni, a' mi igaszságtalan.

Zamolxis, Geta, némellyek szerint Pythagoras rabszolgája 's tanitványa volt, Herodot szerint pedig korábban élt. Mint bölcs, 's nemzetre nézve érdemteljes ferfi dicsértetik, mert ő tanitá először a' halhatatlanságot, 's bölcs törvényeket ada, miért is holta után istenileg tisztelteltetett.

Zampieri (Domenico), Domenichino név alatt ismeretes híres képiró, a' lombardiai oskolából, szül. 1581. Lassan fejlődő tehetségét fáradhatlan szorgalmával pótolá ki, 's utóbb igen híres lön. Romában sokat dolgozott. 1629. Nápolyba utazott, hol mint mondják, irigykedő mivesztársaini boszúságában, vagy szinte méreg által, halt meg 1641. Egyszersmind epitőmester volt. Fresco festésben ő igazi mester vala. Rajza, kivált az arcz vonások' kifejezésében, jeles. Sz. Jeromost 's Ceciliát remek müveinek tartják.

Zangebar v. Zanzibar, az afrikai keleti partvidéknek azon része, melly Ajántól délnyugati irányban Mozámbikig terjed el, amattól

a' Kilimánszi, ettől pedig a' Mongallo folyók által elválasztatván. Nevét a' hasonnevű szigetnek városától birja. Nyugaton a' Lapatahegység határolja, melly alatt a' mongallók tanyáznak. A' partnál makuák laknak, kik igen hatalmasak. A' szigetnek 's városnak, valamint több más parti gyarmatnak birtokosai a' portugallok, kiknek az egész afrikai keleti partvidéknek hozzájok tartozó gyarmatokra felügyelő kormányzójok is itt tartja székét; nem különben egy püspök is. Lakosai négerek, hinduk, arábok, portugallok, összesen valami 3000., kik igen elfajult emberek. Ibo városnak jó erőssége van.

Zápolya vagy Szápolyai nemzetség. Ez a' magyar történet könyvekben olly híres nemzetség egy Horvátországgal határos Zápolye nevű falutól, mellyet ma csak egy templom rom tüntet a' vándor' eleibe, visszaidézni azon időket, mellyekben a' nagy hírü nemzetség virágzott, vette nevezetét. Ezt igazolja azon tette Ibrahim basának, mellynél fogva Soliman, török császár, hadának egyik részével Kőszég alól haza felé menvén, útjában e' falunak egyedül Zápolya János' neveért kedvezett, mi kárt sem okozván annak. Számos jeles férfiúval dicsekedett e' nemzetség. Mind ezeket fölül multa Zápolya János, Mátyás és Ulászló' idejében, Istvánnak, Magyarország nádorának fia, ki a' gyászos mohácsi ütközet után, mint erdélyi vajda és szepesi gróf, az ország' egyik népétől magyar királynak kiáltatott és koronáztatott. De mielőtt a' királyságra jutott, szükséges, hogy előbbi életével ismerkedjünk meg. Zápolya, már mint ifjú, jelen volt 1505. a' rákos mezei gyülésen; következett évben pedig Miksa császár ellen indult, és ellene szerencsésen hadakozott. 1511. Ulászló őt erdélyi vajdává tette. Ezután két évvel a' török földre ütött, de bizonytalan merre járt. Ekkor a' paraszt kuruczok ellen jelesen viselvén magát, Temesvárra ment Báthori István' segitségére, kit a' kuruczok már nagy aggodalomba döntöttek, és Zápolya őket megverte. De ezen győzedelmére homályt vetett az 1515-ben viselt háborúban szenvedett veszteség, mellyet neki a' törökök okoztak. Ulászló' halála után 1518. több fő emberekkel együtt Zápolya is tanácsosnak rendeltetett Lajos (II.) mellé. Zápolya valamint gazdagságára és tekintetére, úgy hatalmára nézve is sok irigyeket szerzett magának. 'S ez volt oka, hogy némellyek ellene, még Lajos helyben hagyásával, összeszövetkeztek. Azonban lassanként elérkezett az elfelejthetlen 1526-iki esztendő. Iszonyu volt a' török sereg' sokasága. Többféleképp' gondolkozott Lajos, mikép' hátráltassa azt. Zápolyának majd egy, majd másféleképp' üzent, mi tevő legyen, mig végre, hogy egyenesen Tolnára tartson a' királyhoz, parancsoltatott neki. E' habozások közt Zápolya hasonlóul kétkedett. De mig ezek igy történnek, az alatt a' török Mohácsra érkezik. A' király összecsap, 's a' szerencsétlenség megtörténik (l. II. Lajos).

Zápolya ezen eset után kezde csak még magáról gondolkodni. Pártosokat gyüjt, 's magát királynak kiáltatja, Budát, Komáromot és egyéb helyeket elfoglalja, 's a' Mohácsnál elesett Lajos' testét eltemettetvén Székesfehérvárott magát Várday Pál által, kit ő esztergomi érseknek nevezett ki, megkoronáztatta, nov. 11. 1526. Azonban, minthogy az ellenfél az ő királylyá koronáztatásával meg nem elégedvén, I. Ferdinandot ellenére koronázta meg, nem lehete Zápolyának se nyugodalmas, se tartós az uralkodása. Ferdinand t. i. Zápolya' romlására mindent elkövetett, 's ezt annyira szoritá, hogy Lengyelországba kelle vonulnia. De azért nem nyugodott Zápolya, mert keresztény fejedelmeket 's a' törököket hiván meg segitségre, és Kassa körül Ferdinand' seregét megvervén, ismét Magyarországba jött. Itt meghallvan Solimánnak a' mohácsi mezőköni táborozását, eleibe sietett, magát védelme alá ajánlván. Innét vele együtt Budára jött, mellyet Soliman, Nádasdy Tamás vitéz ellenállásának daczára is, könnyen elfoglalván, Zápolyának 1529. általadta; a' királyságban pedig, miután Bécs alól husz ezer ember veszteséggel visszaüzetett, megerősitette. Hogy ekkor szerfölött szomoru volt Magyarország' állapotja, onnét gondolhatni, minthogy a' török 50. ezer keresztényt hurczolt az országból örökös rabigába; azon felül magok a' hatalmasbak is egymás közt egyenetlenkedvén, több esztendőkig pusztitották a' hazát. Végre mind Ferdinand, mint Zápolya bele unván a' sok nyugtalanságba, egységre léptek 1538. melly béke után Zápolya nőül vevé Izabellát (l. e.). Miután pedig János Zsigmond nevű fia megszületett, Szászsebesen, Erdélyben, meghalt 1540. és Székesfehérvárott eltemettetett.

Zápolya (János Zsigmond), a' most emlitett Zápolya Jánosnak Izabellától jul. 7. 1540. született fia; erdélyi fejedelem, Magyarország részeinek ura 's a' t. Anyja' éltében az uralkodásban részt nem vett; annak halála után pedig ez is megkisérté I. Ferdinandot a' békességért, de azt ki nem eszközölhette. Valamint atyja, úgy ez is sok nyugtalanságot okozott az emlitett királynak, bizván Soliman' pártfogásában, kit neki gyámjai Petrovics Péter és Martinuzi György, váradi püspök, ajánlottak. Azonban Soliman ekkor inkább saját, mint a' gyermek' hasznát keresvén, őt csak hitegette, és nem csak az országtól elesett, hanem még Erdélyt is, mellyet az előtt Izabella Ferdinandnak engedett át, csak mint török védencz, nehezen tarthatta meg. Ezt elnyervén János Zsigmond, Miksa alatt már Erdélylyel sem elégedett meg, és a' Tisza körül lévő várakat elfoglalván, a' jóra törekvő királynak szándékát megzavarta. Mit kétség kivül tovább folytat Zápolya, ha Miksa, Soliman' halala után, Selimmel békére nem lép. Ezt látván Z., hasonlóul cselekedett, minek következtében ő felséges herczeg nevezet mellett Bihar, Marmaros, Szolnok és Kraszna vármegyéket élte' fogytáig, Erdélyt pedig örökségi

joggal nyeré. De mind ezekkel nem élhete már sokáig, mert egy év mulva nyavalyába esvén, Gyula-Fehérvárott meghalt 1571. 's vele a' Zápolya' nemzetsége is megszünt.

Zaránd vármegye, egyike az Erdélytől Magyarországhoz visszakapcsolt vármegyéknek, melly éjszakon és keleten Alsó-Fehér vármegyét, délszakon Hunyadot, nyugaton Arad és Bihar megyét éri. Fölülete tesz 16. négyszegü mföld. 30,000. lak. Egykor ezen vármegye terjedelmesb volt, mielőtt még egyik része Arad vármegyéhez huzatott volna. Földje igen hegyes, 's inkább csak baromtenyésztésre és bányászatra alkalmas. A' fehér Körös foly által rajta, melly Hunyad vármegye szélén több forrásból ered. A' megye el van osztva 4. járásra, mellyekben van 1. mváros, és 106. falu. Körösbánya, a' megye' gyülhelye, 's terjedelmes mváros, hol kir. bányász hivatal, és barátzárda vagyon; oláh lakosai aranybányákban munkálnak, és aranymosással foglalkoznak. Nagy-Halmágy, fő helye a' róla neveztetett uradalomnak. Ribicze falu, mellyből 1784. támadott Hora és Kloska parasztok' zendülése. Bojcza, Bukuresd, 's a' t. faluk arany- 's ezüst-bányákkal. Vacza ásványos fürdőkkel.

Zarmizegethusa vagy **Sarmezigethusa**, a' hajdani Dácziának fő városa volt azon helyen, hol most Hunyad vármegyének Várhely (oláhul Gredistye) nevezetü falva vagyon, melly annak romjain áll. A' rómaiak Ulpia Trajana nevet adtak néki. Ezen virágzó fő városnak egykori fényét elboritotta az évek' rozsdája 's a' pusztító kéméletlenség; és jóllehet a' föld' gyomrától megszabadittattak némelly érdekes részei, mellyek azonban nem nagy gonddal őröztetnek: azért még sok maradékait ama jelentős kornak rejti magában ezen klasszikai vidék. Láthatni még a' város' erősitményeit, az amphitheatrumot; majd minden paraszthaznál találhatni régi épitmény darabokat, oszlop részeket, koporsókat 's a' t. Csak kár, hogy rendes ásatás által meg nem mentetik, mit a' réghan' hasznára még meglehetne tartani.

Zauner (Ferencz), udvari szobrász, a' képző művészségek császári akademiájának, Bécsben, tanitója 's tanácsnoka, szül. Feldpatanban, német Tirolban 1746. A' művészetet sógoránál kezdé tanulni; de kiképzéseért Bécsbe költözött 1766. Fáradhatlan szorgalma által itt annyira vitte, hogy már ön tehetségéből óhajta valamit készziteni. Erre csak hamar mezeje nyilt. Schönbrunnban néhány kúthoz szobrokat kelle készziteni. Ezekkel Kaunitz herczeg Z. bizá meg. Ennek annyira megfelelő, hogy 1776. az udvar' költségén Rómába küldetnék, honnan 1781. a megürült tanitói székre hivatott vissza. Itt a' szobrász művészségét helyesebb elvekre hozá. Jelesb művei: Klio, ülve, carari márványból; Fries gróf nemzetség' emléke, Veszlauban; II. Ferencz császárnak két

mellképe; II. Józsefnek bronczból öntött óriási szobra, melly 1807. a' József piaczon állittatott fel; II. Leopold császár' emléke, melly fehér márványból az augustinusok templomnak mellék kápolnájában áll, 's több bek. Meghalt Bécsben nov. 1822.

Zay (Ferencz), jeles férfiu I. Ferdinand és Miksa királyok alatt. Jelen volt ő 1547. Németországban a' smalkaldi hadban. 1553. Ferdinand őt, mint' hajós sereg' kapitányát, Veráncz Antallal (l. ezt) Konstantinápolyba küldötte, hogy ott Solimannal békére lépjenek. Eléggé megkisértetett itt a' török fő vezértől, Rustántól, Zaynak Ferdinand iránti hűsége, midőn őt ennek részéről elcsábitni akará; de Zay mindig hive maradt a' királynak. E' követségbőli visszatérte után ismét haszonnal szolgált hazájának, kassai kapitánynyá tétetvén. Jelen volt Zay 1565. a' zatmári hadban, Miksa király alatt; mire azután kevés idő mulva meghalt, két fiat és leányt hagyván maga után. Utódjaiban jelenleg is él még a' Zay nemzetség.

Zebra vagy tigris-ló. Testalkata (kivált feje és farka) a' szamáréhoz hasonlit. Szőre' alapszine sárga fehér, mellyen szabályos fekete csikok futnak, és pedig a' hát' felső részétől a' has alá, a' lábakon pedig keresztbe. Első tekintetre azt lehetne gondolni, hogy egy sárga szamár fekete papiros széletekkel van berakogatva. Azért czifra szamárnak is nevezik. Dél Afrika sivatag pusztáin, hová ember ritkán vetődik, él csordában a' Zebra. Igen félénk, gyors futó állat, fogni nagyon nehéz, de őt megszelidítni is fölötte nehéz, mert nyakas. Eledele száraz kóró, vagy fü. Bőre jó áron kél el.

Zemplén vármegye, a' Tiszán inneni kerülethez tartozik; fekszik Sáros és Ung vármegye közt, éjszakon a' Kárpátok által Gácsországtól elválasztva; délszaki részét a' Tisza választja el Szabolcstól, nyugatra pedig Borsod és Abauj vármegyék környezik. Éjszaki vidékei csupa hegyekből állnak; közepe tágas völgyet képez; alsó részei pedig téresek. A' telkebányai 's beszkédi hegyvonalok legnevezetesbek. A' Bodrog folyó a' Tiszával képezi az úgy neveztetett Bodrogközt. Egyéb folyói: a' Latorcza, Sajó, Hernád, Ordova, Topolya, mellyek nagy mocsárokat is okoznak. Földje éjszakon sovány, de délszaki térsége gabnát bőven terem. Borai világhirt nyertenek, mellyek a' Hegyalján teremnek legjobb minőségben (tokaji, mádi 's a' t.). Gazdag e' megye marhákban, vadban, becses kövekben (jáspisz, porfir, zeolit, kárnyol, zafir, fekete bazalt, akhát, opál, különféle szinü márvány 's t. e'f.); orvosi füvekben, szénában. Területe tesz 108. négyszegü mföld. közel 300,000 lak., kik éjszakon oroszok, délszakon magyarok, kevés német; jobbadán katolikusok, 1/7 reformatus, sokkal kevesebb luteranus és zsidó; ó-hitüek csak csekély számmal. Hat járásaiban van 28. mváros (Sátoraljа-Újhely,

Tokaj, Sárospatak, Mád, Tállya, Tarczal, Zombor, Szerencs, Tolcsva, Zemplén, Lelesz, Homonna 's a' t.), 423. falu, 115. puszta.

Zend-Avesta (élő ige), azon sz. könyvek' neve, mellyeket a' régi perzsák' maradéki — a' geberek vagy gauerek (Perzsiában) 's a' parsok (Indiában) — állitólag vallás tanitójoktól, Zoroastertől, vagy Zerdustól 4000. év előtt kaptak. A' Zend-Avesta 5. könyvből áll. Egy részét Zoroasternek Ormuzd, a' világ legfőbb igazgatója, sugullá. Tartalma a' legfőbb jó lényről (Ormuzd), az ég lelkeiről (angyalokról), a' rosz lényről (Ahrimandról), 's más életbeni jutalmakról, 's büntetésekről 's a' t. szóló czikkek, mellyek nyilvánosan isteni tiszteletben felolvastatnak, más része imádságokat, az ég főbb lelkeinek magasztalását, erkölcsi mondatókat 's a' t. foglal magában. Több szerzőktől 's különböző beszédmódokon irattak. A' Zend-Avestát eredeti nyelvén kiadá Olshausen, dán országlás' költségén. (Hamburg 1829.)

Zeno, 1) eleai kr. e. mintegy, 500. évvel élt, Parmenidessel Athénébe utazott, Xenophanes alapitotta eleatica oskolának tanitványa. Irataiból mi se maradt reánk, csupán tanitmányának némelly töredékeit tarták fenn Aristophanes, 's mások. Azon próbája, melly által Nearchus zsarnok nyomorgatásától akará Eleát megszabaditni, roszul ütvén ki, minden kinzást békén türt el, és végre, hogy tervét, 's párthiveit el ne árulhassa, nyelvét is ketté harapta. Azt mondják, hogy végre mozsárba törték volna meg; — 2) stoica oskola' alapitója, szül. Cittiumban (Kittion) Cyprus' szigetén, Epicurus' kora társa. Először kereskedő vala, azután Crates cynicus' tanitványa lön, utóbb a' dialecticusokat, 's Xenocrates akademicust halgatá. De mivel egyik rendszer sem elegité ki vágyát, újat alkota, melly által a' többieknek csak jó részét akará megtartani, hiányait pedig elmellőzni, azonban az egész még is csak cynismus. Oskoláját helyéről stoicanak nevezék. Az mondatik róla, hogy ő magát ölte meg vala agg korában.

Zenobia (septimia) Odenatus, palmirai ország (Syriában) alapitójának hires nője, a' 3-dik század második felében. Férje halála után 267. kr. u. fia' nevében átvevé az országlást. 6. évi uralkodása után Aurelian császár Palmyrát megvevé, Zenobiát elfogá, 's diadali ünnepét fényesité vele. Z. leirhatlan fénynyel, drága kincsekkel, gazdagon felékesitett öltözetben viteték be Rómába arany lánczon. A' császár Tibur tájékán több földeket ajándékoza neki, 's leányát előkelő rómaiak vevék nőül. Fia, Vabollath, egy kis fejedelemséget nyert Örményországban.

Zephyr, nyájas, hives, kellemes szél. Görögországra nézve nyugati szél. — Görög mythologia szerint Aeolus, vagy Astraeus 's Aurora fia. Rómaiaknál Favonius vala neve. Védelme alatt állának a' virágok,

's a' gabona nemek, tréfás, nyájas, meztelen, ifjú alakban, fején virágkoszorúval ábrázoltatik.

Zeus a' görögöknél, Jupiter a' rómaiaknál, Saturnus és Rhea' fia, Vesta, Ceres, Juno, Neptun, Pluto' testvére. A' pelasgok benne legrégibb idő óta a' természet' jelképét tisztelék, oraculuma Dodonában volt, 's innét neveztetik dodonai, 's pelasgi királynak. Orpheus vallás tudományában Jupiter physikai jeiképet tett. Innen fejlődött ki Jupiternek, mint a' felső légkör' uralkodójának, költészi jelképe. Felsőbb képzetben istenek 's emberek' atyja, mint már Homér is nevezi; továbbá vezére 's óltalmazója a' háznak, családnak, vagyonnak, sőt egy égész népnek. Uralkodója 's igazgatója az emberek sorsának, 's egyik kezében mérleget tart, mellyel minden emberre jót, 's roszat mér. Minerva mindig oldala mellett ül. Két hamveder is áll palotájában, egyikben a' jó, másikba a' rosz tartatván. Ezen 's e'féle eszmék Jupiterről mindig inkább kifejlettek, mint a' görög philosophia előre haladt. Ezzel összekapcsolák azon történeti mondát, melly szerint Jup. Kréta szigeten, Ida hegyen, született 's neveltetett. Nevelőiről is különbfélék a' vélemények. Azonban hirtelen nőtt fel, úgy hogy már egy éves korában képes vala anyját atyja' koholt tervében segíteni. Nevezetesb tettei ezek: Tartarusban Campe szörnyeteget megölvén, az erősen lebilincselt centimanok, 's cyclopsokat kiszabaditá. Ezek hálából Jupitert villámmal fegyverzék föl, Neptunt hármas szigonnyal, Plutót pedig láthatatlanná tevő sisakkal. Ezután atyját a' királyi trónról taszitá le. A' kronidák, 's centimánok közt támadt, 's 10. évig tartott; de a' győztes centimánok' részére eldöntött háború következtében a' titanok Tartarusba vettettek, Jupiter pedig az egész fő hatalomnak birtokába jöve. Ekkép az ősi országot sors által osztá el testvérei közt: úgy hogy neki az ég 's föld, Neptunnak a' vizország, Plutónak pedig az alvilág jutott, részül. Typhoeust (Typhaon, Typhon) szörnyeteget legyőze, 's Aetna szigete alá temeté. Prometheust, ki az emberek' számára tüzet lopott, a' kolchisi kaukazushoz lebilincselte, 's máját egy keselyű által emészteté föl; Aesculapot ménykővel agyonüté, mivel gyógyászsága által Plutó' országát kipusztitá. Salmoneus királyt, mivel a' dörgést utánozta, megölé, 's Idást, ki Polluxot akará agyonütni; 's Capaneust, ki első vala a' thébai falakra hágók közt 's a' t. A' világon is keresztül ment Jupiter 's megbünteté a' roszat, a' jót pedig megjutalmazá. Állandó szolgai a' hórák, 's Mercur valának, pohárnoka, közösen többi istenekkel, Ganymedes, előbb Hebe. Palotája Olympon volt. Themis 's Dike mellette ülnek a' királyi széken. Első nője vala Metis, második Themis, harmadik Juno. Több oraculuma volt Görögországban, nevezetesen: Dodonában Olympiában, melly hamar megszűnt; Krétában Ida hegyén. Görögországban legjelesb temploma volt

az olympiai; ezenkívül különösen tiszteltették Epirusban, Dodona, Egyiptom- 's Argolisban, Nemla városban, az Aetnán, Athos, 's Dikte hegyen és más helyeken. Innen vannak mellék nevei. Rómaiaknál Feretrius, Elicius, Stator, Capitolinus 's a' t. voltak nevei. Közönséges tulajdona a' villám, mellyet vagy maga tart kezében, vagy egy sas hordoz mellette. Ezt mindig nála találni, 's néha a' szép Ganymedest is. Rendszerint koronával, 's királyi pálczával ábrázoltatik. Tekintete komolyságot, felséget mutat, jósággal, 's derültséggel vegyítve. Közönségesen bikát, 's sast áldoztak neki. A' cser- 's bik-fa főleg valának neki szentelve. Minden évnek két hónapjában olympiai játékok tartattak tiszteletére. (Az ezen nevű planétáról lásd Planeta.)

Zeuxis, híres görög képíró, kr. e. mintegy 400. évvel Herakleában, athénei Apollodorusnak tanitványa. Z. minden eldődeit felül multa a' természet' hű rajzolatában, utánzásában, 's jó szineszetben. Főleg dicsértetik a' Helena-ja. Ezt Krotona, mások szerint Agrigentum' számára készité. Midőn a' híres Parrhasiussal a' mivészségbeli nagyobb ügyeség fölött fogadott, olly természetesen feste egy szőlő fürtöt, hogy a' madarak rá repültek. Parrhasius egy táblát állita eleibe, mellyre lepel vala festve, 's midőn Z. a' lepelt levetétni kivánná, hogy az alatta rejlő festést láthassa, meggyőzettnek ismeré magát. Haláláról e' — talán koholt — mondát beszélik: egy Hecubát festett olly rút arczczal, hogy fölötte erős nevetségre fakadva, bele meghalt. Művei közől mi sincs fenn.

Zichy nemzetség. Egy régi magyar ős nemzetség, melly eredetét tatárországból veszi, 's 1210 től fogva virágzik honunkban. Egyéb jeles utódjait mellőzvén, csak a' 17-dik században diszlőket hozzuk fel. István 1655. lett királyi kamarai elnök, és még ugyan azon évben meghalt. 17-dik század' végén hasonlóul István nevezetű (ez már gróf) királyi pohárnok, és még egy másik hasonnevű koronaőr és kamarai elnök volt. Vásonkeői gróf Zichy Péter 1705. királyi tanácsnok és fő asztalnok, azután Szabolcs vármegye' főispánja volt. Károly királyi korona őr 's több vármegye főispánja. Imre 1722. Árva vármegye' főispánja; 1741. pedig belső titkos tanácsnok; Ferencz hasonlóul belső t. t. volt 1744. Újabb időkben kitüntette magát vásonkeői gróf Zichy Károly, Nagy-Vásony, Nagy-Szőllős, Szent-Péter, Sz. Miklós 's a' t. uradalmak' örökös ura, aranygyapjas vitéz 's a' t. Szül. mart. 4. 1753. Karlburgban, Magyarországban, 's meghalt Bécsben sept. 28. 1826. Nevelését a' cs. kir. terézíai lovag akademiában nyerte, hol minden tanulmányi szakban magát annyira kitüntette, hogy azután a' nyilvános hivatali pályán honunknak leghasznosabb tagja lehetett. Ennek idősb fia Ferencz, Karlburg és Sz. Péter uradalmak' ura, sz. István rendjének vitéze, belső t. t. Győr vármegye főispánja szül. jun. 21. 1777. nőül vevén magának Ferraris Vilhelmine nevű

grófnőt, magát Zichy Ferraris néven nevezteté. Ennek vére, Károly, szül. jun. 20. 1778. belső t. t. cs. kir. kamarai elnök, Budán, Mosony vármegye' főispánja 's a' t. Meghalt dec. 15. 1834. — Ezen régi jeles nemzetség jelenleg is több jeles férfiakkal diszlik honunkban, kik részint az egyházi, részint pedig a' világi fő hivatalokban haszonnal buzgólkodnak a' haza' javára.

Zimony (Semlin), jeles város, és szabad közönség a' pétervárади ezred kerületben, a' Szávának a' Dunába folyásánál, Belgrád szerbiai városnak átellenében, a' Bécsből Konstantinápolyba vezető országos útban. Lakosainak száma 10,000-hez közelit. Ezen város fő közlekedési hely Törökországgal. Széke van itt egy egészségi tanácsnak, továbbá az egész őrvidékben a' legjelentősb veszteglő intézetnek; van benne harminczad, élénk kereskedés. A' Ferenczvölgy külváros újonnan épült. A' lakosok' számára áll itt 5. katolikus és 2. nem egyesült görög templom, német színház, kat. nemzeti fő tanoda, és illir oskola. Sok kézmives és kereskedő lakja.

Zinzendorf (Miklós Lajos, gróf), a' hernhutterek alapitója, szül. Dresdában 1700. Már ifjúságában minden vallásos érzetekre hajlandó vala. 1716. a' wittenbergi egyetembe küldetett. Az ifjú Z. más tudományai mellett a' theologiai tudományokat is szorgalmasan tanulta. 1719. Wittenberget elhagyva, Hollandot 's Franciaországot bejutazta, 's mindenütt főleg a' hires papokat kereste föl, hogy azokkal a' vallásos dolgokról beszélgethessen. 1722. némelly kivándorlott morvai atyafiaknak engedelmet adott, hogy Berthelsdorf nevű jószágán letelepedjenek, felső Lausitzban. E' gyarmat 1724. a' hozzá közel lévő Hutbergtől Herrnhutnak neveztetett. Ekkor jött arra gondolatra Z., hogy különös vallás felekezetet alapitson. Ennek elvei nem kevés ellenmondót találtak, mindazáltal feltételétől mi által sem hagyá magát visszarettenteni. 1736. hazájából, mint veszedelmes elvekre alapitott új vallás felekezet alapitója, számüzetett, de e' parancs 1747. visszahúzatott. E' közben Berlinben morvai püspökké szentelteté fel magát. Mineknutána Philadelphiába volt jó ideig mint szónok; 1743. Oroszországba ment, honnan a' görög papok közbenjárására elkelle költöznie. Ezután Holland, 's Angliába utazott. Meghalt maj. 9. 1760. Herrnhutban.

Zircz, mváros Veszprém vármegyében, a' Bakony erdejében, szép vidékkel, harmadfél ezer lakossal, kik az itt diszelgő cziszterczita apátság' alattvalói. Van szép tehenese és ménese, kertje 's több a' szerzet' intézetéhez tartozó gazdasági épületei.

Znaim, város Morvaföldön a' Thája folyón, mellytől egész kerület nevét vette. Egykor széke volt a' morva véggrófoknak, most a' kerületnek. Számlál 6000 lakost; van gymnasiuma, katona nevendékháza. Vi-

dékében sok bor terem, nem különben mustár és gyümölcs. Itt halt meg Zsigmond magyar király, és német császár.

Zobor, Nyitra vár' kapitánya, Szvatopluk alatt, épen azon időben (893.), mikor Árpád Zuárdot, Kadusát, és Hubát Szvatopluk, morvai fejedelem ellen, küldötte. Zobor sok évig vitézül viselte magát, de utoljára nem állhatván már a' magyarok' nyilait, seregével együtt futásnak eredett. E' közben Zobor elfogatott, és Nyitra mellett azon a' hegyen, melly ma is Zobor hegyének neveztetik, 's hova most a' nyitrai lakosok nyári hónapokban derités végett kisétálgatni szoknak, felakasztatott.

Zoerard (szent, más neve András), sz. István' idejében élt, szent élete és csodái miatt elhiresedett sz. Benedek' rendjén lévő férfiu. Szül. Lengyelországban. Midőn e' nevezett rendbe állott, elöször is a' Zobor (l. ezt) hegyén épült kolostorban lakott; későbben pedig Trencsén vármegyében remetéskedett. Meghalt 1009., 's Nyitrán eltemettetett. Teste a' Trencsini Máté által támasztott zavarok közt égett meg, midőn ez Nyitra várát a' templommal együtt felégette.

Zoilus, görög szónok, Amphipolis thraciai városban szül., 's mintegy 270. élt kr. sz. e. Homér, 's Platò fölött igen gonosz lelkü criticat irt, miért minden gúnyoló criticus még most is Z-nak mondatik.

Zöldfok (Cap Verdo) szigetei összesen 14. az atlanti tengerben, nem messze esnek Afrika' partjaitól, és nevezetesen a' zöld foktól, honnan nevüket is viselik. Igen hegyesek, de termékenyek is, ha az eső el nem marad; azonban a' vizben nagy szükséget szenvednek, 's levegőjök sem egészséges. Lakosaik portugallok, mulátok és négerek, kik sok kecskét, és szamarat tenyésztenek, és tengeri sót készitnek; ezek teszik kiviteli termesztményeiket. Van elég déli terményük is, és gyümölcsük, ris, kukoricza, kókosz-diójok, páva, teknős béka is sok vagyon, méznád és pamut, és ámbra. E' szigetek már 1449-től fogva a' portugallok' birtoka. A' nevezetesbek ezek: San-Yago, mellynek Porto Praya nevü kikötő helyén a' kormányzó lakik; San Vincente sziget' lakosai sok teknős békát fognak, mellyek közt 4 — 5. mázsányiak is vagynak; Mayo szigetből sok tengeri sót visznek Éjszak-Amerikába; San Juan, San Antonio 's a' t. mind össze, 80. négyszegü mföld. 60,000. lak.

Zoltán, Árpád' fia, 's dicső eleink' második fejedelme, 907-tól fogva. Mintegy 12. éves lehetett csak Zoltán, midőn atyja' halála után fejedelem lön. Örült is Lajos az akkori német király, hogy a' gyermeki kormányt könnyebben megrázhatja. Ugyan azért még azon esztendőben nagy sereggel indult Zoltán ellen. Azonban a' magyarok is készen lévén a' háborúra, Lajosnak bátran ellenállottak, 's táborában iszonyú vérontást tettek; következő esztendőkben pedig még nagyobb vészt kelle tőlök szenvenie. 908. Szászországot és Thuringiát dúlták fel. Lajos mint

ennyi veszedelmek' közt látván, hogy a' magyarok neki sok bajt okoznak, még nagyobb készületeket tett ellenök. Ezek, hogy igy is ellenállhassanak a' nagy készületeknek, seregeiket jó rendbe szedvén, Zoltán mellé, minthogy még gyenge, 's mindenre alkalmatlan vala, Lehelt, Bulcsut, és Botondot választák. Ezután 910. beütöttek Németországba, Agosta nevü városnál Lajossal megütköztek, őt meggyőzték, 's évenkinti adóra kényszeritették. Azonban, midőn e' győzedelem után a' martalékkal vissza felé jövének, a' németek őket megtámadják 's közölök sokat levágának. De következett esztendőben ismét vissza adák a' kölcsönt Németországnak, iszonyu károkat okozván. Hanem megváltozott a' magyarok' szerencséje Henrik császár alatt (madarász Henrik), mert, midőn ez a' magyaroktól 9. évig tartandó békét kieszközlött, magát a' nyugvás' ideje alatt jól felfegyverzé, hogy, a' ne talán felbontandó béke' idején, könnyebben szembe szálhasson a' magyarokkal. Ezen előre való gondolkodása nem is csalá meg Henriket, mert a' magyarok a' 9. évet hosszu időnek tartván, csak ugyan Henrikbe kaptak; de szerencsétlenül, mert Merseburgnál mintegy harminczhat ezer magyar elesett, sokan a' vizbe fultak, sokan pedig fogságra jutottak. De azért nem nyugodott Zoltán, mert Henrik' halála után Ottó császárral is hadakozott 937. Majd ismét Franczia-, Olasz- és Görögországokat háborgatták; de már nem igen kedvező szerencsével, mig végre Zoltán uralkodása 40 dik évében 947. meghalt.

Zólyom vármegye, 56. négyszegü mföld. a' Dunán inneni kerületben, éjszakon Liptó, keleten Gömör, nyugaton Bars és Turócz, délszakon Hont és Nógrád vármegyékkel határos. Van benne 5. sz. kir. város, u. m. Breznóbánya, Libetbánya, Beszterczebánya, Zólyom, és Korpona; 8. mváros (Rádvány, Détva, Úrvölgy, Pojnik 's a' t.), 146. falu (Ribár, Hronicz 's a' t., és 61. puszta. Sok hegyek lepik, mellyek közt számos völgyek vagynak; nevezetesbek a' Garam' völgye, a' szalatnai és detvai völgy 's a' gazdag bányáktól híres úrvölgy. A' föld csak középszerü termékenységgel bir; de a' hegyek belsejéből sok réz, és vas; továbbá kéneső, ón, gáliczkő nyeretik; fölületük pedig igen sok fenyő- 's egyéb fával szolgál. Gyümölcs is igen sok vagyon a' megyében. A' lakosok számosan nevelik a' szarvas marhát és juhokat, 's a' sajtkészitésből (a' híres breznai túró) jó nyereséget szerzenek; sokan bányászatból is élnek. A' népesség fölmén 100,000 re, kik, kevés magyaron, 's németen kivül, tótok, nagyobbára katolikusok, egy harmada luteranus, egy két reformatus; zsidó nem lakhatik e' bányavidékben. A' megye fő helye Beszterczebánya, sz. kir. bányaváros, a' Garam vizénél, 5700. lak., vármegyeházzal, püspökséggel, káptalannal, pap nevelőházzal, két tanodalommal, nemzeti fő oskolával, régi várral, 5. külváros-

sal bányász kamarával, réz- 's vas-olvasztványokkal, 's hámorokkal gyümölcs termesztéssel és sörfőzéssel. Zólyom sz. kir. város, régen jelesb vala, hol Bethlen Gábor jó ideig tartotta a' magyar koronát; fellegvára, savanyu vizforrása és 2400 lak. vagyon. Korpona, 's Breznóbánya latin oskolákkal; Libetbánya vas- és rézbányákkal bir.

Zoroaster v. Zerdust, mediai, kr. sz. e. mintegy 700. év. nevezetes bölcs, 's népvallás reformator hazájában 's Perzsiában. Tanjai Zend-Avestában foglaltatnak. Szerinte öröktől fogva két lény állott egymás mellett, u. m. Ormuzd, 's Ahriman, az egésznek elvei. Ormuzd a' legtisztább végetlen világország, 's minden jónak; Ahriman' természete is a' világossághoz tartozék előbb, 's ez a' rosznak forrása. Mindketten különböző időkben, különböző lényeket teremtének. Ormuzd jó, Ahriman ellenben roszakat. Azok a' világosságban, ezek a' sötétségben laktanak. 3000. évig egyedül uralkodék Orm. 's ekkor teremté a' testi világot, 's végre az embert. Ekkor ismét 3000. évig országla. Orm. 's Ahr. közt támadt küzdés' következtében megosztoztak a' vllági uraságon. Ahr. részére hajlott a' győzedelem 3000. év alatt; de később alá szála hatalma, 's Orm. hajdani uraság tért vissza. Ekkép a' holtak' feltámadása, a' rosz' elenyészése, a' boldog lelkek' erdeti országa.

Zotmund. Ezen derék vizibuvár azért nevezetes, mivel I. András alatt 1052. midőn Henrik német császár Pozsonyt nagy erővel megszállotta, Zotmund éjjel a' Duna' mélyébe ereszkedvén, Henrik' éles hajóinak fenekeit kifurta, melly cselnek a' magyarok' részéről a' foganatos következete lön, hogy Henrik' hajói mind elsülyedtek, 's igy tábora nagy éhségre jutván, Andrással örökös békességet kötni, ellenségei ellen ótalmat igérni, Magyarországhozi jogáról, mellyel őt Péter király néhány magyarral ajándékozá meg, lemondani, sőt Judit nevü leányát Salamonnak, András fiának, ajánlani kénytelenitetett.

Zrinyi (Miklós), a' régi Szubics nemzetség' utódja, Miklósnak, Joanna Torquata Manlia, korbaviai gazdag gróf Karlovich János' leányának fia. Már gyermek korában kitünteté Zrinyi azon hősi lelkét, melly felséges halálában olly páratlanul dicsőült. V. Károly az ifju Zrinyinek Bécs' ostromlásakor kimutatott vitézségét leventai méltósággal, hadi paripával és arany lánczczal tisztelte meg. Zápolya', és Soliman' idejében nem vala ostrom, ütközet, és valamire való csata, melly Zrinyi' hirének emléket nem emelt, 's nevét ne dicsőitette volna. Mindenütt ott foglalt ő helyet a' hadban, hol a' veszély nagyobb vala. A' könnyü lovasságot hadra kiváltképen ő képezte ki. A' katonasággali bánásmódja annyira megkedvelteté őt, hogy vezérlete alatti vitézek készek valának a' lehetetlenséget megkisérteni. Honnét nem lehet csodálni, ha Zrinyi 1542. egy huzamos ütközetnek csupán megjelentével véget vetett. Soliman,

miután negyven esztendei győzedelmei egész Európa Ázsia és Afrikában félelmessé tették, aggkorában még egyszer akara feledhetlen nevet magának kivíni, és azt Magyarországban. Ürügyül szolgált a' két évi adó, mellyet Miksa császár és király neki meg nem fizetett, és Mehemet beglerbég' halála, kit Siklósnál a' szigetvári katonák 300. lovaggal együtt lekaszabolták. Zrinyi meghallá, hogy Soliman Belgrádba érkezett, 's az előcsapat pedig már Siklósnál sátorozik, azonnal Siklós alá küldi a' bajnok Alapi Gáspárt, ki 4000. törököt vágott le, és számos fogolylyal 's gazdag zsákmánynyal tért vissza Szigetre. Soliman fogcsikorgatva hallá ezt, 's dühhel iramlott Sziget ellen. 65,000. ember nyitá meg előtte a' véres utat, 's meg parancsolá Hamzsabégnek, a' pécsi basának, hogy Eszéknél a' Dráván haladék nélkül készen várja őt. Ez, jóllehet a' folyam épen akkor javában áradott, a' kemény parancsnak engedelmeskedvén, a' hidat elkészitette, Soliman kétszáz ezer emberével a' Dráván átkelvén, (mások szerint Péterváradnál a' Dunán menvén által, előbb Eger felé indult, de Bodó István vitéz ellenállása' következtében szándékát megváltoztatván, Szigetvárat tüzte ki boszuállására) Szigetvár alá ment 's ott tábort ütött. A' nagy nevü hős Zrinyi M. vala ekkor ott 1500. emberével a' vár' védelmére, ki, midőn az iszonyu török tábort megpillantja, öszvegyüjti embereit a' vár' udvarába, 's vidámon lépvén közéjök, harsány szavakkal szolitja fel azokat, és megesküdteti, hogy a' várt mindegyik hiven, egész halálig, egyes akarattal védelmezendi. Augustus 7-kén kezdődött az iszonyu csata. A' várban volt tornyok rengtek a' záporként dült golyók terhei alatt, rémitő zörejjel hullottak tornyokból a' harangok, és számos nép lön áldozata a' török boszúnak. Azonban hasonlithatlanul nagyobb vala a' törökök' veszteségе, mert maga felgyujtatá Zrinyi az újvárost, és sok jancsár leve a' pusztitó lángok' iszonyu martaléka. Több véres csata után az ó város augustus 19-kén meg vala véve 's Zrinyi' maroknyi serege a' várba visszaszorittatott. Zrinyi a' legdühösb tolongásban kutatván a' török vezéreket, halomra szabdalta az ellenség' nagyait. Sok nemes hullott el mellette, 's az elbúsult hős isten hozzáddal ereszté őket az üdv honába. September 7-ig minden nap több megrohanások történtek, és Zrinyi mindig győzött. A' vár körül annyi halott feküdt, hogy Soliman visszaborzadt látásukra, 's a' kisded csapattól fegyvernyugvást kért, hogy holtjainak tetemeit eltemethessc. Aug. 29-kén maga a' 76. éves agg sultán is lóra ült, 's tüzelte seregeit; de Zrinyi, mint a' szikla, állt, és egyre győzött. Sept. 4-én hanyatlani látván fegyver' dicsőségét Soliman, bújában meghalt; de hogy halála a' török tábor közt zavart ne okozzon, eltitkoltatott. Sept. 5-én felgyujtatott a' külvár, Zrinyi a' belvárba szorult, de azért rendithetlenül maradt. Már az élelemből is kifogyott 's helyzetök végző inségre jutott, vitéz társai csüggedtek, de Zrinyi ekkor

is rettenthetlenül küzdött. Sept. 7-én minden török álgyu megdördült, 's a' köz megtámadás kezdődött. A' belvárba is tűz löketett, és a' vég óra ütött. Zrinyi ekkor is nyugodt vala. Előhozatá fegyvereit, legcsinosb ruhájába öltözött, száz aranyat és a' vár' kulcsát zsebébe tevé, hogy, úgy mond ő, ne mondják a' pogány ebek, hogy ingyen vetkeztetnek le.» Apja' kardját jobbjába vevé mondván: »ezzel vivtam ki első győzedelmemet, 's evvel vivom ki, mit az ég felőlem elhatározott.» Ekkor ki ment az udvarba, hol övéi várták, 's igy szolott hozzájok: »Látjátok, hogy nem az ellenség, hanem maga az ég harczol ellenünk a' tűzzel. Jusson eszetökbe eskütök! — Most ki fogunk menni; mert ha meg kell halni, haljunk meg vitézül; emlegesse meg nevünket a' maradék, 's példánk gyullassza őket tettekre. Én elől megyek, jertek utánam!» Ekkor megnyittatá a' vár' kapuját. Elsüttete egy álgyút 's annak füstje közt maga lépett ki elöször, de egy lövés érte őt, és ő lerogyott. Még ekkor sem hagyá magát, 's a' körötte lévők közől néhányat akkor is agyon szúrt. Majd. második lövés érte, ismét egy harmadik, 's lelke fölszált az egekbe Husz ezer emberbe került a' töröknek e' győzedelem. Zrinyinek feje elvágatott 's a' sultán' sátora előtt rudra szegeztetett. Az egész császári sereg gyászolva jelent meg a' dicsőültnek halotti miséjén. Teste Csáktornyán temettetett el.

Zschokke (János Henrik Daniel), jeles német iró, szül. Magdeburgban, mart. 22. 1771. Első mivelését az altstaadti gymnas. nyerte, hol a' régi 's új költőket legelőször titkon kezdé olvasgatni. Majd egy vándor színész csapathoz szegődött, 's egy darabig, mint játékszini költő, ezzel csavargott. Később a' frankfurti egyetembe ment, 's itt megfutván tanulói pályáját 1702. mint nyilvános tanitó lépett föl. A' dráma' mezején tett irói próbái csak hamar hírnevet szerzének neki. Beutazta azután Z. Német-, Olasz-, Francziaországot, 's Svaiczot, Svaiczban a' reichenaui seminariumban igazgató lön. Itt érdemeiért polgári joggel tiszteltetett meg. 1800. kórmányi biztosnak neveze őt a' berlini középponti kórmány, rendbe szedte az olasz Svaiczot, 's báseli kantonban kórmányhelytartó lön. Végre nyilvános foglalkozásaitól magát viszszavonta Aargauba, egyedül kedvelt tudományának élendő. Mint iró Abellino-ja által tette magát ismeretessé. Munkái összesen 40. köt. 1826 jövének ki Aarauban.

Zsigmond, huszonkilenczedik magyar király, IV. Károly császár' fia és Nagy Lajos' veje, született 1368. febr. 15-kén. Lajosnak nem lévén fimagzata, leányát, Máriát, Zsigmondnak jegyezte el, miután t. i. őt Lajos a' maga udvarában felnevelvén, a' magyarokkal megismertette, és Zólyomban a' lengyel rendnek ajánlotta, kik fel is esküdtek Zsigmond' hűségére. Kezdetben jól folytak dolgai, 's Lengyelországban a' zavaro-

kat szerencsésen lecsendesitette; azonban Lajos' halálával szerencséje hirtelen megváltozott. A' lengyelek annyira kezdték őt gyülölni, hogy már inkább Hedvighez, Lajos' második leányához állottak, annak férjét, ki országukon uralkodjék, választandók. Erzsébet, a' boldogult Lajos' özvegye, vetette ekkor magát közbe a' lengyeleknél, kiktől, minthogy Hedvig még igen gyenge volt, egy kis időt kért a' várakozásra, 's addig Zsigmondot küldé hozzájok. Az alatt mig ezek igy történnek, némelly magyar és horváth fő rendek mind inkább elidegenednek Erzsébettől 's Máriától. És ez volt oka, hogy a' magyarok Nápolyból kis Károlyt hiták meg a' magyar trónra. Ezt látván Zsigmond, Máriával egybekelt 's Csehországba futott. Azonban kis Károly (l. ezt) csak hamar megöletvén, Zsigmond némi részt vett az országlásban; mikor pedig Mária (l. ezt) a' fogságban ült, királynak koronáztatott meg Székesfehérvárott 1387. mart. 31-kén. Megkoronáztatása után fő gondja volt Zsigmondnak, nejét Máriát a' fogságból, mellyben már nyolcz hónapig szenvedett, kiszabaditani, kit ifjú Gara Miklós, Maróthi János, Losonczy István és egyebek' hűsége által két hó mulva szerencsésen meg is szabaditott, 's vele egyenlő hatalommal uralkodott. Azután Horváth Jánost és egyéb elleneit üldözte, 's közölök Bosniában sokat el is fogatott 1388. A' ráczokat megzabolázta, 's moldvai oláhok' vajdáját engedelmességre kényszeritette. De mig Zsigmond igy elsoztva, foglalatoskodtatja seregeit, addig Hedvig Galliciát és Lodomeriát tőle fegyveres erővel elfoglalja. Ezt ekkor Zsigmond, minthogy Oláhországban a' törökök ellen kellett mennie, hunyt szemmel nézte. A' törökök ellen kis Nikopolynál szerencsésen hadakozott Zsigmond; de mig ő oda járt, addig neje, Mária, meghalt, mi neki nem kis zavart okozott, mert Hedvig férje, Jagelló Ulászló, az egész Magyarországot el akarta foglalni; miben azonban őt Kanizsai János, esztergomi érsek, megakadályoztatta. Voltak a' magyarok közől ez' időben, kik ausztriai Albertet, mások nápolyi Lászlót, kis Károly' fiát akarák királynak. Zsigmond, hogy magát bátorságba helyeztesse, Venczel cseh királynak, saját testvérének, azt igérte, hogy ha neki a' békételenek ellen segitséget adand, reá hagyandja Magyarországot; mi azonban roszakaróit még inkább felbőszitette, kiknek, hogy királyi tekintetét megmutassa, Budán 32. fő személyt, kik az öszveesküvés' gyanujába estek, végeztete ki. Ebből még nagyobb gyülölséget húzott magára Zsigmond, mit hogy elhárítson, egy jól felkészült hadisereget vezetett a' törökök ellen 1396., de Nikopolynál Bajazet török császárral megütközvén, dicséret helyett veszteséget nyert, és maga is nagy bajjal szabadulván meg a' veszedelemből, Konstantinápolyba vette magát, azután Rhodus, és Czyprus szigeteinek kerülvén, következett évben Raguzánál, végre Spalatónál kötött ki. Mig Zsigmond távol volt, addig a'

magyarok nápolyi Lászlót választák királynak, gondolván, hogy az ütközetben vagy futás közt elesett; de László' késeđelmeskedésével Zsigmond 1398. visszatért, és ellenségeit, jóllehet először mindent által nézni látszott, kemény büntetés alá vonta. Többek közt Laczkovics Istvánt, onokájával együtt, a' körösi gyülésen megölette; a' szegényebb sorsu nemeseket pedig az öszveesküdtek' jószágaival ajándékozta meg, hogy azokat magának lekötelezze. Azonban innen még nagyobb zavar támadott. Mit látvan Zsigmond, Morvaországba ment, 's Jodok morvai markgróftól a' pártosok ellen segitséget kért, ennek is megigérvén a' magyar trónt, ha örökös nélkül halna meg. De miután visszajött, a' magyarok őt Budán meglepik, keményen megdorgálják, és előbb Visegrádon, azután Siklóson bezárják, a' honnét Gara Miklós' szónoklata mellett tizennyolcz heti fogsága után kiszabadult, megigérvén, hogy e' tettet meg nem boszulandja, a' miket pedig eddig az ország' kárára tett, megjobbitandja, és az országot törvények szerint kormányozandja. E' zavaros időkben nagy károkat szenvedett Magyarország; mert Gallicia és Lodomeria a' magyar koronától elesett; a' moldvai vajda a' magyarok' hűségétől elpártolt; nápolyi László azon jogát, mellyet Dalmatia birtokához tartott, a' velenczeieknek 100. ezer aranyon eladta, Zsigmond pedig Podolint, Lublót és a' szepesi 13. várost 710. ezer forinton Ulászlónak zálogba adta, mellyek egész Mária Therezia' idejéig a' lengyelek' hatalmában maradtak. — Zsigmond a' fogságból kiszabadulta után kegyesebben bánt a' magyarokkal. Mindnyájának, kik ellenei voltak, kegyelmet osztott, melly bánás módjával igen sokat nyert. E' mellett igyekezett is az ország' javát előmozditani. Ezzel azt eszközlé ő, hogy nem csak a' magyarok, hanem más nemzetek is annyira becsülték őt, hogy 1410. római császárnak választanák. Mint római császár a' velenczeiekkel békét kötvén, mindenkép' azon törekedett, hogy a' 35. évig tartott egyházi szakadásokat eltörölvén, az anyaszentegyháznak csöndet szerezzen, mit a' konstanczi egyházi gyülésben 1414. és következett évben még is tett, mert a' pápák, kik akkorában egyszerre hárman valának, a' lemondásra kényszerittetvén, V. Márton tétetett törvényes pápává. Viklef nevű angol tanitása kárhoztatott, Husz János pedig és Prágai Jeromos eretnekek megégettettek. De mivel e' büntetés' szerzőjének egyenesen Zsigmond tartatott, a' cseh husszíták, Ziska János vezérlete alatt, mindent elkövettek, hogy Zsigmondot Venczel' halála után Csehország' birásából kizárják, kikkel ez okból, majd élte végéig, háborúskodott, még pedig nem nagy szerencsével. Az alatt Hunyady János a' törököket, miután Bélgrádnál négy fő vezért elfogott, és közölök 40. ezeret lekaszabolt, a' Magyarországba való berontástól feltartotta. Több hadat is viselt Zsigmond, de ezt kivévén, akár merre forditotta fegyverét, mindenütt

szerencsétlen volt. 1431. Norinbergából hazatérte után Majlandba ment, hol a' császári vas koronával meg is koronáztatott. Itt sok ideig mulatott, hol, különösen Sena városban, sok kedvetlenségeket tapasztalt. Olaszországból visszatérvén, többnyire Pozsonyban mulatott; de azért meg nem feledkezett a' budai várról, azt nagy szorgalommal épitvén és csinositván. — Még egyszer Prágába kelle utaznia, hol elvégezvén rendeleteit, visszafelé indult; azonban Morvában mind inkább nehezültek nyavalai. Znaimba hivatta a' magyar és cseh fő embereket, 's nekik Albert ausztriai fő herczeget hathatós szavakkal ajánlván, ugyan ott meg is halt. 1437. éltenek 70. magyar királyságának pedig 50 dik évében. Eltemettetett Nagy-Váradon.

Zsiráf, az ismert emlősök közt legmagasabb, az első lábai aljától egész feje' tetejéig 18. láb. az az 3. öl magas. Hátulsó lábai sokkal rövidebbek az elsőknél, azért háta a' farfelé lejtősen megy le; körmei hasitottak; a' lóéhoz hasonló fején két rövid szőrös szarvai vannak. A' nyak' hossza egy öl.; bojtba végződő farkáé pedig 4. láb. A' Zsiráf kellemes, szelid indulatu, de nagyon félékeny állat, lábaival védelmezi magát, szava a' nyeritéshez hasonlit; első lábai hosszasága miatt nehezen ér szájával a' földre, azért csak szükségben eszik füvet, közönségesen fa levelekkel élődik. Afrika legforróbb 's legsivatagabb tájaiban, (Nubia, Abyssinia) honos. Az Európai levegőt ki nem tartja soká. Az egyiptomi basa 1824 Párisba, Londonba és Bécsbe az udvaroknak egyet egyet ajándékul küldött; de nem soka éltek. Husát az afrikaiak megeszik.

Zuard és Kadusa, Árpád anyja' bátyjának fiai, a' többit lásd Zobor czik alatt.

Zuhatag, valamelly folyónak magasabb helyekről, például sziklákról, nagy robbajjali lezuhanása. A' robaj annál nagyobb illyféle zuhatagoknál, minél több a' viztömeg, 's minél magasabb helyről zuhan le a' viz. A' lezuhanó viztömeg szakadatlan zöhörgése, melly tejfehérségű sugárokat és vastag felhőket lövell fel a' mélységből, a' szikla reszketése, mellyen az ember áll, leábrázolhatlan, 's a' látmánynak első benyomása meglepve zuzza el a' lelket; a' moraj elnyeli az ember' hangját, és saját szavát sem hallja a' csodálkozva néző. Estve, kivált holdvilágnál, rendkivül hat az emberre e' mennydörgö zuhogás, mikor az egész gyönyörű környék homályban fekszik. E' tüneményt ábrázolja a' Rajna folyó' zuhataga Schafhausennél, melly egész Európában legnagyobb, 's Helvetziának egyik legnevezetesb természetjátéka. Miután t. i. a' folyó mintegy 500. lábbal feljebb, iszonyu sziklák közt, szoros mederbe vonul, elkezd aprodonként tajtékzani és örvényezve, 's nagy sebbel rohanva, az esésnél fél ivet képezve, néhány kiálló szirtre bukik, ezekről nagy erőszakkal felzúg, 's akkor esik le 80. lábnyi magasságról három szikla közt

négy ágban függőleges egyenességgel a' mélységbe. Csöndes éjjel két mértföldnyire is elhallik robaja. Rajna' zuhatagát Schafhausennél magasságára nézve csak a' Niagara múlja fölül Éjszak-Amerikában; a' régi világban pedig nincs párja. Vannak Rajnának több zuhatagjai is, nevezetesen: Zürzach alatt a' Watach folyó' beomlásánál, Laufenburgnál, Rheinfeldnél. Nevezetes azon fölül felső Ausztriában Kriml nevű falunál lévő zuhatag, hol 200. lábnyi magasságról zuhan le a' viz, Tirolban pedig Stambs nevű város mellett két gyönyörű zuhatag van. Honunkban nevezetes zuhatag egy sincs.

Zürich egyike a' legrégiebb kantonoknak Svaiczban, 48. négysz. mföld., 240,000. lak. mellyet éjszakról Baden nagyherczegség és Schafhausen, keletről Thurgau és Sanct Gallen, délről Schwyz és Zug, nyugatról Aargau környez. Délszaki részében még vagynak hegységek, mellyek éjszak felé mindig jobban lealapulnak. Legmagasb az Allmann hegység, 3680. láb. A' Rajna választja el nagyobb részint Badentől, 's folynak a' Thur, Tösz és Glatt folyók, valamint a' szomszéd Aargauba térő Limmat is, melly az 5. mföldnyi hosszu és öt negyed órányi széles zürichi tón foly által. A' kisebb Greifensee, és Pfäffikon tavak is említésre valók. Némelly vidékekben igen űzik a' szőlőmüvelést, és a' gyümölcs termesztést. Kőszén, turfa, agyag, ásványos források bőven vagynak. Lakosai protestánsok. A' hasonnevű fő városa a' róla neveztetett tónak éjszaki végén fekszik a' Limmat folyónál, 's egyike a' svaiczi három elnöki helységeknek, szabálytalan utczákkal. Van benne egyetem, müvész tanoda, status férfiakat nevelő intézet, orvosi tanoda, könyvtárok, természettani, aszkétai, orvosi, történettani és müvészeti 's t. e'f. társulatok, segély-egyesület, ének-oskola, régiség gyüjtemény, füvészkert, égvizsgáló, különbféle ritkaságok' gyüjteményei, gyapju, 's selyem, papiros, burnót, szalma kalap, bőr, szappan 's a' t. gyárok, jeles kereskedés Olaszhonba. Itt születtek: Geszner 1516. és Lavater 1741. Itt kezdette reformátióját Zwingli 1520.; itt köttetett a' szövetségi szerződés 1815. — Legszebb városa a' kantonnak Winterthür 4000. lak, erős kereskedéssel. Egyéb jeles helyek Wadenschwyl, Lauffen, Kappel (csata 1531., mellyben Zwingli elesett), Horgen és Küsznacht sok gyárral, Elgg ezer éves lakvárral.

Zwingli (Ulrik), szül. 1484. Wildenhausenben, toggenburgi grófságban (Swaiczban), Luther, 's Melanchton után legmunkásabb reformator. 1516. a' gyakori búcsu járásról elhiresedett Maria Einsiedeln kolostorában szónok lön; 1518. zürichi lelkész, 's három év mulva ugyan ott kanonok. Itt kezdé ő meg a' reformatio' munkáját, lassan lassan mindig tovább haladott. 1523. Zürichnek rendjei a' vallásbéli dolgok javitását illető beszélgetésre minden theologust meghivták, hogy Z. álli-

tásait rostálnák meg, 's ha azokat jóknak nem találnák, győznék meg öt felőlök. E' szó után 600. pap 's világi személy vala jelen. Ugyan azon évben egy másik köz vita is tartatott Zürichben. Minthogy Lutherral az úr' vacsorája fölött meg nem egyezett, alkalom adatott a' reform. 's luth. elkülönzésére. Az egyeség' visszaállitására 1529. a' hesseni landgróf Fülöp a' Szász, 's Helvetia reformátoroknak összejövetelét eszközlé ugyan; de az egyeség helyre nem állott. Végre, midőn 1531. zürichiek 's Luzern, Schwyz, Uri, Unterwalden, és Zugi katolika valláson lévő kantonok közt a' háború kiütött, Zw. a' csata piaczon elesett oct. 11.

Tartalom.

P.

	lap
Perényiek	3
Pergament	4
Perm, Pernambucco, Pericles	5
Perseus, Persens	6
Persia (rég. geogr.), Persius (Aulus P. Flaccus), Peru	7
Pestis, Pest vármegye	9
Pest	10
Pestalóczi (Henrik), Petarda, Petécs, Péter I. (Nagy)	12
Péter	15
Péter (Petro)	16
Péter, Péter (kegyetlen)	17
Péter (szent)	18
Péter (remete)	19
Pétervár (szent)	20
Pétervárad, Pétervaradi őrezred, Petra (rég. geogr.), Petrinia	22
Pézsma, Pfalz (Palatinatus)	23
Phalanx, Pharos (r. geogr), Phaëton	24
Pherecydes, Phidias, Philantropia	25
Philologia (nyelvtan), Phocion	26
Phocis, Phoenicia (r. geogr.), Phoenix, Photius	27
Phrygia (r. geogr.), Piacenza, Piáristák	28
Piemont (Pedemontium), Pindarus	29
Pipázás	30
Pirithous, Pisa, Pisistratus	31
Pius, Pisztoly	32
Planéta, Plata (la)	33
Platina, Plato, Plautus (Marc. Accius)	34
Plimouth, Plinius (Cajus Plinius secundus), Plinius (C. Plinius Caecilius secundus)	35
Plutarch, Pluto, Podiebrad (Katalin, Kunikunda)	36
Podiebrad (György), Podmaniczkiak, Podolin, Policzia vagy rendőrség (orvosi)	37
Policzia, Politika, Politechnikai oskolák	39
Pomerania, Pompejus (Cnejus, nagy)	40
Pompeji (rég. geogr.), Pontus (rég. geogr.), Porczellán	41
Poroszország v. Burkusország	42
Porsenna, Portorico, Portsmouth, Portugallia	44
Pósen	45
Pöstény, Postulatum, Posvány levegő, Pozsega vármegye, Pozsega, Pozsony	46
Pozsony vármegye, Praefectus	47
Praejudicium (Curiae), Prága	48
Priamus, Priestley (József)	49
Prisma, Primás (magyarországi), Propertius (Sextus Aurel.), Protagoras	50
Protomedicus, Proserpina, Provinczia	51
Prüszentés, Psammetich, Publicista, Püllna, Pultava, Puska	52
Puska-por	53
Puszta-Aráhia (Arabia deserta), Pyramisok (gúlák), Pyréni hegyek, Pyrker (László, János, Felső-eőri)	54
Pyrrhus, Pyrrhus II.	55
Pyrrho, Pythagoras	56
Python	57

Q.

lap

Quadok, Quadragesima, Quadrans (kereknegyed), Quadrat, Quaesitorok . . 58
Quaestorok, Quarnero öböl, Quebek, Queretaro, Quedlinburg, Quellin, Quietisták, Quinault (Philippe) . 59
Quintilianus (Marcus Fabius), Quintilius (Marc. Aurelius Claudius), Quirinus, Quirinalisi halom, Quirinalia, Quirites, Quito . . . 60
Quito, Quodlibet . . . 61

R.

Rabarbara, Rabat, Rabló Statusok 62
Rabirius (C. Postumius), Rabszolga kereskedés . . 63
Racine (Jean), Radna, Radossevich (Dőme báró) . 64
Radzsasztán, v. Radzsputana, v. Adzsmir, Radzivil . . 65
Rafael (Sanzio), Raff (György Keresztely) 66
Rafflesia, Rágalom . . . 67
Raguza, Rahn (János Henrik), Rajna 68
Rajnis (József), Rák . . 69
Rakéták, Rákóczy . . . 70
Rákosmező, Rang, Rangoni Gábor, Rapp (János, gróf) 74
Rastatt, Ravenna (r. geogr.), Réaumur (René Antal), Reclamatio (törv. ért.), Rectificatio (törv. ért.) . . 75
Redemptoristák (liguriánusok), Regement (ezred), Regensburg (Ratisbona), Reggel, Regia (királyi lak), Regula (szabály) 76
Regulus (M. Attilius), Reichstadt (Napoleon, Ferencz, József, Károly), Relegatio 77
Religio (vallás), Religiositas (vallásosság), Reliquiák . 78
Remény, Rendek gyülése, Rend, Rend-tartás . . 79
Rendőrhivatal (politia), Repetundarum crimen, Repraesentans, Repülő hal . . 80
Repülő mókus, Requiem, Respublica (köztársaság), Retorta (göreb), Reusz-Greitz 81
Reusz-Lobenstein, Reusz-Schleitz, Révay . . . 82
Révay Ferencz . . . 83
Révay Miklós . . . 84
Reversalis (téritvények), Revolutio 85
Rév Patak, Rex (király), Rézmetszészet 86
Rhadamantus, Rhaetia (rég. geogr.), Rhapsodia, Rhea (Silvia, Ilia), Rheim . . 90
Rhetorok, Rhetusok, Rhodus (rég. geogr.) . . 91
Rhone, Richard . . . 92
Richelieu (Armand du Plessis, bibornok, herczeg) . . 94
Riesengebirg (óriás hegyek) . 95
Riga, Rigómező (campus merularum), Rigorosum, Rim 96
Rio Janeiro, Ris, Robert . 97
Robespierre (François Maxim. Jos. Isid.) 98
Rodosztó, Roger . . . 99
Rohits, Róka 100
Róma (rég. geogr.) . . . 101
Római birodalom (rég. geogr.) 104
Románia (Rumilia), Romanos 106
Romulus, Roscius (Sextus Amerianus) 107
Rosnyó, Rostock, Röstség, Rossini (Giachimo) . . 108
Rotterdam, Rothschild . . 109
Rouen, Rovigno, Rozgonyi Simon 110
Rozgonyi István . . . 111
Rozgonyi Sebestyén, Rózsa . 112
Rózsa ünnep, Rozsda, Rudnay (Sándor, Divék-Ujfalusi) 113
Rudolf I. (Habsburgi) . . 114
Rudolf II. 115
Rum, Rumburg, Ruszt . . 117

S.

lap

Sadducaeusok, Saguntum (r. geogr.), Sajgató hal (Zitteraal) 118
Sajó, Sajtó szabadság, Saladin 119
Salamanca, Salamis, Salamon 121
Salamon 122
Salep, Salerno, Salzburg . 123
Salzmann (Keresztély), Samaria (rég. geogr.), Samson, Samum . . . 124
Sanct Gallen, Sanctio, Sanctio pragmatica, Sanctuarium 125
Sandáliák, Sándor (Nagy) . 126
Sándor I. (Pawlowics) . . 128
San-Domingo, Sandvich, San-Jago 130
Sapientes (bölcsek) . . 131
Sapor, Sapphoi versezet . 132
Sardanapal, Sardinia (r. geogr.) 183
Sarok-kör, Sarkok (poli), Sarok vidék (éjszaki), Sarolta, Sarolta . . . 135
Sáros vármegye, Sáska, Saturnus 136
Saturnaliák, Satyrusok . 137
Savoja (Sabaudia), Saul, Schaffhausen, Schaumburg-Lippe 138
Schiller (Fridrik) . . . 139
Schwarzburg-Rudolstadt, Schwarzburg-Sondershausen, Schwyz, Scipio . . 140
Scott Walter 142
Schuster (János), Sebestyén (Domokos) 143
Secretarius, Secta (felekezet, párt)), Sedlnitzky . . 144
Segesvár-szék, Seleucia (rég. geogr.), Seleucus (Nicator), Selim 145
Selyem 147
Selmeczbánya 148
Senatus (tanács), Seneca . 149
Szepsi-Szent György, Sértés, sérelem, bántalom, Sertorius (Quintus) . . . 150

lap

Servius Tullius, Severus . 151
Sevilla, Shakspeare (William) 152
Sibyllák 153
Sibyllai könyvek . . . 154
Sicziliai estvék . . . 155
Sidney 156
Siettető parancs, Siklos, Silenus, Sillery, Silvánus, Simonia, Sinai hegy . . 157
Sirenek, Sirius, Sirocco, Sixtus 158
Skanderbég (Castriota György) 159
Skandinavia (r. geogr.), Skótország 160
Slavonia v. Tótország, Slézia (Silesia) 161
Sobiesky (János) . . . 162
Socrates 163
Soliman I. (mások szerint II.), Solon 165
Somlyó, Sommerset, Somogy vármegye 166
Soprony, Soprony vármegye, Spalato 167
Spányik (Glycér Mihál), Spanyolország 168
Sparta (rég. geogr.) . . 169
Spielberg, Spinoza (Baruch és Benedek), Sporádok (sporades), Sphynx, Stajerföld . 170
Statika, Statilius (János) . 171
Statistika, Status czél, Status forma 172
Status jog, Status hatalom . 173
Status kincs, Status kormányzás, Status szolgák . 174
Status történetirás, Status papirosok 175
Stibor, Stobaeus, Stockholm (Holmia), Strabo . . 176
Strassburg (Argentoratum), Stuttgart, Strucz . . 177
Sül-disznó 178
Sulla v. Sylla, Sultán, Suwarow (Peter Elek Vasiliovitsch, gróf) . . . 179
Svédország 180
Sympathia (hasonszenv), Symetria, Symptoma, Synchronismus, Synodus (zsinat), Syracusae (r. geogr.), Syria (rég. geogr.) . . 182

	lap
Szabadosok (libertini), Szabadság	183
Szabolcs vármegye, Szaglás, Szahara	184
Szakáll, Szamár	185
Szamárhurut, Szaniszló (Leszczinsky)	186
Szapáry (Péter)	188
Száraz betegség vagy sorvodás	189
Szarv, Szarvas, Szarvas marha	191
Szarvorrú (Rhinoceros), Szász-Altenburg	193
Szászország, Szász-Koburg-Gotha herczegség	194
Szász-Meiningen-Hildburghausen, Szász-Sebes szék, Szászváros-szék, Szász-Weimár-Eisenach	195
Szathmár vármegye, Száva, Szechényiek	196
Szécsy (Dienes felső lindvai), Szédülés	198
Szeged, Székely vagy Dósa (György)	199
Székelyföld, Székes Fehérvár, Székes Fehérvármegye	200
Szelidség, Szél, Szemérmesség	201
Szem, Szemápolás	202
Szenegambia	203
Szent fa (ficus indica), Szenvedély-szenvedelem, Szepesi (Ignácz báró)	204
Szeplő	205
Szentgyörgyi őrezred' kerülete, Szepes vármegye, Szerbia	206
Szerdahely szék, Szerem vármegye, Szerecsen dió, Szerénység	207
Szeszély, Sziám	208
Szibéria	209
Sziczilia (r. geogr.), Szigetvár v. Nagy Sziget	210
Sziget világ (Polinesia), Szilágyi (Erzsébet)	211
Szilágyi (Mihál torokszegi)	212
Szimploni út, Szivárvány	213
Szluini őrezred, Szmirna (törökül Iszmir)	214
Szófia v. Triadicza, Szolnok vmegye, Szomjuság, Szoptató állatok	215
Szorgalom	217
Szorisztán (Syria)	218
Szúdán, Suez, Szükség	219
Szumatra, Szurinám, Szunda Szigetek	220
Szúnyog	221

T.

	lap
Tabágo, Táblabiró (assessor), Tacitus (Caj. Cornelius)	223
Tajassu, Takarékosság, Talentom, Talleyrand Perigord (Károly Moricz herczeg)	224
Talisman (arábul kép, rajzolat), Talma (Ferencz, József)	225
Talmud, Talos, Tamerlán, Tancred	226
Táncz, Tantalus, Tapintás, Tapir	227
Tarand szarvas	228
Tarantula, Társaságos szigetek, Tartarus, Tarquinius Superbus	230
Tarquinius (Lucius), Tatárország, Tátra, Tauria	231
Tavasz, Teherán, Tejnedv, Tejczukor, Teknős béka	232
Telegdi, Telekesi (Imre)	233
Telemachus, Téli alvás	234
Temesvár, Temes vármegye	235
Temető, Tempe, Templariusok	236
Tenerifa, Tengeri angyal vagy szigonyhal; Tengeri eb	237
Tengeri elefánt, Tengeri emlős — négy lábunak	238
Tengeri ló, Tengeri medve	239
Tengeri nyavalya, Tengeri oroszlán, Tengeri ördög, Teplitz	240
Terentius (L. Publ. Afer), Térkörök (Tropici) Természet	241
Természet jog (Jus naturae)	242

	lap
Természet költészség, Természet történet	243
Természet törvények, Természet termék, Terpander, Tessino, Teve	344
Texas (techász)	245
Thales, Thebae (rég. geogr.), Themistocles	246
Theocritus, Theodorik	247
Theodorik (Nagy), Theodosius	248
Theophrastus	249
Thermophylae (rég. geogr.), Theseus, Thessalia (rég. g.)	250
Thetis, Thomas Aquino, Thomas a Kempis, Thrasybulus	251
Thucidides, Thurgau, Thüringen (Thuringia)	252
Tiara, Tibet v. Tübbet	253
Tiberius (Claudius Nero), Tieck	254
Tigranes, Tigris	255
Timoleon	257
Tinhal, Tintahal, Tirol	258
Tisza (Tibiscus), Titian (Tiziano Vercelli	259
Titus Vespasianus	260
Tobolszk, Toga, Tojás	261
Tokaj	262
Tőke, Tőkepénz	263
Tökély, tökéletesség, Tökölyi (Imre gróf)	264
Toldi (Miklós), Toledo	265
Tolerantia (tűrelem, vallástürés), Tolna vármegye, Tomori (Pál)	266
Tömkeleg (Labyrinthus), Tonna	267
Topographia, Torda vármegye, Torna vármegye, Torok gyik (angina), Török birodalom	268
Török róka vagy Aranyfarkas, Török (Balint Ennyingi)	270
Torontál vármegye	271
Történet írás, Tortura (kinzás, kinzószer)	272
Törvény, Törvény' állapotja	273
Törvény hatalom, Törvény hatóság, Törvény javaslatok	274
Törvény könyv, Törvény kötelesség, Törvény sértés	275
Törvényszék sértés, Törvényszünet, Törvény tudó, Törvény tudomány, Tory és Whig	276
Tosu, Toszkána	277
Toulon, Toxus	278
Trajanus (Marc. Ulpius), Trappisták	279
Travankur, Travestalni, Trencsin vmegye, Trient (Trento)	280
Trier (Treviri), Trieszt	281
Tripolisz, Triptolemus	282
Triton, Triumviratus, Truxillo, Tuhutum	283
Tuilleriák, Tunisz, Turán, Turin (Augusta Taurinorum)	284
Turócz vmegye, Turzó (Elek), Tuscia v. Hetruria (r. geogr.)	285
Tűzföld, Tyrus (rég. geogr.), Tyuk	286
T-hez tartozó kimaradt czikkek.	
Tej (állati)	287
Tél, Teleki család	288
Telhetetlenség, Test, Testi nevelés	290
Természettan (Physica), Tetü	291

U.

	lap
Udvarhely-szék, Ugocsa vármegye, Ügyvéd	292
Ugrin v. Ugolin, Új-Britannia	293
Új-Déli-Wallis, Új-Egyházszék	394
Új-Granada, Új-Guinea, Új hely	295
Új-Holland, Ujlaki (Miklós)	296
Ujlaki (Lőrincz)	297
Új-Skóczia, Új-Széland	298
Új-Spanyolország (Hispania nova), Új-York, Új-York (Newyork), Ukász, Ukrájna	299
Ulászló (I.), harminczegyedik magyar király	300
Ulászló (II.), harmincznegyedik magyar király	301
Ulánusok, Üldözés, Ulema, Uldin, Ulysses (Odysseus)	303

lap

Ungvár megye, Uniformis (egyén vagy forma ruha) . 304
Unigenitus, Unitáriusok, Universitas (Universitas literarum, tudományok' egyeteme) 305
Upszala, Ural, Uralkodás, Uralkodó, Urna 308
Urania, Uranus, Urvölgy (Vallis Dominorum), Usubu, Uszkár, hiv okos, az emberhez simuló kutya, Úszás 309
Úszó oskola, Utóindia . . 310
Üveg, Üvegfestés . . . 311

V.

Vácz, Vad ember . . . 313
Vad disznó , . . . 314
Vad kecske, másképen Havasi kecske 315
Vádlevél, Vág, Vagyon . 316
Vajda, Vakandok . . . 317
Valencia, Valens, Valentinian 318
Valerianus (Publius Licinius), Valerius, Valter . . . 319
Váltó, Váltó-Törvény, Váltózhatlanság . . . 320
Vám, Vám jegyzék, Vámjog, Váncsai (István), Vandalusok 321
Van-Diemen földje, Varasd vármegye 322
Várdai nemzetség, Varju . 323
Varro (Marc. Terentius), Varus (Quintilius), Vasárnap, Vas vármegye . . . 224
Vasul, Vasntak, Vata . . 325
Vazall, Végre hajtás, Végrendelet 326
Vég tagok, Velencze . . 327
Velitesek, Velő . . . 328
Velencze, (cseh) XXIV. magyar király, Venczellin . 329
Venezuela, Venus, Vér . 330
Vera Cruz, Veráncz (Wrancsics Antal) . . . 331
Verbőczi (István) . . . 332
Veréb, házi veréb vagy közönséges veréb . . . 333
Vér edények, Vér keringés, Verebély-szék, Vér menyekző 334
Vermont, Verőcze vármegye 335
Verona, Versailles, Verseghy (Ferencz), Vespasian (Titus Flavius), Vesselényi . 336
Vesta, Veszprém vármegye, Vestfália 337
Veteranusok, Victoria, Vid, Vidra 338
Vielicska, Vindelicia (rég. g.), Virág (Benedek) . . . 339
Virginia, Virgilius (Publius Marc.), Visegrád, Viszhang, Visszaállitás . . . 340
Vitéz (János), Vitézség, Vitellius 341
Vitkovits (Mihál), Viza, Vizi ló (Hippopotamus) . . 342
Vizi disznó, Víza (Vistula, Weichsel), Vlasta (Valaska), Voigtland . . . 343
Volga, Volskok (rég. geogr.), Voltaire (Marie François Arouet de) 344
Vorarlberg, Vulcanus, Vulgata, Vurum (József) . . 345

W.

Wagram, Waldeck Pyrmont herczegség, Wales . . 347
Washington, Washington (György), Waterloo . . 348
Weimar, Weinsberg, Wellington herczeg, Weser . 349
Würtemberg 350
Würzburg (Herbippolis) . 351

X.

Xalisco, Xantippe, Xantippus, Xenocrates . . . 352

lap

Xenophanes, Xenophon, Xeres de la Frontera, Xerxes 353

Y.

Yonne, York 355
Ypsilanti (Konstantin), Yssel, Yucatán 356
Yverdun 357

Z.

Zaach Felicián, Zabolch (Szabolcs) 358
Zágráb, Zágráb vármegye, Zala vármegye . . . 359
Zálog, Záloghaz, Zamolxis, Zampieri (Domenico), Zangebar v. Zanzibar . . 360
Zápolya vagy Szápolyai nemzetség 361
Zápolya (János Zsigmond) . 362
Zaránd vármegye, Zarmizegethusa v. Sarmezigethusa, Zauner (Ferencz) . . 363
Zay (Ferencz), Zebra vagy tigris ló, Zemplén vármegye 364
Zend-Avesta (élő ige), Zeno, Zenobia (septima) Odenatus, Zephyr . . . 365
Zeus 366
Zeuxis, Zichy nemzetség . 367
Zimony (Semlin), Zinzendorf (Miklós Lajos, gróf), Zircz, Znaim 368
Zobor, Zoerard (szent, más neve András), Zoilus, Zöldföld (Cap Verdo), Zoltán . 369
Zólyom vármegye . . . 370
Zoroaster v. Zerdust, Zotmund, Zrinyi (Miklós) . 371
Zschokke (János Henrik Daniel), Zsigmond, huszonkilenczedik magyar király . 373
Zsiráf, Zuard és Kadusa, Zuhatag 376
Zürich, Zwingli (Ulrik) . 377

T. CZ. ELŐFIZETŐK' NEVEI BETŰRENDDEL.

Adamovics Daniel.
Ágoston Ferdinand.
Ágoston József.
Akkermann Antal.
Almásy Edmund.
b. Apor Béla.
b. Apor György.
b. Apor Károly.
b. Apor Sándor.
Argay Ferencz.
Balás Vilibald.
Bahunek János.
Bajtrock Edvard.
Bajzáth János.
Bálinth Ferencz.
Balogh György.
Baloghi István.
Barcs Ferencz.
Barczay Gyula.
Bartal György.
Bartal Pál.
Bartha György.
Bartheldy Antal.
Barthodeiszky Geiza.
Basch Moricz.
Basternák János.
Bauer Ádám.
b. Bémer Pál.
Bende József.
Bendik Ferencz.
Bereghi Antal.
Bergmayer József.
Bernát József.
Bernát Leopold.
Bernmüller Péter.
Beöthy Gyula. (2.)
Beszédes János.
Bezerédy Elek.
Bikkesy Guido.
Bobola Ferencz.
Bocsor István. (12.)
Bohus Zsigmond.
Borbás Ferencz.
Boronkay Pál.
Boros Sándor.
Borsiczky János.
Bosáczky József.
Brajelsver Károly.
Brátkay Alojz.
Brecker Herman.
Buday József.
Chegell Károly.
Csade Károly.
gr. Csaky Alfred.
Csarada János.
Csasztka György.
Cserbay Leopold.
Csonka János.
Csorba József.
Czerhák János.
Czineg János.
Czolner Lajos.
Czolner Geiza.
D . . . Béla.

Daruváry Alojz.
Darvas Gábor.
Dávidi intézete. (5)
Deák Endre.
Depényi Ferencz.
Dévényi János.
Dervarics János.
Dibold Ferencz.
Dienes Antal.
Diossy Imre.
Dobner József.
Domanovszky Endre.
Dornay István. (20.)
Dornkreil Ákácz.
Döbrösy Károly.
Duliczky Károly.
Duschek Geiza.
Duschek György.
Dusil Imre.
Ebner József.
Eggenberger József. (19.)
Ekker József.
Emmantel Vincze.
Emmerling Károly.
Englohner Vincze.
Eusel Gyula.
Eötvös József.
Erber Mihál.
Fábri Sándor.
Faeth Alojz.
Farkas János.
Fehér György.
Fehér Pál.
Fekete György.
Fekete László.
Fekete Moritz.
Ferber György.
Flekel Pál.
Findeiszen László.
Fodor István.
Fogel Károly.
Fribeisz Ferencz.
Faisz József.
Fejes István.
Fischer Henrik.
Fittler Dezső.
Fittler Gyula.
gr. Forgách Emil.
gr. Forgách József.
Frank József.
Gaal Kristof,
Gabrieli N.
Garlaty Konstantin.
Gáspár László.
Gebhardt Ferencz
Géczy Ferencz.
Gerson Gyula.
Giergl N.
Giesvein István.
Ginter Károly.
Girsik Adolf.
Glosz Ferencz.
Gonda Károly.
Göller Antal.
Grabovszky Konstantin.
Gracz Ferencz.
Grosser János. (20)
Grosso Imre.
Gruber György. (2.)
Grünnhut Zsigmond.
Guln György.
Gyöngyei György.
Gyöngyösy Lajos.
Haasz Jakab.
Halácsi Miklós.
Halász Gratian.
Halász Vincze.
Hamar Daniel.
Hamar Gyula.
Hampl Miklos.
Hannauer Károly.
Hartlében Károly. (15.)

Havas Sándor.
Haydin Károly.
Haynald Lajos.
Heckenast Gustáv. (39.)
Hecz Béla.
Hegyesi Edvard.
Heimburger Alojz.
Heinrich Virgil.
Heringh Pál.
Heuszik Ferencz.
Himmelmayer Endre.
Hlodoványi Mihál.
Hoffmann Lajos.
b. Horeczky Ferencz.
Horváth Daniel.
Horváth Ignácz.
Horváth Imre.
Horváth István.
Horváth József.
Horváth János.
Hovaniczky Lajos.
Huber János.
Hubert Ignácz.
Huszár Guidó.
Huszár Károly.
Huszár László.
Ihán Ferencz.
Inczédy Ferencz.
Inkey Ferencz.
Inkey János.
Isoo Alojz.
Iszer Gyula.
Jaeger Ágoston.
Jalsoviczky Károly.
Jancsó József.
Jaskula Antal.
Jazicsek Ignácz.
Jekelfalusi Béla.
Jekey Ignácz.
Jekey Kálmán.
Jeszenszky József.
Jób János.
Jopp Lambert.
Juhász Zsigmond.
Juraszek Károly.
Jurits Zsigmond.
Juszits János.
Kabzán István.
Kacskovits János.
Kacskovits Mihál.
Kaffka Ignácz.
Kaiser Edvard.
Kehrn Károly.
Kemper József.
Kerekes Ágoston.
Kereszt József.
Kerner Fridrik.
Keszler Károly.
Kiáltossy Károly.
Király Ferencz.
Kiss Károly.
Kiss Pál.
Kleeberg Károly.
Kling János.
Klopfinger Antal.
Klosz János.
Knerler Edvard.
Knoll Simon.
Koch István.
Koncz Ferencz.
Kondi Gyula.
Kondicska József.
Konkoly Márton.
Konyáry Mihál.
Koos János.
Kopcsányi József.
Koppely Károly.
Korbely Gábor.
Korbely János.
Koricsánszky Péter.
Kovács Ferencz.
Kovács Gábor.

Kovács Imre.
Kovács Jakab.
Kovács János.
Kovács Lajos.
Kovács Mihál.
König Moritz.
Kösztler Ferencz.
Kővágo Gyula.
Kövér Ferencz.
Kraft Károly.
Krenedits Károly.
Kristofer Márton.
Krof Sándor.
Kubányi Gyula.
Kukovics József.
Kulifay József.
Kurcz József.
Kühud Ignácz.
Laczkó György.
Lakner Vincze.
gr. Lamberg Ferencz.
Lámos Alojz.
Lámos Eduard.
Lányi István.
La-Roche István.
Lehoczky József.
Lehoczky Pál.
Libics Lajos.
Lichtensteiger Ferencz.
Liszka Károly.
b. Lo-Presty Lajos.
Lönhard Ferencz.
Löwensohn Izidor.
Ludescher Ignácz.
Lukács László.
Luzenszky Gusztáv.
Luzenszky Henrik.
Maár Ferdinand.
b. Maasburg Sándor.
Machula Imre.
Magyarász Incze.
Markovics Ignácz.
Markus Károly.
Markus György.
Markus József.
Maszárovics János.
Matkovits Antal.
Matyasovszky Kálmán.
Mayer Antal.
Mayer István.
Mayer Károly.
Mednyanyszky Sándor.
Medvei István.
Menner Adolf.
Menyhardt Ágoston.
Mercz Ferdinand.
Mesko Amad.
Mészáros Imre.
Mészáros Lajos.
Mészáros Kálmán.
Midul József.
Mihálffi István.
Mihalovits N.
Mike Antal.
b. Mikos József.
Miksó Sándor.
Mladenovits János.
Molnár Mihál.
Motesiczky Moritz.
Moracsek Károly.
Moró Imre.
Mucsó Mihál.
Müller Adám.
Mucsenbacher N.
Myller Lajos.
Nagel Ferencz.
Nagy József.
Nagy Leopold.
Nagy Mihál.
Nagy János.
Nagy Imre.
Nagy Lajos.

gr. Nákó N.
Neichel Károly.
Németh Alojz.
Németh Erneszt.
gr. Nemes Vincze.
Németh Ignácz.
Németh Károly.
Némethy Florian.
Neszveda János.
Neuhoffer János.
Nikl Móritz.
Novák Márton.
Obermayer András. (11.)
Orbán Kálmán.
gr. Orssich Ferdinand.
Oestreicher Lajos.
Pallyó András. (8.)
Panczer Adolf.
Papp János.
Pardocz János.
Patatich József.
Pauly Vilmos.
Pech József.
Pendl Alojz.
b. Perényi Lajos.
Petheö István.
Pfister Tadé.
Pinter Bálint.
Pies Gyula.
Polányi Ferencz.
gr. Pongrácz István.
Popp Antal.
Prehoffer Ignácz.
Prelszler Sándor.
Prónay György.
Pröbszti Pál.
Purics Lajos.
Purics László.
Rácz János.
Rainer Pál.
Rajki Lajos.
Rappensgerger Kajetán.
Reguli János.
Reinhardt István.
Reinisch Zsigmond.
Reviczky Emil.
Reviczky István.
Richter Rudolf.
Riedler Zsigmond.
Rimler Pál.
Rohrer Antal.
Rosty György.
Rosty Pál.
Róth János.
Rudics Sándor.
Rudolf Antal.
Sándor Ferencz.
Sárkány Antal.
Sarlay Sándor.
Schauseck György.
Schercz Alfréd.
Scherczenlechner Sebest.
Schevics Sándor.
Schmidt István.
Schmuczer Ágoston.
Schraczenthaler N.
Schraml Antal.
Schreick Antal.
Schwericz Leopold (2)
Schwinn János.
Selmeczi tanod. (7.)
b. Sennyei Lajos.
gr. Sigray Fülöp.
Simonfy András'
Soics József.
Sohngoth Jakab.
Soos Ferencz.
Sperger Ignácz.
Staffenberger István.
Stantity Miklós.
Steinbach István.
Stoffer János.

Strackbauer Ferdinand.
Strasser Fridrik.
Strnád János.
Stummer Árnold.
Stumpf Károly.
Stumpf Vilmos.
Sümegh Márton.
Svaiczer László.
Svaiczer Gyula
Szabinovszky Antal.
Szabó Gustáv.
Szabóky Adolf.
Szebenyi Lajos.
Szeberényi Lajos.
Szekfü Károly.
Szentiványi Kálmán.
Szép Lajos.
Szigethy Antal.
Szilmiczky Jakab.
Szlang József.
Szlobóda Ferencz.
Szmolka Péter.
Szmerna Lajos.
Szotág Imre.
Szögyényi István.
Sztancsevics György.
Szücs László.
Sz . . . Zsigmond.
Tárody Mihál.
Téglásy Márton.
Telbisz Edvard.
Temesváry György.
Teörök Gyula.
Teschenberg Edvard.
Tevelg Pongrácz.
Tilmann Mihál.
Thomassegovits Miklós.
Tompak Gusztav.
Tóth Béla.
Tóth István.
Tóth János (19.)
Turay János.
Tüköry Sándor.
Ujháry Lajos.
Ujvári János.
Ulman Nicod.
Ulrich István.
Vagner János.
Vagner Vilmos.
Valter Lajos.
Várady Ignácz.
Varga Mihál.
Vásárhely Geiza.
Vass Sándor.
b. Vécsey N.
Vengriiczky József.
Veszprémi tanod. (7.)
Vidos Imre. (2.)
Vietoris János.
Vinter János.
Vlajnics N.
Zaffiry László.
Zalka Lajos.
Zambat István.
Ziczmann János.
Zsotér Andor,